XII

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

ИЗ СВИХ НАРОДА

КЊИГА ТРЕЋА

САБРАО И УРЕДИО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1879

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

VI

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1877

VI

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

ИЗ СВИХ НАРОДА

КЊИГА ПРВА

САБРАО И УРЕДИО

Milićević

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1877

Референти

Стојан Бошковић

Стојан Новаковић

Где је што

ПРЕДГОВОР

Карактер крепе примери којима се човек диви и које воли.

Родитељи, учитељи, и други који год су позвани и могућни да утичу на васпитање народнога подмлатка, имају озбиљну дужност: бринути се о неговању карактера у омладине. Тај рад колико је год важан, толико је и тежак. Он ваља увек да носи облик буђења, изазивања, упућивања, подстицања на саморадњу онога који се васпитава. Најбоља је, дакле, она васпитна радња која, поред осталога, изазива најбогатију саморадњу у васпитаника.

Вршећи једну од својих дужности према онима који су узданица наша, ми ево предлажемо нарочито младим читаоцима *Животе и дела великих људи из свих народа*, као врло снажну потпору у образовању карактера.

Не треба, мислимо, ни доказивати колико је корисно читати животе и дела великих људи. Није то само пријатно подмиривање обичне радозналости, него је, уједно, неосетно и лако збирање многог историског знања које је добро упамтити; то је поступно завољавање и усвајање моралних начела која су увек корисна за владање у животу, и, што је најглавније, то читање, нарочито у срцу младића, буди жељу да се угледа на личности којима се диви и које милује. Жеља та, као какво родно семе, ако падне у орну земљу, проклијаће у своје време, и донети род на славу семену и сејачу. Нама се чини да нема младића ком не би заиграло срце, кад му се причају или читају дела која су прослављала оне који су их радили, и усрећа-

вала оне рад којих су рађена; или ако има, онда је томе природа била маћеха, или је зар он сам онаказио најбоље њене даре.

И баш у младости, у то прозорје од живота, кад је срце отворено великим надама и слутњама, кад се обично склапају најнеразговетнији планови за будућност, баш тада, велимо, пример кога човека, славнога ма у којој врсти рада, може да учини најживљи и најроднији утисак.

На овај начин, они људи који су за живота чинили добро својим суграђанима, чине га и по смрти својим споменом, својим примером, повлачећи омладину да се угледа на њих.

Не заборављајмо да се обично карактер образује по угледима којима се човек диви и које милује.

Тражећи у светској историји људе велике и заслужне, користили смо се нарочито делима ових писаца:

Plutarque, Les vies des hommes illustres, traduites en français par *Ricard*, Paris, 1862;

Pierre Blanchard, Le Plutarque de la jeunesse, Paris, 1832;

Cornelius Nepos, Les vies des grands capitaines, etc., Paris, 1874;

Montesquieu, Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains, Paris, 1795;

Bouillet, N. M., Dictionnaire universel d'histoire et de géographie, Paris, 1869;

Legouvé E., Un discours Académique, Paris, 1876.

Бошковић Ст., Историја Света, Београд, 1866;

Крстић Н., Образи изъ Обште Исторіе, Новый Садъ, 1860; и

Ивановић Евстатіи, Новый Плутархъ, Будимъ, 1809.

Ми се нисмо задовољавали само војводама и државницима, него смо се с поштовањем устављали и пред трудбеницима науке, пред апостолима мисли, пред представницима уметности, пред јунацима добра, истине, и слободе.

Сваки онај, дакле, који је умом, ђенијем, срцем, јунаштвом, мишицом, или ма чим задужио своје ближње, увећавши благајницу добра на свету, стекао је право да га узимамо за поштовани углед синовима својим.

Већ се и из овога види да смо се више

старали за личне васпитне примере, него за богаство историских чињеница, макар да и овима признајемо сву цену њихову.

Остаје да кажемо коју реч о распореду и облику овога дела. По прорачуну који се приближно могао напред ухватити, цела ће ова збирка живота изнети четири књиге, оволике колика је ова. У првој, другој, и трећој биће личности из светске историје, где је којој место по времену њихова живота и рада. У трећој, која се почиње оним временом у које Срби јаче излазе на историско поље, заузеће своје место и личности из нашега племена старога доба. Четврту пак књигу испуниће *Животи и дела Срба из најновијега периода, у који пада духовна и политичка обнова српскога народа.*

Као што се види, ово не одговара потпуној доследности општега нашега плана, али тим не мање гове потреби која се баш у наше дане тако живо осећа. У животу и у делима Срба из најновијега времена, видеће читаоци не само колико је који појединац изразио своје

личне воље и снаге, и шта је тиме привредио срећнијој будућности својега народа, него ће се уверити и у каквим је околностима све то извршено.

Надамо се да ће родољубиви читаоци пре одобрити него осудити ово одступање од главнога плана.

Дако да Бог, да добри примери, овако скорашњи и овако блиски, не остану без подражавања!

Нека је вечита слава *Николи Чупићу*, умрломе — да живи до века, преминулом — да текар твори добро роду своме! Благодарећи његовом родољубљу, омладина српска може читати *Животе и дела великих људи*, и угледати се на оне који су накит роду људском.

У такој нади пуштамо ми ову прву књигу међу српске читаоце.

12 Априла, 1877
у Београду

М. Ђ. Милићевић

Примећене штампарске грешке

страна	ред	стоји	а треба
20	15	јадном	једном
30	11	прости	прост и
33	2	у једно	уједно
37	18	па жњу	пажњу
42	21	зборно	зборно
44	29	срштених	скрштених
61	21	Милтијад	Милкијад
68	12	због оваке поште према вери	због оваке поште према покојнику
17	3	д опуштао	допуштао
84	1	срећон	срећом
92	15	само ћутао	сам оћутао
126	25	умьо	умрьо
141	10	народну, љубав	народну љубав,
142	8	примирија	примирја
142	11	примир-је	примирја
201	17	Ђоја	ђоја
202	1	уће	уђе
211	14—15	Тимолену	Тимолеону
224	10	најивније	најдивније
228	11	доносени	донесени

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

МОЈСИЈЕ

ЗАКОНОДАВАЦ ЈЕВРЕЈСКИ

У старој историји има једно доба иза кога онамо не треба тражити поуздане истине, јер су тамо саме гатке и нагађања. С тога би се онај који би желео да да̂ поуке не само корисне за морал него и родне за праву радозналост готово узалуд трудио да продире у ту помрчину, где је тако ласно залутати.

Ето за то ми и не ћемо да говоримо о толиким људма којих су једино имена допрла до нас, те нам казују да су они некад били важни и славни, а управо се не зна какво су и колико добро учинили роду човечијем.

Ми ево почињемо ову историску галерију *Мојсијем*, законодавцем јеврејским, није за то што би нам његова личност била добро позната, него за то што нам библија представља њега као вођа и законодавца који има срца, који је пун мудрости и родољубља, и који, старајући се

да народу свом добије и обезбеди земљу Хананску, као *богодану отаџбину*, настоји да цело племе израиљско задахне једном идејом-водиљом која би га увек одржавала у заједници и слози.

Мојсије се родио у Мисиру око 1705 године пре Христа. Он је био син свештеника *Амрама* и *Јоаведе*. Прича вели да је у то доба Фараон био заповедио да се свако мушко дете јеврејско баци у воду. Мајка је Мојсија крила три месеца; после тога времена метне га у ковчежић, и пусти у Нил, а ћер своју старију намести да мотри шта ће бити с ковчежићем. Ћи Фараонова изиђе да се купа у реци, и, опазивши ковчежић, узме га, отвори, и у њему нађе дете, коме надене име *Мојсије*, јер ће то рећи *Из воде га извадих*.

Мојсије је одрастао у царском двору, и изучио је сву науку ондашњих Мисираца. Кад је, доцније, дознао ко је и откуда је, оставио је царски двор, и отишао међу Јевреје да живи. Једном види да некакав Мисирац бије Јеврејина, па му се то учини криво, јуриши на насилника и убије га на место својом руком.

Бојећи се да га не снађе зло, ако се пропта ово убиство, Мојсије стругне у пустињу *Мадијамску* и тамо се ожени *Сефором*, ћерју *Јотора*, свештеника у земљи тој.

Док је боравио у пустињи, видео је једном на брду *Хориву* анђела Господњег, и чуо заповест да се врати у Мисир, и да избави народ свој из мисирскога ропства.

Мојсије послуша, дође у Мисир, и заиште од Фараона да пусти Израиљце да иду у пустињу, где ће празновати празник Господу.

Фараон не допусти у први мах, те Мојсије, како се прича у библији, дозове на његове поданике десет страшних зала, десет *мисирских јада (воду претворену у крв; жабе; мухе; бубине; помор стоке; чиреве и красте; громове и град; скакавце; таму три дана;* и *помор црвенаца).* На последак, Фараон пусти Израиљце, и Мојсије изведе из Мисира на 600.000 душа Јевреја (од прилике 1625 године пре Христа), пређе с њима преко *Црвенога Мора*, одведе их у *Пустињу*, и тамо на брду *Синају* прими *Десет Божјих Заповести*, растера многа племена која су се одупирала проласку Израиљаца, и већ се приближи граници земље *Хананске*, у коју је и водио свој народ као у нову *богодану отаџбину.*

Али њему не бејаше суђено да сам уђе у ту драгу земљу. За то, пред смрт своју, избере *Исуса Навина* да продужи и доврши његово дело. Мојсије умре на брду Нéбу с кога је тек очима сагледао обречену земљу.

Мојсију се приписују пет првих књига *Старога Завета* које се зову: *Постање, Излазак, Левитска Књига, Бројеви,* и *Поновљени Закони.*

Оно што је Мојсије радио за јеврејски народ, као вођ и законодавац, биће за углед и поштовање до века свима онима који желе свој народ одржати у јединству и слози кроз разне беде и невоље у животу.

Славни талијански уметник *Мијаило Анђело* начинио је једну статују *Мојсија*, којој се диви ко је год види.

ОМИР

НАЈСЛАВНИЈИ ПЕСНИК

Живот Омиров обавијен је маглом. И кад би цељ овоме писању била више знанска него васпитна, ми бисмо морали ћутке прећи ово велико међу људма име. Али су нама остала од тога песника два несамртна споменика, те и да је све оно што се о њему прича сама гатка, опет би се могло веровати да је то био велики човек. Јер су историци и удворице могли надувати славу јунака и краљева, и ми им ту морамо веровати што казују, а докле год буде на свету *Илијаде* и *Одисеје* дотле се не може одузети ни једно словце од славе Омирове: његов дух живи у њима, и то је са свим доста.

Држи се да је овај велики појета живео на девет стотина година пре Христа, а две до три стотине година после тројанскога рата. Седам се градова отимало око славе, да су му место рођења. Ово су тих седам градова: *Смирна*, *Родос*, *Колофон*, *Саламина*, *Хио*, *Арго*, и *Атина*.[1] Мисли се, да су најближе истини они, који држе

[1] Један стари запис о том овако вели:

„Не родпше те доиста ни љупке ливаде Смирне,

да је он рођен у *Смирни* или у *Хиу*. Нигде клима није тако повољна за велике појете, као по обалама Азије и по суседним острвима; с тога их се и родило тамо тако много и тако чувених. *Хезиод* је био из Кума, *Мимнермо* из Колофона, *Тиртије* из Милета, *Анакреон* из Теоса, и толики други родили су се баш под оним небом под којим је и Омир прво угледао света.

Ми смо већ рекли, да не знамо готово ништа под здраво о овом великом човеку, а и оно што се прича о њем непоуздано је; научници су у толико пута истраживали, не би ли се што више сазнало о њему, па готово узалуд: колико се знало пре, толико и после.

Прича се, међу тим, да је мајка његова, *Критеја*, остала удовица још док је он био дете, па се онда преудала за *Фемија*, или *Пронапида*, који је предавао стихотворну вештину и музику у Смирни. Овом Фемију буде по вољи млади Омир (кога су тада звали Мелешанин, за то што се родио на реци Мелесу) те га посини, и настане да га научи и васпита што може боље: толико је он урадио за свога посинка, да га је Омир могао наследити у школи. После смрти Клитеје и Фемија, Омир продужи рад свога очуха. Али дође неки Ментес с лађом својом у Смирну, по својој трговини, па понуди Омира, да га

Ни Колофонска звезда, Омире, божански оче;
Постојбина ти није ни Хио ни Кипар.
Јегипат није нити обала Итаке кршне;
Аргос те не роди, нит' узвишена Микена,
Нити си родом из Кекропса, вароши свете.
Ти рода земаљског ниси, — тебе послаше музе
С небеса, да будеш миље времена свију".
(*Новаковић, Историја Књижевности*, I, стр. 156)

повезе на својој лађи, да, тако, види неки део Мале Азије, сву Грчку, Средоземно Море, Мисир, и многе друге земље.

Омир, који је жудео да се што више научи, и који је већ смишљао своју *Илијаду*, радосно прими ову понуду, и остави за свагда своју школу. Њему је ваљало да позна земље својих јунака, и да проучи њихове законе и нарави, а био је од природе изванредни разматралац.

„Омиру је највећа срећа, вели Рошфор, што се родио као сиромашак, и што је сав свој век провео у путовању. Као песника по занату, њега је мање ометала сиромаштина, а путовати било му је лашње тако него иначе. Појете су свуда биле примане врло радо; сами краљеви одликовали су их, те су тако они били потребни у народним скупштинама и светковинама; али ова племенита служба, која је уздизала њихову душу, тражила је да они буду у стању поучавати и простаке, и мудраце, и великаше, и светину. А оваку дужност они нису могли вршити без многога и темељнога знања. Онда се пак знање добивало само од људи, а не из књига. С тога се и морало путовати у даљне земље к чувеним научницима, да се што од њих чује, да се разазна што је истинито а што измишљено у оном што се по народу прича, да се ум обогати толиким изрекама и пророчанствима која су била уписана или обележена по разним храмовима, а која су саставиле и записале појете које су се одале биле на службу боговима“.

Омир се разговарао са свештеницима у Делфима; ови свештеници, за које је било врло потребно да потпунце

знају историју своје отаџбине, и разне интересе вароша и владалаца, могли су му бити од неисказане користи. Од њих је он прибрао толика знања и обавештења! А без тога врела, где би на другом месту могао наћи толико знање историје и генеалогије не само Грка него и других народа? јер је познато да су први делфијски свештеници дошли из Крита, а ово острво, за онда на гласу, имало је свезе са свим деловима онда знанога света, особито с Мисиром, одакле су и дошли његови богови, његова вера, и философија. Али је овим великим предметима Омир ишао и на само врело; путовао је у сами Мисир да прибере та драгоцена знања. Ласно је претпоставити да је Омир прошао кроз Финикију. Онда још људи нису умели бродити преко средине мора, него су обично пловили дуж приморја. Сви они који су ишли из Мисира у Грчку, устављали су се у Финикији. Одатле је Јегипћанин Кадмо донео прва слова. Народ Финикијски, који се са свим бавио трговином и морепловством, могао је дати Омиру многа знања из земљописа, многе мѣсне приче које су тако дивно исказане у његовим појемама.

„Не треба ни мало сумњати, вели даље Рошфор, да је Омир бивао и у Мисиру. И пре њега, многе су појете походиле ту земљу. У Омировим песмама има места из којих се опажа да он није волео Јегипат, али се ипак бавио тамо колико му је год требало да научи оно што је желео“.

Из Мисира је дошао у Итаку, где га спопадне очобоља. Његов пријатељ и вођ *Ментес* остави га код *Ментора*, једнога између главних становника у Итаци, а сам

оде у отаџбину. После неког времена, врати се, и затане Омира излечена. Одатле пређу заједно у Колофон. Омира опет заболе очи; и овај велики човек, који је тако добро разматрао природу и људе, изгуби очни вид, и остане у напредак да храни своју душу само својом уобразиљом и својим успоменама. Богаство и верност његових великих слика (таблова) казују нам колико су у њега били јаки осети, јер се и оно што он више није могао видети тако живо оцртавало под његовом кичицом. С те несреће своје прозван буде *Слепац Омир*.

Дотле је био у пола спевао своју *Илијаду*, па се врати у Смирну, и ту доврши тај несамртни спев.

Он је био човек сиромах, и ваљало му се бринути ода шта ће живети. Имао је право на захвалност људи, и, по доброти свога срца, уздао се у њих. У том стигне у Кум, куда је још пре допрла слава његовога имена. Ту га људи лепо приме, и он је певао пред народом своје песме: свак се чудио и дивио песмама и песнику. Омир помисли да је дошао баш међу људе који од срца милују песме и цене његов дар; чинило му се да му је ту обезбеђена судбина. За то заиште издржавање из народне благајнице, па да за то прослави Кум нада све друге вароши. Молба Омирова дође пред сенат; један сенатор, који јамачно није миловао појезију, одупре се томе рекавши да ће бити зло ако се стану хранити сви *слепици* који се год јаве. Други сенатори и народ, старајући се више за своје приходе него за леп глас који би стекли да су то примили, присташе на мишљење онога сенатора; и тако Омир буде остављен својој злој судбини.

Гњеван појета брже боље остави варош у којој је тврдоћа прво грађанско осећање. На поласку се окрене и викне: *„Не родио се, да Бог дâ, никад у Куму појета који би могао прославити то место!“* То му је била једина освета.

Његова је судбина после тога била променљива, али више зла него добра. Слеп, сиромах, можда и без пријатеља, он је тумарао тамо амо; и мисли се да се није имао откуда хранити него је певао своје песме пред онима који су миловали да их слушају.

И тако је најлепши и највећи ум, човек, који је после смрти стекао таку славу какву нема ни један самртник осем њега, морао просити да не умре од глади. Онај, коме су после смрти зидане цркве и олтари, као каквоме Богу, био је за живота често жудан слатка залогаја. Нама је гнусно и помислити ово; али колико је великих људи и после Омира прошло тим истим путем! Ова данашња Јевропа, овако научена, овако образована, овако пријатељски расположена према вештинама, можда и сада гледа по каквог Омира који чами у сиротињи и невољи!

Међу тим је Омир више био несрећан са своје слепоће, него са сиромаштине. У оно време путовати и певати песме није било ништа поружно за појете: само су се тако и могли дознати изврсни спеви. Стари јунаци, као што су били Херкуло и Тезеј, ишли су по свету да својим јунаштвом обезбеде мир варошима и селима; прве појете чиниле су то исто да разливају међу људе прозорје од просвете, и да изазивљу дивљење према томе. Ова је

племенита трудба имала са свим поштовану наплату: и што она нама не изгледа онако као ондашњим људма, то је за то што су данас у нас други обичаји.

Па није Омир био само без имовине, него му пакосници хтедоше украсти и део саме славе. Кад је боравио у Фокији, певао је на саборима своје песме. Некакав *Тесторид*, који је ту предавао књижевну вештину, позове појету к себи, и понуди му сваку услугу само да му допусти да препише његове песме. Омир помисли да је наишао на пријатеља, и, без бриге за своје живљење, спева песму *Малу Илијаду*, и другу једну коју назове *Фокеида*. Кад *Тесторид* препише те песме, стругне из Фокије у Хио, и тамо их почне читати као своје саставе. Та се превара на скоро дозна. Омир, кад чује за то, пође у Хио; на једном сплаву пређе у Еритре, а одатле у Хио у једној рибарској лађи. Ови несрећни рибари избаце га на брег где није било никога, и где он проведе једну ноћ. Два дана је лутао кукавни слепац не знајући куд иде.

Најпосле, чак пред вече другога дана, зачује козе крај пута, и потегне онамо откуда је њихов глас долазио; но ту га у мало не исцепају овчарски пси, од којих га одбрани овчар *Глаук*. Чобанин га овај доведе у своју колибу, и учини му услуге какве је могао. Да му захвали за то гостољубље, појета му стане причати шта је где дознао на свом дугом путу.

Глауку се то допадне, па сутра дан оде те и газди своме јави каквога је слепца нашао. Газда му заповеди да доведе тога странца; и по што се разговорио с њиме, задржи га у себе, и преда му своју децу да их васпита-

ва. Овај је човек живео у околини Хија. Омир остане у њега неко време; и ту спева неколико песама, од којих се очувала само *Бој пацова и жаба.* Кад Тесторид у Хију чује да је близу Омир, он стругне некуд у свет.

Омир се настани у Хију, и ту отвори једну школу где је јавно казивао своје саставе. Стекавши нешто новаца, он се ожени, да би га имао ко водити по свету. Са женом је родио две ћери, од којих је једна умрла још млада. Друга се удала за једнога становника у Хију. У овој вароши спевао је *Одисеју*; и у овој појеми он исказује своју захвалност онима који су му се нашли: поименце помиње *Ментора*, *Фемија*, и *Мента* хвалом која их је обесмртила.

Пријатељи његови, мислећи да је Јонија за њега врло малена позорница, наговоре га да иде у Грчку, где би могао имати славу каква личи његовим делима и његовом ђенију. Он их послуша, и пође пут Атине; проведе зиму на острву *Самосу*, па одатле пређе на острво *Јо*[1], где се разболи и умре. Људи га сахране с великом почашћу крај мора, по обичају тога времена: да се чувени људи укопавају на местима куд пролази највише света. Мисли се да је он преминуо око 920 године пре Христа. Те тако сад има близу три хиљаде година од онога доба када је живео овај човек који ће бити славан до века.

Ми казасмо, по општем мишљењу историка̂, да је Омир био сиромах, и да је морао певати своје песме те

[1] *Јо* (Јов) данас *Нио*, мало острво, у Јегејском мору, између Аморгоса и Сициноса. И оно припада Кикладима.

се хранити хлебом; међу тим, има писаца који тврде да то није истина: славе ради људскога рода, и ми бисмо желели да они имају право; али на жалост ти писци ни чим не доказују то своје врло иначе утешно мишљење. Толико је извесно да ми не знамо ништа поуздано о том великом човеку: неки научници још мисле да *Илијада* и *Одисеја* нису дела једнога човека; други даље тврде да је *Илијада* састављена из комада од песама разних појета, који су само имали намеру да певају пред народом разна дела Ахилова, или других грчких војвода; па су после ови комади сабрани те се начинила једна цела појема. Најпосле они који хоће да је Омир био богат, веле да племенитост његових мисли и његовога изражавања не допуштају да је он био из најнижега друштвенога реда: као да природа ствара уредне главе и узвишена срца само у богаташким кућама! А толики славни људи, рођени у највећој сиротињи, сведоче да могу мислити и писати дивотно, племенито, узвишено. У осталом Омир је у највећу невољу пао пошто је ослепео, кад се ни сам за себе није могао старати.

„Брзина његовога стила, вели Поп, показује да је он био и у раду жив и брз; и милине без којих он никада није, сведоче да су пламен његове уобразиље умеравале благост и доброта његове нарави. Пуно се вере осећа готово на свакој страни његових песама. Свуда се показује да он поштовање богова ставља у прве службе човеку. Племенитост његова огледа се у љубави коју он има спрођу своје отаџбине. Кад говори о гостољубљу, он је човечан, нежан, и милостив“.

Омир, мало познат по својим делима а толико славан по својим списима, имао је после смрти храмове и олтаре као какав бог. Александар је тако ценио његове песме да их је метао под своје узглавље заједно с мачем својим. *Илијаду* је затворио у скупоцени један Даријев ковчежић, говорећи: *„Најсавршенији састав ума људског треба да стоји у најскупоценијем ковчежићу на свету"*. Омира је звао врелом своје ратне вештине, и, гледајући једном Ахилов гроб у Сигеји, повикао је: *„Благо теби, јуначе, кад ти је Омир опевао победе!"*

Дуго време, после смрти овога великога појете, многи су се писци називали Омировићи; особито их је било на острву Хију. Неки историци тврде да су то потомци Омирови; а други опет, да су само скупљачи и певачи његових песама, које су они певали на саборима, а особито на светковинама које су се држале сваке пете године на острву Хију, у славу Омирову.

Разни писци различно мисле о разним спевима, који се приписују Омиру; али се утврдо држи да су праве његове умотворине *Илијада* и *Одисеја*.

У нас Срба преводили су Омира: *Петар Демелић Пањевски*, у Будиму 1832, прве три песме; *К. Николајевић*, у својој књизи: *Soerbska besaeda u latinskom pismu, и Вечи*, 1860, прва песма; и *Лаза Костић*, у Срп. Летопису, 1858 I, 1859 I и II, и доцније у листу *Јавору*, за 1874, песма друга.

СЕМИРАМИДА

АСИРИ̑СКА ЦАРИЦА

Семирамида је најпре била робиња. *Менон*, војвода *Нина*, краља асири̑скога, познавши колико она, поред лепоте, има других красних својстава, узме је за жену. *Нино* се сам наскоро заљуби у њу, и одузме је од Менона. Семирамида кроз кратко време стече бескрајну власт над овим владаоцем; она је ишла с њиме кад је он војевао против Бактријанаца, и њеним саветима има се захвалити што су ови побеђени. Тада је Нино узме за праву жену. Једна прича казује да је она једнога дана заискала од свога мужа да јој за часак уступи сву своју владалачку власт. Он јој учини по вољи, а она заповеди стражарима те њега погубе. Било тако или инако, тек она њега наследи (1916). Она је увећала, улепшала, и утврдила Вавилон; опасала га је тако широким зидовима да су двоја кола могла ра̑т ићи бедемом; озидала је на реци красне пристанишке обале, а дуж њих подигла дивотне садове. Преко реке Еуфрата начинила је чудесни мост, а испод воде прокопала тавник, и ископала једно језеро за одливање сувишне воде, кад надође река.

Завладавши Јерменском, подигла је варош *Артемиту*, и ту је извршила грађевине онаке исте као у Вавилону. Она је покорила Аравију, Мисир, један део Јетиопије, Ливије, и сву Азију до Инда; а, сузбијена на обалама те реке, није даље ни нагињала да осваја. Валерије Максим прича да је, по повратку у престоницу, имала да утиша једну буну која се дигла баш кад се она чешљала; она изађе на мах из двора како тако обучена и с косом још несачешљаном, и чим се показала тим је све враћено у најбољи ред! Мало после тога, она умре, оставивши престо своме сину Нинију, који је можда и грешан што је она тако брзо преминула (1874). Семирамида је помагала да у широкој држави њезиној свуд напредује трговина и просвета. Асирјани су је обожавали у голубичином облику (прича се да су њу голубице очувале; а и само име њено значи голубица). Али ваља казати да је највећа неизвесност о времену када је владала та Семирамида. Неке приче казују да је она живела веома распусно, и да је уморила не само свога мужа него и своје синове (осем Нинија) за то што су је они примoравали да се остави владе. Неки научници стављају њену владу у XII, па и у XIII век пре Христа. Сва је прилика да оно што се приписује Семирамиди, припада многим разним владаркама.

СЕЗОСТАР

НАЈСЛАВНИЈИ КРАЉ МИСИРСКИ

По причању Иродота и Диодора, *Сезостар* је покорио Јетиопију, Јудеју, Сирију, Асирију, Мидију, Бактријанску, Кавкаске крајеве чак до Танаја, Малу Азију, Кикладу, и тек се после девет година одсуства вратио у Мисир да утиша једну буну брата свога Армија. Он се још више прославио државним уредбама, законима, и радовима за општу корист народа; разделио је Мисир на 36 областй, и засејао га је дивотним споменицима од којих доста њих стоје и данас. Под Сезостром је Мисир дошао до највећег свог материјалног благостања, и уметност је мисирска учинила под њим највећи напредак к савршенству. Овај је владалац под своју старост ослепео, и сам је себи задао смрт после дуге владе (једни веле да је владао 66 година, други кажу 50, а трећи само 33 године).

Диодор и Манетон не слажу се у многом којечем што се тиче овога краља. А има их који одричу и сама она велика освојења Сезострова: али мисирски споменици, на којима је име његово по сто пута уписано свакоја-

ким писменима, одбијају све таке сумње; тек се може мислити ипак да су освојења његова малко увећана. Може бити да су то биле само пролазне најезде. Неки историци стављају долазак Сезостра на владу у XVII век пре Христа (1643), други у XV (1491), а неки чак и доцније (Волнеј: 1365). Сва је прилика да је било више Сезостара, већином освајача, па ће то и бити узрок толикој забуни и противсловљу. Тако Манетон даје то име једном владаоцу из XII династије, Аменофисовом сину, а Иродот га опет надева једном краљу из XIX династије, сину Сетијеву, или Сетошеву, и коме је право име *Рамза II*. Овај последњи, кога управо историју овако у кратко ми и испричасмо, владао је на крају XV века и у почетку XIV, пре Христа.

ДИДОНА

ТИРСКА КНЕГИЊА

Дидона се родила у граду Тиру, у Финикији. Отац јој се звао Белуш, а брат рођени био јој је онај љути Пигмалијон који је владао од 874 — 827 године пре Христа. Она је била удата за *Сихеја*, у кога је било доста блага. Пигмалијон, да би се дочепао овога блага, убије зета свога Сихеја, мужа Дидонина.

Од таквога брата, сестра побегне да је и веће зло не снађе. Оставивши своју отаџбину, Дидона се склони у Африку, и тамо подигну варош Картагу, која је доцније била тако много чувена.

Но Дидона ни ту није била мирна. Владалац гетулски *Јарбо* наврзе се просити је за жену, а она није хтела поћи за њега. Не могући друкчије отрести се овога мрзна просиоца, Дидона зада сама себи смрт јатаганом.

Латински појета Виргилије, по оној слободи која се обично прашта песницима, пише да је она живела у време *Енија* (читавих 300 година доцније), и да се још сам Еније био заљубио у њу.

И многи су други песници узимали Дидону за јуначицу својих трагедија.

ЛИКУРГО

ШПАРТАНСКИ ЗАКОНОДАВАЦ

(око 720 године пре Христа)

Ако је истина све што се прича о законима које је Ликурго поставио у Шпарти, а нема места сумњати се о том, онда се мора признати да је тај човек учинио нешто веома необично.

Ликурго је био син Евнома или Притана, шпартанскога краља, који је погинуо у једној народној побуни. Старији брат Ликургов, Полидикто, ступи на престо очин, али умре на скоро без порода. Ликурго га наследи, и владао је као краљ неко време докле му снаха његова не јави да је остала од брата му трудна. Овај поштени брат, чим то чује, одмах скине круну са своје главе, и огласи се за простога тутора детету које ће се родити, ако оно буде мушка глава. Снаха му тајно понуди да умори своје чедо, па да престо припадне њему, ако пристане да се ожени њоме. Ликурго се згрози од таке понуде; али се ипак притварао докле се дете не роди, а тада га узме у наручје, назове га Харилајем, и показујући га Шпартанцима, рекне: *Ево вашега краља!*

Као тутор свога синовца, он је управљао мудро и чврсто докле год дете није дорасло да му је могао предати власт у руке.

Поред свега овако поштенога владања, нађе се људи који су доказивали, у пркос противним делима његовим, да он само жуди за краљевском влашћу. Презирући такве плетке, он је још више желео да буде користан својој отаџбини: употреби дакле прилику, кад остане слободан, те пропутује по другим земљама, а особито по Криту. Јер су у тој земљи били оштри закони, а то се особито милило његовој нарави. Прибирао је све оне који су били удесни за план који је по свој прилици још тада смишљао. Желећи упоређивати разне законе у разних народа, да би дознао шта може да подјемчи благостање јадном народу, он пређе и међу мекушачке азиске народе, и тамо нађе само раскошност и уживање које затире, а то га још боље увери колико је снажнији народ који је у живљењу умерен, а у пословима издржљив. На том путу, прикупи он и Омирова дела, држећи да ће оне мудре изреке којих је пуно у њима, и оне хвале ратницима, бити врло корисне за народ коме је прека потреба да се отргне од порока, и да претвори љубав к рату у своју најмилију страст. Ликурго је тако добро познавао силу коју на људе има појезија, да је Бог зна шта чинио да примами к себи Тала, одличнога лирског појету онога доба. Овај Тале, вели Плутарко, који није био ништа друго него појета, чинио је оно што су могли чинити само најмудрији управници и највештији реформатори светски: све његове песме задахњиваху

поштовање спрођу закона и слогу међу људма; а толико су биле слатке да су потресале и најтврђа срца. Ликурго вешто узме и њега у помоћ, да припреми Лакедемонце за реформе које им је спремао.

Међу тим се у Шпарти, због слабости рђаво уређене владе, било све помело; краљеви нису више могли заповедати, а народ није хтео слушати; сви, па и сам Харилај, жељаху да се врати Ликурго. И овај мудрац похита на помоћ својој отаџбини.

Чим дође, одмах почне радити да спреми своје суграђане за преображаје које је у глави својој смишљао. Најпре узме у помоћ богове, наредивши да пророчишта пророкују онако како он жели, да би га боље слушао народ, који често не ће да прими и најпаметније поуке. За тим узме уза се тридесет првих и најбољих грађана из вароши, наоружа их, изађе с њима на зборно место, и предложи народу нов начин управе.

Прва му је измена била то што је установио један сенат од двадесет и осам чланова.

Друга му је измена била што је сву земљу разделио под једнако међу грађанима. Измена је ова и много већа и много тежа. Пре тога су неколико људи имали сва поља у Лаконији, а остали нису имали ништа. Овако што могло се извршити само у једној маленој земљи, и ишло је у прилог само оним законима и оном реду који је законодавац намеравао да постави; у њега је био готов план од свега, па му је свака установа и одговарала одређеној цељи. Он покуша чак да помеша и кућње намештаје тако да би његова варош изгледала као једна је-

дина породица у којој колико има један члан толико и други, али му тај покушај није изашао за руком. Ипак он није напустио својега плана; него је тежио да га изврши ма и околишним путем; запретио је да се не примају новци златни и сребрни, а место њих увео је гвоздене, који су били тако тешки да су суму тих новаца која би вредела сто талира, и која је била сва у једном комаду, једва могла вући два вола. Од таких новаца престраве се сви странски трговци; те Шпарта остане на тај начин сама за се, без трговине и без раскоштва; а Ликурго је баш то и желео.

Изгледа да се он могао уставити на томе; али да би боље удружио грађане међу собом, да би их начинио више грађанима него појединцима, наморао их је да се хране заједно и да се задовољавају врло смерним јелима.

Против овога последњег наређења одупре се народ, а особито богаташи толико да на Ликурга почну нападати са свих страна; и би га убили да се није сакрио у један храм. Неки младић, по имену *Алкандар*, који га најживље јураше, достигне га, и тресне батином те му истера једно око. Ликурго се одмах врати к побуњеницима који, чим га виде обливена крвљу, одмах се одљуте. Алкандра ухвате и доведу да му он суди. Ликурго га одведе својој кући и стане тако благо поступати с њиме да после није било никога који би толико волео и бранио законодавца и његове законе колико овај младић.

Ликурго, као вешт државник, није желео да Шпарта има само добре државлане, него је гледао како да

се с њом њени суседи никако не могу мерити: за то изда један закон по ком Шпартанци нису смели често ратовати с једним истим непријатељем, бојећи се да овај, бранећи се, не постане ратоборан, и тако опасан својим оружјем и за саме Шпартанце.

Под оваким законима, могли су живети људи који су тако васпитани да им је то срећа, да им је такав живот мио и драг; и Ликурго је баш то и учинио. По његовој памети, деца нису припадала родитељима него држави; и отац, глуп и неваљао, није имао права учити свога сина да буде као и он. За то су сва деца васпитавана заједнички, под једнаким и оштрим заптом; тако су отаџбини спремани људи, војници и грађани. Али овај необични законодавац, желећи васпитати један народ мимо народе, и све учинити својој држави, увреди саму човечност: он нареди да се деца, која се роде слабачка, или ма у што саката, бацају у један бездан који се находио поред вароши, божем за то што створење које је природа нагрдила, мора бити на терет и себи и другоме. Још је наредио тајним једним законом да се младићи вежбају како да краду што шта у пољу, и да убијају по кога *Илота*[1]. Ликурго је овим хтео с једне стране да држи ове јадне робове увек у страху, те да никад и не поуме штогод против својих тирана, а с друге да се не умноже. Ова је намера била и сувише добро извршивана; јер, у пелопонеском рату многи се Илоти одликоваше, учинивши земљи големе услуге. За

[1] *Илоти* су били људи које су Лакедемонци освојили и натерали да им раде земљу.

то бише ослобођени и засути почастима; али наскоро их неста, и не зна се куд се дедоше: проклети господари њихови, предвиђајући да то одличје може њима улити мисао и наду да постану људи, учинише да их све поједе мрак.

То су били главни послови Ликургови; из њих се види да је он био човек који је толико измакао од обичних људи, да се не може о њему ни судити по обичним правилима. Велики овај човек, жртвовавши све своје дане својој отаџбини, најпосле и умре за њу. Кад су сви његови закони били готови и објављени, он скупи све Шпартанце и закуне их да не ће мењати ништа у тим законима докле се он не врати. Узевши од њих такву клетву, он оде из Шпарте, дође у Делфе те принесе жртву Аполону, а по том сам себе умори глађу, само да његови суграђани не могну погазити клетву коју су му дали; чак је наредио да се његов прах баци у море како се никад ништа од њега не би могло вратити у Шпарту. Кад је то све учинио још је био, као што вели Плутарко, човек у снази да је могао дуго поживети. Његова дела и његова смрт не бише без користи; Шпартанци и ако су били бројем слабији од свих племена у Грчкој, посташе најстрашнији кроз којекаквих пет стотина година докле се год владаше по овим најчудноватијим законима какви су икад постављени за људе.

РОМУЛО

ПРВИ КРАЉ РИМСКИ

(око 752 године пре Христа)

Основалац Рима заслужује да се уврсти међу велике људе, али не за какве своје врлине, или за какав ум што провиђа далеко у будућност, него за то што је основао прву светску варош. По оном што нам казује историја, Ромуло је био један од оних људи које природа спрема за необичне послове, али који, остављени сами себи, показују само вољу да чине велика зла, и жртвују све на што год наиђу само да дођу до своје цељи.

Амулија, краља од Албе, отера с престола брат његов *Нумитор*, па, да му се доцније не би осветио ко од његове деце, осуди га још да остане без потомака, казнивши ћер Амулијеву, *Реју Силвију*, да оде међу весталице. Али му би узалуд мука: Силвија, поред свега заветовања, да остане девојка до гроба, затрудни, и, у тамници у коју су је брже боље затворили, роди два сина близанца који су после названи *Рем* и *Ромуло*. Да се покрије њена брука, распусти се глас да је она остала трудна божем од Марса. Нумитор похита да што пре

уништи ово ново племе; метне оба детета у једно дрвено корито и преда једном стражару да их баци у Тибар. Стражар се сажали на децу, па их само остави на обали. Туда прође неки *Фаустуло*, старешина Амулијевих чобана, нађе децу у кориту, и однесе их својој кући. Њих обоје очува жена његова *Лаврентија*. Жена та била је свакојаког владања, због чега су је и звали *Вучица*. Име је то било погрда, али је јамачно од њега и постала она прича да је Рема и Ромула одојила вучица (курјачица).

Обоје деце одрасту у Фаустула, кога су сматрала као свога оца. Она су се из рана одликовала својим дрским и предузимљивим карактером: лов, трчање, и борба против разбојника била им је најмилија забава. Једном они истуку Нумиторове чобане који су били приграбили нешто од стоке Амулијеве; ови се после навежу вребати их, па најпосле дочепају Рема и одмах одведу пред Нумитора. Како је Рем био Амулијев чобанин, то га краљ и пошље Амулију замоливши га да га каштигује за кривицу; али Фаустуло, дознавши шта је било, дотрчи у двор к Амулију, каже му да он није отац Рему и Ромулу, и покаже све како је добио то двоје деце, и тако Амулије сазна да су то његови унуци. Рема одмах пусте. А он дуго не би ни остао у сужањству; јер је Ромуло већ био скупио чету разбојника, и спремао се да упадне у варош. Кад од брата свога дозна ко су они и од кога су, одмах оба помисле да оборе отимача, који се томе ни мало није надао, па да врате свога деду на краљевство. Ова је намера извршена одмах чим је смишљена. Оба брата

оставе Албу, и са четом свакојаких другара, којих је сваки дан бивало више и више, оду да траже какво место где ће се станити, и где ће закопати какву варош, или, боље рећи, село у ком би се могли бранити од суседа које су смерали да плене. Они се уставе на месту где је сада *Рим*. У препирци где да буде та варош, браћа се посвађају тако да Ромуло тресне на мртво име Рема, што је збијао шегу с оном браздом коју је он образдио као ограду вароши, а Рем му је прескочио. Оставши сам као поглавица, Ромуло науми да уреди неку управу; подели сву земљу на три дела: први део намени на службу боговима, други одреди на подмиривање државних трошкова, а трећи разда својим поданицима.

И становнике римске раздели он на три реда: на племиће, коњике, и простаке. За тим уреди један сенат од сто чланова између грађана онога првога реда. Себи је задржао врло мало власти, или боље рећи мало му је остављено власти, јер је тешко веровати да је он био у томе толико смеран.

Међу тим се Рим дизао, и број се његових становника множио које од ускока, које од оних који су, гоњени због каквога злочинства, ту находили уточишта; само још нису имали женâ: Ромуло пошље људе да просе девојака у Сабињана, и у других народа. Њих нигде нико не прими како би ваљало. Ромуло се закуне да ће се за то на скоро осветити. После неког времена, нареди он да се држе свечане игре у част Нептунову, и Сабињани, најближи суседи Рима, дођу на ту светковину. Било је ту врло много и Кенинијанаца, Крустуминијана-

ца, и Антемната, са женама и с децом. Сви су били дочекани не може лепше бити; али, у сред весеља и игре, Римљани јурну с мачевима у сабор, поотимљу све девојке, а поотпуштају оцеве и матере. Овом отмицом стеку они себи жена̂, које су најпре плакале и лелекале, али се доцније утеше, јер су мужеви њихови лепо поступали с њима. Због те отмице, и због повреде гостинских права, букне рат, али се тим и отпочне низ срећа̂ за Рим: Ромуло убије краља Кенинијанског, варош му разори, а народ му нагна да уђе у ред римских грађана. Крустуминијанци и Антемнати буду такође побеђени, а њихове вароши постану места за римске насеобине. Остану само Сабињани, који, и ако су се последњи дигли на оружје, опет су били најстрашнији; они се некако преваром увуку у нову варош, и судбина Рима у мало не би свршена, кад на један мах обе војске, стојећи једна према другој, угледаше да оне исте Сабињанке које су постале Римљанке, у један пут изађоше и сташе молити своје оцеве и своје мужеве да се̂外 ману оружја. Ово позорје, овако изненадно, обезоружа и најжешће борце. Мир се углави и утврди тако да су се чак неки Сабињани пресељавали да живе у Риму, и *Татије*, њихов краљ, управљаше напоредо с Ромулом, докле га лични непријатељи нису смакли са света. После тога, краљ је римски остао једини поглавар у држави. Доцније зажели он да увећа своју власт, али сенатори, којима није било драго што се влада измеће на чисту монархију, почну смишљати како да му дођу главе. Одједном Ромула нестане, као да у земљу пропадне; нико није зна̂о куд се део. Тада

му је било педесет и пет година, а владао је тридесет и две. Народ навали на сенаторе да кажу куд се део Ромуло; на то се неки *Прокуло,* кога су поткупили сенатори, закуне јавно да је Ромуло сишао с небеса и њему се јавио: како он седи горе међу боговима, и да с тога тражи да га поштују као и друге богове: то је било довољно да се разбије сумња, а сенат похита те подигне храмове и богомоље у славу ономе кога је сам смакао са света!

НУМА ПОМПИЛИЈЕ

ДРУГИ КРАЉ РИМСКИ

(око 714 године пре Христа)

После смрти Ромулове, сва власт остане на сенату који је задржа читаву годину дана, јер Сабињани и Римљани, који су се били помешали али не и ујединили, нису могли да се погоде кога да изаберу за краља. Кад дође до бирања, избор падне на *Нуму Помпилија.*

Нума се родио у Курима, главној сабинској вароши; он није марио за власт, него је само гледао да врши дужности своје вере и човечности; његов је живот био прости пун добрих дела; он је живео више за друге него за себе; он је настојавао да и сви његови суседи живе у миру и слози, и они су му се често обраћали да их поучи; радо је примао оне који траже гостопримства, проучавао је философију која помаже да човек буде поштен, и држао је увек да је боље ишчупавати пороке из својега срца, него отимати туђу зараду и тековину. Посланици, који су му јавили да га је Рим изабрао за својега краља, имали су грдну муку да га склоне да се прими тога терета.

— *Мени је и овако лепо*, рекао је он: — *што да тражим боље од овога? Ви милујете рат, а ја мир; ви проводите свој век на војнама, а ја на њивама: што ћу вам дакле ја? А и како могу свршити ратове које је Ромуло започео? ви ћете омрзнути на моје савете и на моје владање за то што се то не слаже с вашим навикама; послушајте мене, Римљани, и изберите краља коме би ваша властољубивост била по вољи, и у кога би нарав била баш према вашим жељама.*

Узалуд се Нума бранио од краљевства: Римљани су тако навалили молити га, да је најпосле пристао; а његов пристанак био је знак опште радости и весеља. Прва му је наредба била, по што је примио власт, она којом је распустио дружину од три стотине пратилаца коју је Ромуло увек водио уза се. Он је ову наредбу правдао овим речма:

— *Не ћу да страхујем од оних који су ми дали своју веру, нити хоћу да будем краљ људма који би се бојали од мене, и који ми не би веровали.*

Рим је основала једна чета разбојника, а дуго време управљао је њиме човек који је отимао што је год могао од својих суседа; за то је Риму требала другојачија управа, па да се утврди; њега су се суседи већ доста бојали; време је било да га почну уважавати; оружје је њега могло основати, али одржати га могле су само нарави и обичаји. О том је мислио Нума, и то је смерао да учини, али ни мало није превиђао колико је такав посао мучан. Одиста је било тешко омилити мирни живот људ-

ма који су само знали за ратно право! Како да омилиш правду онима који су поотимали од другога све што имају? За то се он овде послужи вером као најбољим и најпоузданијим помагачем. Римљани су били прости, и, наравно, празноверни и поводљиви. Нуми дакле није било тешко убедити их да оно што им он заповеда долази од богова. Због чистога и праведнога његовога живљења, био је пукао по народу глас, да њега милује и учи шта да ради нека богиња, нека нимфа по имену *Егерија:* мудри се управник користи овим гласом, и стане заповедати баш у име те нимфе; с тога се његови закони показиваху много мудрији, много потребнији, и народ им се покораваше као каквом божанском пророчанству. Он најпре уреди јавне богомоље, постави празнике, озида храмове, и кад је овим колико толико смекшао дивљину Римљана, дође на далеко корисније установе: зажели да обезбеди Риму права богаства окренувши становнике на земљоделе. Он ограничи римску земљу, и одреди сваком појединцу колико ће који имати. Али, да би те грубе људе наморао на правду, сваки час је призивао у помоћ веру. За то је изумео бога *Терма* који је пазио на њиве сваког Римљанина, и страшио сваког суседа који би се полакомио да преоре или да прекоси туђу земљу. Он је узвисио колико је више могао земљорадњу *да би*, вели добри Плутарко, *Римљанин, обрађујући земљу, обрађивао и питомио самога себе; јер нема*, продужава он, *никаква рада ни заната на свету који би у човеку тако брзо и тако живо зачињао жељу за миром, као што то чини земљораднички живот*".

После тога поделио је народ на скупове по радњама и занатима. Овим је у једно уништио ону разлику која је још била међу Сабињанима и међу Римљанима. Од тога доба нико није гледао: је ли Сабињанин или је Римљанин, него се сваки бринуо о интересима својега скупа.

Као човек веома добродетељан, он није заборавио уништити, или бар сузити, онај закон који је допуштао родитељима да продају своју децу. Још је гледао да боље уреди календар својега доба. Најпосле, по што је владао као прави краљ, то јест, као пријатељ људи, кроза својих четрдесет година, умре у дубокој старости од болести која га је мало по мало утулила. Њега су истински ожалили не само Римљани него и сви њихови суседи: сви су му дошли с венцима и цвећем на укоп као оцу и добротвору, јер одиста никад тако мирно и срећно нису ни поживели као за његове владе. Добри овај владалац, и ако је био главар најнемирнијем народу, опет није имао ни једнога рата, и Janусов храм, његовом мудром умереношћу, остао је затворен у себицу равно за четрест и три године.

На славу Нумину, додаје се јоште да је он својом природном памећу познавао Бога самосазданога, и о њему мислио врло правилно. Бар се зна да је Римљанима забранио градити слике богова или статује, говорећи да се богови, по што немају телеса која би наша чула могла видети, не могу верно ни насликати, него ће само бити нагрђени; али је задржао друге празноверице народне, и још их је умножио. Тако је установио *ау-*

гуре, смешна пророштва о будућности по лету тица. Може бити да је он све ово чинио с тога што је тако захтевало стање његовога народа у оно време. Како му драго, тек је то извесно да све богомоље, које је он уредио, миришу благошћу његовога карактера. Он није дао да се олтари у богомољама боје крвљу: воће, млеко, и нешто вина, били су приноси који су довољни боговима. Он је говорио да је чистота срца боља него најбогатија жртва.

Како његова философија много личи на Питагорову, то су многи писци тврдили да су они обојица живели у једно време, и да се римски краљ много користио школом мудрога Грка; али Плутарко не мисли тако; и у опште се држи да је Питагор живео једно сто година после Нуме.

ВУДА — ШЕКЈАМУНА

ИНДИ̑СКИ ФИЛОСОФ

(роЂ. око 622 пре Христа а умрьо 542)

Будинска је вера једна од најраспрострањенијих вера у свету; она је никла из вере *браминске*, и као да се склопила у северној Индији, бој се баш у *Кашмиру*, веома давно, а када управо још се не може да каже. Она се са свим разликује од вере браминске, јер призивље к себи све. не гледећи ко је из које касте, ко је домородац а ко странац.

У Китај је она уведена у првом веку после Христа, и тамо се јако раширила. Монголи су је примили под *Џингис-Ханом*, и данас она влада највећим делом Азије: она може имати на 200 милиуна својих присталица. Будинска вера учи да је наш живот овога света несавршен и ништав; да је материјални свет сама једна *причина* (обмана) која се тек причињава нашим чулима. С тога вера та и светује да треба ослобођавати душу од овога пропадљивога света, и водити је у рај који се зове *Нирвана*, и који јесте свет истински, свет духовни. У том свету душа ће се спојити с највишим *Будом*, нај-

савршенијим разумом, који борави изнад свих светова, у неком вечитом и непроменитом царству.

Душе најсавршеније, које се могу назвати најпотпуније Буде, силазе на земљу, и рађају се у људском телу, да би избављале друге душе што су телом оковане.

Буда или *Шекјамуна*, који је дао данашњи облик *Будинској вери*, родио се око 622 године пре Христа. Био је син једнога Бахарскога кнеза, од краљевске лозе *Шекија̂*, и звао се у почетку *Сидарта*.

Они који верују Будинску веру, сматрају га као 4° оваплоћење Буде, или највишега разума. У својој 29 години, он се уклони у самоћу, због чега и буде прозван *Шекјамуна* (од *Шекја* — пустињик) и на скоро је овладао свим знањем које му је требало. С тога је и назван *Будом*. Он је проповедао своју науку у Кашмиру, и по што је стекао врло многе ученике, попне се на једно дрво, и ту умре после два и по месеца побожнога размишљања.

Његову су науку прибрали и раширили његови ученици.

Данас је његов представник на земљи тибетски *Далајлама*, првосвештеник у Будимској вери.

Ваља поменути да Китајци држе и то да је Буда живео у XI веку пре Христа.

СОЛОН

ЗАКОНОДАВАЦ АТИНСКИ

(око 639 године пре Христа)

Солон је био из једне од најстаријих породица у Атини; али како отац његов беше посрнуо имањем, то се син још из младости морао одати на трговину. Овај начин живљења врло се поштовао у оно време, а и јесте за поштовање вавек, мањ у људи који живе у предрасудама. Солон није жудео за великим богаством, и ако је гледао да стече бар толико с колико би могао лепо живети, нити се икад ломио и мучио око онога што се није могло добити. Тргујући, он је много путовао у туђе земље, те се тако много научио разматрајући где год је што видео добро и лепо уређено. На тај начин, он је стекао она знања која ваља да има један морални философ, и један вешт државник; уз то се још вежбао у појезији коју је миловао, и у којој је успевао врло добро; а најпосле, обраћао је особиту пажњу на речитост, те тако је изишао човек колико мио својим знањима и способностима, толико и користан својим животом.

По повратку у отаџбину, владао се тако мудро и

лепо да су га његови суграђани најпре сви поштовали а после му се и поверавали. Он је учинио те је острво Саламина прешло испод власти Мегараца под власт Атињана. Због овога острва Атињани су већ тако дуго ратовали с Мегарцима, да су најпосле били издали један указ да се погуби сваки који потад помене да се опет ратује за то острво. Солон, држећи да његова отаџбина има право на то острво, не могаше трпети ту срамоту коју су Атињани сами натурили на се. Начини се дакле сулуд; састави једну песму у којој је журио Атињане и дражио их на нов рат; испева ту своју песму јавно пред светом, као што би учинио какав сулуди човек, али тим лукавством врати срце својим суграђанима, и не само не буде погубљен по оном указу, него још овај буде одмах укинут. Рат се продужи, и њему буде поверено да га води, а он је радио тако паметно да је Мегарце истерао из Саламине, и острво ово ставио под власт Атине. Ова услуга, и још неке друге, које он учини Атињанима, попеше га на ону власт коју је имао доцније: а ево и то како је било.

У Атини су се одавно вукли и изметали нереди и забуне; грађани су били поцепани с разних интересâ, а највеће је зло долазило од грдне неједнакости имовинâ. Богаташи су имали све, а сиромаси ништа; за то су ови и радили да све окрену стрмоглавце. Сиротиња је била тако презадужена да се никако није могла одужити, а опет је морала узајимати од богаташа: многи су давали себе у ропство, да својом слободом одуже своје дугове. Неки су били распродани у туђе земље; други

су пак робовали на очи својих родитеља, браће и пријатеља, које је очекивала така иста судбина. У таком несрећном стању, букне једна буна, и бојати се ваљало да не пропадне сва слобода атинска: најразборитији Атињани сви сложно погледе у Солона, који једини беше остао чист, то јест, нити су га мрзили и гонили као богаташа, нити је он имао оних невоља, с којих је страдала сиротиња. Они га замоле да се прими народних послова, и да гледа да како год избави државу. Солон то најпре одбије, јер је знао да ће се, ма шта радио, замерити или богаташима или сиромасима; али се најпосле прими тога терета.

Многи пријатељи његови световали су му том приликом тајно, да вреба прву згоду, да дочепа сву власт у своје руке. Он је то могао, и како је био праведан и сталан у својим мислима, озаконио би ласно своју отмицу; али је он био више мудар него властољубив; он је био поштенији од оних који су га тако учили. За то је у том раду живо настојавао да буде користан својој отаџбини, а правду да повреди што се год може мање.

Сиромаси нису имали нигде ништа, и наравно нису могли платити својих дугова; богаташи су пак од њих узимали толики интерес, да су већ и главницу били наплатили. Дакле су они сами имали да изгубе нешто, ама су то и заслужили. Солон уништи дугове; то је најбоље што је могао урадити; али су га горко нападали: богаташи су викали што су изгубили по неке своје суме, а сиромаси су се дерали што им чак нису подељене и земље богаташке, као што је учинио Ликурго. Миран у својој

савести, Солон је остављао нека се дере по вољи и тврдоћа богаташа и неситост сиромаха, па је чврсто ишао к другим реформама које је сматрао да су корисне. Ово његово мушко држање донесе рода; поче му се признавати да има право баш тиме што се тако влада. Атињани, осећајући живље него икад дотле потребу да каква дрска рука на пречац пресече зло из кога су извирали сви нереди, додадоше му власт да уништи, утврди, или озакони све што му се чини да је добро за отаџбину.

Он, пре свега, обори Драконове законе, који су били преко мере жестоки, па баш с тога нису ни извршивани. Иза тога, раздели народ на четири племена, а имање појединаца било је мерило у који ред у држави треба који да уђе; он је желео да богаташи врше све службе. Људма из четвртога реда само је дао право да могу одобрити или одбацити оно што је претресено у *Ареопагу* и у *Сенату Пританије*.[1] Због овога је доцније Анакарзије и рекао: У Атини мудраци претресају а простаци пресуђују. Ово је право у почетку изгледало малено, ама је доцније постало врло важно, и кроз њега је народ одиста био господар у свим пословима државним.

Држећи да је друштво само онда добро утемељено, кад се грађани заузимљу узајмице један за другога, Солон допусти да сваки може бранити и заступати свога суграђанина, кад би му била повређена права или личност, онако исто као и себе самога. За то једном, на пи-

[1] Тако се звала кућа у којој су држали своје састанке *Притани* или старешине народне.

тање — која је држава најбоље уређена? одговори овако: *Она, у којој човек, кога није нико увредио, гони увреду другога тако живо као да је њему самом учињена.*

Он је дао нова права и нови сјај Ареопагу; он му је одредио четири стотине чланова, које је узео из сва четири реда грађана. Иза тога је поставио законе, од којих дај да поменемо овде бар неколике који су најнеобичнији:

1. Закон по ком се сматрао као кукавица грађанин који се у време какве буне не би држао ни једне ни друге странке. Солон није допуштао да се грађанин може усамљивати, и гледати само свој интерес, не бринући се за интерес отаџбине; Солонов грађанин није смео од тада рећи: „*То се мене не тиче; има ко се о том стара*";

2. Закон да жене не могу доносити велики мираз својим мужевима, да се не би на тај начин светиња брака изметнула у трговину и спекулацију;

3. По ком су они који немају порода могли оставити своје имање ком хоће;

4. Закон који је одређивао колико пута смеју жене грађанке изаћи у поље, шта смеју тамо понети, за колико времена могу жалити за ким, и још у ком случају смеју кукати на гробовима својих мртвих; он се чак побринуо да им закрати тући се у жалости и грдити своје лице;

5. Закон који наређује да сваки грађанин научи по какав занат, а онога, кога родитељи нису научили никаквом занату, ослобођава да не мора хранити оца и мајку кад остаре;

6. Закон који је налагао Ареопагу да мотри ода шта живи који грађанин, и да каштигује оне који не раде ништа;

7. Закон који је допуштао да се убије онај који чини прељубу, кад се ухвати на самом делу, али који у то исто време каштиговаше лаком глобом онога који украде или превари туђу жену! и

8. Копиле да нема никакве дужности спроћу својега оца.

Солон није поставио никаквог закона против оних који би покрали светињу, или који би убили свога родитеља. Кад су га питали за што то није учинио, он је одговорио:

— *За прво се злочинство још не зна у Атини, а против другога се сама природа тако гнуша да сам ја држао да се не ће нико ни наћи да га учини.*

Још га је неко упитао: *Да ли је он поставио најболье законе?* На то је одговорио: *Нисам најбоље, него онаке какви су најудеснији за наше прилике.*

Кад је већ све законе поставио, онда скупи Атињане на зборио место, и закуне их: да се држе тих закона за сто година. Од тога доба мислио је да се може одати миру и појезији; али на скоро види, да га свуда јури гомила људи који траже да им даје све нових и нових закона, или да им тумачи оне који су већ издани. Да би се уклонио од ових бескрајних запиткивања, и од мржње која је морала доћи за тим, он се крене на пут, и десет година није дошао у своју земљу. Ишао је у Мисир, и тамо се састајао и разговарао с најмудријим све-

штеницима. Кажу да је, на позив краља Креза, прешао и у Лидију. Зна се како је Крез миловао само богатство, па, да би изненадио грчкога мудраца, скупи у једну палату сва блага своја, и поведе Солона да их види. Солон се само зачуди, али не изненади.

— Да ли си и кад познавао кога сретнијега од мене? упита га Крез.

— *Јесам*, одговори Солон: — *у Атини беше један грађанин који је дочекао да му деца буду одабрана и поштована, а отаџбина срећна, па је првима оставио доста блага, а за другу је сам умрьо.*

Крез, мислећи да ће њему припасти бар друго место, упита

— А после њега, знаш ли кога јоште?

— *Знам двојицу,* одговори философ; и помене му *Клиовиса* и *Витона* који су пали мртви као жртва својега синовљега поштовања.

— За Бога! повиче Крез: — зар ви мене не бројите међу срећне људе?

— *Краљу од Лидије!* одговори Солон: — *нама Грцима дао је Бог крепак и прост ум који нам не допушта да ценимо оно што се тек сјаји, нити да се дивимо срећи која је тако краткога века. По нашој памети, онај је срећан кога је срећа служила до смрти; јер срећа човека који још живи, и који броди међу стенама овога живота, нама изгледа тако нестална као круна на глави онога који трчи. Не варајте се, велики краљу, у средњој имовини има доста срећних људи, и они имају над богатима још то добро што*

су мање изложени поразима судбине, нарочито мање могу да задовоље своје жеље, а баш ова немогућност за њих је најбољи дар од богова.

То нецењење богаства тако жацне Креза, да почне показивати да презире философа.

У то време, у двору Крезову био је и Езоп, па, хотећи учинити Солону услугу, примети му:

— Владаоцима или ваља говорити оно што им је драго, или и не прилазити к њима.

— *Боље би било казати овако,* одговори Солон: — *или им не прилазити, или им говорити оно што треба.*

Плутарко, који доноси ову причу, не стојећи за њу добар, додаје да је Крез, по што је изгубио краљевину и пао у руке Киру, кад је видео своју спалионицу, повикао:

— О, Солоне, Солоне!..

Овај му је узвик очувао живот: Кир одмах упита шта то значи? Крез исприча како је њему атински мудрац рекао, да се нико не може назвати срећан пре смрти. Победилац, чувши то, пусти побеђенога. И тако је Солон, вели Плутарко, имао славу спасти једноме од ова два краља част, а другоме живот.

Кад се врати у Атину, има шта и видети: његова отаџбина опет у нереду. Пизистрат је чинио све да се докопа врховне власти, и то му је пошло за руком. Законодавац, већ гронуо, није могао чинити за слободу своје отаџбине оно што је чинио за своје младости и снаге; али ипак није ни по што хтео гледати срштених

руку. Пизистрат је био његов лични пријатељ, и још му је указивао све почасти које је Солон и заслуживао, па то ништа не помогне него се овај одупре из све своје снаге отимачу власти. Видећи да већ нема никакве наде, он узме своје оружје, баци га на улицу пред своја врата, па онда седне дома читати и размишљати понављајући своју најмилију изреку: *И старећи, учим се без престанка.* Ако се може назвати утеха то, дочекао је да су се закони његови држали. Цицерон и Плутарко веле да су чак и у њино доба важили многи закони који су се сматрали као слава Атине. Солон је умрьо у дубокој старости, једни веле у својој кући, а други, у краља Филокипра, једнога од владалаца на острву Кипру, коме је био отишао да не гледа очима кукавиштво и робовање Атињана.

ЕЗОП

СЛАВНИ БАСНОТВОРАЦ

(ОКО 600 ГОДИНА ПРЕ ХРИСТА)

Тешко је под здраво казати кад је живео Езоп. Његов састанак са Солоном у двору Крезовом, ако би то било истина, уништио би двоумицу; али многи писци то побијају доказујући да је Езоп живео читав век доцније. Па и прилике и неприлике његовога живота нису нам боље познате. У четрнаестом веку неки грчки калуђер, по имену *Плануднјс*, написао је један чудновати роман који му се свидело назвати догађајима овога славнога баснотворца: ту га он представља као неко створење нагрднога изгледа а чудноватога владања. Све што се може рећи да се зна о Езопу јесте то да је рођен у Аморију, једној вароши у Фригији; да је најпре био роб двојице философа, Ксанта и Исмона или Јадмона, с острва Самоса; да га је овај последњи, раздраган његовим умом и његовом непроменитом веселошћу, ослободио, и узео међу своје пријатеље.

Пресуде, изреке, и басне Езопове наскоро су се рашириле по свој Грчкој, а отуда су прешле и у стране земље. Као човек веома уважен, Езоп је пре свега склонио Грке да устану против Креза. И то му није сметало

да доцније оде у двор томе владаоцу који је, на сву прилику, баш желео да га види. Стас и изглед мудраца ујмише много у први мах од оне цене коју му је краљ давао не видевши га. Езоп се и надао томе, ама лепота његовога ума кроз кратко време учини да се заборави грубоћа његовога лица. А тада се и сам владалац увери *„да не треба*, што је оно говорио Езоп: — *гледати на форму суда, него на каквоћу пића које је у њему"*. Доцније је он био тако по вољи Крезу да га је задржао до смрти у своме двору.

Овај мили философ, жудан да што види и научи, путовао је многе путове, и свуда је имао прилике да згодно каже своје изреке, које је склапао где је кад чему била потреба и прилика. Атињанима, који су се бунили против Пизистратове тираније, он је причао басну: *Како су жабе тражиле себи краља.* За њега се знало и у двору краља вавилонског и у двору краља мисирскога.

Плутарко нам прича како је он умрьо. Њега је Крез био послао у Делфе с многим златом и сребром да принесе једну велику жртву Аполону, и сваком становнику у Делфама да да̂ по велику суму новаца. Но он се нешто посвађа са Делфанима, па жртву принесе а новце врати Крезу, јавивши му да они којима их је он желео дати, не заслужују његовога дара. А да би још више презрења показао Делфанима, он им исприча басну *о штапу који се таласа поврх воде,* хотећи тиме показати да је њихов глас далеко већи него што они заслужују. Ови варвари и сувише оправдају ове прекоре: осуде Езопа као човека који божем вређа светињу, и баце га с једне ви-

соке стене у бездан. Тако је погинуо мудрац који је умео одевати морал у онако мило рухо. Њега је сва Грчка волела. Атињани, као праведни цениоци истинске славе, подигоше овоме умноме робу дивотну статују, хотећи тим посведочити, као што вели Федро, да је пут части отворен свим људма без разлике, и да се ова славна пошта чини не рођењу него рађењу.

Езоп се сматра као творац који је изумео онако просту и природну поуку кроз басне и приче; али управо слава та, у Грка, припада Хесиоду. У Јевреја има доста трагова од таке поуке, између осталога у баснама пророка Натана цару Давиду, кад га оно подсећаше на погрешку према Урију.

Није ласно пресудити: је ли Езоп хотимице предузео да склапа своје басне; али по ономе како их је и рашта састављао, извесно је да оне све нису допрле до нас. Стари су помињали још неке којих ми данас немамо. А можда и ове које имамо нису све његове. Научници су увек мислили да је збирка која носи име Езопово дело калуђера Планудија, на кога се сумња или да је искварио изворне рукописе, ставивши свој стил место творчевога, или да је склопио сам те басне, па их издао под Езоповим именом само да имају веће цене. Међу тим је са свим путно веровати да су Грци примали и знали Езопове басне, по што Платон каже да је Сократ, неколико дана пре своје смрти, многе од њих стављао у стихове, и да их је препоручивао дојиљама да их казују деци још из малена, како би се тиме удахњивала у њих мудрост и добро владање.

КИР

ЦАР ПЕРСИСКИ

(рођен око 599 године пре Христа)

Кир је био син Камбиза, персискога владаоца, и *Мандане*, ћери Астијага, мидиског краља. Иродот прича да је неко пророчанство раније пророковало да ће Астијага збацити с престола унук његов; за то овај владалац, кад се роди Кир, нареди те се дете баци, и би погинуло наиртво, да се није на њега сажалио један чобанин, који га је, после, очувао и васпитао просто и смерно тако, да је баш то васпитање било доцније Киру од велике користи. Тако говори Иродот, а Ксенофон напротив тврди да је он васпитан с највећом марљивошћу у двору Астијагове, и да је после заповедао у војсци сина краљевога Сиаксара II. Кир је вратио независност Персији која је одавно била под Мидима, и прогласио се за цара персискога 560 године пре Христа; за кратко време увећао је своју царевину, победио и погубио у Месопотамији вавилонскога цара Нериглисора 555, па онда разбио Креза, лидиског краља, на обалама Халиса, и, у боју код *Тим-*

брије (548), заузео Сарду, његову престоницу, и готово сву Малу Азију; после тога опседне Вавилон, где је владао Лабинет или Валтазар, и ту варош освоји, по што је одвратио реку Еуфрат, године 538 пре Христа. Као господар у Вавилону, допусти он Јеврејима, који су ту робовали још од 606 године, да се врате у своју земљу (536). Кад умре краљ мидијски Сиаксар, а не остави порода, онда Кир, који му је био рођак, наследи и његову краљевину по праву (536), и на тај начин постане господар готово целе Азије. Његова је царевина обухватала државу вавилонску, асирску, мидску, и персиску, с Малом Азијом. Не зна се како се свршио живот овога освајача: по Ксенофону, он је умрьо у дубокој старости, у наручју деце своје; а по Иродоту, он је у рату против Масагета пао шака њиховој краљици Томири, која је заповедила да му се одсече глава, па је је онда бацила у један суд пун крви, рекавши:

— *Ето напиј се крви, звере; ти си је увек био жедан!*

Смрт његова ставља се у годину 530 или 529 пре Христа.

ПИТАГОР

САМОШКИ ФИЛОСОФ

(око године 592 пре Христа)

Истинска је мудрост проста, за то она ретко засењује очи свету, а свет диже на глас и прославља људе: настрана мишљења и грубе лажи много више овлађују пaмећу људском. Варалица или глупак који врстâ какве ма и смешне стихове, постаје пред светом мудрац, пророк, па некад чак и полубог: а прави зналац који долази затим, и који настоји да затре заблуде, срета се као безбожник и као човек опасан, кога ваља протерати из људског друштва! Овако је ишао свет од својега постања, па, по несрећи, као да ће тако ићи и до свога нестања. Сва је прилика да су многи од оних људи које је старо време прославило као мудраце и философе опазили ову слабост људскога ума, и да су се користили њоме. Можда су неки доиста и надмашали умом остале; али је, у том случају, несрећа што су само глупи писци узимали на се да нам

предаду оне детињасте приче у које је светина у сва времена миловала да одева дела великих људи.

О Питагору се прича као о неком необичном човеку. Ми ћемо казати о њему оно што нам се чини највероjетније.

Држи се да се тај философ родио око 592 године пре Христа. Отац његов једни кажу да је био каменорезац, а други веле да је био јувелир. Из почетка је Питагор био борац (атлет), што је било врло уважена вештина у Грка; али чувши једном Скироскога философа Ферекида како говори о несамртности душе, он се одмах ода на философију. Пошто му тај учитељ умре, он је тако желео и даље учити се, и познати друге народе, да остави и отаџбину и имовину па се крене на пут у свет.

Најпре оде у Мисир, и ту остане дуго време разговарајући се са свештеницима не би ли дознао од њих оно што је најтајније у њиховој вери и њиховом знању. Одатле пређе у Халдејску, да би дознао мудрост мађионикâ. Чак тврде да је у Вавилону могао видети пророке Језекиља и Данила, и да се њиховим знањем користио; али је та претпоставка тим слабија што се његове мисли ни најмање не слажу с мислима Јевреја. Пропутовавши кроз многе земље на истоку, он сврати у Крит, и ту се позна и опријатељи с мудрацем Епименидом. Најпосле, обогаћен толиким знањем, врати се у Самос. Али га туга обузме кад види да је отаџбина његова пала под тиранску власт Поликрата; и премда га је овај примио врло лепо, опет се он драге воље удали из ојађене отаџбине.

Пређе дакле у онај део Италије који се онда звао Велика Грчка, и стани се у Кротону, у кући чувенога борца Милона, где отпочне предавати философију. С тога се она секта коју је он основао и прозове *Италйска.* Пре њега, они који су се одликовали у познавању природе, и који су били уреднога живота, звали су се *мудраци.* Њему се ово име учинило големо, за то узме много смерније које је показивало само жудњу а не имовину мудрости; он се дакле назове: *философ,* а то ће рећи *онај који жуди за мудрошћу.*

Његов се глас на скоро рашчу далеко, и ученици долажаху са свих страна да га слушају. Међу тим није било ласно добити приступа да се слушају његове лекције; јер је овај необични философ, јамачно да би боље притегао к себи своје присталице, метао их на така кушања која су могла одбити од њега и последњег ученика, кад не би жудња за његовим лекцијама расла баш напоредо с тегобама преко којих се до њих долазило. Он је осуђивао најпре на две године ћутања људе ћутљиве, а ту је меру продужавао и до пет година за оне које је сматрао као склоњене на говорљивост; они су се морали одрећи својега наследства, и ставити све своје имање пред свога учитеља, па онда живети сви у задрузи. Они су имали у њега веру без краја; и дуго после његове смрти, кад би их ко упитао за што мисле овако а не онако, они би само одговарали: *Тако је рекао учитељ!*

Једном прекори он једнога својега ученика пред свима другима. Прекореном то буде толико жао да сам себе убије. Од тога доба философ, ожалошћен и обавеш-

тен, није никад никог корео јавно него увек на само. Други један младић, кога он није хтео примити међу своје ученике, беше толико тим увређен и огорчен да је из освете бацио угарак у ону кућу у коју се склонио био Питагор и многи његови ученици. Философ је имао срећу спасти се с тројицом својих ученика, а други су сви сагорели у живој ватри.

Питагор је сматрао геометрију и рачуницу као науке које су преко потребне за развитак ума у младића, и за спрему њихову за слушање великих истинâ. Он је такође и музику веома ценио, приписујући њојзи све, јер је, по његовом мишљењу, свет постао неком хармонијом коју је лира доцније само узела да подражава. Он је приписивао особите звуке кретању небеских телесâ која су се котрљала над главама нашим. Кажу да су питагоровци имали обичај, пошто устану у јутру, будити свој ум свирањем у лиру, да би тако били чили за посао; а и пред што ће лећи машали су се за лиру из које су изгонили слатке гласе који успављују, и који стишавају оно што би им могло остати од бурних мислӣ тога дана.

Питагор је смишљао да учини велике преображаје, па, да би га људи послушали, измисли нешто необично: затвори се неко време у једну пећину, а кад из ње изађе лице му је било бледо и суво, као да је из гроба устао. Сад отпочне одважно казивати своје мисли, и рекао би човек да то не говори он него некакво створење изнад природе; и свет га је слушао као пророка. Кажу да је он учинио велике услуге оној земљи у којој се био настанио. Поставио је уредбу готово у свим варошима у

Италији, утишао је ратове и унутрашње немире, и много се мешао у саму управу Кротоне, Метапонте, и других великих варошӣ, јер су њихове старешине морале увек да припитују њега и да га слушају. Исто се тако ревно бавио о моралу и уредности у владању. Мужеве је учио да чувају чистоћу своје постеље, и да отпусте наложнице; он је чак могао да склони жене да се не гиздају, него да сматрају стидљивост као најлепши накит; деци је световао да слушају старије; а свима и свакоме да буду добродетељни. Он је говорио да срећа људска и чврстина државна зависе од умерености, од штедљивости; и имао је право. *Ваља*, говораше он: — *увек војевати против пет ствари: против болести тела, против незнања ума, против страсти срца, против преласти варошӣ, и против неслоге породицâ.* Особито је препоручивао доброчинство. *Ко је користан својим ближњима, и ко им казује истину,* говорио је он, *тај је добио најлепше даре какве небо може да дâ људма.*

Тако красан морал морао је образовати добродетељних људи; и Питагор се може поносити да је изобразио законодавце *Залеука* и *Харонда*. Његова философија пак била је много рђавија. Он је дигао на цену ону систему по којој су душе прелазиле после смрти из једнога тела у друго: држи се да је је он позајмио у Брамина или Мисираца. Он је тако био заузет за ту претпоставку да је чак уверавао како се сећа у каквим је телесима бивао пре док није постао Питагор. По тој његовој науци, могла је човечија душа, после смрти тела, прећи у животињу, с тога је он и запретио својим при-

сталицама да не једу ништа што је живело. Он је веровао у неки највиши разум. И, судећи по ономе што нам казује његов ученик Залеук, како је мислио о том највишем уму, излази да је он имао најплеменитији појам о божанству. Испод тога највишега ума, он је стављао неку силу покретаљу која креће васелену, а на треће место стављао је материју која за себе није знала, нити се сама од себе могла кретати. Питагор је опазио међу деловима света односе и сразмере. Он је тврдио да је хармонија или лепота цељ коју је желео да постигне највиши ум стварањем света, и да су односи које је он ставио међу делове васелене средство кроз које је он то и постигао. Ови су се односи изражавали бројевима, пошто је једна планета, на прилику, удаљенија од сунца него друга, толико и толико пута. Питагор је мислио да знањем ових бројева управља онај највиши ум. Таква је његова философија у тој ствари; и мора се признати да је он у том дошао до прекрасних последака путовима доста смешним. Он је још мислио да је душа један прамен од онога највишега ума, да њу тело раставља од њега, али да се може с њим сјединити тек кад се ослободи од свију милоштâ (афекцијâ) за телесне ствари: смрт, која је растављала душу од тела, није је могла очистити од отих милоштâ (афекцијâ); једина философија могла је душу излечити од тога; то је било предмет свега морала у Питагора.

Овај је философ своју науку казивао у загонеткама; с тога су му се присталице много дивиле, а други људи су га мање разумевали.

Најпосле, поживевши близу сто година, и наситивши се највећега уважења, Питагор умре у Метапонту. Њега су толико уважавали да је кућа његова претворена у богомољу, а тело му је поштовано као тело каквога Бога. Наравно да се и о њему причало да је починио хиљаде чудеса и за живота и после смрти; и било је врло много људи који о том никад нису сумњали.

КОНФУЦИЈЕ

КИТАЈСКИ ФИЛОСОФ

(око 550 године пре Христа)

Конфуције се родио у Шампингу, у Китају, око 550 година пре Христа, и био је од рода цара Тију-а, седамнаестога владаоца од друге лозе. Он се прославио једино добродетељу, и он препада међу оно мало људи овога света о којима је казано много добра а ни мало зла. Својим владањем и својом мудрошћу подигао се на чин мандарина и државног министра у држави која се данас зове *Шанг-Тон*. Он је жудео само за оним за чим обично жуди добродетељни човек; желео је власти само за то да може више учинити добра људма него што би га учинио без власти; али кад је видео да се преварио у једној тако доброј нади, остави и службу и власт па се ода на саму философију. Пресели се у краљевину *Син*, и ту отвори школу, у којој је кроз кратко време стекао око три хиљаде ученика. Он је поделио своју науку на четири дела, па и школу на толико разреда. Ученици у првом разреду бавили су се добродетељу, образовали су свој ум и своје

срце; ђаци из другога разреда вежбали су се не само у оним врлинама с којих човек постаје пoштен и уважен, него још и у оном што га чини речитим; у трећем разреду се предавала политика; а у четвртом се учило како да се дивним слогом исказују најлепше мисли о владању. Конфуције, у свој својој науци, не тражаше ништа друго него да растера маглу испред ума, и да протера пороке из срца, па да утемељи ону честитост која је била у сва времена тако редак дар с небеса. *Бојати се Бога, слушати га и служити; љубити свога ближњега као самога себе; савлађивати се, покоравати страсти разуму, и ништа не мислити што би разуму било противно.* Ово су биле поуке које је овај велики човек давао и вршио. Смеран онолико исто колико је био и дивотан, он је говорио да није изумео своју науку, него да је је извадио из старијих писаца, а особито од краљева *Јао* и *Ксуна* који су живели пре њега на својих 1500 година.

Конфуције је казивао своју науку изрекама, јер се оне лашње памте. Данас има једна збирка тих изрекâ, али се још под здраво не зна да су све остале баш од њега. Добри овај философ, на крају свога живота, врати се у краљевину у којој је и рођен, и ту умре у 73 години свога века. Народ га је тако поштовао да су му после смрти указивали почасти какве се чине само царевима. Доцније се то поштовање још увећавало. Његова је наука сматрана као какав божански законик, као какав дах са небеса: у свим варошима су отворане школе где се та наука учила и одржавала. На свакој такој школи записано је златним словима: *Великом учитељу.*

— *Првоме научнику.* — *Учитељу царева и краљева.* — *Светитељу.* — *Цару књижевника̂.* — Кад би какав чиновник путовао поред које од ових школа, слазио би са свога седишта, и прошао би неколико корака пешке да тим учини пошту законопоставнику морала. Његови су потомци мандарини по самом рођењу, и не плаћају цару никаквога данка. Али највећа част коју су Китајци могли учинити овоме славном философу јесте оно што су бар некад и некад вршили његове добродетељи!

ДАРИЈЕ

ЦАР ПЕРСИСКИ

Дарије, син Хистаспин од лозе Ахименидске, ступио је на престо године 521 пре Христа, после неког времена након смрти Камбиза и отимача Смерда Мађионика. Кажу да се после смрти овога последњега главне старешине нису могле да сложе кога да изберу за цара, па се договоре да признаду за владаоца онога чиј коњ први зарже рано у јутру, и да је Дарије добио царску круну каишем свога коњушара, који је довео кобилу у шталу где је био његов коњ. Дарије је савладао устанак вавилонски и заузео је Вавилон после дуге опсаде. После тога, завојштио је на Ските, али је тамо изгубио готово сву своју војску (513). Неколико година доцније, упадне у Тракију и освоји је (506). Он је и до Индије допирао и заузео од ње један део. После тога завојшти на Грке што су помагали Јонцима који су се побунили против њега (501), и пошље у њихову земљу велику војску с најбољим војводама својим; али Мардонијева флота наседе код Атонске Горе; Дата и Артаферна, који беху продрли у Грчку, победи на Маратону Милтијад, године

490 пре Христа. Дарије почне спремати нову војску на Грчку, а у исто време настојаваше да савлада Мисир који му се био побунио, али га у том снађе смрт године 485 пре Христа.

Неки историци држе да је овај Дарије онај Асвир који се помиње у Светом Писму,[1] а Астина била би у таком случају *Атоса*, ћи Кирова.

[1] Свето писмо, књига о Јестири I. 1. и други.

ЈУНИЈЕ ВРУТ

ОСЛОБОДИТЕЉ РИМА

(око 509 године пре Христа)

Тарквиније Бесни владаше у Риму, и беше већ изашао на врх главе свакоме. Уморивши Сервија, и дочепавши се краљевске власти, он је почео тако тиранисати да није остало Римљанина који му не би желео смрти. И сам је знао како су сви мрзили на њ, за то је за најмању какву сумњу прогонио или убијао грађане. Многи су сенатори погубљени по његовој наредби; међу тима је био и *Марко Јуније;* исто тако погибе и старији син овога Римљанина. *Луције Јуније*, млађи му син, пропао би тако исто да се не притвори да је померио памећу. С тога га и прозову *Брут* које је име он доцније толико прославио. Овај је Римљанин, по свој прилици, само желео згоду да освети свога оца и свога брата, али је освета тада била тако мила свакоме, да је он имао срећу и своју отаџбину ослободити њоме.

Тарквинијев син, Сексто, беше такав распусник да се закона не бојаше а људи се не стиђаше. Тај се неваља-

на брзу руку, нешто војске, ослободи опкољену војску, разби непријатеља са свим, и доби триумф.

После тога, даде оставку 16-ти дан своје власти, и врати се на свој плуг. Кад му је било 80 година, опет је изабран за диктатора да савлада *Спурија Мерија*, који је био оптужен да је раздавањем жита подигао светину, и жудео да се дочепа тиранске власти у Риму (438). Савладавши бунтовника и погубивши га, он се после 21 дана владе опет одрече суверенске власти, и још не хте примити никакве награде за своје услуге.

То је служити отаџбини, а не грамзити за влашћу.

ПУВЛИЈЕ ВАЛЕРИЈЕ ПУВЛИКОЛА

КОНСУЛ РИМСКИ

(око 508 године пре Христа)

По што погибе Брут, његов другар у власти, Публије Валерије Публикола, прими сам команду над римском војском, и победи непријатеља. С тога га увезу у варош у колима која су вукла четири коња, а народ је певао и викао од радости: то је био први триумф који је Рим видео. Овај консул, по што је победом обезбедио слободу, науми да одликује почастима укоп онога који је њу створио. Нареди, дакле, дивну пратњу Бруту, а народ га још више заволи због оваке поште према вери.

Овог је консула народ заволео још откад је утврђена слобода; он је био најревнији помагач Бруту; њему је роб проказао заверу коју су спремали Аквилијани и Брутови синови, те је он довео на зборно место вође ове буне. За ову ревност његову и постављен је за консула.

Међу тим су га Римљани гледали малко преко ока; они су се почели прибојавати за своју слободу видећи

да овај консул не тражи другара с којим би делио врховну власт: још га кривљаху што живи у најлепшој кући у Риму. По њиховом мишљењу, то је личило на живљење каквога краља, па зар и он смишља, сумњали су они, да буде оно што је био Тарквиније? Дознавши преко пријатеља шта народ гунђа за њим, Валерије покаже каква му је права тежња: за једну ноћ разруши он сву своју кућу. Сад је народу било жао што је нестало једне тако лепе куће која је била украс вароши, али је већ Валерију потпуно веровао. Консул је морао неко време боравити у својих пријатеља док му нису одредили друго једно место где је начинио себи једну веома смерну зграду.

А другара у власти није тражио што се бојао да му се не одупре корисним установама које је смерао да заведе. За то се пожури, док му нико не смета, да изврши своје намере. Пре свега, једним законом измени сву форму владе. Раније, за краљева, народне одлуке које су се звале *плебисцити*[1], важиле су као закон тек кад их потврди одлука сената, која се звала *сенатска наредба* или *сенатска консулта.* Публије постави један са свим супротан томе закон, по ком се могло у народној скупштини решавати о пресудама консула. Овим новим законом, поширио је власт народу; а власт консулску ослабио још на постању њеном. Други је закон наређивао да се смрћу каштигује ко се год усуди вршити какву год власт коју му није дао народ; трећи закон ослободи

[1] Значи *народни укази.*

најсиромашније грађане од свију данака; а четврти је закон доказивао да је овај велики човек само желео да доврши нову зграду слободе: он је допуштао да се без испита убије сваки који се усуди приграбити себи власт над народом. Закон је тај наређивао да ће убилац бити ослобођен за убиство само ако докаже зле намере убијенога. Такав је закон могао имати жалосних последица, али је био и користан и политичан тим што је уздржавао властољубиве старешине народне да не грамзе за увећањем своје власти, а у исто време био је гарантија сваком грађанину који је имао у својој власти право спасти слободу, ако би она дошла у погибију. Хотећи отклонити од себе сваку сумњу, Валерије није хтео ни да држи код себе државне новце које је збирао за исплату ратних трошкова. Ти се новци оставе у храму Сатурновом и народ, по његовом савету, изабере два сенатора који су после тога прозвани *Квестори*, те су они водили бригу о државном новцу. Није му било доста што је поставио законе у корист народа, него је још хтео да и спољни консулски знаци показују да сва власт њихова долази од народа. За то је наредио да се раздвоје секире од оних снопова које су носили *ликтори*[1] пред консулима, хотећи тим казати да те старешине немају права на мач који је

[1] У Риму је био обичај да пред народним управницима иду неки нижи званичници (24 пред диктаторима, 12 пред консулима а 6 пред преторима). Они су носили снопове прућа у које је била забодена и секира. Они су уклањали светину с пута старешини, лупали су сноповима у врата ономе коме је он доходио, и извршивали су његове пресуде. Неке су кривце шибали пруђем, а неке посецали секиром. Они су се звали *ликтори*.

знак највише власти; и у једној народној скупштини он заповеди носиоцима да спусте снопове за знак приклањања пред суверенством народа. Најпосле, кад је уредио све што је држао да је веома корисно, он затражи другара у власти. Народ му изабра Лукретија, оца Лукрецијнога, коме он као старијем годинама уступи свуда први корак и прво место.

Народу беху тако драги закони које је Валерије поставио у његову корист, и смерност коју је он показивао, да га прозва *Публикола,* а то ће рећи *Народни пријатељ;* али не за ово лепо име, него да што чвршће прилуби народ ка одбрани слободе, он је запустио своју власт разним својим законима и уредбама.

Велики овај човек био је четири пута консул, а свако дело његово било је доброчинство Риму. Он се намирио с Порсеном, једним од најсилнијих краљева у Италији, који се био подватио да брани Тарквинија; и, својим поштеним владањем, начинио је од овога краља најбољега савезника Риму. За свога четвртога консуловања, одржао је једну велику победу над Сабињанима, још једном је славио свој триумф, и, вративши власт у руке онима који су га изабрали за консула, умре. Он је, вели Плутарко, потрошио свој живот на оно што људи држе да је добро и честито онако како тек један човек то може учинити. Народ је наредио да се он сарани о државном трошку. Сваки је грађанин дао по нешто да та пратња буде свечанија; жене саме договориле су се те су годину дана од драге воље носиле црнину за

њим. Ово је жаљење пуно славе и поштовања према његовом спомену.

То је био први племић који је дао народу најбољи појам о самом себи, и можда је тим задахом спасао га од ропства према сенату или племићима, који су се доцније онако упорно противили и најправеднијим захтевима простога света.

КАЈЕ МАРЦИЈЕ КОРИЈОЛАН

(око 493 год. пре Христа)

Каје Марције био је од једне племићске породице која је водила своје подрекло од Нуме; остао је рано без оца, али га је мати Ветурија васпитала врло марљиво. С растењем његове снаге, расла је у њега и воља за оружје и за ратовање, а чим се дохватио мача, ставио га је на службу републици. У рату против Порсене добио је венац од растова лишћа за то што је избавио живот једном Римљанину, и убио непријатеља који је овога хтео погубити. Висок растом, моћан снагом, а чврст карактером, он се одликовао у сваком послу кога се прихватио. Али је највише славе стекао пред Кориолом, волском вароши. Римљани ту беху принуђени да се угну пред непријатељем, и изгубили би образ и победу тога дана да није Марције с четом људи који су увек били уз њега, дрским нападом изненадио један део непријатеља и гонио га до у Кориолу у коју је ушао заједно с њим и освојио је. Ово је променило изгледе боја. Римљани се охрабре и зачикају Волскве. Консул, да би одликовао и наградио јунаштво младога борца, по што га

је похвалио по заслузи, понуди га пред свима да бира, пре све деобе, коња, робова, или ма од каквог плена по десеторо од свачега, и још му поклони једнога дивнога коња са свом опремом. Војска је сва радосно одобрила ово што је чинио војвода. Марције, задовољан хвалом која му је учињена, прими само коња, а друго не хте ништа. *Једину милост тражим*, рече он: — *а то је да ми се поклони један Волско, пријатељ мој, који је пао у руке нашој војсци.*

За таку смерност, код онакога јунаштва, заволеше га сви; и од тога доба, он је био у Риму један између најпоштованијих грађана. Али консул рекне Римљанима: „Кад Марције не ће да прими наше понуде, дајмо му бар какав год знак својега поштовања које заслужује онака услуга какву нам је учинио; наденимо му име *Кориолан* (од покорене вароши Кориоле). То име беше јунаку милије од свега што би му се могло дати у дар.

По несрећи, овако красан почетак немаше и продужења таквог. Марције истина бејаше одличан војник, човек несебичан; али у исто време охол, и надувен одличијем својега племићскога реда, беше прек, неправедан, и осветољубив. Он је своју отаџбину волео само за то што се надао некад судити у њој; кад је опазио да му то не ће изаћи за руком, онда је био готов упропастити и саму отаџбину. Он је грдио простаке (плебејце), особито од онога доба када је сенат — погледавши на њихову сиромаштину — уништио њихове дугове, и да би их заклонио од бесних и саможивих богаташа племића, дао им *трибуне* који су, у почетку, само доносили жалбе

од сиромаха и бранили их. Где год му се дала прилика, он је устајао против те установе, и све је чинио да се ућуткају и угуше све жалбе од народа, биле праведне биле неправедне. С такога владања, народ омрзне на њега, а најодабранији сенатори стану га корити; али су њему пљескали млади племићи, и сви они који су што изгубили уништењем дугова. Те тако је он све једнако терао како је започео. Држећи да је толико заслужан да може добити прво место у држави, он заиште консулство: сенат му није био противан, али простаци, који су га познавали само као човека охола који хоће да им уништи и оно права што су с таком муком добили, не дадоше му својега пристанка; а то беше пораза коју је његовој сујети било најмучније да прогута. Али баш том приликом он и показа колико је опора карактера човек.

У Риму је морила глад; народ се горко тужио, не сећајући се да је сам крив тој несрећи, јер се прошле године само свађао са сенатом а није орао ни копао. Премда му се могла ставити пред очи ова кривица опет му је тада требало помоћи, и сенат је то чинио; купио је жита којегде у Италији, а и Гелон Сиракуски тиран, да би се опријатељио с Римом, послао је на поклон велику количину хране. Људи средњега стања, којих је било највише, договорише се да плаћају жито само нешто јевтиније, а оно поклоњено да се бесплатно разда сиромасима. То је била намера сената, али Кориолан, коме је било више стало до своје увређене сујете него до народне невоље, одупре се томе из све своје снаге; он је доказивао да ће та попустљивост сената

према народу само га дражити да захтева све више и више; да се тај народ може уздржавати само сиромаштином, и да је већ једном време да се освети величанство сената које су погазили бунтовници којих су вођи, новим једним злочинством, ишчупали за се достојанства као награду за своју буну.

Ова беседа, која је извирала из освете, и која је била тако беспутна у онаком расположењу умова, буде узрок, или још пре изговор те букне устанак који је најпосле дошао главе Кориолану. Трибуни, који су се находили у сенату, одмах изађу отуда вичући да су сенатори наумили да поморе глађу толики народ, и да му оборе ону једину установу која га је заклањала од тиранства племићâ. Народ потрчи к њима са свих страна, узбуни се, и повиче да треба из сената ишчупати Кориолана те му народски судити; али трибуни, који су желели да га поузданије упропасте, божем због судскога реда, позову га да дође и да дâ народној скупштини рачун о својој беседи. Бесни Римљанин прими позивача преко ока, и врати га на траг. Онда трибуни, праћени најжешћим народним вођима, пођу да га ухвате кад изиђе из сената. Кориолан, који је имао уза се доста својих присталица, одбије песницама оне који му се први приближе, па се онда затвори у своју кућу. Сутра дан народ се искупи да пресуди овом упорном племићу: он и сам дође у ту скупштину, али ту покаже више беса и опорости него обично. Трибуни се користе том приликом и осуде га на смрт. Али је пресуда та била противна свим законима и обичајима државним. Против ње усташе

сви племићи листом. Трибуни се тада тргну на траг, и задовоље се да Кориолан дође пред народну скупштину кроз двадесет и седам дана, да се оправда, ако узможе.

Та је последња скупштина била онако исто бурна као и оне пре ње; после многога претресања, Кориолан буде осуђен да се прогна из земље. Од ове нове пресуде племићи се престраве, народ се испуни радошћу, а Марција као да ни зврчка није ударила. Али ова мирноћа није била ништа друго него прикупљање уједно најсилнијих страсти; он међу тим оде из Рима на своје добро у пољу, где је смишљао како да се освети.

Између свих народа који су мрзили на Римљане Волсци су били и најсилнији и најготовији да завојште на Рим: Кориолан се к њима и упути; преобуче се, покрије лице, и оде у Антијум једноме од најодабранијих грађана, по имену *Тулу*. У сутон дође његовој кући, и, не говорећи ником ни речи, седне поред огњишта, а то је било освећено место у свакој кући у незнабожаца. Тај тако необичан поступак, и неко поносито држање које никад не оставља велике људе, изненадише слуге, које похиташе и домаћину јавише за оваког госта. Туло дође и упита га: ко је и шта тражи. Кориолан скине копрену с лица, и каже се ко је. „*Ја сам*, додаде он: — *протеран из Рима; прогнала ме је народња мржња и племићска слабост: дужан сам се осветити; теби стоји на вољи да се послужиш мојим мачем против непријатеља мојих и твојих. Ако се твоја држава не ће да послужи мноме, ево ти моје главе; погуби*

једнога старог непријатеља који ће можда још некад задати тешких рана твојој отаџбини“.

Туло га прими с највећом радошћу: „*Ништа се не бој, Марције*, рекне му пружајући руку:—*твоје је поверење чувар твоје главе.* Овај је Туло био човек толико уважен у својој држави, да тек што је казао каква се добит може имати с Кориоланом, његови суграђани присташе на рат против Рима, и самом издајнику даде се да буде војвода; да, издајнику, јер ово име приличи сваком ко се свети својој отаџбини макар какву неправду у њој трпео.

Војска се збере тако журно, и Кориолан, пун освете, пође тако брзо да је он већ спалио неколика пољска добра око Рима, освојио неколике насеобине римске, и стао с војском пред сами Рим пре него што су Римљани, гложећи се између себе, учинили ишта за своју одбрану. Његов тако неочекивани долазак задâ страх вароши; мислило се да је већ све пропало. Народ први потражи да се обори пресуда, и да се Кориолану допусти да на ново седне међу племиће; али сенат који је сада у Кориолану гледао само издајника отаџбине, не приста на то. Међу тим опасност беше велика и не даваше времена оклевању, за то му се пошљу из Рима људи који су га склањали да поштеди своју отаџбину. Људи ови били су они исти који су њега пређе свакад потпомагали. Он њих прими с презирањем, и одговори им да не ће спустити мача у корице докле год Римљани не врате Волсцима све што су им неправедно били поотимали; али ипак, за њихову љубав, он се удали с војском од Рима за тридесет

дана, и за то време је војевао против римских савезника. Кад ових тридесет дана прође а Римљани не учине ништа од онога што је он тражио, ето њега опет с војском пред варош. Нови му посланици оду, али не учине ништа; најпосле пошљу му свештенике, оне који су приносили жртве, и пророке — у њиховом богомољском оделу. Њих прими с поштовањем, али од Рима тражаше што је био казао.

Није се већ знало шта да се ради: ваљало је или дати што тражи, или се латити оружја па по свој прилици дочекати да цео Рим падне у руке непријатељима. У тој великој невољи, једна Римљанка по имену Валерија, сестра славнога Валерија Публиколе, изађе из капитолскога храма с неколико Римљанака којима је она казала шта је смислила да учини. Оне оду кући Кориолановој где застану у тузи и јаду мајку његову Ветурију и жену му Волумнију. Валерија каже њима двема да су је богови упутили да замоли њих две да иду са свима другим Римљанкама из првих кућа, да падну на колена пред победиоцем не би ли га умолиле да поштеди место рођења својега. Ветурија и Волумнија, знајући тврдо срце Кориоланово, не надаху се успеху, али на велику молбу Валерије, оду без икакве страже у непријатељски стан, где се Марције зачуди кад их види. У први мах није хтео попустити ништа; али, поред све опоритости своје, кад виде да пред њим клече мајка му и жена, и да га кроз кишу суза моле толике жене из првих кућа у Риму, потресе се, и чисто нехотице повиче:

О, мајко, мајко! ти победи; али син твој пропаде!

И доиста по повратку у Антијум с војском, он би оптужен да је издао Волске Римљанима. Онај исти Туло који га је у почетку онако добро примио, завидећи гласу који је он стекао међу војницима, дочепа ову прилику да га скрьа. Кориолан, да би се избавио, затражи да се скупи народна скупштина, па пред њом да разложи све што је радио; али Туло, који се бојао од његове речитости онолико исто колико и од храбрости, дигне гунгулу у којој његове присталице јурну на Марција и избоду га ножевима. Ето тако погибе овај Римљанин, као жртва својега жестокога карактера, и своје јарости која му је долазила од преварене властољубивости (амбиције). Природа му је била дала све од чега постају велики људи; али он немаше правде и смерности, те изађе само једно створење опасно, кога несрећу не треба жалити, и кога је смрт, и ако је дошла од крвничке руке, била нека накнада за оно зло које је учинио његов живот.

МИЛКИЈАД

АТИНСКИ ВОЈВОДА

(око 490 године пре Христа)

Милкијад, син Кимонов, надмашаше све своје сугражђане старином својега подрекла, славом својих предака, и смерношћу својега понашања; он је био у оним годинама које дају сваку добру наду, и које обричу да ће од њега бити оно што и би доиста доцније кад Атињани одлучише да пошљу једну насеобину у Херсон. Како су многи желели да уђу у број тих насељеника, то Атињани пошљу у Делфе да питају Аполона: кога да узму за војводу, јер се морало тући с Тракијанцима који су онда владали том земљом. *Питија*[1] изреком заповеди да се изабере Милкијад говорећи да ће с њиме посао бити срећно извршен.

По такој речи пророчице, Милкијад се укрца с нешто врло одабране војске за Херсон. Дошавши на обале Лемноса, хтеде га покорити атинској власти, за то по-

[1] *Питија* се звала свештеница у Делфама која је пророковала у име Аполоново.

зове становнике да се предаду; али му они одговоре подсмехом, да ће му се божем онда покорити кад он из своје отаџбине дође к Лемносу северним ветром. А то је с тога што је тај ветар са свим супротан лађама које долазе од Атине. Милкијад, не имајући времена да се задржава, продужи свој пут, и пристане уз обале Херсонске.

Разбивши, кроз кратко време, војске становника, и освојивши сву земљу у коју се био искрцао, он подигне куле и градиће на згодним местима. По селима пак размести оне људе које је довео са собом. Успех ове његове експедиције био је створ колико његове среће толико и памети. Победивши непријатеље храброшћу својих војника, утврди он своју насеобину најправеднијим законима, и науми да се и сам настани у њојзи. Међу насељеницима уживао је власт краљевску, и ако се није називао краљем, и ту висину он није добио ни силом ни отмицом него поштењем у управи. Марећи за интересе Атињана, и чинећи им услуге, он би остао вавек у суверенској власти колико по онима који су га послали, толико и по онима који су с њим дошли.

Кад је тако уредио ствари у Херсону, врати се у Лемнос, и захте од становника да му се предаду по свом обећању, по што су се они обрекли да ће му се покорити кад њега северни ветар донесе из његове земље у њихову, а он сада живи у Херсону. Каринци, који су тада држали Лемнос, нису се надали таком чуду: не усудише се борити него изађоше из острва, не по даној својој речи, него због веће силе у срећнога непријатеља.

Милкијад покори с таком истом срећои острве који се зову *Кикладски*.

У то време персијски цар Дарије беше довео из Азије у Јевропу војску да туче Ските. За прелазак војске своје Дарије је био наместио један мост преко реке Истра (Дунава). За чување овога моста, за време свога одсуства, он бејаше оставио великаше које је био довео из Јоније и из Еолиде. Свакоме од ових великаша беше дао да владају у варошима тих областй док су год живи знајући да ће му они лашње одржати у покорности азйске Грке. Они опет, бранећи њега и себе ће бранити. И Милкијад је био један од оних коме је било предано да чува мост. Кад учестале гласоноше почеше јављати да Даријева војна на Ските не иде најбоље, и да Скити још њега стежу, онда Милкијад навали на своје другове да не пропусте ову срећну прилику, него да ослободе Грчку. Он им представљаше да се, ако Дарије остане још дуго с војском коју је превео преко реке, не само јевропски Грци немају чега бојати, него ће и азйски бити ослобођени испод персйскога јарма, и од опасностй које им од тога прете; да је ласно сатрти овога владаоца и његову војску; да за то не треба ништа друго него покварити мост, а тада ће Дарије пропасти кроз неколико дана било од непријатељскога мача, било од глади.

Многи су одобравали Милкијадово мишљење; али се Хистије Милећанин одупре тој намери. Ми, вели он, који имамо велика достојанства у царевини, не можемо желети оно што жели народ; наша моћ извире из моћи Даријеве; ако падне он, пашћемо и ми, и дићи ће се на нас кука и

мотика; с тога сам, завршује он, са свим противан томе плану, и ништа не желим толико колико утврђење персиске власти. Већина оде за овим мишљењем, а Милкијад, бојећи се да за његов предлог, који је био познат толиким људма, не дозна и цар, остави Херсон, и оде у Атину. И ако његова жеља није извршена, опет он за њу заслужује велику хвалу, јер се тим показао да више мари за општу слободу народа него за своје лично благо.

Кад се Дарије поврати из Јевропе у Азију, онда га његови дворани наговоре да покори Грчку под своју власт. Он за то спреми једну флоту од пет стотина лађа којима постави за команданте *Датиса* и *Артаферна* са две ста хиљада пешака и десет хиљада коњика. Он је говорио да војшти на Атињане што су они божем помагали Јонцима да отму варош Сарду, и да побију персиски гарнизон. Два војводе с царевом војском најпре освоје острво Еубеју, покоре Еретрију и пошљу све становнике у Азију као робље Дарију. Одатле се упуте к Атици, и стане се на пољу Маратону близу Атине.

У такој великој и блиској невољи, Атињани се обрате Шпартанцима. Пошљу им једнога гласника да им јави колика им је помоћ потребна. У Атини се међу тим постави десет војвода који ће управљати војском. Међу том десеторицом био је и Милкијад; они су много већали: хоће ли се бранити иза зидова, или ће изаћи пред непријатеља и побити се с њим у пољу. Једини је Милкијад тврдио да треба одмах војску извести у поље. Он је доказивао да ће баш то дати срца Атињанима а побркати бујност Персијанаца, пошто ће једни видети да се толико

узда у њихово јунаштво, а други, да им се иде на сусрет с тако мало војске.

Једини се Платејци одазваше тада Атињанима; они послаше хиљаду војника који заједно с војском Атинском, по уверавању Грка савременика, једва изнеше десет хиљада људи. Та мала војска беше за чудо одушевљена и жуђаше да се побије; и то је учинило да је мишљење Милкијадово претегло мишљења његових другара. Атињани изведу своју војску у поље. Она заузме врло згодне положаје и сутра дан се потуку с највећом упорношћу. Милкијад се у тој прилици послужи једном дивном стратегемом. Постави војску у бојни ред под једним брегом према непријатељу а крила своја заклони овде онде усађеним дрвећем једно да се заклони од висина а друго да омете персиску коњицу, те да га не би окружила гомила веће војске.

Датис је и сам видео да је Милкијадов положај бољи, али се уздао у велики број своје војске, па је једва чекао да се ударе. Уз то је мислио да му је боље журити се докле није стигла помоћ из Шпарте. Заповеди дакле да се крену сто хиљада пешака и десет хиљада коњика и да се отпочне бој; али се Атињани одупреше тако силно да не само не узмакоше испред тако велике војске него их још и разбише, и престравише тако да су Персијанци бегали не ка своме стану, него ка лађама. Никад није било тако славне поразе; никад тако мала војска није разбила тако голему силу!

Баш је у реду да испричам и како је народ платио Милкијаду за ову победу. Пример овај очито показује

да је дух републикански свуда један исти. У старо доба награде за одличје које су давали Римљани бивале су ретке и мале цене, па баш с тога су и биле пуне славе; данас се сипљу обилно, па с тога и јесу презрене. Тако је некад било и у Атињана.

Како су Атињани хтели да се насликâ битка маратонска под једним портиком који се звао *Пекила*, то је сва част Милкијаду, избавитељу Атине и све Грчке, што је у тој големој слици представљен пред свим друговима својим, као војвода који храбри своје војнике беседом, и води их у бој.

То је била сва награда!

А тај исти народ, кад је доцније увећао своју државу, покварен издашношћу својих управника, решио је да се подигне *360 статујâ Димитрију Фалерском*[1]*!*...

После маратонске победе, Атињани му дадоше флоту од седамдесет лађâ да иде на освету острвима који су помагали Персијанцима. Он многе врати на пут дужности, а многе нагна силом. Не могавши лепим начином ништа учинити острву Паросу који се био много поднео својим богаством и својом силом, искрца у њега своју војску, и опседне варош, пресече све путове куда јој је долазила храна и помоћ; намести ратне справе, и већ дође близу да је освоји. На један пут света шума, која је била на сувој земљи али се видела с острва, букне у пламен једне ноћи незнано од чега нити за што. Кад то виде обсађеници и обсађивачи, помисле да иде морска војска Да-

[1] Који је (помоћу македонског утицаја) био десет година управник у Атини.

ријева, тако да се становници Пароса већ нису мислили предавати, а Милкијад, бојећи се да не дође царева флота, спали сва своја утврђења, и врати се у Атину са свима својим лађама; али тамо затече Атињане срдите на њега.

Кривили су га као издајника, да је ђоја њега потплатио цар, те за то није узео Пароса. У то доба Милкијад је боловао од рана које је добио у опсади. Не могући дакле сам се бранити, он пошље брата свога *Тизагара* који је говорио место њега. Кад му се ствар претресе, нађе се да није заслужио смрт, него да плати педесет таланата, а то је толико колико је стало све наоружање флоте. Милкијад није имао одкуд да плати толику глобу; за то га баце у тамницу где је и умрьо.

Него није он осуђен за своје владање у опсади Пароса. Друго је нешто њега гонило у тамницу и на погибију. С тираније, коју је пре неког времена чинио Пизистрат, Атињани су почели да страхују од сваког грађанина који би изашао на глас. Њима се чинило да не може бити, да ће Милкијад живети као прости грађанин, по што је толико време командовао војскама републике. Навикао на заповедање, мислили су они, жудеће он за влашћу. Истина су њега звали *тираном*, докле је био у Херсону, али је он био *тиран* праведан, и име то не показиваше при њему никакве гнусобе; његова је власт долазила од драге воље насељеника а не од отмице, и он је је држао само добротом срца својега. Оно су прави тирани који притисну какву слободну државу, и у њој врше своју деспотску вољу; али је Милкијад био човек врло благе нарави, и тако добар да је приступачан био

и највећем сиромаху. У осталом он је имао велико уважење и поштовање у свим грчким републикама, имао је сјајно име, и велики глас као војсковођа. А Атињани, гледајући на разне врлине тога великога човека, волели су каштиговати га, макар и на правди Бога, него имати увек пред очима страшило за своју слободу.

АРИСТИД

НАЈПРАВЕДНИЈИ ГРК

(око године 464 пре Христа)

Аристид је добио најславнији надимак какав се само може наденути живу човеку: прозван је *Праведни;* и он је сав свој век употребио да то име заслужи. Одрастао и васпитан уз Темистокла, који му је био вршњак, он је још из детињства био противан овом Атињанину који је имао више великих способности него добродетељи. Ова два славна човека два су супротника кроза сав живот свој, како по карактеру тако и по владању. Темистокло је употребљавао свакојаке плетке и каише да се дочепа првих места: Аристид је тамо стизао само за то што је био добар човек. Он се, као прави пријатељ своје отаџбине, свакад противио своме супарнику, али не из суревновања него што је опажао у њему човека властољубива који може све дати само да задовољи себе: чак му се понекад одупирао и добрим намерама бојећи се да Темистокло тиме не постане силнији па наравно и моћнији да учини зло које је доцније смишљао да изврши.

Темистокло опет није пропуштао ни једне прилике да му се не освети; с тога је Аристид, кад би што добро имао да предложи, чинио то кроз кога другог, желећи само да се учини добро па макар нико и не знао да је то од њега. Али што је у Аристида било добродетељ нада све добродетељи, то је она простоћа у нарави и у понашању која га није остављала ни у злу ни у добру. Кад су њега противници огледали да понизе он није изгледао ни мало нижи него обично, а кад је излазио на врхунац почасти, опет није био ни мало охолији; и оним што је учинио својој земљи није тражио ни богаства ни славе: он је био добродетељан само за то што је знао да је то дужност свакоме човеку. О томе су сви његови суграђани били толико убеђени да једном у позоришту, кад глумац изговараше овај Есхилов стих: *Он не тражи да се покаже праведан, него да одиста буде такав*, они сви и нехотице окретоше очи на Аристида, као на човека који једини у Атини заслужује тако лепу хвалу. О његовој се правичности тако добро мислило, да су судије једном, кад је он морао да тужи неког човека, хтеле одмах да осуде туженога и без саслушања. Аристид не хтене ни по што пристати на то, него их стане молити да не крате доброту закона спроћу оног ког он тужи. Другом једном приликом, кад је сам пресуђивао неку парницу, један од парничара, да би му се удворио, стане причати шта је које шта његов противник чинио против Аристида: — *Пријатељу*, рекне овај упавши му у реч: — *ја сад пресуђујем твоју ствар а не моју*.

Изабран за државнога благајника, он стече прилику

молећи се боговима: да отаџбина његова никад не дође у несрећу у којој би јој његове услуге биле потребне.

Не прођу три године, а Персијанци с големом силом ударе на Грчку која се мораде оружати на све стране, и позва све прогнанике кући. Аристид буде изабран за једног између десеторице војвода, и пође под заповешћу Темистокла. У овој прилици, он показа да је у доброг човека љубав према отаџбини јача од свију других страсти: нико није дао Темистоклу мудријих савета, и од свога личног непријатеља овај је војсковођа добио мишљење како да одржи победу. Кад је пак сам постао главни командат Атињанâ, Аристид се показао онако исто мудар као и дотле, и био је један од најјуначнијих ратникâ. Најзад, по што су Персијанци славно разбијени, и Атињани постали, опет кроз мудру умереност Аристидову, први народ у Грчкој, чиме су се пре поносили Лакедемонци, изниче питање међу разним државама о издржавању војске која би чувала безбедност Грчке, и онда сви једногласно повикаше: да Аристид сам одреди колико која варош да плати, и он те таксе да сабира. Свак је веровао да ће он праведно разрезати, да ће што наплати сачувати, и нико се није ни преварио. Никад се ни једна варош није потужила на њега. Овај положај некако је подизао Аристида нада све Грке; јер су се у његове руке стицале големе суме; али ништа то није изменило његовога карактера; и кад је ту дужност оставио, био је сиромашнији него кад је је примио. Темистокло, не могући трпети заслужене хвале које се њему одаваху, имађаше нискост да каже у некој шали, да те хвале

личе и једном тврдом сандуку, по што се и у њега могу насигурно оставити новци. А владање је Аристидово било много племенитије; јер кад оно Темистокло би оптужен да је шуровао с Персијанцима, и за то протеран из Грчке, овај добродетељни грађанин не хте рећи ни једне речи против свога непријатеља, не хте се радовати његовој несрећи, нити се сећаше што је Темистокло највише радио да њега протерају.

Најпосле, пожививши дуго на част и срећу својих ближњих, праведник овај умре, окићен славом, али тако сиромах, да су га морали саранити о државном трошку. Атина, која је тако често бивала неблагодарна према великим људма који су је служили и прослављали, у овој се прилици показа захвална: она о своме трошку удаде две ћери Аристидове, а сину његовом обезбеди пристојно уживљење.

ТЕМИСТОКЛО

СЛАВНИ ВОЈВОДА АТИНСКИ

(роЂ. 527 године пре Христа)

Темистокло је из малена показивао какав ће му бити и ум и карактер. Као син Неокла, простога грађанина атинског, он се није надао да ће му помагати каква величина рода његовога: све је морао очекивати од себе самога, и можда је то било много боље за њега. Он је мало марио за оне науке које нису могле подмирити његову властољубивост која је још била тек у пупољку, али је за то до темеља проучавао оно што је год говело његовим склоњеностима. Премда је био и несташан и бујан, опет се мало играо као други његови вршњаци; најволео је за време одмора састављати беседе против кога од својих школских другова. Његов учитељ, који се чудио његовим добрим и рђавим својствима, прорече му да ће он некад бити или велики човек или велики неваљалац. У њега су се доиста састајале крајности. Кажу да је у младости био тако неуредногa владања да га је отац оставио без наследства, и да је мајка његова

за то умрла од туге; али Плутарко мисли да је то измишљено само да се упрља име његово; он признаје да је имао много порока, и да се врло мало старао зауздати их; можда га је једина чежња за влашћу одржала у границама, а иначе би пропао. Он се одаде сав савцит на службу народну, и показа у том тако велику способност, и толику умешност у свачем, да скоро стаде упоредо с првим државницима. Он се борио под Милкијадом на пољу Маратонском, и ту се поштено одликовао; али га је ипак врло мучила слава коју је Милкијад ту задобио, и то није ни мало крио. Предвиђајући да ће Атињанима требати врло много лађа, он им обрати пажњу на пловидбу по мору, и склони их да приход од неких златних и сребрних рудника̂, који се пре делио народу, потроше на грађење једне флоте, божем за рат против Егинета̂. Ова флота бејаше од велике помоћи у рату против Ксеркса. Казали смо у животу Аристида да је Темистокло био изабран за војводу Атињана у овој прилици. Како је онда сва Грчка била у врло великој опасности: то он употреби све само да све државице грчке сложи против непријатеља, и то му изађе за руком. Свака влада даде своју војску. Наређено би да Лакедемонци бране Термопиле, где су и показали чудеса од јунаштва, а Атињани да иду с флотом у мореуз Артемиз, више Еубеје; али се заметне нека свађа између Лакедемонаца и Атињана око главне команде на мору: савезници су хтели да се та власт да̂ Лакедемонцу; Темистокло, који је имао права на ту власт, склони Атињане да семану те свађе која у тим приликама само може наудити општој

грчкој ствари: он први покаже пример, предавши сву власт Шпартанцу Евривијаду. Али, и ако је био тако попустљив у оном пре, опет никад није хтео пристати на мишљење Еврвиијада кад је год држао да је оно од штете. Шпартанац му закрати говорити, и замане чак штапом да га удари, да га тако ућутка:

— *Удри; ама опет чуј!* рекне са свим хладно Темистокло, и продужи своју беседу. Већ само ово показује колико је упоран био његов карактер. Он је био необично користан у овом рату против Ксеркса, и радио је толико да је то заслонило велику гомилу његових погрешака. Аристид, једном поруком коју му је послао кроза саме непријатеље, даде му прилику да одржи победу пред Саламином. Темистокло, после тога, изуме мајсторију те тако преплаши Ксеркса, да целу Грчку ослободи с морске стране. Догађаји ови били су око 480 године пре Христа.

Находећи се у важности већој него икад, он склони државу да подигне једну снажну марину и пристаниште у Пиреу. Он је видео како је праведни Аристид осуђен на прогон; и сам је допринео више него ико да се изрече та осуда: сад то исто сустиже њега, само што у њега не беше онако мирне савести као у Аристида која би га тешила. Прогнан из своје отаџбине коју је једном спасао и осилио, потуцао се од немила до недрага; најпосле се стани у персијског краља који га обасу даримα и хтеде му дати команду над својим војскама. Овде се Темистокло показа као прави велики човек: не хте ојадити ни своју неблагодарну отаџбину, нити одрећи

услугу своме добротвору: него узе отрова, и умре — достојан да му се свет диви као човеку добродетељноме. Да је примио примамљиву понуду која му је учињена, показао би да није ништа друго него најобичнији властољубац, кога би се име памтило само за то да дуже траје гнушање спроћу његовог дела.

Силна жеља да дође до власти гонила га је да се служи и малим средствима. Плутарко прича да је још у младости, кад је мало ко и знао за њега, с великим наваљивањем умолио неког славног свирача, који је онда био врло на гласу у Атини, да се настани у његовој кући, како би они многи људи који траже тога свирача, морали питати: где је Темистоклова кућа, и долазити к њему. Он је врло много трошио, а није пробирао начине и путове како да дође до новаца. Међу тим је био доста правичан у свему што се тицало његове службе, и могао је одрећи и својим пријатељима оно што није право да им дâ. Тако причају да га је једном нешто беспутно молио појета Симонид, а он му је одговорио овако:

„Драги Симониде! ти не би био добар појета, кад би писао стихове који би били супротни с правилима појетике; а ја опет не бих био добар управник, кад бих радио оно што је противно законима!

ЛЕОНИД

ШПАРТАНСКИ ЈУНАК

(око 483 године пре Христа)

Леонид, син Анаксандридов, ступи на владу у Шпарти после смрти Клеомена, који није оставио мушке деце. Много већи по своме јунаштву и по војним врлинама него по своме положају, вођ овај изабран би за војводу Грцима на Термопилама, јединном пролазу куда је војска Ксерксова могла продрети у Грчку. Леонид је узео са собом само хиљаду војника. Старешине, зачуђене што он иде с тако мало војске, примете му да узме већу силу. Јунак им одговори, да је и тај мали број доста за оно што он мисли да изврши. Кад стану наваљивати на њ да каже план свога војевања, он одговори: *Рад сам да прославим за довека нашу отаџбину; ако бих узео са собом сву војску шпартанску, ни један се не би вратио жив, и тако би Лакедемонија била уништена. Боље је да мањи број изгине за славу и спасење свију.* И тако поведе само хиљаду грађана из Шпарте, уз које пристану три стотине бораца из области Лакедемоније, и три хиљаде Грка које је послала општа скупштина.

Локријани, суседи теснацу, били су се предали Персијанцима и обрекли чувати га; али кад чују да долази Леонид, преврну лист и читава их хиљада пређе на страну Грка. Уз њих пристану Малијани, а тако исто и Фокијани. Најпосле, ваља додати и четири стотине Тебана или Тивљана, па је онда то сва војска којом је командовао Леонид.

Ксеркco, уздајући се у врло велики број своје војске, позове ову одабрану киту бораца да положи оружје, а за награду те покорности обрече да дâ Грцима земаља и већих и бољих од оних у којима живе. Леонид му отпоручи овако: *За оружје може доћи сам да га узме; а земље Грци узимљу само оне које отму својим јунаштвом.*

Ксерксо се тада, мислећи да ће се Грци разбећи чим се он приближи, крене да их нападне. Миђани, најбољи војници његови, ударе први. Леонид, спреман за овај напад, био је наместио своје војнике на најтешњим местима у теснацу. Борба је била жестока. Како се ту тукло из близа, и груди о груди, то се дуго није знало ко ће победити; и Грци, поред свега својега јунаштва и својих дугачких штитова с тешком муком сузбише Миђане, који оставише велики број мртвих и рањених. Сад ударе Саци и Кисијани, народи веома ратоборни; то је била војска одморна против Грка већ уморних, али и она би поражена напором Леонидовим. Војници ови носили су кратке штитове који су у равну пољу били врло удесни због лаког окретања; али у оваком теснацу беше им тешко пробити овај плот од штитова који су закла-

ска у Леонида, на ново се охрабре, и опколивши са свих страна ове људе који су већ наумили да изгину, почну их убијати само стрелама, бојећи се ипак њиховога јунаштва и њиховог очајања. Тако прођоше Леонид и његови другови; таква чудеса починише ови јунаци што их испуњаваше света љубав према отаџбини.

Један једини Шпартанац некако умакне и дође у Лакедемонију. Њега кукавца тамо сви предсретну као плашљивца и издајника отаџбине; нико није хтео говорити с њиме. Тек у боју на Платеји опра он образ свој од оте бруке.

Ксерксо, у беснилу које баш доликује деспоту без јунаштва, заповеди да се тело Леонидово дигне на вешала, и обрука сам себе мислећи да срамоти свога непријатеља.

Доцније, по наредби скупштине, дигнут је овим јуначким браниоцима Грчке дивотан споменик код Термопила, места њихове славе. На том споменику била су изрезана два записа: један се тицао у опште свију оних који су изгинули на Термопилама, говорећи да су се Пелопонески Грци само са четири хиљаде људи овде одупрли персијској војсци која је имала три милијуна људи. Други се запис тицао самих Шпартанаца. Дивна је простота његова; саставио га је појета Леонид. Он гласи овако: *Путниче, кажи у Лакедемонији, да смо ми пали овде сви покоравајући се њеним законима"!*

Четрест година доцније Паузаније, који одржа победу на Платеји, пренесе из Термопила у Шпарту кости Леонидове, и озида му дивотну гробницу. Од тога

доба сваке године на том гробу говорене су беседе и држане игре на којима су једини Шпартанци могли бивати за знак, да они једини имају право поносити се славом стеченом на Термопилама. Ксерксо је ту изгубио двадесет хиљада људи, међу којима су била и два његова брата.

Дело Леонидово и три стотине његових Шпартанаца није било дело очајања, него мудре и племените одлуке, јер је оно решило срећу свих потоњих ратова. Знајући да Ксерксо иде са свима силама истока да малу једну земљу прегази, он је, вишом светлошћу озарен, познао да се не може одбити сила силом, ни број бројем, јер сви Грци да се на једно место скупе никад не би били толика војска колика је била у Персијанаца. За то је требало да се узбуњеној Грчкој прокрчи други пут ка спасењу; требало је да се покаже свему свету шта може да учини величина душевна против силе телесне, право јунаштво против слепе навале, љубав према слободи против тиранскога притиска, једна уређена ратничка чета против збркане множине. Ови су јуначки Лакедемонци мислили да пристоји изабраницима првога народа у Грчкој поћи на извесну смрт па да Персијанци осете по што се могу поробити слободни људи, и да Грци виде да им ваља или победити или пропасти као и они... Последак је показао колико је Леонид имао право кад је тако мислио. Ово дивно јунаштво Персијанце престрави, а Грке охрабри. Смрт ових храбрих бораца и њиховог војводе би на велико добро, на веће него што се и очекивати могло. С једне стране, она је била први заметак оних потоњих

победа које одузеше Персијанцима вољу нападати на Грке, и, за седам или осам царева, никоме више не паде на ум да завојшти на Грке, нити се икакав ласкавац усуђиваше да то препоручи. С друге опет стране, ова јуначка одважност остави у срцу свакога Грка тако дубоко убеђење да они могу победити Персијанце и срушити пространу царевину њихову. Кимон је први учинио врло срећан почетак од оте намере; Агесилај је пошао још даље, и задао страх самоме цару персиском; а Александар, најпосле, изврши ту намеру тако брзо како се нико ни надао није. Он је држао у тврдо, као год и његови Македонци који иђаху с њиме, као и сва Грчка која га је изабрала за поглавара те војне, да може с тридесет хиљада својих војника оборити царство персиско, кад су три стотине Шпартанаца могли уставити онако голему персиску војску!

ЕСХИЛО

СЛАВНИ ТРАГИЧКИ ПОЈЕТА ГРЧКИ

(рођен 525 године пре Христа)

Есхило је живео у време оних јунака о којима мало час говорасмо; он се борио заједно с њима на Маратону, код Саламине, и код Платеје, и ту се показао и као јуначки борац и као ревни грађанин; али је својим појетским даринa заслужио да се зове велики човек. Он је створио трагичко позориште у Грка, и учинио је Атини оно што је у новије време урадио Паризу Корнељ, премда је овај последњи уметношћу далеко претекао свога претходника.

Теспи се сматра као творац трагедије, али је он само умео да уведе једнога глумца који је казивао какву причу, или какав разговор међу два кора. Он је прерушавао лица својих особа, и возио их из села у село, где је у једним колима давао представе.

Есхило, сто година на кон тога, дотера ту здепасту мисао: он састави трагедију с радњом племенитом и страховитом; глумцима својима давао је образине, пристојно одело, и обућу која се звала *котурна*, с које су они бивали виши у висину. Он је начинио позорницу место Те-

спасових кола, и умео је да потреса срца својих гледалаца. Његове трагедије дишу онаком жестином каква је доликовала човеку који је провео један део свога века под оружјем. Прича се да је представа његових *Евменида* била тако страшна да су од тога страха пресвишњавала деца, и трудне жене биле у опасности. Његов узвишени, дрски дух често се изметао у надувеност и у сухопарност; стихови су му често опори; а слике, премда сликане великим цртама, понекад су рђаво подешене. Он је написао око шездесет и неколико трагедија, од којих је сачувано само седам. Овај велики појета творац је своје уметности, а можда би боље било да није он први, јер је њему природа дала ђенија, па су му још само требали угледи те да образује свој укус. Неки су му савременици пребацивали да је скоро све своје стихове писао кад се напије. Софокло за њега вели ово: *Истина је да он ради добро; али је истина и да не зна шта ради.*

Есхило је морао бити гоњен као готово сви из реда велики људи; оптужен је био суду што је у неким стиховима својим пустио неке жаоке против богиње *Церере*. Хтели су га осудити као онога који не поштује богове, кад тек на један пут *Кинегир*, брат његов, који га је бранио, засуче свој рукав и покаже мишицу осакаћену у боју за отаџбину. У исто време напомене Есхилово и брата му Аминија јунаштво, и дане у које су се њих сва тројица одликовали; и, с једне стране ова братска љубав, а с друге, сећање њиховога јунаштва, потресоше судије толико да се не усудише окривити га.

Есхило је био први појета трагичар све докле се не јави Софокло, и не оте му прво место. Старац није имао толико срца да поднесе ову не срамоту него само непријатност што га је надмашио један младић; него оде Хијерону, сиракуском краљу, који је за онда врло марљиво заклањао књижевнике и уметнике.

Познато је да нека зла судбина хоће да се каква било смешна прича закачи за име великих људи. Тако се и овде приповеда: да је божем орао, носећи у канџама корњачу, смотрио на земљи нешто бело и сјајно, па, мислећи да је камен, пустио корњачу да се она разбије те да је он поједе. Корњача падне правце на ћелаво теме Есхилово, и он ћоја остане мртав од тога!

Ова прича показује само то једно, да се не зна како је умрьо овај славни појета.

Становници места Гела подигли су му велики и красан споменик. Он је сам себи саставио гробни натпис у ова четири стиха који значе:

„Овде лежи Атињанин Есхило, син Еферионов, који умре близу родне Геле; свети Маратонски гај сведочи његово јунаштво, а Мидија памти храброст његове мишице“.

Овај запис показује да је он више ценио своја војничка дела него своје трагедије. Његова два брата Аминије и Кинегир, сматрани су као два најодважнија Атињанина: о њима се прича да су показивали јунаштво које је тешко веровати. Он је оставио два сина који су такође били радници муза, и писали трагедије.

СОФОКЛО

СЛАВНИ ГРЧКИ ПОЈЕТА ТРАГИЧАР

(рођен 495 године пре Христа)

Софокло је био, као и Есхило, војник и управник; он је постао арконта (начелник), и командовао је војском републике заједно с Периклом: својим јунаштвом одликовао се свуда где се само прилика показала за то.

Ми смо видели да је он још за своје младости претекао Есхила; и доиста је умео да склопи много разумнији план за своје трагедије него онај други појета; уносио је у њих силнији интерес, сигурнијом је кичицом сликао људске страсти, а нарочито је писао слогом тако слатким и тако милозвучним да је с тога прозван *Атинском челом* или *Сиреном*. Атињани су под једнако уважавали њега и Еврипида, другога славнога појету. Он је много допринео да се разрасте слава грчкога позоришта. Бојећи се свога срећнога супарника, он се упињао из све своје снаге да не изостане ни у чем од њега. Ова је такмица била само једно племенито надметање, које је њима

донело неколика изврсна дела више; она се, најпосле, свршила једним отвореним помирењем и пријатељством, достојним двојице великих људи.

Софокло је имао ретку срећу да га цене и његови суврееници; али му деца његова загорчаше крај од дугога века његовога. Догрди им родитељ њихов, па да се дочепају његовога имања, оптуже га да се подетио. Тужбу даду суду. Софоклу се није милило побијати тако грозну тужбу, него само покаже судијама свога *Едипа* кога тек бејаше довршио, и би ослобођен онај час. Умрьо је кад му је било осамдесет и пет година: кажу да је пресвискао од радости што је у тим годинама добио награду спису своме: он је у том био срећнији од Есхила. Држи се да је саставио сто двадесет трагедија: до данас је сачувано само њих седам, по којима морамо жалити оне што су пропале. Софокло је био истински даровит човек, и његов силни израз готово увек одговара једрини његове мисли. Држава је сама веома ценила онај утисак који су на народ чинила његова дела: то се види по томе што је она више потрошила на представљање његових списа него на сав пелопонески рат.

Софокло је сахрањен у својој постојбини Колону. И на гробном белегу изрезан му је био овај запис: *„Покривам Софокла, који је у трагичној уметности дошао до онога што је најбоље; и којега ваља поштовати до века као светињу“*.

СОКРАТ

СЛАВНИ ГРЧКИ ФИЛОСОФ

(рођен 471 године пре Христа)

Сократов отац био је каменорезац, и звао се *Софрониско,* а мајка му је била бабица, по имену *Ференита. Сократ* је изнајпре учио занат свога оца, и срезао је многе статује које су јако цењене, нарочито оне које су представљале неку тројицу Грка. Критону се допадне његова бистра памет па га тргне из очине радионице, и упути на науку.

Сократ је носио оружје као и други атински грађани, и у више ратова одликовао се као јунак; а на крају живота свога, у сенату, у ком је био члан, показивао је особиту ревност за правду, не бојећи се велике опасности која га је могла за то снаћи. Његова наука, или, као што се чешће каже, његова философија, била је сва у речма: он је нарочито световао смерност, и сам је био за цело један између најсмернијих људи̑. Себе је био навикао на живљење просто, смерно, и радно, како би тако могао ласно наћи среће свуда. Видећи колико се

којечега троши у неким свечаностима, колико ли се у то улаже сребра и злата, он је честитао сам себи своју немаштину, говорећи: *„Колико је ту ствари, које мени не требају ни најмање“!* И ако је био врло сиромах, опет се старао да је чист и у оделу и у кући својој. У то време живео је и неки *Антистен*, који се навалице хтео показати својим дроњавим и прљавим оделом. Њему Сократ једном овако рекне: *„Антистене, ја видим твоју сујету ето кроз оте рупе твојих дроњавих хаљина!“* Сиромаштина његова није њему била ни мало тешка, и он је поносито одбио даре *Архелаја*, македонскога краља, који га је још звао у свој двор. *„Не ћу,* рекао је Сократ: — *да идем оном човеку који ми може дати више него што ја њему могу вратити“.* Као год што је мало марио за богаство, тако је исто презирао и увреде које су му чињење. Једном га неки безобразник удари ногом на улици. Пријатељи његови зачуде се видећи да он то хоће да отрпи. *„А да ме је,* упита их он: — *тако лупио какав магарац, би ли ваљало да и њега тужим суду?“* Други један човек беше га једном напао грдити што може бити грђе: *„Јамачно није ни од кога учио говорити боље,“* рекне Сократ, и остави га. Једном га некакав роб малко наљути: *„Е зацело бих те ударио,* рекне Сократ: — *само да се нисам наљутио.“*

Жена његова, *Ксантипа*, била је тако зла као да је нарочито створена да га љути; али се он био навикао на њено цангризање, па га то није ни најмање једило: *„Кад она виче*, говорио је Сократ: — *мени се чини*

да слушам како рече гуске, или као да трче кола.“ Али та иста жена, која га је толико узнемиривала, волела га је јако; она се није макла од њега, докле год он није, попивши отров, испустио душу своју. Неки писци тврде да је Сократ узео овако злу жену навалице, само да се већма навикне трпети: то би значило, кад би било истина, да је он више био будала него мудрац. Пре ће бити то да је Сократ, као философ и као поштен човек, умео да трпи мане своје жене, и да због тога није хтео с њом лоше да поступа.

И ако је био врло строг у своме владању, Сократ је ипак миловао задовољство, само ако оно није вређало ни разум ни поштење; шта више, бивао је весео и врло љубазан: није бегао ни од весеља са својим пријатељима, које би понекад призвао к себи на врло смерну гозбу. Кажу да се једном Ксантипа, видећи да му долазе на вечеру неки богати људи, застидела од своје оскудице. На то ће јој он рећи: *„Ћути, Бога ти! ако су ово људи добри и умерени, они ће бити задовољни; али ако су изелице и неваљалци, шта ти је стало како ће мислити о нама?*

Дух је његов био фини и заједљив; у њега је било пуно досетака за сваку прилику. За једнога владаоца који је потрошио силно благо докле је начинио једне дивотне дворе, а није се ни мало старао за облагорођење своје нарави, Сократ је рекао: *Са свију страна трче људи да се нагледају дивотне куће, а за домаћина нико и не пита!!“*

За своје младости, живео је неуредно, и то је

отворено признавао. Некакав научник који је по лицу и по глави погађао какав је у кога карактер, рекне једном за Сократа, да је то човек свиреп, распустан, и пијаница. Ученици његови хтедну да нападну на тога вређача, али их философ устави казавши: *Све је то и хтело бити од мене, да се ја нисам поправио сам собом.*“

Сократова је сва философија морална; он је остављао другима да проналазе природне тајне, и да дижу засторак који њих покрива: он је држао да је много важније познати *сама себе*, и умети се добро владати. У срцу човечијем тражио је он врело које води к срећи, и нашао је, да човек може бити срећан само правдом, доброчинством, и чистим животом. Он је говорио тако разговетно, тако природно, и тако просто, да су ученици његови могли свакад разумети оно што он хоће, и да су у свом уму могли налазити одговоре на сва питања која им је предлагао. С тога је и имао обичај рећи: *„Ја сам бабица умовима.*“

Као човек веома просвећен, он није могао веровати у оне детињасте приче из којих је била изаткана вера његове земље; као велики пријатељ истине, није могао крити како о томе мисли, а мислио је онако како приличи правом мудрацу. Он је веровао да има неко највише *биће*, и њему је припознавао својства, достојна истинитога Бога. Због такога мишљења, он најпосле и осуђен би. Исто је тако слободно мислио и отворено говорио и о државним пословима. И то му је увећало непријатеље. Али највећи крвопилци његови беху *софисти*. То су неки надри-философи који су за онда били врло

на гласу. Његово је највеће задовољство било збуњивати њих, и показивати као на длану њихово незнање и њихову охолост; у том послу, служио се неком иронијом, неким особитим подсмехом, који је он једини имао.

А каква је то иронија, тај подсмех, који су стари толико хвалили у Сократа? Ево какав је: Сократ, наумивши дати извесни темељ моралу, почео је одмах ударати на софисте. Али ови бесни и охоли људи сјајном и китнастом беседом и неком лажном речитошћу, беху у то доба очарали сву Грчку. У Атини су они били свемоћни, због чега је Сократ морао штедети их, и притварати се као незналица да би тако боље обелоданио њихов морал и њихову речитост која само засењава очи, а у самој ствари нема у себи ништа озбиљно. У том је од прилике овако поступао: Знао је у ком јавном месту, или у којој засебној кући, један или више тих философа држе своја предавања. Тамо би одлазио као случајно, и некад би с муком могао ући унутра; ту би затицао научника надувена оном охолошћу коју обично шупљоглавци сишу из дивљења људи̑ незналица̑; приступао би к њему смерно, и отпочињао би од прилике овако:

— Ја бих се држао за врло срећна човека кад бих могао, као што ми срце жели, имати за учитеља такога човека као ви што сте; али, овакав јадник као што сам, како ћу да се учим? мањ да вам изложим своје сумње, ако добијем срећу да ме саслушате".

Софиста, саслушавши га преко рамена, обично би му допустио да говори.

Сад би му Сократ почео стављати са свим проста пи-

тања; на прилику, оваква: *Какав је ваш занат? Шта ви зовете реторика? Шта је то лепо? У чем је добродетељ?* итд.

Научник се није могао уклонити од ових питања а да не изгуби приход и глас. Морао је дакле одговарати; али, у место јасних одговора, он је сипао тек гомиле речи које ништа не садрже; те тако је било много речи а мало садржине. Сократ се чинио да се диви овом брбљању, али божем за то што не може да стигне брзо његове мисли, склањао би га да му одговара просто речима *јесте* или *није*. И тада, правотом своје дијалектике, он би га догонио да каже час једно а час друго до најглупљих последица, и да сам себи противуречи, или да ућути.

Заблуде и предрасуде које је овај философ желео побијати и сатирати, дигоше на њега толико непријатеља да му најпосле и главе дођоше.

Нађе се један гадни опадник, по имену *Мелит*, који потвори на Сократа да је безбожник; да је безбожник онај човек који је, у своје време, имао најлепши појам о највишем бићу!!

Најбољи беседник оног доба, *Лизије*, донесе Сократу беседу да је научи на памет, и њом да се брани пред судом. Беседа је била дивна; могла је потрести срце, могла је убедити ум. Сократ је прочита са задовољством, и нађе да је врло добро састављена. *„Али онако исто,* рече он: — *као кад бисте ми ви донели сикионске ципеле* (онда највише у моди), *па их ја не бих обуо, пошто оне нису за ногу философа, тако ми и беседа ваша изгледа са свим по правилима реторике, али не до-*

на гласу. Његово је највеће задовољство било збуњивати њих, и показивати као на длану њихово незнање и њихову охолост; у том послу, служио се неком иронијом, неким особитим подсмехом, који је он једини имао.

А каква је то иронија, тај подсмех, који су стари толико хвалили у Сократа? Ево какав је: Сократ, наумивши дати извесни темељ моралу, почео је одмах ударати на софисте. Али ови бесни и охоли људи сјајном и китнастом беседом и неком лажном речитошћу, беху у то доба очарали сву Грчку. У Атини су они били свемоћни, због чега је Сократ морао штедети их, и притварати се као незналица да би тако боље обелоданио њихов морал и њихову речитост која само засењава очи, а у самој ствари нема у себи ништа озбиљно. У том је од прилике овако поступао: Знао је у ком јавном месту, или у којој засебној кући, један или више тих философа држе своја предавања. Тамо би одлазио као случајно, и некад би с муком могаоући унутра; ту би затицао научника надувена оном охолошћу коју обично шупљоглавци сишу из дивљења људи̑ незналица̑; приступао би к њему смерно, и отпочињао би од прилике овако:

— Ја бих се држао за врло срећна човека кад бих могао, као што ми срце жели, имати за учитеља такога човека као ви што сте; али, овакав јадник као што сам, како ћу да се учим? мањ да вам изложим своје сумње, ако добијем срећу да ме саслушате".

Софиста, саслушавши га преко рамена, обично би му допустио да говори.

Сад би му Сократ почео стављати са свим проста пи-

тања; на прилику, оваква: *Какав је ваш занат? Шта ви зовете реторика? Шта је то лепо? У чем је добродетељ?* итд.

Научник се није могао уклонити од ових питања а да не изгуби приход и глас. Морао је дакле одговарати; али, у место јасних одговора, он је сипао тек гомиле речи које ништа не садрже; те тако је било много речи а мало садржине. Сократ се чинио да се диви овом брбљању, али божем за то што не може да стигне брзо његове мисли, склањао би га да му одговара просто речима *јесте* или *није*. И тада, правотом своје дијалектике, он би га догонио да каже час једно а час друго до најглупљих последица, и да сам себи противуречи, или да ућути.

Заблуде и предрасуде које је овај философ желео побијати и сатирати, дигоше на њега толико непријатеља да му најпосле и главе дођоше.

Нађе се један гадни опадник, по имену *Мелит*, који потвори на Сократа да је безбожник; да је безбожник онај човек који је, у своје време, имао најлепши појам о највишем бићу!!

Најбољи беседник оног доба, *Лизије*, донесе Сократу беседу да је научи на памет, и њом да се брани пред судом. Беседа је била дивна; могла је потрести срце, могла је убедити ум. Сократ је прочита са задовољством, и нађе да је врло добро састављена. *„Али онако исто,* рече он: — *као кад бисте ми ви донели сикионске ципеле* (онда највише у моди), *па их ја не бих обуо, пошто оне нису за ногу философа, тако ми и беседа ваша изгледа са свим по правилима реторике, али не до-*

ликује величини душе и чврстини која се пристоји једноме мудрацу".

Његова одбрана беше проста, ама племенита, јер се видело да у њој говори карактер и невиност. С почетка је била већина гласова за њега; и Мелит, његов тужилац, хћаше бити осуђен, по обичају, да плати хиљаду драхама глобе; али се к њему придруже *Анит* и *Ликон*, па за овима пристану и многи други, те 280 буду против Сократа, а 220 за њега; јер је судијâ било, осем председника, равно 500.

Прва је пресуда гласила само да је философ крив, не говорећи ништа о казни коју мора трпети. Њему се остављало да је избере. На то он одговори: „*Кад ми се оставља да сам себи одредим каштигу, онда ја, за то, што сам увек учио Атињане на добро, осуђујем себе да се храним у Пританији о државном трошку, докле сам год жив.*“ У Грка је то била част која се чинила највећим људма. Овај одговор тако расрди суд, да он пресуди да се Сократ погуби, и ако је био са свим прав.

Ономе који је први допао да каже да су га те судије осудиле на смрт, Сократ одговори: „*И њих је природа осудила на то исто.*“ Наређено је било да попије отров. Кад та пресуда би обзнањена, он се упути с дивотном чврстином ка тамници. Његов ученик *Аполодор* стане га жалити што умире тако прав. „*А зар би ти волео да сам крив?*“ шаљиво га упита Сократ.

Његови пријатељи, желећи му отворити врата да побегне, поткупе тамничара; али се Сократ не хтене користити том добром услугом. Он испи чашу отрова онако

равнодушно као што је сретао дотле све што га је сналазило у животу. То се догодило угод на 400 година пре Христа. Њему самом било је тада седамдесет година. Његова жена и пријатељи прибрали су његове последње изреке, које су све биле сведоџба да је он прави мудрац. Све његове речи тицале су се несамртности душе човечије и доказивале су величину душе његове.

— *Пријатељи моји*, говорио је он на послетку: — *треба мислити овако: ако је душа човечија несамртна, онда је прека потреба, да се она учи не само за ово прелазно доба овога света, него за оно које настаје после смрти, то јест, за вечност. Најмања немарност у томе може да има недоглед̦них последица. Да је смрт распад и раствор свему, онда би то био велики добитак за неваљалце који би се, после смрти, ослободили, уједно с телом, и од душе и од својих порока. Али по што је душа несамртна, то се она не може никако другојачије ослободити од својих зала, нити за њу има другога спаса него да постане врло добра и врло мудра.... По изласку из овога света, имају два пута,* додао је он: — *један води у вечну муку оне душе које су се овога света укаљале срамним задовољствима и преступничким делима; а други води у рајско насеље (где живе богови) оне који су остали чисти овога света, и који су у свом човечијем телу проводили живот божански.*"

Човек који је већ био сасуо смрт у своју утробу, говорећи овако, није био само већи од обичних људи, него је то мудрац са тако мирном савешћу да се није ни нај-

мање плашио овога овако истинитога али и овако строгога морала. Чим он умре, његове се добродетељи у опште припознаше. Атињани, који су га кукавички оставили да буде осуђен, потражише од његових тужилаца рачуна о крви коју су пролили на правди Бога. Мелит буде осуђен на смрт, а други на изагнање. Сад њихово заузимање за Сократа оде даље него што треба. Сам он, да је жив, корио би их за то: они му подигну једну статују од бронзе, и посвете му једну богомољу као каквоме полубогу.

Једно пророчиште огласи: да је *Сократ најмудрији човек*, а он је то одиста и заслужио: сама га је смрт његова обесамртила. Нама није остало од њега ништа; али ученици, које је он васпитао, показаше какав је учитељ био он. Сократ је био човек ружан, и сам је припознавао да су његове прве склоњености на распустан живот припомагале да се његова ружноћа увећа; ама кад би говорио о моралу, о човеку, или о величанству Бога, онда су благородство његових мисли и топлота његове љубави према томе, давали тако дивотан израз његовоме лицу, да се могао мерити с најлепшим на очи људма. Он је имао обичај говорити својим ученицима: *„Онај између вас који, погледавши у огледало, нађе да је леп, нека се добро чува да лепоту лица свога не нагрди ругобом свога владања; а онај који нађе да је ружан, нека прионе да ругобу лица свога застре лепотом своје добродетељи.“*

ТУКИДИД

СЛАВНИ ГРЧКИ ИСТОРИК

(рођен 475 пре Христа)

Тукидид је из породице Милкијадове; изнајпре је био војник, и у том је послу стекао лепу славу. Било му је четрест и седам година кад му оно дано би да одведе и насели једну атинску насеобину у Турији.

Наскоро после тога, букне Пелопонески рат у Грчкој, и изазове многе покрете и немире. Тукидид, предвиђајући важност тога рата, смисли да напише историју о њему.

Као један од првих војвода, он је описивао оно што је могао да види сам собом до осме године тога рата. а тада буде осуђен да се прогна што није на време помогао једном утврђеном месту коме је био послан у помоћ. Неколики се људи користе том приликом те га оптуже и он буде осуђен. И у прогону своме, он је продужио своју историју коју је био почео у звеци оружја.

Као писац, он је истинит, речит, и силан јасношћу онако исто као што се у доцније време показа Тацит.

Преминуо је у Атини, у коју је позван кад му је било шездесет и четири године.

ХИПОКРАТ

СЛАВНИ ЛЕКАР ГРЧКИ

(рођен 406 године пре Христа)

Хипократ је лекарима оно што је појетама Омир. Родио се на острву Коу, једноме од Кикладе,[1] око 406 г. пре Христа. Његови су стари били лекари; он је пошао њиховим путем, и претекао их је све. Два главна својства учинише га првим човеком у своме занату: проматрање природе до најмањих ситницâ, и жарка љубав к човечанству. Он је избавио Атињане од страшне куге која их је морила у почетку пелепонеског рата. За то неоцењиво доброчинство добио је право грађанства, златну круну, и посвећење у велике тајне. Душа је његова била онако исто добра, као што му је наука била велика.

Њега позове на свој двор *Артаксерксо Дугоруки,* и за то му понуди почасти које се дају само владаоцима.

Хипократ одговори:

— *Све што могу, дужан сам својој отаџбини, а страницима ништа.*

[1] Група архипелашких острва, намештених у округ око Делоса, близу грчкога приморја.

Разјарен тим одговором, краљ позове варош Ко да му преда лекара. Дрски одговор становника њених покаже му и њихову племенитост и уважење које су имали према своме земљаку. Сама некористољубивост Хипократова заслуживала је ово заузимање његових суграђана. Велики овај човек имао је толико исто чисте простодушности колико и дубокога знана: он је признавао своје погрешке да их не би доцније чинили и други угледајући се на њега. Његови су списи и данас пророчишта у медицини. Јамачно је његов ум био и њему самом од користи, јер је он продужио век свој преко обичне мере људскога живота.

Грци који су осећали његова доброчинства, и које је он волео од свих других народа, поштовали су га као каквога полубога. Он припада оном малом броју великих људи, то јест, оним добротворима рода људскога који су и за живота били поштовани по заслузи својој.

ФИДИЈЕ

СЛАВНИ ГРЧКИ СКУЛТОР

(РОЂЕН ОКО ГОДИНЕ 448 ПРЕ ХРИСТА)

Све су уметности ђенијева чеда; с тога све имају право да им се дивимо. Појезија узвишава душу човечију; а живопис, сликајући дела лепа, чини то исто; резба или скултура врши таку исту службу: све су дакле уметности корисне; а људи, који се у њима одликују, заслужују наше поштовање. *Фидије*, оним ђенијем који је водио његову сечивицу, стекао је своме имену место напоредо са стотином највећих људи свога доба: и ми данас само можемо понављати оне хвале које су њему давали сувременици његови: време је сатрло његове дивотне створове, али није ни у чем умалило славу која прати његово име. Какав је морао бити дар у човека који је цењен као први у својој вештини у земљи која је произвела оно што је икад скултура зачедила као најдивније! и кад се могло заборавити име уметнику који је начинио *Музеумског Аполона*, какав је морао бити онај који се сматра као првак свима онима који су резали статује?

Фидије се родио у Атини око 448 године пре Христа. Прво је срезао од камена Минерву која је требала да се намести на један ступ. Тиме је одмах изашао на глас. Други статуар, по имену *Алкимен*, среже таку исту статују за ту исту цељ, и тако је дотера и усаврши да сви изнајпре повичу: боља је од Фидијеве! јер статуја Фидијева беше још неуглађена, те с тога и нецењена; Фидије је остављао да свет говори што хоће; али кад Минерва његовога противника би намештена на ступ, онда ишчезе све оно гиздање и глађење; а Фидијева тек тада засија својом лепотом и величанством коме се гледаоци не могаху довољно да надиве. После победе на Маратону, њему наруче да начини што год од једнога мраморнога комада који су Персијанци, надајући се победи, били донели да оставе као белег од победе. Он од тога начини *Немезису*, богињу која је обично понижавала бесне.

И Фидије је био гоњен у своме веку као што се догађа многим ваљаним људма. Он је био начинио за *Атински Пантеон* једну Минерву од двадесет и шест лаката висине, а састављену од злата и слонове кости: то је било дело над делима. Варош му је била дала четрдесет и четири талента[1] злата да употреби у ту статују. *Мелон*, ученик његов, из ниске зависти, оклевета свога учитеља, да је нешто од тога злата оставио за се. Фидије, по савету Перикла, који је познавао злобу људску, беше уда-

[1] *Таленат* је, као мера тежине, имао 26 килограма, а као мера вредности важио 5400 динара; али таленат злата вредио је само 90 динара (*Du Mesnil-Marigny*, Histoire de l'Economie politique des anciens peuples, II, p. 361).

рио злато тако да се ласно могло одвојити и измерити. Злато се дакле премери, и, на срамоту опадачу, нађе се у год четрдесет и четири талента. Често је опасно имати и право на штету непоштених људи. Фидије, видећи да су његови непријатељи, после тога, још љући, а Атињани, поред све његове невиности, неправедни према њему као и пре, пресели се у Елиду, где га приме с особитом радошћу.

Мислило се да он не може начинити ништа лепше од оне статује у Пантеону; али он показа да се варају и његови завидљиви противници и немарни Атињани, који су се сладили његовом пропашћу држећи да његов најлепши створ имају у својим рукама. Он дакле сада начини свога *Олимпијскога Јупитра* који стављен би међу седам чудеса овога света. Ова је статуја била од злата и од слонове кости, и имала је шездесет стопа у висину. Ова висина и грађа од које се каже да је била статуја, могу да побуде путне сумње; и доиста је тешко замислити статују од шездесет стопа висине, начињену од злата и слонове кости! Било како му драго, старо доба које је имало права да процењује ова дивотна уметничка дела, јер их је оно имало таких каквих ми немамо, прича о овом с таким дивљењем, да се мора веровати бар оно што се тиче савршености овога створа.

Фидије је умьо у миру, окићен славом, међу Еленцима, који су га поштовали и дивили му се. Из захвалности према овом великом уметнику, они су одредили плату његовим потомцима, који за то нису радили ништа друго него само чистили дивотну статују Јупитерову.

ПЕРИКЛЕ

СЛАВНИ АТИЊАНИН

(умрьо 429 године пре Христа)

Перикле се родио у Атини, у једној од првих породица, која није жалила никаква трошка само да се он изучи. Између учитеља његових, на гласу су *Зенон Елијски* и *Анаксагор*. Овај последњи га је толико упутио у познавању природе да се могао уздићи нада све предрасуде свога времена, и не бојати се, као његови савременици, чим би видео ма што необично у природи. У музици га је учио неки *Дамон*, који се мешао у политику, и, како се прича, он му је показао главније мудрине и довијања.

Он је из малена жудео за влашћу, али није смео да се маша за њу због опасности које су чекале сваког који се одавао на поље политичке борбе. Тек после смрти Аристида и Темистокла, и кад се оно Кимон находио на војсци, далеко од Грчке, пусти он вољу својој давнашњој страсти. Да је ишао само за оним куда га је вукла жеља, стао би у партију племића; али је тамо

већ био заузео место Кимон; за то се прихвати да брани интересе народа, и, по обичају, стане му ласкати и удварати се да се дочепа оне власти коју је народ могао да дâ. Да би се о њему добро мислило, он, почињући мешати се у народске послове, измени и своје лично владање: није више хтео ићи на гозбе и весеља, него се сав одâ на послове своје отаџбине. Он је беседио с дивотном лакошћу, али се испољавао само у врло важним приликама, где је могао одржати оно што брани. Са своје дивне речитости прозван је *Перикле Олимпијски*, а то ће рећи: *небески, божански*.

Кимон, који је био богат и издашан човек, давао је многе помоћи народу. Перикле се у том није могао мерити с њиме; али, да би се чим било упоредио с њиме, изради да се сиромашним грађанима разделе освојене земље; а тако исто да им се даје и новаца да могу бивати на јавним народним скупштинама; он је установио насеља, и давао је дивотне игре, те тако је наскоро постао идол и господар Атињана. Не узимајући на се никакве титуле, не мењајући основних закона, и одржавајући народ у уверењу да је са свим слободан, Перикле је кроз четрдесет година био потпуни господар републике. Пут којим је ишао он да се докопа власти, био је врло штетан за Атињане тиме што је кварио њихове обичаје. Кад је већ постао најсилнији, наумио је, за утврђење своје власти, да понизи суд Ареопаг у коме није био члан. Народ, коме је он навалице попуштао, обори стари ред владе, и одузме од тога савета судство многих предмета.

Не задовољавајући се успехом у овако великим предузећима, Перикле науми да сатре све оне који би му ма у чем могли наудити, и тако удеси те протера Кимона, најславнијега атинскога грађанина. Послужвши се лажју и подлошћу, скрњао је свога противника на правди, али је одмах опазио да народ не ће остати до века слеп, да ће најпосле познати његову пизму и освету. Чим то опази, он уништи указ о прогону; Кимон се врати те срећом смири Атињане и Шпартанце који су били у жестоком рату међу собом. Овом се војводи, после тога, преда власт над марином, а Перикле остане и даље једини господар у Атини. Кад умре Кимон, онда племићи, бојећи се да се Перикле не начини прави тиран шчепавши сву државну власт, довију се да умере власт његову, изабравши *Тукидида*, таста Кимонова. То је био човек речит, вешт, и који се одупирао Периклу још од почетка. Али у колико је овај тежио да увећа повластице племићима, у толико је опет Перикле попуштао простоме народу; најпосле овом последњем изађе за руком те протера и овога свога противника.

Кад је на тај начин остао сам главар држави, кад га је прости народ обожавао, а племићи га се бојали, онда је ударио са свим другим правцем. Није више ласкао светини, него јој се одупирао из све своје снаге, кад би год она захтевала што је противно интересима отаџбине. Перикле је био човек с великим врлинама, и све мане његове долазиле су једино од његове жудње за влашћу: волео је да влада, а владао је праведно; и да није имао супарникâ да побеђује не би му се готово

имало шта ни приметити. Они исти који су га најљуће корили за властољубље нису ни речице имали да кажу против његовога осведоченога поштења. У њега је душа била толико висока да је није могло дохватити ни тврдовање, нити жеђ за незаконитом тековином: по што је толико време имао у рукама један део блага своје отаџбине, и по што је у сили био претекао и многе краљеве, он је оставио своју имовину онолику колику је наследио од оца својега.

С таким осећањима, и с таким финим умом, он није могао бити хладан према уметностима; напротив он их је страсно миловао, и кроз њих је обесмртио своју отаџбину и доба своје владе. *Периклов Век* или *Периклово Доба* напомиње све оно што је ум људски највеће и најлепше умео да смисли. Данас још стоје само развале од оних дивних споменикâ којима је он био украсио Атину, али на те развале трче странци те се диве угледима лепога укуса. *Фидије*, његов пријатељ, беше управник ових непропадљивих радова, а и сам је без прекида производио дела све лепша од лепших. До душе, Перикле није учинио да се роде толики велики људи који су припомогли да се изврше његове намере; али њему припада слава што је оживљавао дух њихов, што му је давао рада, и ценио га. Каква незналица, какав дивљак, или какав немарник, на његовом месту, не би ништа умео, или не би ништа хтео узети у посао; и његово би доба прошло, као и свако друго доба, и Атина би пропала тек са пола своје славе.

Перикле је жудео да изађе на глас и као вешт вој-

вода: он је заповедао Атињанима у Пелопонезу, и добио је славну победу код *Нимије* над Сикионцима, освојивши Самос после девет месеца опсаде. За време ове опсаде, *Артамон* из Клазомене изумео је многе ратне справе којима су се после тако често служили ратници. Перикле нарочито није хтео да се мири с Лакедемонцима; за то је наговорио Атињане да продуже рат, али кад тај његов савет донесе само зло, онда му се одузе војводство, и он би осуђен да плати 15 или 50 талената глобе. То је била прва велика пораза за Перикла; то га је толико потресло да неко време није хтео никуд из куће да изађе. Уз ту несрећу, присташе и друге кућевне: помреше му сва деца. Народ, који се био навикао на његову управу, и који се само њом могао хвалити, опази одмах да њега нема; па га потражи да опет буде у скупштинама. Алкивијад и други пријатељи Периклови наговоре га да изађе и да се покаже. Он их послуша, изађе, и народ га прими радосно, чисто као молећи за опроштај. Перикле се прихвати на ново управе; али на скоро за тим разболи се од неке прилепљиве болести, и умре 429 године пре Христа.

Ово је био човек који је имао у себе све оно са чега су људи већи од других: био је велики беседник, вешт војвода, адмирал на флоти, и државник коме нема равна. Његово име подсећа на *Аспазију* из Милета: љубав коју је имао према овој жени, и слабост што се оженио њоме, малко прљају славу његову: али треба казати и то да Аспазија није била жена обична; осем лепоте, она је имала све милине, много даровитости и памети с којом се

понашала у свачем. Често му је она помагала баш у најтежим пословима дајући савете који су увек били добри. Најпосле, њу је хвалио сам Сократ, а то је доста доказа да је она имала права да је поштују сви добродетељни људи. Међу тим је она навела свога мужа на једну голему погрешку: наговорила га је из освете да оплени Аркадију, и Перикле је ту био слабачак те је је послушао.

АЛКИВИЈАД

АТИНСКИ ВОЈВОДА

(рођен године 454 пре Христа)

Алкивијад се родио у Атини. Он је син *Клиније*, једнога од првих грађана, за кога се говорило да води своје подрекло чак од *Ајакса*. *Перикле* и *Арифрон*, његови блиски рођаци, били су му тутори: први га је примио у кућу, и васпитавао не може лепше бити; али му је у једно остављао сувише слободе, те да није било Сократа који је узео на се да га научи, и да му васпита душу, можда од њега не би било ништа друго него један прави нерадник и лумпов.

Ево шта говори о њему Корнелије Непот:

„Природа, стварајући Алкивијада као да је хтела да огледа колико је сама силна. Сви историци који су говорили о њему, потврђују да нико није имао више мана, ни више дарова и врлинâ. Рођен у вароши славној и напредној, од родитеља врло племенитих, надмашујући све Атињане, вршњаке своје, лепотом тела свога, он је био способан за све, пунан ума и вештине,

велики војсковођ на суву и на мору, речит и тако убедљив у беседама дражју лица и гласа својега, да је повлачио за собом сва срца; богат, али радан кад је требало, стрпљив, издашан дома, а величанставан ван куће, приступачан, кротак, и гибак у свакојаким приликама. Али кад није имао потребе да што ради главом, кад се одмарао, онда је тако залудничио, проводио се, уживао, пијанчио, како му је само на памет падало. Није могао човек да се не зачуди: откуд у једном лицу таква грдна супротност нарави и владања... Најпосле, он је тако био обдарен и природом и имањем да ни сам себи не би умео ништа боље пожелети кад би био о томе питан."

Плутарко је побележио по нешто из његовог детињства, по чему се опажало шта ће бити од њега кад порасте. Једном се он сиграо с друговима пиљкова на улици. На њих ударе једна кола, и другови се његови разбегну.

Молим те, причекај малко! рекне Алкивијад кочијашу.

Кочијаш још ошине коње да брже пођу.

На то се дечко пружи колики је дуг преко пута.

— *Терај сад, ако смеш, несретниче!* рекне он дрско сурову кочијашу.

У другој једној прилици, рвао се он с једним својим другаром, па, осетивши да га је јако стегао, уједе га за руку.

— А кукавицо! ти уједаш као жена! рекне му другар.

— *Реци пре, као лав,* одговори Алкивијад.

Дошавши у године када се тражи слава, он није пропуштао никакву прилику у којој би се могао одликовати; и добио је многе награде у олимписким играма. Кад се умешао у јавне послове, онда је речитошћу својом склонио Атињане да пошљу флоту у Сицилију. Тој флоти постављен буде он за командата са још двојицом другара: *Никијем* и *Ламаком;* али докле се спремао за ту експедицију, догоди се нешто необично што га у мало није стало главе. Једне ноћи зађе неко и пообара све статује бога Меркура које су стојале на разним местима по Атини, осем једне једине. Ово су могли учинити неки несташни младићи, али се Атињанима учини да је то нека голема завера; а непријатељи Алкивијадови наместе тако да сумња падне на њега, па он и буде оптужен. Овај војвода, опажајући да се та ствар, кад он оде, може још горе против њега удесити, захте да му се суди сада док је ту, ако се мисли да је крив. Али његови тужиоци, осећајући да му у тај мах не могу наудити, одгоде суђење, да им осуда буде сигурнија. Чим се увере да је он већ у Сицилији, они га оптуже *да је галатио светињу:* За то му суд пошље позив да дође да се брани. Алкивијад је знао како је народ увек готов на иступе и спроћу највећих праведника, па науми да побегне, и тако да се уклони од опасности која му је претила. Отиде најпре у Елис, а после у Тиву.

Али кад дозна да су га осудили на смрт, да су му добра одузели, и још да је народ нагнао Церерине свештенике, да га, по обичају, прокуну, и да су, да би ова

анатема била што чувенија и што дуготрајнија, урезали је у један ступ на јавном месту, он се сматрао као мртав за своју отаџбину, па оде у Шпарту која је била у рату с Атином. Он није био племенит као Аристид, него стане међу непријатеље своје земље и досађивао јој је тако како може чинити само она душа која нема праве величине. Он је наговорио Шпартанце да се сајузе с Персијанцима, да утврде Декелију у Атици, и ту да наместе гарнизон који не би дао Атини да мрдне. Све је ово много помогло Шпартанцима, али му они ипак нису много благодарили на том: они су се увек прибојавали овако вешта човека који им је помагао побеђивати непријатеља; све су зебли да он не зажели прећи на страну своје отаџбине, и окренути против њих све оно што је сада чинио за њих, за то су желели да га се отресу. Алкивијад прокљуве ту намеру, па оде *Тисаферну*, Даријеву намеснику. Бавећи се код овога управника, дозна да сила у Атињана малаксава од пораза њихове војске у Сицилији, а да снага Шпартанаца расте, па с тога почне радити, преко *Пизандра* који је заповедао војском у Самосу, да би овај предложио да се он врати у отаџбину. Пизандар му не изради ништа; али за то *Тразивуло* учини да га најпре прими војска, и после га начини претором у Самосу; а кад и *Терамин* доцније пристане да се он врати онда народ изда указ, којим га поставља, и ако је одсуствовао, за другара оној двојици војводâ. Ове војводе сада учинише то да Шпартанци, до скора силни победиоци, буду побеђени, и да замоле за мир. Они су били пет пута побеђени на суву и три пута на мору. Та три

војводе, после тако сјајних победа̂, с многим пленом и богаством за војску, врате се у Атину.

Пред њих изађе цела варош чак до Пиреја. Свак је толико желео да види Алкивијада да су сви трчали к његовој лађи као да је он сам долазио. Кад ступи на суво, поднесоше му са свих страна круне од злата и од меди, част која је дотле указивана само победиоцима у олимпијским играма. Алкивијад, сећајући се својих минулих мука, примао је све то са сузама од радости. Њему бише повраћена сва добра, и свештеницима заповеђено да дигну анатему коју су били бацили на њега.

Свет је, као свет, свуда лакомислен; али свет у Атини био је, чини ми се, најлакомисленији на земљи. На скоро после тога нађе он нове кривице у владању овога човека кога је сада обожавао. По што је окићен свакојаким одликовањем, по што му је предана управа грађанска и војна, а у једно и потпуна највиша власт, Алкивијад добије за другаре *Тразивула* и *Адиманта* па оде у Азију с једном флотом. Несрећом својом, не учини ништа опсађујући *Кимеју*. Атињани одмах омрзну на њега; пошто се држало да нема ништа што он не би могао учинити: то се и ови неуспеси сви бацаху на њега, и кривљаху га да је немаран, и да навалице не ће ништа да ради. Чак се говорило да су њега поткупили Персијанци те за то није освојио Кимеју. По тако неоснованој тужби, буде он и без саслушања збачен, и други војвода послан на његово место. Сад је Алкивијад морао лутати по свету без отаџбине. Отиде дакле у Перинту, у Тракији, туна утврди нека три градића, и, први између Грка,

упадне у Тракију. Ова експедиција, која више личи на хајдучку чету, рашчује се на далеко, и њему донесе велико благо. Неколики владаоци из тих крајева учине још и сајузе с њиме.

Али се он ипак није могао отканити од своје отаџбине. Атински војвода *Филокло*, дође са својим лађама близу *Ега Потама*, а *Ликандар* који је заповедао лађама шпартанским не беше далеко, него је развлачио рат, по што су њему Персијанци давали новаца колико му год треба, а Атињани су кубурили. Алкивијад оде на Атинску флоту; и ту пред војском каже да ће, ако му допусте да ради, натерати Шпартанце или да се бију, или да траже мира; јер они избегавају од морске битке само за то што су јачи на суву него на мору; али се може ласно дићи Ситес, један тракиски краљ, да удари на њих са сува, па ће онда они морати или се тући или искати мира. Филокло нађе да су ти разлози врло путни; али из многих чисто личних обзира не хтедне ништа чинити по њима. — *Кад ми не дате,* рече Алкивијад полазећи: — *да прибавим својој отаџбини победу, онда вам кажем да бар флоту своју држите близу непријатељске; јер се врло ласно може десити да распуштеност ваших војника да Ликандру прилику да вас нападне из ненада и потуче.* Филокло презре и ову последњу напомену, али се пророчанство Алкивијадово наврши. Ликандар једном дозна да су Атињани изашли на суво да плене, па груне на њихову флоту, и једним ударцем сврши рат.

Алкивијад је наскоро морао бегати и из Тракије; а

у Грчку није смео ићи јер су тамо владали Шпартанци, те се упути у Азију к *Фарнабазу*. Својом пријатношћу и умом толико задобије овога човека да му је постао пријатељ, и дао му на поклон један двор у Фригији који је доносио педесет таланата прихода на годину. Али он ни ту није могао заборавити Атине; срце га је болело што је та поносита варош пала под јарам Шпартанаца. За то науми да некако дигне краља персиског на освету своје отаџбине, да му он да̂ потоћи против Шпартанаца. Ови опет, знајући колико им један човек такога карактера и ума може бити опасан, тражили су да му дођу главе макар и најосуднијим начином. За то заишту од Фарнабаза да им преда Алкивијада жива или мртва. И овај несретник погази гостинске законе, пошље људе у Фригију да убију Алкивијада, који се баш тада спремао да иде у двор персиски. Два улака поруче суседима Алкивијадовим да га како мучки утуку. Ови га нису смели напасти с оружјем у руци него потпале кућу где је седео. Алкивијад, пробуђен пожаром, види да му је украден мач, шчепа ханџар од једнога слуге који га није хтео оставити, па му заповеди да иде за њим; дохвати све хаљине што је могао дохватити, па их потрпа на ватру, и онда јурне кроз пламен. Варвари, видећи да је умакао из пожара, убију га стрелама из далека па главу његову однесу Фарнабазу. Нека његова пријатељица, по имену Тимандра, која га је свуда пратила, покрије га својом хаљином, и после метне у ватру остатак овога великог човека те изгори. Кад је погинуо, било му је око педесет година.

„Многи писци, вели Корнелије Непот, кудили су име овога човека; али три историка којих сведоџба највише вреди, хвале га преко мере: *Тукидид*, његов савременик, *Теопомп* који је живео мало доцније; и *Тимије*. Ова последња двојица, који су врло сатирични, сложили су се, не знам како, да само њега хвале. Казавши о њему све оно што смо и ми испричали, они додају ово: „„Он је рођен у најсјајнијој грчкој вароши; у њој је живео лепше него икоји грађанин; у Тиви, куда је побегао по свом изгнању, био се тако свикао с обичајима Виотињана који су миловали радове од којих чвршћа тело више него оне који развијају ум: нико од њих није се могао мерити с њиме у снази и у раду; у Лакедемонији, где је трпљење било права врлина, он се тако испаштао да је претекао све Шпартанце; међу Тракијанцима који су били пијанице и лумпови, он је био и у томе од њих већи; међу Персијанцима који су у једно исто време сматрали за своју особиту славу и јуначки ста̂јати пред опасности, и ићи у опасне ловове, и живети у изобиљу и сладостима, он је тако верно чинио све што су чинили они, да су му се дивили и они сами; најпосле, ма у каквој земљи да се нашао, гипким карактером својим, био је у стању надмашити све, с тога су га свуда и волели и дивили му се““.

АГЕСИЛАЈ

ШПАРТАНСКИ КРАЉ

(РОЂ. 436 ГОДИНА ПРЕ ХРИСТА)

Агесилај се родио у Шпарти године 436 пре Христа. Отац му је *Архидам* а мајка *Евполија*. Он се најтачније држао закона своје отаџбине, и у владању и живљењу није било опоријега Шпартанца од њега, али је у то исто време био један између најљубазнијих људи. С тога су га веома волели његови суграђани. Ефори, бојећи се да он не окрене на зло оволику народну, љубав осуде га да плати велику глобу, само за то, гласила је пресуда, *што присваја грађане који припадају држави!*

Кад му умре брат *Агис,* један од двојице краљева у Шпарти, он затражи круну, коју је хтео да наследи синовац му *Леотихид.* И добије је. Овога Леотихида сви су држали за незаконитог сина Алкивијадова, за то му Шпартанци и не признаше краљевске власти, него се окретоше Агесилају, од кога су се надали многоме добру.

Поставши краљ, Агесилај склони Лакедемонце да пошљу војску у Азију против Персијанаца, и представи

им да је боље ратовати тамо него у Јевропи; по што се већ био разнео глас да *Артаксеркс Мемнон* спрема флоту за превоз своје војске у Грчку. Чим осети да су му руке одрешене, одмах похита с војском, и упадне у Азију пре него што су управници областй дознали за његов полазак. *Тисаферно,* најчувенији између намесника Артаксерксових, желећи добити времена да прикупи војску, заиште три месеца примирија уверавајући да ће се за то време преговарати о миру између те две државе. Агесилај пристане; али на скоро позна лукавство непријатељево: па ипак верно одржи уговор до краја примирје. Тада тек навали да се наплати од непријатеља за неверу. Најпре се упути у Фригију, освоји голему добит, па се онда настани да зимује у Ефесу, и утврди га.

Баш кад је смишљао да пренесе рат у срце државâ персйскога краља, допадне му улак, и донесе од ефорâ заповест, да се врати натраг: јер су се Атињани и Виотињани сложили против Лакедемонаца, те за то је прека потреба да одмах врати своју војску у Грчку.

И ова наредба показа с једне стране, колико он мари за своју отаџбину и воли је, а с друге, даде нове доказе његовога јунаштва. Одмах преведе војску своју преко Хелеспонта. Кад се приближио к Пелепонезу, онда Атињани, Виотињани, и други савезници, прикупише сву своју силу код Коронйје, и упеше се да му не допусте да уђе; али их он све потуче у боју веома крвавоме. У овој битци показао је и колико је кротак и колико је јуначан. Многи се бегунци беху склонили у Минервин храм; па га војводе упитају шта да чине с њима; а

он, и ако је сам имао неколико рана, и желео освете, опет нареди, да им се не чини никаква зла.

После тога је показао јунаштво своје и у рату с Коринћанима, који изгубише хиљаду људи у једном једином боју. Отишавши на помоћ Етолијанцима које беху стеснили Арканаријанци, нагна ове последње да положе оружје баш онда кад су били готови да освоје Калидон и многе друге вароши у Етолији. Нарочито се после боја на Леуктри Агесилај одликовао јуначким отпором, кад оно Епаминонда с Тивљанима дође пред Шпарту, а варош, немајући зидова около, беше му отворена да уђе где хоће. Тада су сви држали да би Шпарта пропала да није било Агесилаја да је спасе.

Разгледавши овога владаоца као војника, још нам је милије промотрити га као добра човека. Васпитан од детињства по оштром обичају шпартанском, он је имао врлине које се у обичних људи не могу да сложе заједно: био је жустар, бујан, упоран по изгледу, жудан да претече сваког другог, и, уз ото: благ, погодан, питом тако да задобија на први поглед, због чега је и био осетљив према најситнијим прекорима. С тога се од њега могло добити све поштеним начином, а ништа страхом или силом. Он је био хром, али су му ову ману заслоњале друге милине његове, а особито веселост с којом је подносио своју хромоћу.

Увек је био великодушан спроћу својих непријатеља, нити је икад допустио да се њима учини каква год неправда; ама је по некад био слаб спроћу пријатеља својих. Од њега се сачувало једно писамце којим је препоручивао једноме судији некога човека кога је волео:

— *Ако Никија*, писао је он: — *није крив, онда га ослободите као права здрава; а ако је крив, ослободите га мени за љубав; теке га ослободите на сваки начин*".

„Онај рђаво разумева право пријатељства, вели на ово Ролен: — који ево овако хоће то право да умеша у злочинство, и да заклони од каштиге незаконита дела".

Не може човек без дивљења да погледа ни на ону потпуну некористољубивост коју је Агесилај показивао свуда и у свачем. Њему су долазили безбројни поклони од разних владалаца и од многих вароша, али он с тога није никад изменио своје лакедемонске простоће ни за столом, ни у оделу, нити је ишта од овога узимао за своје личне потребе. Он није хтео прећи у другу кућу из оне која му је од старине припадала као легло његових предака. У тој кући није било никаквога раскоштва; све је у њој дихало простоћом и оштром раденичком смерношћу; речју, та је кућа била намештена као у каквога простога грађанина који кунатори у своме живљењу.

Велики овај човек дочекао је дубоку старост, па и тада је желео да предводи војску у помоћ Траку, краљу мисирскоме. Приспевши у Мисир, он је, као старац од осамдесет година, легао на морску обалу, међу својим војницима, без икакве друге постеље осем мало сена и сламе што је накупљено овде онде, а покрио се само једном кожом. Одевен просто и немарљиво, он није имао на себи ничега, по чем би се могло знати ко је и шта је. С тога, кад дођу слуге и робови мисирскога краља да му поднесу свакојаких понуда и напитака, они упитају:

Где је Агесилај? И било је много муке докле су их уверили да га гледе очима. Од свих дарова, Агесилај узме само неколико телади и друго што је било преко пртребно; мирисе, венце, и необична јестива, која су само ласкала укусу а нису пријала здрављу, поклони робовима, а све остало врати на траг. Простаци, по својој памети, презираху Аґесилаја за овако поступање. Баш кад се хтео укрцати и кренути на пут, мисирски му краљ пошље на лађу 220 талената на потребе шпартанске државе. Уз пут, Агесилај удари на пристаниште које се звало Менелај, између вароши Кирене и Мисира, ту се поболи, и умре у својој осамдесет четвртој години. Он је владао четрдесет и једну годину. Тело је његово пренесено у Шпарту, где је сарањено с великим почастима.

ПЛАТОН

СЛАВНИ ГРЧКИ ФИЛОСОФ

(роЂ. године 419 пре Христа)

Још из малена, опазила се у *Платона* тако жива и сјајна моћ уобразиља, да се већ по том могло видети шта ће од њега бити доцније. Уобразиља га је прво повукла на појезију; али, видећи да се не ће моћи упоредити са Омиром, кога је читао без престанка, Платон се ода на философију. Кад му је било око двадесет година, пристао је само уза Сократа, и постане његов најодличнији ученик. После смрти славнога свога учитеља, отишао је *Евклиду* у Мегару. После тога је путовао у најпросвећеније ондашње народе да би научио оно што још није знао, и што би могло помоћи да се поправе људи и увећа њихова срећа.

Вративши се у Атину, отвори једну школу, која је на скоро изашла на глас због начина обучавања у њој, и због јаке спреме коју су из ње износили ученици њени. Школа се ова находила у једном предграђу које се звало *Академија*, па је и сама школа после добила тако име.

Глас је о Платону био тако велики и тако повољан, да је *Дионисије Млађи*, сиракуски тиран, жудео да га види очима својима; због тога му је писао многа писма у којима га је звао и молио да му дође. Философ је мало воље имао за овај пут; није се надао да његове беседе могу бити од какве користи човеку, који, и ако може да учини све што хоће, опет чини више зла него добра. Али кад већ улаци учестају с позивима, пристане и пође у Сицилију. Тамо су га дочекали с почастима какве је и заслуживао; Дионисије принесе жртву паљеницу за спомен његовога доласка. У овога владаоца било је врло красних склоњености, и његове мане су извирале више из његовога положаја него из срца; Платон се уздао да од њега може изаћи добар човек и честит краљ; али, на несрећу, дворани, којима нису ишле у рачун врлине владаоца, кварили су оно што је философ градио. Платон, видећи да нема успеха, остави га, и врати се у своју отаџбину.

Философ се овај одликовао дивном простотом и смерношћу. Дошавши да види игре на Олимпу које су се држале сваке четврте године, он се био настанио с врло знатним људма којима се није хтео казати ко је. С њима у друштву, вратио се и у Атину; па како му се допао њихов разговор, понуди их да му буду гости. Странци ови, поштујући знање и оне који га људма казују, замоле сад свога домаћина да им покаже *Платона*. Платон се смерно осмене, и проговори: Па ја сам *Платон;* а странци, видећи да је он човек тако смеран, још га више цењаху и поштоваху. Овом је философу природа била дала и тело пре-

ма великом духу његовом: он је био стасит, наочит, и врло снажан. Њему је било име *Аристокле;* али са врло широких рамена, један га учитељ његов прозове *Платоном,* па му то име после и остане.

Од њега су нам остали неки разговори о разним тачкама из морала, из метафизике, и из политике. Његов је слог у прози оно што је Омиров у стиховима. Његова је речитост и силна, и убедљива, и китњаста. Научници се слажу да се не може писати лепше него што је писао он кад је добро писао; јер је бивало да он по нешто пише и бомбасто, тамно, и недостојно његовога пера. Исти му се прекор чини и за садржину неких списа̂; поред најчистијега морала, поред најлепших мисли̂, у њега се често може да нађе по нека врло чудновата и смешна система; по неке мисли ниске и осећања беспутна: али кад се све узме, онда је у њега много више лепога него ружнога, и име се Платоново и до данас сматра као име правога мудраца. Он је умрьо у својој осамдесет осмој години, 348 пре Христа.

На гробу његовом постављен је белег с овим записом са свим њега достојним:

„*Ова земља покрива Платоново тело; а небо чува његову блажену душу. Човече, ко си да си, ако си само поштен, мораш поштовати његове добродетељи.*“

КСЕНОФОН

СЛАВНИ ИСТОРИК ГРЧКИ

(умрьо око 360 пре Христа)

Ксенофон, Грилов син, родио се у знаменитој једној атинској фамилији. С прилично поузданости може се узети да је рођен 444 год. пре Христа. Лепим стасом и племенитим образовањем, он је још као младић привукао на се пажњу Сократову, који га је сам изабрао за свога пратиоца и ученика. Ксенофон је пријонуо уза свога учитеља с оданошћу и љубављу, и то мишљење о њему задржао је до краја својега живота. У првој половини пелопонеског рата служио је у атинској војсци. У боју код Делија (424 год. пре Христа), где су Атињане потукли Виоћане, Ксенофон у бежању падне с коња, и Сократ, који се као оклопник борио, притрчи те узме свога младог пријатеља на леђа, и изнесе га из бојне ватре. У другом једном боју, после тога, Ксенофон допадне ропства, и тако проведе неко време у Тиви, где је слушао славнога софисту Продика, и сприја-

тељио се са Проксеном, што је касније дало правац читавој његовој будућности.

Тадашњи политични положај Атине, која се после невољâ пелопонеског рата и владе тридесет тирана, тек лагано опорављала, није могао годити човеку младу и жељну рада. С тога се радосно прихвати прилике, која му је отварала изгледе за славу, част, и богаство, јер је и његово имање, као и осталих грађана атинских, знатно страдало дугим оним ратом. Виоћанин Проксен беше стао у службу Кира Млађега, па позове Ксенофона да дође у Сарду, и да се представи Киру, јер је у његовој служби било лако стећи и славе и новаца. На тај позив, Ксенофон отиде у Сарду (401 год. пре Христа) и Кир га пријатељски прими. Па кад је Кир почео свој славни поход на брата Артаксеркса, Ксенофон пође уза њ као добровољац, не хотећи примити никакве заповедничког места. Бој код Кунаксе (3 Септ. 401), у ком Кир погибе, уништи све наде грчке најамничке војске. Она се затече више од десет хиљада стадија далеко од своје домовине, опкољена одсвуда непријатељима, па је морала ослањајући се једино на своју храброст, огледати да мачем прокрчи себи повратак. Неверношћу персиском на скоро по том изгуби на превари најзнаменитије своје војводе. У војсци беше почела узимати мах клонулост. И тада се јави Ксенофон, поврати малаксали дух својих другова, и поведе натраг десет хиљада војске тако да га је потомство са праведним дивљењем сматрало. Сретно доведе остатак од десет хиљада у Византију у Октобру 399, па оданде кроз Тракију у Малу Азију, где се

састане с војском, коју су Шпартанци под Тиброном послали у Азију на обрану еолским варошима. Изгледа да се Ксенофон није тада вратио у Атину, макар да сам приповеда, у мемоарима о тој војсци и њеном раду, да је хтео то да учини пре него што је војска предата Тиброну, али су га пријатељи намолили да остане. Он остане у Азији и борио се под Тиброном, а по том под Деркинидом против Персијанаца. Нова епоха поче у животу Ксенофоновом годином 396, кад је Агесилај с новом лакедемонском војском приспео у Малу Азију. С тим великим краљем шпартанским опријатељи се Ксенофон веома, нашавши у њему идеал јелинскога јунака. Он га је пратио у свима његовим походима, па се није од њега одвајао ни тада, кад се при устанку Тиве на Шпарту и Атина удружила с непријатељима шпартанским. Тога ради су га суграђани казнили прогонством. Привrженост његова Агесилају терала је дотле, да га је пратио на његовом походу кроз Тракију и Тесалију у Виотију и у боју код Коронеје (394) борио се са Шпартанцима против својих рођених земљака Атињана. На тај корак једва да би се наканили Аристид или Кимон, али се он може објаснити политичким назорима Ксенофоновим, ма да га је тешко оправдати. Ксенофон је мислио, да је за Атину једини спас савез са Шпартом; кад би се Шпарта и Атина ујединиле, онда би Јелада могла светом господарити. Већ отуд види се његова ненаклоност демократској управи атинској, која је чинила главну препреку томе уједињењу. Та ненаклоњеност знатно је порасла сећањем на разуздано господарство демократије у последње време

пелопонеског рата, а она је у њега постала и од дружења са Сократом, који је са свима својим ученицима, као што је познато, показивао отворену наклоност шпартанским установама. И с тога је Ксенофон мислио да ради за своју домовину, ако помогне, да се уништи демократски начин владе; и да се уведу установе налик на шпартанске, које је сматрао за најсавршеније. Али се не може одрећи, да је Ксенофон онако радио много и с тога што је с особитим одушевљењем поштовао Агесилаја. За услуге указане њиховој држави, Шпартанци му поклоне лепе земље близу Олимпије. Тамо он отиде са женом и два сина, Грилом и Диодором, који су у Шпарти васпитани. Једним дѣлом персиске плачке ту сазида храм Артемиди. Ту је на ведрој доколици проводио дане нешто у лову и забавама, нешто у писању својих дела, од којих је највише њих ту списано. Али кад Тивљани, код Леуктре, победе (371) и сломе моћ шпартанску, Елејци, који су некад држали онај крај на ком је било добро Ксенофоново, узму га на ново и Ксенофона с његова добра протерају. Он потом отиде у Коринт, изабравши то место за своје становање по тад, и Коринта није остављао ни кад су га Атињани из прогонства натраг позвали. Кад су Атињани, бојећи се Тивљана, почели слати помоћну војску Шпартанцима, Ксенофон пошље у Атину оба своја сина, да послуже у атинској војсци. Један од њих, поимену Грило, погине у једном коњаничком сукобу пред бојем код Мантинеје (362) пошто се храбро борио. Глас о погибији сина свога саслушао је Ксенофон спокојно и тихо изговоривши само ове

речи: „Та ја сам знао да мој син може погинути“ (да сам родио самртника).

Карактер Ксенофонов потпуно се може познати из његових списа, тим пре што су они писани с највећом простотом, смерношћу, и љубављу к истини. Главна црта тога карактера јесте топла пријемљивост за све што је племенито и лепо; отуда она крепка и трајна љубав, којом је приањао уза знамените људе, као што су били Сократ, Агесилај, Кир Млађи; отуда се и он, кад прича поједина дела или поједине карактере, жури да изнесе стране светле, да заклони стране мрачне, и отуда у својим философским делима, као што су *Кирупедија* и *Помен Сократов*, тако радо црта племените и љупке слике. С овом поштовања достојном цртом верна је на једној страни природна добродушност и умиљатост, а на другој мудрост, одличност, и јуначка чврстоћа. Дружбом са Сократом и научним студијама, развијао је свој ум, гимнастичким и војничким веџбањем, јахањем и ловом крепио је своје тело, тако да се он у великој мери примиче оном јелинском идејалу човечанске усавршености упоредним развићем тела и душе. С тога је дубоким испитивањем умео да проникне односаје живота појединих људи и читавих народâ и државâ, да списима својим поведе своје читаоце к мудрости и врлини, и да међу њима шири корисна знања; али уз то га ми гледамо, где у сјајној опреми на коњу ступа пред својим ратницима, где их на бој батри, где се или сам међу првима бори или вешто непријатеља вара, и где га препреке и несреће никад не застрашавају. Спокојан и сми-

слен, као што је био, држао се тврдо свега што постоји, чувајући верно кроз цео живот утиске које је у младости стекао.

Писао је више дела: *О побољшању државних доходака атинских; Узлазак; Киропедију; Помен Сократов*[1]; *Јелинску Историју*, итд.

Између тих дела биће најзнатнија Киропедија, о којој ваља коју више да речемо. *Киропедија* није управо историчко дело; оно је више поучни роман на историчкој основи. У њојзи је Ксенофон хтео да представи идеал владаоца, каква га је он сам замислио, и то у свима одношајима, и у рату и у миру, према непријатељима и према поданицима. Хтео је да покаже, каквим се средствима служити ваља, да се оснује држава, да се утврди и да се у њој постигне благостање држављана. Хтео је, на послетку, да монархичку државу покаже као најбољу форму владе према републиканској, која је онда у највише грчких држава била у обичају. За носиоца тих идеја изабрао је он Кира Старијег, једно, што је он освојивши персијско царство, начинио се као најимпозантнији човек на истоку, а друго, што је права његова историја тако била замотана у таму, да је писцу поље било потпуно отворено. Тога ради је Ксенофон не само много додавıо ономе што се знало, него је и мењао по својој вољи и према својој намери. Тако је Кир Ксе-

[1] Српски превод под насловом „*Ксенофонтове знаменитости*" од *Вукашина Радишића*, штампан је 1853 у Београду. Критичари мисле да је свршетак или додатак томе делу оно што је штампао под насловом „*Икономија*" *J. Аврамовић* у Београду 1862.

нофснов само по спољашњости источни владалац, а у самој ствари то је Јелин, васпитан у Шпарти, образован у школи Сократовој, и окиђен свим оним цвеђем, које је тада имао умствени живот јелински У старо време сматрала се та књига као најбоље дело о вештини добра управљања народом и о вештини дсбра војводе. Сципион Африканац није свог екземплара никад из руку испуштао, те се сав похабао. А о делима Ксенофоновим рекао је Цицерон: *Она су корисна за много које шта, и молим свакога да их чита што може више.*

ЕПАМИНОНДА

ТИВЉАНСКИ ВОЈВОДА

(око 371 пре Христа)

Епаминонда се родио у Тиви од родитеља сиромашних, премда су им стари били некад на гласу. Поред све сиромаштине, васпитан је с особитом бригом: изучио је музику, игру, рвање, и борење; та су се знања свуда мало ценила а у Грка су врло уважавана. Поред тих знања која су само за уживање, он је још озбиљски учио философију и политику, то јест науку о државној управи. Од природе је био врло крепка тела; а није ништа пропуштао само да и душу своју обогати знањем: постао је дакле кротак, смотрен, озбиљан, вешт да се користи приликама, зналац у сваком ратном послу, јунак у боју, и пун великодушности. Истину је толико миловао да никад ни у шали није хтео ништа слагати. Још је био умерен, милостив, и трпљив за чудо; сносио је све неправде које му је чинио народ, или и сами пријатељи његови; особито је чувао тајне које би му сеповериле, а ово је ћутање некад тако исто драгоцено као и дар говора.

Врло је радо слушао кад други говори, знајући да је то најбољи начин да се човек чему научи. С тога, кад би се десио у каквом друштву, где би се покренуло какво политичко или знанско питање, не би отишао никад докле не би саслушао крај беседе.

Он је тако лако подносио сиромаштину, да је за све услуге које је чинио држави примао само славу. *Диомедан* из Кизике, по молби Артаксерксовој, настане да га подмити, нудећи му големо благо: „*Не требају новци*, рекао је овај велики човек: — *ако је оно што жели персијски краљ добро за моју отаџбину; ако ли он смишља нешто против ње, онда је сиромах да би мене могао потплатити*". После тога отпрати Диомедана из Тиве да не би својим златом избезумио кога другога грађанина. Простота његовога живљења била је дивотна; једном га позове један пријатељ на гозбу где је све било раскошно намештено, и где су јестива и пића била врло скупоцена. Епаминонда поручи те му донесу са свим обичнога јела. А кад се пријатељ његов томе почне чудити, он одговори: „*Нисам рад заборављати како живим код своје куће*".

Он је најпре војевао за Лакедемонце, који су били савезници Тиванаца. Тада се познао и спријатељио са *Пелопидом*, кога је јуначки одбранио у једној битци. По његововом савету, Пелопида је ослободио Тиву од власти Лакедемонаца. То је био почетак рату између та два народа. Епаминонда, изабран за војводу Тиванаца, одржа 371 пре Христа славну победу у Леуктри, у Виотији. Завист се диже свакад заједно с напредовањем; али је

овде морала уздржати се. Епаминонда, да би одржао надмоћност коју Тива тек што бејаше стекла, уђе у Лаконију са педесет хиљада људи, покори многе вароши у Пелопонезу, поступи с њима више као са савезницима него као с непријатељима, и, таким владањем, које му световаху и политика и човечност, приволи к себи те разне народе. Али баш ове велике услуге беху повод за који се ухвати злоба, и Епаминонда, после победе на Леуктри, буде окривљен заједно с двојицом војвода који су му били другари у власти, и на њихова места бише постављене друге старешине. Епаминонда не хте да се покори овој заповести народа, него још склони и своје другаре да се ни они не покоре па продужи рат који је био започео. Он је предвиђао, ако се покори тој наредби, да ће невештина и неспособност нових вођа упропастити војску. Један закон у Тиви осуђивао је на смрт војводу који би задржао команду даље од одређенога рока. „*Овај закон*, мислио је Епаминонда: — *хоће да спасе државу, а не да је упропасти*", па за то је командовао још четири месеца по што је примио заповест да одступи.

Кад се врати у Тиву, буде позван пред суд, као државни злочинац. Он призна да је доиста прегазио закон и пристане на каштигу коју је закон одређивао; само заиште као милост да му се у пресуди самртници каже: „*да су Тиванци њега каштиговали смрћу за то што их је натерао да у Леуктри победе Шпартанце, што је спасао своју отаџбину, и ослободио Грчку*". Ове речи Епаминондине тако развеселе скупштину, да она прсне у смех, и не усуди се ништа више чинити против

њега. Те тако он изађе са славом из парнице у којој му се радило о глави.

Ова мудра непослушност наредбе, која би, да је извршена, упропастила државу, заслужује тим већу хвалу што је он у другој прилици где су његови непријатељи учинили да се он истави из команде, пристао да се бори као прост војник; па је чинио и више: кад је неспособност војводе довела војску у највећу опасност, он је пристао ипак, на молбу свију, да узме команду, и, не мислећи, о увреди која му је учињена, спасао је војску и довео је без штете у Тиву. Ето такав је био Епаминонда!

Велики овај човек нађе смрт на бојном пољу код *Мантинеје*, где су ипак, благодарећи њему, Тиванци одржали победу. Син Ксенофонов који је, као што смо казали, био међу Шпартанцима, обрани га на мртво. Епаминонда, држећи да ће умрети чим се извади из његовог тела врх од копља које се ту заломило, не хтеде га дирати докле му не јаве да су Тиванци победили. А чим чује такав глас, повиче:

— *Ја сам доста живео кад умирем као победилац!* па, ишчупавши гвожђе из своје ране, издахне одмах.

Епаминонда се није женио; а кад му је пријатељ његов Пелопида рекао да је штета што такав човек не оставља ни једнога детета отаџбини, он је одговорио:

— *Победа на Леуктри моја је ћи; и она не ће никад умрети.*

Корнелије Непот завршује историју Епаминонде с неколико речи које показују шта је био овај велики чо-

век. „Тиванска република, вели он, пре рођења Епаминондина и после смрти његове, била је увек под влашћу туђинаца, а докле је он управљао њоме, она је судила целој Грчкој.“ Из тога се види да некад један једини човек вреди више него по цео неки народ.

ПЕЛОПИДА

ЧЕСТИТИ ТИВЉАНИН

(из времена Епаминондина)

Пелопида је дао слободу својој отаџбини; ето то је његова заслуга; то је његова слава. Још одавно је Шпартанац *Февида,* прошавши кроз Тиву с војском против Олинтије, био освојио град Кадмеју по наговору неких Тивљана који су се, да би доскочили својим противницима у земљи својој, удружили са Шпартанцима. Шпартанци су истина замерали Февиди што је то учинио по својој глави, али су ипак град држали, и то им је давало моћ да чине што хоће по Тиви. Да би обезбедили и даље тај свој утицај на послове у тој држави, они су настојавали да се у тој вароши бирају за старешине они људи који су њима држали страну, а да се протерују вођи оне странке која је њима противна. Међу овим прогнаним вођима био је и овај *Пелопида.*

Прогнаници ови оду у Атину, и ту су, као у блиском месту, чекали прилику кад би се могли вратити у своју отаџбину. Међу њима је Пелопида био и највреднији и најодважнији. Кад му се показа удесна прилика, он ску-

ни једанаест младићâ, који су као и он били готови да погину ако затреба; с њима пристане још највише један стотинак људи; али дванаест вођа, са Пелопидом, свршише сами сав посао. Одаберу дакле за напад на непријатеље и за ослобођење отаџбине један дан у који су главне старешине имале обичај да се збирају на гозбу. Крену се из Атине дању да би могли стасати у Тиву вечером, поведу са собом своје керове и понесу мреже за хватање лова, а сами су се били прерушили у одело сељачко да у путу нико ништа не посумња на њих.

За долазак прогнаника у Тиву, јави се одмах старешинама; али се они, у весељу, и не осврну на овај глас, нити издаду какве заповести, да им се стане на пут. Први старешина добије о том чак и једно писмо баш у онај мах кад је седао за сто, па га метне и непрочитано под свој јастук, говорећи: *„Има дана и сутра за озбиљне послове.“* Кад буде око неког доба ноћи, прогнаници, предвођени Пелопидом, груну на ове пијане старешине, и све их потуку. После тога, позову народ на оружје да се ослободи. Варошани, и сами сељаци из околине, притрче са свих страна: гарнизон шпартански буде истеран из града; они Тивљани који су држали страну Шпартанцима буду или потучени или протерани, и Тива, најпосле, буде са свим ослобођена. Епаминонда, који је и сам стењао под притиском што је био пао на његову отаџбину, није хтео ни у што да се меша док су се Тивљани клали између себе; али се јави први и најжешћи кад затреба напасти на Шпартанце који су држали град. Тако самом Пелопиди припада слава што је Тиву вратио њојзи самој,

што ју је ослободио од туђинаца. Јуначки овај грађанин вршио је доцније прве службе у држави; био је другар Епаминонди готово у свима опасним предузећима његовим, и на Мантинеји је командовао најодабранијом војском. Погинуо је у рату који је Тива водила против Тесалијанаца. Ту је био главни војвода, и, као и Епаминонда, имао је срећу да, умирући, остави победу својим суграђанима!

КАМИЛО

РИМСКИ ДИКТАТОР

(око 396 године пре Христа)

Марко Фабије Камило био је из једне незнатне породице: за сву славу своју ваља да благодари само себи. Он се почео одликовати у једном рату против Еква и Волска, јурнувши сам пред целу војску да започне бој; и, премда је у том првом нападу био рањен, ипак се борио докле је год трајала битка; шта више, као да је после ране био много жешћи, јер, извадивши из ране одломак од копља, нападао је после тога само на оне непријатеље који су му се чинили као најбољи јунаци.

За такво јунаштво добио је и награду; осем користи које су обично припадале онима који се одликују, њега још изаберу за цензора; и он је вршио ту службу с онаком озбиљношћу каква треба за тај посао. Доцније су га изабрали за војнога трибуна да иде пред *Веју*, главну варош у Тошкани, коју су Римљани држали у опсади већ седам година; али није остао ту, него буде послан против Фалеријана и Капената који су, користећи

се бављењем Римљана око Веје, нападали н а њихове земље. Камило сузбије и једне и друге непријатеље.

Некако се та опсада много протегла, а међу народом и племићима било је неслоге из које су се могли изродити грађански немири, за то Римљани учине нешто што су много пута с користу чинили: изберу једнога диктатора коме предаду сву власт. Избор падне на Камила, кога су сви држали и за највештијега војводу и за најбољега човека; јер велике способности нису доста у оваком случају, него ваља и добродетељи које би јамчиле народу да му слобода не ће пропасти. Овога војводу поштовали су и његови суграђани и његови сајузници тако да су први трчали под његове заставе, а други су му слали своју помоћ. Он одмах оде пред *Веју:* то је место било тако утврђено да се могло држати још толико колико се држало дотле. Видећи да се не може ништа учинити јуришем, Камило науми да му приступи кроз прокопе и тамнике. Његови војници, радећи кришом без престанка, прокопају један тајни пут у сами град; одатле се разаспу по граду; једни оду да нападну с леђа оне који су још бранили зидове; а други отворе врата, те сва војска римска јурне унутра.

За то што је ова опсада трајала десет година, што је ту било врло много муке, и што је успех био неизвестан, глас о тој победи учини у Риму праву радост. Сви се храмови испуне римских госпођа, и наређено буде да се за четири дана држе јавне молитве у име захвалности, што дотле није чињено ни после најсрећнијих победа републике. Сам тријумф диктаторов био је особит: Камило

је ушао у Рим на колима која су вукла четири бела коња. Али ово не би по вољи народу који није никако миловао да се његове војводе овако госпôдê као какви краљеви.

Сад један трибун предложи да се од Веје начини нови Рим, и да се тамо пресели половина сената, племића, и народа. Камило, заједно са сенатом, одупре се томе предлогу, а тим са свим изгуби љубав народа. Јер је народ био примио тај предлог с неописаном радошћу. И ако је Камило имао одступити од диктатуре, ипак се томе предлогу одупрьо из све своје снаге. Није мислио да је ружно што би Римљани живели у једној тако знатној вароши коју је он освојио: још се могао надати да што у њој буде више становника тим ће више бити сведокâ његове славе; ама је знао да је злочинство водити римски народ у ропску земљу, и претпостављати земљу побеђену отаџбини-победитељци. Даље је мислио да две тако силне вароши не ће моћи дуго остати у миру, под једним законима и у једној држави, него ће се нехотице од оте две вароши начинити две државе које ће се најпре гложити једна с другом па најзад пасти у руке својим заједничким непријатељима.

Па да би ипак ублажио народ који се већ почео бунити, и да би чим било подмирио наду коју је свет био зачео, Камило склони сенат да подели земље вароши Веје међу поглавице породица. Та издашност одобровољи људе; народ буде задовољан; а остави трибуне да вичу, по што се овима смањивала власт свакад кад се год добро погоде простаци и племићи.

Можда би се све на том и прошло, да Камило не каза како се још пре освојења Веје био заветовао да принесе на жртву Аполону десети део ратнога плена, па је то у оној забуни и у команданском послу смео с ума, а сад треба да се изврши обећање, ако се не жели да гњев тога бога падне на Рим. Овај прекор савести изазове ново гунђање у народа који је већи део плена био потрошио. Трибуни почну викати да је то Камилов каиш којим хоће само да осиромаши народ, те да му племићи лашње заповедају. Сенат, поред све те жалбе и вике, нареди да сви они који се боје богова, процене свој део плена, па сваки да донесе квесторима десетину од тога, те да се принесе једна жртва достојна римскога народа. Прилози се ти покупе, али се трибуни користе овим народним незадовољством, те на ново предложе да се поделе римски грађани. У то букне рат са Фалисцима и обустави те немире. Камило буде изабран за војнога трибуна, заповеди му се да иде против непријатеља, и он се одмах крене да опседне главну варош непријатељску. Она се преда племенитости римскога војводе. Један несрећни учитељ доведе му децу првих Фалисака̂ коју је учио, а Камило, видећи тако грозно вероломство, рекне му:

— *Упамти, издајниче! да ми не носимо оружје против дечице, која се још уче у школама, и која се штеде и онда кад се варош каква да̂ на плен.* По том нареди да се тај проклетник свуче го̂ до коже, па онда да̂ деци прућа да га шибајући отерају на траг у варош. Фалисци, ганути оваким великодушјем, предаду се драговољно Римљанима.

Такве су услуге заслуживале само награде, а међу тим су биле плаћане само неблагодарношћу. Народни трибуни опет крену питање о пресељењу у Веју; и како је Камило увек био томе противан, они га окриве да је триумфовао као какав краљ, да је божем због неког завета умањио сиромасима војницима део плена, а сам је себи задржао највише од пљачке, и да и тада још чува нека врата од бронзе; и, најпосле, позивали су га да се јавно правда пред римским народом.

Камило, са своје поноситости, не хтене пристати да изађе као окривљеник, него сам себе осуди на прогон, и оде из Рима. Кажу да је, полазећи, погледао на Капитол, и замолио богове да се његови неблагодарни суграђани скоро покају што су му за толике услуге платили таком грдном увредом, и да их несрећа натера да га опет зову. Он није имао онако узвишене душе као Аристид, који се, у такој истој прилици, молио боговима да га његови суграђани никад не потребују.

Његова се молитва врло брзо услиша. Гали упадну у Италију и упуте се к Риму, који није хтео да им да̂ накнаду за увреду њихових посланика, заузму га, и опседну у Капитолу Римљане, који већ нису могли очувати ни својих зидова. По што се они нису хтели предати, војвода галски, *Брен*, заповеди да се варош сруши, и тако беху само огаришта онде где је пре цветала једна од најлепших варош̂и у Италији.

Међу тим Камило, који је био отишао у Ардеју, и није могао равнодушно гледати несрећу своје отаџбине, скупи

неколико младића из те вароши и удари на Гале, који су носили храну, и грдно их потуче. На тај глас, они Римљани који су се били повукли у Веју, допадну к њему и стану га молити да сачува Рим од пропасти. У почетку је он одбијао од себе свако старешинство, по што је био прогнаник. *Али Рима нема више*, реку му они. — *Стоји још Капитол*, одговори им он: — *и у њему седи сенат!*

Требало је добити заповест од сената, а то је било тешко. На то се нађе један млад Римљанин који се провуче кроз непријатеље, и поврати се са сенатским указом којим се Камило постављао за диктатора. И тако овај славни Римљанин пређе из прогона у највећу власт у својој отаџбини. За сваког другог војводу то би достојанство било само прост један чин, јер му с том титулом није давано ни војске, ни новаца да би могао најмити војника. Али Камило нађе све то сам у својем јунаштву и у великом свом имену. Чим се рашчује да је он опет диктатор, са свих страна полете к њему војници, и, за кратко време, он је имао под собом четрдесет хиљада људи које Римљана а које савезникâ. С том војском, он готово опседне Гале, који су држали Капитол у опсади, и натера их да трпе онаку исту глад какву су трпели они Римљани у Капитолу. У таком стању, Брен притегне опсаду тако да натера сенат, који није знао шта је учинио Камило, да преговара о миру. Угоде се да Гали за хиљаду литара злата одустану од опсаде, а кад дође да се мери злато, варвари се послуже кривом мером; и Брен не само да не окрене главе на праведне

жалбе Римљана, него још баци свој мач и своје копље на теразије, рекавши: — *Тешко побеђеноме!*

Камило, дознавши за те преговоре, макне своју војску напред, па онда са својом пратњом дође на само место где се преговарало. Кад он дође, посланици сената отворе му пут:

Римљани! викне он: — *носите ово злато натраг; ми ћемо гвожђем вратити непријатеља одавде. Ја сам диктатор*, рекне за тим обрнувши се к Брену, који се почео тужити да се раскида већ утврђен уговор: — *и ништа се не може свршити без мене.*"

Борба се одмах започне из нова; Римљани су се борили тако храбро да су Гали изгинули готово сви ту на месту, или су их побили становници оближњих места кад су бегали.

И тако је Рим, побеђени преко сваког очекивања, избавио јунаштвом својим један прогнаник, који је заборавио личне увреде само да спасе своју отаџбину. И не само да га је спасао тада у рату, него га је очувао још једном у миру, по што је протерао из њега непријатеље. Тада Рим није био ништа друго него огариште; и народ, изнемогао и осиротео, не усуђиваше се да га на ново подиже; Веја је тек тада била примамљива са својим лепим целим кућама и зградама: народ навали да се настани тамо. Камило се опет одупре; и, не слушајући варљиву дреку народних трибуна, подигне најпре храмове, па онда друго што шта у вароши. Све се то сврши за годину дана.

Камило је учинио још услугâ својој отаџбини, и увек јој је набављао победе над непријатељима. Био је пет пута диктатор; и, кад је последњи путвр шио ту службу, било му је осамдесет година; тада је сатрьо галску војску, која је била опет дошла у Италију. Умрьо је од куге, која је готово затрла Рим прве године после те победе.

ФИЛИП

МАКЕДОНСКИ КРАЉ

Филип, македонски краљ, други по имену, а седамнаести по краљевству, у младости својој био је као талац у Тиви. Тада се познао и спријатељио с Епаминондом, а ту је и учио књижевност и философију. Његов старији брат, Александар, владао је само годину дана па преминуо, а краљевину оставио *Пердики*. Овај опет погине у једној битци после пет година владања, и Филип, искобељавши се из таоства, дође у Македонију и буде признан за краља 360-те године пре Христа. Поразе, које су претрпела браћа његова, биле су довеле краљевину у велико зло; али се млади краљ умеде свачему довити: он навали најпре да ојача у војсци ред и дисциплину, па је наскоро био толико јак да се могао одупрети непријатељима. И ако је све чинио да се поуздано може ослонити на своје оружје, опет је гледао да се помогне и од друге руке: он је хтео да успе, па му није било стало хоће ли пут до успеха бити са свим поштен; за то је сва-

којако гледао бар да поткупи оне које није могао да победи. У почетку му се то могло и праштати, јер Илири, Пеонијани, и Тракијанци, мислећи да је он још дете, нападну на Македонију; Филип ова два последња племена устави поклонима, а оно треће не смедне само ни напасти. За тим завојшти на Амфипољ, отме га, протера из те вароши све оне који су њему били противни, а с другима поступи врло благо. Освојење ове вароши било је за њега врло голема добит. Одавде му је било лакше освојити *Пидну*, и учинити савез с Олинтијанцима, које су и Атињани звали к себи. За тим освоји Потидеју, и с посадом у којој је било највише Атињанâ поступи врло лепо, и отпусти је с војним почастима.

Атињани, не гледећи на то његово лепо поступање, почну се оружати против њега; али њих Филип победи код Метонте, и зароби много војника па их све отпусти без откупа. Ова племенитост дарне сада и Атињане, те затраже да се с њим спријатеље, и он пристане. После тога, окрене се на Илире који су га непрестанце узнемиравали, и смири их тако да му нису могли више ништа наудити.

Њему је требало новаца, за то је све бацао око на варош Крениду, којој је и своје име наденуо, и у околини које били су знатни рудници златни. Скупи дакле многе окнаре у те руднике, и први почне ковати златне новце са својим потписом. Тим новцем је плаћао људе и пријатеље по свима варошима у Грчкој, и чинио освојења без оружја.

Кад је оно војевао у Тракији, у опсади вароши Ме-

тона, избије му неки врло чувени гађач *Астер*[1] једно око стрелом.

Од тога доба, Филип је размишљао како би притискао сву Грчку. Прво дакле нападне на Олинту, која је била насеобина и заслон Атињана. Демостен је у то доба био у свој снази и слави својој: његова је речитост толико била силна над народом да је могао ласно подићи грађане на рат за општу ствар, баш и онда кад је сваки на по се видео да се не може ништа учинити. Овога великог беседника и добродетељнога Фокиона, Филип се највише бојао. Демостен наговори Атињане да пошљу седамнаест лађа и две хиљаде људи у помоћ Олинти. Али све ово беше мало против силе Филипове; јер он поткупи главне људе у Олинти, те му издадоше варош. Кад овлада овом вароши, онда не остави у њој ни камена на камену, а околне вароши задоби издашношћу и гозбама које је давао народу. За тим груне на Фокијане, и победи их. Држећи се увек свога плана, он се огласи као старешина *Амфиктионâ*[2], и заповеди им да нареде да се поруше Фокидске вароши.

[1] Овај је Астер био из Амфипоља, па дође Филипу и каже да је тако вешт у гађању да убија тицу на лету.

— Е, ја ћу те узети у моју војску, рекне му Филип: — кад отворим рат против кобаца. Увређен тиме, Астер је гледао како да му се освети. У опсади Метона, он пусти једну стрелу с натписом: *„Астер шаље ову стрелу Филипу.“* Краљ ту исту стрелу врати с овим речима: *„Филип ће обесити Астера по што освоји варош.“* Па тако је било.

[2] *Амфиктиони* су чинили најславнију скупштину у Грчкој. Она је била за то да одржава слогу међу Грцима, и да чува ред и безбедност у Грчкој. Чланови те скупштине скупљали су се

Најпосле, Грчка пропта куд тежи његова политика. А Филип, да замете траг, тргне се у Македонију и завојшти на Илире, Тракијанце, и на Херсонце; доцније удари на Еубеју, острво које је он, с његовог положаја, називао грчком сметњом. Које оружјем, које златом, постане господар у једном делу ове земље; али *Фокион*, који је умео војевати баш као и он, кога ништа није могло поткупити, дође одмах да му отме то освојење. Филип, видећи да ту мало шта може добити, а много изгубити с тим јунаком, дигне се те удари на Ските, и њих страшно опљачка.

Али за то опет не заборави Грчке; дође на њу на ново; па, по неком изузетку, понуди мир Атинској републици. Фокион, који је провиђао шта ће да буде, навали на Атињане да приме мир; но Демостен, који је слушао само своју страст, наговараше их на рат, и, по несрећи, они баш овога послушају. Фокиону се одузме команда, а војску, која је била рђаво наоружана, потуче Филип. Бој је био у Коронеји године 336 пре Христа. Ту се Филип после веселио и гостио војску. У пићу се толико већ заборавио да је врећао саме заробљенике. Беседник *Демад*, који је и сам био међу заробљеницима, прекори га што чини оно што не доликује краљу: *Ти би могао чинити оно што је чинио Агамемнон, ама*

два пута на годину, у пролеће и у јесен. Свака је варош грчка слала по свога заступника, и сваки се посланик страшно заклињао да ће радити само за опште добро. Власт је Амфиктиона била велика: они су пресуђивали у последњем ступњу све државне спорове; имали су право објавити рат, или закључити мир, и судили су варошима кад би се што међу собом преле.

ето радиш као какав Терзит. Филип је био при свем том честит човек, јер овај прекор другога би увредио, а њему отвори очи; за то заволи Демада као свога пријатеља, заробљенике пусти без откупа, и Атињанима дâ мир. Кад су му, том приликом, неки говорили да строже поступа са заробљеницима, он им је одговорио да они немају право што светују владаоцу (који све чини и све трпи славе ради) да поруши прву позорницу славе, то јест Атину, уточиште књижевности, и колевку најученијих људи. Ова племенита осећања бацају у неколико копрену на прекомерну властољубивост Филипову. Та га је властољубивост навела да се прогласи војвода над војводама грчким, и с њима да завојшти на Персијанце. Што је желео, то је добио: изабран је био за војводу над војводама; и баш кад се спремао да изврши ту велику своју намеру, убије га мучки неки *Паузаније*, његов љубимац, који му се хтео осветити што је изгубио милост његову. Онда му је било четрдесет и седам година, а владао је двадесет и четири.

Да је био мање властољубив, или да је био уреднији и у тој жудњи својој, Филип би могао бити један велики човек. Био је и уман и вредан; али га је његова политика увек наводила на ниска средства. Једном су му говорили за један град да је од природе тако јак да се не може узети. На то ће Филип упитати:

— *Ама зар се баш не може у њега упустити ни једно магаре, натоварено златом?* Он је поткупио многе знатне грађане по грчким варошима; навикао их је да презиру слободу: и тако се већ после његове владе

почео да тули онај велики сјај који је Грчка од себе давала. Он је имао једну гнусну изреку: *„Деца се забављају играма, а људи заклетвама“:* све његово државно владање било је по тој изреци.

Па ипак се тај човек у врло много прилика показивао и смеран и праведан као какав најбољи краљ. Онај који се усред гозбе и пића, на глас једнога заробљеника *Дамеда,* могао уставити, није био обични владалац; хиљада других на његовом месту каштиговали би тога дрскога роба баш за то што су сами криви: Он је познавао све своје дужности до најмањих ситницâ. Једном се нека жена молила да изађе пред њега, да му се за нешто жали. Он поручи да нема кад да је прими, за то нека иде:

— *А он нека не буде краљ!* викне срдита мољиља: — *кад не може да чује што му се свет жали.*

Филип се не само не наљути на то, него заповеди да му пусте и ту жену, и све који су ишли за њом; и редом их саслуша све. Неки рођак његов замоли га да помилује једнога кривца, а он му одговори као честити владалац: *Боље је да срамоту носи он који је крив, него ја који сам му судија.*

Он се сам највише поносио својом војничком смотреношћу, и вештином у пословању. Славу која му је припадала за то ценио је више него ону коју би стекао оружјем. *„Сви који се бију,* говорио је он: — *имају учешће у победи; а у оном што сам извршио ја својом памећу, част припада само мени.“*

Једном је био задремао док му се неко жалио, и пробудивши се изрече пресуду насумце.

— Ја ћу апеловати, рече онај ком та пресуда није била права.

— *А ком ћеш апеловати?* зачуђено упита краљ.

— Филипу *будном,* одговори жалилац.

Филип призна своју погрешку; уништи своју пресуду, и на ново размотри спор врло марљиво.

Он је био човек издашне руке, и волео је доброчинством да затвара уста својим непријатељима. Неки је Ахајац много клеветао на Филипа. Случи се да тај исти човек дође у Македонију, и дворани Филипови навале на краља, да га научи памети кад му је пао шака. Али краљ прими тога човека врло благо, и чак му на стан пошље леп дар. После неког времена, Филип упита: шта ли сад говори онај Ахајац међу Грцима о њему.

— Много вас хвали, одговоре дворани.

— *Видите, дакле,* одговори краљ: — *да ја знам боље него ви шта је лек против клеветања.*

Другом једном приликом наговарали су га да се освети Грцима што су га на Олимпијским играма оговарали по што су толика добра имали од њега, на што ће он само ово рећи:

— *А шта би још говорили ти људи, да сам им ја чинио зла?*

Тужили су му једном Никанора да га је псовао.

— *Никанор је добар човек,* рече Филип: — *нема разговора о том да се он каштигује; него дај да видимо, да ли нема кривице до мене?*

И одиста дозна да је Никанор умрли сиромашак, а никад му никаква помоћ није дана. Филип нареди да му

се учини све што би могло изменити стање његово; па га је Никанор после хвалио.

— *Видите,* рече опет Филип: — *да ми сами можемо учинити да се о нама говори добро или зло.*

Он је имао обичај рећи:

— *Много сам захвалан Атинским беседницима, јер су ме они, вичући сваки дан против мене, натерали да будем бољи и у делу и у говору. Све се трудим да их утерам у лаж.*

У кратко се може казати да је Филип био много бољи као човек, него као владалац.

ФОКИОН

ВОЈВОДА АТИНСКИ

(рођен 400 године пре Христа)

Мора бити да су око добродетељи заметнуте многе замке, кад тако мало људи одлази с овога света са чистим именом. *Фокион* је један између оних људи који су се одупирали струји која више или мање повлачи друге за собом; и такво упињање није га сачувало ни од клевете, нити од неправде оних истих за које је његов живот био право благо. Он је био добродетељан као Аристид, а несрећан више од њега. Велики овај човек био је ученик мудрога Платона и строгога Ксенократа; његов је карактер био у многоме сличан с карактером овог последњег философа. Кажу да се никад није насмејао нити заплакао; никад се није окупао у јавној бањи, нити је пружао своје руке на поље, кад је имао дугачку хаљину. И ако му је нарав била блага и човечна, његов је изглед био натмурен, и одбијао је оне који га нису познавали. Једном приликом беседник *Харис* подсмевао се његовим натмуреним обрвама, и народ се слатко смејао томе: — *Смејте се, Атињани,* одговори Фокион: — *смејте се мојим натмуреним обрвама; оне вам нису учиниле*

никад никаква зла; а миловидна лица ваших драгих беседника често су вам изгонила сузе из очију.“ Какав је био лицем, такав и беседом; никад није угађао народу, него му је свакад говорио право. И ако је био врло речит, ипак се старао да говори што се год може мање. Један пријатељ његов, видећи га замишљена упита о чем се толико брине:

— *Разгледам у памети*, одговори он: — *би ли могао изоставити још што од онога што сам рад да кажем Атињанима*. Њега се бојао и сам Демостен, и обично је говорио, кад год би се Фокион дизао да беседи после њега: — Ено се диже секира на моје беседе.

Његов је живот потпунце потврђивао оно што су његова уста говорила.

Његово се подрекло не зна, али се мисли да је из куће сиромашне и незнатне.

У младости својој изучио је ратну вештину, и одликовао се толико да је већ изашао на глас. Он је био као оно Перикле, Аристид, и Темистокле, вешт државник, и велики ратник. И ако је био четрдесет и пет пута изабиран за војводу атинскога, и ако је готово свакад успевао, опет нико није толико световао мир колико он. Био је толико поштен човек да је волео срећу своје отаџбине, него своју личну славу; он није ни мало крио да Атина, којој ласкају њени беседници, прецењује своју снагу, и да њој више треба тражити сајузника него непријатељâ. Често је, у таким приликама, дизао народ против сама себе. А тај исти народ толико га је поштовао да се у невољи њему јединоме и обраћао; и постављао

га свакад сам у све службе које је Фокион отправљао, и ако овај никад није ништа чинио да добије гласове за се, него још некад није ни бивао на скупштинама. Фокион је свакад мислио другојаче него што мисли проста светина у опште. Једнога дана, видећи да свет одобрава све што он предлаже, зачуди се и сам па упита своје пријатеље, да ли се њему није омакла каква лудорија из уста? У другој једној прилици, напротив, где је његов савет тако био неповољан народу да га нису хтели слушати, он викне:

— *Атињани! ви мене можете натерати да прећутим оно што би требало да се чује; али да кажем оно што не мислим, не можете никако*". Демостен, видећи га свакад супротна другим грађанима, рекне му једном да га народ ако полуди може убити на место. *А тебе ће убити,* рече он: — *ако се опамети.*

Поред свега тога, народ је имао врло много поуздања у Фокиона. Тако, на прилику, кад би се каква војска кретала из Атинског пристаништа, ако јој није он био војвода, онда су се становници приморских варошӣ, атинских сајузница, утврђивали, затварали своја врата, и повлачили у градове са свим својим драгоценостима као кад би били у отвореном рату с непријатељем; а напротив ако је Фокион био војвода, они су на својим лађама излазили далеко пред њега, и окићени они и лађе им дочекивали војнике, свраћали их својим кућама, и гостили их.

По што је узалуд толико говорио Атињанима да се смире и опријатеље с Филипом, краљем македонским, буде

послан против Филипа, и натера га да се врати после великога губитка. И као победилац, Фокион је опет световао своје суграђане да се измире с Филипом. Он их је највише склањао на мир баш пред онај рат у ком су после били побеђени, на што ће му један беседник рећи:

— Како ти смеш одвраћати Атињане од тога рата кад они већ имају оружје у рукама? — *Смем тако, што знам да ако буде рата, ја ћу заповедати теби, а ако буде мира заповедаћеш ти мени.* Али у тај мах не би он изабран за војводу; њему је предана команда тек после пораза, кад је оно Филип, хотећи бити војвода над војводама грчким, дао Атињанима мира с условом да и они даду војске колико на њих дође.

Кад Филип умре, Атина, мислећи да је сад избављена, почне се веселити. Фокион, по својој обичној уздржности, прогута радост коју није могао одобрити. — *Срамота је радовати се смрти једнога човека,* рече он: — *него боље помислите, да је у оној војсци која је нас победила у Коронеји, данас само једна глава мање.* И погодио је. Александар, који је наследио свога оца, могао је постати много страшнији непријатељ Атини. Фокион, који је могао све то да предвиди, гледао је с тугом Демостена и друге беседнике како сваки дан својим увредљивим беседама драже на освету овога младога владаоца. И доиста се Александар, по што скрља Тиву, окрене на Атину, и поручи, ако се жели да он устави своје оружје, да му се пошљу многи беседници, и међу њима Демостен, који су без престанка викали на њега. Народ, не знајући шта да одговори на таку поруку, упита Фо-

киона, а он се дигне и рекне: *Ја бих сматрао себе за сретна човека кад бих својом главом могао спасти своју отаџбину; с тога и мислим да треба дати оно што Александар тражи, а то је тим путније што су нас баш они, који се сад траже, довели у ову данашњу несрећу. Ја жалим, као и сваки други, оне добросретнике, који су избегли из Тиве овамо к нама; али мислим да је боље Грцима жалити једну варош него две; и кад се оружјем не можемо одбранити, ваља нам молити се, по што има изгледа да ће нам молба помоћи.*

Из ово неколико речи̑ види се каква је била Фокионова политика: он је познавао немоћ своје отаџбине; и за то, што је световао својим суграђанима да раде онако како захтева њихова моћ, они су га осудили. Али при свем том невоља их натера у овај мах да моле. Пошљу дакле посланике, но Александар не хтене ни да их чује; Атињани онда пошљу Фокиона; Александар је већ знао да је то најбољи човек у свој Грчкој, за то га и прими с много поштовања. Мудри Атињанин, користећи се благошћу коју му је показивао млади победилац, замоли Александра да се прође Грчке, него нека иде на варваре, и у том савету он да̂ толико разлога̂ да га Александар доиста послуша. На тај је начин Фокион отклонио од своје отаџбине страшну буру која јој је претила. Александар је поступао с Фокионом онако како доликује њима обојици; и, у напредовању своје среће, хотећи показати колико је захвалан за савете које му је дао Фокион, посла му на поклон сто таланата (три стротине хиљада динара).

— *А што је Александар од толиких Атињана̂ изабрао баш мене да ми пошље толику суму?* упита Фокион.

— *За то што само тебе поштује као добра човека* одговоре му посланици.

— *Е па нека ми и остави то име*, рекне Фокион. Посланици, наваљујући да он прими те новце, пођу за њим кући његовој, и тамо тек виде колико је сиромах. Жена му је баш у тај мах месила хлеб, и он јој сам извади воде, да опере руке од теста. Они опет навале на њега да прими новце говорећи да је управо срамота да један пријатељ Александров живи тако сиротињски.

— *Ја сам задовољан оним што имам,* одговори Фокион: — *да примим ту суму па да се њоме не служим, не ћу бити богатији него сада; а ако се њоме послужим, Атињани ће ружити и вашег владаоца и мене.* Дар се дакле морао вратити, као дивни пример на који су ваљали да се угледају Грци. Александру не буде то право, па му поручи да он не може рачунати међу своје пријатеље онога који не ће ништа да прими од њега. Онда Фокион заиште да му поклони слободу четворице сужња који су били у Сарди; и то му се учини одмах. Али је то било опет мало за издашност Але́ксандрову: он понуди Фокиона да од четири вароши у Азији изабере једну, те да му је да̂. Мудри Атињанин одбије и ту понуду, и ако је видео својим очима толике своје суграђане који су се обогатили златом Филиповим и Александровим. Харпала, Александров чиновник, побегне из Азије с грдним сумама, и дође с тим благом у Атину: одмах ти га

на пијацу у Атини, и почне казивати своје мисли о потребама државе; али ту не успе ни мало: народ није марио за његове дугачке периоде, подсмевао се његовом начину бесеђења, и, најпосле, дигне толику вику да је беседник морао ућутати. Још једном огледа да беседи, али сад прође још горе, тако да се хтео откланити беседништва за свакад. Један пријатељ његов, трагички глумац, који је опазио у чем је његова мана, одврати га од оте намере показавши му да његов начин декламовања нема ни мало утицаја, па га научи да свој говор спроводи покретима руку и акцентом, што ће беседи дати, тако да кажемо, душу. Демостен навали на ново учити се. Да би свом пажном хватао само оно што је желео да научи, начини као неки подрум (који је стајао још у време Плутаркове). Сваки дан је слазио доле да дотера своје покрете, и свој изговор, и да углади свој глас. Он је тако приањао да то изучи, да некад по два до три месеца није никуд излазио, чега ради је бријао себи по пола главе да баш не може никуд изићи у свет.

И тако је само радом Демостен стекао онај дар који му је дао толико славе. Од природе је био тако скројен да није било изгледа да ће успети: он је био човек слабушњав, глас му је био танак; а изговор врскав, због чега неке слогове није могао лепо изговарати; али је чинио све само да успе у оном што је желео. Да би оснажио свој глас, декламовао је што је могао вишим гласом трчећи уз брдо, а да би навикао на вреву у скупштини, говорио је своје беседе на обали морској у време буре, и под језик је метао шљункове, да би му био бржи

оваки"! Плутарко, напротив, приписује ове речи Демостену кад је он сам био протеран. А ево како је Демостен навукао на се несрећу и био прогнан. Харпала, чиновник Александров, побегавши од овога владаоца, ускочи с големим благом у Атину; благом својим почне набављати људе који ће се заузимати за њега. Речитост Демостенова могла му је бити од велике помоћи: али Демостен најпре почне световати да се протера тај опасни поткупљивач, а кад му Харпала на згодан начин дâ једну дивну златну купу, и двадесет талената, он онда умукне; и да не би више морао ништа говорити у скупу, излазио је увек са завијеним вратом, као да је промукао. Али није могао никога вући за нос; за то га оптуже и осуде да плати педесет таланата глобе. Он то није могао да плати, за то га затворе, али он добије прилику и утече из Атине. Изгнанство му се опет учини тако тешко да га није могао онако подносити како се могло очекивати од човека кога је беседа била тако строга.

Кад Александар умре, Грци се опет почну мигољити да се ослободе: Демостен је тада ишао од вароши до вароши, и свуда говорио да се не пропусти прилика него да се устаје на оружје за слободу. Атињани, који су и сами желели устати на оружје, чувши шта Демостен ради, забораве његову кривицу, позову га у Атину, и дочекају с великом радошћу. Ова је радост била кратка. *Антипатар*, један од наследника Александрових, победивши Грке, пође на Атину. Демостен сад побегне опет из своје отаџбине, и више се и не врати. Војници Антипатрови

потерају га, а он побегне у један Нептунов храм. Узалуд су га мамили да изађе на поље, да га дочепају, он не хтене; јер је знао да га чека смрт. Седећи код жртвеника, притварао се да хоће да пише својим пријатељима, али је у тај мах сисао отров који је имао у своме перу; за тим замота главу огртачем докле отров не почне радити; а кад види да га је већ отров савладао, дигне се, и пријђе те издахне на прагу, да не огалати унутрашњост богомоље. Тако је умрьо најбољи беседник каквог свет памти. Његово жарко родољубље заслања многе његове мане. Атињани, који су га, кад се приближио Антипатар, осудили на смрт, учинили су му част којом су одликовали друге велике људе које су они гонили. Доцније су му подигли једну статују, и наредили да се најстарији из рода његовога храни о државном трошку.

АРИСТОТЕЛО

ГРЧКИ ФИЛОСОФ

(рођен 384 године пре Христа)

Аристотело се родио у Стагири, македонској вароши, године 384 пре Христа. Отац му је био лекар, и умрьо је врло рано за Аристотела. Оставши сам, без икога старијега, Аристотело се најпре ода својим жељама те постане готово неуредан младић. По што проћерда прилично од своје очевине, оде у војнике. Али му на скоро стигне памет те постане врло уредан у свом владању, и ода се да изучава философију. У то доба је Платон био у најбољој слави својој: Аристотело дође у Атину да га слуша, и покаже се достојан ученик тако великога учитеља. Као сиромашан човек, морао је у једно држати и апотеку; и ако је око тога имао врло много посла, ипак је имао кад и да се увек учи.

Кад Платон умре, он се пресели у Атарну, малу варош у Мизији, к пријатељу своме *Хермију*, који је био

опсвојио ову земљу. Кад овај кнез буде погубљен по заповести персйскога краља, онда Аристотело узме његову сестру *Питају*, која је била остала без игде ичега. Тада се већ слава његова била рашчула по свој Грчкој. Филип, који је уважавао учене људе, и који је, против обичаја многих владалаца, знао шта вреди знање, позове га да му васпита сина Александра, коме је тада већ било четрнаест година. Писмо које му је он писао кад му се родио син, споменик је пун части и за владаоца и за философа.

— *Јављам ти*, писао му је Филип: —*да ми се родио син. Благодарим боговима не толико што су ми га дали, колико што су ми га дали у време Аристотелово. Надам се да ћеш ти од њега начинити мени достојног наследника, а Македонији достојна владаоца.*“ Александар, који је заслуживао таког учитеља јер се баш користио његовом науком, имаше обичај рећи: *Што живим, хвала Филипу; а што добро живим, хвала Аристотелу*. Александар није био неблагодаран; он је подигао многе статује у част философу, и обновио је варош Стагиру по његовој молби.

Аристотело пређе у Атину, да проведе оно време за које је Александар војевао. Атињани, којима је Филип чинио многа добра, даду му Ликеј, да ту отвори школу. Александар, не заборављајући својега учитеља, пише му да се ода на јестаственицу, и пошље му осам стотина талената; ово је сума огромна, али дана на цељ достојну таког владаоца. Још му дâ велики број ловаца

АРИСТОТЕЛО

ГРЧКИ ФИЛОСОФ

(рођен 384 године пре Христа)

Аристотело се родио у Стагири, македонској вароши, године 384 пре Христа. Отац му је био лекар, и умрьо је врло рано за Аристотела. Оставши сам, без икога старијега, Аристотело се најпре ода својим жељама те постане готово неуредан младић. По што проћерда прилично од своје очевине, оде у војнике. Али му на скоро стигне памет те постане врло уредан у свом владању, и ода се да изучава философију. У то доба је Платон био у најбољој слави својој: Аристотело дође у Атину да га слуша, и покаже се достојан ученик тако великога учитеља. Као сиромашан човек, морао је у једно држати и апотеку; и ако је око тога имао врло много посла, ипак је имао кад и да се увек учи.

Кад Платон умре, он се пресели у Атарну, малу варош у Мизији, к пријатељу своме *Хермију*, који је био

опсвојио ову земљу. Кад овај кнез буде погубљен по заповести персиског краља, онда Аристотело узме његову сестру *Питају*, која је била остала без игде ичега. Тада се већ слава његова била рашчула по свој Грчкој. Филип, који је уважавао учене људе, и који је, против обичаја многих владалаца, знао шта вреди знање, позове га да му васпита сина Александра, коме је тада већ било четрнаест година. Писмо које му је он писао кад му се родио син, споменик је пун части и за владаоца и за философа.

— *Јављам ти*, писао му је Филип: —*да ми се родио син. Благодарим боговима не толико што су ми га дали, колико што су ми га дали у време Аристотелово. Надам се да ћеш ти од њега начинити мени достојног наследника, а Македонији достојна владаоца.*“ Александар, који је заслуживао таког учитеља јер се баш користио његовом науком, имаше обичај рећи: *Што живим, хвала Филипу; а што добро живим, хвала Аристотелу*. Александар није био неблагодаран; он је подигао многе статује у част философу, и обновио је варош Стагиру по његовој молби.

Аристотело пређе у Атину, да проведе оно време за које је Александар војевао. Атињани, којима је Филип чинио многа добра, даду му Ликеј, да ту отвори школу. Александар, не заборављајући својега учитеља, пише му да се ода на јестаственицу, и пошље му осам стотина талената; ово је сума огромна, али дана на цељ достојну таког владаоца. Још му да̂ велики број ловаца

и рибара да му лове животиње, које су му биле потребне за проучавање.

Тим средствима Аристотело је подигао у част природи споменик какав се тек могао према ондашњим познавањима природе. Овај је философ имао врло светао ум, разматрао је добро; и данашњи природњаци, поред свега искуства од толико потоњих векова, позивају се често на њега с поштовањем. И књижевност је њему много захвална; његова *Појетика* и његова *Реторика* још и данас су законик доброга укуса. А и у философији његовој има много лепих ствари. Он је давао своје лекције шетајући се, за то су они који су се држали његове науке и прозвани *Перипатетици*. Он је из све снаге своје звао људе да се уче: *„Међу мудрацем и незналицом*, говорио је он: — *така је разлика као међу живим човеком и лешем. Књиге су украс у срећи, а утеха у несрећи.*

Једном га запитају која му је корист од философије? *Она нас учи*, одговорио је на то: — *да чинимо драге воље оно што други чине под морање.*

Поред све користи од његовога живота, и чистоте свих његових дела, имао је и он непријатеља, а најгори му је био неки Церерин свештеник по имену *Евримедон*. Аристотело је врло волео *Питају* жену своју, и кад она умре, поштовао ју је као какву светињу. Свештеник помисли да философ гради богињом своју жену, и да тим уди праву његове богиње, а и његовим приходима, па га јавно оптужи. Философ, који се сећао смрти Сократове, није имао воље прети се с овом

попином, него се дигне из Атине, и оде у Халсис где и умре у шездесет трећој својој години. Стагирци, његови земљаци, из захвалности према њему, узму га и сахране; подигну храм у част његову; и одреде један дан у години као светковину њему у славу. Потомство га је прозвало *Првенцем* или *Кнезом међу философима!*

АЛЕКСАНДАР ВЕЛИКИ

(РОЂЕН 356 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Александар, син Филипа, краља македонског, родио се у *Пели*, године 356 пре Христа. Још у детињству се опазило шта ће бити доцније од њега; прве жеље његове биле су пуне властољубља. Њега су чак мучиле победе оца његовога: *Та он неће оставити ништа велико да урадим ја*, говорио је још као дете: — *он освоји све сам*. Био је врло млад кад је укротио знатнога Вукефала, краснога коња, за кога је Филип мислио да се не може упитомити ни научити. Кад су га извели пред Филипа био је ту и Александар. Коњушари сви кажу да се томе коњу не може ништа: тако је ћудљив и бесан да га нико не може да савлада. Краљ, видећи то и сам, заповеди да га воде и пусте као дивљину. Александру не буде то по вољи, него пожали што се тако красно кљусе отура само за то што нема вешта јахача који би се умео њим послужити.

— Па да ли не мислиш ти сам, сине, упита га отац: — да можеш што учинити с њим?

Александар одговори да ће га умирити, па га одмах узме за узду, окрене га к сунцу, јер је опазио да се коњ

плаши од своје сенке, почне га миловати и стишавати докле не скочи на њега, а после га пусти да трчи док се није уморио и сам стао.

Филип је још по томе опазио шта ће бити од његова сина, за то је и чинио све да се дечко изучи и спреми како ваља. Александар је имао учитеље за сваку вештину; али му је најглавнији био Аристотело, кога је и волео највише. Младић је врло миловао књижевност: Омир му је био најдражи писац. *Из њега се ја учим ратовати*, говорио је за Омира. Желео је да му Аристотело попоправи Илијаду и препише; и та дивотна појема била му је увек у рукама; у вече ју је метао заједно са својим мачем под своје узглавље. Кад је победио Дарија, нашао је међу царским стварима један врло скупоцен ковчежић. Он га узме да у њему држи Омирова дела: — *Нека*, рекао је победилац том приликом: — *најлепши створ људскога духа почива у најскупоценијем ковчежићу на свету*. У својој двадесетој години наследио је оца својега, који је убијен као што је казано мало пре. Видећи њега тако млада, они које је Филип био покорио, почну мислити да се ослободе, али на скоро овај млади владалац, кога је Демостен називао *дететом*, показа да се од њега ваља бојати више него од оца његовога: он оде на Тривалце, који су се били побунили, победи их, и опседне Тиву; њу освоји и разори, па се онда спремаше да удари на Атину, ако се не учини оно што је захтевао. Одмах се познало какав ће он бити. Желећи заратити против Персијанаца, као што је смерао и отац његов, он учини те га велика скупштина изабере за вој-

воду над војводама свију Грка. Поред свега тога избора, његова спрема не изгледаше да одговара величини његове намере. Историци веле да се он кренуо само са тридесет до тридесет и четири хиљаде пешака, и четири до пет хиљада коњика; да није имао више од седамдесет талената новаца, и хране само за тридесет дана. Да није успео, јемачно би свак казао да је лудо и било што је предузео: али је срећа била с њиме, и он је изишао јунак. Ето како обично иду људски послови. Истина је могао много рачунати на слабу дисциплину и на мекуштво у Персијанаца; али није могао знати да ће они починити оне грдне погрешке које одиста починише, и које приклонише победу на његову страну. Као младић, врло се много уздао у срећу. Пред што ће се кренути на војску, раздао је неки део свога очинства својим пријатељима, на што ће му *Пердика* рећи: — А шта ће теби остати? — *Нада,* одговори он.

И та једина реч слика га онаква какав је био од истине.

Прешавши преко мореуза хелеспонског, устави се неко кратко време у вароши *Илију,* те принесе жртву богињи *Дијани,* и походи *Ахилов* гроб.

— *Ово је био срећан човек,* рекао је он том приликом: — *за живота је имао једнога вернога пријатела, а после смрти једнога одличнога појету који је прославио дела његова.*

На пролазу преко реке Граника очекивале су га Даријеве војводе с војском. Какав други војвода, који би био мање дрзак од Александра, зазирао би од овога пре-

лаза, али он, не слушајући никаквог противног мишљења, скочи први у реку, и отпочне борбу чим изиђе на другу обалу; дрскост ова имаде срећан успех: непријатељи се поплаше и нагну бегати. Ова прва победа отвори му врата од целе Персије, јер је она његове војнике охрабрила, а непријатеље му престравила. На скоро је сва Мала Азија била његова. Он је тада хтео да нађе самог Дарија, који је имао под собом, како веле, шест стотина хиљада људи; али га задржи болест коју је навукао окупавши се у хладној води реке Кидна. Болест је изгледала тако опасна да се многи лекари нису хтели примити да га лече. Једини Филип, вешт у свом послу, и не марећи ништа за оно што би га могло снаћи ако би цар умрьо, не хте га оставити у тој опасности, него му спреми лек који га и подиже. Док је лекар приправљао лек, Александар добије писмо: да се чува од Филипа, кога је, Ђоја, поткупио Дарије. Александар је, што оно вели Русо̂, веровао у добродетељ; Филип је био један од његових пријатеља, и он се на њега уздао толико да је једва дочекао лек и попио га на душак, па му је тек онда показао писмо које је добио.

Ето само то вреди Александру колико једна велика победа!

Кад се мало опорави од болести, крене се са својом малобројном али победном војском против безбројне силе Даријеве, која се већ била препала. Неки прогнани Македонац, који се находио међу Персијанцима, каже цару да чека Александра у равни где му је с тако великом војском и било много боље да прими напад. Али Дарије

уће у кланце и клисуре где му се сва сила није ни могла борити. Војска се на скоро помете, и морадне побећи оставивши непријатељу чак и кола на којима се возио сам Дарије. Кажу да му је ту пало више од сто хиљада Персијанаца, а оно што их је остало уз њега, било је у пола побеђено од самога страха.

Александар заплени големо благо које је Дарије носио са собом, и дозна да су ту заробљене мајка, жена, и ћери овога несрећнога владаоца. Он их прими лепо, успокоји их да се ничега не плаше, остави им слуге и дворнике које су имале уза се, и одреди им на трошкове више него што су имале код Дарија. Жена и ћери Даријеве биле су веома лепе: Александар је био млад, али је знао савладати своју младост; а бојећи се да не би ипак посрнуо, заповеди да му не излазе на очи ове злосретне женске, и да се ни једна реч о њиховој лепоти не изусти пред њиме. Његово владање у то доба било је достојно онога дивљења које је свуда задавао; охолост од победâ и гозбе које врло често долажаху за победама нису га ипак много понизиле. Иза ове последње битке, која би код Иса, нареди он да се поруше многе вароши, а особито Тир, који му се одупирао неко време (освојен је после седам месеца опсађивања). Александар је понекад заборављао оно што човеку налаже човечанство, које је баш њега водило у врло многим приликама: нарочито се срдио на оне који му се одупиру. За јуначки отпор Тирјана, каштиговао је распећем на крсту две хиљаде оних које нису побили његови војници. За тим је уз гред каштиговао Јевреје, који су се усудили веро-

вати да су и они нешто код њега. *Јосиф Флавије* каже да је Александар принео жртву у Јерусалимском храму, и да је саслушао пророчанство великога првосвештеника; али то нико други не помиње. После тога, оде у Јегипат, и остане да борави у вароши Александрији коју је хтео да учини стожером трговине свију народâ. У опсади *Газе*, места које му је отворило врата од Мисира, опет је чинио недела која га срамоте: неки *Бетис*, веран Дарију, бранио је јуначки варош која му је била поверена; бесни победилац, продревши унутра, стави под мач две хиљаде људи, а кукавном Бетису привеза табане за своја кола, и тако га је вукао свуда око вароши. Навикавши се на брза освајања, овај млади нетрпљивац каштиговаше као какве злочинце оне који су му се јуначки одупирали. Опојен срећом, поче веровати да је већи од других људӣ, и тако већ не бејаше онај владалац који се беше показао у почетку с онако узвишеном душом. Он учини један веома тежак пут кроз ливӣске пустиње до храма Амонскога Јупитра: свештеник, дочекавши га тамо, назове га *Јупитровим сином;* а то је њему било доста да се одмах и изда за такога. Плутарко мисли да је у њега то била само вешта мајсторија или политика како би задао више поштовања Персијанцима које је покорио, а он се, вели, сам са својим Македонцима смејао своме божанству. Било како му драго тек је он тражио оне почасти које се чине боговима; и ако то одиста није била политика од његове стране, онда га треба сматрати као бесну будалу. А и сав његов потоњи живот доиста показује човека који пати од оте болести.

Међу тим Дарије, размишљајући колико ће бити тешко уставити овај поток, тражаше да купи мира: за то пошље посланике Александру који му понуде десет хиљада талената откупа за оне који су били у његову ропству, све земље с ове стране Еуфрата, и једну од ћери Даријевих за жену, те да му постане пријатељ и савезник. *Ја бих примио ове понуде,* рече Парменион, *кад бих био Александар.*

— *И ја бих,* прихвати Александар: — *кад бих био Парменион.* Одбијање ових понудâ изгледало је као бес; али га победа код Арбела, која се догоди мало после тога, са свим оправда. У Дарија је ту било тако много војске, да су се најбоље македонске војводе, и ако су се већ биле навикле побеђивати, поплашиле, и почеле наговарати Александра да удари ноћу, како војници не би видели колика је опасност пред њима.

— *Не ћу ни по што да крадем победу,* одговори Александар. И у по по дне доиста одржа победу славнију од свију дотадашњих. Победа код Иса отворила му је пут у Финикију и Мисир; а ова код Арбела отвори му врата у остатак Персије и у Индију; он је прелазио једно за другим у Вавилон, у Суц, у Персепољ, и свуда је наилазио на небројна богаства. У Персепољу га, пијана, наговори једна дворанка те запали дивне краљевске дворе: а чим се отрезнио, жалио је горко што је учинио.

Док је гонио Дарија и спремао се да му дâ последњу битку, дође му глас да су неки *Бесо* и *Нарбазан* удавили злосретног цара. Не само да се Александар није

обрадовао томе гласу, него се још заплакао од жалости: кад је видео тело Даријево, прободено и остављено, бацио је на њега одмах свој огртач те га покрио; то је био први знак поштовања; после је наредио те му се озидала гробница, достојна краља персијскога. А убилцима његовим платио је по заслузи.

Тада је био потпуни господар од Персије; за тим је разбио Ските, и после се кренуо да осваја један део Индије. Ту му се јако одупре један од индијских краљева по имену *Порус*, али свагдашњи победилац најпосле и њега зароби. Против своје обичне навике, по којој се жестио све више што су веће биле препреке, прими он Поруса благо, и још га остави на престолу увећавши му државу. Он је хтео и даље да иде; али војска његова, већ сита победâ, зажели да се врати кући, за то се побуни, као што је чинила већ више пута дотле. То постави границу његовој жеђи за освајањем. Његов је повратак био као нека путна гозба: он се возао у једним пространим колима где је, седећи с пријатељима, пио и веселио се без престанка. За њим је ишло силество таких истих кола, само мало ружнијих, и тако су сви, чак и прости војници, гостили се путујући.

Откако је Дарија нестало, Александар је почео показивати да милује укус и обичаје Азијата; носио је одело као Персијанци, и није више допуштао да му ко било приђе докле најпре не метанише пред њим онако како је био обичај у азијских владалаца. Због ових новина почели су хладнети спрам њега многи Грци; због своје охолости, која се није могла трпети, постао је го-

тово свакоM мрзак. Његово се владање изопачило; почео је мислити само о гозбама и пијанкама; и да му смрт није дошла тако рано, готово се поуздано може рећи да би спао с врха славе своје; и мало по мало оцрнио би сав сјај својих великих дела. Него је срећом умрьо баш кад треба, у Вавилону, где је страховао од врачања неких врачара̂, и где су му дворани спремали све гозбу иза гозбе. Неки су писци тврдили да је он отрован, али *Аријан* и *Плутарко*, који су добро извештени, веле да је умрьо од прекомерног пића. Неколико дана хватала га је грозница; па, место да легне и да се одмори, што му је било потребно, оде, као да је здрав, на неке гозбе на које је био зван: вино, којега се напио, увећа му болест, и стрмоглави га у гроб у тридесет другој години, по што је владао дванаест. Он је млад умрьо, али је за славу живео врло много.

Овај човек, који је био задао страха великом делу света, био је мален растом, али је у очима његовим сијала сила његовога ђенија и величина његових намера̂; кожа му је била бела, а главу је носио малко на криво на леву страну. Водио је велику бригу о себи и у ситницама, и за то је забранио живописцима да га сликају, осем јединога Апела; Лисипу, најславнијем топиоцу у оно време, допустио је да може лити његове статује, а Пракситељу, да га може резати од мрамора. Исто је тако бирао и хвале које је примао. Некакав рђав појета поднесе му своје стихове у којима га хвали; Александар га награди врло добро, али с угодбом: да више не гради стихова. У више прилика показивао је дивну смерност: тако су му

једном казивали како се један човек навезао те ружи и гради сва дела његова:

— *То ти је срећа владалаца*, рекне он: — *њих грде и онда кад се владају боље него други људи.*

Једном је био заостао иза своје војске на планини која је била покривена снегом; ту нађе једнога свога војника, који се био укочио од зиме и од умора: он га узме у наруче и однесе онамо где су га други чекали с ватром, и док се човек није опоравио, није га хтео ни на ком другом оставити. Много је миловао да даје, али особито на оно што је велико и корисно.

Такав је био Александар кад је страст у њега била мирна.

Али кад би га обузео гњев, охолост, распусност, онда више није био онај човек: тада је разоравао Тиву, спаљивао Даријеве дворе, клао храбре Индијанце који су му предали једну варош само под условом да им остави живот, и убијао у гозби *Клита*, врло оштра пријатеља који га је কорео за пороке који прљају толика славна његова дела.

Ако је икад икоји човек показао колико је опасно заборавити и за један једини тренутак навику на добродетељ, онда је то био Александар. Место да му судимо ми, исписаћемо из *Аријана*, једнога од његових историка, оно што говори о Александру:

„То је био, вели он: — врло добар владалац; брз, хитар, јуначан, пун побожности, племенитости, и умерености, али и незаситне жеђи за славом; вешт, провидљив, и врло срећан у својим плановима; мудар у ратној веш-

тини, он је свакад задахњивао наду у срце својих војника̂ и одбијао од њих страх својом јасном решеношћу; дрзак у својим предузећима, недвоуман у извршивању, знао је изабрати свачему своје време, и грунути онде где му се најмање надају; веран вршилац дане речи, никад није варао никога, као што није давао ни њега да вара нико; штедљив у својем задовољству а раскошан у издашности. И ако је учинио неке погрешке у гњеву или у брзини, или ако је у срећи својој некад био охол, мени се чини да то ваља опростити једноме младоме освојачу који је ређао победу за победом, и који није имао никад прилике да се поучи каквом год несрећом, а још је био окружен без престанка ласкавцима који су куга за државе а пропаст за владаоце. Он је одмах припознавао своју погрешку, и једини је између владалаца којему припада слава да се *кајао*. Други се, кад погреше, тврдоглаво бране, а Александар је имао снаге, да призна погрешку: они мисле да погрешку покрију бранећи је, он је пак желео да је истре јединим силом која то може; а доиста човек блажи увређене кад се каје за оно што је урадио; и то је бар велика нада да не ће више чинити зла, кад већ припознаје да га је учинио.

„Што се пак издавао да је боговскога подрекла, то је могла бити само вештина, да зада више поштовања народима које је покорио. А колике друге видимо ми који чине то исто и ако нису ништа према њему! Што је примао персиске обичаје, и то му се не може замерити: није мала ствар за владаоца, да уме присвајати обичаје својега народа, а можда је он и то чинио, да мање

изгледа туђ Персијанцима, или да у неколико смањи охолост Македонаца. Ако је волео гозбе, то је било више да се може разговарати са својим пријатељима, него да себе налива вином и пуни месом, по што Аристовуло тврди да он није био велики винопија. Нека дакле они који га куде, додаје Аријан, не узимљу само неколико његових дела која су за покуду, него нека га суде по целом животу његовоме.[1]

[1] Приче о животу *Александра Великога* веома су омиљене и раширене и по нашем народу. У тим причама, живот је Александров највише идејалисан, те изгледа као какав роман. У новије време, штампана су два така живота Александрова: један у Н. Саду 1844, а други у Београду, 1851 (Глед. *С. Новаковића, Примери старог слов. и српског језика*, стр. 452).

ТИМОЛЕОН

КОРИНЋАНСКИ ВОЈВОДА

(око године 343 пре Христа)

Ево како Плутарко слика *Тимолеона;* јер прво дело које прослави овога Коринћанина не може се пресудити по обичним законима морала; за то ја волим да испишем саме речи Плутаркове, који се ето кроз близу седамнаест векова припознаје као човек мудар и добродетељан, него да их заменим мојима које немају њихове ваге.

„Тимолеон, вели славни биограф, по природи својој, љубљаше срећу и напредак своје земље, беше расположен благо и човечно спроћу свакога, осем што је веома мрзио на тиране и неваљалце. У младости се одликовао зрелошћу мислӣ, а у старости срчаношћу и дрскошћу. Он је имао старијега брата, по имену *Тимофана,* који ни у чем добром није личио на њега; јер је то био човек глупак, а скапао да влада. Држао је око себе једну чету свакојаких људӣ које је називао својим пријатељима; и како је с њима имао у рату некога успеха, то су га његови суграђани сматрали као ратоборнога вођа и човека

поуздана у боју; с тога су му често и поверавали своју војску, а Тимолеон га је у сваком таком случају помагао заклањајући погрешке које је он чинио или бар ублажујући их да се покажу мање пред суграђанима". Толико је волео брата свога да је једном хтео погинути бранећи га од непријатељâ који су га били напали.

Тимофан, задобивши поверење Коринћана, буде изабран да чува народну слободу као заповедник једнога корпуса војске. Неверни овај грађанин, место да чини оно што жели његова отаџбина, намести тако своју војску, како би могао приграбити врховну власт у земљи. Почне дакле убијати људе чак и без судске пресуде: тако је погинуло много оних грађанâ који би се могли одупрети његовим намерама, а остали су се преплашили. Тимолену је било теже него иком гледећи тиранско поступање брата свога; за то огледа најпре да га изведе на пут дужности саветима; али је то било узалуд. Тада Тимолеон узме са собом Есхила, Тимофанова шурака, и некога врача по имену Сатира, и оду Тимофану па му почну опет говорити да врати слободу Коринту. Тимофан се изнајпре смејао њиховим речима, а најпосле се наљути и стане им претити да ће и њих саме погубити. Онда се Тимолеон уклони мало на страну и покрије се по глави својим огртачем, а за то време Сатир и Есхило прободу тирана те падне на земљу сав у крви.

„Дело ово, вели Корнелије Непот, нису сви једнако процењивали. Било је људи који су га сматрали као гажење природних закона, па су га за то и црнили, али само из зависти. Мајка је Тимолеону затворила врата од

куће своје, и кад год би га после тога видела свакад би га називала братоубилцем и безбожником. Њега је то толико мучило да је хтео сам себе убити, и тако се смрћу спасти од ових неблагодарних суграђана. Тада, удубљен у горке мисли, оде он из вароши, и проведе двадесет година у највећој самоћи. Он би јамачно провео сав свој век тамо да се не догоди нешто што позва сву пажњу његових суграђана на њега.

У Сиракузи погине *Дион*, и *Дионисије Млађи* овлада Сицилијом. Његови непријатељи заишту од Коринћана помоћи и једнога војводу. Сви, у тој прилици, погледају на Тимолеона, и народ га постави за војводу. Телеклид, који је у то време имао највећу важност, рекне му ове речи:

— *Ако испуниш своју дужност, ми ћемо знати да си убио тирана, а ако их не испуниш, рећи ћемо да си убио брата својега*".

Тимолеон оде с војском, и протера Дионисија из све Сицилије, па га чак и зароби. И ако га је могао погубити, ипак му није учинио ништа; задовољио се да му закрати чинити зло, па га пошље у Коринт, где је тиран невољисао како да се храни, те с тога је отворио једну школу, да би могао заслужити хлеба.

По што је оборио Дионисија, Тимолеон завојшти на *Ицета*, који је истина сам био против тирана, али који није хтео напустити власт по што је овај последњи прогнан, а тим је показао да му је било више стало да се дочепа власти него да збаци тирана. Ицета, осећајући да је слабији, науми да се злочинством избави од Тимолеона. Пошље, дакле, два прерушена војника да га убију.

Они дођу к војводи баш онда кад је он приносио жртву; један од војника исуче мач који је био сакрио, а у тај исти тренут некакав незнанац испадне, тресне га мачем, обори на земљу мртва, и ишчезне. Други војник, престрављен овим догађајем коме није знао узрока, загрли један рогаљ од олтара и стане молити Тимолеона за милост, вичући да ће му казати све што се плете против њега. Ту је остало о длаци што није погинуо. Незнанац буде ухваћен и доведен у скупштину, где каже да је убио оног војника за то што је познао у њему убицу свога оца. Тимолеон је у том сматрао неку особиту заштиту среће, за то и подигне један храм богињи која је управљала непредвиђеним догађајима. А народ, коме се чинило да су га силни богови сачували, још више поштоваше овога великог човека.

Тимолеон, по што је потукао Ицету, разбије код реке Кримезе једну велику картагенску војску, и натера Картагенце да благодаре Богу што им је остала и Африка, а да дигну руке од Сицилије којом су владали толико година. Још зароби *Мамерка*, војводу рођенога у Италији, човека снажна и ратоборна, који је прешао био у Сицилију у помоћ Дионисију.

Видећи, после ових бојева, да је дуги рат опустио земље и градове у Сицилији, он почне тражити и скупљати све Сицилијанце које је могао пронаћи; а после, како је Коринт и основао Сиракузу, то он дозове из те вароши доста насељеника. Старим грађанима врати њихова добра, а новима подели она која су због рата остала пуста. Он подиже оборене зидове, обнови порушене хра-

мове, врати варошанима њихове законе и права, и обезбеди свему острву тако сталан мир после ужаснога рата, да је већма заслужио да се назове основаоцем тих вароши него они који су их прво закопали. Он раскопа град који је Дионисије био подигао и утврдио да држи варош као у опсади, а обори и све друге тврђе тиранства, оставивши тек неколике трагове пређашњега ропства.

Толики послови, тако срећно извршени, стекли су му славу најправеднију и најлепшу какву један човек може пожелети, а то је да га прозову: *Ослободитељем народâ*, па све то заврши он дивним делом: *драговољном оставком власти и повратком међу обичне грађане!*...

Он је био толико силан да се могао од миле ласти прогласити за краља; а толико је био уважен и цењен, да би му народ драге воље понудио круну; али је он био тако добар човек да ништа није хтео урадити против својих начела и против користи оних који су га одликовали потпуним својим поверењем.

Више се није ни враћао у Коринт, него је остао у Сиракузи, у народу који га је поштовао као оца и слушао као каквог пророка. Без икакве друге власти осем оне коју даје добродетељ, он је био први грађанин, и увек је остао толико смеран да никад није тражио ништа више него оно што припада сваком другом. То савлађивање вреди више него један низ од победâ: природа даје ђеније који нам подјемчавају успехе; а само се од својега срца добивају добродетељи које нас дижу изнад самога човечанства.

Сиракужани су били онако исто захвални како је

он био некористољубив; дали су му једну од најлепших кућâ у вароши, и најлепше једно добро ван вароши да би могао спокојно проводити своју старост. Указивали су му сваку почаст. „Милина беше гледати, вели Плутарко: — шта су чинили они да му покажу поштовање у својој скупштини; јер ако су биле ситне ствари, они су их брзо сами расправљали; али ако је било што важно за претресање, онда су позивали њега, и он је долазио у носилима (пошто је већ био врло стар и слеп) кроз пијацу до дворане где се држала скупштина; и улазио је онако на носилима, а народ га је поздрављао сав као из једнога грла; он је отпоздрављао свакога; и пошто би прошло неко време, докле се њему искажу хвале и благослови од целе скупштине, предлагала би му се ствар у којој се желело његово мишљење; он би казао како мисли, и онда би се приступало гласању; сад би његови служитељи њега вратили натраг кући, а народ би га пратио неко време радосним узвицима и плескајући рукама, и тек би се, после тога, наставило расправљање послова.

Већ човек добродетељнији од њега не може ни бити; па опет се нашло неколико завидљиваца који су се дигли против њега пред народом који га је обожавао.

Неки Лафистије чак га оптужи суду да се правда шта је кад чинио. Многи Сиракужани скочише да силом заћуткају овога неблагодарника.

— *Шта хоћете ви,* упита он: — *ја сам поднео толике муке, прошао кроз толике опасности само за то да Лафистије и други моји суграђани могу чинити то*

што чини он Само онда кад се сваки може жалити законитом суду на оно што му се чини да није право, грађани уживају праву слободу.

Други један грађанин, по имену *Деменет*, онакав као и Лафистије, у једној скупштини народној почне викати на Тимолеона и доказивати да он није ништа урадио, па га још почне грдити.

— *Е, услишана је моја молитва*, повика Тимолеон чувши то: — *јер сам се ја увек молио боговима да повратим у Сиракузи такву слободу да сваки ту може казати оно што мисли о другоме.*

Најзад, после срећне и поштоване старости, умре он од лаке смрти. Сиракужани га сахране врло свечано, озидају му дивотну гробницу, где су после држане игре сваке године по један дан у част његову. Тако је овај велики човек уживао захвалност од народа и умрьо је као један из маленога броја оних који су могли казати да нису радили за неблагодарнике.

ФАВРИЦИЈЕ

КОНСУЛ РИМСКИ

(око године 282 пре Христа)

Каје Фабриције Луско одржао је најпре велике победе над Брутинцима, Самнитима, и Луканцима. Добит је била тако велика, да се исплатило војницима, вратило Римљанима што су дали на рат, и опет је претекло њему четири стотине талената. Ту суму дâ он у касу онда кад уђе с триумфом у Рим.

Али је слава његова мања што је био велики војвода, него што је био добар и честит човек: ово се најбоље показало кад је ишао Пиру, епирскоме краљу. Овај је владалац желео мира; разабравши да је Фабриције истина од једне из првих породица римских, али човек врло сиромах, помисли да је ласно придобити га за себе. Изазове га дакле на страну и понуди му много злато и сребро у знак пријатељства и гостољубивости; Фабриције не хтене окренути главе на то.

Сад Пир науми да види његово јунаштво, па заповеди својим људма да они, докле се он с Фабрицијем разгова-

варао, доведу иза једне завесе највећега слона кога су имали: Фабрицијe није никад пре видео ту животињу. Краљева се реч изврши, и, кад он намигне, завеса се дигне, слон се покаже, стане рикати, и својом њушком претити Фабрицију.

— *Ваш ме слон није потресао данас више него ваше благо јуче,* рекне на то Фабрицијe без и најмањега потреса.

На ручку у краља разговарало се о Епикуру, философу, по коме је највећа срећа за човека: да се наслађава, да ужива, а ништа да не ради; и по ком, даље, богови не маре ништа за оно што бива на земљи:

— *О, богови вишњи,* повиче Фабрицијe: — *учините да се Пир и Самнити држе ове науке и овога морала докле су год у рату с Римљанима!*

Пир, видећи толику мудрост и врлину у њега, зажели живети у миру с републиком у којој се рађају таки грађани; за то га замоли да ради не би ли се углавио мир, а понуди му да после дође к њему и да заузме прво место до краља и у пословима државним и у пријатељству владаочеву.

— *Краљу!* одговара честити Римљанин: — *Ти си велики ратник, али поданици твоји живе у јаду и чемеру; ти си их порезама упропастио, а ја ћу их од тога ослободити; они стрепе за свој живот, а ја ћу их успокојити; они тебе данас поштују, али ће сутра пристати уза ме; данас твој љубимац — ја сутра могу постати твој господар.*

Кад је Фабрицијe постао консул, дође му једно писмо

од Пирова лекара, који се нудио да отрује свога владаоца, ако Рим пристане да му плати за то. Римски консул напише одмах Пиру овакво писмо:

— *Врло си рђаво одабрао себи пријатеље и непријатеље, као што ћеш видети из писма једнога твојега човека које ти овде шаљем, по што војујеш против добрих људи а повераваш се неваљалцима. Ово ти не јављам да ти се препоручим, него да се твоја смрт не припише нама, као да ми не умемо победити јунаштвом оне који нам се противе.*

Са строга живота свога, овај Римљанин буде изабран за цензора заједно с *Емилијем Папом*, човеком тако исто оштрим. У Фабриција није било од посуђа ништа сребрно осим једнога сланика, па и у њега је стопица била рожана; а Емилије Папа опет имао је само један тањир за подношење жртава боговима.

Ова два цензора збаце једнога сенатора по имену *Корнелија Руфина*, који је у два маха био консул и диктатор, за то, што је имао десет фуната сребра у столну посуђу. Ова је оштрина врло опора, ама је она била потребна у држави која се могла одржати само добродетељу својих грађана. Фабрициje никад није изневерио у своме засебном животу оштрине коју је исповедао у државним делима; хранио се варивом које је сам сејао, и живео је и умрьо као сиромашак.

РЕГУЛО

РИМСКИ КОНСУЛ

(око године 267 пре Христа)

Марко Атилије Регуло био је два пута консул. За првога консулства својега, покорио је Салентине, и освојио њихову главну варош Бринду. Али тек у рату с Картагенцима, за другога консулства својега, стекао је славу која га је обесмртила. Другар његов беше Луције Манлије. Два ова војводе крену једну флоту од три стотине четрдесет лађа са сто четрест хиљада људи. Картагенци их дочекају с тако исто многобројном флотом која је била лакша и боље спремљена, јер су они, водећи трговину морем, давно о флоти мислили и радили. Римљани, напротив, који су се борили махом на суву, врло су мало познавали мореловство. И тако су они били слабији од својих противника у маневровању; а кад су се већ војске судариле, онда је познато римско јунаштво претегло, и Картагенци, побеђени, побегну оставивши отворен улазак Римљанима, који, изишавши на обале Африке, освојише

варош Клупеју, и опустише непријатељску земљу, одведавши из ње преко двадесет хиљада робова. Манлије се морао вратити у Италију с једним делом флоте, јер је и тамо имао посла, а Регуло остане сам с војском којој се ваљало борити против Картагенаца. Како је време Регулову консулству истекло, наређено буде да он и даље врши ту власт као проконсул; мало доцније затражи он заступника и одсуство, јер му је било јављено да је умрьо онај који је обрађивао његову земљу (свега седам арпана) која је била сва имовина тога војводе, а слуга му покрао сав ратарски алат. Регуло представи Сенату писмима да ће његова жена и деца помрети од глади, ако он собом не дође да поправи и уреди своје кућевне послове. Сенат, да не би Регуло прекидао низ својих победâ, нареди да се његовој жени и деци даје издржавање; да се земља његова обрађује о државном трошку, и да му се купи нов ратарски халат за рад. Ова мала ценом својом накнада чини више части имену овога добродетељнога Римљанина него све громовите титуле којима се ките сваки дан они људи који су се обогатили отимањем, и којих ће имена знати потомство једино по несрећама које је њихова жеђ за благом задала земљама у којима су ратовали.

Оставши сам да командује војском, Регуло навали тако силно на Картагу да она заиште мира, али он стави таке услове, да их она није могла примити. *Међу непријатељима*, говораше он поносито: — *или ваља победити, или примити законе победиочеве.*

Картагенци дозову из Шпарте војводу *Ксантипу*, уп-

ну се из све снаге, и обрну срећу на своју страну: они потуку Римљане и самога Регула заробе. Кивни на њега, они су га држали више као злочинца него као непријатељскога војводу: стрпали су га у једну тамницу где је остао читаве четири године, одакле не би ни изишао никад да нису Картагенци, после нових пораза, осетили потребу мира. Изведу га дакле из тамнице да га пошљу у Рим, да ради не би ли се закључио мир, или бар да се измене заробљеници. Старешине картагенске, пре него што се укрца у лађу, узму од њега реч да ће он, ако не би ништа израдио у Риму, доћи опет да уђе у своје окове: њему се отворено каже *да живот његов зависи од успеха његовога преговарања.*

Честити Римљанин није био тако кукавичког срца да би претпоставио свој живот интересима отаџбине; Риму је било много боље да продужи рат, и Регуло баш то и предложи у сенату.

Кад испуни оно што је налагала дужност тако великодушноме срцу, врати се одмах у Картагу не свративши ни да види жену своју и децу, јер се бојао да се, видећи њих, не би ражалио и учинио нешто што му не доликује. Картагенци су ценили само своју трговину; и, не само да се нису дивили племенитој преданости Регуловој, него су још наумили да га каштигују што је и с опасношћу за свој живот теглио више својој отаџбини него Картагени. Варвари проклети! измисле они нарочите муке да га уморе: најпре му одсеку трепавице, па га вежу кроз неколико дана према жестокоме сунцу; по-

сле га затворе у једно буре у које је укуцано било с поља небројено јексера, па су га тако ваљали док није на тако грдним мукама издахнуо.

Чим је овај честити Римљанин, за љубав своје отаџбине, пристао драговољно да умре на оваким мукама, онога је часа Картагена била већ побеђена: само се чекао тренутак да се та победа изврши!

ЗЕНОН

ГРЧКИ ФИЛОСОФ

(око 362 године пре Христа)

Зенон је био основалац једне философске школе која је дала старом добу више великих људи. Философ је тај учио да се ваља покоравати својој судбини ма каква она била; да треба умети живети без онога што даје срећа; живети, што оно вели Сенека, не по мишљењу него по природи, и сматрати нарочито добродетељ као нешто најивније што је у људској власти. „*С добродетељу*, говорио је он: — *ваља умети поднети свашто па и сами бол*. Таква философија узвишава душу, даје човеку велики појам о њему самом, и не да̂ му поништити се. Она је одушевљавала двојицу Катона, она је, у неку руку, задахнула две красне душе: *Марка Аврелија* и *Антонина*, и начинила је од роба *Епиктета* једнога између првих људи на земљи. За то се Зенон може сматрати као добротвор рода људског.

Мудрац се овај родио у *Китијуму*, на острву Кипру, и најпре је водио трговину. Са свим случајно дође у Атину; тамо га је избацио један бродолом: тај је случај био срећа за сав његов потоњи живот. Он је слушао фи-

лософију у *Крата* киника, у *Стилпона*, *Ксенократа* и у *Полемона*. После је отворио школу на своју руку, и имао је врло много слушалаца.

Поред философије, којом је тежио да човека учини срећним, он је имао и неко религиозно мишљење које није ишло к тој истој цељи. Бог је, по тој његовој науци, душа свету, то јест невидна сила која све оживљава; кад се та сила и материја сједине, онда излази једна *савршена животиња;* и ето то је Зенонов Бог. Мисао ова није без неке дубљине, ама не може да произведе никаква добра. Осем тога, овај је философ признавао неку *Неминовну судбину*, а то је врло луда наука, која не може никад ништа створити, која само може затирати пред људима заслугу њихових дела, и потребу упињати се да се што постигне и уради.

Зенон је некако пао и убио се тако да се није могао излечити. Од тога је умрьо око 264 године пре Христа. Атињани су га много поштовали, и подигли су му велику гробницу у предграђу Керамику. Једним скупштинским указом, у кои се он хвалио као философ кога је живот био сагласан с науком, и који је увек побуђивао на добродетељ своје ученике, они му поднеше златну круну, и наредише да му се чине изванредне почасти; *Да види свет,* говораше указ: - *како се Атињани труде да поштују своје заслужне људе и за живота и после смрти.*

Они који су се држали Зенонове философије звали су се *Стојици*, по имену једнога портика или трема где је овај философ најволео беседити.

АГИС И КЛЕОМЕН

ШПАРТАНСКИ КРАЉЕВИ

У Шпарти беше настало последње време (око 241 године пре Христа); не беше више оне старе простоте у живљењу; људи се беху обогатили, и с тога разнежили: не беху ни налик на своје старе; с простотом у живљењу нестало је и старе славе њихове. У то доба један краљ шпартански, млад човек, по имену *Агис*, зажели да васкрсне старе Ликургове законе, а с њима и врлине с којих се Шпарта некада толико одликовала. Међу тим, ником боље него њему није било ићи за струјом која је текла у то доба: његова мајка и баба, милујући богаство и уживање, склањале су и њега на то, а имале су пуста блага да су могле навршити сваку жељу своју. Али овај честити младић сматраше да би такво живљење било слабост и срам његовој отаџбини; за то се упорно противио свакој раскоштву и задовољству; носио се увек веома просто, и често би рекао да не би ни пристао да буде краљ, кад се не би надао да васкрсне уредбу Ликургову.

Кад је предложио реформу коју је био смислио, онда сви млађи људи, преко његовога очекивања, изјавише да пристају с њим, али се старији, који су већ остарели у

раскоштву, поплашише, као што вели Плутарко, вратити се под Ликургове законе, онако исто као што се одбегли роб боји вратити се своме господару. Најјаче су га потпомагали *Лизандар*, *Андроклид*, и *Агесилај*, из првих кућа у Шпарти; овај последњи био је ујак Агису. Међу тим је сваки од њих имао свој рачун у овом раду: прва двојица су искрено радили; а Агесилај, који је имао големо некретно имање, није могао желети да се врати Ликургова подела земаља; само су га дугови гонили да ради не били се они оборили. И тако је настојавао више него ико да се прими предлог Агисов. Био се примио да склони своју сестру и многе друге жене у Шпарти које нису хтеле ни да чују за то; шта више утури се чак да га изберу за *ефора*[1], те да може силније говорити у име народа, који, уваљен у сиромаштину, није ништа толико желео колико да очупа што год од богаташа. *Леонид*, други краљ у Шпарти, човек врло богат, а навикао да живи по азиском раскоштву, стаде се највише одупирати реформама, и уз њега присташе сви богаташи и интересари. Али Агесилај, као човек вешт, представи народу да Леонид, који је живео дуго на страни, и оженио се туђинком, не само не може по законима бити краљ, него

[1] *Ефори (надзорници)* били су у Лакедемонији старешине, које су надзиравале краљеве, и умеравале њихову власт. Њих је било петорица, и бирани су на годину дана. Они су могли краљеве каштиговати, затворити, збацити, па чак и погубити. Само се тражило да њихова пресуда буде једногласна. Ако би се један глас одупрьо, није вредила ништа. Ту је власт уредио Ликурго око 884 пре Христа; но она је у почетку била веома ограничена; а најстрашнија је постала за време пелопонескога рата. Ефоре је уништио *Клеомен*.

ни грађанин у Шпарти, те тако учини да се он збаци и протера: још га је хтео и убити, али не дадне Агис, који је увек желео да свакоме буде добро; он збаченом краљу дā пратњу те измакне здрав преко границе.

Кад сметње бише уклоњене, Агис објави да напушта све своје големо имање и пет стотина талената у сребру. За то су га хвалили сви по заслузи: уништење дугова и деоба земаља могла се сада предузети без тегоба; али ђавоски Агесилај, који је све догонио на своју воденицу, удеси да се најпре дугови униште. Облигације и уговори бише доносени на зборно место, ту поцепани, и спаљени.

— *Каква је ово радосна ватра*, повика он: — *то је најлепши пламен који сам видео у своме животу.* А имао се чему и радовати; по што то би свршено, он нахођаше хиљаду сметња да одгоди деобу земаља; а кад Агис мораде отићи из вароши на војску, онда се све измени. Леонид се васпостави на престō; и кад се Агис врати с војске, њега самога огласише као кривца, и једва умаче да се склони у један храм. Народ је онда веома поштовао богове, за то није хтео поганити богомоље убиством, ма какав кривац да утече у храм. Тако је Агис живео неко време у храму; али се није добро чувао, него га једном шчепају ван храма, и ефори од партаје Леонидове изреку му на двоје на троје пресуду којом га осуде да се удави за то што је уводио новине у државу. Бојећи се да народ, дознавши за то, не скочи и не отме Агиса, изврше они пресуду одмах.

Агис, пред што ће погинути, смотри једнога стражара да плаче, па му рекне:

— *Утеши се, пријатељу! ја умирем, али сам ипак бољи човек од онога који ме убија.*

Мајка његова притрчи одмах, и видећи мртва сина викне:

— *Сине, сине; погибе сам, и изгибосмо сви са твоје милостивности и доброте!*

Чак му је и стара баба уморена ту код ћери и унука. Ово је један од оних многобројних примера у историји, где добро које се жели учинити народу стаје много скупље оне који се упињу да га учине, него што стаје зло неваљалце који се њиме користе.

Леонид, оставши сам краљ у Шпарти, ожени сина свога *Клеомена*, још врло млада, удовицом Агисовом, која је била једна између најлепших жена у Шпарти.

Клеомен, порараставши, заволи страсно жену своју, и с вољом је слушао приче о оним пословима које је онако бесуспешно предузимао Агис. На тај начин, њега и неосетно обузме жеља да изврши оно што је желео Агис; али, да се не би наудило такој намери, тајио је све докле му није отац умрьо, и њему оставио краљевски престо. Тада тек почне радити да изврши што је желео. У то време ефори су имали већу власт и од самих краљева, за то он започе своју реформу уништењем ове власти. Пример га је Агисов научио да поступа врло смотрено; за то је Лакедемонцима нашао посла у једном рату против Ахајаца, што им није допуштало да много мисле о грађанским пословима. Изишавши на глас својим победама, могао је лашње извршити што је желео. Вративши се у Шпарту, похвата и потуче ефоре који су му се једини

могли снажно одупрети. Ово му је убиство било веома тешко, али је находио да га мора учинити. Још је протерао из вароши осамдесет грађана; и онда је разделио најпре добра своја, па својих рођака, и најпосле осталих богаташа. Из вароши је прогнао раскошност и квар, а васкрснуо је бар неколике Ликургове законе: сам је давао примере простога живљења, онако исто као и Агис; а по што је био човек чвршћег и упорнијег карактера, често се служио и силом где није помагала благост. Међу тим, да не би узбунио Лакедемонце против своје тајне тежње, изабрао је, по старом шпартанском обичају, себи другара у краљевској власти. Тај му је био брат *Еуклид*.

Ахајци нађу да им је прилика осветити се, и пођу с војском на Шпарту; Клеомен их одмах дочека и разбије; он би њих још нагнао на веома повољан мир по ком би Шпарта имала превагу у целој Грчкој, да није војвода њихов *Аратуш*, из очајања што се Клеомен тако брзо узвисио, позвао у помоћ македонског краља *Антигона*. У почетку су Лакедемонци лепо напредовали; али у последњој битки, у коју се Клеомен морао пустити због оскудице у новцу, буду разбијени, и Антигон освоји варош Шпарту.

Клеомен побегне у Мисир. Онда је у тој земљи владао *Птоломије Евергет*, који га прими веома пријатељски, и још му обећа војске и новаца да се врати на свој престо; но, по несрећи, па скоро умре, не могавши извршити својих обећања. Наследник његов бејаше са свим супротно расположен према Клеомену: не само да му није допустио отићи из државе своје, него га још

лиши слободе; затвори и њега и његове пријатеље у једну кућу, и постави им стражу. Клеомен је био човек за необична дела: видећи да ви пе нема никакве наде, склони своје пријатеље да побегну из затвора с оружјем, и да побуне варош Александрију, где су се и находили; у тај мах мисирски краљ није био ту. Пријатељи га послушају: преваре и опију стражаре, па онда, с мачевима у рукама, изађу свега њих тринаесторица. Чим се виде на улици, почну викати: *Слобода! слобода!* али се варошани не само не одзову овој племенитој дрскости него јој се још толико зачуде да побегну у куће и стаје своје, оставивши варош овим јуначким странцима којима нису смели ни да следују нити да се одупру.

Клеомен, видећи да је све глуво према њима, рекне својим пријатељима:

— *Мећер није чудо што овом народу жене суде? Ово су таке кукавице, да беже кад чују само реч слобода!* Сад позове своје пријатеље да изгину као прави Шпартанци, као слободни људи, не чекајући да их као какве кривце море њихови непријатељи. Изгрле се сви братски, па онда један другога испробадају. То је била последња услуга коју су један другоме могли учинити.

И тако Клеомен, с онако исто добром намером као и Агис, само већи ратник од њега, заврши живот свој онако исто несрећно као и он, нити је на умору могао имати наде да је подигао зграду за коју су се обојица жртвовали.

ФИЛОПЕМЕН

ВОЈВОДА ГРЧКИ

(Око 208 године пре Христа)

Филопемен је био старином из Мантинеје; али отац његов буде прогнан из своје постојбине, те тако он одрасте у Мегалопољу, и после је сматрао ово место за своју праву отаџбину. Оставши по оцу сирота, пао је срећом у руке неком пријатељу оца својега, који ништа није пожалио за његово васпитање. Филопемен се користио старањем овога добротвора, и на скоро се одликовао међу својим врсницима. Јунаци, који су прославили Грчку, беху угледи с којима је тежио да се испореди; лично јунаштво његово одговарало је тој дрској тежњи. Мало му је било да себе васпита и спреми у том духу, него је још желео и настојавао да и суграђане своје задахне оним чиме је сам дихао. А то није било лако; јер су Мегалопољци, као и сви други Грци, већ били заборавили ону жарку љубав ка слободи која чини људе јунацима: живети у обиљу и тећи блага — била је сва њихова сласт која је већ потрла старо јунаштво. Филопемен није

ни окушао да их склони на какав опорији живот; него је био задовољан да се они само малко боље навикну на оружје. Упућујући обиље својих вршњака на ратну вештину, почне их наговарати да набављају скупоцено оружје, да се њиме ките, и тако да заслуже хвале од стараца и од женâ, кад год умеју вешто да раде њиме. На тај начин, користећи се самом маном својих суграђана, на скоро их начини ваљаним војницима, с којима је доцније починио чудеса, и подигао Савез Ахајски нада сва племена у Грчкој.

Али да задобије неко старештво над својим младим другарима, није му била довољна само добра жеља, него је увек показивао да је и бољи јунак од њих, и мудрији вођ од свих других. У најездама које су Мантинејци чинили у лакедемонске земље, он је увек бивао први кад се напада а последњи кад се оставља бој. Било му је већ тридесет година кад оно Клеомен, краљ лакедемонски, из убаха дође и освоји Мегалопољ. Тада се он највише опирао да Мегалопољци не ступе у савез са Шпартанцима. Доцније је јунаштвом својим помогао да победу одржи Антигон, македонски краљ, који је дошао Ахајцима у помоћ. Тада је био само прост војник међу Мегалопољцима; али, у опасности, његово јунаштво и његова памет учинише га правим вођем народа. У боју му појури стрела кроз обе бутине. То беше велика мука за њега, јер се догодило баш у тренутку кад је непријатељ почео да узмиче. Не марећи за страшни бол, он преби дршку од стреле која му беше припојила ногу за ногу, па и даље појури непријатеља храбрећи своје другове. За такво

јунаштво одликоваше га и Антигон и Ахајци: изабраше га по повратку за свога војводу. Тада он употреби своју важност да уреди запт међу својим суграђанима. И ако је дошао на тако велики чин, опет је понашањем остао онако смеран као пре. Он се тако просто носио да му се баш с тога догодило једнога дана ово: Неки становник из Мегаре позове га на ручак. Он му оде: жена домаћинова, не познајући га иначе, помисли, по оде̏лу, да је слуга, па му заповеди да нацепа дрва, докле дође газда. Филопемен послуша без речи, а кад мало час уђе домаћин, и застане га да цепа дрва, ћовиче:

— Шта је то, господару, ако Бога знаш?

— *Плаћам за своју негледну спољашност*, одговори Филопемен.

Он је имао врло лепо имање до врата Мегалопоља, и кад би год доспео од државних послова, свакад би ишао тамо, и радио би сам својим рукама напоредо с надничарима, а и спавао би на оном на чем ноћивају они. Све то чинио је навлаш да би себе очврстао, и да би био способнији за подношење ратних терета.

У рату Ахајаца против *Маханиде*, шпартанскога тирана, Филопемен уби овога својом руком, и тим ударцем задоби победу. Ахајци, из благодарности, подигоше му једну медну статују, која је представљала како он обара овога непријатеља, и наместили су је у храму у Делфама.

Филопемѐн је замрачио сјај славе своје једним тренутним остављањем своје отаџбине. Она је имала страшан рат против *Набиса*, Маханидиног наследника, а он

се тада дигне и понуди своје услуге Крићанима. Кажу да је ово учинио за то што није био постављен за војводу тога рата: ово показује да није имао оне племенитости којом велики људи јесу оно што су. Мегалопољци, сматрајући овај одлазак као издају, хтедоше га прогнати и одузети му имање, али се томе одупре *Аристенет*, за онда војвода ахајских варошӣ, премда му је био лични непријатељ.

По што је и међу Крићанима стекао славу као одлични војник, Филопемен се врати у Ахају, и ту га све савезне вароши изберу за војводу. Рат се продужи против *Набиса*. Филопемен, хотећи потући непријатеља на мору, буде побеђен, јер се у марини није разумевао, али се брзо накнади за то на суву: разбије Шпартанце са свим, и заузме Шпарту у оној првој забуни коју је произвео глас о тој порази. Он је ту варош, која је некад заповедала целој Грчкој, натерао да постане само један део Ахаје.

Све имање Набисово буде продано за врло скупе новце. Лакедемонци се договоре да пошљу од тога један дар Филопемену. Они који су му били донели тај дар, знајући опоритост његову, нису смели одмах да изађу с понудом, него су околишећи наговештавали шта желе. Филопемен опази шта они хоће, па им рекне:

— *Лакедемонци! ту би суму ваљало нудити неваљалцима и онима који мисле о злу, те да их тај дар уздржи да што мање зла учине држави; а пријатељима не треба ни уста затварати нити руке везивати.*

И одбије дар.

После неког времена, Лакедемонци се нешто побуне, а ондашњи њихов војвода, *Диофан*, науми да их каштигује. Филопемен навали да га ублажи, представљајући му да сада, када су Римљани и Лакедемонци у рату, ваља сву пажњу обратити на ту борбу, а проћи се којекаквих задевица које не могу имати никаквих последица. Диофан га не послуша, него се упути на Шпарту заједно с *Титом Квинтијем*, војводом римским; на то се Филопемен толико расрди, да сам груне у Шпарту и, премда је био приватан човек, опет не допусти римском консулу и ахајском војводи да уђу. А после, утишавши побуну, врати ову варош у ахајску заједницу као што је и пре била. Па није ни сам он био бољи Лакедемонцима доцније; јер, кад они учинише неке погрешке у оно време док је он био војвода, натера их да приме своје прогнанике, осуди осамдесеторицу на смрт, поруши им зидове, одузе им један део земаља, и даде га Мегалопољцима, протера странце који су под тиранима били стекли права грађанства, и продаде као робље оне који му се нису хтели покорити. „*И да би се још више наситио освете против Лакедемонаца*, вели Плутарко: — *и да би их још ногама згазио у оном јаду који нису били заслужили, учинио је нешто веома жестоко, против сваког разлога и против сваке правде: натерао их је да оставе онај закон који им је био увео још Ликурго, а да приме онај који је владао у Ахаји; јер је видео да њихово срце не ће бити ни ниско ни тесно докле се год уздрже наредаба Ликурговихʺ*.

Доцније, чинио је све што је могао да Ахају одржи

у слави коју је била стекла. Али су Римљани већ почели да се утврђују све више и више у Грчкој, па окружише и саму Ахају: приближавало се време, да пропадне ова земља, која је тако дуго била на гласу, и да остави другом народу да води коло. Филопемен не доживи да му отаџбина падне под туђи јарам. Кад му је већ било седамдесет година, изабран је осми пут за војводу ахајског. За трајања те његове власти, побуни се варош Месена, која је припадала ахајском савезу. Неки *Динократ*, који је само по злу био чувен, дочепа се власти у тој вароши. Филопемен, дознавши за то, и ако је био грозничав, пође одмах против Месене, и растера војску Динократа који му је био изашао на сусрет; али доцније Динократу приспе помоћ, те нападне из нова. Филопемен, одважан као у својим младим годинама, ишао је последњи одбијајући Месенце који су га стешњавали са свих страна, и обезбеђивао одступак својој одабраној али малобројној војсци. Разјарен одбраном, заборави да му треба побрже измицати, него остане сам иза својих, те га тако непријатељи склопе и навале с великом силом на њега, оборе га с коња, и ухвате жива још док је био ван себе од пада и убоја. Динократ, лични његов непријатељ, стрпа га у некакву тамницу; и, бојећи се да га не би морао издати, пожури се да га умори. Филопемен, као прави велики човек, опажајући џелата који му прилази кроз помрчину, и знајући рашта му долази, са свим спокојно упита:

— *Шта би с мојом војском?*

— Нису је могли стићи, одговори џелат.

— *Хвала боговима, што бар нисмо са свим про-*

пали! За тим прими чашу отровницу, искапи је на душак, и легне да чека смрт. Она му и дође брзо, и нађе га већ гронула које од умора, које од старости, а које и од грознице, која га је хватала од неколико дана.

Смрт његова није остала дуго без освете: Мегалопољци груну на Месену и ставе под мач, и предаду огњу све што им падне шака. И уставили су се тек онда кад су дознали да су Динократ и његове присталице сами себи задали смрт. Узму дакле тело Филопеменово, однесу га у своју варош, и свечано сахране.

По делима Филопеменовим види се какав је човек био он: велики ратник, али одвећ слаби господар своје бујне нарави, због које је починио много што шта својега имена недостојно и правди супротно. Њега су прозвали *Последњи Грк;* и одиста је он завршио онај дуги и лепи низ великих људй што су обесмртили земљу која је била срећна да их роди.

АМИЛКАР

КАРТАГЕНСКИ ВОЈВОДА

(Погинуо 360 пре Христа)

Амилкар је име које су носиле многе картагенске војводе. Између њих најзнатнији је био *Амилкар Барка* отац великога *Анибала*. Амилкар је почео командовати у Сицилији на крају првога *Пунскога Рата*[1]. Тада је био још врло млад, али му је ум накнађао оно што му није давало искуство. Пре његовог доласка у Сицилију, Картагенци су трпели саме поразе и на мору и на суву; а чим је он почео заповедати, све се променило; непријатељ га није нигде могао сузбити, него се, напротив, он умео тако наћи да је више пута одолео непријатељу; и премда су Картагенци били изгубили готово сва завојевања у Сицилији, ипак је он тако добро бранио варошЕрикс да би се могло помислити да ту рата није ни било.

Докле се то догађало, Римљани потуку Картагенце на мору код Егатских острва, западно од Сицилије, те се ови склоне да сврше тај рат. За то овласте Амил-

[1] Римљани су звали Картагенце *Пуни* (Poeni). С тога се и она три славна рата, које су водили Римљани против Картагенаца зову: *Пунски Ратови*.

кара да гледа да углави мир. И ако је овај млади војвода жудео само за ратом, ипак је сматрао за своју дужност склонити се на мир, по што је осећао да му је отаџбина тако испрпљена, да не може дуже водити тако несрећан рат. Али је, у то исто време, смишљао како ће се сударити с Римљанима, чим се Картага колико толико опорави. С том је намером и углавио мир. Он се понашао према непријатељу веома поносито: кад му Катуло, римски војвода, објави да ће рат завршити тек онда кад Амилкар са целом својом војском положи оружје, и тако очисти Сицилију, он одговори:

— *Пре ћу пристати да ме убију рушевине моје скрхане отаџбине, него да се вратим у Картагу с таком бруком. Мени би било срамота да предам непријатељима оружје које ми је дала отаџбина да је браним од њих!*

Пред оваком чврстином мораде се приклонити сам Катуло.

Вративши се у Картагу, Амилкар заста републику много другојачију него што је очекивао. Велике несреће од рата на страни беху распалиле у средини њеној тако страшне немире, да се Картага никад није находила у такој опасности, осем пред саму своју пропаст. Најамници, који су војевали против Римљана, и којих је било око двадесет хиљада, почели су се бунити, и подигли су били сву Африку, па дошли те опсели саму Картагу тако, да толика несрећа већ престрави Картагенце, и они замоле за помоћ чак и саме Римљане. У такој невољи, узму они за војводу Амилкара. И овај ђенерал

не само да одби од зидова картагенских непријатеље, којих је било око сто хиљада, него их још стера у таке тескобе, где су од глади пострадали више него од мача. Вратио је у покорност Картази све побуњене вароши, међу којима и Утику и Хипону, најтврђе градове у Африци. Не задовољавајући се тим добитком, рашири он границе картагенској држави, и поврати мир у свој Африци тако да би човек рекао да је она живела у миру од толико година.

Успех у овом ратовању охрабри га, и утврди му уздање у се, али у једно оснажи и његову мржњу против Римљана. Да би поузданије добио прилику заратити против њих, оде у Шпанију. Уза се поведе и сина свога *Анибала*, коме је тада било девет година. С њим је био и *Аздрубал*, млади један Картагенац, из врло добре куће, за којим је била Амилкарова ћи.

Амилкар, препловивши море, изађе у Шпанију, и срећа га послужи те одржи знатне победе. Покори најсилнија и најратоборнија тамошња племена, и напуни сву Африку пленом од њих, обогати је оружјем, коњма, људма, и новцем. Тамо је основао нову варош која се прозове, по његову презимену, *Барцина* (Барцелона).

Кад је баш смишљао да с војском груне у Италију, девет година после свога преласка у Шпанију, падне мртав с оружјем у руци у једном боју против *Вектона̂* (228 године пре Христа).

Његова страшна мржња против Римљана била је главни узрок *Другом пунском рату*. Због те велике мржње и Анибал се заклео да ће се, по што било, зара-

тити с Римљанима. Још кад се спремао да иде у Шпанију, Амилкар, желећи овековечити мржњу своју, принесе жртву Јупитру; па, узевши за руку сина својега, упита га: хоће ли да и њега поведе на војску? Млади се Анибал јако обрадује томе. Онда Амилкар заповеди да се удале сви други, па, испруживши руку сина свога на жртвеник, закуне га *да никад не буде пријатељ Римљанима!*

Анибал се закуне; и те клетве није погазио никад у веку своме.

После смрти Амилкара, примио је команду Аздрубал, зет његов, и држао ју је кроз осам година.

АНИБАЛ

КАРТАГЕНСКИ ВОЈВОДА

Анибал се учио ратној вештини уз оца свога Амилкара, па се после вратио у Картагу. Аздрубал, који је примио команду над војском после Анибалова оца, позове га к себи, и задржи читаве три године. Кад оно овога војводу уби из потаје један галски роб, који је тиме осветио свога господара, онда војска место Аздрубала општим гласом изабере Анибала за командата. То је било око 220 године пре Христа. Картагенски сенат потврди тај избор својим указом. Анибалу је тада било двадесет и пет година. Мрзећи страшно Римљане, он потражи рашта да зарати на њих; али како су обе стране живеле у миру, то нађе околишним путем да раскине уговор, нападнувши и заузевши шпанску варош Сагонту, а Шпанија је била римска савезница. Сад раздели своју војску на три дела; један остави у Шпанији под командом свога брата Аздрубала, другу пошље у Африку, трећу пак задржи да с њом изврши дрску намеру коју бејаше смислио, а то је да пређе у Италију и да нападне Римљане у срцу силе њихове, хотећи велико то дрво посећи на корену,

да угине са свим. Продре кроз кланце у Пиринејима, покори становнике у свим местима кроз која је прошао, увећа своју војску војском Гала̂ који су мрзили Римљане као и он, и дође под саме Алпе који растављају Галију од Италије. До тога доба нико није прелазио преко тих планина које су се сматрале као непроходне. Анибала оне не уставе; уман и јуначан, удари он кроз провале, снегове, ледове, и стене. За девет дана изађе до на повијарац Алпа̂; за других пет дана спусти се низ ону другу страну која је окренута према Италији. Није само природа стављала тегобе на пут овоме војводи; него је још морао тући се с планинцима који су желели пресећи му пут; али најпосле нађе се он баш у Италији. Удари на Турин који му је био на путу, и освоји га; за тим нападне на консула *Корнелија Сципиона*, и потуче га близу обала реке *Тесина*[1]; мало после нападне на другога консула, *Семпронија Лонгу*, код реке Требије, потуче и њега и растера. Римљани изгубише двадесет и шест хиљада људи, али ипак скупо продадоше победу Картагенцима.

Ове две победе, које бише у зиму, олакшаше му даље напредовање; али, не могући се поуздати у Гале који су изнајпре пристали с њиме, а после га мишљаху изневерити, јер им се рат учини веома дугачак, он остави у пролеће оно место где је био, и где се сматрао да није сигуран, па пређе у Тоскану. По баруштинама преко којих је морао прелазити, изгубио је много војника и

[1] Талијански *Тичино*.

конâ; а и сам се толико намучио да је готово остао без једнога ока. Али му све то није ништа сметало да напредује, и да ради тако вешто како да навуче римског консула *Курија Фламинија* к Тразименском језеру, где груне на њега тако надмоћно да му потуче петнаесет хиљада људи и зароби шест хиљада; сам консул погине у тој битки, у коју се и упустио због великог уздања у се. Анибал отпусти без откупа све заробљене Римљане, и поступао је с њима врло благо и човечно, да би се тако рашчуло да је он благ, те да му то буде од користи доцније кад стане побеђивати друге народе; а он је управо био срца жестока и неумољива, и од детинства се био навикао на убијање, на превару, и обману непријатеља, не обзирући се на законе и на права што владају међу народима. Тиме је баш и изишао на глас као најлукавији војвода онога доба, који уме да превари свога непријатеља, кад га не може да победи.

Кад у Риму зачују да је Фламиније потучен, онда се брже боље учини оно што се чинило у највећим опасностима за државу; постави се један диктатор; и избор падне на *К. Фабија*, који се од тога доба прозове *Максим* (а то ће рећи *Врло Велики*). Прва врлина у Фабија беше смотреност, и он се њом тако служио да је спасао Рим. Он је видео да Картагенци, у свој својој сили, још занети од победа, а Римљани напротив упола побеђени поразама и страхом од победилаца, не беху две равне силе; за то је навлаш бегао од пресудне битке; одуговлачећи свуда и у свему, мотрио је на смерања Анибалова, па га је морио силним кретањима не дајући

нигде одсуднога боја. Чак је успео затворити га међу две планине где би Картагенци помрли од глади или би срамно побегли да се њихов војвода није знао наћи у свакој невољи. Анибал, видећи куда га је завела његова несмотреност, вребаше згоду да покаже сам ванредно лукавство: заповеди те му се доведе две хиљаде волова, привеже сваком за рогове упаљене буктиње, па одреди неколико од својих људи да их ноћу отерају на једну високу планину, и ту да им запале буктиње на роговима. Римски чобани који су боравили по тој планини, видећи да им се приближују толике ватре, поплаше се тако да сви побегну чак у стан к војсци, која се и сама била препала од тога невиђена чуда те се није смела маћи с места докле не сване да види шта јој ваља чинити. Анибал се и надао томе, па се користио њиховим изненађењем и страхом, те умакне из опасности, и изведе своју војску на згодније место. Тако је учинио и код Албе; притворио се као да хоће да иде на Рим, а вратио се на Апуљу где је узео Гларену која му је била удеснија за зимовник.

Фабије, који је ишао узастопце за њим, намести свој стан близу његовога: али га државни послови позову у Рим, и он мораде предати команду *Минутију*, своме главном заступнику, заповедивши му да поступа онако исто као што је поступао он сам, да мотри на свако кретање Анибалово, али да се клони од пресудне битке. Минутије беше рад да помрачи славу Фабијеву, и да га огласи као човека нерешљива, страшљива, па стаде сам журно тражити прилике да се судари, и нападне на једно

картагенско одељење које је носило храну. Срећа га послужи те ту разбије Картагенце, а Римљани се од тога толико охрабре да су дали Минутију власт као и диктатору Фабију; што није било никад пре тога. Минутије, поносит тим правом, држаше да ће сад победити Анибала, па се упусти у бој с њиме не хтевши ни јавити за то своме другару. Његова је дрскост донела оно што је предвиђао Фабије; Анибал оптече његову војску, и не би му ни гласник утекао да није Фабије, који је више осећао несрећу отаџбине, него своју увреду, притрчао у помоћ те спасао Римљане, и отео један део победе од Картагенаца. Овај дан беше дан славе за Фабија, коме су тада сви Римљани припознавали и ум и смотреност. Сам Минутије беше толико јак да отворено припозна шта је вредио диктатор, и дође сам те му од драге воље предаде власт коју је био примио.

Друге године, римска је војска као обично била под влашћу двојице консулâ који су постављени после Фабијева диктаторства. Консули ови бëху: *П. Павле Емило*, и *Терентије Варон*. Први беше човек пун искуства, и велике способности; и он је хтео да поступа онако као Фабије; али Терентије Варон, више жудан славе него моћан да је стече, једва чекаше да му се преда највиша власт, па се одмах пусти у битку код варошице *Кане*. То је било Анибалу као поручено, јер је војска његова била скупљена од разних народа, па се њему увек ваљало бојати да га она не остави, с тога му ништа и није било тако опасно као одуговлачење. Никад дотле Римљани нису били тако потучени, као тада на *Кани*. Плутарко каже

да су они изгубили педесет хиљада људи̂ мртвих и четрнаест хиљада заробљених. И Павле Емило погибе ту, а Варон се спасе с неколиким остацима војске тако знатне коју његово надувено незнање у мало не упропасти целу целциту. Кажу да је Анибал послао по Магону, своме брату, у Картагу три мерова прстенова који су узети с пет хиљада шест стотина кавалера што су пали у тој битки. Рим би пропао да су Картагенци одмах пошли на њ, али се Анибалу учинило боље да одмори војску, због чега проведе зиму у Капуји. За то време Римљани се малко поврате к себи, приберу своје силе, умноже их, и доцније већ поставише непријатељу таке препреке, на какве не би наишао у први мах. *Тит Ливије* и многи други историци приписују поразе које је он доцније претрпео, сластима вароши Капује, која је разнежила његове војнике; а неки други писци мисле са свим другојаче. Не стоји, веле они, да су задовољства разнежила војнике и покварила дисциплину: Анибал се задржао у Италији још тринаест до четрнаест година; освајао је вароши̂, добијао победа̂; и кад је трпео поразе, и онда су се његове увек верне војске излагале новим тегобама не проговоривши упорне речи. У његовој војсци, вели Поливије, није никада било побуне. Прави узрок Анибалових пораза било је то што је Рим сваки у Бога дан чинио нова и нова напрезања: он је за једну једину годину дигао до осамнаест легеона; употребио је своје најбоље војводе, а било их се изобразило већ врло добрих. Анибал пак није добивао готово никакве помоћи од Картаге, и видећи да му се војска смањује сваки дан, у залуд је

пошао да опсади Рим, кад су се Римљани већ тако мало њега бојали да су продавали ону земљу на којој се он био настанио с војском, и тај исти дан послали су јаку помоћ војсци у Шпанији. Киша, буре, и град натерају га да дигне опсаду, немавши када, тако рећи, ни видети римске зидове. После тога се судари с њим у три маха консул *Марцело*, али не учини ништа пресудно; а кад је била прилика за четврти бој, Анибал се повуче, говорећи:

— *Шта ћу да чиним с човеком који не уме да остане ни победилац ни побеђеник?*

Међу тим је млађи брат његов Аздрубал, напредовао у Италији, идући њему на помоћ; али *Клаудије Нерон*, консул, потуче се с њиме, разбије му војску, и њега самога погуби. Вративши се у свој стан, Нерон нареди да се на врата од Анибалова стана баци крвава глава Аздрубалова. Картагењанин, видећи њу рекне:

— *Више и не сумњам да ће се мојој отаџбини задати самртни ударац.*

И доиста су Римљани, под командом *Публија Сципиона*, дрско и смишљено, пренели рат чак на врата саме Картаге. Анибал мораде тада похитати у Африку, на помоћ отаџбини. И оде одмах, напустивши све планове које је имао у Италији. Како су све државне касе биле већ празне, то је желео прекинути рат за неко време, да га после понови с већом силом и средствима. Састане се са Сципионом, али се не могоше погодити о условима мира. И опет, код Заме, би бој у коме надбише Римљани: четрдесет хиљада Картагенаца ту би које потучено

које заробљено. Картага је тад морала пристати на оно што је хтео Рим. Анибалу се, по захтевању Римљана, морала одузети главна команда над војскама, и дано му је да буде судија (претор); али дознавши да Римљанима није ни то доста, него да траже да им се он изда, и Картагењани хоће да га даду, побегне из Картаге, и добегне *Антиоху*, краљу сирйскоме, кога наговори да завојшти на Римљане, но тај рат не би срећан с тога што се Антиох сувише уздао у своју памет па није хтео слушати савете картагенскога војводе.

После поразе Антиохове, Анибал посумња да га и он не изда Римљанима, па за то оде Гортинијанцима,[1] на острву Криту. Он је био одвећ смотрен и досетљив човек; за то је и опазио да га може снаћи велика опасност ако се добро не заклони од жеђи за благом која је већ била на гласу у Крићана. Напуни дакле оловом многе велике суде, па озго заспе златом и сребром. Све то остави у Дијанином Храму, пред Гортинијанцима, божем као верујући њиховом поштењу. Пошто их је тако заварао, саспе све своје благо у шупље бакарне статује које је носио са собом, па њи понамешта у свом стану тако да их је могао свак видети.

Одатле је отишао са свим благом својим к *Прусију*, витинйском краљу. Римљани га и ту не оставише на миру, него пошљу *Квинтија Фламинија* к томе владаоцу да се жале што он прима њиховог непријатеља. Анибалу се

[1] Чувари чувенога Лавиринта на Криту, недалеко од Кносе или Гортине. Држи се да је овај Лавиринат градио Дедала; а у њему су погребавани мртви владаоци.

није било тешко досетити, за што долази овај посланик: за то најпре науми да побегне; али опази да је сви седам тајних излазака, које је био сам начинио на својој кући, посела Прусијева стража; јер се и овај хтео удворити Римљанима издајом госта свога. Тада јунак заповеди да му се донесе отров који је одавна чувао, да му се нађе кад затреба, и узевши га у руку рекне:

— *Хоћу да избавим римски народ од бриге која га мучи толико времена, кад он сам нема стрпљења да дочека самрт једнога старца. Победа, коју добија Фламиније над распасаним и изданим човеком, не чини му много части. Овај случај са мном показује колико су се Римљани изменили: њихови су оцеви јављали Пиру, да се чува од издајника који га је хтео отровати, а то је било онда кад је тај владалац водио против њих страшан рат у срцу Италије; а данашњи Римљани шиљу једнога консула свога да наговори Прусија да овај умори гадним злочинством свога пријатеља и свога госта!*“

По што је изгрдио и Прусија, и проклео га да му суде богови који заклањају освећена права гостопримства, прогута отров и умре. Тада му је било 70 година.

КВИНТИЈЕ ФАВИЈЕ МАКСИМ

РИМСКИ ДИКТАТОР

(Године 217 пре Христа)

Ми смо у животу Анибалову говорили и о *Квинтију Фабију Максиму,* за то ћемо овде казати још по нешто важније да се позна овај велики човек.

С велике своје смотрености, прозван је он *Фабије Оклевало,* а за велике заслуге његове народ и сенат дали су му име: *Штит отаџбине.* Још из детињства видело се шта ће од њега бити. Његов је карактер био тих, али спор, ћутљив, с мало воље за игре и друга дечина весеља. Он је, вели Плутарко, тешко сватао оно што му се казује, али је био покоран свима онима с којима се дружио; по свему што се видело на брзу руку, могли су они који га мало познају рећи да од њега неће бити никад ништа, али они који су га гледали из близа опажали су у њему непромениту сталност и лавску великодушност. Он сам, чим је ушао у послове, показао је да је оно, што се у њега није рачунало ни у што, озбиљност која се не покреће буд за што, а оно што се држало да је страшљивост — смотреност; оно

пак што се није у свачем журстрио и хитао — била је сталност и чврстоћа.

Он је био консул пет пута, и триумфовао је над Лигуријанцима за првога својега консулства. Али је највећу славу стекао у рату против Анибала. Без њега би Римљани пропали; они би се сатрли у борби против картагенске силе: он је дакле мислио да је боље оставити да се разиђе сама од себе ова страховита бура која се спремала да груне на Рим. Анибал, кога се војска састојала од разних народа, која је била далеко од свога завичаја, није имао ничега да се боји толико колико одуговлачења. И тако му је Фабије ослабио војску и без боја.

Као год што је био смотрен, тако је исто био и некористољубив. За његовог диктаторства било је уговорено да се откупе заробљеници. Али сенату не буде по вољи тај уговор па не дадне ни суме која је била уговорена; Фабије, да би одржао реч, и да би час пре избавио своје суграђане из ропства, прода већи део својега очинства, и тим новцем откупи Римљане који су били у ропству картагенском. Он је знао употребити и лукавство где треба: на тај је начин освојио Тарент. Кад је то учинио, онда је картагенски војвода рекао: „*Е, и Римљани имају својега Анибала*“. Кад му се већ досадило чекати судар с Римљанима, Анибал је казао:

— *Ако је Фабије доиста онако велики војсковођа као што се издаје, онда ваља да сиђе у поље и да прими битку.* — *Ако је Анибал,* хладно на то одговори Фа-

бије: — *доиста онако велики војвода какав мисли да је, нека ме натера да му дам битку.*

Кад је Корнелије Сципион хтео да пренесе рат пред саму Картагу, Фабије, не предвиђајући што ће из тога изићи, одупре се тој намери из све своје снаге, и осуђивао је тај поступак чак после првих успеха Сципионових. И не убеди се да су Римљани потпуно успели јер је умрьо баш онда кад се Анибал спремао да остави Италију. Римљани су узели да га сахране о државном трошку, није за то што би био сиромах, него што су хтели да учине достојну пошту великоме човеку.

МАРЦЕЛО (МАРКИЋ)

РИМСКИ ВОЈВОДА

(Погинуо 207 пре Христа)

Марко Клаудије Марцело био је као и Фабије пет пута консул, и радио је тако исто успешно против Анибала, само на други начин. Он је радио докле је његов другар разматрао; с тога је и прозван *Мач отаџбине,* а Фабија су звали *Штитом*. Природа му је била даровала снагу равну јуначкоме срцу, те га никад никакав непријатељ није ударио а да за то није платио главом. За прве младости своје, добио је више златних круна или венаца као награду за јунаштво, и имао је срећу да своме рођеноме брату спасе живот у једном сукобу. Његова жеђ за ратовањем имала се чим заситити, јер за његове младости Римљани су се морали борити против Картагењана у Сицилији; у најбољем јеку његовога доба, против Гала који су тежили да овладају свом Италијом, а у старости, против Анибала. Својим отвореним јунаштвом, на скоро је пао у очи свима. За време рата с Галима, био је наименован консулом, и, с другаром својим, узео је команду над војском. Нашавши се једном с мало војске пред не-

бити замка Картагенчева, изађе да развиди то место. С њим је био и други консул, и врло мала пратња. Тек што они дођу, а Никомиђани, који су били посакривани около, груну на њих, те Марцела убију на место, а другара му самртно ране: тако Рим у један мах изгуби оба консула своја. Марцелу је било тада шездесет година. Анибал прими његово тело с поштовањем које му и пристоји, сажеже га, па пепео од њега затвори у сребрну урну, и пошље сину овога знатнога Римљанина.

АРХИМЕД

СЛАВНИ МАТЕМАТИЧАР

(Погинуо 212 године)

Архимед се родио у Сиракузи, око 287 године пре Христа. Био је из једне породице која је својта краљу Хијерону. Још као младић, ишао је у Александрију те слушао учитеља Евклида, и тада се већ почео одликовати проналасцима. Он је изумео начин како да исуши баруштине у Мисиру, и утврдио је земље дуж Нила непробојним насипима. По повратку у Сиракузу, посветио је своје знање и свој дар одбрани своје отаџбине. коју је био опсео Марцело, и читаве три године (од 215—212) морала се продужавати опсада благодарећи његовим справама за одбрану: час је помоћу својих механичких справа издизао у вис непријатељске лађе, па их пуштао да се грувају о камење, и да се разбијају; час их је потпаљивао, кажу, помоћу неких огледалâ. Али најпосле Римљани ипак продру у варош. Архимед је баш расправљао неки задатак кад га војник један позове да иде за њим, за то није ни слушао шта му говори, а овај потегне и убије га на место (212[1]). Марцело је врло желео да се његов живот сачува, а кад то већ није било, он му је подигао диван гробни белег.

Архимед је кретао унапред и теорѝску и практичку страну науке. У теорији њему ваља захвалити за саставе:

[1] Неки веле 208 пре Христа.

1*

О сфери и о цилиндру; О сферастим и конастим облицима (сфероидима и коноидима); *О мери круга; О увртинама* (спиралама), *О центрима тежине линија и планова; О равнотежи телеса која плове по житкости* (хидростатика); у практици му се приписују *Скочићи* (или *колотуре*) за подизање и спуштање великих терета; и *Увртак* и *Наврtак*. Још је био начинио једну сферу која је представљала небеске покрете. Архимед је толико веровао у силу *полуге* да је чак говорио: Дајте ми на што да станем, па ћу свет померити с места. Он је био занет за своју науку. Није се само разумевао у математици, него и у другим наукама. Ево примера: један је златар градио круну краљу Хијерону па умешао у злато меди. Архимед настане да пронађе ту превару. Та мајсторија, данас тако позната, онда је још била незнана. Архимед се о том много мучио; и, једном, баш кад се купао у бањи, дође му на памет како је то морало бити. Сад излети из бање го наг, и потрчи кроз варош вичући:

— *Нађох, нађох, нађох!*

Од толиких чудноватих изналазака, које је учинио бранећи своју отаџбину, нарочиту пажњу заслужују огледала којима је потпаљивао римске лађе на двеста стопа даљине. Научници су дуго држали да је проста гатка то што казује стара историја; а данас се доказало да се и много више може чинити на тај начин.

КРАЈ ПРВОЈ КЊИЗИ

РЕФЕРАТИ О ОВОЈ КЊИЗИ

I

Одбору Чупићеве задужбине

Председник одбора, господин Милан Ђ. Милићевић, послао ми је свој рукопис као свеску прву „*Живота и дела великих људи у свих народа*“, које је он прибрао и уредио. Пославши ми то г. Милићевић замолио ме је писмом, да рукопис прегледам и за тим Одбору реферујем, а уједно јавио ми је, да је за другог референта умолио г. Стојана Новаковића.

Одзивајући се жељи г. Милићевића част ми је известити Одбор, да сам ја означени рукопис прегледао; и по што сам пажљиво оценио чланке и животописе који су ту стављени, као и лепу васпитну и родољубиву тенденцију, која се у цртању живота и дела изабраних јунака, законодаваца и мудраца старог века огледа, нашао сам, да се ова свеска може штампати о трошку Чупићеве задужбине, и да дело заслужује потпору ове задужбине, те да на свет изађе. Добро вели г. Милићевић у писму, које је овим поводом мени писао, да је „баш приликама у којима смо данас довољно доказана потреба снажити

родољубива осећања и карактерност у нас," што га је и побудило да похита с оваком збирком у књижевност нашу. И ја се потпуно с њим слажем, кад у предговору вели, да проучавање живота и дела великих људи није само пријатно задовољавање обичне радозналости, него „неосетно и лако збирање многих историјских знања која је добро упамтити, и поступно завољавање и усвајање моралних начела, и што је најглавније: то читање буди нарочито у срцу младића жељу, да се угледа на личности које су му најмилије"; — и даље, где вели, да „баш у младости, у то прозорје од живота, живот кога славног човека ма у којој врсти рада може учинити најживље и најродније утиске, јер се обично карактер склана по угледима којима се човек диви."

Колико је мени познато, на овој грани нејаке наше књижевности до сада је мало рађено. Један стари превод Плутарха и две свеске дра Николе Крстића под насловом „Образи из опште историје" — то је готово све. Према томе рад г. Милићевића неће бити излишан, особито што он у предговору обећава, да ће знатни Срби из старијега доба доћи на своје место по времену у коме су живили, а они из новијег доба испуниће сами четврту и последњу свеску ове збирке.

Препоручујући дакле овако ову свеску рукописа г. Милићевићевог Одбору, не могу опет пропустити, а да не означим у њој некоје по моме мишљењу крупније недостатке и празнине са жељом, да се попуне и исправе.

Тако прво, држим, да је недовољан избор чланака или управо личностй, којих се биографија излаже. Баш према потреби, да се историјско знање шири, нужно је у оваким списима мотрити, да у изабраним јунацима и мудрацима буду по могућству заступљени сви већи и важнији културни народи, те да се резултати радње и живота тих јунака доведу у свезу са културним и политичним епохама у историји дотичних народа или где треба и свега света. Од таквога описивања и од такве поуке може тек бити неке веће и трајније користи за

омладину и публику којој се књига нуди. У том смислу наћи ће се у овој свесци г. Милићевића празнина, која није незнатна, но која се може попунити. Тако не видим тамо ни једном личношћу заступљење старе Индијанце, старе Мисирце, Јевреје (с Финичанима) и Персијанце, а извесно је да су ови народи истока и њихова давно преживела култура били основа и покретач грчкој и римској па посредно и осталој јевропској култури. Ово се слободно може тврдити како о религијама, тако и о индустрији, па и уметностима и о наукама. Истина, Јевропа би зар и без тога могла и морала развити какву такву своју засебну и самониклу културу, као што ју је имала и Америка у Мехиканској и Перуванској; али је неоспоран историјски факат, да су земље и народи југозападне Азије, северне Африке и југоисточне Јевропе, стојале од вајкада у живом узајамном додиру и саобраћају, те по томе историја и образованост њихова као и радња њихових великих људи једва ли се могу свака за се одвојено или једна без друге разумети и с неком коришћу проучавати. По што сам ово означио, имам казати, да ми се види недостатак, што у збирци г. Милићевића поред животописа китајског законодавца Конфучија нема индијског *Буде*, у толико више, што веру Будину и данас верују неколике стотине милијуна рода људског на истоку, и што је из њених основа и из њезиног морала ушло по нешто и у друге вере азијског и јевропског света. Даље, мислим да у овакој збирци не би могла никако изостати биографија јеврејског законодавца *Мојсија*, па онда бар једнога од мисирских царева *Сезостра* (Сезуртена или Рамза Великог) и *Псаметиха;* даље персијског краља *Кира* (Курјуша) или *Дарија (Дарјавуша) Висташпе*, са означењем најважнијих црта из мисирске и иранске културе и религије. Прелазећи на римску историју и велике људе у њој, морам означити као погрешку, што је дата биографија митолошких краљева и законодаваца Ромула и Нуме Помпила, а изостављене су историјски големе и у сваком погледу епохалне личности Катона Цензора, даље,

Тиверија и Каја браће Граха, а особито знаменитог *Јулија Цезара*, кога живот и дела задобише за државу римску и за цео потоњи свет пресудног значаја. Овамо би могла доћи и биографија цара Хадријана, Марка Аврелија и Трајана. У оцењивању, да ли која историјска личност заслужује да јој се биографија у оваку збирку узме, не могу за мерило служити само побуде и тежње или и сами начини радње њезине, но још више резултат и утицај њезин на савременике и потомство. Тако опет мислим да би ваљало изоставити животопис Марка Кориолана, а узети боље живот *Цинцината;* јер код Кориолана у колико се износи леп пример синовље и породичне љубави, којој се жртвује најжешћа жеља за осветом над политичким противницима и над отаџбином својом, у толико ружније излази слика охолог племића, који угњетава народ и издаје своју отаџбину. Код Цинцината напротив пример дивног родољубља и одрицања од сваке награде за учињене услуге земљи својој остаје вечито светао и прелази у пословицу. У осталом обе ове личности, исто као Ромуло и Нума, нису историјске, но су чисто производ скаске, измишљене ради задовољења народне сујете и ради попуњења празнине, која покрива историју Рима готово све до картагенских ратова. То је најновијим истраживањем а особито критички знаменитим радом Момзена, Виљема Ина и других специјалиста у римској историји неоспорно утврђено. — Од класичких књижевника и научника старога Рима не би требало у збирци великих људи изоставити биографије *Цицерона* и *Тацита;* неколики цитати из Тацитових „Анала“ и из његовог описивања ђерманских нарави и обичаја довољни су да покажу драгоцену вредност овога писца, кога у старом веку није нико надмашио у томе правцу. — На послетку о великим људима старе Грчке имам напоменути, да би добро било узети још и *Филопемена*, овога славног вођа ахајског савеза и најврснијег браниоца независности и слободе јелинске, који је војничким и грађанским врлинама својим подсећао увек на Епаминонду и праведно заслужио назив „*Последњи Јелин.*“

Друго, о распореду животописа изабраних великих људи у овој свесци мислим, да би историјско-наставној и васпитној цељи ове књиге боље одговарао распоред, који би био удешен по народима, а не само по кронологији, тако, да личности које једном народу припадају дођу све једна за другом без прекидања људима из других народа, а групе личности по народима да се започну и свршују кронолошким редом појаве и вредности народâ у историји.

Треће, збирка великих људи не треба да буде без животописа знаменитих и славних жена. Истина, друштвени и грађански положај женскиња у старом веку био је тако низак и од јавног живота ограђен, да би се једва које женско име могло у овој свесци изнети (н. пр. митолошко-поетских женских личности истока, Семирамиде и Дидоне, и славне римљанке Корнелије, мајке браће Граха). Но међу животописе великих људи средњега и новога доба, према историјској правди као и према задатку овакког списа, треба на сваки начин да дођу животописи великих и знаменитих жена, а ове ће се наћи у историји свију јевропских народа, који су на културном и политичном пољу човечанског развитка имали извесну улогу.

Ово су моје напомене о означеном раду г. Милићевића, које са извештајем подносим Одбору Чупићеве Задужбине, изјављујући жељу, да и остале свеске „Живота и дела великих људи“ што скорије угледају света.

12 Децембра, 1876 год.
у Београду

Ст. Бошковић
члан одбора

II

Председнику Одбора Чупићеве Задужбине

Господину

М. Ђ. Милићевићу

Господине председниче,

Примио сам рукопис „Животи и дела великих људи у свих народа. Свеска прва“, који сте ви за издања Чупићеве Задужбине спремили и наменили, а уз рукопис примио сам и реферат члана одборског г. Стојана Бошковића.

О такој књизи ја сам више пута мислио као о прекој потреби за нашу васпитну књижевност, а ево поводом каквих узрока.

Мислећи често о линијама, којима се историја нашега књижевнога живота кретала и креће, ја сам више пута жалио на једностраност њезинога тока. Иза времена, у које сви мисле о језику и претресају филолошка и правописна питања, долазило је време, кад су сви сањали о слави песничкој; иза времена тога поводња над умовима просуо се поводањ природњаштва и реалистичке критике, у ком су багателисањем осталих наука и нереалних књижевних праваца сви изискавали превагу практичности индустријскога живота и васпитања, макар да је од свију проповедника најмање њих потражило дубину онога што другима с намештеним одушевљењем препоручиваху; иза тога се горућа пажња обратила на питања економска с којима се исто тако прошло, јер нико није много труда изгубио око практичког извођења лепо замишљаних основа, итд. Па обично струја така у маси би заносила у нас умове и са свим једнострано обузимала би већину литерарне продукције и

дневног интереса за њу, отупљујући пажњу и потребно поштовање за остале. Тако би се могло опазити, да се више трчи за овим или оним правцем који је једног или другог дана у моди, него што се тражи истинита вредност производа или производника; да се наклоности радње више окрећу за дневним ветром, него што траже да разноструким радом посао просвете народне крећу сагласно разноструким потребама живота народнога. И како је снага производника непрестано мала, а уз то средства, која су производима на руци, никад не измичу из оскудице, то знамо добро како је ишло. Док су сви уређивали правопис, напуштени су остали други потребни и може бити потребнији послови, а правопис баш тада није уређен; док су сви певали, није нико учио, а спевало се баш тада најмање; кад су сви претресали философске теорије о користи или штети једних или других наука, заспала је белетристика и запустио се језик, а на наукама није тада ни мало више урађено него други пут пре или после тога. А док нас у последње време све заносе снови, те за задаћу или мету српске књижевности мећемо просто преведен програм књижевности француске, енглеске, или немачке без обзира на разлику, која ће вечито остати међу нама и међу оним народима, те докле за то чезнемо за својим високопарним жељама, оно мало ђака, што по школама научи читати, заборавља и тај минимум успеха школског, не имајући удешене хране за се, па је остављено или на благу бригу Јеремије Караџића и комп., или на жалосну храну, коју може црпсти из дневне журналистике наше.

Бива ли ово за то, што смо слаби, или што смо неспремни, па ништа сигурно не знајући, свуда се голим ласкањем задовољавамо, или што мало самостално мислимо; или што нас мори несрећна жеђ да се допаднемо ономе што је ког дана на мегдану не најпризнатије, него што можда највећма дрском безобзирношћу осваја; или што у опште, трчећи за хуком дневном, ништа не радимо с дугачким рачуном, проведеним из прошлости у будућност — није место да се овде расправља.

Па опет има једна истина, која, и ако противним правцем, у исти ред иде, па ћу је поменути поглавито за то, што ће ме она довести ближе к ствари.

При свем оном што је горе речено, не може се одрећи, да је за последњих 30—40 година књижевност наша леп напредак учинила. Ми заиста имамо у наше дане људи и више и ученијих, ученијих у јевропском смислу те речи, него што смо их онда имали, и томе се заиста ваља радовати. Развитак које школског, које државног живота народног собом је тако доносио. Па опет старија књижевност била је много ближе народу, и при свој слабости својој много се више бринула за њ. Може бити да је то за то, што су и сами књижевници ближе били народу, него што су данашњи, али стоји тврдо, да из потоњих, из најновијих периода мало је ко продрьо толико у масу колико су из старијега продрли Доситије и по том Милован Видаковић. А колико би вредно било да неко данас оноликом и онако пространом моћу омиљености, којом се Видаковић служно, војује против недостатака или шири потребна својства и погледе у нашем народу — и то приповетком на савремени начин писаном?...

У старијој књижевности више ће се наћи литерарне хране за моралну поуку свакидашњега живота, него у данашњој. Ако је данас, може бити, више науке, онда је било више васпитног елемента. Беше ли после књигâ, које су извршиле толики уплив колики Доситијеве?

А тај баш *васпитни елеменат*, тај смо ми књижевношћу дужни дати народу у награду и накнаду за ону материјалну храну, коју он свему осталоме књижевном нашем животу пружа. Али и то не толико расправама и резоповањем, доказивањем како треба, од чега без саме радње ником користи није, колико живом радњом, крепком речју, књигама, којима се таки програм врши. Боља је једна, ма и осредња, књига, у којој је жива васпитна снага, него сто најнаучније и најсувре-

меније написаних расправа о васпитању. Не говора, не резоновања, у коме смо се ми, у последње време, по готову изгубили, него рада треба, и тај нам може помоћи!

Овога ради, господине, ја се удружујем с г. Бошковићем, да означим као врло подешен избор дела, које ви у рукопису одбору Чупићеве задужбине подносите, јер мислим, да су биографије знатних људи једно од оних васпитних средстава, за која мислим, да толико оскудевају нашој књижевности, и да су јој недостатак. А ја сам толико за то, да се овака и оваквој сродна врста књижевности одбором фонда Чупићева потпомаже, да бих моралном и друштвеном васпитању кроз оваке, па и другчије, и чисто белетристичке књиге, посветио сва материјална средства фонда, ако би се то само могло сложити с тестаменатном покојниковом наменом, коју треба као светињу чувати.

Иначе у погледу на стручно разматрање рукописа, по што то ни онако није круг мога обичног занимања, мене потпуно разрешава суд и реферат такога познаваоца историјске науке, као што је г. Ст. Бошковић. Једино бих имао његовим напоменама нешто додати и о неким тачкама изрећи погледе, који у неколико само раширују оно, што је г. Бошковић рекао, а у неколико се од онога разликују за то, што се питање с другог гледишта проматра.

Тако у првој и другој тачки г. Бошковића, у којима жели, да се распоред биографија учини по народима, па да се по групама и по историјском реду народа удесе и групе биографија, ја бих питање с другог гледишта узео, и по томе пре распоред ваш одобрио. Мени се чини, да задатак збирке биографија није тај, или не мора бити тај, који је историјског излагања. Збирка биографија није толико намењена изношењу живота и дела разних народа, колико изношењу живота и дела *појединих људи*. Ово је страна, за коју се мени чини, да сте је и ви као главну поставили, и како бих рекао, она је изабрана за то, да пружајући угледе за подражавање

буди и регулише у омладини формовање карактера, изазивљући да се развијају црте, којих се клице од рођења у индивидуама сакривене налазе. Ако се ја нисам преварио, мислећи да је то намера дела, онда, према томе као према главноме, морали би отпасти обзири реда и пуноће историјске. И тога ради ја бих управо нарочито уклањао се од реда историчког, задржавајући најпростији хронолошки поредак, како се не би нико, намамљен онаким редом, надао, да ће наћи што друго осим чистих биографских угледа и нацрта. Не знам имам ли право, али ми изгледа, да и из распореда треба уклонити све оне обзире, који би могли, ма и приближно, пажњу одвлачити од онога што је главно делу. Моји назори могли би пасти са свим, ако бисте ви моје разумевање вашега плана опровргли, те показали да сте хтели да пишете не збирку биографија с намером, да њом чисто васпитну књижевност попуните, него збирку биографија с намером, да у низу великих људи, представника историје појединих народа, саму историју тих народа представите. У таком случају моје би примедбе постале са свим излишне.

Што се тиче тачке г. Бошковића о биографијама знаменитих Римљана, ту зе потпуно слажем с њиме. *Цинцината* и ја желим видети у књизи вашој, али мислим да не би требало ни да *Кориолана* изостављате, не што бих ја, противно г. Бошковићу, одобравао оно што он с пуним разлогом у Кориолану осуђује, него што мислим, да не треба уклањати с очију ни то, како може бити великих људи, јаких снага карактера и на странпутици. Нека се свет учи одвојено ценити снагу и карактер по интензивној унутрашњој вредности њиховој и одвојено осуђивати погрешне поступке таких величина; нека се види, да ни величина не мора бити проста од погрешака, и нека се сажаљењем, које се том приликом буди, и које треба и писац нарочито да изазива или потпомаже, учи омладина чувати се од странпутица и жртвовати личне назоре и осећаје општима. Мени се чини, да така негативна, индиректна поука може некад знатније деловати него директна. К оним биогра-

фијама које је препоручио г. Бошковић ја бих додао и оно што се зна о спартанском краљу Агесилају, у кога има доста црта, којих би подражавање у нас желети било.

К ономе, што је г. Бошковић говорио о митским личностима Ромула и Нуме, ја бих придружио и више. По мом мишљењу не би требало да уђе ништа, што би носило иоле митски карактер, али овога свога мишљења нећу категорички изрицати. Стари свет има биографија, које су сродне народним причама; оне су, према мислима онога времена, измишљане или да делују на образовање, тако како се данас у истој намери у романима за препоруку, покуду, осуђивање или подражавање, цртају разни карактери, или да се иза њих, као иза какве анонима, заклони дело неко, којему се хоће већ успех да обезбеди тиме, што се прави творац, који би могао личну супротност изазивати, крије иза измишљенога. Ако се тога ради не би мислило, да и таки животи могу остати (пошто они обзири старине могу и данас вредити), него би се претпоставило начело, да у збирку уђе само оно што је жива истина, што се заиста у животу догодило, коме бих се начелу, као што рекох, и ја радије придружио, онда би ваљало да испадну и животописи Омира и Езопа, које литерарна историја ставља у онај ред, у који политичка Ромула и Нуму. Како сам ја као главно овим животописима истакао васпитни карактер кроз примере, и то живе, што ми се чини да је и ваша намера, онда би тога ради испали и животописи установилаца религија, као што су Конфуције (којега биографија у делу има), Буда и Мојсије (којих биографија нема, али их г. Бошковић препоручује). Врло је под питањем, колико је историчке позитивне извесности у ономе што се зна о тим људима. Они ми изгледају више као представници неких видова или периода културе, него као личности, које историја са живота познаје. Као што рекох ја бих био за поуку примерима живим — али како се о ствари може мислити и иначе, оставио бих то на коначно решење вама као писцу, коме су и онако педагошке проблеме ближе него мени.

Иначе што бих ја желео, било би што веће пространство при биографијама. Чини ми се, да веома кратке биографије мање благотворно делују него простране, у којима се што више радње стиче. Не мислим тиме да приговарам краткоћи ових биографија. У биографијама старога века и не може бити оне пуноће, која се може наћи у биографијама новијега времена, а ја познајем добро, колико сте ви били стешњени и границама које сте општим планом дела сами себи поставили. Али се мени чини добро, да истакнем и препоручим потребу пуноће. Нека је у кратком раму општег тока живота и у прецизној збијеној карактеристици што више примера из живота, из радње; нека је што више прича, како су се знатни људи у појединим тешким моментима налазили и умели наћи. Па ако тим план дела и промену претрпи, ако тиме и вама више времена отиде, ја не сумњам, да ће ваше дело и наша литература тиме добити.

Уз ово што ми је пало на памет да напоменем, види се већ унапред, какав је мој главни суд о књизи. Ја у опште не бих био скрупулозан у оцени нигда, кад мислим да књижевност добија нешто, што јој је од преке потребе, а овде не само што ми то није од потребе, него се нарочито имам радовати што је ово дело, као што су обично ваша дела, одевено у онај глатки и лаки језик и слог српски, који је и сам собом добитак, те којим ће деловање таке књиге, која би могла без лаког и лепог слога половину цене изгубити, још јаче постати. И ја се дакле радо придружујем предлогу г. Ст. Бошковића, који је изрекао, да дело заслужује да се средствима одбора задужбине Чупићеве помогне.

Примите, господине председниче, и овом приликом уверење о поштовању, с којим остајем

Ваш

Ст. Новаковић.

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

Иначе што бих ја желео, било би што веће пространство при биографијама. Чини ми се, да веома кратке биографије мање благотворно делују него простране, у којима се што више радње стиче. Не мислим тиме да приговарам краткоћи ових биографија. У биографијама старога века и не може бити оне пуноће, која се може наћи у биографијама новијега времена, а ја познајем добро, колико сте ви били стешњени и границама које сте општим планом дела сами себи поставили. Али се мени чини добро, да истакнем и препоручим потребу пуноће. Нека је у кратком раму оптег тока живота и у прецизној збијеној карактеристици што више примера из живота, из радње; нека је што више прича, како су се знатни људи у појединим тешким моментима налазили и умели наћи. Па ако тим план дела и промену претрпи, ако тиме и вама више времена отиде, ја не сумњам, да ће ваше дело и наша литература тиме добити.

Уз ово што ми је пало на памет да напоменем, види се већ унапред, какав је мој главни суд о књизи. Ја у опште не бих био скрупулозан у оцени нигда, кад мислим да књижевност добија нешто, што јој је од преке потребе, а овде не само што ми то није од потребе, него се нарочито имам радовати што је ово дело, као што су обично ваша дела, одевено у онај глатки и лаки језик и слог српски, који је и сам собом добитак, те којим ће деловање таке књиге, која би могла без лаког и лепог слога половину цене изгубити, још јаче постати. И ја се дакле радо придружујем предлогу г. Ст. Бошковића, који је изрекао, да дело заслужује да се средствима одбора задужбине Чупићеве помогне.

Примите, господине председниче, и овом приликом уверење о поштовању, с којим остајем

Ваш

Ст. Новаковић.

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

IX

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1878

IX

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

ИЗ СВИХ НАРОДА

КЊИГА ДРУГА

САБРАО И УРЕДИО

М. Ђ. Милићевић

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1878

Референти

Стојан Бошковић

Стојан Новаковић

ГДЕ ЈЕ ШТО

—

СТРАНА

СТРАНА

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

ПУБЛИЈЕ СЦИПИОН „АФРИКАНАЦ“

РИМСКИ ВОЈВОДА

(РОЂ. ОКО 234 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Публије Корнелије Сципион, син Корнелија Сципиона Насике, показа још из младости велику даровитост и јуначку сталност, и тим спасе римску републику. Он се родио у доба обилато великим људма, и стао је међу њих у први ред: он је, најпосле, победио Анибала!

Још му није било више од седамнаест година кад је оно, у првој војни, у почетку пунскога рата, избавио живот оцу своме, тадашњем консулу; то је било у битци Анибала и Римљана код реке Тесина (Тичина). Консул беше рањен и већ скоро опкољен гомилом непријатеља: млади Сципион, дознавши за опасност у коју му је отац пао, јурне на непријатеље,

обори или растера све што му се десило на путу, и оца свога изведе међу Римљане. На скоро после тога, показа он колико је чврсте душе, и колико љуби отаџбину: то се догоди после битке на Канама, кад бејаше трибун у једном легиону. После те знатне битке он, као и многи други официри, беше се повукао у једну суседну варош која је држала с Римљанима. Ту млади Сципион дозна да су ови официри, све синови из првих кућа у Риму, једина узданица републици, саставши се код некога *Метела*, и, очајавајући о спасењу отаџбине, смислили да се укрцају у ком пристаништу, и да иду из Италије. Сципион плане на тако кукавичку заверу; и науми да јој се одупре макар га и главе стала; па, окренувши се к својим официрима који су били око њега, рекне: „*Ком је год драго да се спасе Рим, нека иде за мном!* Правце се упути к оној кући где су се држали ти договори, уђе унутра, и, с мачем у руци, викне: „*Тако га рђа не попала, ја не ћу никад оставити своје земље, нити ћу допустити да је остави ма ко;* па погледавши у Метела, настави: „*И ти, и сви твоји што су овде, закуните се тако исто, или ћете изгубити главе!* Ово престрави преступнике који се одмах закуну као и он, и тренутак слабости плате доцније јунаштвом које никад није посрнуло. Ето тако је потоњи избавитељ Италије, и започео своје јунаштво спасењем отаџбине. Са својих војничких и грађанских врлинâ, он је у брзо изашао на глас међу Римљанима. У својој двадесет првој години, заиска службу

едила[1] која се није могла добити пре 27 године. Трибуни се одупреше његовој молби за то што није имао година за ту службу.

— *Али ако сви Римљани хоће да ја будем едил*, рекне Емило: — *онда имам доста година; допустите да ја њих упитам за то*". И тек што је казао шта жели, полетеше гласови са свих страна за њега. Ето тако је он још тада био уважен међу својим суграђанима!

Корнелије Сципион, отац његов, и Кнеј, стриц му, погину у Шпанији где су командовали војскама републике. Била је велика забуна: ко да се постави на место ова два тако заслужна војводе; нико се није отимао о команду у којој су њих два заглавили: Публије Корн. Сципион, премда је био тек у двадесет-четвртој години, видећи да су се сви препали, устане и понуди се да иде да командује војском у Шпанији, ако га народ прима. Ова понуда, која је у оваким приликама доказивала више јунаштва и ревности него жудње за влашћу, прими се радосно, и млади Римљанин као из једнога грла буде изабран за војводу војсци у Шпанији. Кад прође први пламен одушевљења, људи се размисле о његовим годинама и, место наде, настане страх. Сципион, опазивши ту хладноћу, изговори једну беседу пуну поуздања; он разлагаше тако мудро о

[1] *Едили* су били старешине у Риму; тако су се звали за то што им је главни посао био да пазе на државне зграде. Они су се бирали на годину дана. Том се службом почињала каријера почасти.

својим годинама, о части која му је учињена, и о рату који је предузимао, да је разбио народу сву бригу, и повратио према себи ону веру која му је и дала команду.

Обрицања његова не бише празна: дошавши у војску, нађе је у врло жалосном стању, али поврати поверење и ред, поби непријатељске вође у више бојева, и кроз пет година истера из Шпаније Картагенце све до једнога. Најјача и најбогатија варош у тим земљама била је Картагена (нова): њу он оте за један дан. Ту је запленио небројемо благо; један део тога блага раздели војницима, да се и други пут својски бију; а да би придобио себи срце народâ међу којима се находио, призове таоце и заробљенике, успокоји их, и каже им, да Рим воли пријатеље и савезнике него робове, за то их поотпушта све — без откупа. Ова милостивност вредела му је колико и једна победа.

Тада једна госпођа, почитована по својим годинама и по своме роду, жена *Мандонија,* који беше брат *Индибилу,* краљу илергетском, дође и паде на колена пред њим с многим младим кнегињама, Индибиловим ћерима, и с другима тако исто одличнима, молећи га да заповеди стражарима својим да се о њима особито постарају. „Оне су младе, лепе, а робиње су, дода она, па их свашто може снаћи“.

— *Слава моја, и слава народа римскога баш и јест то,* одговори Сципион: — *да поштујемо све што је за поштовање, ма у ком крају света то било. Али ми ви дајете нов узрок да се о том још више*

побринем". И преда их једном официру кога је мудрост већ била сваком позната, заповедивши му да их чува онако као да би оне припадале Римљанима или њиховим савезницима.

После тога, доведу му једну кнегињу, особиту лепотицу. Она је била верена *Алуцију*, кнезу целтиберијанском. Он одмах дозове њене родитеље и вереника њеног. Овоме каже да је љуба његова била у његовој кући као год да је у очиној. *„Ја сам тако поступио за то да бих вам могао учинити поклон који је достојан и вас и мене. Никакве друге захвалности не тражим за то од вас до да будете пријатељ народу римском*"!

Родитељи кнегињини мољаху га да прими благо које су му донели у име откупа, па то све спусте код његових ногу.

— *Ја придајем ово*, рече Сципион Алуцију: — *к миразу који ће вам дати таст ваш;* и примора га да узме тај новац. Овако поступање није било бескорисно за младога јунака: на скоро тај исти кнез с одабраном војском дође к њему, и стаде под римску заставу. Глас о његовој доброти и о његовим доброчинствима стече му у мало времена више пријатеља него што му сила оружја покори непријатељâ.

Тако леп глас стиже у Рим пре њега, и расположи све у његову корист. По повратку, изабран би за консула, и доби Сицилију да управља њоме. То је већ био неки полазак у Африку, и он није ни тајио да њега тамо вуче срећа његова. Али је наишао на те-

не може ништа очекивати од њега као од државнога чиновника и командата.

И ако је он радио с таком некористољубивошћу опет су га, кад се вратио у Рим, оптужили да је имао некакве договоре с Антиохом: некаква два *Петилија*, два народна трибуна, дигоше на њ тужбу, и нађоше у Римљана толико неблагодарности да их послушаше. Избавитељ Италије би позван пред народ као кривац: он дође; није се бранио, него је само казао шта је учинио за отаџбину па је све живо у глас повикало да му одобрава што је год чинио. Први дан прође а ништа се не сврши; позову га други дан; он дође опет, и кад се беху сви утишали рече им: — *Трибуни, и ви Римљани који стојите око мене, ово је баш онај дан када сам ја победио Анибала и Картагену; данас нам ваља пасти на молитву; хајдемоте дакле у Капитô!* Велике успомене, које он тиме разбуди, учинише дубок утисак, и сви пођоше за њим у Капитô; једини трибуни и робови осташе на месту. Од овога дана, који се може сматрати као последњи у тако красном животу, оде он у Литерну, да се склони од суревњивости и пакости својих тужилаца с намером да не иде да се брани и ако је парница против њега била на ново подигнута. Брат његов одбијаше његово одсуство на неку незгодну болест због које није могао да дође у Рим. Тужноци су хтели да се силом доведе; али *Тит-Семпроније Грак*, који је дотле био његов непријатељ, узе да га брани, и показа колико би било ружно за Рим кад би допустио да се тако

понизи онај који је победио четири војводе Картагенске, који је разбио и растерао четири велике војске, који је победио *Сифакса, Анибала*, и *Антиоха*. „*Зар баш нема никаквих заслуга, никаквих одличја*, подвикну он: — *која би могла прибавити великим људма мирно уточиште, и као неко освећено и неприступно склониште, где би њихова старост, ако се већ не ће поштовати, била бар заклоњена од увреда и напада?*

Ова је беседа учинила свој утисак. И тако је највећи човек онога доба могао мирно умрети у свом уточишту где је провео последње дане обрађујући своје земље. Преминуо је у својој петедесет-четвртој години, 180 пре Христа. Он је сам себи начинио гробни белег да склони своје остатке од своје отаџбине која, због своје неблагодарности, није заслуживала да их има.

Брат његов, који је прозван *Сципион Азијатски*, није боље од њега награђен. *Катон Цензор* изради један закон да се покажу суме које је он примио од Антиоха, и тако га осудише да плати велику глобу што је божем брат његов примио новце од Антиоха. Његова добра бише сва продана, и тек се тад виде колико је он прав, кад му све богаство није могло ни глобу да подмири.

не може ништа очекивати од њега као од државнога чиновника и командата.

И ако је он радио с таком некористољубивошћу опет су га, кад се вратио у Рим, оптужили да је имао некакве договоре с Антиохом: некаква два *Петилија*, два народна трибуна, дигоше на њ тужбу, и нађоше у Римљана толико неблагодарности да их послушаше. Избавитељ Италије би позван пред народ као кривац: он дође; није се бранио, него је само казао шта је учинио за отаџбину па је све живо у глас повикало да му одобрава што је год чинио. Први дан прође а ништа се не сврши; позову га други дан; он дође опет, и кад се беху сви утишали рече им: — *Трибуни, и ви Римљани који стојите око мене, ово је баш онај дан када сам ја победио Анибала и Картагену; данас нам ваља пасти на молитву; хајдемоте дакле у Капитô!* Велике успомене, које он тиме разбуди, учинише дубок утисак, и сви пођоше за њим у Капитô; једини трибуни и робови осташе на месту. Од овога дана, који се може сматрати као последњи у тако красном животу, оде он у Литерну, да се склони од суревњивости и пакости својих тужилаца с намером да не иде да се брани и ако је парница против њега била на ново подигнута. Брат његов одбијаше његово одсуство на неку незгодну болест због које није могао да дође у Рим. Тужноци су хтели да се силом доведе; али *Тит-Семпроније Грак*, који је дотле био његов непријатељ, узе да га брани, и показа колико би било ружно за Рим кад би допустио да се тако

понизи онај који је победио четири војводе Картагенске, који је разбио и растерао четири велике војске, који је победио *Сифакса, Анибала*, и *Антиоха*. „*Зар баш нема никаквих заслуга, никаквих одличја*, подвикну он: — *која би могла прибавити великим људма мирно уточиште, и као неко освећено и неприступно склониште, где би њихова старост, ако се већ не ће поштовати, била бар заклоњена од увреда и напада?*

Ова је беседа учинила свој утисак. И тако је највећи човек онога доба могао мирно умрети у свом уточишту где је провео последње дане обрађујући своје земље. Преминуо је у својој петедесет-четвртој години, 180 пре Христа. Он је сам себи начинио гробни белег да склони своје остатке од своје отаџбине која, због своје неблагодарности, није заслуживала да их има.

Брат његов, који је прозван *Сципион Азијатски*, није боље од њега награђен. *Катон Цензор* изради један закон да се покажу суме које је он примио од Антиоха, и тако га осудише да плати велику глобу што је божем брат његов примио новце од Антиоха. Његова добра бише сва продана, и тек се тад виде колико је он прав, кад му све богаство није могло ни глобу да подмири.

не може ништа очекивати од њега као од државнога чиновника и командата.

И ако је он радио с таком некористољубивошћу опет су га, кад се вратио у Рим, оптужили да је имао некакве договоре с Антиохом: некаква два *Петилија*, два народна трибуна, дигоше на њ тужбу, и нађоше у Римљана толико неблагодарности да их послушаше. Избавитељ Италије би позван пред народ као кривац: он дође; није се бранио, него је само казао шта је учинио за отаџбину па је све живо у глас повикало да му одобрава што је год чинио. Први дан прође а ништа се не сврши; позову га други дан; он дође опет, и кад се беху сви утишали рече им: — *Трибуни, и ви Римљани који стојите око мене, ово је баш онај дан када сам ја победио Анибала и Картагену; данас намваља пасти на молитву; хајдемоте дакле у Капитô!* Велике успомене, које он тиме разбуди, учинише дубок утисак, и сви пођоше за њим у Капитô; једини трибуни и робови осташе на месту. Од овога дана, који се може сматрати као последњи у тако красном животу, оде он у Литерну, да се склони од суревњивости и пакости својих тужилаца с намером да не иде да се брани и ако је парница против њега била на ново подигнута. Брат његов одбијаше његово одсуство на неку незгодну болест због које није могао да дође у Рим. Тужиоци су хтели да се силом доведе; али *Тит-Семпроније Грак*, који је дотле био његов непријатељ, узе да га брани, и показа колико би било ружно за Рим кад би допустио да се тако

понизи онај који је победио четири војводе Картагенске, који је разбио и растерао четири велике војске, који је победио *Сифакса, Анибала*, и *Антиоха*. *„Зар баш нема никаквих заслуга, никаквих одличја*, подвикну он: — *која би могла прибавити великим људма мирно уточиште, и као неко освећено и неприступно склониште, где би њихова старост, ако се већ не ће поштовати, била бар заклоњена од увредâ и нападâ?*

Ова је беседа учинила свој утисак. И тако је највећи човек онога доба могао мирно умрети у свом уточишту где је провео последње дане обрађујући своје земље. Преминуо је у својој петедесет-четвртој години, 180 пре Христа. Он је сам себи начинио гробни белег да склони своје остатке од своје отаџбине која, због своје неблагодарности, није заслуживала да их има.

Брат његов, који је прозван *Сципион Азијатски*, није боље од њега награђен. *Катон Цензор* изради један закон да се покажу суме које је он примио од Антиоха, и тако га осудише да плати велику глобу што је божем брат његов примио новце од Антиоха. Његова добра бише сва продана, и тек се тад виде колико је он прав, кад му све богаство није могло ни глобу да подмири.

———◆———

МАРКО ПОРТИЈЕ КАТОН, ЦЕНЗОР

(РОЂЕН ГОДИНЕ 234 ПРЕ ХРИСТА)

Катон је био из Тускула, и живео је међу Сабињанима у младости својој, пре него се почео мешати у државне послове, јер је тамо имао неке земље које су му остале од оца.

Л. Валерије Флак навали на њ, да се пресели у Рим, и да уђе у ред правозаступника. Катон га послуша, и за кратко време, изиђе на велики глас; он је говорио врло течно, а беседа му је била увек силна. Исто је тако успевао и у војничким пословима: први пут је отишао на војску у седамнаестој години својој. У Сицилији, под консулима Фабијем Максимом, и Клаудијем Марцелом, постао је војнички трибун. По повратку отуда, отишао је с војском *Клаудија Нерона*, и врло се одликовао у боју на Сијени, где погибе Аздрубал, брат Анибалов. По нарави својој и по владању, он је био одлични војник. Од природе јак, чврст, а навикао на највећу опоритост, могао је ласно да сноси сваку немаштину. Ишао је пешке; носио своје оружје сам; и обично је уза се водио само једнога

роба, на ког се никад није срдио, ма шта да би му зготовио за оброк. На војсци је пио обично само воду, осем што би помешао у њу неколико капи оцта ако би била мутна; и кад би бивао слаб, окушао би по малко слабога вина. У боју, његов лик и његов глас беху страховити, рука му је ударала без престанка, и он би волео погинути него уступити и за један тренутак. На срећу, његова је снага била онако исто велика као и јунаштво.

Поставши квестор консула Сципиона Африканца, не могаше да се сложи с овим војводом. Сципион, где је требало извршити какве намере, није ни мало штедио државних пара, још је имао обичај рећи: Ваља гледати шта је урађено, а не колико је потрошено, кад би давао рачун држави. Катон, напротив, који се ничега није бојао толико колико трошкова, није могао да гледа очима такво расипање, за то се врати у Рим да се тужи на Сципиона.

Право говорећи, Катон је био толико штедљив, да се може назвати права тврдица. Рођен у малој имовини, он је врло добро радио што је настојавао да се она увећа; али није умео ставити границе својој жељи, која управо није тежила да гомила, него да увећава и да чува: он је стрепео од најмањега уживања и потрошка. И ако је малим био задовољан, малом кућом и умереним столом, ипак је радио као да се није имао чим хранити; чак је у старости, по што је вршио прве службе у држави, давао новце на интерес. За то га нико не може кривити по што је закон

то допуштао; тек та жеђ показује срце које није потпунце племенито. Али тај исти човек, који је допуштао да се види така мана у његовој кући, чуваше као очи у глави сваку пару државну; па и онда кад је држава трошила за њега, он је живео тако умерено, као да је све плаћао из своје кесе. Ова племенита некористољубивост не само да брише ону пегу тврдичења, него још напомиње да то у њега није било мана него мудра смотреност само малко претерана. У истини, он је чувао више за друге него за се; и ако се срдио на раскошност, то је за то, што је она упропашћавала старе установе које су Рим увеличале, и спремала стрмоглав држави. Тек се ипак мора казати да у такој претераној штедљивости има нека неосетљивост која се често претвара у свирепост. Он је хтео да се продају робови кад остаре и не могу да раде, да се не би трошило на њихову храну.

— *Никад није,* говорио је он — *јевтино она ствар без које се може бити, и која је непотребна.* Поводом тога ево како разлаже Плутарко:

„Продати тако робове, или их отерати, по што су остарели у служби, као какве животиње, изгледа ми да долази од сувише опоре природе која сматра да између човека и човека нема веће дружбе која би их обвезивала да помажу један другоме, него само дотле докле један другоме ваљају; а ми ипак видимо да доброта иде даље од правде, по што нас природа учи да смо правични и праведни спрођу људи, а милостиви и благи чак и према животињама: ово извире

из човечанске бла̀гости која не треба никад да пресуши у човеку. Јер, доиста, хранити старе и разјашане коње, који су остарели под нама, хранити псе не само док су кучићи него и кад оматоре, услуга је која доликује души доброј и милостивној. . . . Не ваља поступати с оним што има душу и осећање као с каквом траљом, или ножаком, које бацамо по што нам нису ни за што, ако ни због чега другога оно бар за то да се подсећамо на човечност, на благост и спроћу најмањих услуга̂. Ја не бих никад продао вола који ми је орао толико година, само с тога што је остарео, а још мање роба који је остарео у мене, за оно мало пара што ћу за њ добити, по што ни купац не може никад много дати за њега“.

Катон, поставши консул, пређе у Шпанију да умири племена која су се била побунила, и за врло кратко време освоји четири стотине вароши̂. Он је врло миловао да га хвале, а није трпео да се други хвали пред њим. За то је по некад говорио: — Ја сам више покорио вароши̂, него што сам провео дана у мојој команди. Вративши се у Рим, добије част да триумфује.

По што је прошао кроз прве службе, у којима је показао највећу способност, а нарочито најчистије поштење, Катон заиште и добије цензорство[1]. У по-

[1] *Цензори* су у Римљана били чиновници који су изнајпре само састављали *ценз*, то јест, пописивали грађане, оцењивали њихово имање, и руковали државним благом. Доцније се власт њихова јако увећала: они су мотрили на владање и обичаје, ударали су руго на кавалере и сенаторе римске, и чак су могли ове последње истерати из сената. Први су цензори постављени 444 године

четку је наишао на неке сметње у тој жељи: они који су живели раскошно, и који су имали што шта да пребацују себи, престраве се од његове претеране оштрине, а та је оштрина одиста била прекомерна, тек је за државу била корисна; она је уставила за неко време потпуни квар нарави и обичаја; и неправо је кривити њега због тога, по што оно што је каштиговао у других није он ни сам никад чинио. Он је имао обичај рећи, кад ко учини какву погрешку:

— *Њему то треба и опростити; јер он није Катон.* То показује неку охолост с његове стране, ама та охолост сведочи с каквом је бригом он вршио своје дужности, и како је сматрао као највећу славу да буде на длаку у свачем поштен. Педесет пута су га тужили, а ни један пут се није могло ништа доказати против њега: већ само то показује какав је човек био он, по што завист, са свом својом ревношћу, није могла да га окаља. Макар колико да су га једни мрзили а други га се бојали, опет је он био не мање поштован, и народ му је подигао једну статују од бронзе с оваким записом:

На славу Катону који је уставио квар обичаја̂.

Противник женама, он је учинио више него ико

пре Христа; било их је по два; и власт им је трајала по 5 година. После је тај рок сведен на годину и по. Тај се чин давао у почетку само племићима, а године 339 пре Христа, постао је доступан и простацима. Цензорство је са свим укинуо Август; али су га ипак вршили сами цареви до Веспазијана. После смрти овога владаоца, неста и трага тој установи. Цар Деције огледао је да је васкрсне, али узалуд. Међу онима који су се одликовали у тој служби најпознатији је овај Катон, који је и прозван *Цензором*.

други, да се изда закон који је закраћивао грађанима да не смеју постављати жене себи за наследнике. А овамо био је врло добар муж; јер је говорио: — *Онај који туче своју жену или своје дете греши као и онај који погани светињу.*

Што му се највише допадало у *Сократа*, јесте оно што је благо сносио злу ћуд жене своје *Ксантипе.*

Бојећи се да се не искваре римски обичаји, склонио је, у својој старости, сенат да протера из Рима грчке философе који су били дошли ради некога преговарања; па је чак желео да се протерају и лекари. Имао је обичај завршивати сваку своју беседу овим речма: — *И поврх свега, предлажем да се Картагена сруши!*

Он је предвиђао да ће варош та, чим се поврати из своје пропасти, огледати да се одужи Риму за зло које јој је учинио; и можда би јој то пошло за руком.

Не показујући никад никакве нежности која се није ни слагала с његовим оштрим карактером, он је спроћу своје деце био особито добар. Чим му је жена родила сина, он га је — само кад доспе од државних послова — гледао као да му је мајка а не отац: пред њим се дете морало купати, чешљати, и облачити. Доцније га је и учио сам у свим знањима која су била Римљанину потребна, да може корисно послужити своју отаџбину; и одиста га је и био упутио на добро, али му је на несрећу тај син умрьо у најбоље доба своје младости.

Катон је живео дуго; умрьо је тек у својој осамдесет шестој години, на 148 пре Христа. До пред

саму смрт своју, бавио се државним пословима; готово је сав живот његов прошао у служби отаџбини. И кад се одмарао, радио је што корисно за своје суграђане. Написао је један састав *О војничкој вештини*, и једну *Исторују*, у .седам књига, које се зову *Подрекла*, пошто у другој и трећој књизи од казује подрекло свакој вароши у Италији. Данас има само неколико одломака од отих списа. Још је од њега остао један састав у ком је, као што прича Плутарко, слазио до најмањих ситница: чак нас је учио како се кува, и како се месе колачи. На тај начин, овај се велики човек старао за оно што чини срећу људма, старао се о отаџбини и о породици; друго га се није тицало. У време Цицерона, још се находило његових сто педесет *Беседа* које је говорио у разним приликама. Много је настојавао да се сам научи: био је већ стар човек кад је учио грчку књигу. Најчудније је то, што је он сам волео науку, а није желео да се римска омладина одаје на учење, особито на оно што долази из Грчке: бојао се је да наука не размекша срце његовим суграђанима, и да, баш тим, не уништи у њих јунаштво и вољу на оружје, којим су дотле стекли толика блага. Благодарећи Катону, Рим је стекао *Енија*[1], који је први почео давати латинској појезији

[1] *Квинтије Еније* родио се у Калабрији 236 године пре Христа. Са својега дара добио је у Риму право грађанства, што се онда веома ценило. Његова је појезија проста, и груба, али у њој често сева светлица правога ђенија. Виргилије се користио читајући његове песме; чак је из њих узео неколике стихове говорећи *да бира злато из ђубрета*. Сципион је толико ценио Енија, да га је

ону хармонију и богаство, с кога она доцније стаде упоредо с појезијом грчком. Он је овога појету довео из Сардиније. *И тај добитак,* вели Корнелије Непот који је могао проценити Енијеве саставе: — *не чини му мање части, него најсјајнији триумф над Сардинцима.*

Ето то је кратак преглед делâ једнога од најоштријих Римљана: има их за покуду, али их је много више за хвалу. Он је био: вешт тежак, велики војсковођа, државник, правник, добар беседник, и, у своје време, врло учен човек. Њега криве да је био неумољив у освети, и тврдица у трошењу; али, и ако је оштро каштиговао, барем је каштиговао увек праведно; а ако је био тврдица за своје новце, чувȁо је тако исто и државне. Обична тврдица не плаши се да заједе туђе. Од тога је Катон чист. Њему је требало још само осетљивије срце, па би онда имао све добродетељи које могу да украсе човека.

држао као свога пријатеља и, желео да се сахране оба у један гроб. Главни спев Енијев јесу *Летописи државе римске,* у јуначким стиховима; до нас је дошло од тога само неколико одломака. Он је писао и неколике сатире.

ПЛАУТ

КОМИЧКИ ПОЈЕТА ЛАТИНСКИ

(умрьо године 184 пре христа)

Марко Акције Плаут родио се у Сарсини, у Романьи. *Сексто Помпије* тврди да је он прозван Плаутом за то што јо имао равне табане. *Аулo Гело*, по *Варону*, прича да се тај појета, у својој младости, био одао на трговину; али је, пострадавши у тој радњи, морао да се најми у некога пекара где је окретао жрвње у млину, и док је тако служио, кад и кад је доспевао да саставља своје комедије.

Може бити да је ово једна од оних прича које обично иду уза живот славних људи; а можда је и цела истина: јер није ни мало необично да какав ваљан човек падне у несрећу; и, чини ми се, да се така срећа баш чува за многе од оних који су дали највеће примере људскоме роду.

Како му драго, тек нас ово уверава да се Плаут имао да бори са злом срећом докле није изашао на глас. А оно поштовање које је уживао међу Римљанима, уверава нас да је доцније постао срећнији. Он је имао од Бога ону комичку моћ која је душа ко-

медији. Језик римски онда још није био дотеран и углађен, те он није могао исказати у својим стиховима ону чистоту и драж које претпостављају да се имају већ добри примери за углéдање; али је он ипак досетљив, занимљив, и смешљив. Поред свију грубих и непристојних шала, Римљани су његове комедије гледали с највећим задовољством чак у елегантно доба *Августово*, у време *Диоклетијаново*, а то је на 500 година после њега; и тада су оне биле Риму права сласт. Од латинских појета пре њега остали су нам тек неколики комади; а Плаут је у том срећнији: двадесет његових комедија готово целих целцитих сачувало се до нас. Врло је за веровање да су ти комади одржани баш за то, што су били увек мили, па су боље и чувани. Међу тим Хорације га не хвали у свом суду о његовим делима: „Наши су стари, вели он Пизанима, хвалили и дивили се стиховима и досеткама Плаутовим сувише добродушно, да не рекнемо глупо, ако је истина да ја и ви умемо у досеткама да разликујемо лепо од грубога, и ако имамо уха да добро проценимо звук и течност стиха."

Ма колико да је овај суд оштар, није он без правичности. Плаут је толико био аљкав у стиховима да му они често немају тачне мере, а и досетке му нису свакад укусне. Међу тим је он својом отвореном досетљивошћу и веселошћу откупљивао многе од ових мана које у неку руку припадају добу у ком је живео.

Плаут је умрьо 184 године пре Христа.

ТЕРЕНТИЈЕ

ДРУГИ КОМИЧКИ ПОЈЕТА ЛАТИНСКИ

(УМРЬО 159 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Публије Теренције Афер родио се у Картагени. Њега заробише Нумиђани у једном нападу на картагенске земље, и још врло млада продадоше римском сенатору *Теренцију Лукану*. Овај сенатор, опазивши у детета красне способности, марљиво га васпита, и рано ослободи. Младић се по том назове *Теренције* по своме добротвору, јер је такав обичај био да се сваки ослобођеник назове по имену онога који му дâ слободу.

Теренције осети да га срце вуче на позориште, и почне састављати шаљиве игре. У том се угледао на *Менандра,* најсавршенијега међу грчким комичарима, од кога нам је по несрећи остало само име. Његов је слог прост, али красан; мисли су му одабране; и у њега нема ни мало оне опоритости, нити непристојности које се сретају у Плаута. Премда има писаца који воле овога последњега.

Тако један вели: „Теренције има више уметности; али ми се чини да је у Плаута више досетљивости. У Теренција се више говори а мање ради; у онога пак више се ради него говори, а то је права особина шаљиве игре, која треба да је више радња него беседа. Ова живост чини ми се да даје већу цену Плауту докле се позорница врло често находи у некој чами с Теренцијем у кога нема живости у радњи, нити има смишљене мреже догађаја и плетака“.

„Али ако и јесте слабији од Плаута, вели други један ценилац, у веселости беседе, он је за то много јачи у пристојности, у племенитости, и укусности. Његови су карактери истинитији, а опис и обичаји вернији. Он много боље представља природу, и привлачи главним интересом у својим комадима. Ако он и не весели своје читаоце богаством досетака које Плаут онако обилно расипа, и које су често, по мишљењу Хорацијеву, неслане, он их накнађа зрелим и темељним мислима, одабраним осећањима и милим сликама; накнађа их гипким и пријатним слогом с кога човек осећа свакад нову сласт кад год чита његове комедије. Кад је први пут у Риму на позорници изговорен овај лепи стих:

Homo sum, humani nil à me alienum puto;

(човек сам ја, и ништа ми човечанско није туђина), дигло се у Амфитеатру опште одобравање и задовољство: није остао ни један једини човек, у тако многобројном скупу, где је било и Римљана и посланика

од свих народа покорених или савезних, који није осетио колико је природности у том једином узвику.

Терентије је био пријатељ *Лелија* и *Сципиона Африканца;* чак се мисли да су му та два славна Римљанина помагала у састављању комедија; и, по њиховом деликатном уму, по укусу и љубави према књижевности, може се и веровати да је то истина, што у осталом не би била никаква поруга за Терентија.

Овај се појета уклони из Рима у својој тридесет петој години, и навали, у самоћи, да преводи Менандра, од кога је кажу превео 108 комада. Он је и сам саставио многе шаљиве игре, па на пакост, у једном бродолому пропадну му сви рукописи, те он од туге за таким губитком умре око 155 године пре Христа.

ПАВЛЕ ЕМИЛО

РИМСКИ ВОЈВОДА

(умрьо око 168 године пре Христа)

Луције Павле, који је погинуо у боју на Канама, имао је двоје деце: ћер *Емилију*, која се удала за Сципиона Великог, и сина *Павла Емила* о ком ево хоћемо да говоримо. Млади овај Римљанин имао је пред очима велике примере, и њима се користио. Са свога врло оштрога карактера, он је волео звања, која би стекао својим врлинама а не дворбом и угодбом народу, као што су чинили други. Он је добио чин *едила* онда кад су се о њега отимали дванаест такмаца из првих кућа римских; мало доцније био је изабран за *авгура*[1]; и ту је службу извршио тако тачно да је веома угодио својим суграђанима. Тачност у пословима у њега се опазила још боље кад је био у војсци; он се старао да све до ситница изврши што

[1] *Авгури* су били свештеници у Римљана. Дуго време те су службе могли добијати само племићи, а доцније су то право стекли и простаци.

је год захтевао војни ред, особито када би сам командовао, и када би морао давати другима заповести и примере. Он је мислио, вели Плутарко: — *да је победити оружјем непријатеља много мањи добитак него добро уредити и очврстати своје суграђане добром дисциплином.*

Затраживши консулство, добио га је ласно, и као консул војевао је против Лигуријанаца срећно, и победио их. То је било највеће дело које је он извршио за првога својега консулства. Кад се доцније, по други пут, понудио бирачима за консула, није успео, и за то се више није ни нудио. Од тога доба бавио се васпитањем своје деце и имао је срећу да их упути тако како су доцније заузели прва места међу Римљанима. Он је срећни отац Сципиона Млађега који је Картагену са свим сатрьо.

Већ му је било шездесет година, кад је изабран за консула по други пут; и овде је сам народ, желећи дати управу војске заслуженом човеку, погледао на њега, изабрао га, и навалио да се прими. Давно се већ водио рат против Персија, македонскога краља; и Римљани, који су свуда побеђивали, овде трпљаху пораз за поразом: кривица се бацала на неспособност војводâ, и народ у овом случају беше паметан те не изабра оне који су му се удворавали, него онога кога је познавао као способнога за то. — *Римљани*, рече Павле Емило примајући се избора: — *кад сам први пут искао у вас консулства, искао сам га ради оне части којој сам се надао; а данас га се*

примам само ради ваше користи. Ако ви знате кога год Римљанина чије би вам способности давале више наде, изберите га: ја ћу му од часа уступити своје право; ако ли имате пуну веру у мене, онда се ни мало не мешајте у оно што припада војводи, као што имате обичај; само слушајте заповести које ће тежити на добро и на славу државе. То је све, што ја од вас тражим". Ова је беседа учинила оно што је желео Павле Емило. Дотле се народ готово увек дерао против оних који су управљали ратом, и за то их је ометао у радњи: али консул који је знао колико такво поступање уди пословима, прѣсече га још у почетку и показа сталност којом се и после одликовао.

Дошавши у Македенију, он се прво побрину о реду и дисциплини у војсци, што је поодавно било напуштено; после тога зарати силно али ипак смотрено тако да никакве победе није очекивао од случаја; најпосле даде пресудну битку, и — потуче Персија. Овај владалац имао је небројено благо; то сад све дође у руке Римљанима. Македонија постане римска област. Персије побегне на острво Самотракију[1], али га и ту опседну, те он, не видећи нигде спасења, падне победиоцу на милост. Павле Емило га прими благо, и покаже велико учешће у његовој несрећи, али је Персије био таква кукавица, да га је Римљанин и с тога морао жалити. — *Та за што тако кукавичким*

[1] Острво на Јегејском мору, које се данас зове *Семендракија*. Махмуд II освојио га је 1462.

они који су носили неке суде, начињене по старинском кроју, и скупоцене купе македонских краљева, као што је она која се звала *Антигонка*, и друга једна која се називала *Селеукитка*, управо све златно посуђе и оружје краља Персија.

„После тога је била једна мала размачица, па су онда вођени заробљеници а за њима њихови управници, учитељи, и официри, сви невесели, пружали су руке народу, и учили децу да чине тако исто, не би ли умилостивили народ. Беху два краљева сина и једна ћи, који и не појимаху несрећу у коју су запали, јер су још били нејаки.

„Персије, отац им, иђаше за својом децом у црном оделу, и у обући каква се носи у његовој земљи. Био је сав пронеражен својом несрећом. За њим су ишли његови кућани, пријатељи, чиновници, и служитељи.

„Кажу да је Персије слао Емилу и молио га, да га не води кроз варош тако у триумфу, а овај му је с подсмевом одговорио: *„То је са свим у његовој власти; само ако хоће, он може да не иде“*. Овим му је наговештавао да се он сам може убити, па да не трпи ту бруку.

После свега тога, ношено је четири стотине златних венаца, које су грчке вароши по својим посланицима слале Емилу као честитање његове победе; а за њима ишао је он у својим триумфâним колима, која су била дивно начињена и украшена. Сам он био је у скрлету преткиваном златом; у десној руци носио је грану лаворову; а то је што је носила и војска његова која је ишла за њим“.

У опште богаство које је он донео у Рим, било је тако велико да грађани римски, како се прича, нису после тога платили данка до 44 године пре Христа.

Толика срећа Емилова није могла проћи без несреће: докле је он у вароши тако свечано триумфовао, дотле се његова кућа у црно завијала; један му је син умрьо на пет дана пре те свечаности, а други на три дана после. Он је ту несрећу претрпео као прави мудрац.

Мало доцније, Римљани су га изабрали за цензора, а та се служба давала само људма који су били познати као истински добродетељни, и уважени. У овој је служби умрьо, око 168 године пре Христа. За њим су жалили сви Римљани, а и сами странци: он је показивао толико исто правичности колико и способности, а толико благости колико и сталности; кад је у чем био оштар, то је морало бити само за опште добро; осетљив према несрећи другога, он је своје јаде сносио јуначки; најпосле, ево по чем се познаје колико је он био честит човек: Имао је у рукама небројено благо Персијево, па га је све предао у руке квесторима, не задржавши за се ништа друго осем краљеве библиотеке. После смрти, оставио је тако мало имања, да се једва могло дати удовичко издржање жени њетовој; међу тим, и с тако танким имањем, он је умео бити издашне руке за живота. Такав је био Павле Емило!

СЦИПИОН АФРИКАНАЦ МЛАЂИ

ВОЈВОДА РИМСКИ

(око 158 године пре Христа)

У Павла Емила беху деца којом се могао поносити. Најстарије му беше *Сципион Млађи.* Овај се Сципион почео одликовати још у рату који је водио отац његов у Македонији; а доцније се прославио и некористољубивошћу својом. По смрти очиној, он уступи брату своме *Фабију* свој део очевине; и још му даде полу од своје личне тековине, да би онај могао учинити достојно подушје оцу њиховоме.

По што је војевао у Македонији, оде у Шпанију као трибун једнога легиона. И ако му није било више од тридесет година, ипак је показао шта ће од њега бити доцније. Нека шпанска јуначина изађе и зачика Римљане на двобој. Сципион изађе и — победи га. Ова победа ускори пад Интеркитије. Млади јунак у јуришу излети први на бедем, и добије за то одликовни венац. Он је као ратник и као добар човек био

тако изашао на глас, да је краљ *Масиниса* њему оставио своју државу да му је међу три сина подели.

Његово име и његова дела подсећаху на старога победиоца Картагене. Римљани, желећи, ма их шта стало, срушити ову варош која се такмила с Римом, заповеде му да продужи и сврши нови африкански рат: даду му власт, као и првоме Сципиону, да сам себи изберe другара. Сципион изабере *Лелија*, свога најбољега пријатеља, сина онога Лелија који је онако добро потпомагао Анибалова победиоца. Сципион оправда мишљење које се имало о њему; притеже опсаду која је већ била отпочета, и, да би успео, изумевао је оно што је другом и веровати тешко. Ланац опсађивача био је врло редак: да доскочи тој незгоди, Сципион намести свој стан на једном земљоузу међу тврдом земљом, и полуострвом на ком је била Картагена. Тим је заптио пут којим су опсађеници могли добављати храну; али су је они могли добијати морем, јер се лађе римске нису смеле прикучити на дохват ратним картагенским махинама, које би их сатрле. Сципион им украти и ову наду затворивши улазак у њихово пристаниште грдним једним насипом од камења: насип тај кажу да је био широк у врху двадесет и четири стопе, а у дну деведесет и две стопе. На то Картагенци учинише нешто још чудноватије: у њиховој је вароши било седам стотина хиљада становника који сви унаточ и људи и жене и деца навалише те ископаше друго пристаниште и начинише другу флоту. Римљани су се одиста морали зачудити кад тек с друге стране

приморја видеше педесет катарака које иђаху у добром реду напред да се бију, и да заклоне оно што би долазило у помоћ Картагени. Мисли се да су Картагенци погрешили што нису напали на римске лађе одмах чим су изашли на море; они су дали битку тек после три дана, али су је тада изгубили. Консул заузме једно згодно место које је могло да туче варош с морске стране, ту се опкопа, намести четири хиљаде војника, да ту зимују. Најпосле, његово толико пастојавање, његови таки радови, и такво предвиђање бише награђени; Картагена паде у руке Римљанима, и би срушена са свим. Победилац, гледећи тужне остатке ове славне вароши, не могаше да се не заплаче. Кад се вратио у Рим, добио је право да тријумфује, и прозван буде *„Африканац"*, како би се могао звати и по наследству.

Римљани га изаберу по други пут за консула, и заповеде му да сруши другу једну славну варош, по имену *Нуманцију*. Он и њу отме, и за то добије право на други тријумф, и буде прозван *Нумантински*.

И он је, по том, био изабран за ценѕора. О томе се прича овај случај. У једној обичној лустарској[1] богомољи, писар почне да диктује Сципиону молитву којом су мољени богови да учине: да дела народа римског буду боља и сјајнија: *Она су довољно и добра и*

[1] *Лустра* се звала богомоља у Риму која се држала сваке пете године после пописа народа и после разреза пореза. Тада су приношене жртве и чишћења. И време од пет година звало се после *Лустром*. Лустре је установио *Сервије Тулије* римске године 189, а пре Христа 565.

сјајна, повиче Сципион: — *ја молим богове да их увек одрже овака каква су данас*". И одмах заповеди да се молитва тако измени; из поштовања према њему, потоњи су се цензори таком молитвом молили у лустарским светковинама.

Сципион се оженио *Семпромијом,* сестром *Гракâ;* али је ипак увек био противан намерама својих шуракâ који су ишли да понизе сенат, и да изделе освојене земље, које су великаши били мало по мало притисли. Једнога дана жестоко се одупирао томе предлогу, а кад буде ноћу, њега неко удави у постељи: не зна се која је крвничка рука уморила овога великога човека. Народ, бојећи се да *Каје Грак* не буде кривац у овом злочинству, не допусти ни да се тражи злочинац: те тако убилац оста некажњен а победилац Картагене оде непокајан.

КОРНЕЛИЈА

МАЈКА ДВОЈИЦЕ ГРАКА̂

Корнелија је била ћи Сципиона Африканца, а жена Тиверија Семпронија Грака. Рано је остала удовица, па се није хтела преудавати, него се одала да изведе на пут два сина своја. Она је изашла на глас својом добродетељу и племенитим карактером својим. Један мисирски краљ, по имену *Птоломије Фискон*, запроси је за жену, али га она одбије држећи да јој је лепше бити удовица једнога Римљанина него жена једнога краља. Пред њом се један пут расторокала била нека госпа о скупоценом накиту своме, па најпосле, замоли и њу да и она покаже своје адиђаре. Корнелија изађе у другу собу, па се, мало час, врати са два своја сина и рекне: „Ево мојега бисера и драгог камења“! Њој је још за живота подигнута једна статуја од бронзе на дно које било је записано:

Корнелији, мајци Грака̂.

ГРАЦИ ТИВЕРИЈЕ И КАЈЕ

ТРИБУНИ НАРОДА РИМСКОГ

(око године 133 пре христа)

Тиверије Грак и *Kaје Грак,* по матери својој, били су потомци славнога Сципиона, и ретком заслугом доказали су да су од рода одабранога. И један и други били су људи великог духа, снажне душе, потпуне некористољубивости, бујне речитости која повлачи за собом слушаоце, заузети оба за правду, пуни милости спроћу сиротиње, а неномирљиви противници сваке силе, која, ако би им се одупирала, нагнала би их да устану на њу као лични осветници. Ова два светла брата имађаху врло добре намере у почетку; у њиховим предлозима била је нека врло потребна реформа, и они би многе нереде отклонили мудрим уредбама; али оно што је у почетку покренуто с најбољом намером, доцније је подржавано с ватром, те су тако отишли даље него што су мислили. Они су терали без умора што су били почели као ствар племениту, и што би било врло ко-

рисно да је руковођено мудро и умерено, али овако — то донесе њима самима погибију.

Тиверије и Kaje били су синови Тиверија Семпронија Грака који је бивао и консул и велики војвода, и који је у два маха триумфовао, али који је био још славнији одличним својим владањем и некористољубљем; јер су те врлине у његово доба постајале ређе у Римљана.

Мајка ове двојице Гракâ, по имену *Корнелија*, била је ћи Сципиона Великога. . . . . Поред свеза с првим кућама у Риму, Тиверије се још одликовао племенитим изгледом, милим лицем, и свим дражима које природа даје као препоруку за ваљаност. У то исто време он је био већ стекао све врлине које даје одлично васпитање, био је врло мудар, смеран, уздржљив у јелу и пићу, и некористољубив. Ум је његов био обогаћен најређим знањима, и, у тридесетој својој својој години, он се бројао као први беседник свога доба. Његов је слог био чист, његове речи одабране, његови изрази прости, а увек племенити и тако моћни да је он повлачио за собом све који би га слушали!

Његови су непријатељи разглашавали да је он под тако примамљивим облицима у поступању тајио неку безграничну властољубивост, страшну мржњу спроћу сената, и прекомерну жељу да помогне народу, за кога је и чинио све што је чинио. Због овога великог заузећа за интересе народа, а можда и због жеље да се одликује, он на ново покрене давнашњи предлог: да се деле земље. То је била ствар стара, коју су

римски великаши заташкали, и већ мислили да је заборављена. Он је покрете на ново и ако је предвиђао сав отпор сената, па и самих богаташа из народа[1]. Кажу да му је ову мисао уденула у уши мајка његова Корнелија, жена жудна славе, која га је често корела што њу у Риму зову *„Сципионова ташта“*[2], **а не Гракова мајка**; говорила му је врло често, да је време да се и он покаже; и ако Сципион, зет њезин, заузима прво место међу војводама, он се за то може другим путем одликовати; може тражити законе корисне народу; и, управо, тај му је пут и остао ако жели да се испореди ма колико с победиоцем Картагене, јер, позвавши народ на деобу државних земаља, он би стекао толико исто славе колико и зет му својим победама.

Подстакнут оваким прекорима из уста мајке коју је обожавао, и која није ништа пожалила да деци сво-

[1] Римљани, кад би освојили земаља од својих суседа, обично су један део продавали, а друге су спајали с осталим државним добрима која су давана сиромашним људима, да их обрађују, и да плаћају неку малу годишњу аренду у државну касу. Богаташи се почну надметати са сиромасима, и, већом арендом, одузму од њих све те земље. За то изађе један закон: да грађанин не сме имати више земље од пет стотина јутара — управо арпана; а арпан има 3500 четвероугаоних метара. Овај закон малко устави грамжење богаташа, али они, доцније, нађоше начин да обиђу закон, узимајући те земље под аренду под туђим именима, а најпосле су их држали јавно. Сиромаси су дошли до просјачког штапа, и Италија је била у опасности да се сва не напуни робовима или варварима које су богаташи звали да им раде земље из којих су истисли грађане.

[2] Сципион млађи био је узео за жену Семпронију, Гракову сестру.

јој, поред одличнога дара, задахне и осећања још одличнија, Тиверије изађе на поље државних послова: потражи службу трибуна, и добије је. Сад он сву пажњу обрати на најнесрећнији ред простога народа; а тај је ред био многобројан. У оној поноситој вароши, у коју су се сасипала сва блага истока, могао је човек ласно видети да што су великаши постајали богатији, то је народ бивао све сиромашнији, и ови последњи Римљани били су у опасности да не постану робови оних првих. Тиверије предузе да томе стане на пут.

— Шта! повика он на јавном месту: — зар зверови по шумама и планинама у Италији имају рупâ и јазбинâ у које се склањају, а ови храбри Римљани који се боре и иду на сусрет смрти за одбрану Италије, немају ништа осем светлости и ваздуха, што им се не може ни да закрати; него без кућâ и кућиштâ лутају по пољима са женама и децом својом? Они ратују и гину само да увећавају приходе и раскошност богаташа; и тако ови вајни господари васелене (бар их тако свет називље) немају ни чеперка земље своје!“

Оваке беседе на скоро узбуне народ, и расрде великаше; Рим се подели на две странке. То је било велико позорје кад устаде немање на имање; кад се дигоше сиромаси на богаташе! Тиверије је наилазио на хиљаде препрекâ, али је сталност његова била онолика колики и гњев његових противника. Он је већ био толико успео да су наименована три комесара да испитају које су у богаташа земље наслеђене а које прибављене, како би се ове последње могле поделити

по старинским законима. Сенат и великаши видеше да се више нема шта чекати, за то да се ни од чега не треба уздржавати. Како је већ истицао рок Тиверијеву трибунству, и народ беше готов да га изабере опет, тако неколико сенатора са својим присталицама, дођоше оружани међу народ, растераше светину, нападоше и на самог Тиверија, који се није надао таком нападу. У тој вреви један његов другар у служби, који га је мрзио због толике славе, тресне га по глави једном столицом; он обнесвесне и падне на земљу, а гомила непријатеља његових допадне, и дотуче га. Ето тако је погинуо старији од ове двојице славне браће.

Каје Грак, у време тога убиства, није имао више од двадесет година; тако млад, он није могао још ући ни у какву службу, да би тако осветио свога мила брата на кога је и сам желео угледати се. Чекао је дакле згодно време; па, да би се боље спремио за посао, који је наумио био да предузме, осами се, и прионе учити се; нарочито се вежбао у речитости која је тако драгоцена у слободној земљи, где народ сам собом расправља државне послове; најпосле, кад се јави пред народом, он плёни свакога, и показа се страховит непријатељ оној странци која је погубила Тиверија. По што је неко време био у војсци квестор, по што се одликовао и као борац, дође да тражи трибунско звање, и доби га на велику тугу сената и богаташа, који познаше да је у њему васкрсло јунаштво и тежња брата његовога.

Чим се осетио у власти која готово није имала

границâ, он понови план брата свога само с више дрскости него брат му. У оба брата беше једнак дух, и једнаки погледи, само им нарави беху различне. Тиверије је скривао непрегибљиву чврстину под обликом неке спољне смерности. Његова је речитост била блага, некако подилазна; он је желео да се допадне па тако да убеди; он је тражио да потресе своје слушаоце. Кајe је био отворенији; речит као и брат, али живљи у изразима, и, бујнији од њега, он је и беседу своју красио патетичким сликама: чак је и поруге мешао у своје доказе и разлоге. Његова ревност за интересе народа претворила се у мржњу спроћу сената. Рекао би човек да су из уста његових излетале само муње и громови, и он је задавао страх и ужас чак и својим слушаоцима. У осталом чврстина у карактеру, љубав к правди, поштење, умереност, удаљавање од сладостй, свакидашња верност интересима народа, својства су која су имала у једнакој мери оба ова брата!

Кајe обезбеди своју важност многим законима који су веома корисни народу пре него што је покренуо предлог на ком је пао брат његов, предлог о деоби прибављених земаља. Мало по мало он је своју важност тако увећао да је располагао свачим у Риму. Увек бринући се о народу, он учини да се озидају дивне житнице за народ, достојне римске величине. Све је, тако рећи, прелазило преко његових руку; он је хтео да све дозна сам собом; и, под изговором да се не би нигде никаква штета учинила народним интересима, он је призивао к себи сву државну власт.

Он се могао често видети окружен посланицима, управницима, ратницима, књижевницима, и радницима, и никад га није збуњивала ни множина ни различност послова. Свак се живи дивио његовој вредноћи, и сами непријатељи нису могли одрицати ширину и бистрину његовога ума.

Кад се наврши година његовом трибунству, он би изабран на ново а није ништа чинио да то буде; кажу да је он први грађанин који је био изабран а није тражио да га изаберу. Сенат и великаши тако се разгоропаде на то, да је његова пропаст већ била углављена; али да се не би побунио народ, и да се не опази тако гнусно злочинство, они науме поткидати га оним истим чим је он сам изашао на глас. Један трибун, другар његов, буде поткупљен, и наговорен да учини за народ предлог кориснији од Кајевога, а испод руке се распусти глас да он то чини по жељи сената који се толико стара о срећи народа! Ово лукавство пође за руком; народ се приближи сенату, мислећи да му је он пријатељ, а тим већ охладни према Кају. Овај опази одмах чије је то масло; али му није било ласно да то докаже народу, јер би изгледао као завидљивац, и још као тиран који не жели да се у држави учини друго добро осем добра његовога. Чинио се дакле томе невешт, али се ипак опажало шта он мисли, и то му је удило много. Смрт Млађега Сципиона још му више науди, и створи сумњу о строгости његове добродетељи. Но трибун је већ био довео ствар до закона о *земљама*, што је и била његова ве-

лика жеља: он узе још двојицу својих једномишљеника да буду комисија или *триумвират* за деобу земаља. Сципион. зет Кајев. највише се одупирао тој подели: кад би једне ноћи (по што се он дању највише одупирао у сенату против трибуна). а њега нађу у постељи мртва. и по знацима око његова грла видело се да је на силу уморен. Убилац никад није пронађен: а сенат и великаши насташе да туре сумњу на Каја. народ опет није дао да се трагâ бојећи се да кривица доиста не падне на његовога трибуна. Чудно је само. за што сам Кеје није тражио да се та ствар извиди: а овај старешина. овако оштри. који се називао бранилац закона. противник сваком ко ма колико повреди државно добро. ћута убиство једнога тако великога човека. због чега се праведно сумња да се он или његови пријатељи нису сматрали за чисте те да би могли издржати таку истрагу. Да би се ти разговори стишали, Кеје нађе узрок да се удаљи из Рима. Предложи дакле један закон да се обнови Картагена. и да се у њу насели једно римско насеље: после тога. са шест хиљада људи оде да смести те насељенике. Његово одсуство не само да му није користило. као што се он надао. него је још олакшало његовим непријатељима да оборе све што је он био учинио. Вративши се у Рим. он опази да су људи већ охладнели према њему, за то настане да их задобије на ново. и у неколико успе. Но се догоди случај из кога се изоврзе голема несрећа. Један консулски служитељ нешто увреди једнога пријатеља Кајевога. а овај га убије на место.

То буде узрок, или боље рећи тек закачка, да букне страшна сеча. Сенат, као оно у највећим опасностима за државу, нареди *да се консули постарају да се никаква штета не догоди држави!* То је било оно што се зове ванредни закон! С таким указом, консул *Опимије*, човек бесан и киван на Каја и његове присталице, поведе племиће и најмљене војнике, те груну на гомилу која се находила око Грака и других вођа од његове странке. Три хиљаде људи буде потучено,, и телеса се њихова баце у Тибар. Кaje, који је био без оружја, склони се у храм богиње Дијане, где се хтео сам убити; али Помпоније и Луциније, два његова пријатеља, не дадну му, и приморају га да бежи. Он их послуша и побегне, а они су увек ишли с њим, и још један верни роб, по имену Филократ. Непријатељи су га гонили из близа; кад дођу до једнога моста, Помпоније и Луциније, да би њему облакшали да измакне, уставе се с оружјем и сузбијали су нападаче који нису могли поћи даље док нису убили ову двојицу племенитих пријатеља. Каје допре до једне шуме која је била посвећена фуријама; али, видећи да не може утећи од непријатеља који су га ода свуда опколели, заповеди робу Филократу да га убије; после чега се, овај верни слуга, убије и сам, и падне преко тела господара свога. Његови непријатељи одсеку му главу и натакну на једно копље. Неки Септимулије, утвора Опимијева, отме је од оних који су је тако носили, и како је било обречено ономе који донесе Кајеву главу, онолико злата

колико она буде тешка, он тајно извади из ње мозак, па лобању напуни растопљеним оловом, те је начини тежу, и добије за њу од консула злата седамнаест литара и по.

Тако беше буран живот и тако страшна смрт ова два славна брата. По несрећи, тако пролазе готово сви они који поуме да бране интересе народа против оних који га гњече и даве у сиротињи.

МАРИЈЕ

ВОЈВОДА РИМСКИ

(СКАПАО 82 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Каје Марије родио се у једном селу близу Арпина од сиромашних родитеља који су били обични радници. И сам је одрастао у тим тешким пословима. Нарав је његова била онако зла као што му је лице било ружно. Он је био раста висока а тела изванредно јака; јуначан и ратоборан пре него што је и уписан у војску. Чим је постао војник, на мах се одликовао ретким јунаштвом, а особито тачним вршењем војничке дисциплине. У свакој прилици, он је тражио опасности према својој одважности, и најдужи путови, и највећи ратни умори нису били ништа човеку који је одрастао у раду и терету: у његовом владању опазило се одмах да не мари за сласти, и, по што се већ узвисио, он је жудео само за влашћу и за осветом, а те две његове страсти стале су Римљане немерене крви. Он је прошао кроза све чинове у војсци, и сваки је чин добијао као награду за какво јуначко дело у рату.

Кад је затражио од народа трибунску службу у једном легиону, многи од његових суграђана нису га лично ни знали; али га је по имену већ знао сваки, те, помоћу тога гласа о имену и добије трибунску службу и ако су се о њу баш у тај мах отимали многи племићи. Метело, онако добар ценилац ваљаности, извуче га на прва места у војсци, и, с његовом помоћу, он доби чак звање народнога трибуна. А ту већ започе испољавати своју страшну властољубивост, и жестоку мржњу на странку благородника.

За време рата против Југурте, у Нумидији, био је заступник консула Метела, с којим се тада врло рђаво живео, јер је овај онако исто бранио интересе свога реда како је Марије заступао користи простога народа. На том месту, он је увећао свој глас; и, жудан напредовања, кад се приближише избори, он заиска одсуство, дође у Рим, понуди се за консула и би изабран. То је био први случај, да је човек такога порекла дошао до тако велике части. Сиротиња се радовала што има консула који је од њене горе лист; али су га великаши преко ока гледали као заповедника републике. Марије, не само да се није старао да их стиша и задовољи, него је навалице показивао да им је са свим противан. Био је пуки простак, и још се бесно хвалио својом простотом, прекоревајући чак племиће што су образованији од њега. Од природе је био крепак и снажан, па му се чинило да ништа боље и нема од тога: и доиста је тешко веровати колике је уморе и тегобе подносио; оскудице ма какве, њему су

биле ништа; и, чак као војвода целе војске, није се својим живљењем разликовао од простога војника. И тако је имао сва својства која ваљају у логору; а у Риму је био прави варварин, туђ свему што га окружава. Његова је сва сила била у том да руши; и за то око себе није ни видео ништа друго до солдате с којима је ваљало поступати оштро, или непријатеље које је требало побеђивати. Карактер му је био и низак и свиреп. Најпре је почео роптати против Метела, свога војводе, и најбољег човека онога времена, који је увек имао задовољство да подиже овога звера; оговарао је његова дела, и присвајао себи сву славу његову, те тако изради да га поставе на место Метела, да сврши с Југуртом рат, који је и тако био на измаку. Он настане живо и које плашњом које лукавством склони *Бока*, савезника Југуртина, да му Југурту преда жива у руке.

Овим је ратом стекао Марије много славе; добио је триумф, и изабран је по други пут за консула противно закону који је наређивао да прођу десет година између консулства једнога и другога. Ово гажење закона није учињено толико због његових заслуга, колико за то што је Риму потребан био један човек као Марије да се одупре многобројним гомилама варвара који су долазили са севера и задавали страх целој Италији. Он и њих надбије, дође те триумфује, и буде назван *Трећи оснивалац Рима* за то што га је спасао од страшне олује која му је претила. Кажу да је тада потукао две ста хиљада варвара у две битке, и да их је за-

робио осамдесет хиљада. Зверска нарав његова показала се каква је и у овој прилици: Жене Тевтонке, видећи се без одбране, пошљу Марију депутацију с молбом да им поштеди образ и слободу: звер им одрече и једно и друго. А кад уђе у стан, застане само њихове крваве лешеве; јер су мајке те поубијале децу своју и саме себе само да не доживе своју срамоту! Друге године имао је бој са Кимбрима, и тада је, веле, потукао сто хиљада душа, и шездесет хиљада заробио. За тако важне победе добио је триумф, који је поделио с другаром својим *Катулом* премда је сва слава припадала њему самом. Он је био, за време овога страшнога рата, узасоб пет пута консул. Жеља за заповедањем сад већ у њега није била само нека властољубивост, него и навика. Он је настојавао да седми пут буде изабран за консула онако исто као и први пут, и чак је потплаћивао људе који би хтели гласати за њега. Тим недостојним начином истиснуо је Метела, добротвора свога, који је, по својим добродетељима, своме искуству, и жељи свију добрих људи̑, ваљало да управља државом. Поставши консул и тиран својој отаџбини, он не знаде ни за какво задовољство докле не намести: да се протера из Рима овај добри сенатор; после тога, његова влада није била ништа друго него низ немира и злочинстава. Доцније народ, који се тако исто брзо враћа из својих заблуда̑ као што је брзо и пао у њих, позва натраг Метела; а Марије, оставивши Рим, оде у Азију да тамо тражи непријатеља̑ римскога народа, да би како год још био

користан. Зарати се с *Митридатом*, али му не науди; бар му не науди онолико колико је мислио. Врати се у Рим, и ту, на своје велико чудо, види да је свет чак и његове победе заборавио. На њега се гледало, вели Плутарко, као на старо порђало оружје за које се мисли да никад више не ће требати. Нове су војводе биле у милости народа. Међу овима, *Сила* је био први, а баш је њега Марије најмрже гледао. Свађа која се заметну између ова два човека, који један за другим биваху тирани Риму, пролила је потоке људске крви. Оно је био Сила што је у рату нумидијском, вешто наговорио Бока да му преда Југурту, па се он тиме и хвалио; и чак је приложио Капитолу неколике фигуре које представљају како је Бок њему предао Нумида. Марије је хтео да дигне ове фигуре, јер су оне некако придавале његовом квестору, његовом потчињеном официру, сву славу за догађај који се извршио за његовога консулства. Сила се томе одупре непрегибљивом упорношћу; и због те тако мале ствари они се грдно посвађаше и закрвише. За време те њихове свађе, Рим је морао ратовати против разних малих народа у Италији који су се бунили да добију права као и Римљани. Марије у овим ратовима не стече нове славе, али се Сила толико одликова да се њему повери управа у Малој Азији, и власт да води рат против Митридата. То је био страшни удар за Марија; неправедан у својој жудњи за влашћу, он је мислио да сва звања припадају њему по праву: за то се договори с једним народним

трибуном, и подстаче највеће немире само да добије прилику ишчупати од Силе власт по којој је он ратовао против Митридата; већ је дошло до боја на пијаци. И ту се Марије показа племенит насупрот својој нарави. Консул Сила, бежећи од својих противника, нађе Маријеву кућу отворену, и склони се у нутра; Марије нареди да му се за тај мах поштеди живот; али Сила, не надајући се и други пут такој племенитости, ожеже из Рима, и стигне војску, с којом је и требало да иде у Азију, а Марија остави као потпуна господара у Риму. Овај сада опозове декрет којим је Сили дана власт да завојшти на Митридата, и пошље официре који ће заповедати војсци докле сам не стигне. Војници, мрзећи на Марија, потуку његове официре, а Марије за то потуче многе Силине пријатеље у Риму, и оплени куће њихове. Сила се одмах врати с војском у Рим; уђе у варош, изради те Марије и вођи његове странке буду проглашени као непријатељи народа римског. Марије и ови вођи једва су живи измакли; за њихове главе би обречена уцена; њима се закрати ватра и вода, а то ће рећи, свака помоћ од људскога друштва: још би наређено да се они хватају о државном трошку, и да се убијају где се ко стигне. Тада Марије, старац од седамдесет година, после шест својих консулстава која је вршио с толиком влашћу и славом, мораде бегати пешке, без пријатеља, без слугу, без новаца. После неког путовања у тако јадном стању приморан буде, да би умакао од Силиних људи, побећи у једну бару, и ту до гуше у блату проведе

једну целу ноћ. Сутра дан рано нагне к морској обали, не би ли нашао какву лађу да измакне из Италије; али га познаду, и, гола, каљава, и с конопцем о врату, доведу у варош Минтурну. Управник вароши, да би извршио заповест сената, пошље одмах једнога општинскога роба, по народности Кимбра, да га погуби. Марије, видећи да овај роб долази к њему у тамницу с голим мачем, досети се шта хоће, па викне:

— Варварине! зар ћеш се ти доиста усудити да убијеш Марија?

Роб, престрављен самим именом овога човека који је Кимбрима толики страх задао, баци мач, и изађе из тамнице сав потресен, говорећи:

— Ја не могу да убијем Марија!

Минтурњански управници, по страху и немиру овога роба, помисле да само небо заклања тога необичнога човека, и, у неком религиском осећању, пусте га. Марије се укрца; у Сицилији у мало не падне шака̂ непријатељима, и изиђе у Африку, близу Картагене. *Секстило*, који је, као претор, управљао том облашћу, чим дозна за његов долазак, одмах му по једном ликтору пошље заповест да се удали из његовога подручја. Марије, тужан и гњеван што нема местанца на земљи где би се могао мирно склонити, по што је био, тако рећи, господар од свега света, ћуташе као самртник и гледаше у тога ликтора, али кад га овај жураше да да̂ одговор управнику, рече:

— *Кажи своме господину, да си видео Марија, прогнана из своје земље, да седи на развалама од Картагене.*

Овим је ваљда хтео да подсети управника на превртљивост људске судбине, јер како је пао најсилнији човек, тако је пропала и најмоћнија варош.

Опет се дакле укрца у лађу, и већи део те зиме проведе лутајући по мору. Најпосле дочује да су нови нереди узбунили Рим, и да је прилика да се и он врати.

Докле је Сила ратовао у Азији, дотле *Цина* и *Октавије,* консули те године, усташе један на другога; први је заповедао једном војском која је становала код Капује, а други у Риму. Цина, осећајући да треба да у својој странци има једнога тако дрскога човека који је већ бивао идол светине, позове Марија к себи, и он одмах дође. Жудан да се само освети, Марије пристане и на другу улогу, уверен тврдо да ће брзо из друге прећи у прву. Удружени оба крену се на Рим, и овладају њим без муке. Марије сада, притварајући се да поштује законе, стане пред вратима вароши, казавши да не ће унутра да уђе докле год стоји сенатски указ о његовом прогнању. Да му се учини по вољи, морао се скупити народ на зборно место. Али тек што су два или три реда дала свој глас, кад се њему учини та церемонија врло дуга, па скине с лица маску, и груне у варош са својим пратиоцима који су убијали свакога кога им је он показао. Главе убијених грађана заповеди он да се донесу на говорницу, и, хотећи освету терати и по смрти, нареди да се онакажена телеса њихова оставе по улицама, да их једу пси. Сеча се није ни ту уста-

вила: сваки дан је падало по неколико најбољих грађана римских. Бесне гомиле робова које је Марије позвао к себи, обрекавши им слободу, давиле су домаћине, плениле куће, срамотиле жене, и односиле децу.. На најмањи Маријев знак, ти су робови пробадали свакога који изиђе пред њега; он је њима био чак то заповедио, да убију на улици свакога коме год он не прими Бога: — тако су и сами његови официри и пријатељи са страхом излазили пред њега, не знајући никад шта их чека.

Поред толике крви, Марије је још туговао што су му главни непријатељи измакли: мисао да је Сила жив, и још да га се не боји, мучила га је страшно. Хтео је да угаси своју жеђ бар крвљу Силине жене и деце, али су њих пријатељи раније испратили к Сили. Тад он букне против мртвих ствари̑: заповеди да се сруши Силина кућа, и да му се узапте сва добра; и тако, докле је Сила велике области и целе краљевине присвајао к земљи римској, дотле Марија није било срамота прогласити га као непријатеља републике. Најпосле удесе он и Цина да буду заједно изабрани за консуле за идућу годину, да би тврђи били према Сили од кога су се бојали да се не врати у Италију.

А доиста се Сила и пожури да покаје толику гнусобу у Риму; али најпре пошље једно писмо у коме је дао извештај о својим победама и о свом владању, а на свршетку писма дода, да ће скоро доћи у Рим са снажном војском, те покајати све неправде личне и јавне које су му почињене. То писмо и гла-

сови који су долазили сваки дан да се Сила спрема дићи оружје против двојице консула, рашире нови ужас по Риму, који се од једнога тирана бојао колико и од другога. Марије, одртео, изнемогао од рата и тегоба, бојаше се војне особито с непријатељем силним, војводом вештим, увек срећним, још младим, живим, радним, брзим, и који га је већ једном изгонио из Рима.

Он је прелазио мишљу своју несрећу за пређашњег прогона; спомињао опасности на мору и на суву, па је стрепио да га то опет не снађе. Од отих тужних мисли није се могао никако ослободити: с њих га је овладала несаница. Да би разбио ове страшне мисли, ода се на пиће и гозбу. Тражио је да у вину утопи јаде своје, али мира није стекао док није и свест своју утопио. Од овога новога начина живљења, и од превелике неуредности падне у болест која га и умори седамнаести дан овога му консулства, 82 године пре Христа. Неки историци мисле да се отровао. То би и био достојнији крај животу овакога крволока.

СИЛА

РИМСКИ ДИКТАТОР

(роћ. 138 године пре Христа)

Луције Корнелије Сила родом је из једне племићске куће која је била танка богаством а сиромашна уважењем: за своје узвишење он је могао благодарити само себи. Младост своју провео је као прави лумпов; свакад га је човек могао видети с комендијашима, са свирачима, и с другим људма од такога заната. Највећа му је сласт била: пити и играти с њима. У том позна се и зближи с неком женом које је владање било као и његово. Она се звала *Никополиса:* њу Сила заволи, али она на скоро умре, и, умирући, све своје имање остави њему, а имање јој је било врло велико.

Обогативши се на тај начин, Сила се ода једној страсти која је далеко страшнија од порокâ који су га дотле били свега обузели: почне жудети за влашћу; и што је је више добијао, све је је више тражио. Њему као човеку речиту, јуначну, и вешту у ратном послу,

ласно је било добити оно што је желео, у оној држави у којој је било најважније: туђи непријатеље и претресати државне послове. Сила се притвори да држи страну племићима против Марија који је ишао на руку простоме народу. Ми не можемо ићи за њим у разне ратове у којима се он одликовао. Видели смо мало пре да му је Марије страшно завидео, и да је он Марија за свога консулства, из освете за зло које му је Марије хтео учинити, протерао из Рима, и осудио на смрт. И Марије је од своје стране покушавао да се њему освети; али се Сила, находећи се у својој војсци, смејао такој злоби. Међу тим да не би Рим, који је он сматрао као своју добит, и даље остао у рукама непријатеља, настане живо само да доврши рат с краљем Митридатом. И доиста га доврши за врло кратко време и то колико за себе славно толико за Рим пробитачно. За овога рата, оставши без пара, Сила је заповедио да се придигне сав новац из храмова по Грчкој. Свештеници у Делфиском храму, да би сачували своје благо, смисле да му кажу како се Аполон љути пуштајући сваки дан, у ваздуху звуке од своје лире.

— *Шта!* повиче Сила, који се шегачио с тим празноверицама: — *зар они не знају да је музика знак радости? Бог је дакле врло задовољан мојим поступком.*

А кад је примио благо из толиких храмова рекао је:

— *Ко може сумњати о успеху рата, кад сами богови плаћају наше војске?!*

Али осем ових доскочица, изговорио је он по некад речи које вреди запамтити. Тако у Орхомени, где је одржао велику победу, војска се његова угне, и — почне бегати; Сила, не знајући како да је устави, сиђе с коња, узме једну -заставу, и пошавши правце пред непријатеља, рекне:

— *За мене је славније да погинем овде, а ви, ко вас упита: где вам је војвода, кажите: У Орхомени!*

Кад је оно био опсео Атину, и стезао је да се преда, пошљу му Атињани једну депутацију која му почне казивати о Тезеју, о Кодру, о победама на Маратону, и на Саламини.

— *Прођите се*, одговори он: — *славних мртвих; носите те красне беседе у своје школе; ја нисам дошао овамо да учим вашу историју, него да каштигујем бунтовнике!*

Атина би освојена на јуриш, и дана војницима на грабац! Победилац је хтеде срушити, али, сетивши се славе њених старих јунака̂, *опрости живима за љубав мртвих.*

Да је Сила погинуо кад је свршио рат с Митридатом, њега би Римљани жалили као једнога од најславнијих синова отаџбине; али он мораше живети ваљда да неделима и злочинством претече и самога Марија. По што је углавио мир с краљем понтӣским, остави у *Мурени* заповедништво над Азијом, а он се с војском врати у Италију. У Кампањи му се придруже многи Римљани из првих кућа који су били протерани; исто тако пристане с њиме и Корнелије

Помпије, који је доцније изишао на глас као *Велики Помпије*, са три легеона. Поред све те помоћи, војска је у Силе била мања него у његових непријатеља; за то је он и прибегавао лукавству и плеткама: најпре уговори: *обуставу оружја*. За то време придобије, преко својих људи, много војника с противне странке. Том приликом консул *Карбон*, који је ишао против њега, рече: —

— *У самом Сили ја имам да се борим с лавом и с лисицом, па се више плашим од лисице него од лава.*

После тога Сила потуче младога *Марија* који је био наследио оца свога у истој странци, и натера га да се затвори у вароши Пренести, где га одмах опседе. По што је утврдио опсаду око ове вароши, Сила с једним делом своје војске оде на Рим; уђе у њ без отпора, и за тај мах само јавно прода добра оних који су били побегли.

Иза тога се врати пред Пренесту, и освоји је. Варош дâ на грабац, и мало који Римљанин од противне странке, да је могао умаћи од гњева победиочева. Кад је тако савладао све своје непријатеље, онда се назове *Срећни Сила*. Ово су му име наденули сами његови непријатељи, који су све његове ратне успехе приписивали срећи, да би му тако смањили славу.

Од тога доба почео је чинити она зла која су за име његово припојила мржњу која не ће ишчезнути до века: сваки његов дан био је обележен каквом неправдом, или каквим свирепством. Његов улазак

у Рим, после тога, објавио је како ће он владати. Био је сазвао сенат у храм Белонин; на један мах се зачује страшан врисак многога света; настане некакав очајни страх: сви се сенатори убезекну; а Сила, који у тај мах говораше своју беседу, рече са свим хладно: — *Ништа, ништа, господо сенатори; то се каштигује неколико бунтовника по мојој заповести*". А то његово *неколико*, било је угод *седам хиљада заробљеника* којима је овај звер био обрекао живот, па је сад наредио да се потуку, не марећи за реч коју им је био дао. Овај је покољ био почетак онима који су одмах за тим испунили Рим. У тој општој несрећи, млади један сенатор, по имену *Кај̓е Метело*, имаде срца да усред сената, упита Силу, колики је број тих несрећника које он мисли поклати?

— *Ми не тражимо*, рече му он: — *да ти опростиш онима које си наумио погубити; али нас избави до неизвесности која је и од смрти гора, и бар нам кажи оне које мислиш оставити у животу*". Сила, ни мало не срдећи се на то питање, одговори да још није на чисто кога ће помиловати.

— *А ти нам бар кажи*, настави други један сенатор: — *које си наумио погубити?* Сила одговори хладно:

— *То ћу учинити.*

Од тога доба свакад је објављивао имена оних које је прогонио или убијао; најпре је, кажу, бележио оне које је памтио, задржавајући право да додаје томе списку и друге којих се после сети. Доцније, он

је тако осуђивао целе вароши и народе, као поједине грађане. Та несрећа није само падала на оне из противне му странке; јер Сила, коме убити човека није било ништа, допусти својим пријатељима и официрима да се слободно свете својим личним непријатељима; ко је био богат, све једно, као и да је био велики злочинац, и ко је год био богат није могао бити прав. *Квинто Аурелије*, мирни један грађанин, живео је увек у срећном заклону: њега није познавао ни Марије ни Сила, па једнога дана виде он и своје име на клетој табли, где су записивани они који су одсуђени, и дрекне од туге и жалости: *„Тешко си га мени несретнику! То због оне моје куће на Алби иде моја глава!* Он то рече или не рече, а убилац га један обори мртва на земљу. Али како је све ово безакоње могло имати краја: то они који су се користовали њиме наговоре Силу да се прогласи за диктатора, те да тако да̂ неко законско обличје толиким наредбама које је поставио у републици. Сила послуша тај савет, и прогласи се за диктатора док је год жив. И тако Рим тада први пут, после прогнања краљева, стече госу којега је припознао народ. Деспот овај изађе на зборно место са пратњом страшнијом него икада, и одузе и саму наду на слободу; старе законе измени, нове постави, и суноврати све у држави по својој бесној вољи.

Али има нешто чудније и од ових свирепостӣ; а то је што се овај звер, по што је стекао најширу власт, одрече сам баш онда када се нико није усуђивао ни зуба да помоли против њега. Он јавно

остави суверенску власт, и врати се међу просте грађане. Један младић, који тада беше већ познат, имаде дрскости, да га се нагрди кад он слажаше с говорнице; Сила само рече својим пријатељима који стојаху око њега:

— *Ево једнога младића који ће препречити да други који и не поуми оставити овакво место као што је ово моје.*

Човек овај, попрскан крвљу својих суграђана, оде у Пуцолу, и ту се стаде гостити, пити, и лумповати. Призва к себи опсенарâ, свирачâ, и играчâ и свакојаких пробисвета који су му били дика за младости. Најзад нико од оних којима је погубио ком оца, ком брата или пријатеља и не помисли да га узнемири у том уточишту, тражећи од њега рачуна за проливену крв. Овај мир који је ту уживао можда је за веће чудо, него сва зла која је починио за живота; тај мир у неколико правда надимик *Сретни Сила* који је он изабрао.

Најпосле се Сила побрину да каштигује сам себе; неуредни живот његов навуче му једну тешку болештину коју и не преболе. По његову телу поче гамизати силни гад који се никако није могао отребити ни затрти ма да се чинило све. Један чир који му је био израстао унутра, провали се после неколико дана, и он умре у својој шездесетој години, 78 пре Христа.

Ево како стоје један према другоме Марије и Сила:

Марије и Сила показују нам шта може да изађе из прекомерне жудње за влашћу. Марију се човек мање може чудити, јер је у његовој нарави било увек нешто

дакле ка Јефрату, и пређе ту реку без велике муке. У Риму се осуђивао тај поступак, јер се сматрао као дрскост која може бити штетна Римљанима. Тигран је доиста био владалац врло пространих држава; он је имао под собом многе краљеве и огромну војску. Али је сва та сила била више привидна него истинска, као што се доцније и осведочило. Но је он био више бесан и поуздан у се, него што му је била велика сила и срећа. Кад су му јавили да је Лукуло прешао Тигар, и да је већ у Јерменској, он није ни по што хтео да верује: толико је презирао друге народе; и још је заповедио да се одсече глава ономе несретнику који му је донео тај тако потребан глас. Овако варварство, које доликује правој луди, убрза његов пад, ако га није и проузроковало. Ма колико да је Лукуло напредовао у његовим државама, није се нашла жива душа која би била толико смела и толико пријатељ краљу, да му каже шта бива око њега, и шта ваља да чини. За то он није ни могао смислити никаквих мера против победноца. Кад је опасност већ била на прагу, онда неки *Митробарзан*, љубимац његов, усуди се да му проговори о том; деспот није боље примио овога другога гласоношу него онога првога, и наредио је да овај тако ревни дворанин иде и да се бије с Лукулом, да му разбије војску, и њега да доведе жива! Лашње је било издати овакву заповест него ли извршити је. Митробарзан оде одмах с оно мало војске колико му је дано, и погине борећи се с једним од Лукулових официра.

Тигран тада опази с каквим људима има посла, па, као кукавица, остави своју варош, *Тиграноцерту*, и повуче се к планини *Тауру* с многобројном својом војском. *Секстилије*, кога је Лукуло послао да га гони, ишао је тако брзо, да је Тигран морао узмицати брже него што би желео, и тако га натера да остави сав свој пртљаг само да лашње измакне. Лукуло за тим дође к Тиграноцерти, и опседне је.

Међу тим је Тигран имао кад да прибере многобројну војску од којекаквих двадесет народа. Видећи се усред оволике силе, он се поднесе онако као и пре, заборавивши своје поразе. Сад опет није хтео да чује никаква паметна савета; ко би се усудио да му што паметно предложи, могао је за часак изгубити главу. Победа му се чинила тако извесна, да се само бринуо како ће каштиговати Римљане што су наступили на његове земље. *„Једно ме једино мучи,* говорио је он: — *а то је што је ту сам Лукуло а не све римске војводе скупа, да их одједном све помлатим!* Оволико хвалисање, вели Плутарко који нам га и прича, не изгледа тако лудо, кад човек види око себе толико разних народа, толико краљева који слушају, и толике војске које се спремају за бој. Он је имао сто двадесет хиљада самих стрелаца, педесет и пет хиљада коњика, сто педесет хиљада пешака, и тридесет и пет хиљада пионара, дрводеља, каменара, и других радника који су ишли за војском. „Кад је био испод горе Таура, продужава Плутарко: — и кад се из вароши могла видети сва његова војска, а и

он је опет могао да разгледа колишна је сила у Лукула, који је све једнако држао у опсади Тиграноцерту, варвари из опсађене вароши, сташе викати и дерати се претећи иза зидова Римљанима, и показујући им јерменску војску“. Положај Лукулов не беше најбољи; али његово јунаштво и смотреност накнадише му оно што му је број војске ујимао. Он раздели своју војску, остави војводу Мурену са шест хиљада људи опсадника, а сам пође пред ову велику војску с једно десет хиљада људи стрелаца и са свом коњицом. Кад Тигран виде ову малену војску, од које га растављаше само река, он се грохотом насмеја, и није могао никако замислити да ће се ко усудити напасти га с тако мало људи. Цео један дан његови су дворани збијали шегу с овом римском војском, и сваки од његових краљева и војвода долазили су, и молили му се, да им поклони као милост, да нападну на Римљане, и да их потуку, а он с каква згодна места да гледа и ужива како ће се бој свршити. Сутра дан се морао водити са свим другојачији разговор. Лукуло је ишао уз реку тражећи себи брода. Тигран је опет мислио да су се Римљани препали чим су видели његову силу, и да беже, па се весељаше; али кад смотри Римљане да су пребродили, и да нападају на њега, дуго дуго није могао да верује својим очима....

— *Шта! зар они иду на нас?* викао је он по неколико пута. Његово лудо уздање у се било га је толико ослепило, да су Римљани већ напали на њега, а његова војска још није била ни у бојном реду. Лу-

куло, као прави јунак, желећи и војсци улити јуначко осећање, иђаше напред и викаше ударајући свакад први:

— *Победа је наша!* Страх и неред овладају непријатељском војском. Она одмах нагне бегати као поплашена зверад, страшно вичући и запомажући. Предње страже унесу ту забуну у средину војске, која се, као врло густа, не могаше ласно повући назад. И тако ова множина људи управо својим великим бројем победи сама себе. Тигран је загребао међу првима, и није чекао велике пратње. Бојећи се да га не познаду, скине с главе своју царску круну, и преда је своме сину који је такође бегао. Млади царевић, не смејући је метнути на главу, дȁ је једноме своме пријатељу, кога Римљани ухвате. И тако круна Тигранова, онога који се издавао као да је *цар ца́рева*, падне у руке Лукулу.

Никад Римљани нису одржали тако велику победу с тако мало војске. Плутарко вели да су они ту изгубили само пет људи, а да је непријатеља пропало више од сто хиљада самих пешака и скоро сва коњица. Ово је тако велика несразмерица, да је тешко веровати је; али се бар из ње види, кака је корист била за Римљане у овој победи. Лукуло, после тога, узме на јуриш Тиграноцерту, и придобије на своју руку много владалаца из тих земаља, који одусташе од Тиграна. Да је овај велики војвода умео задобити љубав својих војника, као што је умео побеђивати непријатеље, он би још много што шта велико учинио. Али њега, због велике поноситости и остроте, нико

није волео;ноцепаност му је била у војсци; и више пута га солдати нису хтели послушати. Не гледајући на све те сметње, он је потукао Јермене у многим биткама, и пред Артаксатом добио је једну победу која знатношћу својом не уступа оној првој.

Од тога доба његови послови ударише нешто назад; он изгуби једну битку у боју с Митридатом, и војска му се тако узјогуни, да ништа није могао учинити с њоме. С друге стране, његови непријатељи у Риму учинише, те му се одузе команда, а на његово место послан би Помпије, који се бејаше вратио из Шпаније. Овај га заста у једној варошици у Галатији. Ова два војводе гледаху се попреко, и један другога прекораваху горко и путно. Помпије је корео Лукула што је толико грамзио за богаством, а Лукуло Помпија што је завидљив и властољубив. Лукуло је, до душе, имао и места жалити се: после толико својих успеха, он би имао места надати се већој правди од својих суграђана. Помпије је дошао да га замени баш онда кад је већ ваљало узабрати род и славу од готових послова. Вративши се у Рим, он затражи да може триумфовати, и одлаци оста што му то не би отказано, као да он није победио и готово сатрьо два најсилнија владаоца онога доба.

Све ове неправде и правац који беху узели јавни послови испунише Лукула неким незадовољством и повратише га к самоме себи: од тога доба, он није хтео да зна ни за што осем за своје пријатеље, за књижевност, и за задовољства: и сада онај човек, који

је већи део свога живота провео у жудњи за влашћу, и у тегобама рата, окрете остатак дана својих на залудницу, и на уживање које се најмање може хвалити. Да би се оправдао, често је сам говорио:

— *Срећа има своје границе; паметан човек ваља да зна где су те границе.* Имајући небројено благо и имовину од сваке врсте, он оде у раскоштву и издашности даље од свих краљева које је победио. Човек би помислио да су неки вилински дворови оне куће и зграде које је он поградио на обалама Кампање, и око Неапоља. Он је просецао путове испод брегова, проводио је канале око својих зграда тако да је имао око њих морску воду, и у њу је пуштао мноштво рибе, која се намножила тако, да је после његове смрти продата за четири милиуна сестерса (од прилике пет стотина хиљада динара); изградио је био дивне ћошке усред мора. Близу Тускула имао је једну пољску кућу, која је особито срећно била постављена, с великим галеријама и салонима, отвореним на све стране да примају светлост и ваздух, и с врло дугим стазама за шетање. Једном му дође Помпије, да га походи у тој кући, и нађе јој само једну једину ману, а та је, вели, што је врло удесна за лето, а врло неудесна за зиму. Лукуло се грохотом насмеје:

— *Зар ти мислиш,* рекне он: — *да сам ја луђи од ждралова и рода̂, и да не знам мењати своје куће према добу године?* Неки претор, желећи дати народу представа̂, замоли Лукула да му да̂ у наруч неколико скрлетних огртача за глумце. Лукуло од-

говори да ће наредити да се разгледа у његовој гардероби, па ако их буде, даће му их драге воље. Претору је требало само сто; а Лукуло му их посла пет хиљада!

У свим тим трошковима било је више таштине него смишљености. Не увећавајући ни мало своју срећу, он је тим трошењем само правдао своје непријатеље који су га кривили да је склонио за се блага која би припадала држави. И врло је за веровање да су они имали право. Прича се, да су неки Грци дошли били к њему у гости, и он их је толико угостио, да му више нису смели долазити, да га не би бацили на трошак. Лукуло, дознавши за што се снебивају, рекне им кроза смех:

— *Од тога се немојте ни најмање снебивати; ја сам истина учинио нешто ради вас; али знајте да је највећи део оне гозбе чињен такође и за љубав Лукулу.*

Једном се врло озбиљно наљутио на свога кућњег управника што је овај, знајући да ће он сам вечерати, наредио вечеру мање раскошну него обично. „*Зар ти ниси знао*, рекао му је он: — *да ће данас вечерати Лукуло у Лукула?*

Цицерон и Помпије, желећи дознати колико он троши кад се не нада никаквом госту, сретну га на путу, и понуде се да сврате к њему.

— Добро сте ми дошли! рекне он.

— У таком случају, прихвати Цицерон: — ми ћемо и вечерати у тебе, али само с том погодбом, да не чиниш ништа више него оно што је сваки дан.

Лукуло пристане: гости су још желели, да се он не растаје од њих, и да не издаје никаквих наредаба. Само је могао да рече једном од својих људи, *да ће се вечерати у Аполоновој сали!* А то се већ знало шта је: јер је свака сала имала своје име, и слуге су знале каква вечера ваља за коју салу. Аполонова је сала била за најскупље и најраскошније гозбе. То вече вечера је Лукула стала од прилике двадесет и пет хиљада динара. Ето какве је лудорије чинио овај човек, који би врло брзо био заборављен, да пређашња његова велика дела, и иначе одлична својства, нису заслонила бруку овакога владања.

Он је страсно миловао науке, и збирао је све књиге које је могао наћи и откупити; али библиотека његова није била имање којим би се служио само он, него је стојала отворена свакоm ко би год желео поучити се. Ходници около били су готово свакад пуни научника, коју су водили разговоре о науци; Лукуло је и сам долазио по некад да слуша те разговоре, и одликовао се у том деликатношћу свога ума, и разноврсношћу својих знања. Цицерон, његов пријатељ, увео га је једном у један од својих разговора, у ком је претресао неко место из философије.

Најпосле, пред крај свога живота, овај знаменити човек помери памећу. Неки писци веле да му је то дошло од неког напитка, који му је дао неки од његових робова у празноверној нади, да му се боље умили. Умрьо је у шездесет осмој години. За њега се говорило, да је у војним врлинама раван Сили, а у вр-

линама грађанским премашио га је. Народ је хтео да се он сахрани о државном трошку, са свима уобичајеним почастима; али брат његов, коме је било остављено, да изврши ту тужну дужност, одговори, да је мало времена за тако велике свечаности какве су се желеле.

Највећа услуга коју је Лукуло учинио Јевропи, и коју и ми данас уживамо, није победа над Митридатом и Тиграном, него што је пренео у Италију *трешње* из околине *Керазонте*, у понтиској краљевини. После тога су се трешње умножиле и рашириле свуда. Ова услуга не даје славе, али је она корисна људма, и прави цениоци људских дела ваља више да захвале за овака доброчинства него за страховите покоље људи и за затирање сиротињске муке и зноја.

ПОМПИЈЕ ВЕЛИКИ

ВОЈВОДА РИМСКИ

(РОЂЕН ОКО 106 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Корнелије Помпије родио се 106 године пре Христа. Под својим оцем, *Помпијем Страбоном*, једним од најбољих војвода онога доба, он је отпочео одликовати се јунаштвом, и тежњом к војној дисциплини. Војници су га већ толико волели, да су једном, кад се беху побунили против оца његовога, сâмо на молбу Помпијеву, пристали да остану у стану. После очине смрти, он је морао одговарати суду за некакво платно и ловачке мреже које су биле узете у вароши Аскулуму. Бранећи се пред судом од ове напасти, он показа каквога је ума човек; и *Антистије*, председник суда, пред којим се он бранио, даде му за жену своју ћер *Антистију*: толико га је замиловао. И доиста је Помпије имао велике даре, тек је властољубивост његова била још већа. Како се морао узвишавати лагано, мало по мало, тако се прилепи уз једнога поглавара партиског: Сила је био најсилнији, и он при-

стане уз њега. Овај срећни тиранин имаше онда да туче *Карбона*, који му се одупираше из све своје снаге; али партија овога, и ако се показиваше више сагласна са законима, мало беше у вољи народу; Маријеве свирепости опет беху отуђиле од њега све поштене људе у држави; и онда се већ могло предвидети да ће Сила једном претећи свога противника у свакоме злу, али су готово сви Римљани за онда имали вере у њега. Помпије је видео да ће Сила надвладати, за то и оде к њему у стан; али није ни тамо хтео да оде као прост борац, него се користи расположењем које је уживао у једном делу Италије, те дигне три легеона, па с њима од своје драге воље оде к Сили. Тада му је било двадесет и три године. Сила му се и зачуди и обрадује, па га дочека врло радосно и одлично; поздрављајући га, он га назове *императором* (а то ће рећи војводом); и по што је претекао све своје такмаце, по што је проглашен за диктатора, он је живо настојавао да овога човека удржи уза се. Он је познавао све његове врлине, и ласно му је било предвидети шта ће од њега бити доцније. „Огледао је, дакле, вели Плутарко, да се с њим зближи и удружи по што било. У том му је помагала и жена његова *Метела*, и тако наговоре Помпија да отпусти своју жену Антистију, па да узме *Емилију*, Метелину ћер од првога мужа *(Емилија Скора)*, која је била удата за другога, и већ трудна. Овај је брак био на силу, брак тирански, који је више доликовао времену Силином, него нарави Помпијевој. Мати Ан-

тистйна, видећи толику неправду према својој ћери, прекрати сама себи живот, а Емилија, вођевина Помпијева, на скоро умре на порођају у кући Помпијевој.

Док се то догађало, дотле *Перпена*, с прогнаницима, овлада Сицилијом. Помпије буде послан против њега, те врати Сицилију и узме један део Африке. Сила, видећи с неком зебњом у срцу како овај млади војвода, благошћу својом и војничким врлинама, постаје управо идол својих војника, позове га у Рим. Војска, слепо предана само њему, не хте га пустити и приста сва уз њега против диктатора кога су због злочинства готово сви осуђивали; али Помпије, не показујући да се и најмање што плаши, а јамачно и не осећајући се још доста јак, послуша заповест која му је дана. Сила, који се већ почео био плашити, тако се овесели и задовољи том његовом покорношћу, да му сам изађе на сусрет; и грлећи га као особитога пријатеља, поздрави га називом *Велики* — што му оста до века. Поред свију тих сведочанстава пријатељства, диктатор му не даде триумфовати; за узрок му је навео то: што је он био још прости кавалер, а триумфовати могли су само сенатори и консули, и што се не памти, да је ико тако млад имао ту велику част. Помпије се не приклони пред тим разлозима него рече да *јутрење сунце јаче жеже него сунце на заходу!* Ове речи изнајпре није диктатор ни чуо, него му их докажу други, а он, у чуду према толикој дрскости онога који их је изговорио, повика:

— *Па нека триумфује, нека триумфује!*

Помпије га ухвати за реч, и то би први случај у Риму, да је прости кавалер добио част триумфаторску. Многи други официри, који нису добили што су тражили, хтели су да му узнемире ту светковину; а Помпије, увек сталан, поручи им овако:

— *Ја волим не триумфовати, што сам толико желео и тражио, него се понизити да њима ласкам.*

На то ће *Сервилије*, врло знатан човек у Риму, рећи јавно ово:

— *Е сад виђу да је Помпије одиста велики, и да заслужује триумф.*

Кад Сила умре, онда онај Лепид, ком је Помпије помогао уздићи се, хтеде да се дочепа врховне власти. Помпије га с тога напусти, и би послан против њега. По што је Лепида савладао, да не може ништа против републике, он добије заповест да иде у Шпанију, да помогне *Метелу* у рату против *Серторија*. Свршивши срећно и овај рат, он је триумфовао други пут, а још је био прости кавалер. Иза тога, изабран је за консула заједно с *Красом*, једним од најсилнијих и најбогатијих сенатора. Да се лепше покаже народу, који се прибојавао, да он не буде други Сила, Помпије поврати трибунима власт коју је диктатор био оборио.

У то доба средоземно море беху прекрилили многи гусари тако, да није било никакве сигурности на његовим обалама: Помпију се повери да завојшти на њих, и он их уништи кроз непуна три месеца. Власт, која му је дана том приликом, била је неограничена,

владалачка, и изгледала је врло опасна за најбоље грађане: она му је створила много непријатеља, али његова умереност, ни мало не правдајући несмотреност Римљана који су чисто тражили себи господара у сваком који би показао одличних својстава, показа да је достојан таквога поверења и толике власти.

Због те нове славе коју је стекао, један народни трибун предложи, да се Помпије пошље да доврши рат против Митридата и Тиграна. Лукуло је, као што смо видели, водио овај рат што се може силније, и био је близу да га доврши: била је дакле јавна неправда према њему то што се чинило: али народ слабо мари за правду; он само милује да кади оне које обожава. Сенат је, напротив, примио преко ока ту меру, не за то што га је болела неправда према Лукулу, него што га је плашила сила Помпијева коме се, на неки начин, предавала у руке цела република. У самој ствари, њему је дана бескрајна власт над областима које је држао Лукуло, и још у Витинији; и остављено му је на мору суверенско право које му је било дано кад је водио рат против гусарâ; а, то је, вели Плутарко: — дати једноме човеку сву државу римску. Онога дана кад му је народ потврдио ту голему власт, он се шеретски био уклонио у једну своју кућу у пољу. Кад су му стигла писма с тим гласом, он се учинио пронеражен; и док су се пријатељи око њега радовали, дотле је он трљао очи, и, божем, с неком бригом уздисао:

„Боже мој! колико је то силество послова! Зар

не бих био срећнији да сам човек непознат и без икакве славе? Зар се ја никад не ћу избавити од отих замака које ми без престанка баца завист мојих непријатеља; зар никад ја не могу живети мирно на свом добру са својом женом и децом?

Притворност ова није могла никога преварити; а и сам је он показао колико се притварао, пожуривши се на врат на нос да Лукулу отме оно што су му донеле победе, то јест, да му зграби славу довршетка освојења које је овај тако добро започео. Учинио је истина велике напретке против Тиграна и против Митридата, продрьо је у Мидију, Албанију, и Иверију, покорио Колке, Ахенце, и Јевреје. Кад се вратио пут Рима с победном силном војском која му је сва била одана, онда је и сам народ почео зепсти за своју слободу. Али је Помпије много пута у своме животу засведочио да га властољубивост није вукла да постане господар републике, него само да има прво место у њој. Он се устави на уласку у Италију, распусти војску, и уђе у Рим с врло малом пратњом. Поступак овај учини се тако леп, да му је баш он удвојио моћ кроз ону преданост коју му је свет показивао; и већина становника оних варошй, кроз које је пролазио, излажаше пред њега, и испраћаше га у Рим, где он триумфова по трећи пут с врло великом свечаношћу и сјајношћу.

Ту се свршава права слава Помпијева; остатак његовог живота показује га само као обичнога властољупца који се користи великим именом, да се начини сам господар, и који, без обзира на то велико име које

му је и давало моћ, још ласкаше слепој светини тако, да потад није ни владао другојачије него помоћу новца и порокâ. Друга је погрешка Помпију, што је подизао из све своје снаге многе Римљане прљавога имена, и властољупце који су поцепали државу. Он је био потпора *Цезару* пре него што му је постао противник. Крас је био његов непријатељ, и Римљани су га волели; Цезар, вештом политиком, измири ова два човека, и своју ствар удружи с њиховим интересима: он чак удаде своју ћер за Помпија, да би га јаче притегао к себи. И тако ова два властољупца, здружена сродством и политиком, а подупирана Красовим богаством, склопише оно што се прозва *триумвират=тројство* (око 60 године пре Христа). То је било прво доба распада власти консулске и народне. *Катон*, једини Римљанин у то доба, виђаше то зло, а не могаше отклонити га: *Ми имамо господаре*, говораше он: — *а републику Бог да прости!* На скоро Помпије употреби силу, да буде изабран за консула за једно с Красом; и то ново поступање човека који је дотле дао толике доказе своје умерености, показа да су све врлине његове само маска, коју је метао на лице, кад му је била потребна, и да је његова умереност била тек замка којом се он задовољавао само дотле докле му је доносила користи. У тим приликама, људи насташе да се Катону дâ преторство, како би се тим умерила власт њих двојице; али Помпије, вешти ширет, распусти глас, да је божем видео на небу знаке који су му закраћивали примити се те службе. И тако велики овај човек,

коме се народ све једнако дивио, није био ништа друго него тиран, чим га је интерес његов на то склањао. С почетка се притварао, као да за све има да захвали својим суграђанима; он је готово утројио приходе државне, и толико размакао границе римској држави, да је Мала Азија, која је била крајна земља на ту страну, постала средина после његових победа. После толиких победа, он је имао права очекивати много; али његови грађани, забринути баш због тих великих услуга, одупираху се свим његовим захтевима. Чак се на њега јавно упућивао један стих из неке трагедије која се представљала у то време:

Ти си постао велики у зао час по нас!

Народ запљеска томе стиху, и затражи, да се он понови стотину пута! А то је онај исти народ, кога је Помпије ниско обласкавао, и гледао да га успава чим се год могло. Он је знао како светина милује позоришне игре, и за то је начинио био један големи театар, у који је могло стати до четрест хиљада гледалаца. Тај је театар био први који је стално озидан у Риму. За ово је Помпије добио нову љубав народну; али му се тешко праштало што седи у Риму а командује војском и управља областима преко својих намесникâ: дотле нико није тако радио; и само се њему могло и опростити такво владање. На скоро понуди он својој отаџбини другу новину, не мање опасну: он је већ својом издашношћу био толико задобио народ за се, да је могао бити изабран сам за консула; и

тако он, више него Марије и Сила, научи Римљане да презиру своје старе законе, и да стварају себи господаре.

Цезар се користи том приликом, те уста против Помпија. Његова је ћи била умрла, и тако се раскинуло сродство које је удруживало ова два властољупца. Помпије се већ био оженио другом; а да би заслонио неправилност свога избора, он удружи са собом за неко време свога новога таста, *Метела Сципиона*. За време својега другога консулства, падне он у тешку болест. Сва се Италија препадне да не умре, и стаде јако жалити га. Он, виде по томе, колико је мио Римљанима. Овај народ, који је већ одавно размажен самим успесима својим, и који се издавао да више цени своју отаџбину, него да јој бира тиране, толико се понизи, да је по храмовима приносио жртве за његово оздрављење. Помпије се тада сматрао на врху својих жеља, које су га вукле да постане господар републике без силе, само љубављу својих суграђанâ: то веровање ули му толико уздање у се, да баш с тога плати главом, али и Рим, у то исто време, изгуби и оно мало слободе што је дотле уживао. Он није довољно мотрио на успехе које је Цезар сваки дан чинио. Један његов пријатељ рече му једном: да Цезар иде на Рим, и да нема никога ко би га могао уставити, на то опијени Помпије одговори овако:

— *Ма где у Италији да ја трупнем ногом, из земље ће изаћи легеони!* Али кад Цезар потражи да га изберу за консула, а не остављаше команде у Га-

лији, онда се њему отворише очи, те склони сенат да изда један указ, по ком би се Цезар сматрао као непријатељ отаџбине, ако не би хтео оставити своју војску кроз три месеца. Цезар, који је и сам преко својих људи гледао да учини нешто тако исто, притвори се да нема безбедности за се, те се крете пут Рима са својим легеонима.

Помпије се ушепртљи, и мораде оставити Рим заједно са сенатом и новим консулима, па прећи у Бринду, а одатле у Грчку. Ту му пође за руком подићи сав исток за своју ствар: скупи дакле две големе војске: једну поморску, а другу сувоземску. Цезар га гоњаше и тамо, али се Помпије чуваше од пресудне битке. Најзад мораде напасти на војску Цезарову, и потуче је тако, да је сам Цезар говорио: *Победа би била непријатељска, кад би њихов војвода знао како се побеђује.* Нова битка буде на Фарзали, 48 године пре Христа. Тога незаборављенога дана коњица Помпијева кукавички побеже с боја. Помпије се држао неко време на височима куда се био повукао, али најзад стругне и сам у Египат к Птоломију.

Плутарко описује с неком дивном простодушношћу како је било овом великом човеку у несрећи. „Кад је био малко одмакао од свога стана, вели историк: — сјаше с коња, и с оно мало пратње, по што га нико није гонио, иђаше лагано пешке с таким мислима у глави какве је могао имати један човек који је тридесет до четрдесет година увек побеђивао, и свакад био јачи, а сад је, под своју старост, побеђен, и мора да бега;

он се сам са собом разговарао: како је могао у један једини сахат изгубити славу, силу, и власт коју је стекао кроз толике ратове и битке, и по којој су га до мало пре слушале толике хиљаде војника, толики коњици, и толике лађе; а сада је тако мали, тако осамљен, да га не би могли познати ни непријатељи који су га тражили. Прошавши тако кроз варош Ларису, уђе у долину Темпе и, ожеднивши, легне потрбушке и напије се воде с реке: одатле се упути к обали морској, и преноћи у једној рибарској колибици, а рано у јутру седне у једну лађу с неколиким слободним људима од своје пратње, ослободивши све робове, и казавши им да слободно иду Цезару“.

На лађи отплови најпре у острво Лезбо, где узме жену и децу своју, па се одатле крене у Египат к Птоломију. Краљ Птоломије био је врло млад, а пословима је управљао неки *Фотин*. Овај човек сабере одмах главне људе и најбоље дворане у савет, и каже им краљеву заповест: да се сваки од њих изјасни: Да ли да краљ прими Помпија, или да га не прими. Жалост је била велика кад је дошло до тога, да некакав Фотин, собни слуга египатскога краља, некакав Теодотион, учитељ реторике младога владаоца, и некакав Ахило Египћанин, суде и пресуђују шта да се чини с Великим Помпијем. Пресуда је тога савета била таква: по што је потребно угодити Цезару, а Помпијева се срећа више не ће повратити, то ваља погубити тога славнога Римљанина. Одмах га дакле нађу у лађи његовој, и тек што ступи на обалу, они га мучки убију. Главу

му одсеку, а тело баце у море. Један његов ослобођеник, по имену *Филип*, узме тело његово, окупа га, и завије у једну стару кошуљу, једини покров који се могао наћи. Скупи за тим комађе од неке разлупане лађе, и наложи ватру, да, по обичају онога времена, спали тело Помпијево. Док је он спремао ту побожну услугу, приђе му један старац: то је био неки Римљанин који је војевао под Помпијем; са сузним очима рекне он Филипу:

— *Пријатељу, немој сам да извршиш ту тако красну дужност; допусти и мени, да ти помогнем; да имам какву год утеху као изгнаник у туђини: да могу својим рукама додирнути и теби помоћи да погребемо овога највећега ратника римског народа.*

Ето тако је сахрањен онај Помпије који је имао под својом влашћу највећу државу овога света. Његова је смрт страховита поука за све властољупце; с ње се заборављају многе његове погрешке; и она оставља под сумњом оно: шта би било од грађанске слободе, да је он победио. Њему се пребацује, да је имао само маску од добродетељи; а ипак је у поштењу и грађанској сталности бољи од Цезара, и да је могао трпети парникâ, име би се његово славило као име најбољега Римљанина. *Салустије* га слика са две речи. У њега је поштење, вели он, било већма на лицу него у срцу. Он је добродетељ толико поштовао, да је никад није нападао јавно, али је није толико миловао, да би јој и тајно приносио кâд. Отуда и долази оно велико притварање у које се

увек замотавао, и оно што се изговарао, да не ће ђоја ништа да прими осем оно што је заслужио, а овамо је згодом шчепавао што је год могао.

Његову главу донесу Цезару, и он се заплаче кад види, како је свршио његов такав супарник. Не само није похвалио оне гадове који су погубили овога славнога војводу, него их је готово све каштиговао смрћу; а пепелу свога противника подигао је дивни гробни спомен који је част њима обојици.

———◆———

ЈУЛИЈЕ ЦЕЗАР

ПРВИ ЦАР РИМСКИ

(рођени 98 године пре христа)

Кајс Јулије Цезар родио се у Риму, у једној знатној породици, 98 године пре Христа. Његова тетка, очина сестра, била је пошла за Марија, због чега је Сила сумњао на њега: и хтео је чак погубити га; али, на молбу његових пријатељâ, поклони му живот, рекавши: — *Онај, за кога се ви сад толико заузимате, некад ће стрмоглавити републику!* Тада је Цезар био тек младић. Чувши шта је рекао за њега Сила, он нађе да је паметније уклонити се из Рима; и оде у Сабинске земље, где га ухвате неки диктаторови људи; али он с два таленга подмити њиховог капетана, те се измакне, и стругне у Витинију, краљу *Никомиду*. У повратку, ухвате га гусари, и затраже откупа двадесет талената. Он се грохотом насмеје, видећи да ти људи не знају цене робу своме, и место двадесет сам им обећа педесет талената. Докле се тај откуп углавио и избројао, он је провео тридесет дана

с тим гусарима, и, за то време, тако их је презирао, да им је свакад, кад би хтео спавати, заповедао да не џакају. Чак им је припрећивао да ће их поразапињати на крсту. Гусари су сматрали све то као пустошну хвалу беснога младића, и смејали су му се. Али Цезар, чим се дочепа слободе, наоружа неколико лађицâ, нападне на гусаре још на котви, и доиста их каштигује онако како им је рекао.

Он се оружјем био одликовао још под *Термом*, азијским претором, па је сад желео да доврши своје знанско образовање. За то оде у Родос, да слуша славнога професора реторике *Аполонија*. Био је рођен за беседника, само да се хтео сав одати на речитост; али је он волео оружје, које му је дало суверенску власт, и био је задовољан што се бар могао мерити с најбољим беседницима свога доба, и што је држао у тој вештини друго место, после Цицерона. Први пут се показао као моћан беседник кад је оптуживао *Долабелу*, који је покрао државне паре. Због те речитости многи су му се дивили, а многи су му постали и пријатељи, надајући се да им он, кад затреба, буде бранилац; нарочито народ, коме се свагда заслепљују очи од сјајне спољашности, поче му показивати толику љубав која најзад упропасти републику. Али се он највише допадао својим начином поздрављања: предсретао је љубазно, и саслушавао благо и повољно свакога ко му је имао што да говори. И добра трпеза његова множила му је присталице, а издашност му је мало по мало давала велику важност од које

најпре нико није ни зебао, и тек кад се видеше њене последице, свак живи се убезекну. Тако великим уважењем народним, он поста војни трибун, квестор, едило, највиши свештеник, претор и управник Шпаније. Тек тада се поче сенат плашити. За оне који су умели њега да виде, његова је властољубивост била толика да се није могла уставити ни једном од оних препрека које су дотле поштоване; жудња његовога срца испољавала се у стотини прилика. Тако причају да је он, дошавши у Кадик, стао пред Александрову статују, и, уздахнувши, рекао:

— *У мојим годинама он је већ био покорио свет, а ја још нисам учинио ништа важно!* Пролазећи једном кроз неке провале у Алпима, и видећи неко мало, слабо утврђено местанце, он рекне:

— *И у том месту ја бих волео бити први, него у Риму други.* Та жеља за прославом гонила га је да брзо води рат за који је послан; победио је, дакле, Калецијанце, Лузитанијанце, продрьо чак до Океjана, и покорио многе народе који дотле нису зависили од Римљана. У овим ратовима понашао се тако да су га војници веома заволели, и општим гласом прозвали су га *Императором* (а то је као војвода над војводама).

Како је наступило време изборима, Цезар зажели да добије и консулство и тријумф у једно време; али да се добије консулство, ваљало је бити у Риму, а онај који је желео тријумфовати, могао је ући у варош тек онога дана, кад се држи та свечаност. Катон, једини Римљанин тога доба који је показивао љубави

према законима, устаде у сенату против Цезарове молбе. Кад Цезар то дозна,ману се триумфа, и дође у Рим, где вештом политиком својом још увећа своју власт. Божем да измири двојицу првих људи у републици, Краса и Помпија, као што смо видели у животу овога последњега, начини од њих нове помагаче себи, те се још већма узвиси. По жељи својој, он доби консулство, и у томе имаде другара некога *Бибула,* човека слаба, кога на скоро примора да остави своје место. Римљани су се много подсмевали Бибулу за ово одступање, а нису опажали, да се Цезар кроз ото само учио како се докопава суверенска власт. Бојећи се највише од Краса и од Помпија, он се притвори, да су му они веома потребни, и да он ради за њих као и за себе, и тако склопи оно што се прозва прво *Тројство,* а да би ова властољубива заједница била још тврђа, он удаде ћер своју за Помпија. Тада је већ могао што је хтео, имајући за се своје војнике, народ, и два прва човека у држави. За то удали из Рима све оне који су му ма у чем сметали или могли сметати. Катон је тада говорио:

— *Републику већ Бог да прости; ми сад имамо господаре.*

Овако крут човек није могао бити Цезару у милости. У *Катилининој завери* овај славни републиканац беше снажно подигао глас у једној беседи да сенат буде блажи при каштиговању криваца. У беседи овој имало је доста и за Цезара који је навлаш хтео да навикава народ на најбешње властољупце. Ову

беседу није Цезар заборавио, него је још знао да, ако његова срећа не буде боља од Катилинине, и њега чека оно што и Катилину, по што у Риму има још крепких и оштрих људи који се не боје ничега, и не праштају ништа. И Цицерон, који у то доба бејаше веома уважен, бацаше га у присенак; за то он нагна ова два велика човека, најискренија републиканца, да се уклоне из Рима. Обезбеди се и од консула идуће године, па помоћу Помпијевом доби управу у Галији.

Овим путем желео је да стече велику славу покорењем Гала, да тим привеже к себи своје војнике, да после може без бојазне грунути на слободу републике. Најпре је ударио на Хелвецијанце, и победио их, за тим на Ђерманце, и на Белгијанце. По што је разбио њихове војске, напао је на Нервијанце, и тако је победио и покорио све народе у обема Галијама. Ове победе и ова освојења изазваше ново тројство између њега, Краса, и Помпија. Њему су још ваљала ова два човека, који не опажаху да њихова важност само увећава важност Цезарову. Један чланак овога новога договора беше такав, да се његова управа продужава и на потоњих пет година, за које ће се време звати *Проконсул*. Нови успеси у Галијама, у Ђерманији, и у Великој Британији, покрише га новом славом, и улише му нове наде на Рим. Тада се већ могао поуздати у своје војнике, које је навлаш називао *својим пријатељима*, *својим другарима*; он је њима олако пропуштао сва злочинства, обогатио их пленом, и дао им наду и на већа блага; он их је ка-

штиговао само ако што учине против војнога запта, или ако се побуне: у том је његова политика била врло вешта; он је распалио грамжење у њихову срцу, а угушио је у њему добродетељ оставивши само жељу за победама плена ради. Они су мало разбирали: ко је њихов непријатељ, само нека победа донесе плена: то више нису били Римљани, него Цезарови солдати: злочинство против своје отаџбине њих већ није ни мало плашило.

Тада Цезар, употребивши ону своју мајсторију, које је увек имао изобила, намести да за њега раде сенатори, па да се његова буна сматра као законита одбрана. Помпије, који најзад виде куд тежи овај властољубац, одвоји се од њега, и потражи указ који би га огласио за непријатеља отаџбине, ако не би одмах оставио своју војску. А Цезар је то баш и тражио. За то распусти глас на све стране, да га хоће да раздвоје од његових другара, од његових пријатеља с којима је тако добро послужио републику, те после да га лашње погубе. *Антоније*, други један властољубац, који је само жудео за нередима, одупре се као трибун таком сенатском указу, и одмах побегне к Цезару. Овоме то дође као наручено; он досадашњим својим разлозима дода још и да му треба заштитити трибунска права, која су погажена у лицу Антонијеву. Одмах се спреми да иде с војском на Рим. Кажу да се био уставио, и двоумио на обалама Рубикона, реке, која је била граница његовој управи. До душе, могао се и забринути од величине свога предузећа; али он

није био такав човек, који би се могао покајати што је започео злочинство које му је обрицало корист. Шта више, како вели Цицерон, он је имао обичај често повторавати два Еврипидова стиха који су исказивали сав његов морал, а који гласе овако:

„Ако је икад дозвољено погазити најсветије законе, то може бити само за то да се добије суверенска власт; а у свему осталом они се могу поштовати“. Његова војска без муке пређе Италију, и дође у Рим, из кога се Помпије беше уклонио. Силним благом које је раније послао, Цезар је већ био поткупио оне сенаторе који нису хтели ићи за Помпијем; с тога је и говорио шалећи се:

— *Цезар је покорио Гале римским гвожђем; а Рим је освојио галским златом.* И ако је био пошао само под изговором да брани своју личност и законе, опет је у Рим ушао као прави господар. Међу тим је имао пред очима пример Марија и Силе кога се име ружило и клело; за то се и држао противне политике; био је, дакле, милостив; и, знајући врло добро срце човечије, предвиђао је да освета само снажи непријатеље, за то је примао благо и оне који су га најгоре осуђивали. Ово му је помогло не може бити красније. Они који су још двоумили, и који су увећали Помпијеву странку, дођоше к њему; они које је он већ победио, беху задовољни њиме, и не жељаху ништа друго; чак многи из стана Помпијевог, оставивши свога вођа, дођоше к овоме вештоме тирану. И ако је дивотно умео да се издаје за човека милостивнога, опет

није нигде биваo слаб ни попустљив. Неки *Метело,* који је у тај мах био трибун, усуди се не дати му да узме државну благајницу, а њему Цезар у мало речи̂ показа да већ у Риму нема другога закона осем његове воље; рече му да ће га убити ту на месту, додавши са свим зверски:

— ***Зар не видиш да ми је то лашње учинити него ли изговорити?***

Помпије се био повукао у дубину Италије с нешто војске која је била мало извежбана, а војводе његове командовале су у разним областима. Цезар је ишао прво на њих, говорећи:

— ***Ваља најпре потући војску без војводе, а после војводу без војске.*** Упути се прво к Шпанији, опседе *Марсељ*, и, оставивши *Требонију* да га стеже, сам у Шпанији потуче *Петреја Афранија* и *Варона*, војводе Помпијеве. Вративши се у Рим, прогласи се као диктатор, позва прогнанике, да му буду од помоћи, врати права деци осуђеника̂, и настојаваше својом милостивношћу забашурити, да се и не опажа, да је он постао господар својој отаџбини. Удеси те га изабраше за консула и за идућу годину, па се онда крене у Грчку против Помпија. Он најпре би побеђен, и да је Помпије, као што је он сам признавао, умео да се користи својом победом, његова би се судбина са свим изменила. На Фарзали он би јачи, и Помпије пропаде са свим, као што смо и видели. Кажу да је он, знајући мишљење Помпијеве војске, заповедио својим војницима да гађају у лица уверен да ће млади

Римљани пре побећи него допустити, да им се лице нагрди: тако је и било. Седам хиљада коњика побегоше испред шест његових кохоратâ или батаљона[1]. Помпију паде на месту око петнаест хиљада људи, а Цезар изгуби само хиљаду и две ста. После тога највећу је победу одржао над *Птоломијем*, јегипатским краљем, кога је збацио те краљевину његову поклонио, сестри његовој *Клеопатри*, у коју се био заљубио. Она му је родила једнога сина који се звао *Цезарион*. И *Фарнас*, понтиски краљ, скоро паде пред њим. Ова га је победа јевтино стала: рат је и објављен и свршен у један дан. То је он исказао с оне три речи које су после изашле на глас: дођох, видех, победих (veni, vidi, vici). За тим се врати у Италију тако брзо, да су се људи чудили и брзој победи његовој, и тако брзом повратку! У Риму није дуго остао, него се дигне у Африку те тамо победи *Јубу* и *Сципиона*, и синове Помпијеве у Шпанији.

Срећни овај отмичар најпосле дође у Рим, триумфова пет пута узасоб, и прогласи се за *диктатора до свога века*. То је био последњи дан републике; Рим стече једнога господара који се звао *Император*, војвода или цар. Цезар је имао великих мисли у својој глави; за то наста подизати заводе корисне, или оне који би дали лепо мишљење о њему: украси Рим новим зградама; ископа на ушћу Тибра пристаниште које би могло примити и највеће лађе;

[1] Кохорта је у Римљана имала око пет до шест стотина војника пешака.

исуши баре Понтинске, прокопа Корински земљоуз, те споји море Јегејско с морем Јонским, реформиса право и календар, и прибра многобројне библиотеке. Најпосле кажу да је сенат, са свим поткупљен његовим златом и надом на добре плате, хтео да га прогласи *за владаоца*, као да се ничим другим није могло захвалити за толика његова доброчинства. Али баш тада *Брут* и *Касије* пресекоше жицу његовога живота и његове властољубивости. Ова два љута Римљанина беху поглавице више од шездесет завереника; они дођу с главнијима између њих у сенат где је Цезар председавао, опколе га, бојем да му чине почаст, и да га моле да поврати једнога од браће Цимберове (а Цимбер је био међу њима). Кад он то одрече, Цимбер га ухвати за хаљину на оба рамена.

— *Та то је већ сила!* викне диктатор. А у тај исти мах *Каска* га крне јатаганом, и сви други у наточ навале тако да су волели ранити један другога, него не погодити онога коме су били кивни што је оборио све законе, који су слава Риму и слобода Римљанима. Чим он издахне, они побегну у Капитол, а неколики робови узму тело диктаторово и однесу га кући његовој. Антоније сада мишљаше да се може дочепати суверенске власти за којом је одавно жудео, па с тога не хтене подстаћи народ к слободи, него га још стане растуживати за Цезаром: припреми величански укоп, а његове крваве хаљине изнесе да их гледа свет. „Римљани, који већ не беху они стари, него гомила властољубаца и

био на вечери у некога човека где му је уливено неког лекарског уља у јело место маслиновога, и он је јео све у сласт, само да не покаже домаћину колико је био несмотрен. Тегобе ратне подносио у такој мери као што је био и уздржљив; а раден је био до невероjетности: још један посао није био довршио, а већ је други започињао. Ми смо говорили о његовој милостивности не питавши је ли она била у његовој нарави или није; а ево шта он сам вели о том:

— *Кроз то ја привлачим све људе к себи, да бих могао дуже уживати род од својих победâ*".

По својој речитости, био би први беседник међу Римљанима; а ратничка вештина учинила га је господаром Рима. Ми имамо његове *коментаре о рату у Галији*, по којима се познаје какав је био као писац.

У многим приликама, подсмевао се предрасудама својега доба, презирао пророчанства, па је чак усред сената, кад се претресала ствар Каталинина, рекао да је лудорија веровати у онај свет. Али је ово била погрешка за коју се одмах покајао; премда оштри Катон није пустио ни да му она прође без каштиге.

Такав је био Цезар.

Уза све мане које срамоте човечанство, он је имао само оне врлине које говеју његовој властољубивости. Њега људи могу хвалити за његов ум; државници му се могу дивити, али га поштен човек никад не може волети.

МАРКО ТУЛИЈЕ ЦИЦЕРОН

СЛАВНИ РИМСКИ БЕСЕДНИК

(РОЂ. ОКО 106 ПРЕ ХРИСТА)

Марко Тулије родио се у Арпину, у Тошканској, године 106 пре Христа, од породице незнане. Неки писци мисле, да је отац његов био надничар у некој ваљарици, а други напротив тврде, да је био римски кавалер. Име *Цицерон* дошло му је, као што мисли Плутарко, од *брадавице* (латински *cicer* - сочиво) која је била никла на врх носа некоме од његових предака. Кад су му говорили да промени то име (које је малко подругљиво) он је одговорио:

— Прославићу ја њега толико, да ће оно постати онако исто лепо, као што су лепа имена најстаријих породица у Риму.

Мора се мислити да му отац није био човек сиромах, кад му је могао дати тако красну науку и васпитање. Још из прве младости, Цицерон је показивао врло велике даре; учитељи су му се чудили; а другари су га узимали за свога вођа, кога би радо окру-

жавали са свих страна, и тако га свечано пратили кроз улице. Ова мала одликовања њега су подстицала да се све више труди, и да онако жуди за хвалом чак и у доцније време свога живота.

Кад је прву беседу изговорио пред народом, видело се одмах какав ће бити беседник. Онда је Сила био свемоћан у Риму. Овај тиран беше уступио за неку малу суму једноме од својих ослобођеника̂ неко велико имање које је припадало једноме прогнанику. Син овога прогнаника, да би се осветио, обелодани, да имање оца његовога вреди три ста пута онолико, за колико је продато. Због овога несмотреног поступка, Сила се на њега страшно ražљути: и, тиран овај, оде тако далеко да га оптужи, као да је он убио свога оца. Свак живи је знао да је та тужба неоснована, али се ипак нико не хте примити да брани несретнога оптуженика. Цицерон, видећи у тој одбрани прилику у којој се може показати, усуди се да брани неуважену правду против свесиља коме је било потребно, да своју неправду покрије каквим злочинством. И тако учини, да *Росицију* не науди злиња његовог непријатеља, и да он буде потпуно оправдан. Тим Цицерон изађе на велики глас; али, знајући колико се за онда сам за се имао плашити у Риму, удали се, божем због слаба здравља, и оде у Атину, где је кроз две године дана био мање ученик а више супарник најславнијих беседника ове грчке престонице. *Аполоније Молон*, један између њих, слушајући једном како он беседи, оста занемео на једном месту, докле

су му сви други пљескали. Кад га млади беседник упита за што ћути, он одговори:

— *Ах! та и ја вас хвалим, и ја вам се дивим; али жалим јадну Грчку: њој беше остала само слава речитости; ви јој и њу отесте, и однесте Римљанима!*

Вративши се у Рим, настане да уђе у државне послове, али му у почетку то не пође за руком: за то се одаде на правозаступништво, и тек што се тамо показа, припознан би као први беседник свога доба. Његов је глас растао, уважење му се множило тако да је наименован за квестора у Сицилији у својој тридесет првој години. У власти се владао тако, да је заслуживао сваку хвалу; али је он, у својој детињастој памети, мислио да цела република гледа само у њега. За то, враћајући се у Рим, упита у Кампањи једног одабраног Римљанина, који је био његов пријатељ, шта се мисли у Риму о његовом владању?

— *А где сте били ви од онога доба кад смо се последњи пут видели?* упита га овај Римљанин. Ово питање смањи одмах сву охолост Цицеронову, и покаже му колико је тешко доћи до таке славе за каквом је тако жудео. Иза тога, изабран је био за едила, и ту је оптужио *Вера* што је оглобио Сицилију; и натерао га је, да врати што је чије. Сицилијанци, из благодарности, поднесу му велике поклоне, које је он једва примио.

Међу тим он није био врло богат, него је штедњом својом удвојавао своје имање. „Он је имао, вели Плу-

[illegible]

је. у [illegible] [illegible] се [illegible] његове [illegible] дио одређени бр[illegible] уредио. те тако се [illegible] у [illegible]. него је [illegible] наступати у свим [illegible] на њега. Одмах [illegible] се пресели на [illegible] Палатин [illegible] ближе [illegible] који су му [illegible] пред његовим вратима [illegible] и пред Красовим, [illegible] или пред Помпијевим, који је [illegible] шта више и сам му је Помпије [illegible] разговори Циперонови много помагали да се увећа његова слава и његова власт.

Кад се јавио да тражи преторство, није наишао ни на какав отпор: био је први изабран. Његова правичност у овој служби дала му је нову славу. Он је

био неумољив као сами закон, и није гледао ни на што друго осем на правду и на човечност: судио је право à богату à сиромаху, à силну à слабу. Ево за то једнога примера: Био је у његово време неки *Луцииније Марцер*, човек силан сам по себи, а још се наслањао и на Краса. Њега оптуже пред Цицероном, да је упропастио неке државне новце. Човек овај толико се уздао у се, и у своје многобројне пријатеље, да није ни сањао да може бити осуђен; за то је, докле су се још судије договарале о пресуди, отишао кући и обукао нове хаљине да радосно дочека пресуду која га оправдава. Кад, али га у путу сретне Крас, и каже да је он осуђен. Тај неочекивани глас толико га потресе, да он падне одмах у болест из које се није ни дигао. Пресуда ова увећала је славу Цицеронову, и доказала да се на његову правичност и чврстину може човек ослонити. То је био за њега пут ка консулству. С тога и кад га је заискао, одмах су гласови народа и племића били за њега. *Катилина,* који је одавна био поглавица завереника који у мало не оборише републику, тражаше и сам да буде изабран за консула за једно с *Кајем Антонијем,* само да боље осигура успех злочинствима која је намишљао. Овај зли човек, који је смерао да исече сав сенат, и да запали Рим, не могаше да се отрпи, него се показа у неким приликама какве је зле ћуди; а то баш би узрок што га после сви одбише од консулства. Цицерон поста консул за једно с Антонијем, човеком слабим, готовим и на добро и на зло, на што

га поведе онај који влада њиме. Цицерон њега умеде привезати к странци републиканској, па онда наста да похвата заверу која с дана на дан постајаше све опаснија, јер се толики неваљалци прибираху око вођâ њених; то је била прилика да што добију они који не ће ништа да раде, или који су проћуркали своју очевину. Да су се њихове жеље навршиле, било би таких злочинстава од каквих би се уплашиле и присталице самога Силе. У ту заверу умешано је било и много племића, за то је Цицерон, кога су звали *човек новајлија*, морао поступати веома смотрено. Одавно је био дознао све што се ради: то му је проказала нека *Фулвија*, жена ружног владања, која је све тајне свога љубавника открила консулу; али још није предузимао ништа, него је чекао непобитне доказе, па да их изнесе на јавност. Тренутак дође и за то. Похватају се нека писма главнијим личностима у републици, у којима се јављало, да ће у Риму бити страховита сеча. Тада већ Цицерон не оклеваше; нападе у очи Катилину, који се још усудио и дошао у сенат с таком безбрижношћу која је показивала да се утврдо нада успеху. Тек што је тај злочинац сео, а то се сви сенатори дигоше и с гнушањем удалише од њега. Овај му покрет напомену да су његови планови похватани. Цицерон му не даде ни да дахне, него викну страховитим гласом:

- Та докле ћеш ти, Катилино, злоупотребљавати нашу стрпљивост? Докле ћемо ми бити предмет твога беснила? Докле мислиш ти терати своју преступничку

дрскост? Зар не опажаш по стражи која без престанка стоји по вароши, по страху народа, по гњевном лицу сенаторâ, да су опасне намере твоје већ похватане? Поуздане очи мотре на сваки корак твој: ти ниси имао ни једнога тајнога договора о ком ја не бих био одмах извештен: у сваком таком састанку био сам и ја; ја сам присуствовао свуда, чак и у мислима твојим. Мислиш ли да ја не знам шта је било јуче на ноћ у кући *М. Леке?* Зар нису ту раздаване службе, и зар није раздељена сва Италија међу завереницима? Једни су одређени да иду под заповедништвом *Манлија,* а други да остану у вароши, да на сто разних места потпале варош. У нереду и забуни од пожара, одређено је било да се побију: консул у својој кући, и већина сенатора. Сенат, ова тако величанствена, и тако света скупштина, зна за све ситнице те завере, и Катилина још дише! И још је и сам у томе скупу; он нас слуша, и гледа нас као жртве своје! Докле ми говоримо, он одређује кога ће погубити; и ми смо толико трпљиви, или толико слаби, да мање мислимо о казни његових злочинстава него о том како да се спасемо од његове злости"!

Катилина је саслушао то тако као да га се ништа не тиче, и још је почео да се брани; али је гнушање, које је он задавао, већ било толико, да га нико није хтео чути. Он изађе из сената, заричући се да ће изгинути с њим и они који траже њега да погубе; и оде одмах једној гомили присталица коју му је Манлије био прикупио у Етрурији.

Поред toликог обелодањења, мудри консул још није хтео да кида ствар; него још добави нових доказа, и доби чак потписе главних завереника. То је било оно што је он очекивао, па их онда све позатвора; и по једном сенатском указу они буду сви погубљени још у затвору. Тако је осујећена једна завера која се спремала на најстрашнији начин. За ту важну услугу Цицерон добије благослов од целе републике, и буде назван *отац отаџбине*. Антоније оде с војском против Катилине, победи га, и натера да се убије сам усред битке.

Није доста да човек само добро мисли и добро твори, па да буде мио свакоме. Цицерон је то видео на себи. Сви су бунтовници и бушачи били против њега, и гледали су да га оцрне, кривећи га за велику оштрину његову; Цезар, који је говорио у корист завереника, јемачно за то што је и сам у своме срцу смишљао да зароби Рим кад му згода дође, и који је желео да навикне своје суграђане на милостивност спрођу таких криваца, — тај сами Цезар био му је тајни непријатељ. А неки *Метело*, народни трибун, најгоре га нападаше. Душа ваља, Цицерон је и сам малко дао повода немилости у коју је пао, и то неком јадном таштином која се мучно трпи па човеку коме је најмање потребна. „Он је сам навукао на се мржњу, вели Плутарко, и стекао немилост у многих људи, не каквим рђавим делом, него само тим што се врло много хвалио и величао: јер није било скупа ни у народу, ни у сенату, нити у суду, где он не

би помињао Катилину и Лентула, па је чак и своје списе пунио хвалом самога себе, а од тога је његов говор (слог његов) који је иначе тако сладак и тако пријатан, постао отужан за све који га слушају. Дошло је већ било до тога, да је онај дан, кад је на измаку свога консулства полагао обичну заклетву, и спремао се да говори народу, трибун Метело наумио да га осрамоти, и да му не да говорити. Цицерон је започео овако:

— *Кунем се....* А трибун га прекине, и викне да му не допушта говорити. На то се дигне велика врева. Цицерон поћути за неко време, па онда повисивши свој јасни и красни глас, у име све беседе проговори само ово:

— *Кунем се да сам спасао отаџбину!*

Очарана тиме, скупштина одјекне:

— *И ми се кунемо да је казао истину!* На тај ето начин пакост његових непријатеља окрете се на његову славу, и приправи му један између најлепших дана у животу.

После неког времена, други народни трибун, по имену *Клаудије,* диже против њега једну страшну плетку. Тај је Клаудије био један лумпов, који је толико пута оптуживан за разна недела, и што није никад осуђен има да захвали подмитљивости судија, које је поткупљивао својим новцем. Он беше омрзао на Цицерона што је овај једном сведочио против њега. У овој невољи, Цицерон се обрати најбољим својим пријатељима да му помогну и да га одбране; али Цезар

беше већ његов непријатељ, а тако и Крас; а Помпије, коме је он толико пута ваљао, не хте сада ни да га види. И тако он би остављен да га Клаудије напада и вређа с најгором чапкунијом по улицама оне исте вароши коју је овај велики човек спасао од пламена. Најпосле, мораде побећи из Рима. Чим Клаудије то чује, намести одмах тако, да њега прогна један народни указ, и обзнани то кроз јавне објаве. Па и то му не буде доста, него спали његове куће, и на добош прода сав његов намештај. Цицерон, који је био онако велики својим умом, и својим знањима, није имао потребне снаге, да се у срећи држи смерно, а у несрећи тихо: у несрећи својој, он се толико јадиковао колико не доликује човеку који је написао толике лепе поуке философске, и који је миловао да га људи зову *философом*. Најзад његови непријатељи превршише, те се сви поштени људи у један мах дигоше у његову корист; сам сенат једногласно одлучи, да не реши ни једне ствари, докле се повратак Цицерона потпунце не озакони. Тада консул толико распали светину у тој ствари, да она неке трибуне истуче, а неке људе и помлати. Сам Помпије дође са силом, протера Клаудија који се још противио, и скупи народ који радосним узвиком реши да се врати Цицерон. Сенат, да дâ више важности, нареди да оне вароши, које су примиле и почитовале овога славног прогнаника, буду похваљене, а њему да се имање и куће које је Клаудије порушио накнаде о државном трошку. И Цицерон се врати после шеснаест месеца прогнанства, а среташе

га свуда на путу највећа радост, тако да је он сам казао:

— *Кад бих гледао само на своју славу, морао бих не само не одупирати се бесу Клаудијеву, него га још тражити па чак и купити!*

Сад му се повери управа над Киликијом; он се и у тој служби одликовао поштењем, дивним некористољубљем, приступачношћу, и вредноћом која је била баш према мноштву послова његове управе. Кад Парћани ударе усред мира на Антиоха, онда он са својим легеонима пође да заклони своје границе од упада тих племенâ; нападне на непријатеље, разбије их, и овлада Пинденисом, једним од најтврђих њихових градова, дâ га на грабац војсци, а становнике му прода на добош. Његови војници, због ових војничких успеха, прозову га *Императором;* и у Риму би му дали и триумфаторску част да нереди у држави нису били томе на путу. Ова одобравања за њега су била тим дража што се он није могао хвалити јунаштвом и храброшћу као својим највећим врлинама.

Вративши се у Рим, он нађе државу подељену међу Цезаром и Помпијем. Ваљало је прићи к једном од ове двојице властољубаца: Цицерон је био нерешљив, малодушан; он је добро знао која је страна правија; али је предвиђао напред да ће успех изневерити добру ствар.

— *Ја би требало да бегам с Помпијем,* говорио је он: — *уз њега иду најбољи грађани; али Цезар паметније ради свој посао.* Најпосле, по што се ло-

мио више него што пристоји тако великом човеку, приклони се и пође Помпију у стан. Али чим тамо дође, покаје се. Помпије опет, видећи га тако двоумна, не хтене му поверити ништа важно, а то страшно увреди његову поноситост која је била већ претерана. После смрти овога великога војводе, главни вођи странке беху ради да му предаду команду над војскама које је прикупио Брут; али он то одбијаше из све снаге своје. Помпијев се син тако наљути на ту малодушност, да потегне мач, и би га пробуразио на месту, да му Катон није задржао руку. На послетку, гоњен увек неким страхом, да чини оно што не одобрава, он оде к Цезару, и овај га прими лепше него што се надао. Он тада Цезару није био ни од какве потребе; али је овај ипак знао колико се може њиме користити у другој прилици: у осталом, његова је политика и била да чини милост, те да никако не наличи на Марија или на Силу.

Међу тим републике више није било, и Цицерон, који је у души био врло добар грађанин, није хтео да се меша ни у какав државни посао, него је предавао речитост и философију оним младим Римљанима, који су желели слушати једнога тако великога човека. Овај нови рад прибавио му је готово толико части колико сав дотадањи: у вароши се само о њему и говорило. И можда се Цезар није ни срдио што је то тако. Кад није био у Риму, обично је боравио у једном лепом пољском добру које је имао близу Тускулума. Ту је саставио највише својих несамртних списâ, у

којима је проповедао најлепши морал, и философију која најбоље доликује човеку. Ови красни часови одмора које је он трошио на наставу свију доба̂, данас му чине више части него и јунаштво и смотреност кад је оно ишчупао своју отаџбину из руку крвожеднога Катилине.

Кад Цезар погибе, онда Цицерон дође у сенат, и беше један између најжешћих противника *Антонијевих*, који је тада био консул, и тежио да заступи Цезарово место, подстичући народ на јадиковање за Цезаром. И ако је Цицерон жалио више него и ко други стари ред ствари, ипак га Брут, стари његов пријатељ, није хтео да узме међу заверенике: знао га је да је плашљив и нерешљив; доста му је било то што је знао да ће у њему наћи, после пада Цезарова, једнога од најревнијих републиканаца. И доиста он и беше такав; проптавши тајну жудњу Антонијеву, он га натера да бежи из Рима. Али докле је он радио тако ревно да поврати слободу, дотле је подупирао и унапређивао из све своје снаге онога који ће је срушити за до века. Млади *Октавије Цезар,* који се беше иставио као наследник Цезару, имајући с тога неки спор с Антонијем, позове у помоћ и Цицерона. Овај се полакоми да истави новог противника Антонију од кога се много бојао; диже, дакле, овога противника и учини, да му се преда команда над војском против Антонија.

Октавије је био лукав; хвалио је Цицерона, који је био цркао да га људи хвале, и на такав начин

добијао је од њега све што му је било потребно. Како му сенат беше одузео команду над војском, и он виде да ће да му се разлете све наде које је сновао, он ти се довије и наговори Цицерона да траже заједно консулство, додајући да би он био срећан кад би могао користити се саветима једнога тако мудрога човека, и да не жели део власти за друго што него само да је може уступити њему. Цицерон који је са своје таштине толико пута допуштао да га вуку за нос, паде и овде у замку; јер Октавије чим се дочепа консулства, остави њега и удружи се с Антонијем и Лепидом да начине друго тројство. Још је био така кукавица да је навалице допуштао Антонију да гони Цицерона, коме би морао благодарити за све што има. И Антоније пошље одмах људе да уморе Цицерона кога је сматрао као свога крвнога непријатеља.

Цицерон је био на свом пољском добру, кад је чуо за своју пресуду. Одмах се крене да се здружи с Брутом који је био скупио нешто војске у Македонији. Али му његов нерешљив карактер дође главе; беше се лепо навезао, и, по томе, беше се спасао, кад се тек нешто покаје и изађе опет на суво, све држећи да Октавије, који га је толико пута звао *оцем* својим, не може са свим напустити га да пропадне. А на скоро се увери да баш може. Антонијеви људи стигну га на обали, кад се на ново хтео укрцати. Вођ тих људи био је неки *Попилије Лèна*, кога је он својом речитошћу једном избавио од смрти. Цицерона су носили у носилима; видећи да убилци трче к њему, он

заповеди носиоцима да га спусте, па онда, ухвативши се левом руком за браду, гледаше мирно оне који му доношаху смрт. Гадови ти, не смејући му погледати у очи, покрише очи своје, а у то неки стотинаш потегне те му одсече главу и десну руку, и то одмах буде однесено Антонију, а овај те жалосне остатке од највећег беседника, од избавитеља отаџбине, изложи на говорници, оној истој, која се толико пута разлегала од његовога красноречивога гласа. И Фулвија, Антонијева жена, онако зла и крвожедна као и муж јој, прободе на више места златним пробојцем језик Цицеронов! Овоме славном човеку било је шездесет и три године кад је уморен. Историци пишу да је био висока а танка раста; врат му је био необично дугачак, лице мушко, и црте са свим правилне; поглед тако отворен и тако ведар, да је у једно време и привлачио људе к себи, и уливао поштовање. Његово је здравље било слабо, али га је он утврдио уздржљивим живљењем. Он се одевао смерно и пристојно, како је доликовало његовом чину и карактеру, и свакад је волео чистоћу него раскошност у ношиву. Ништа није било тако драго као његова нарав у домаћем животу; једина мана у нарави била му је што је сувише миловао подсмехнути се, јер је он некад волео стећи себи непријатеља него пропустити по коју бодљикаву шалу. Да је имао више енергије у карактеру, и мање таштине, био би најсавршенији човек. Најпосле, може се веровати да би он, кад би имао решљивости које није имао, могао окренути са свим дру-

гојачије државне послове, и слобода Рима не би тако брзо пропала.

Али, при свем том, ми не можемо да не наведемо овде речи славнога Легува које је ту скоро изрекао о овом великом Римљанину. „Једном, прича он, Император Август затече свога унука да чита неку књигу, коју дете одмах сакрије. Цар узме књигу, а то беше један спис Цицеронов. Прочитавши неколико врста, врати је детету, и потресеним можда и због прекора од савести гласом рекне: „„Мој синко! овај је човек љубио своју отаџбину[1]"!

„Шта смета ако је тај великан некад имао и какве ситне малодушности, какве прелазне таштине? Чим је корист Рима изашла на среду, ишчезавала је и малодушност, и таштина, и страх, и двоумица; тада је он видео само једну ствар, — отаџбину; тражио је само једну цељ — спасење Рима, и ишао је право не само докле му је дужност, него и до самога јунаштва, тако да се може рећи да је он, у оним страшним грађанским олујама, имао све малешне страхове, и сва велика јунаштва.

„Кад се сретну у историји овакни људи, вели даље славни Француски Академик: — не треба смањивати њихове величине њиховим ситним манама, него њихове мане топити у њиховим величинама. Ваља, с потпуним поштовањем према непомерљивим

[1] Jour. des Débats, 23. Decembre, 1876.

правима истине, стављати њихова лица у онакав положај у ком су она као какве несамртне куле светлиље које из појаса у појас светле и привлаче на се погледе оних којима су вођи“.

Примедба: Од Цицеронових списâ преводили су на српски, **Никола Шимић,** у Будиму 1811, из »*Књиге VI о свободнонародномъ правленію Сципиона Сонъ*« ; — **Георгије Лазић,** у Београду, 1836, *Діялогъ Цицероновъ о пріятельству* ; — **Јаков Живановић,** у Бечу, 1842, *Цицеронова Тускуланска испытанія*“, и **Григорије Лазић,** у Београду, 1854 *Марка Тулија Цицерона књига о дужностима.*

КАТОН УТИЧАНИН

ЧЕСТИТИ ГРАЂАНИН РИМСКИ

(рођен године 93 пре Христа)

Катон Утичанин води порекло своје од Катона Цензора, и достојан је тако славног рода. То је био једини Римљанин који је, у онаком нереду, у онакој жудњи за влашћу и за богаством, каква мучаше његове земљаке, остао истински добродетељан, и који је напомињао онако владање, и онаке обичаје какви су били сила и слава републике римске. Да је још само један човек био као он, Рим би се могао спасти.

Још од детињства свога он је показивао ону силу душе и ону мржњу на неправду којима се тако дивно одликовао после кроза сав живот свој. Ево две цртице за то: *Друз,* стриц његов, бејаше народни трибун, а многа племена у Италији, савезници Рима, жељаху да буду примљена у ред римских грађана. Неки *Помпедије,* поглавица тих савезника̂, обисне молити и малога Катона да говори своме стрицу за њих. Дете је ћутало, а лице му је показивало да не хоће оно

што се од њега тражи. *Помпедије* навали још више; и, најпосле, узме га по средини, изнесе на прозор, па попрети да ће га пустити да падне, ако се не обрече да ће молити. Али ни страх не учини на дете више утицаја него молба. Помпедије, вративши га у собу, рече:

— *Велика је срећа за савезнике што је овај тек дете; а да је он човек, не би смо имали ни једнога јединога гласа.*

Ова цртица показује каква је још у заметку била сталност његова. Оно што долази за овим сведочи какав је утицај чинила тиранија на њега, нарочито она која се одликовала само зверским делима. У његовој четрнаестој години, одведе га једном учитељ његов *Сарпедон* у Силин двор. Видећи крваве главе осуђеника, дете упита, како је име зверу који је исекао толике римске грађане? Име му је Сила, одговори Сарпедон.

— *Шта велиш!* повиче дечко: — *зар је Сила њих побио, па Сила још живи? Дај ми твој мач да га сјурим у срце тиранину, да отаџбина моја буде слободна!*

Ове последње речи он изговори тако гласно, и с лицем тако распаљеним, да се Сарпедон уплаши, и после је много боље мотрио на свога ђака, бојећи се да он не учини нешто тако дрско, што се нико од матори није усуђивао ни да поуми.

Јемачно су ови призори Силине свирепости улили у њ ону несавладљиву мржњу спроћу управе једнога човека. Хотећи свом снагом својом бранити права Рима

који већ беше близу да падне у ропство, Катон је неговао речитост као једно оштро оружје против неправде. Он је био одличан беседник, пун снаге, разлога и енергије; и како је говорио да буде користан а не да се покаже, то није ни писао ни једну своју беседу; и ону једину која нам показује какав је у њега био беседнички дар, и коју налазимо у *Салустија*, забележили су *бележници* које је Цицерон, за време Катилинине парнице, био наместио у сенат да записују што се год рече. Он се одликовао и оружјем, и доказао је и у том, да га је одушевљавала више врлина него слава. Послуживши одлично у првим својим војнама, добије од консула *Гелија* војничке награде; али их он одбије, говорећи да их још није заслужио.

Поставши квестор, Катон показа да је човек и чврст и чист; он не хте да плаћа пенсије које је Сила био одредио из државне касе својим присталицама. Кад је Метело мутно да добије трибунство са злом намером, онда и Утичанин затражи тај чин да препречи једноме неваљалцу пут к власти у којој би чинио само зло. Он се против Катилине здружи с Цицероном, и био му је веома користан. Он је био један између првих који су опазили куд смера Цезар, и одупирао се често сам самцит с неком добродетељном упорношћу свему што би предлагао овај необуздани властољубац. Он је устајао такође и против тројства Помпија, Цезара и Краса, а после је настојавао да сложи прву двојицу за време грађанских ратова. Кад му то не изађе за руком, он пријђе к Помпију који

је бар имао сенат за себе, и који није тако јавно газио законе. У срцу своме он се био зарекао да се убије ако победи Цезар, а да сам себе прогна из отаџбине ако победи Помпије. Туга његове душе беше изашла и на одело његово, јер од како се започео грађански рат па до своје смрти он није скинуо са себе хаљине плакавице.

Најпосле, бој на Фарзали заврши ту велику борбу. Катон, видећи да је праведна ствар са свим изгубљена, не хте никако да преживи слободу своје отаџбине. Он се затвори у Утику, отпрати одатле остатке сената, склони своје пријатеље да се предаду милосрдности победиоца, и последњи пут вечера с њима. За време вечере, навлаш је навео разговор на наду коју праведан човек може имати на онај свет, и био је тако спокојан као да то није последњи дан у његовом животу. Син његов међу тим, опазивши да он мисли себи о глави, узме му мач испод јастука и склони; Катон, видевши то, заповеди му озбиљно да мач остави где је и био. Иза тога, пољуби свога сина који се гушио од плача, и легне, па отпочне читати састав *Платонов о несамртности душе*. Око пола ноћи, прекине читање, и пошље једнога роба у пристаниште да се увери: јесу ли се сенатори укрцали, и јесу ли ван опасности. Уверивши се да су отишли, и да им је ветар повољан, настави своје читање. Кад му се већ придрема, он узме и прегледа свој мач, да ли је добро наоштрен; па кад нађе да је добар, рече:

— *Једва сам једном господар од себе.*

После тога легне, и мирно заспи.

У зору се пробуди и, науман да зада себи смрт, прободе се мачем својим, али се не могне ударити тако јако да одмах издахне, него почне да се удари по други пут; у том падне с кревета и у једно обори један стô који је био близу њега. Та лупа пробуди сина његовога и робове, који су сву ноћ спавали на опрезу: одмах му потраже помоћи, али он чврсто шчепа своја црева, која су покуљала кроз рану, покида их, и умре одмах. Тада му је било четрест и осам година!

Славни француски писац *Монтескије* мисли да је Катон хтео да остане у животу, доцније би могао дати други правац пословима: готово је извесно да би он био на страни Брутовој; и човек онакав, као што је био он, коме су се и сами непријатељи морали дивити, дао би голему претегу оној страни на коју би стао. *Маблије*, напротив, вели да тај славни Римљанин, „живећи као грађанин *Платонове* државе међу разбојницима, није могао наћи никаква начина ни средства да доскочи властољупцима који ништа нису поштовали: сама његова добродетељ сметала је добрим намерама његовим. Може бити да су била потребна злочинства, па да се уставе зла која је чинио Цезар, а Катон је знао само за законе и сувише је поштовао правду“....

ЈУНИЈЕ БРУТ

ВАТРЕНИ РЕПУБЛИКАНАЦ

Марко Јуније Брут био је један од оних људй у којих је љубав према отаџбини и према слободи прешла у фанатизам, и који се, баш с тога, не могу ни хвалити ни кудити без особите смотрености. Катон, ујак његов, био је углед по коме се он образовао.

Кад су Помпије и Цезар дигли оружје један на другога, онда се у опште мислило да ће Брут бити уз овога последњега, с тога што је отац његов убијен по заповести Помпијевој, али ватрени овај републиканац, претпостављајући интересе државне својима, и уверен да су разлози због којих ратује Помпије бољи од разлога Цезарових, приста уз онога кога је сматрао као вођа републике. Цезар га је увек волео, па и сада не омрзну на њега због тога поступка, него јоште, пре битке на Фарзали, издаде заповест да се усред боја пази и чува његов живот; а кад победи републиканце, и поста господар Риму, он му опрости, призва га к себи, и обасу га доброчинствима: постави га најпре за управника Подалпйске Галије,

а после за *урбанскога претора* који је први међу преторима. По толикој милости и одликовању мислило се да га он спрема себи за наследника, и да га диже да буде у Риму први после њега.

Оволика добра која би заслепила другога, нису никако могла да утуле у Брутову срцу спомен о републици, и врло је за веровање да он није баш ни скривао својих осећања, по што је сваки дан примао тајне понуде да убије победиоца, и да поврати стари ред ствари. Слана су му писма без потписа, прилепљивани позиви, и чак су стављани записи поред ногу статује старога Брута, овакп на прилику: *„Камо срећа да си данас ти жив“!* Или: *„Где си ти, Бруте! Што те данас нема у животу“?* У самом суду где је Брут судио као претор свако јутро бивало је пуно записа у којима се говорило: *„Бруте, ти спаваш; ти ниси истински Брут“!*

Толике напомене, толика световања, распалише још већма у њега љубав према слободи; и кад га Касије позва да уђе у заверу против Цезара, он приста одмах, и на скоро поста вођ тој завери. Изабран би 15 дан Марта, да се убије Цезар. Тај су дан Римљани звали Иде[1]; и тада је требало да се скупи седница сената, у којој су, говорило се, пријатељи Цезарови, спремали предлог како би се Цезар прогласио за правога *владаоца.*

[1] *Иде* су Римљани звали 15 дан месеца Марта, Маја, Јула, и Октобра, а 13 дан у других месеца. Сама реч као да значи *дан пунога месеца.*

Кад сенат уђе у салу у коју је позван, онда завереници сви опколе столицу Цезарову, као да би имали нешто да му говоре; напред су били иставили Тулија Цимбера, који је молио да му се брат врати из прогона. Сви други су потпомагали ту молбу, прилазећи к Цезаревој руци, и љубећи га у прси и у главу. У почетку, он хтеде одбити те сувише досадне молбе; али видећи да се они не одмичу, он се диже и хтеде их одгурнути од себе. Онда Цимбер, схвативши обема рукама његов огртач, повуче га с његових рамена; а Каска, који је с ножем у руци стојао позади, крне га први близу плећке. Сви други унаточ груну у једно исто време. Кажу да га је и сам Брут ударио ножем. И додају да је Цезар, видећи да и он диже мач, рекао:

— *Зар и ти, сине?* али, по сведоџби Светонија, то је измишљено. Цезар, који је имао посла са *Сервилијом*, Брутовом мајком, доиста је волео њенога сина, али не као његов отац. Може бити да је настојавао да сломи оштру ћуд његову од које се прибојавао, што није ни крио, говорећи:

— *Не треба се бојати од младића здравих и кицошки очешљаних, него од коштуњавих и замишљених.*

Може бити да је Цезар ставио Брута међу своје наследнике само за то да га већма придобије; али, као што смо мало пре казали, та сва доброчинства нису била ништа за Брута: он је припадао увек Катону а никад Цезару: и чак му се чинило да је све то доброчинство само замка од које му се треба чувати.

Сви пријатељи старога реда ствари хвалили су јунаштво завереника; али народ, раздраган пријатељима Цезаровим који су се надали да некад буду његови наследници, не даде да им сенат учини почасти које је спремао. Сам је Брут спречио, да његов посао не дође до пуна успеха; он није дао, да се потуку Антоније и друге поглавице противне странке за једно с Цезаром. То жаљење постало му је погибаоно, и оставило је само спомен о једном убиству које није донело никаква добра републици. Антоније се стави пред присталице Цезарове, и завереници с најватренијим републиканцима морадоше бегати. Грађански рат букну на ново. Брут и Касије сташе пред једну војску која је била доста велика и добро расположена. Марко-Антоније и Октавије пођоше против њих. На Филипама у Македонији би бој. Брут победи Октавија; али Касије би са свим потучен, и мислећи да је тако прошао и његов другар, и да републиканцима не остаје више никаква нада, уби сам себе, да не би пао непријатељима у руке.

Брут, оставши сам као војвода, прикупи разбијене Красове војнике, охрабри их, и, у свом стану, где се био добро утврдио, чекаше згоднију прилику. По несрећи он је држао да ствари његове стоје много горе него што су доиста стојале; његов је интерес био да развлачи и да остави Октавија и Антонија да они сами сатру један другога; али он даде битку; и то би узрок његовој пропасти. Касијеви војници, преплашени у првом поразу, побегоше још у почетку боја,

и тако збунише сву војску. Кад у том наступи и ноћ, Брут помисли да је несрећа већа него што је била, и већ није мислио ни о чем другом него да се смрћу сачува од руку победилаца. Повуче се дакле с неколиким пријатељима иза једне стене, и замоли грчког ретора Страбона, да му придржи мач, да се он собом јурне на њ. Ето тако зададе он сам себи смрт године 42 пре Христа.

Да је само неколико дана одгодио овај пресудни ударац, као што је могао, можда би република била спасена: једна флота, која је њему обезбеђивала владу над морем, била је баш тада захватила знатну помоћ коју су Антоније и Октавије нестрпливо ишчекивали; сва би Азија већ била под његовом влашћу, и пут у Италију био би готово пресечен његовим непријатељима; али баш онда, кад је био упола победилац, одузе он сам себи живот који је био последња нада толиким Римљанима.

О овом чувеном републиканцу може се рећи да је имао више дрскости да окуша какво предузеће него способности да га изврши до краја, и да је имао више јунаштва да умре него крепости да савлада своју злу срећу.

Нама међу тим овде падају на ум речи Шекспирове, које је једном приликом изговорио: „Има, вели он: — једна укапотина коју ни сви мириси Арабије, ни све воде Океана не могу да оперу, а укапотина је та — укапотина од људске крви“!

Сви пријатељи старога реда ствари хвалили су јунаштво завереника; али народ, раздраган пријатељима Цезаровим који су се надали да некад буду његови наследници, не даде да им сенат учини почасти које је спремао. Сам је Брут спречио, да његов посао не дође до пуна успеха; он није дао, да се потуку Антоније и друге поглавице противне странке за једно с Цезаром. То жаљење постало му је погибаоно, и оставило је само спомен о једном убиству које није донело никаква добра републици. Антоније се стави пред присталице Цезарове, и завереници с најватренијим републиканцима морадоше бегати. Грађански рат букну на ново. Брут и Касије сташе пред једну војску која је била доста велика и добро расположена. Марко - Антоније и Октавије пођоше против њих. На Филипама у Македонији би бој. Брут победи Октавија; али Касије би са свим потучен, и мислећи да је тако прошао и његов другар, и да републиканцима не остаје више никаква нада, уби сам себе, да не би пао непријатељима у руке.

Брут, оставши сам као војвода, прикупи разбијене Красове војнике, охрабри их, и, у свом стану, где се био добро утврдио, чекаше згоднију прилику. По несрећи он је држао да ствари његове стоје много горе него што су доиста стојале; његов је интерес био да развлачи и да остави Октавија и Антонија да они сами сатру један другога; али он даде битку; и то би узрок његовој пропасти. Касијеви војници, преплашени у првом поразу, побегоше још у почетку боја,

и тако збунише сву војску. Кад у том настуни и ноћ, Брут помисли да је несрећа већа него што је била, и већ није мислио ни о чем другом него да се смрћу сачува од руку победилаца. Повуче се дакле с неколиким пријатељима иза једне стене, и замоли грчког ретора Страбона, да му придржи мач, да се он собом јурне на њ. Ето тако зададе он сам себи смрт године 42 пре Христа.

Да је само неколико дана одгодио овај пресудни ударац, као што је могао, можда би република била спасена: једна флота, која је њему обезбеђивала владу над морем, била је баш тада захватила знатну помоћ коју су Антоније и Октавије нестрпливо ишчекивали; сва би Азија већ била под његовом влашћу, и пут у Италију био би готово пресечен његовим непријатељима; али баш онда, кад је био упола победилац, одузе он сам себи живот који је био последња нада толиким Римљанима.

О овом чувеном републиканцу може се рећи да је имао више дрскости да окуша какво предузеће него способности да га изврши до краја, и да је имао више јунаштва да умре него крепости да савлада своју злу срећу.

Нама међу тим овде падају на ум речи Шекспирове, које је једном приликом изговорио: „Има, вели он: — једна укапотина коју ни сви мириси Арабије, ни све воде Океана не могу да оперу, а укапотина је та — укапотина од људске крви“!

ЦЕЗАР АВГУСТ

ИМПЕРАТОР РИМСКИ

(роЂ. 63 године пре христа)

Кајe Цезар Октавије родио се у Риму 63 године пре Христа од оца Октавија, који је био народни едило, и од матере *Акције*, ћери Јулије, сестре Цезарове. Оца је изгубио у својој четвртој години, а кад је погинуо Цезар, било му је тек осамнаест. Онда је био на наукама у Аполонији, у Грчкој. Чим је чуо шта је било у Риму, одмах је дошао да прими наследство свога деде, материна ујака, који га је био усинио. Придобије за се сенаторе својим умиљавањем, а светину расипањем новца, играма, и гозбама. Особито се био прилепио уз Цицерона који му је својом речитошћу и уважењем ваљао врло много: он га је хвалио у очи, и називао га *оцем својим*. Цицерон, кога је човек свакад могао хвалом вући за нос, и који се много бојао од Антонија, поможе више него ико други да се подигне млади Цезар: он је хтео да га истави насупрот своме непријатељу; сенат пристане такође

на то, задржавајући себи власт да доцније разбије тога новога идола. Кад Антоније би проглашен за непријатеља републике, онда се Октавију даде онолика власт колика се даје консулима. Он се њоме срећно послужи. Антоније би потучен у боју код Моделе, а два консула, *Хиртије* и *Панса,* који су командовали војском, погибоше тога дана, те Октавије оста сам заповедник војске. Светон прича како се онда говорило, да је његово масло што су ова два консула погинула, и што је Антоније пуштен да побегне. А како је република остала без врховнога старешине, он је имао прилику да се дочепа заповедништва над победном војском. Други веле да је њему Панса на самрти открио намеру сената: да се ослаби и он и Антоније, један кроз другога, па после да се власт уступи Помпијевим пријатељима.

Његов интерес, више него ти узроци, одвоји га од сената. Кад се *Лепид* удружи с Антонијем, онда се он осети веома слаб, па потражи да своју ствар удружи с тежњом својих противника. Ова три бунтовника састану се једном и углаве знамениту заједницу која је прозвана *Друго Тројство* (Други Триумвират); они се договоре да поделе међу собом све римске области, и највишу власт за пет година, и да се зову: тројица реформатора републике, с влашћу консулском. Ови се реформатори закуну да затру све који би се противили њиховим намерама. Дуго се већало о онима које треба погубити. Они су један другоме уступали своје пријатеље и рођаке. Антоније,

који није могао да опрости Цицерону, заиште главу његову, а кукавни и гадни Октавије даде на смрт тога славнога човека, коме је онако подло ласкао, и коме је имао да захвали за своју величину! У замену за Цицерона, Антоније опет дâ својега ујака, а Лепид главу брата својега. Да би гнусни овај уговор био још тврђи, Октавије се ожени *Клаудијом*, унуком Антонијевом. Они дођу у Рим, објаве списак својих осуђеника, и изврше га. Ту изгину око три стотине сенатора и више од две стотине кавалерâ. Синови су предавали џелатима своје оцеве, да се дочепају њиховога имања. Сва су та убиства била вараклисана правосуђем. „Убивало се по указу“. Али ко је издао тај указ? Три злочинца, без стида, без вере; три обешењака, неблагодарна, грабљива, крвожедна, који би у каквој уређеној држави били каштиговани смрћу [1]. У тим убиствима велику је улогу играла жеђ за туђим имањем; па су ти тријумвири наметали и на жене и на ћери осуђеника грдне велике глобе тако да ни једна врста гнусобе није остала којом ови назови-осветници Цезарове смрти нису окаљали своју отмицу.

Октавије је био од њих тројице највећи пакосник. Светон прича како је њега један грађанин, кога су водили на губионицу, молио да бар допусти да му се тело сахрани:

— *Буди без бриге*, рекне Октавије: — *о њему ће се постарати гаврани!*

[1] Dict. historique.

Тај исти историк прича још како су њега једном један отац и син молили за живот један другога, он им заповеди да вуку коцку који да не буде погубљен, или да се бију на двобоју; али отац, пристајући да погине, буде убијен, а син, видећи то, набоде се сам на свој мач, и љути је Октавије мирно гледао како гину та два племенита човека!...

Кад су џелати његови заситили своју жеђ за крвљу у Риму, онда пођу да сатру Брута и Касија, који су били измакли у Македонију. Октавије и Антоније пођу на њих, а Лепид остане у Риму, да држи све у миру, или боље рећи у страху. Бој би на пољу код Филипâ. Антоније победи Касија, а Брут потуче Октавија који се овом приликом владао тако кукавички да се учинио болестан, те није ни био у боју. У мало га републиканци нису ухватили у његовим носилима. Кад Антоније поправи неред, и у другом боју разби Брута, онда овај уби сам себе. Глава његова буде донесена Октавију, који јој се мртвој много ругао, па је пошље у Рим са заповешћу, да се метне код ногу Цезарове статује. Од овога добитка он тако побесне да је потукао најодличније заробљенике, по што их се најпре сит наврећао.

Вративши се у Италију, он се побрину да награди своје старе солдате. Оте од људî најлепше земље у Италији, и многобројне породице истера из њихових кућа, и награди своје најамнике.

За то време, Антонија је задржавала у Мисиру луда љубав према Клеопатри; *Фулвија,* жена његова,

желећи га повратити у Рим, започе неку малу буну против Октавија; а овај, да јој се освети за то, отера ћер њену Клаудију, и њу саму намора да оде из Италије. Сад се тек Антоније тргне из своје чаме, и науми да се одупре намерама свога противника; али умре Фулвија, те се та два властољупца на ново сложе, и Антоније сад узме за жену *Октавију,* сестру Октавијеву. Они сада разделе државу на две поле: и један узме источну а други западну страну.

Помпијев син још је држао Сицилију. Октавије је ударао на њега више пута, па га најпосле и победи у једном боју на мору између Мила и Наулорхија. Коре га и овде да је као обично био пудљив, и да је лежао на леђа на дно своје лађе док је год трајала битка. *Агрипа,* који је под њим командовао, и чија је способност и победила, повратио му је храброст казавши да је одржана победа.

Лепид, другар му у тројству, дође из Африке да му помогне; Октавије употреби ову прилику да му отме власт, и да је приграби себи. Чак га је хтео погубити, али се ублажи и протера га у планину Цирцеју. Својим победама он је сада већ стекао у Риму власт којој није било нигде граница. Њему се учинише највеће почасти. Он обори намете који су били ударени за време грађанских ратова; уреди једну војску за истребљење разбојника који су били оживели у Италији, и украси Рим многим зградама за корист и за уживање; старим војницима раздели земље које су им биле обећане, не хотећи том приликом отимати ни

од кога ништа него само трошећи државне новце; спали јавно многа писма и записе многих сенатора, који су нађени у последњега Помпија, и по којима би се могло чинити што против њих. Народ, који већ немаше ништа од оне љубави према слободи, која је била накит његових предака̂, мишљаше да се ни чим не могу ни платити толика доброчинства Октавију, који, у свему томе, мишљаше само о себи, тај народ га учини, против закона и против обичаја, трибуном док је год жив.

Вероломни Октавије, осећајући своју силу којом се већ послужио против Лепида, науми да се отресе и од Антонија, па да остане сам господар. Око чега да се споречкају и зарате? Око тога, што Антоније није хтео да прими жену своју Октавију. И рат букне. Октавије пође против њега, и после многих малих бојева, рат се тај сврши морском победом код Акциума, 31 године пре Христа. Пре битке, Антоније понуди Октавија да њих двојица реше спор бојем; али Октавије, у кога јунаштво није било међу првим врлинама, одговори, да Антоније има и других врата̂ да изађе из овога света, а не мора баш кроз двобој. Победа код Акцијума даде Октавију владу над свим светом. Одатле он оде на Александрију, и ту опседне Антонија и Клеопатру. Освојивши варош, нагна Антонија да се убије сам. У држави му више није било ни једнога супарника. Он допусти Клеопатри да га сахрани с великом свечаношћу, и притворно је и сам плакао над њим; али су сузе те биле сузе лажне; јер, бојећи се од старијега Антонијева сина, да му доцније не би

наудно, нареди да се и он погуби, и ако га је тај младић, грлећи Цезаров олтар, молио и преклињао да му остави живот. Исто је тако погубио и ***Цезариона***, сина ***Клеопатрина*** и Цезарова, а божем је све радио као осветник Цезаров! Краљицу Мисирску он је чувао да њом накити свој свечани улазак у Рим; али ова жена, дожививши свакојако дотле, умеде да умре јуначки. Она пусти те је печи једна отровна гуја, и тако умре пре него се наврши воља победиочева.

Октавије, и ако је био врло зао по нарави, умео је бити и милостив по политици; тако је примио с великом благошћу официре и војнике Антонијеве, и знао је приволети их к себи, не гледајући што су они били против њега. Најпосле се врати у Рим, и имао је три разна триумфа: један за победу над Далматинцима; други за победу код Акциума, а трећи за победу код Александрије. Први пут тада, после две стотине и пет година, затворише се врата од Janусова[1] храма, и држава започе живети у сталном миру. Народ већ није знао какве почасти да измишља у славу његову; сенат му надену име *Август* (што ће рећи *племенити, достојни поштовања)*, и оба се реда сложише да му заједнички поднесу титулу и власт императора или војводе док је год жив. И тако Рим сам собом предаде своју слободу једноме властољупцу који је скрљао другога властољупца, и радоваше се

[1] У Риму је имао храм, посвећени богу Јанусу. Тај је храм био увек отворен у време рата, а само се у време мира затварао. Од имена Јанусова мисли се да је име месецу Јануару.

што дочека да онај који му је отео сва права може мирно да ужива род од својега злочинства: па је тај исти Рим ишао и даље у тој подлости својој; он је зидао храмове и олтаре и посвећивао их овоме човеку који је пролио крви колико и Сила, а који је, са своје пудљивости, био *ругло* у свој војсци својој.

Међу тим, исти тај човек измени се са свим, кад му се власт потпуно обезбеди: он поче поступати благо, милостиво, па чак и праштати онима који су смишљали да га оборе. Неки историци тврде да је био и смеран, али ће то бити притворност, да боље ухвати оно што држи: кажу божем да је он, уплашен од великог терета који је узео на се, хтео као и Сила да остави власт, и да врати народу и сенату права њихова, и да је о том упитао *Агрипу* и *Мецену*. Први му је казао, да учини што је наумио, а други му је световао, да се тога мане. Ову игру своје политике терао је он чак дотле, да је у пуном сенату предложио да остави врховну власт, уверен још израније, да то не ће бити примљено; као што одиста и није. Сенат, састављен од самих његових људи, дâ му још име: *отац отаџбине*.

Највећа услуга коју је он учинио својим суграђанима, и која је била тим већа што је долазила после толиких немира и ратова, била је та, што је одржао тако сталан мир за своје онако дуге владе. Он је издао многе добре законе, украсио Рим, и, својом издашношћу, учинио је да није личио на онај пређашњи Рим. На крају свога живота, он је сам говорио: *Ја*

сам затекао Рим од цигле, а остављам Рим од мрамора. Он је походио једну за другом све области простране своје царевине, и свуд је уводио ред. Као велики свештеник, после смрти Лепидове, он је спалио све веринске књиге о којима се сумњало да су праве; поправио је календар који је био уредио Јулије Цезар, и наденуо месецу који се дотле звао *Секстилије* своје име *Август* којим га зовемо и ми.

У своје часове одмора, он се бавио и књижевношћу, и миловао је да се дружи с неколиким добрим писцима и појетама онога доба: *Виргилије* и *Хорације* били су његови пријатељи. У том је врло добро познавао своје интересе; јер су му списи ових дивотних умова прославили име више него његова мудрост; шта више они су му створили славу која се после по навици причала, и која је заслонила један део његових мана и његових злочинстава. И ако се притварао да говори као човек добродетељан, ипак добродетељ није свакад поштовао: тако је узимао и отпуштао многе жене; од Тиверија Нерона отео је жену *Ливију*, која је била трудна, и узео је за се. Некад је намиривао своју страст без икаква стида и образа; тако је једном, за време вечере, отео жену једноме консулу на његове очи, и после му је вратио. И муж се није зацрвенео од стида; тиран је дакле могао без бриге поступати тако с људма који се нису бојали од стида и бруке. Поред ових порока, он је, као год Јулије Цезар, био иначе веома умерен, примерно уредан. Он је Рим засуо прекрасним палатама, а сам је

живео у кућама врло простим и по грађевини и по намештају.

И ако је био срећан у свим својим предузећима, ипак се није могао похвалити оним што је било у властитој кући његовој: а можда је томе и сам крив, што је давао рђав пример. Владалац, који жртвује и своју жену да засити своје бестидно задовољство, мора имати децу покварену. И одиста се његова нећака и ћи Јулија одадоше на тако неваљао живот да му је то загорчало преко свега. Он је њих прогнао на неке острве докле су год живе, и нико му није смео поменути да их помилује. Исто је тако поднео и самрт друге своје деце, као и срамоту овогā; и у својој старости често је понављао један грчки стих који ово значи:

— *Да хоће богови да ми даду да живим без жене, и да умрем без деце*“ ! Оставши без порода, он усини јавно и по законима Ливијина сина *Тиверија*, и узе га за другара у влади. Усињење то било је највеће зло које је он учинио својој отаџбини.

Најпосле, кад му беше седамдесет и шест година, и по што је владао пуних четрдесет, находећи се у државним пословима још од своје двадесете године, он виде да ће умрети, и беше спокојан. Светон казује како је он, осећајући да га живот оставља, заискао огледало, те се очешљао, обријао, и нацмакао, па се онда окренуо онима који су били око њега, и упитао их:

— *Јесам ли добро одиграо своју улогу?* А кад неко рече *да јесте*, онда он настави:

— *Па пљескајте: комад се већ свршава!*

Он је умрьо 8 године по Христову рођењу.

Ја не могу боље завршити живот овога човека, који је играо онако велику и онако срећну улогу, него да испишем размишљања Монтескијева о његовом владању. Она разливају велику светлост на оно што изгледа чудновато у судбини овога Римљанина.

„Ја мислим, вели велики француски философ: — да је Октавије једини између свију римских војвода̂ који је уживао љубав свију својих војника дајући им без прекида доказе своје природне пудљивости. Већ су у то време војници више уважавали издашност свога војводе него његово јунаштво. А може бити да је баш његова срећа то што он није имао оне врлине̇ која човеку даје моћ да влада, и да га је управо то попело на власт: јер се од њега нико није бојао. Није немогућно да је њему било од највеће користи оно што га је највише срамотило. Да је он у почетку показао какву велику душу, свак би се побојао од њега; а да је имао дрскости, он не би оставио Антонија да почини оне лудорије са којих је и пропао.

Антоније, спремајући се против Октавија, закле се својим војницима, да ће за два месеца после победе повратити републику: а то очевидно показује да је самим војницима његовим била драга слобода отаџбине, и ако су је сами рушили без престанка, по што у том послу ништа нема тако слепо као војска. Битка код Акциума би; Клеопатра побеже, и одвуче и Антонија са собом.

У овим ратовима човек се мора да диви што једна

битка готово свакад свршава спор, и што се пораз не може никако да поправи. Војници нису ни мало знали шта је дух странке којој припадају; они се нису борили за какву извесну ствар, него за какву извесну личност; они су знали само за свога вођа који их је повлачио за собом бескрајним надама: али ако вођ буде потучен, и не могне испунити својих обећања, они прелазе на другу страну.

Август је утемељио ред, то јест трајно ропство; јер, у слободној држави, где се приграби врховна власт, зове се ред све оно што помаже да се утврди безгранична власт једнога човека, а оглашава се као неред, неслога, рђава управа, све оно што може да одржи поштену слободу грађана.

Сви они, који су жудели за влашћу, радили су да се начини анархија у републици: Помпије, Крас, и Цезар успели су у том најбоље. Они су завели да се не каштигују јавна злочинства; све што је могло уставити квар нарави, све што је могло бити добра уредба у вароши, они су то оборили; и као год што се добри законодавци труде, да им грађани буду бољи, тако су се они старали да им буду гори. . . . Ови први људи у држави настојаваху да народу огаде власт његову гонећи у крајност сваку сметњу од републиканске управе, и да му неопходни постану сами они, а кад Август једном поста господар, онда му политика световаше да поврати ред, како би се осетило, колика је срећа живети под управом једнога човека!

Кад је Август имао на окупу војске, онда се бојао

од побунâ својих војника, а не од завера грађанâ; за то је онако и угађао првима а злостављао друге. Кад је пак био у миру, онда се бојао од заверâ; и сећајући се увек судбине Цезарове, гледао је да не поступа као онај што је поступао. То је кључ за сав живот његов. Он је носио у сенат оклоп под својом хаљином; није примио титулу *диктатор*, и место што је Цезар говорио дрско, да република није ништа, него да су његове заповести закон, Август се увек изражавао о достојанству сената и о поштовању према републици. Он је дакле настојавао да уреди управу која би му могла бити највише по вољи а опет да не дира у његове интересе; и уредио је управу аристократску у пословима грађанским, а монаршку у пословима војним. Управу двојаку која, не могући се држати својом снагом, није могла ни трајати дуже него што хоће владалац, те тако је и била потпунце *монаршка*.

Истављано је више пута питање: да ли је Август одиста намеравао да остави власт; али, ко не види да би он могао навршити жељу своју, кад би од истине то желео? Та баш то сведочи да се играо; јер је сваких десет година молио да га ослободе од тога терета, а терет је тај носио све једнако. То је она сићушна мајсторија, која се употребљава да се боље измами оно, што се мисли да још није довољно посвојено. Свака радња Августова, све његове уредбе, очевидно су ишле на увођење монархије. Сила је оставио диктатуру; али у целом његовом животу,

у сваком насиљу његовом, види се неки републикански дух; све његове уредбе, истина извршиване тирански, теже увек к некој форми републике. Сила, као човек љут, тера силом Римљане к слободи; а Август, као лукав тиран, води их лагано у ропство. Докле је под Силом република јачала, дотле је свак живи викао против *тираније;* а докле се под Августом тиранија утврђивала, дотле се ни о чем није толико говорило колико о *слободи“!*

— ◆ — — —

МЕЦЕНА

ДОБРОТВОР КЊИЖЕВНОСТИ

(преминуо на 8 година пре Христа)

Да је *Мецена* био само Августов љубавник, његово би име било затрпано негде у историји, и заборавило би се; али је он чинио добра књизи, и књига га је обесмртила.

Кајe Цилније Мецена био је од реда кавалерскога. Не зна се ни кад се он родио, нити у ком месту. Само се зна да му је породица била старином из Аретија, данашњега *Ареца*, и да су неки од његових предака били врло знатни људи.

Он је врло марљиво васпитан: отуда је у њега и никла она жеља за књижевност, која му је доцније стекла толико славе. У оно време слани су младићи у Грчку, да науче језик на ком су могли наћи тако красне угледе од сваке врсте: Мецена је дакле био послан у Аполонију, у Македонији, и ту се познао и спријатељио с младим Октовијем тако да је пријатељство то тек смрт могла да раскине. Старији

годинама од Цезарова унука, он му је постао саветник и Ментор, и још тада је стекао над умом његовим ону важност, која је Октавију доцније толико ваљала. Кад је диктатор преминуо, Мецена је упућивао својега младог пријатеља, и показивао му како да дође до оних правâ, која су му остала после Цезарове смрти. Мецена је био један од оних људи, које је, мислиш, сама природа одредила за управу; оштрим оком својим врло је ласно провиђао разне карактере, а праведном проценом у најтежим неприликама, умео је увек одабрати оно што је најбоље, благим поступањем и опхођењем пак задобивао је људе с којима је долазио у додир. Храброст његова била је мање чувена од осталих врлинâ, па ипак је заслуживала таку исту хвалу. Кад је Октавије оставио Македонију, и кад је већ био огласио Антонија као непријатеља отацбине, и натерао га да дигне опсаду од Модене, Мецена је био с њиме и делио славу тога дана; Филипска поља дивила су се такође његовом јунаштву; он се одликовао и на Пелори, у Сицилији, и много је помогао да се одржи победа, спаливши лађе Младога Помпија; и у боју код Акцијума заповедао је над малим неким лађама, које су врло хитро гониле Клеопатру кад је бегала уз Нил.

Пре тога последњега дана, он је већ управљао Римом и Италијом у одсуству Октавија. Престоницу је оставио био само за тренутак да буде у боју, који је пресуђивао: ко ће бити цар свету; и вратио се одмах после победе. Готово у то исто време угушио

је [illegible] младога Лепида, ухватио га, и послао Октавију.

Октавије је толико веровао у пријатељство и у ћудорет Мецени, да му је био предао с делом власти и печат свој, и допуштао му да отвора и затвора писма која је он слао сенату. Мецена, као вешт државник, умео је да штеди разне сталеже у држави, да предупређује, или да угушује још у заметку све побуне: он је мирио Октавија час с Антонијем, а час с Млађим Помпијем. Он за милост Августову није давао само слепу угодбу, него му је напротив напомињао све мане његове, и још их понекад корио врло оштро. Август, познајући срце његово до дна, слушао га је свакад мирно, и користио се његовим напоменама. Упустивши се у рђаве послове после смрти овога свога пријатеља, он је повикао:

— *О! Мецено, Мецено: да си жив ти, не бих се ја данас овако кајао!*

Као доказ с коликом је отвореношћу Мецена говорио Августу, прича се да је он једном, видећи га на јавном месту где суди неким грађанима с лицем зајапуреним од љутине, дотурио му своје таблице на којима је написао:

— *Изиђи одатле, џелату: и уклони се некуд!*

Јамачно је он много помогао цару да онако благо поступа, што му је најпосле и обезбедило престо.

Мецена је био један између оних који су најживље световали Августу да задржи врховну власт, докле је *Агрипа* напротив наваљивао да врати републику.

Без сумње је он већ сматрао Римљане као неку светину која се изметнула, која није могла више управљати собом, и која се, огрезла у пороцима и у пожудама, могла покретати само колико да изабере једнога господара, ако јој онај који влада не би угађао и чинио по вољи. И у том је имао право. Народи порочни колико год су неспособни, толико су исто и недостојни да буду слободни. Али је он познавао људе, који у своме моралу и у својим начелима више цене речи него ствари, и за то је јако наваљивао на Августа, да се клони од већ познатих имена *монарх* или *краљ*, него да се зове *Цезар* додајући још титулу *Император* (а то ће рећи заповедник или војвода).

Главна је слава Мецени што је био добротвор књизи. Части његове ради, ја верујем да је он то чинио по своме укусу, по неком племенитом и фином осећању, а може бити да је и то било из политике, по којој су се управљали сви његови јавни поступци. Чинећи добро музама, придобијао је на Августову страну појете, беседнике, и философе, а њихов глас који је народ радо слушао, слабио је старе успомене о слободи, и представљао је господара Рима као првога између људй, или још пре као каквога бога. И тако су Римљани лагано замамљивани лепотом појезије и речитости, а Август је остајао миран и славан на престолу који је сам подигао.

Још пре него што је Август постао господар држави, Мецена је већ био удесио да се пролије ње-

[illegible] Хорације [illegible] награде.

[illegible] су Мецене [illegible] Сабин му је наменио свој [illegible] Вергилије му је посветио своје *Георгике* [illegible] Проперције уљуђивали су [illegible] Пердон је прибрао [illegible] ожалио га је елегијом која [illegible] Август, обелоданивши своје [illegible]

[1] [illegible]

ментаре такође их је упутио к њему. На тај начин, Меценино име постало славан накит за оне владаоце који осећају цену књижевности, и који умеју да је потпомажу.

Славни овај Римљанин није само чинио добро књижевности, него је и сам радио као књижевник; он је написао више појетских састава, две трагедије, и неколике комаде из јестаственице, и мемоаре за упут животу Августову. Од свих његових списа, сачувало се тек неко комађе.

Он је наджививио већину великих појета који су били његови пријатељи, и преминуо је у дубокој старости, око 8 година по Христову рођењу. Укопан је у својој башти, поред гроба Хорацијевога.

ХОРАЦИЈЕ

ЛАТИНСКИ ПОЕТА

Рођен 65 година пре Христа

Само ум већ је једно право на несмртност: а онај који је дао извесна правила доброга укуса није никако био онако некористан људма како би се усудио да рече главни нерођени философ, или каква глупа незналица. Хорације нас забавља и учи својим спевима и после две хиљаде година; с тога је нама драже говорити о њему него о свим властољубцима његовога доба који су свету оставили само празно име и заборав.

Квинтиј Хорације Флак родио се у Венузи, у Италији, години 63 пре Христа, од једнога ослобођеника. Он има за све да благодари својему уму. Отац његов, и ако је био танкога стања, опет није ништа жалио, да у сина свога развије оне способности, које су се у њега опажале као дар од природе. По свршетку своје науке, Хорације је ушао у војску, и др-

жао се Брута који га је начинио војничким трибуном. Али храброст није била његова врлина; у боју код Филипâ баци он свој штит и нагне бегати. Кад је доцније постао мио појета Мецени и Августу, много се подсмевао тој својој пудљивости, да би зар тим заслонио оно што је некад држао страну слободе против веома сретнога отимача. А много би боље радио да је барем ћутао.

Оставивши оружје, одао се сав савцит на појезију, надајући се да се тако избави од велике сиротиње. „*Сиротиња ме је*, вели он сам, *ослободила да пишем стихове*. Лепота његових стихова и изредност његових мислй на скоро обрате на њега пажњу *Варија* и *Виргилија* који га представе Мецени. Е од тога доба његова је судбина била обезбрижена: он је могао по вољи да пева музама, не бринући се ни о чем другом. Мецена је њега толико хвалио пред Августом, да овај зажели да га види. А чим га види, одмах га обаспе хвалом и благом. Хорације је био паметан, па је то благо уживао чувајући се од властољубивости; он се није хтео примити да буде приватни секретар Августу кад га је овај нудио. Том приликом цар је писао Мецени овако: „*До сада ми није ни требао нико, да ми пише писма пријатељима мојим; али данас, када сам претрпан пословима, а здравља сам слаба, желим да ми доведеш Хорација. Он ће прећи иза твога стола за мој сто, и помагаће ми писати писма*“.

Хорације је много ценио своју слободу и своју

срећу, те их није жртвовао тој сјајној понуди: за то се извини слабошћу здравља, истинском или притворном. Цар се с тога ни мало није срдио на њега; него му је, неко време после тога, писао ове речи:

— *Буди слободан од моје стране, онако као да са мном за једно ручаш; то ти даје право на таку слободу. Ти знаш, да сам ја желео да ти будеш уза ме само тако ако то допушта твоје здравље*".

Смотрен дворанин и мудар, Хорације се мало испољавао, а хвалио је само оно што је било достојно да се хвали. У списима својим некад је допуштао себи и прекорну слободу израза. За то су га многи осуђивали као распуснога, сладострасног Епикуријанца. И он је то био одиста; то јест, био је човек који је миловао уживање и задовољства мимо све друго; али је за то ипак знао цену и умерености, те није у срећи својој прегонио: од свачега је уживао по мало, и претеривао није ни у чем. И ако сâм себе представља у својим песмама као човека коме се глава окреће од пића, и не уме да га води, ипак је био врло уздржљив, па и његова љубав к лепоти није била онако неуредна како је представљају слике које је сам сликао. Он није мрзио ни на раскоштво двора, нити на богате гозбе Меценине; али чим је само доспео, уклањао се у своју слатку самоћу у Тибуру.

Хорације је био лица журава, тела слаба, и по једној шали Августовој дознајемо да је сузио на очи; јер, овај је владалац миловао да посађује за свој сто Хорација и Виргилија, а Виргилије је веома кратко

дисао, па он једном, кад је тако седео међу та два појета, рекне:

— *Ја сам сада међу уздисајима и међу сузама!*

Хораците је умрьо у својој педесет седмој години, седам година пре Христа.

Његови су списи: *Оде*, *Сатире, Писма*, и *Појетска Уметност*.

Примедба: Од Хорацијевих списа превео је на српски, **Милош Светић:** *Књигу о Стихотворству*, у Віени, 1827; **Стеван Лазић,** *Песме Хорацијеве*, у Будиму, 1862.

ВИРГИЛИЈЕ

ЛАТИНСКИ ПОЈЕТА

(РОЂЕН ГОДИНЕ 70 ПРЕ ХРИСТА)

Публије Виргилије Маро родио се у *Анду*, једном селу код Мантуе, године 70 пре Христа. Отац његов био је лончар, и звао се *Марон*, а мајци му је било име *Маја*. У својој тринаестој години отишао је у Кремону, и тамо је остао до шеснаесте, учећи грчки језик, медицину, и математику. Доцније је слушао астрономију и физику, и у својим списима, он се служио тим наукама као човек веома вичан, бар за оно време.

После боја на Филипама, где оно Брут и Касије бише побеђени (римске године 711), Октавије Август поклони својим ислуженим војницима све земље око Мантуе. На тај начин Виргилијев отац изгуби све своје имање: Један капетан (заповедник на сто људи) заузе његову кућу. Виргилије, коме је тада било двадесет и осам година, али који се још није био огласио ни једним списом, обисне око *Полиона*, који је био

заповедник неколиким одељењима у околини, и некако му се умили првим својим стиховима које му је читао. Полион му дâ препоручно писмо у Рим на Мецену. Мецена га прими врло лепо, и представи га Августу који му поврати очинство. Виргилије и отац му дођу у Мантуу да заузму своју кућу; али капетан који се беше у њој наместио не хте да чује за то: него још припрети да ће их обојицу убити. Помоћу својих војника, он их потера, и нагна Виргилија да преплива Минчио, само да умакне од љутине овога опакога човека. И отац и син врате се у Рим, те се на ново потуже на капетана, и тада већ добију све своје имање. Виргилије је и преплатио хвалама Августу за ово прво доброчинство. Ове хвале и велики дар који се разви у њега доцније изазваше на њега од стране императорове и нова доброчинства која га поставише у стање да живи са свим по вољи.

У тридесет четвртој години својој наш је појета започео своје *Ђеорђике*; Мецена је желео да потпомаже земљоделе, па је за то и наговорио појета да пише ту појему. Он је на њој радио седам година. Дотле је већ био издао своје *Вуколике* или *Еглоге;* па је за тим почео своју *Енеиду*, коју није могао довршити како треба, јер га је зграбила смрт баш онда кад се спремао да је последњи пут поправи; на њој је он радио својих једанаест година.

Умрьо је кад му је било 52 године и једанаест месеца. Виргилије је тако незадовољан био својим последњим спевом, да је заповедио да се спали. Али га

с њиме. И ако је он миловао славу, ипак се једва усуђивао уживати је, и бојао се и доћи на јавне зборове. Највише је проживео у пољској самоћи. Благост његове нарави била је као и стихови његови, и највећа му је сласт била находити се с људма ученим и добродетељним. Јамачно је познавао свој велики дар, јер је врло радо хвалио списе других људи који су заслуживали хвалу. А добродетељ његова и дух његов били су још виши од његове среће.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] у
[illegible] рода
[illegible] врло
[illegible] красне
[illegible] послали
[illegible] писана.
[illegible] га. стал
[illegible] на. бо-
[illegible] сти. на-
[illegible] и да га
[illegible] млади је
[illegible] а чим
[illegible] за при-
[illegible] С ла-
[illegible] на скро
[illegible] избор.
[illegible] за чим

Децемвира, који су међу осталим имали право да заузимљу одлично место у јавним играма.

Жене су волеле Овидија за његово веома мило понашање, и свак живи за благу нарав и пријатну бистрину. С оваких својстава, удружених с великим појетским даром, он је провео једну полу свога живота тако срећно, како човек само пожелети може; али се, на несрећу, нешто замери цару, те га цар протера чак у *Том*, варош једну у Добручи, код утока Дунава. Не зна се за што га је тако љуто каштиговао; он је сам мислио да је страдао за своје стихове, и за неку погрешку коју је учинио нехотице, али коју не казује никако. Мисли се да је Август у Овидију каштиговао драгана ћери своје Јулије; али је веројетније да је јадни појета страдао што је дознао за неку велику тајну Августове породице, која се врзла између царице Ливије, младога Агрипе, царевога наследника, и Јулије сестре његове.

Овај прогон у земљу туђу, дивљу, где ни језика није знао људма с којима је живео, поразио је Овидија. Он нам се сам јадикује о том у својим *Тугама* (Tristia). Онда му је било педесет година. Да би се како год вратио у Рим, хвалио је Августа чак и понижујући сам себе. Кад умре овај сретни тиран, Овидије му диже један жртвавник, на ком је сваки дан сажизао тамњан; исто је тако он хвалио и Тиверија, Августова наследника, али му и овај не окрете главе.

После десет година туге у прогонству; добросретни појета умре 17 године по Христу. Његови су остаци

пренесени у Рим, и сахрањени у гробници на којој је стављен запис који је саставио он сам.

Овидије је најпроизводнији римски песник, и, макар да пада у очи у свим његовим списима формални карактер латинске појезије, опет се не може одрећи да се одликовао најсилнијом уобразиљом, и списи су му најживља слика онога времена које се топило у уживањима, журно наглећи ка својој пропасти.

Од свих списа Овидијевих, најваљанији су *Преображаји* (Metamorphoses) у петнаест књига, у којима су вештачки нанизане митологиске приче. У овом је делу Овидије врло срећно покушао да цео круг старинске митологије споји у једну „Божанску Комедију“ Старога света. Песма му је ова пуна живих места, сјајним бојама украшених, и са слогом тако лепим да јој је тешко наћи другу.

ТИТ ЛИВИЈЕ

СЛАВНИ ЛАТИНСКИ ИСТОРИК

ЗА ВРЕМЕ АВГУСТА

Тит Ливије један је од оних писаца којих су дела врло славна, а живот са свим непознат. То бар показује да је он био човек смеран, који је провео живот свој у тишини, мислећи и учећи. Међу тим је он лепо приман у двору Августову; али је ипак боравио у Неапољу више него у Риму. Мисли се да је рођен у Падови; а неки веле у Апони; него је бар извесно да је у Падови умрьо 17 године после Христа. Он је имао једнога сина коме је писао једно писмо о васпитању и учењу омладине. То писмо с особитом хвалом помиње Квинтилијан, који је добар у тим стварима. Писмо то није дошло до нас. Он је такође писао *Разговоре* и *Саставе* о философији, па су и они пропали. Највећи спис његов, који га је прославио, јесте *Римска Историја* која се почиње постањем Рима а свршава смрћу Друза у Немачкој. Кажу да је некакав Шпањолац, прочитавши ту историју, дошао наро-

чито из своје земље у Рим, само да види њенога писца; па по што се разговорио с њиме, вратио се на траг не хтевши ни погледати на лепоте те престонице. Дело је то имало сто четрест књига, од којих је нама остало само тридесет и пет, па и оне не иду једна за другом. Начином писања Тит Ливије стекао је право на место међу највећим писцима латинским.

ПЛИНИЈЕ

СЛАВНИ ПРИРОДЊАК ЛАТИНСКИ

(РОЂЕНИ 23 ГОДИНЕ ПРЕ ХРИСТА)

Плиније се родио у Верони. Он се зове *Плиније Старији*, или *Плиније Природњак*, за разлику од другога Плинија који му је био синовац. Он је био и одличан војник, после је постао помотњик у колегији авгурâ[1], а доцније интенданат у Шпанији. *Веспазијан* и *Тит*, уважавајући његову памет и поштење, поверавали су му разне важне послове, и одликовали га својим поштовањем и пријатељством.

И ако му је служба одузимала готово све време, ипак је доспевао да пише многе списе, који су већином пропали после њега. У њега је дан био за службу, а ноћ за учење; чак ни оно време, за које је ручавао, није пропуштао без користи: тада су му читане добре књиге, из којих је наређивао да му се испише што би му затребало. Једнога дана, један његов чатац

[1] Ред свештеника у Римљана.

ружно изговори неколике речи, те један од његових трпезних другара замоли да се то место понови.

— *Шта! зар нисте разумели?* Упита Плиније.

— *Опростите, нисам;* одговори његов пријатељ.

— *За Бога, за што да се понавља? Тим смо прекидањем издангубили читавих десет врста.*

Кад би изашао из купатила, докле се убрисивао, слушао би свога чатца, или би диктовао, да се што записује. У путовању је чинио то исто; почем је тада био слободан од обичних послова, носио је увек уза се књигу, таблицу, и водио писара. С тога је у Риму и ишао само у колима. Једном је повео свога синовца у шетњу, рекавши му:

— *Ти се можеш чему научити овом приликом.*

Он је имао до шездесет свезака примедаба о писцима које је прочитао. С великог уважења које се онда имало према његовој учености, неки *Лортије Луциније* понуди му за те примедбе суму која је износила 77.812 динара наших новаца. Плиније је био човек богат, и волео је науку него имање, за то не прими ту понуду рекавши нудиоцу да његово знање није за продају.

До нас је дошла само Плинијева *Природна Историја,* у тридесет и седам књига. То је дело слава његова. Ево како о њој мисли француски природњак *Бифон* који јој може бити двојаки судија: и као писац и као природњак:

„Плиније је, вели он по што је говорио о Аристотелу, радио по много ширем плану, па може бити

по плану и сувише широком: он је хтео да̀ обухвати све, и рекао би човек да је промерио сву природу, и нашао да је она одвећ малешна за ширину његовога ума. Његова *Природна Историја* обухвата осем историје животиња, биљака, и минерала, историју неба и земље, медицину, трговину, морепловство, историју слободних и механичких вештина, порекло халата̑, и најпосле историју свију природних наука и свију људских вештина. И највеће чудо јесте то што је Плиније у свакои дѣлу под једнако велики. Висина мисли̑, лепота слога, показују још више његову велику ученост. Не само да је он знао све што се могло знати у оно време, него је јоште имао лакоћу да мисли као великан који умножава знање. Он је имао ону финоћу у размишљању од које долази елеганција и укус, и он саопштава својим читаоцима неку извесну слободу духа, неку дрскост у мишљењу која је већ заметак философије. Његов спис, онако исто разновидан као и природа, слика̑ је онако красну, каква она и јесте. То је, ако се баш хоће, збирка свега онога што је писано пре њега, као један препис свега што је било урађено дивно и корисно у науци; али тај препис има тако одличних црта̀, та збирка садржи ствари̑ уређених на тако нов начин, да је она боља од многих изворних списа који говоре о том истом предмету".

Велики овај човек пао је као *мученик природе*; хтео је, године 79 после Христа, да разгледа врло из близа како Везув бљује своју ватру, и ту га је угу-

шио пламен, у педесет шестој години живота. Његов синовац, *Плиније Млађи*, описао је тај жалосни догађај у једном писму које је послао Тациту. Писмо је то тако интересно да га ми овде излажемо својим читаоцима:

„Питате ме, вели он, за појединости које су се збиле кад погибе стриц мој, да бисте све то, велите ви, предали потомству; ја вам много благодарим за ту пажњу. Истина ће се вечно помињати она несрећа која је погубила стрица мога, и толики народ с њиме, те тако ће и његово име бити сачувано од заборава; али је њему поузданија слава ако је обележи перо Тацитово. Благо онима којима су богови дали да могу учинити оно што заслужује да се опише; или да опишу оно што је достојно да се чита! Али је много срећнији онај који је добио обе те среће! Таква је била судбина мојега стрица: ја се дакле журим да испуним ваше заповести које би ваљало да сам тражио у вас.

„Стриц је мој био у Мизени, где је командовао флотом

„23 Августа, од прилике један са̂т после по̂ дне, био је он на своме кревету, и читао је, по што је, по свом обичају, нешто мало спавао на сунцу, и пио хладне воде, кад му уђе у собу мајка моја; она му каже да се диже у небо један облак врло велики и сасма необичан. Стриц устане, и разгледа појав, али због даљине не могаше познати, да тај облак иде из Везува. Облак је личио на какву јелу; имао је врх, и гране. Јамачно га је какав подземни ветар сило-

вито потискивао на више, и држао у ваздуху. Он је био час бео, час црн, а час разнобојан према томе, колико је кад у њему било пепела и шљунка.

„Мој се стриц томе чудио; учинило му се да тај појав ваља разгледати из ближе.

— Брже дајте један чамац, рече он, позвавши и мене да идем с њим. А ја вољах остати да разматрам. Он онда оде сам, са својим таблицама у рукама.

„Међу тим сам ја непрестанце разматрао. То је трајало дуго; ја одем те се окупам, и после тога легнем, али нисам могао заспати. Неколико дана пре тога земља се тако потресала да је узнемирила била све околне вароши и села; сад потреси учестају. Ја се дигнем и пођем да пробудим мајку; али мајка упаде у моју собу хотећи разбудити мене.

„Сиђосмо у авлију и седосмо. Да не бих дангубио, ја рекох да ми донесу Тита Ливија. Ту сам читао, размишљао, и исписивао потребна места, као да сам у својој соби. Је ли то била сталност, или несмотреност? не умем казати: онда сам ја био тако млад! У тај мах дође један пријатељ мога стрица који се скоро кренуо из Шпаније да га види. Он стаде корити моју мајку што мисли да је тако безбедна, а мене што сам тако дрзак. Ја на то нисам ни очију дигао са своје књиге. Међу тим се куће стану тако љуљати да ми нађосмо да је паметније оставити Мизену. Престрављени народ појури за нама, јер страх често чини и оно што обично чини памет.

„Изишавши из вароши, ми се устависмо. Тамо на-

иђосмо на нова чудеса! на нове страхоте! Обала, која се непрестанце ширила, сва покривена рибом која је остала на суву, тресаше се свакога тренутка, и одбијаше врло далеко од себе гњевно море, које се враћало само на се, а пред нама се измицаше на границама хоризонта неки црн облак, пун неке тамне ватре, која га је без престанка прокидала, и севала као широке муње.

„Пријатељ мога стрица сада опет поче говорити: „Спасавајте се; то је воља вашега стрица ако је он жив, а његов завет је ако је мртав. . . . . . Ми не знамо шта је с њиме, рекосмо ми, а зар да се бринемо само о себи“? После тога Шпањолац оде.

„У једном часу облак се спусти од неба на море и покри га све; он нам сакри острв Капреју и предгорје Мизенско. „Бежи ти, сине мој, повика ми мајка: — бежи, јер ти то и можеш и треба да чиниш, ти си још млад; да ја, овако пуна и стара, не будем узрок твоје смрти. Ја ћу умрети задовољно. — Мајко, рекох ја: — без тебе ја никуд не ћу! па је узмем за руку и тако сам је водио. — Сине слатки, викаше она кроз плач, ја тебе задржавам!

„Већ поче да пада пепео; ја се окренем, а то густ један дим, који потапаше земљу као какав поток, јураше к нама.

— Мајко, рекох ја, да скренемо с великога пута; јер ће нас гомила света који јури угушити у овој помрчини. И тек што скретосмо с великог пута, кад се смрче, смрче се тако као у најтамнијој ноћи: тад

се није чуло ништа друго него кукњава жена, врисак деце, и дрека људи. Кроз плач, кроз писку, тек се чуло овда онда: *Оче мој! Сине мој! Жено моја!* човек је човека тада само по гласу могао распознати. Неки је кукао о себи, неки о својим рођацима; неки су се молили боговима, неки су и на њих викали, а многи су призивали смрт у помоћ против смрти. Говорило се да смо тада за једно са светом били сахрањени у последњу ноћ овога света, у ноћ вечну; и посред свега тога колико је било жалосних прича! Колико уображених страхотâ; страх је у свачем прелазио меру, и веровао је свачем.

„Међу тим нека светлост проби кроз помрчину; то је био пожар који се приближавао; па се и он устави, и погаси; ноћ настане још тамнија, а с ноћу киша од пепела и камења. Ми смо морали сваки час устајати да отресамо хаљине своје. А ваља ли да кажем и то да усред тих ужаса, ја нисам ништа жалио. Тешио сам се мишљу, да *умирем онда кад умире и васелена.*

„Најпосле се та густа и црна магла поче разређивати мало по мало; светлост васкрсе, па и само сунце, али бејаше тамно и жућкасто, онако као што је обично кад помркне. И шта су онда виделе наше очи, још непоуздане и преплашене! Сва је земља била покривена пепелом као снегом зими; пут се загубио: почнемо тражити Мизену, и једва је нађемо: вратимо се тамо и на ново је заузмемо, јер је готово била остављена. Ту одмах чујемо шта је било с мојим стрицем. Хеј!

жалости, имали смо пуно право што смо се бојали за њега!

„Рекао сам да је он, оставивши нас у Мизени, сео на један чамац. Он се упутио к *Ретини*, и к другим местима којима је грозила опасност. Све живо је бегало из њих, а он је хитао у њих. Усред те опште забуне, он је марљиво разматрао облак. Следио је за сваком његовом изменом, и непрестано је диктовао; али почне сипати на његов чамац густ и врућ пепео; већ су на обали били поникли големи брегови. Мој стриц почне двоумити, да ли да се врати на траг, или да се отисне дубље на море.

— *Срећа помаже јунаштву*, повиче он: — *терајте ка Помпанијану!* Помпанијан је био у Стабији: мој стриц затече га да се сав тресе; он га загрли и ослободи, и, да би успокојио свога пријатеља својом безопасношћу, оде у бању те се окупа, па онда седне за сто, и повечера весело, или барем онако како би се рекло да је он човек са свим без бриге.

„Међу тим Везув обузме пламен са свих страна усред оне густе помрчине.

— *Оно горе остављена села*, говорио је мој стриц људима да би их ослободио. После тога, он легне и заспи. Док је он тако слатко спавао, почне пепео засипати и авлију његове куће: већ заспе све изласке. Домаћи потрче к њему да га пробуде. Он се дигне, и дође ка Помпанијану, и с њим и његовом пратњом почне разговарати шта да раде. Да остану у кући, земља се тресла и сваки час распуцала; а да беже,

побиће их камење које је падало с висине. Најпосле смисле да иду, светина из страха, а мој стриц из разлога.

„Одмах дакле изађу из вароши, и за сваки случај покрију главе јастуцима. Дан је свуда даље почео да просијава, само је туда владала ноћ; и ноћ страховита! Њу је осветљавао један ватрени облак. Мој стриц је хтео да се приближи к мору, и ако је оно било веома бурно; сиђе, напије се воде, простре један простирач и легне. На један мах врео пламен, пред којим је ишао задах од сумпора, почне лизати и потера далеко одатле све који су ту били. Мој стриц, потпомаган двојицом робова, устане, али га на мах загуши она пара и он падне. — И Плиније остане ту мртав“! —

ТИТ

ЦАР РИМСКИ

(рођени 40 године по христу)

Тит Веспазијан родио се 40 године после Христа. Његов је отац Император Веспазијан. Тит се учио оружју прво у својега оца, и одликовао се као јунак. Он је васпитан онако како је и доликовало младићу његовога положаја: учио је науке, ратну вештину, и вештину како се управља земљом. Био је беседник на грчком језику онако исто као и на латинском, и говорио је на зборовима с пуно милине и знања. Он није презирао ни уметности које служе само за забаву; за то је био вешт музичар, и свирао је у неколико инструмената. Светон прича да је он врло лепо писао, и да је од шале умео подражавати свачиј потпис тако да је некад говорио како би могао, само да хоће, учинити врло многе преваре. Уз толике разне способности, он је још имао природну миловидност и приступачност које други људи веома цене.

По његовој младости није се могло мислити да ће од њега бити оно што одиста доцније би. Он је био прави распусник, који већи део ноћи проводи у гозби, међу женама, комендијашима, свирачима и робовима који су били за врло гадну службу. Па је и за новцем грамзио да би ова своја весеља могао плаћати, и тога ради мешао се у каише оца свога само да дође до новаца. И освета се, у то доба, могла уврстити међу његове мане: тако је упропастио много људи који су, истина, радили против њега. То није био ни мало онај Тит који доцније би прозван од свих својих савременика: *Љубав и сласт људскога рода;* него су га још и јавно називали други *Нерон;* он је био изазвао против себе мржњу која је била са свим путна; најпосле, додаје исти писац, нико се други није попео на царство с тако рђавим гласом, нити је икоме толико била противна општа народна воља.

Али се то ружно мишљење измени у толико већу част, у колико је више морало њега стати, да своје дотадашње мане замени најодличнијим добродетељима, и у колико се нико није надао такој славној измени.

Тит је био трибун једне легије у Ђерманији, и у Великој Британији; после тога квестор, и за тим је отишао к оцу своме у Јудеју. По што је Веспазијан проглашен за цара и вратио се у Италију, Тит је остао на истоку, продужио је рат још силније, и освојио Јерусалим (8 Септ. 70). По повратку у Рим, постао је царев другар у управи, био је у једно и цензор и трибун, и консул седам пута. На царство

је дошао године 79 после Христа. Први доказ његове власти над собом било је то што је отпустио лепу Јеврејку *Береницу* коју је веома волео, а на коју су Римљани викали као на туђинку. Смањио је такође трајање и трошкове својих ручкова и вечера, задржавши уза се само поштене људе или верне и оштре пријатеље који су могли световати му оно што одобрава част и памет. Тада се показала велика љубав његова к правди; он није хтео учинити криво баш никоме; клонио се од туђе тековине више него и један од његових претходника; није узимао уобичајеног пореза од људи неслободних, нити онога који му је драговољно нуђен. И при свем том није уступао по издашности ни у чем од царева, својих претходника; по што је довршио амфитеатар, подигао је поред њега дивотне бање, за тим је одредио награду за борење, и дао је једну борбу гладијатора; а једнога дана иставио је народу позорје где се пет хиљада разних животиња борило у један мах. Не волећи да му се из нова тражи оно што је једном већ дао, он једним указом потврди све даре које су чинили његови претходници, почем је дотле био обичај, да сваки цар, ступајући на престо̂, потврди, ако милује, све оно што је било даровано до њега. У њега је био обичај да свакога који дође к њему отпусти с каквом било надом. Једног дана примете му његови пријатељи да он врло лако обећава, а на то ће он рећи:

— *Нико не треба да оде од владаоца с невеселим лицем.*

Други пут сети се у вече, пред што ће вечерати, да тога дана није ником учинио никакво добро, па онда изговори ове знамените речи:

— *Пријатељи! мени је данашњи дан пропао!*

Како је био добар, тако је исто био и учтив. Он није сматрао народ као гомилу, као риту која не заслужује никакве пажње; него је напротив врло настојавао да заслужи љубав народа, чак и у најситнијим стварима. Једнога дана, предложивши награду за борбу гладијатора, рече он јавно:

— *И награда и игре стоје до воље гледалаца а не до моје.*

За његове владе многе су несреће удариле на римску царевину. Од свију њих најстрашније беху: Излив брда Везува, пожар Рима који је трајао три дана, и куга. За време тих несрећа, Тит није показивао само бригу као прави владалац, него још старање и нежност као какав отац. Помагао је народу свим оним што је било у његовој власти. Изабрао је многе људе који су били консули, и наложио им да се постарају о очишћењу засипа које је учинио Везув; на подмирење трошкова око тога, дао је добра оних грађана који су умрли без наследника, па су по прзву припадала царској благајници. Казавши јавно да пожар у Риму није захватио ни једну његову кућу, одмах нареди да се из свију његових кућа за весеље узму украси и употребе на оправку храмова и зграда државних: исто тако радио је он и за време куге која је почела морити на скоро за тим.

Међу несреће онога доба, ваља уврстити неке опадаче који су, охрабрени некажњивошћу, само подизали тужбе и подмићивали сведоке. Тит је мрзио на сваку неправду за то их похвата, избатинâ јавно, прода као робље, и протера у најдивљије острве. А ипак се мора признати да је он био срца врло милостива баш и спрођу оних који су му радили о глави, и говорио је *да би волео погинути него каштиговати*. Два племића буду ухваћена у некој завери против њега; он се задовољи само да их одврати од оте намере и обрече им да ће они наћи у њему владаоца најготовијега да им чини добро. У једнога од њих мајка је била далеко и у великој бризи за њега; Тит пошље улака к којзи да јој каже да се ништа не брине за свога сина. У вече их зовне оба к себи на вечеру а сутра дан оде с њима у театар и посади једног с једне стране себе а другога с друге.

Опазивши да брат његов *Домитијан* ради против њега, био је готов да се уклони, и никад није хтео одбранити себе смрћу непријатеља тако опаснога, нити га послати у прогон; он је брата свога увек предсретао братски, и чак га је на само кроз плач молио, да се понаша као брат, и да му враћа братство за братство.

Али така благородност није могла ништа учинити у срцу онако опором као што је било Домитијаново. Тит се разболи, а овај звер, жудећи за влашћу, нареди да се овај одлични владалац метне у једну каду пуну снега, божем да га разлади, а управо да

му ускори смрт. И тако Рим изгуби онога ко се истински бринуо о његовој срећи, а добије онога који је собом подсећао на владу Нерона или Калигуле. Тит је живео само четрест и две године, а владао је само две године и нешто више; али му је и то било доста да се закити вечитом славом која је тим лепша што му долази од саме добродетељи.

ТРАЈАН

ЦАР РИМСКИ

(рођени 18 септ. године 52)

Улпије Трајан Кринит родио се у Италици, близу Севиле, у Шпанији. Његов је отац био први који је дао сјај својој породици, јер је он за *Веспазијана* добио триумф, и постао сенатор. Трајан је пошао његовим трагом; њега посини *Нерва*, који, дошавши на царство већ у дубокој старости, изабра међу најзаслужнијим људима Трајана, да му помогне у пословима државним.

Кад је Нерва преминуо, онда се Трајан десио у Келну; војска ђерманска и мизијска припознаше га једногласно за цара (године 98 после Христа). Он пођe к Риму, и уђе у варош пешке, без икакве свечаности, да би тиме народу показао како не мисли одликовати се узалудним парадама, него величином својих дела̂, и својим личним добродетељима. Тада му је било четрест и шест година.

Четири прве године провео је уређујући послове

у своме царству, а после тога времена завојшти на *Децебала,* дакискога краља, и победи га после борбе која је дуго трајала. Бојеви су били тако страшни да је римској војсци већ нестало завоја за силне рањенике. Даци се мораше покорити, а краљ њихов од једа уби сам себе. Ти су бојеви обојили многом крвљу нашу раван између Кусјака, Радујевца, и Неготина. Одатле Трајан оде у Јерменску, и упути се на исток против *Парћана.* О мало муке покори он *Дијабену, Асирију* и место које се зове *Арбеле,* које је изишло на глас због победа које је Александар некад ту одржао над Персијанцима. За тим бише покорени и Парћани. Трајан освоји и околне земље, и хтеде продрети чак до Индије; али га задржа *Арта,* варош на реци Тигру, коју не могаше узети. У једном јуришу на град буде рањен и он сам; те после тога нешто голема жега, а нешто оскудица воде натераше га да одступи.

Док се то догађало, дотле Јевреји у *Кирени* (у Африци), почине страховита зверства над Римљанима и Грцима. Кажу да су их они поморили више од две стотине хиљада; толико су, веле, били зли и опаки да су им ждрли меса и утробе, бојили се њиховом крвљу, и огртали се њиховим кожама. Јевреји мисирски, тако исто гњевни, почине така иста недела, која нису ни у чем изостајала од оних у Кирени. Трајан се крене да опамети те нељуде. И одиста их каштигује тако да се више жив Јеврејин није смео показати у тим земљама; чак су дављени и они које

би бура избацила на суво. Најпосле, у почетку Августа, године 117, Трајан, изможден великим трудом, умре у Селинонти која се доцније прозвала *Трајановац* (Трајанопољ).

Ово је био владалац добротворан, вредан, истински жудан да своје народе усрећи; он је својим добродетељима заслуживао да се назове *Отац Отаџбине*. Може му се пребацити само то што је сувише тражио славу коју даје оружје; а миловао је и вино и жене; али историци тврде да га ни те две мане никад нису навеле да учини ма какву кривду. Он није могао одобрити ни трпети никаквога намета на народ. Он је имао обичај рећи:

— *Царска благајница личи на далак: што је год далак дебљи, то је човек све мршавији.*

До његове владе занат опадачки био је врло раширен, и скупо плаћан. Он не само објави да је срамота радити такав занат, него још запрети оштром каштигом свакоме ко се ухвати у том. Његова је највећа сласт била да зида и да гради. Рим, Италија, и главне вароши у царевини, бише украшене јавним зградама које све он подиже. Основао је многе вароши, и давао повластице онима, које су их заслуживале. У нашој отаџбини Србији има много остатака од грађевина овога великог Римљанина. Највише их је дуж Дунава од Милановца до Радујевца[1].

У Риму је обновио велики цирак тако да је после изишао много лепши и много шири. На њему тад би

[1] *Кнежевина Србија*, стр. 951, 954 и 955.

записано: да је оправљен с тога, *да би био достојнији римскога народа*. За његове владе, 114 године, у Риму је озидана она чувена пијаца усред које је намештен *Ступ Трајанов.* Тога ради скинут је брег 144 стопе висок, и начињена глатка ра̂ван. Трајанов ступ означава колика је била висина тога брега. Рим је много страдао од пожара: за то је ваљало обнављати порушене зграде; а да те оправке не би падале на терет народу, наредио је да ни један приватан човек не диже кућу вишу од шездесет стопа.

Овај је владалац био управо оно што се каже народни човек: држећи да сви становници у његовој царевини имају права на његово старање, он их је примао све једнаком добротом. Излазио је на сусрет онима који су му приступали, и љубио се с њима, а његови се претходници нису хтели ни с места помаћи. Кад су му једном пријатељи приметили да је сувише добар и сувише учтив, он је одговорио:

— *Ја навалице чиним другима оно што бих желео да мени чини цар кад бих ја био грађанин.* Он је записао на лицу од својега двора: *Народна кућа*, јер је његова воља била да сваки грађанин сматра ту палату као општу кућу. Желео је да га љубе његови поданици, и они су га одиста љубили. У делима и у говору своме пак био је тако кротак, тако смеран да није дражио ничије зависти. Једном га је Плутарко хвалио за ту добродетељ, а он му одговори:

— *Драги пријатељу, ја сам увек тежио да предузимам тако велике ствари, да сам дражио свакога*

да ми завиди, па ми ипак никад нико није позавидео.

Премда велики радови збуњују човека и бацају га у бригу, и премда је и Трајан имао често узрока срдити се и бринути, ипак је у њега било толико сталности да је скоро свакад био једнакога лица. Кад би излазио, није никад допуштао да се пред њим крчи пут разгонећи свет; чак се није срдио и што га по неки пут устави гомила људи који желе да га виде. И ако је био тако благ и добар према свакон, не треба мислити да је заборављао своје пријатеље. Он је одлазио к њима у походе, узимао их у своја кола, седао с њима у њина, и тако се возио. Ишао је к њима на ручкове и на вечере, и бивао је на скуповима на којима су свршавани само домаћи послови. Љубећи их истински, он им је и веровао истински. О том је дао један доказ који у исто време показује и колико је у њега била душа племенита. Неки *дворани*, кивни на *Суру* кога је Трајан волео, оклеветају га да божем ради цару о глави. Догоди се да баш тај дан Сура зовне цара на вечеру; Трајан му оде без стражара. Чим дође, потражи Сурина хирурга и бербера, и захте да му један подсече обрве, а други да га обрије. Иза тога, сиђе у бању те се окупа, и онда са свим безбрижно седне за вечеру с осталима. Овај поступак, достојан најплеменитијега срца, подсећа нас на Александра који је онако спокојно примио напитак из руку Филипових на кога му се толико наклеветало. Трајан је веровао у добродетељ, и једним

само поверењем учинио је пошту пријатељству и бацио у забуну клевету.

Као сви добри и просвећени владаоци, он је миловао и помагао књигу и књижевнике; *Плутарко* и *Млађи Плиније* били су његови најбољи пријатељи, и он их је волео за њихово поштење колико и за њихове способности. Њему је била сласт помагати научницима, и давати им службе према њиховим знањима. Њега би савест гризла, вели један стари историк, кад би кога од њих оставио у сиротињи. Међу тим је сам лично врло мало читао; а знао је колико је читање корисно. Плутарко навали једном да му отвори вољу на читање, а он му рекне:

— *Драги пријатељу, богови мене нису створили да преврћем листове у књизи, него да машем оружјем.* И у том је готово имао право. Владалац не мора бити научник, ни уметник; од њега је доста кад потпомаже оне који су за то.

ПЛУТАРКО

СЛАВНИ ЖИВОТОПИСАЦ ГРЧКИ

(рођени око године 50)

Плутарко се родио у Киронији, варошици једној у Виотији, године 48 или 50 после Христа. Породица му је била једна по једна у томе месту. Отац његов, кога он с неким задовољством назива врло добрим човеком и философом, васпитао га је и школовао што се могло боље. Млади је Плутарко и заслуживао такога оца, јер се користовао његовом бригом, и на скоро је претекао своју браћу која су се такође школовала. Као поштен човек, свакад је остао захвалан своме првом учитељу, *Амонију*, Мисирцу пореклом, који је држао школу у Александрији.

Прва знања која је стекао увећала су му жеђ за другима. У својој осамнаестој години, већ је сам желео да иде у места где се надао да ће више научити; походио је грчке вароши које су биле на гласу с наукâ, и понајдуже се задржао у Атини, где је слушао по-

следње лекције из философије. Одатле пређе у Мисир, да се позна с тајнама вере. После се врати у Спарту, да боље проучи карактер спартански, да се добро позна са старом управом, и да прибере законе и морална правила с којих је мали један народић изишао на онако велики глас. Жеља га је вукла да види, да испита све споменике, зграде, медаље, статује, таблове, записе, изреке; он је збирао све што му је могло бити од какве користи; и из тога богатог магацина своје младости црпао је, кад је већ под старост сео да пише *Животе Славних Људи*, и *Саставе о моралу.*

По повратку у отаџбину, уживао је велико уважење, и то једино због своје даровитости и добродетељи. Још је био врло млад кад га отаџбина посла као депутата с још једним грађанином к проконсулу због неког важног посла. Другар се његов задржа у путу, те он сам оде и сврши посао баш како су желели његови суграђани. По повратку, кад се спремао да да̂ извештај о својој мисији, рећи ће му отац његов:

— *Мој синко, чувај се да у свом извештају нигде не речеш:* **Ја сам био, ја сам говорио, ја сам урадио;** *него увек говори:* **Ми смо били, ми смо говорили, ми смо учинили,** *удружујући свога другара у све своје послове, нека половина успеха припадне ономе кога је отаџбина одликовала половином комисије, и да отклониш од себе завист, која прати готово свакад онога који успева.*

Млади овај човек стекавши сва знања која одли-

кују научника и философа, оде у Рим, и отвори једну школу философије. Слушаоци навале к њему гомилама, и сви су му постајали пријатељи; јер мудрост његових беседа бејаше тако велика, а владање му тако подударно с науком, да га човек није могао слушати а не заволети, и да није могао гледати његова дела а не помислити да се нема где боље сместити своје пријатељство. Свега века свога био је човек незаљуљане добродетељи и сталне благости која је показивала много човечности и разума.

— *Ја бих волео*, писао је он: — *да се не зна ни да је кад живео Плутарко, него да знам да ће њега некад сматрати као човека неваљала и порочна.* Проучавање животâ и делâ старих јунака није било без користи за његово владање; он се угледао на најдобродетељније, и кад је год хвалио оно што је најлепше у срцу људском, онда је његово срце само лило та осећања. Нарав је у њега била блага, али су му одлуке биле одсечне и непомерне; миловао је простоту, по што је био човек умерен, и волео је шетати се са својим пријатељима и наученим људма, него Бог зна како гостити се. Најпосле, да се доврши његова слика, доста је да се каже да је и он био пријатељ *Трајана*, и да је заслужио његово поверење само својом истинитошћу и поштењем. Овај цар, у друштву с Плутарком, научио је побеђивати сама себе, и бити још праведнији. То је било велико доброчинство, и Трајан је имао душу која је знала то да оцени: он је дигао Плутарка на консулско достојанство, и наредио је да

се у Илирији не утврди ни један старешина докле не пристане на то Плутарко.

После смрти овога цара, Плутарко остави Рим, и дође у Киронију:

— *Ја сам се родио у једној малој варошици,* говорио је он: — *и да она не би постала још мања, дошао сам да живим у њој.* Његови суграђани особито су га поштовали; они га одмах изаберу на највеће звање у вароши. Плутарко је примио избор, и чинио је добра колико је само могао. Тако је постао свештеник у храму Аполонову.

Поред свију тих послова, није напуштао својих књижевних занимања; него со њима бавио још више него икад пре. Ту седне да напише — што је давно био смислио — *Животе славних људи Грка и Римљана,* и да их испореди једне с другима. А саставио је и многе расправе о моралу. У таким тихим и хвалним пословима протекла је његова старост. Најпосле, пожививши дуго, оставивши више деце, он оде с овога света. Њега су жалили сви који су га знали по чувењу, а суграђани његови који су очима гледали његове добродетељи, и осећали његова доброчинства, оплакивали су га као деца оца свога

Плутарко је извршио све дужности једнога човека: по што је најпре био добар син, он је у своје време био добар отац, и бринуо се о својој деци онако исто као што се о њему старао његов отац. Исто тако био је добар муж, и добар господар. Ево једне цртице по којој се лепо познаје колико је у њега карактер

био тих, да никад њиме није могла овладати страст. Један његов роб, човек врло осорљив, заслужи једном каштигу, и он га каштигује; али роб, имајући божем и неко философско знање, почне га корити што се сам љути, а написао је толике красне списе против те страсти.

— *Шта велиш?* упита Плутарко: — *зар ти мислиш да сам ја љут, што те каштигујем? а севају ли ми очи, пенуше ли ми уста, или ми дркће глас? Видиш да на мени нема ни једнога знака од гњева! Ја тебе каштигујем за то што си заслужио, и што сам човек праведан*, и у то исто време окренувши се ономе који је тукао кривца дода: — *Немој ти прекидати моју заповест док се ми разговарамо*".

Мора бити да му је овај роб много скривио, јер у сваком другом случају, његова је највећа сласт била, да поступа више као отац него као господар, и није га мрзило да и учи оне које је судбина донела под његову власт.

Кад је умрьо, онда је добар глас о његовом имену већ био толики, да му је римски народ, по свечаној наредби сената, подигао једну статују о државном трошку. Ту част он је заслужио добром које је учинио, и оним које је учинити желео.

Плутарко је писао своје списе више за то, што му се милило да каже своје мишљење, да похвали добродетељ, да покуди порок, него да покаже свој ум. Он се, у неку руку, разговара са својим читаоцем, и његова добродушност највећа му је заслуга. Његови

су списи веома занимљиви, баш за то што је он имао многа и разна знања. У њега често нема реда; ама је он увек тако смишљен, и казује толико добрих ствари, да човек и не опажа да је скренуо с пута. Он изгледа као старац, који је много видео и много упамтио, а милује да прича. Али ипак нико не описује боље од њега; он има ону вештину, тако просту, и тако тешку, да показује људе какви су по њиховим речима и по њиховим делима. Читаоцу се чини, по што прочита њега, да је очима гледао јунаке о којима му је причао. Ма какве да су му мане, не треба га за њих корити; јер су оне у њега као неки зачин, и дају још потпунију поуку. Љубав к добродетељи и к мудрости, која влада у његовим списима, могла би учинити да су она потпунце добра само да се често не осећа у њима празноверица. Плутарко је често веровао у оно што није за веровање; то је његова истинска мана. Он врло марљиво прича снове, пророштва, врачања, слутње, и све јаде од ове врсте, које је могао прибрати; али у исто време он суди тако добро о делима људским да се за час заборави слаба страна његовога духа: то је мала пегица због које се боље сијају његове праве лепоте.

У осталом, његова мисао о Богу, коју он развија у својим списима, тако је велика, и тако сјајна, да би човек помислио, е је он празноверице уважавао само из поштовања према својим суврменицима. „Суштина Бога, вели он, само је једна величина и величанство, сама доброта, љубав, великодушност; Бог је свуда;

то је биће срећно, непроменито, непропадљиво; његово је право име *онај који јесте*.... Бог је једини, живи, истински, обухвата у самој данашњој тачци сву вечност; он један истински јесте, а не може се казати да је био или да ће бити; и како он нема почетка, тако не ће имати ни краја". Ове врсте у којима се тако дивно одређује Бог, не пише Аполонски свештеник, него васпитаник Академије, ученик Платонов. Онај који је знао да је Бог један, могао се служити речма: *Богови*, *Јупитар*, *Нептун*, *Плутон*, и т. д., само за то што је тако било у обичају. Његово мишљење о несамртности душе исто је тако лепо и мудро као и оно које је имао о највишем бићу. Један исти разлог, вели он, довољно доказује те две истине, да има једно провиђење које управља светом, и да душе живе и после смрти. Ако се обори једно од ова два начела, обара се и друго. Душа, само ако живи и после смрти, може примити награду или каштигу за дела своја. Јер, докле је на овом свету, она се бори као прави борац, а тек кад се борба сврши, она прима оно што је заслужила. Али награде или каштиге које она прима кад је већ сама, то јест, кад је растављена од тела с којим је била и радила на овом свету, нас се не тичу, нас, који још живимо; по што ми то нити знамо нити хоћемо да верујемо".

Ето каква је од прилике била унутарња вера Плутаркова: то је била вера његовога срца и његовога разума, а јавна је вера била друго.

На завршетку, ваља нам казати са чега је Плу-

тарко толико изашао на глас. Кад какав писац заслужи својим списима опште одобрење, онда му потомство, учећи се из његових књигâ, показује своје велико поштовање, и ставља га у ред највећих људй. Херодот, Тукидид, Ксенофон међу Грцима, а Тит Ливије, и Тацит међу Римљанима, нису изостали у слави од највећих војводâ којих су нам дела они описали, нити од највећих владалаца под којима су живели. Име Плутарково није мање чувено данас, нити ће икад бити мање знано него имена оних славних људй којих је животе он описао. Шта више, још се, на добро писаца, може казати да се често војводе узалуд труде ако немају великога писца који би описао дела њихова; она ће потонути у мрак вечите ноћи, нити ће и једна суза канути на гроб њихов, и њихова честитост нема никакве претеге нада тавном и незнаном гнусобом; докле велики писац не потребује никакве странске помоћи да постане несамртан; он сам себи треба, а не други ко. Плутарко и дан данас учи нас онако исто као што је учио Грке и Римљане својим списима о моралу, и Платон није мање користан нама данас, него што је био Атињанима некад.

ТАЦИТ

СЛАВНИ ИСТОРИК ЛАТИНСКИ

(роЂ. око 54 године после христа)

Каје Корнелије Тацит родио се у Интерамни, у Умбрији, око 54 године после Христа. Отац му је био римски кавалер. С почетка је Тацит био правозаступник, и у том послу одликовао се речитошћу. За тим ступи у службу под царом Веспазијаном. Године 79 ожени се ћерком Агриколином, и око четири године провео је у управи једне области; за тим је постао консул под царем Нервом. Мисли се да је умрьо кад му је било осамдесет година, 130 или 134 по Христу.

Он је живео у великом пријатељству с Плинијем Млађим. Тацит је почео писати своју историју тек по што је веома ушао у године.

До нас су дошли: *Живот и обичаји у Ђерманаца,* које је француски писац Волтер сматра као прекор животу и обичајима Рима, а не као праву слику једнога дивљега народа који онда нико није ни познавао; *Живот Агриколе,* таста његовога; један одломак од *Историје Царева,* и *Анали* (летописи) који

садрже историју владе *Тиверија*, *Калигуле*, *Клаудија*, и *Нерона*, али су до нас дошле само влада Тиверија и Нерона, и крај владе Клаудијеве. Влада Тиверијева сматра се као спис за углед и са стране књижевне и с политичке. Оно друго у његовој историји могао је написати и други ко, а не баш он; јер је у Риму било доста писара који су могли, гледећи очима, описати неваљалство Калигулино, глупост Клаудијеву, или крвожедност Неронову; али да се опише живот овако препреденога владаоца као што је био Тиверије, потребан је био онакав историк какав је био Тацит, који је могао сљуштити маску с лажних добродетељи, расплести плетке, показати узроке догађајима, одвојити истину од лажи, злато од варка. У том се баш и показао велики дар овога историка. Тацит се узима у опште као један између највећих историка: он је озбиљан, дубок, силан, кратак, али опет пун обиља; он описује своје слике најживљим бојама; његове оштре пресуде куде злочинства и тиранства; а у једно је у свему тачан и пријатељ истине; увек добро обавештен, он пише само оно што је видео сам или што су му причали његови сувременици. Он није хтео извртати истине ни кад је она врећала његова осећања, а осећао је као прави републиканац некадашњег Рима. Што је знао, оно је и говорио; а кад нас у чем вара, онда је сам у том преварен.

Примедба: Од његових списа превео је г. **Стеван Павловић** *Живот Јулија Агриколе*, 1859, у Загребу.

АНТОНИН ПОБОЖНИ

ЦАР РИМСКИ

(рођ. године 86)

Ако је икад било на свету човека истински великога, онда је то био *Антонин*. Право на несамртност њему није стекао ни ум који удивљава људе, нити рат који пустоши свет, него добродетељ која чини срећу роду људском. Кад је ступио на царство, назвали су га *Побожни*, а доцније му је додано друго име: *Отац људи*. Његови су родитељи били пореклом из *Нима* (у Француској), а он се родио у Италији, у Ланурију, 86 године после Христа. Деда његов старао се много о његовом васпитању, а особито је настојавао да га навикне на добродетељи којима се доцније он тако славно и одликовао. Он је најпре постао проконсул у Азији, после тога дође за управника Италије и за консула. У тим првим службама био је онакав какав и доцније на царском престолу, благ, мудар, смотрен, кротак, и праведан.

Адријан га усини, желећи оставити Риму владаоца који га може усрећити, па га још закле, ако

не узима деце, да и он посини *Марка Аврелија*, и њему да остави царство. И тако, благодарећи мудром смишљају Адријанову, Римом су управљали узасоб два цара, оба вешта и оба добродетељна. Адријан је живео још дуго време, и Антонин му је помагао као прави захвални син који никад ништа није хтео учинити без заповести или одобрења очина. Ма колико да је била велика власт која му је поверена, никад је он није хтео злоупотребити ни против цара, нити против кога од поданика. Пред крај свога живота, Адријан нешто посумња; позатвора многе људе, а неке хтедне и погубити: Антонин брже боље неке уклони сам, а неке пропусти да умакну. И то је била једина ствар коју је учинио против воље свога добротвора. По што Адријан умре, Антонин се није журио, као што многи чине, да обори све што му је урадио поочим, него је напротив све потврдио, хотећи и тим показати пошту према претходнику своме. Само је похитао ослободити оне који су били позатворани због последње сумње. Колико је у њега било племенито срце, види се из тога што је онако усталачки чувао да Адријан не умори сам себе као што је хтео: толико је желео, да му поочим дуже остане на влади.

Неки незадовољници дигну се на буну против њега; али он изради у сенату, да се они никако и не хватају. — *Не ћу*, говорио је он: — *да започнем своје царовање каштигама. Никако не би било ни пријатно ни похвално, да ваше извиђање докаже, да на ме мрзи велики број грађана.*

Он је протерао и жестоко каштиговао све тајне клеветнике: то су били једини људи према којима није имао ни мало милости.

Његови стари пријатељи нису опазили на њему никакве промене по што је постао цар; остао је увек онај исти човек, добар, кротак, љубазан; само није трпео да ко од њега тражи што неправедно, нити да продаје његову милост. Он је имао обичај често казати у разговору:

— *Владалачки се љубимци више упропашћују злоупотребљавајући владалачку милост да науде другоме, него да себи помогну.*

Неки Фулвије био је послан као претор у Мавританију, па своје дужности није вршио како ваља, те га позову на траг у Рим. Он се с тога почне жалити Антонину, и напомене му, да је и сам један од његових старих пријатеља.

— *И јеси доиста*, одговори владалац: — *ама се за то опет не можеш тужити на ме: теби је цар дао службу, не као Фулвију него као претору; и ја сам ти је одузео као цар а не као пријатељ.* Из овога се одговора види како је Антонин мислио о дужностима онога који влада, и да у њега доброта није слазила до слабости.

Антонин је од природе био таква облика који је обелодањивао све врлине његовога срца; није да је то био човек врло леп, него тако пријатан и тако пун доброте, да га је морао заволети ко га је макар једном

видео. Био је нарави живе, и могао се лако наљутити; али је тако умео да влада собом, да му се није познавало кад је био најжешће потресен.

Пре него што је постао цар, био је веома богат, а опет толико чуваран, да би га неки људи морали назвати тврдицом; али је у њега то све било по мудрости и по помишљању на последак.

— *Благодарим боговима*, говораше он: — *што нисам, откако сам на престолу, ништа узео од мојих поданика; и што пре тога никад нисам легао у постељу као чиј било дужник*". Ред и штедња у њега беху закон. Међу тим је он чинио велике поклоне народу и војскама, али то никад није бивало државним новцем.

Жена његова *Фаустина* прекори га једном за тако поступање, а он јој на то одговори:

— *Зар ти не треба да знаш, да смо ми изгубили право својине, чим смо дошли на престо, и да смо дужни давати, и ако нам није слободно примати?*

И како је год говорио, тако је и радио, и давао је онако исто као што се и показивао подашан. Он је вратио варошима у Италији половину крунскога данка који се обично плаћао кад се крунисавају цареви, и заповедио је да се тај новац употреби на оправку њихових градова; чак је своју очевину дао држави, задржавши само приход за се и за своју ћер *Фаустину*, коју је дао за Марка Аврелија.

Једном неколики финанцијски чиновници поднесу

му један пројект да увећа државне и своје дохотке. а он том акту на леђима напише:

— *Ко жели помоћи ми да постанем велики, нека побољшава државу а не моје приходе; нека смањује моје трошкове, а не да удара нове порезе, и најпосле, нека се служи штедњом која је увек најсигурнији приход.* Ничега се није бојао тако као да се замери народу. У једном метежу због глади, [illegible] на правце к њему; и он не само није [illegible] да се они каштигују за [illegible], него је и спустио своје царско величанство да им прича какве је мере предузео за [illegible]. Најпосле им даде најбржу [illegible] жита, вина, и маслина, да [illegible] грађанима којима је [illegible]. Место да [illegible] мења управнике и [illegible], [illegible] храни нове [illegible] на једном месту [illegible] само да им [illegible] митр. Он [illegible] је ли- [illegible] а не др- жавни.

У [illegible] је врло [illegible] обалом [illegible] башту. [illegible] пара:

— [illegible] — [illegible]

част цару да поткресује дрвеће у својој башти, него да седи залудан у својој престоници.

И у најмањим својим забавама показивао је свој одлични карактер. Једнога дана пецао је рибу, и ухвативши врло много, пуштао је у воду све једну за другом. Кад га неко запита за што то чини, он одговори:

— *За то што владалац треба да је по нарави тако милостив да не само не заповеда да се убијају људи, него ни сам да не убија животињу.*

Миловао је да гледа како се народ весели о празницима, и сам се мешао у та весеља; али у друго време, у радне дане, није волео да види кога било залудна.

— *Најгоре се управља она држава,* говорио је он: — *у којој се допушта залудничење.* И ако није марио за раскошност, опет је увек био одевен чисто и богато, а тражио је и од народних старешина то исто.

Врло је миловао књижевност и уметности, и сам се бавио њима. Музика му је била сласт, а философија потпора његовој добродетељи. За васпитање Марка Аврелија, зета свога, кога је спремао за цара после себе, није пожалио ништа. Он је знао шта вреди знање човеку који мора управљати људма: одгодио је време у које би му предао консулство, и препоручио му да се дружи с књигама пре него што уђе у послове.

Жену своју *Фаустину* он је љубио као човек пун осећања, али није имао кога: мора бити да Фаустина није разумевала да има мужа који је најдостојнији међу људма, или није била ни саздана да то разуме:

еле се она тако проневаљали, и то тако отворено, да је била за причу у Риму. Њена ћи, која се такође звала *Фаустина*, најпре се угледа на њу, а после је претече, да се за неваљалство мајчино и заборавило у Риму према оном шта јој је чинила ћерка.

И тако је сиромах Антонин, који се старао о срећи свију људи, дочекао у својој кући оно, што је хтео протерати од свуда.

Синовље дужности своје он је испуњавао онако исто тачно као што је вршио послове државне: *Аније Веро*, таст његов, био је веома стар тако да су га носили на рукама до у салу да дâ свој глас: често би га Антонин узнео сам на својим леђима уза ступње који воде у сенатску салу. У опште он је старост веома поштовао; једног дана, видећи да некога старца хоће да затворе што нема да плати дуг, Антонин одмах плати за њега, и пусти га да иде куд хоће. Пролазећи једном кроз место где су жестоко тукли и камџијали неке робове, и друге неке људе из реда неслободнога, он се тако ражали да их одмах све купи, и поклони им грађанску слободу. Римљани су били изумели многе муке за кривце; Антонин је све то запретио, и том приликом изговорио је ове красне речи:

— *Довољно је да каштигује сама каштига, а да се не изумевају кверге и муке које дају више жалости него примера.*

Од свога детињства, радо је походио болеснике, тешио злопатнике, и помагао им колико је могао својим новцем и својим саветом. Једна сирота удовица има-

ђаше сина јединца; овај се посвађа с другим једним младићем, и убије га; за то га суд осуди на смрт; она замоли цара за милост, и цар, видећи њезину тугу, бризне сам у плач. Његови блиски пријатељи примете му да њему као цару не доликује плакати.

— *Људи Божи!* рече им он: — *ова јадна жена моли ме да јој поклоним сина њеног! па зар да не поделим с њом њену тугу кад не могу да јој учиним оно што моли?*

Његова сталност, као што се види и из овога случаја, није никад допустила да са свим овлада њиме његова благост. Његова је савесност била тако исто достојна дивљења као и друге добродетељи његове. Пре него што би што почео или заповедио, марљиво би испитивао почетак, последак и свршетак својих намера; па кад би што отпочео, није мењао, ни напуштао своју прву вољу ни за љубав, ни за пријатељство, нити за ма шта. Једном један сенатор упита за што све његове намере иду једна за другом тако лепо, да се он никад ни за што не каје, никад му се ништа не отказује, нити икад он заповеда што се не би послушало?

— *То је за то,* одговори он: — *што ја подешавам своје намере с разумом, што захтевам само оно што је право, и не заповедам ништа што не би ишло на веће добро држави него ли мени.*

С толиком мудрошћу и љубављу спрођу људи, Антонин није ни могао миловати рата; с тога га се и клонио колико је год могао. Кад би му ко причао

о победама Цезаровим, Помпијевим, Анибаловим, и других војвода, он би рекао:

— *Нек о мени мисли како ко хоће, и нека свак хвали оно што милује, али ја волим што сам очувао царевину кроз тако дуго време у миру и напредовању, него да сам добио врло многе победе.* Још је имао обичај често понављати једну реч Сципионову, да је *вредније одржати у спокојству живот једнога доброг грађанина, него погубити хиљаду непријатеља!* Кад је требало избећи какав рат, онда је он чинио и оно што не стаје ништа једнога добродетељнога владаоца, али што неки обесни краљеви сматрају као своје понижавање. Данци и Ђерманци здруже се да зарате против Римљана, те да збаце са својих земаља данак који су плаћали Риму. Антонин им пошље своје посланике пре војска, ствар се изравна, данак се спусти, и варвари остану још да плаћају; те тако, уступивши нешто од својих прихода, овај је добри владалац очувао толику крв људску да се не пролива. Исто је тако понудио пре рата мир у области Пентополу и Јеврејима, који су се били побунили. Неки народи у Ахаји, и у Мисиру побуне се због грабљивости и охолости римских претора; Антонин, знајући да је то тако, каштигује преторе а опрости народима. Претори и квестори који су били послани Албанцима, јаве сенату, да се народ у њиховим областима ружно влада према њима, и прети сваки дан да их потуче, само за то што они ишту од њега данак. Њима Антонин овако одговори: *Ваша смо писма примили, и с великом ту-*

гом разумели смо за ваше труде и опасности. Ако народи у вашој области плаћају онај данак који су дужни платити, подносите стрпљиво њихове претње, и не смећите с ума да онај који нешто мора да плати, природно је незадовољан. Нарочито се не усуђујте учинити им какву неправду, или измишљати какву новину за њих; јер ћемо ми бити дужношћу својом натерани да саслушавамо њихове тужбе, и да каштигујемо ваше погрешке.

И ако је тако много марио за народе, није заборављао ни управнике које им је слао: њему није било доста да су они научени, ратоборни, и вешти у пословима; него је још тражио да су чисти од охолости и од грабљивости, јер је био убеђен да човек који је опрљан са те две мане никад не може управљати људма, па да они буду задовољни њиме. Пре него би дао какву службу коме чиновнику, наредио би да му се процени имање, да се види, кад остане без службе, колико је стекао у служби. Увек је световао старешинама да су у свачем праведни и милостиви; за то је по некад и праштао велике погрешке које су се тицале извршења његових заповестй, а није хтео опростити ни најмању ситницу која је врећала правду. Он је некад бивао принуђен да поступи строго и с народима, али и то тек по што је огледао сваки други начин за умирење, и, кад је после тога каштиговао, чинио је то мање да се освети него да некажњеност не буде опасан пример за други пут. С тога је послао војску на побуњене Енглезе, и каштиговао их врло жестоко. Исто је тако

нагнао народе у Мавританији и у једном делу Африке да траже мира, и да се покоре његовој власти.

За тако мудро владање њега су благосиљали његови поданици и страни народи. Многи су му народи слали своје посланике; неки су искали од њега да им дâ владалаца; и сами су краљеви долазили да му укажу своју пошту. Његова је благост јаче држала варваре него што их је могло плашити светло оружје. Никад Рим с областима није толико напредовао колико за његове владе. Ако би на какву варош ударила каква несрећа, он јој је помагао издашном својом руком; ако је другу прождрьо пожар, он је је обнављао. За неродних година, заповедио је да се не ради ни једна башта у Италији ради задовољства, него све да се поору и засеју за помоћ сиротињи. Осем тога издао је један указ за сву царевину, да ни један управник или чиновник државни не троши државне новце на ствари некорисне и излишне, него да се сваке године уштеђује по нека сума за скупоћу која може настати, или за рат који може букнути. Он је унапред мислио о злу, те га је тако и отклањао, или бар ублажавао. Још је поставио много корисних законâ, од којих да поменемо онај о прељуби. Кад би муж дигао тужбу на жену, закон је тај наређивао: да се распита и за његово владање, онако исто као и за женино; па ако би обоје били криви, обоје су бивали и каштиговани; *јер* говорио је Антонин: — *са свим је неправедно кад муж од своје жене тражи да она чува дужност коју он сам не чува.*

Под његовом владом преста гоњење хришћанске вере која тек беше поникла. Он није држао да се може каштиговати човек који мисли другојачије од њега. Оно писмо, којим је он заповедио да се Хришћани оставе на миру, него да се каштигују њихови тужиоци, чини највећу част његовој философији и доброти његовога срца.

Нико ваљда није тако брзо заборављао увреде као он. Ево и за то једнога лепога доказа. Док је још био проконсул у Азији, дође једном у Смирну, и одседне у кући некаквога софисте *Полемона*, кога у тај мах није било дома. Кад се тај надувени домаћин врати кући, стане га вика толико да проконсул мораде у по ноћи изаћи из његове куће, и прећи на друго место. Не лези враже, Антонин постане цар, а наш ти софиста потегне чак у Рим, и не застиди се доћи му у двор да честита. Антонин му благо проговори:

— *Ја сам наредио да одседнеш у моме двору; и сад можеш заузети своју собу не бојећи се да ће те ко истерати у глуво доба!*

Добри овај владалац умрьо је у својој седамдесетој години (Христовој 161) а владања свога двадесет трећој. У последњој болести својој неколико се пута заносио, и тада се опажала у њега љутња против владалаца који су хтели да објаве рат његовом народу. На неколико часака пред смрт, упита га један чиновник за *одзив* (mot d'ordre) а он одговори: *Aequanimitas* = равнодушност; и одмах за тим издахне тако

мирно као да је заспао. Та је смрт била жалост за сав род људски, који је изгубио првога међу људма и углед међу краљевима. Сенат и народ на укопу прогласише га за *светитеља*. Туга је била очита на свачијем лицу; за њим се плакало јавно, хвалила се његова милостивност, племенитост, великодушност, и памет. У част његову чињене су *Апотеозе*; и ако је икад који човек то заслужио, *Антонин* збиља јесте: њему је раван био после њега само Марко Аврелије, који је пред људма паметним и добрим много већи од Александра, Анибала, и Цезара. То је можда најдобродетељнији човек какав је икад живео на свету, и благо је небо хтело да баш он буде заповедник највећега царства на свету. Ето таким јунацима једино, за срећу људскога рода, ваља дизати споменике: хвале освајачима, повлађујући на оно злочинство које се и сувише правда, и које се зове *рат*, стале су много више крви него што се мисли; а хвала добродетељи често је донела људма по коју добродетељ више. Хвалимо дакле добродетељ која чини добро, а клонимо се сувишног дивљења оним сретним преступницима, који, за срећу и корист неколиких људӣ, обарају царевине и проливају немерену крв и немерене сузе. Рат је само онај праведан који се води за одбрану своје отаџбине и свога народа; а такав рат водио би и Антонин кад би било потребе.

МАРКО АВРЕЛИЈЕ — АНТОНИН

РИМСКИ ЦАР

(рођ. године 121 а умрьо 180)

Учинивши тако много за срећу света, Антонин није могао лепше крунисати своја доброчинства, него што је усинио *Марка Аврелија.* У овом се он више повео по своме срцу, које га је свакад вукло ка добрим људма, него ли по наруџбини коју му је оставио *Адријан*, усинивши њега самога.

Као син *Анија Вера, Марко Аврелије* родио се у Риму, године 121. Оставши рано без оца, он је васпитаван у двору Адријанову. Најсрећнији дари од природе, велики карактер добродетељи, напомињаху још из рана каква ће бити његова влада после Антонинове. За његово васпитање није се ништа пожалило, нити укратило. Најчувенији људи онога доба, између којих и унук Плутарков били су прибрани око њега. Најозбиљнију наставу он је примао као гладан храну, јер је она баш говела врлинама које су очекивале да се развију у његовом срцу. Његов бистри

и провидљиви ум још за рана је опазио све ништавило оне школастичке финоће и реторских софизама, што бејаше врло на гласу у то време.

— *Не вреди то*, рече он срдито једнога дана такоме једном говорљивцу, *учено доказивати шта је добар човек, него ваља у животу бити добар човек.*

Стојичка је наука годила његовој силној души, и као да му је баш она помагала да се одржи праведан, и да душу своју подстиче на добродетељ. Међу тим, и ако је био човек оштрога владања, није то ни најмање изменило осетљивости његовога срца, нити благости његовога карактера; он је био прави философ, али за то није укратио природи ни једнога права, није престао бити човек.

Величина је њему задавала страх. Кад га је Адријан позвао у свој двор, он је отплакао растанак с баштама мајке своје.

— *Не знате ви*, рекао је он онима који су се чудили тој жалости: — *колики је терет управљати: ја и сувише осећам колико сам неспособан за управника људû.*

Величина није ни у чем изменила његов начин живота, који не само није био никаква раскошност него је још имао неку опоритост која га је снажно заклањала од порокâ у које би могао посрнути. У својој првој младости, он је у тој опоритости ишао тако далеко, да је спавао на голој земљи, и тек је на велику молбу мајке своје, примио нешто удобнију постељу.

После Антонинове смрти, Марко Аврелије би једногласно изабран за цара. Прво његово царско дело показивало је дивотну смерност. Премда је престо био остављен њему самом, опет је он желео ту част да подели с *Луцијем Вером,* Антониновим рођаком, и кога је овај цар био удружио с Марком Аврелијем на царству. Овим је хтео да учини по вољи добродетељноме владаоцу који га је усинио. По несрећи, Луције Веро мало наличаше на свога рођака и нарављу, и умом, и карактером својим; па ипак су они оба живели тако сложно да су се Римљани чудили, а то се има захвалити само благости и правичности Марка Аврелија. Њихова слога обрицала је царевини трајни мир и срећу, кад на један мах с једне стране Парћани, а с друге Ђерманци грунуше у Италију. Веро одмах оде на исток; али његово владање у томе рату не оправда оно што се очекивало; његов заступник, *Авидије Касије,* бејаше срећнији; али, жудан власти, овај науми да очсвоји за се освојене области. Марко Аврелије бавио се у Риму поправљајући управу која је имала много мана, а Веру је слао врло мудре опомене да пази на владање Касијево, и у опште шта да чини против његове невере, што најпосле овога толико и обелодани да се он мане својих намера. Слава његових победа у Сирији заслони му ту прву погрешку. Парћани буду покорени, мир с њима углављен, и Веро се врати у Рим, где добије част да триумфује.

Марко Аврелије пак није седео залудан; он је настојавао да прекрати злоупотребе које су се биле

увеле за тиранских влада првих царева. Његове заповести, његове уредбе, и његово настојавање за преображај нарави подсећаху Рим на срећне дане републике. Не желећи да влада сам као какав деспот, који нема другога закона ван своје воље, он је повратио у живот стару важност сенату, и седео је у његовим седницама као најуреднији сенатор. Желео је да сваки сенатор буде вољан у својим мислима; и да би цео скуп навикао на то, често би прилазио к њиховом мишљењу у сваком случају кад је то могао с коришћу за народно добро.

— *Паметније је*, говорио је он: — *повести се за мишљењем више просвећених људи него за једним човеком.* Као год што је био марљив да запита за савет, такав је исто био и у извршењу. Он је говорио:

— *Цар не треба ништа да ради ни развлачећи ни трчећи; немарност у ситницама може да науди веома крупним пословима.*

Око избора управника у областима он се старао врло много и врло смотрено. Он је исповедао отворено да владаоцу није дано стварати себи људе какви му требају, али му је наложено употребљавати их онаке какви су, то јест, давати сваком што је за кога. Верујући да је и владалац под законом, он је себе сматрао само као првога чиновника у држави.

— *Ево вам мача*, рекао је он начелнику своје гарде: — *да ме браните докле год ја верно вршим своју дужност, али њиме ваља и да ме прободете чим за-*

боравим да ми је дужност бринути се о срећи Римљана.

Владајући тако како је владао, са свим се природно могао надати љубави и од сената и од народа: и један и други дакле надметали су се да га о своjем осећању увере оним почастима које је Калигула истраживао; али овај владалац философ не хте примити ни храмова, ни олтарâ које су му хтели посветити.

— *Добродетељ*, говораше он: — *уједначава људе с боговима. Краљу праведноме васелена је храм, у коме су добри људи свештеници и управници.*

Добри овај владалац не имаде онога задовољства које су заслуживали толики труди: другар његов не само да му није помагао, него је, напротив, имао толико порока колико је у Марка Аврелија било врлинâ. То му је било веома тешко. И друге несреће ударише на царевину у то време: страшна куга опусти области; ђермански народи, користећи се забунама, подигоше се на ново на римско царство. Марко Аврелије у тим опасностима учини све што само он могаше, да би ублажио јаде својим народима; славнога *Галијана* посла на помоћ варошима на које је ударила куга, а сам крете војску и оде против непријатељâ и победи их. Најпосле се мало разведри небо, и од царевине одступише опасности. Он се врати у Рим с Вером који ту умре. Оставши сам господар, да може чинити добро, текар се показа колико је велики. Држава, потресана толико пута, баш тада потребаше тако вештога крманоша; и он приону од свега срца да јаде

народне ублажи, кад му дође глас да су варвари разбили његовога намесника *Виндекса.* Тај глас из нова узнемири све до једнога. Куга и толики ратови били су већ исцрпли Рим: није било ни војника ни новаца. Одважни, и нарочито очински расположени владалац дови се и у тој невољи. Да не би оптеретио народ порезом, он узе благо Адријаново којему је био наследник, и употреби на рат: продаде намештаје, златне и сребрне судове, статује, таблове, и чак скупоцене хаљине и накит царице жене своје. Величина опасности октривала је уму његовоме све оно што му је могло бити од помоћи. Војници су купљени са свих страна, пописивани су робови и гладијатори. Народ, који често воли мале ствари него велике, не одобраваше што му се одводе ти глумци из позориштâ, која је он страсно миловао. Цар, колико по доброти, толико и по мудрој политици, место гладијатора заведе пантомиме. Он се састара за свашто у унутрашњости, разгледа опасност без бојазни, и оде у Ђерманију, науман да се не врати докле је не покори или не умири.

Кад је био у најжешћим бојевима, дође му глас да се буни цела Галија, и прети да се удружи с Маврима, да заузму Шпанију, и да продру у Италију. Он изда таке заповести, и изберe таке војводе што пошље у Галију, да само то смањи устанак и врати мир у тај крај царевине. Најпосле и варвари, због којих се он задржавао, буду побеђени његовим племенитим и добротворним поступањем толико колико и ратним успесима, покоре се, и оставе му слободе не

да ужива мир, него да утишава нове буне. *Авидије Касије* на ново се побуни и прогласи се цар. Марко Аврелије почне се спремати против тога бунтовника, кад тек један капетан устави те нове несреће које се беху дигле на царство одрубивши главу Касију и донесавши је у Рим. Узалуд је сада сенат навальивао на Марка Аврелија да каштигује главне присталице Касијеве: он се увек томе одупирао, и јоште сам собом, негледушке, спали сва писма која су му предана, бојећи се да у њима не нађе сувише умешаних људи.

— *Ја вас приклињем*, писао је он том приликом сенаторима: — *да више припитујете доброту својега срца, него оштрину законâ: немојте ни по што проливати крви, нека нико не погине, нека се прогнаници врате, нека се даду добра ком су год одузета, нека их неизвесност о судбини њиховој не држи више у страху и у тузи: нека нико не дише са страхом онде где влада Марко Аврелије. Та што немам власти да отворим гробове, и да вратим свету људе које је изгубио!*

Држећи да је потребно да се сам нађе у Персији ради утишања буна, крене се тамо преко Палестине, Мисира, и вароши Александрије. Дошавши у Пелузу, укине светковине у част Серапису, које су већ биле постале право пијанчење. Пролазећи тако поред Грчке, није хтео минути а да не сврати у Атину, онда мајку отаџбину наукâ и уметностû. Ту постави многе професоре да јавно предају, и одреди им плату и дâ друга права.

Кад стигне у Рим, после осам година одсуства, дâ сваком грађанину по осам златних новаца; опрости свима што је који дуговао државној каси, и, по примеру Трајанову, спали пред њима на јавном месту акте који су доказивали њихове дугове. После тога подиже врло многе статује војводама који су се одликовали у његовој војсци, и изгинули у рату против Ђерманаца; најпосле, да би колико толико дахнуо душом од послова, одреди за наследника себи свога сина *Комода*, па онда оде у *Лавиније*[1], да би се вајно одморио.

Али као да се зла срећа била заклела да влади овако доброга владаоца не остави мира ни за један часак. Несмирљиви Ђерманци побуне се и осми пут, и натерају га да остави своју престоницу, и да, не гледајући на слабост здравља свога, потрчи к Дунаву, против њих. После многих бојева у којима је срећа била час на једној страни час на другој, војске се сударе и, после двадесет и четири сата боја, варвари падну на милост победиоцу. То је била последња победа Марка Аврелија: почну се чинити припреме да га прогласе за *цара* по други пут, а у тај мах њега умори болест која га је из раније била снашла. Он је преминуо у својој 59 години, а Христовој 180. На самрти призове сина свога и главне пријатеље своје око своје постеље, па почне говорити овако:

— *Пријатељи моји, дође време да се бере род од оних доброчинстава којима сам вас обасипао од то-*

[1] Данас се зове *Патрика*.

лико година, и да ми посведочите своју захвалност. Сину моме ви сте потребни; ви сте га васпитавали до сада, а видите коликим је опасностима изложена његова младост; и у доба које се праведно уподобљава игри таласова, колико је њему потребна помоћ вештих крманоша који би га упутили мудро, и спречили да га невештина не наведе на пропаст и не пусти да га преласти порок! Умеравајте га, упућујте га својим саветима, и учините да он у вама нађе више оцева место једнога кога му ето смрт односи. Јер, сине мој, ваља да знаш, да нема богаства, које би могло заштитити незајазни бездан тираније; нема страже, ма колика она била бројем, која би могла сачувати главу оном владаоцу који се није постарао да стече љубав својих поданика. Само они имају права на дуго и срећно уживање суверенске власти који се труде не да престраве каштигама, него да владају срцима, љубављу коју задахњује њихова доброта према свима онима који им се покоравају“.

Узалуд је добри овај владалац давао оваку поуку сину своме: *Комод* није ни у чем личио на оца свога; и, не само није тражио да га обожавају његови поданици за добродетељи, него је још осећао сласт да се одликује свакојаким зверским поступцима, пороцима и неваљалствима. Он је живео само тридесет и једну годину, и ставио је име своје напоредо с именима Нерона и Калигуле. У овим злочинима и неваљалству он се јемачно угледао на своју матерешу која је ћи

једнога философа а жена другога, па је ипак била брука и покор за женску страну. Име јој је Фаустина Млађа. Природа јој је била дала лепоту, ум, и миловидност; али је она окренула на зло све те красне даре. Од уживања, она је прешла у распусност, а из распусности у последње иступе неваљалства. Неки су писци бележили да је Марко Аврелије, дознавши за њена неваљалства, навлаш жмурио, и да је, кад су му говорили да је отпусти, рекао:

— *Онда треба да јој и мираз вратим!* то јест, да јој врати царство. Овај одговор, недостојни овога владаоца, тим је мање за веровање, што би по њему излазило да је царско достојанство било онда наследно, а то није истина. Што је Марко Аврелије трпео неваљало владање своје жене, то није било из немарности него из добродетељи: она је била ћи Антонинова, најбољега човека на земљи, који је усвојио Марка Аврелија, волео га као рођенога сина, и учинио својим наследником. Давши му ћер своју, зар Антонин није имао права очекивати да он њу некад не отера с престола на који је он попео њега истога? И зар то не би била грдна неблагодарност и прљотина за име Марково? Путно је дакле веровати да човек, који је у свом владању показао толико мудрости и добродетељи, није могао баш у овој ствари заборавити оно што му светује једна велика дужност. Он је био човек несрећан; али се ипак владао онако како му је доликовало у тој несрећи; и баш му то даје једно ново право, да му се ми дивимо.

Од овога великога човека остала нам је мала једна збирка разних мисли о његову животу, о његову владању, и о осећањима. Спис је тај нађен у његовом шатору. Он је миловао да их записује кад је доспевао. То је као неки рачун себи самом о оном шта човек треба да чини, да би испунио своју дужност. Морал је ту оштар, али се излаже начином који је пријатан и који чак потреса. Само се човек користити може пажљиво прочитавши ту збирку: она теши за јаде који су минули, а даје снаге да се дочекају они који нам можда текар долазе: душа Марка Аврелије мирише из ње, и може задахнути свакога који има осећања за добродетељ.

Нека ми је слободно завршити овај и сувише кратак опис живота Марка Аврелија речима славнога Монтескија. *„Човек осећа сам у себи*, вели он: — *неко тајно задовољство кад говори о овоме цару; његов живот не можеш прочитати а да ти се срце не раздрага: последица је тога читања та да имаш сам о себи боље мишљење, по што боље мислиш о другим људима“*.

—— ◆ ——

ЕПИКТЕТ

СТОЈИЧКИ ФИЛОСОФ

(ПРЕМИНУО ПОД МАРКОМ АВРЕЛИЈЕМ)

Епиктет је јунак оних који се држе стојичке философије; он је мудрац кога се живљење потпунце слагало с учењем. Злом срећом сведен у тешко ропство, он је јаде своје сносио тако равнодушно, да му се не можемо доста да надивимо. Наука је његова била опора онако исто као што му је била и судбина. Рођен да се злопати, он је нашао у себи јунаштва да пренесе све невоље које су ударале на њ, и још је огледао да поучи људе, својим речима и примером, да судбини својој доскачу својом добродетељу.

Он се родио у Хијеропољу, у Фригији. Његов се господар звао *Епафродит*, који је и сам био роб па га Нерон ослободио. Епиктету је и природа била онако исто немилостива као и судбина; он је био телом мали и лицем ружан, али га је душа његова осветила и за природу и за судбину.

— *Ја сам онде,* говорио је он: — *где је Божја воља хтела да сам: да се на то жалим, вређао бих њу.*

Ово су основи његовом моралу: *Умети трпети и уздржавати се. Ми веома грешимо,* говораше он: — *што кривимо сиромаштину да нас унесрећава; наша властољубивост, и друге несите жеље граде од нас јаднике, а не сиромаштина. И да је сав свет наш, опет нас ни тако богаство не би могло ослободити од наших страхова и наше туге; једини разум има ту моћ.*

Тако је он мислио.

А радио је ево како:

Једнога дана његов газда Епафродит тресне га жестоко по нози; философ му са свим хладно примети, да му тако може пребити ногу. Овај дивљак сад за инат измахне и доиста му преломи кост на двоје; тада му Епиктет рекне без икаква потреса:

— *Нисам ли ти казао да ћеш је пребити?*

Цар Домитијан протера га из Рима; а после смрти овога тирана, он се врати и заслужи да га поштују, и да му се диве сви који су имали прилике да га виде. Адријан га је волео и поштовао, а мудри Марко Аврелије уважавао га је не може бити боље: обојица су се држали једних истих начелâ, и ако су заузимали међу људма места веома различна; и баш та начела, која су дала свету толико добродетељи, уздржаваху владаоца на престолу, и подупираху роба у оковима. Епиктет није писао ништа; него је ученик његов, *Аријан,* прибрао неколике његове беседе и неке мисли које су изнеле четири књиге којима је он наденуо име *Упут.* Ту су већ претеране стојичке мисли,

али кад се човек сети дивне сталности Епиктетове, онда му се чине са свим природне. Ко би год хтео да поткрепи душу своју, ваљало би чешће да прочита те мисли[1].

Мудрац овај умрьо је у дубокој старости за владе Марка Аврелија. Он је за раније саставио молитву коју је очитао умирући:

— *Господе*, говорио је он: — *јесам ли икад прекорачио твоје заповести? јесам ли злоупотребио даре које си ми ти дао; нисам ли потчинио теби моја осећања, моје жеље, и моје мисли? или сам се икад пожалио на те, или потужио на твоје промишљење о мени? Ја сам боловао за то што је то била твоја вола, па сам то хтео и ја; ја сам сиромах за то што је то твоја воља, и ја сам задовољан својом сиромаштином; ја сам био роб за то што си то хтео ти, и ја нисам никад желео из тога изаћи. Јеси ли ме ти кад год видео невесела у моме стању? Јеси ли ме застао малаксала или зловољна? Ја сам и сад готов трпети све што буде теби угодно да ми заповедиш. Најмањи значак од твоје стране за мене је заповест која се мора испунити. Ти хоћеш да ја изађем из овога дивнога позорја; ја излазим из њега, и неисказано ти благодарим што си се смиловао*

[1] У мојега оца, међу другим књигама, налазила се једна која се звала: „*Епіктіта Стоическаго философа икона или изображеніе животи человѣческаго*, уз коју је доиста била једна велика *Икона* — слика, где срећа — слепа жена — стоји на округлу камену, и дели даре људма. Ни сад нисам заборавио утицаја који је на мене чинила та књига и њена необична *Икона*.

увести ме у свет, те да могу да видим дивна дела твоја, и што си пред очима мојима разастрьо чудновати ред по ком ти управљаш васеленом".

Прича се нешто што би, ако је истина, показивало колико је уважаван Епиктет пред крај својега живота. Неко време, кажу, после његове смрти, један је човек дао три хиљаде драхама за једну малу земљану лампу којом се служио философ кад се бавио својом науком!

ГАЛИЈАН

СЛАВНИ ЛЕКАР

(рођени године 131)

Клаудије Галијан био је веома славан лекар за владе Антонина, Марка Аврелија и неколиких других царева. Он се родио у Пергами, око 131 године. Отац му је био вешт наимар, и сину је своме дао веома марљиво васпитање. Галијан се бавио лепом књижевношћу, математиком, и философијом; али му сеослади медицина, и он њојзи посвети сву пажњу и све време своје. Човек ума радознала, и размотрива, он је кроз мало времена учинио велики напредак. Прошао је кроза све школе у Грчкој и у Мисиру, да се усаврши у најбољих наставника; задржавао се у Александрији где је онда била најбоља школа, па се онда вратио у Рим, где изађе на глас и разбуди завист као што то обично бива. Марко Аврелије много га је поштовао и находио је да у њега има онолико исто поштења колико и знања.

Галијан је врло марљиво проучавао дела Хипократова, а још марљивије оно што твори природа.

Непријатељи његови разгласише да је мађионик кад га не могоше да ухвате ни у чем да не зна. Галијан им одговараше својим успесима. Његова је велика вештина била више да научи како да се здравље очува, него како да се поврати.

— *Устајте,* говорио је он онима који би га питали: — *устајте иза стола свакад с нешто малко глади, па ћете увек бити здрави*[1].

Његово владање и његов карактер одговарали су његовом знању, и тако увећавали добар глас о њему. Устајање око болесникâ, марљиво разматрање њиховога стања, и смотреност у поступању, помоћ коју је он давао сиромасима или налазио ко да им дâ, велики су примери које је он оставио на углед онима који раде његов занат.

По што умре Марко Аврелије, кога су обожавали сви они који су имали прилику бити му на близу, Галијан остави Рим, и оде у своју постојбину где је и преминуо у дубокој старости око године 210. За тако дуг живот имао је да благодари својој уздржљивости, по што је био телесно врло слабачак. Он је много писао о својој вештини; али је највише његових списа погорело још за његова живота кад је оно сагорео храм Мира, где су били на остави.

[1] Не знам којим је путем ова поука дошла чак и међу нас. Моја је покојна мајка врло често говорила: *„Кад се измакнем од ручка а осећам да би ми још који залогај имао где стати, онда ми, мало после, нарасте оно што сам јела, испуни празнину, и ја се осећам и сита и лака. Ако ли набијем под свако ребро, одмах ми је после оброка тешко.*

Жалити је веома што се Галијан није могао са свим очувати од претпоставака; он је објашњавао све, у медицини као и у физици, са 4 елемента: водом, ваздухом, земљом, и ватром; са четири физичка својства: топлотом, хладноћом, влагом, и сушом; и са 4 течности: крвљу, жучем, слузом, и црним жучем, које у разним сразмерицама помешане образују све разне темпераменте. А да би објаснио појаве живота, он је усвајао неки *животни дух*. Слог му је обично леп и обилан, али нема оне простоте каква се находи у слогу Хипократову. Његови су списи кроз многе векове били као пророчке књиге и у Арапа и у Јевропљана. Они су штампани и објашњавани по сто пута.

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ

РИМСКИ ЦАР

Константин се родио у Нишу, од оца *Констанцнција Клора* и матере *Јелене* 274 године. Кад оно *Диоклетијан* узе Константанција себи за другара на царском престолу, онда он задржа Константина при себи. Кад овај исти Диоклетијан и *Максимијан Херкуло* оставише царску власт, онда *Галерије*, завидећи овом младом кнезу, стави га у свакојаке опасности само да га скине с врата. Константин, опазивши и сам куда он тежи, побегне к своме оцу. На скоро за тим, отац му умре, и он буде проглашен за цара, године 306; но Галерије му не припозна титуле Августа већ само Цезара. Али он ипак наследи оне земље у којима је владао његов отац, а то су Галија, Шпанија, и Енглеска. Он прво завојшти на Франке, који су онда пленили Галију. Два краља њихова зароби, пређе преко Рајне, нападе их из ненада и разби куд кога. Сад пође на *Максенција* који се беше удружио с *Максимијаном* против њега. У овај рат стављају многи историци ону *причину* која је, веле, склонила Константина да се покрсти. Једног ведрог вечера, причају ти историци, опази цар на небу неки крст

од пламена, и овај запис: In hoc signo vinces *(Овим ћеш знаком победити)*. Ноћу, после тога, јави му се, веле, Христос и заповеди да на заставе своје стави крст који је видео на небу. Тешко је казати постање ове приче; ако она није измишљена доцније, као толике друге, онда ваља веровати, да је је смислио Константин из политике. Хришћани су већ били јаки бројем, и њихова потпора могла је бити веома корисна оном цару који би не само оставио њих на миру, него се још показао готов да и сам прими њихову веру; лукавство и пође за руком, и Константин осети да је тврђи на престолу. Неколико дана доцније, године 312, он се побије близу Рима с војском Максенцовом, разбије је, и њега самог натера да се удави у Тибру. Ушавши с тријумфом у Рим, Константин пусти из тамница све оне који су били позатворани по наредби Максенцовој, и опрости онима који су били устали против њега. И ако се већ тада био изјаснио за хришћанску веру, опет је примио од сената титулу и чин свештеника Јупитерова. То је била дволична политика којом се он држао између старога мишљења и новога које се тек рађало; и та политика показује да он није марио ни за једну ни за другу веру. Него је бар био трпељив; и не само да Хришћани нису били узнемиривани ни мучени, него су им још враћена добра њихова, и могли су добити народне службе као год и они из старе вере.

Луциније, други цар, завидећи му што је тако изишао на глас помажући Хришћанима, приону да му

сруши дело, и да гони оне које он заклања. Обојица дигоше војске, и сретоше се̓ године 314 код *Цибале*[1] у Панонији. Пред сами бој, Константин, окружен владикама и поповима, паде на молитву онако како се моле Хришћани, да их боље притегне к себи. А Луциније, у свом стану, беше опет окружен свештеницима и авгурима по старинском обичају. Константин победи, и Хришћани држаху ову победу као доказ да им помаже сам Бог. Побеђеник заиска мира, и доби га. Тај мир не би дуг: рат се обнови опет; Луциније би на ново побеђен и још паде у руке Константину који га без милости удави, да остане сам цар истоку и западу. Сад он допусти да се зидају цркве, па још даваше и новаца на то име, сазва један сабор, и чак целиваше ране оних који су били гоњени под Луцинијем, наравно само да већма огади спомен онога кога је био смакао са света, и да покаже како је он томе човеку одузео царевину само за то да поданицима учини већу срећу.

Њему није било доста што је уништио стари обичај, него је још рад био и столицу царевине да премести. За то на обалама старе Византије подигне *Константинопољ (Константиновац)* где намести свој царски престо. „Подизати нову престоницу, вели историк *Маблије:* — кад је тешко било и стару задржати, доказује да је он врло мало појимао интересе царевине. Византија је постала супарник Риму, или још пре одузела му је сав сјај, и Италија је пала на последњу низину. Усред кућа за весеље и провођење

[1] Данас се зове *Свилај* на Сави.

усред опалих дворова које су некад подизали господари света, царовала је у њој најстрашнија сиромаштина. Све богаство пређе на исток; народи однеше тамо свој данак и своју трговину, а запад оста на грабац варварима. Једна још тако исто рђава последица од тог пресељења, била је подела царевине“. Изменивши државно уређење, и разделивши царство на дијецезе, он је дигао своје легеоне с обалâ великих рекâ, па их расуо по областима. Из овога су изишла два зла: једно што су дигнуте преграде, а друго што су војници проводили своје време узалуд, и кварили се по цирковима и по театрима.

Кад Готи, који су већ познали колика је сила у њега, ударише на ново. онда он посла против њих свога старијега сина, који их победи и неке стави под мач, а неке умори глађу (близу сто хиљада). Он је ударао на Сармате. Највећи део свога живота провео је у рату; али је ипак доспевао да се одаје сладострасности, коју је веома миловао, као што сведочи синовац његов *Јулијан*.

И ако је пред светом показивао милостиво срце, у породици је својој био такав звер као год Нерон и Калигула. Он је погубио свога старијега сина, свога таста, своју жену, и врло много својих пријатеља. *Фауста*, друга жена његова, умешана је у сва ова његова злочинства. Као ћи Максимијана Херкула, а сестра Максенца, непријатељâ Константинових. она се показивала неко време верна своме мужу. Отац њезин понуди је да му изда Константина, а она то каже

мужу, те овај одмах нареди да се затвори Максимијан, и да се погуби. Тако је Фауста учинила добро своме мужу на велико зло своме оцу. Она се покрстила као и Константин, не бринући се да остави старе обичаје; она је живела по вољи као и пре, и чак је погано око своје бацила на *Криспа*, својега пасторка. А кад се млади Царевић згади на таку понуду, онда плати главом за то: та погана жентурина облаже га код оца да је хтео осрамотити је. И цар, суревњив и крвожедан, не испитавши ствар, погуби сина свога који се већ био прославио у више бојева, па је зар тим и био страшан свом суревњиву и страшљиву за власт оцу. Најпосле, дознавши за неваљалство и зла жене своје Фаусте, Константин, желећи каштиговати злочинство злочинством, умори је у топлој бањи, божем за то што је с ње погинуо син његов Криспо. Није могло бити, вели један писац, да се у царској кући догађају така позорја а да нема више преступникâ: и одиста *Евтропије* уверава да су тада платили главом многи пријатељи Константинови.

— *Ружно је,* вели Кревије, *да се у животу првога хришћанскога цара находе дела која су не само супротна са светињом хришћанства, него су противна законима обичне људске добродетељи.*

Мудри овај историк тврди, на славу наше вере, да овај цар није никад ни био Хришћанин, осем једино по имену. Његово владање, његова злочинства и обичаји доказују да је он то све чинио из политике: савест његова није за то ништа знала.

Такав је био Константин кога су плаћени људи, без срама од истинâ оне вере коју верују, ставили међу оне који су апостолима равни, али је то за то што је он зидао цркве и давао добра манастирима: јер људи увек находе да су она дела која говеју њиховим интересима најлепша и најбоља. Константин се одиста притварао да веома мари за хришћанску веру; у том је терао тако далеко да је чак и неке беседе говорио од којих нам стоје данас неке *„Беседе скупу светитеља“*. Хришћани су у то доба били веома поцепани, и Аријева јерес била је раздвојила Хришћанство на две странке. Константин се изјасни против Аријанаца, и гонио их је онако љуто као што су његови претходници гонили Хришћане у опште. Најпосле, он умре у својој шездесет трећој години, 337, по што је примио крштење и друге тајне.

К погрешкама и к свирепостима које му се пребацују, ваља додати још и раскоштво; он је трошио државне новце на дизање зграда непотребних, и на обогаћивање служитеља који не само нису заслуживали никаква доброчинства него су још, злоупотребљавајући његово поверење, само заспађивали своје страсти. Последња му је политичка погрешка што је, тестаментом својим, царство своје разделио на три сина своја који су га наджививили: на тај начин он је раскомадао и ослабио државу којој је било преко потребно јединство погледâ и јединство воље па да се може одржати.

ЈУЛИЈАН

ЦАР РИМСКИ

(рођени 331 године)

Јулијан се родио у Цариграду, године 331, од оца *Јула Констанца,* брата Константинова. Он у мало није погинуо кад оно Константинови синови онако грозно исекоше његову родбину: тада му је погинуо отац и многи блиски рођаци. Он је васпитан врло марљиво: и како је васпитан у хришћанској вери, тако му је дан и чин чатца у цркви. Послан у Атину, кад му је било 24 године, он се врати у веру својих предака, и почне показивати неку одвратност од оне у којој је васпитан. Да ли је то у њега било из политике, или по промишљењу, по љубави према старим установама Рима, или из мржње к вери које су се држали убилци његове породице, или због гнусобе коју су у њега производиле свађе Хришћана, остаће незнано до века.

Цар Констанције постави га Цезаром 355. Онда је био главни заповедник свију војскâ у Галијама,

и тамо се одликовао смотреношћу и јунаштвом. Одржао је победу над седам немачких краљева; победио је више пута варваре, и за врло мало времена истерао их из Галија. С тога напредовања, Констанције се побоји себи од њега, и науми да га како год смакне. Отворено га није могао напасти, но што је он имао под собом велику војску, с којом је побеђивао и која је обожавала свога ђенерала. За то га превари; поиште од њега велики број војске божем због рата с Персијанцима, само да би га ослабио. Војници се осете и не хтену да иду него прогласе Јулијана за цара, поред свега одупирања његовога. Он је тада био у Паризу. Констанције почне смишљати да му се освети, али га баш у то време снађе смрт, године 370. Јулијан дође одмах на исток где га признаду за цара онако исто као и на западу.

Мудрост његовога владања и кротост његовога живота показа се тада у свему сјају своме. Раскошност владалачка била је увалила царство у дугове; Јулијан учини да раскошности готово нестане са свим: његова кућа би реформисана, и на ново се показа онај прости живот и обичаји којима су се одликовали Антонин и Марко Аврелије. Једнога дана цар потражи бербера да га обрије, а њему доведу једнога господина дивно одевена:

— *Та ја сам звао бербера а не сенатора,* рече цар отпустивши га да иде од куда је дошао. Његов је претходник имао на хиљаду својих купача, Јулијан задржи само једнога; у двору је било толико исто

кувара; те он и њих отпусти. — *Ви ћете заборавити свој занат у мојој служби*, рекне им он. Исто је тако отерао евнуке који му нису требали по што је имао само једну жену. Кад му умре прва жена *Јелена*, коју је нежно љубио, он се више не хте женити. Они шпиони који су јављали царевима шта где бива, такође су отпуштени. Ове уштеде на непотребним службама дозволише му да народу смањи петину данка. Али његова издашност беше веома велика; њој је границе постављала само његова смотреност.

— *Покажите ми човека,* писао је он: — *који је осиромашио чинећи добро! Моја доброчинства мене су увек обогаћавала и ако сам био издашан. Дајимо дакле свакон, више добрим људма, а оно што је преко потребно, свакоме, па и самим својим непријатељима; јер ми не дајемо владању или карактерима, него људма*".

И милостивност је била једна од његових врлинâ. Они, који су били против њега докле је он био обичан грађанин, само су се могли хвалити њиме после кад је постао цар. Једном је јавно показао своје незадовољство против једног чиновника по имену *Таласа:* одмах непријатељи овога човека, и они који су се жалили на њега, дођу Јулијану на тужбу; али цар, бојећи се да се ови људи не користе једном замерком веселога старешине, одговори:

— *Признајем да је ваш непријатељ и мој непријатељ, али баш с тога ваше тужбе морају бити од-*

[illegible] се намирим [illegible].

И [illegible]

За [illegible] у Антиохији. [illegible] *Кинија* [illegible]

— [illegible]

[illegible] *Теодот.* [illegible] Хијерапољ. [illegible] против тебе. [illegible] напред [illegible] победу. И [illegible] у Хијерапољ [illegible] онога бунтовника и неблагодарника. Ето тако је он називао тебе!

— *Знао сам ја то одавно*, одговори цар, на [illegible] се к Теодоту који чекаше пресуду самртницу, додаде: — *Иди кући и ничега се не бој: ти живиш под владом онога цара који се брине и дан и ноћ да смањи број својих непријатеља а да увећа број својих пријатеља.*

Шаптачи, клеветници, нису могли код њега ништа да учине. Једном неки од ових јадникâ дође и почне опадати пред њим неког грађанина који се божем спремао да се зацари. Јулијан га не хтене слушати. Опадач дође и по други пут: и владалац га тада упита:

— *Шта је тај кривац кога токо тужиш?*

— *Један богат грађанин*, одговори он.

— *Какав доказ имаш ти против њега?* настави цар смешећи се.

— *Он је, видео сам, наручио једну хаљину од свиле скрлет-боје.*

— *Бог мѐ је то доста*, прекине га цар; па, дозвавши свога благајника, рекне:

— *Наредите да се дâ овом опасном брбљову једна обућа од скрлет-боје, да је однесе ономе кога је клеветао, те да се човек и обује према горњем оделу.*

Ако и није путно корети Јулијана што је променио веру, по што је врло за веровање да је он то учинио по гласу своје савести, опет се мора кудити што је после веома презирао ону веру коју је оставио. Истина он није гонио Хришћана, али, да би исплатио своје војске, одузео им је један део оних добара која је Константин био дао њиховим црквама. Он је, шалећи се, говорио да хоће *да Хришћани раде онако како вели Јеванђеље*. Ове речи показују да се свештенство већ онда отимало о ону раскошност која га је доцније са свим обрукала представљајући Христове последнике у положају са свим супротном ономе што хришћанска вера препоручује. Попови су показивали против овога владаоца такву ненавист каква треба да је злочинство у оној вери која заповеда да се праштају увреде. Неки *Марије*, владика калкидонски, који је био слеп, усуди се рећи цару:

— Благодарим Господу што ми је одузео вид, те не прљам очи своје гледањем одступника такога као ти што си!

Јулијан само рече да га жали за такво осећање. и остави га да мирно бљује своје увреде. Његови непријатељи, који нису могли да трпе ни саме његове добродетељи, говорили су да се он притвара и кад се показује милостив. Међу тим он, не само што није гонио Хришћане, него је врло јасно забранио да њих нико не узнемирује. Један његов стриц, који се тако исто звао *Јулијан*, позатвара цркве у Антиохији, и погуби свештеника *Теодорита*, а кад за то дозна цар прекори га горко:

– *Зар тако*, рекне му он: — *ти мислиш да погодиш моје намере? Докле ја настојим да Галилејце изведем разлогом на прави пут, дотле ти ствараш мученике под мојом владом и на моје очи. Они ће мене оцрнити онако као што су оцрнили своје најжешће гониоце. Не шали се главом да погубиш ма ког вере ради, него настој да и други сазнају моју вољу о том.*

Ето тако се он притварао да је милостив. Али баш и ако је прекор његових непријатеља основан, опет га треба не мање хвалити што се *притварао* у једној добродетељи која је толико корисна људма.

О њему се казује озбиљно једна прича на којој се ваља бар узгред уставити. Тако се вели да је Јулијан толико био навалио да утера у лаж све хришћанске пророке, да је наумио био да обнови Јерусалим, и да је већ био сабрао на његове развалине велики број Јевреја; али кад су почели копати темеље, на један пут је, веле, сукнуо из земље густи пламен који

је спалио и рад и раднике. Узалуд се упињало да се рад из нова отпочне; сви зидари који су се машали за посао, остајали су на месту мртви. Има пуно сведока за овај случај, и њихово је сведочанство јемачно неоспорно. То се тврди, иваља се одрећи свога разума па веровати оно што се прича. Али зар није срамота што се још и данас находи доста људй толико тупих, или толико противних здравој памети, да стављају у историју оваке басне! Кад се хоће ко да клевета, што се бар не измисли клевета којој би се могло веровати? А за веровање је да је цар напустио обнову Јерусалима, што није никакво злочинство, и да није могао прибрати остатке једнога злосретнога народа, што је врло похвално од једнога владаоца, за то што је морао заратити против Персијанца да заклони своју царевину, те је због тога морао се манути свију мање важних предузећа.

У овом је рату он добио самртну рану, од које је и умрьо врло рано за своју царевину. Његови клеветници и овде су изумели басну да је ђоја умрьо онако како они веле да је и живео: Они кажу да је он, видећи да је рањен, узео у руку крви и бацио је у небо вичући: *Ти си победио, Галилејче!* (тако је он звао Христа). Могло би се веровати да је то учинио какав сумануги, који би за живота био наведен да не припознаје божанство Христу, а пред смрт би се за то гњевно кајао.

А напротив Јулијан је очекивао приближавање смрти с правим философским спокојством, што показује

да је његова савест била онако исто мирна као што му је срце било чисто.

— *Ја се радосно покоравам*, говорио је он: — *наредбама вечним, убеђен да је онај који се отима да живи онда кад му ваља мрети већа кукавица од онога који би хтео умрети кад ваља живети. Мој је живот био кратак али су дани моји пуни. Самрт је зло за неваљалце, а за добре људе она је добро; то је један дуг који паметан човек треба да исплати без цањгања. Ја сам био грађанин, а био сам и цар; и у животу засебном, и на царском престолу, нисам учинио, надам се, ништа за што бих се морао кајати.* Последње тренутке своје провео је у разговору с философом *Максимом* о племенитости душе и о њеној несамртности. Тако је он дочекао своје издахнуће 27 Јула 363 године. На гроб његов стављен је запис који гласи: *Овде почива Јулијан који погибе на обали Тигра; он је био одличан владалац и храбар војник.* Њега су благосиљали сви поштени људи, а проклињао га је само један део просте светине која није знала за друге врлине осем за своје предрасуде.

Јулијан се одликовао чистоћом у владању, и није пропуштао ништа само да ту чистоту одржи. — *Чистота је*, говорио би он: — *за нрави оно што је глава за какву лепу статују. Неуздржљивост може покварити најлепши живот.* У рату против Персијанаца, није хтео да види ни једну од заробљених девојака којих су му лепоту толико хвалили.

Умереност његова заслужује таку исту хвалу. У тој истој војни, опазивши да за војском иду многе камиле с товарима најбољих вина, он забрани камиларима да иду даље. — *Носите те отровне изворе сладострасности и неуредности: војник може пити само оног вина које отме од непријатеља, па и ја сам хоћу да живим као најпростији војник.*

Од мана (а имао их је више) мора му се осудити велика склоњеност к празноверју. И ако је био прожет Платоновом философијом, и познат с истинама хришћанске вере, опет се није могао отрести од празноверних мислй које су биле језгро вере простога народа који се још није био оставио незнабоштва. И докле је исмејавао обреде и мисли хришћанске, дотле је сам питао пророштва, и веровао у духове. Мора му се замерити и она велика мржња спроћу Хришћана: да је он био философ као Антонин и Марко Аврелије, он би у тишини ишао за гласом своје савести, и не би ни гледао што вера цепа његове поданике мањ кад би хтео да их боље удружи, и да утули мржњу која се диже између њих. Али ове погрешке, које су врло велике пред Богом, не треба да затворе људма очи пред врлинама због којих је он био један између најбољих владалаца на престолу Цезара.

Јулијан је био човек уман и научен. Од њега нам је остало много лепих списа: Његове *Беседе*, једна *Сатира на Цезаре*, и једна друга против житеља Антиохйских која се зове: *Мизопогнон (Брадомрзац)* јер су се они смејали њему што је носио браду.

Ето такав је био овај цар кога су мрзост и фанатизам онако радо оцрнили: он се старао да стече све врлине које красе човека, па за то је назван гнусним именом: *отпадник.* У том се раду познају саме страсти а не дух хришћанске вере која тражи да човек буде праведан и спрам свога најжешћега непријатеља. Хришћански писци место да жале овога владаоца, клеветали су га: и њихов јед против њега, изметнувши се у врећање, поста погрешка и према самим јеванђелским законима.

ВЕЛИЗАР

СЛАВНИ ВОЈВОДА

(ЗА ВЛАДЕ ЦАРА ЈУСТИНИЈАНА)

Велизар се родио у Дарданији, данашњој Старој Србији, близу Скопља, око године 490. Он се особито одликовао под Јустинијаном (који је такође био родом из данашње Старе Србије) и постао ђенерал. Он је сретно завршио рат против *Кабада*, персиског краља, миром, који уговорен би године 531. Друге године после тога, командовао је морском војском која је била одређена да покори Африку, и која је имала пет стотина лађа. Велизар освоји Картагу, покори *Галимера* који је био присвојио себи краљевство Вандалско, и врати царству Африку. За то је добио право да с триумфом уђе у Цариград, у који уведе и Галимера који му је био пао шака.

Јустинијан науми да ослободи Италију од Гота, због чега Велизар пређе у Сицилију, године 535, освоји Катану, Сиракузу, Палермо, и т. д., опседне Неапољ, отме га, и крене се на Рим, у који и уђе 536. Готи

уморе свога краља *Теодата*, а на престо његов ступи ***Визитес***, и он дође да опседне Рим. Велизарије њега разбије, и натера да се затвори у Равену, где га после ухвати. Сад Готи поднесу круну Велизару; али поштени војвода, веран своме цару, и задовољан својом славом, одби ту сјајну понуду, па ***Визитеса*** одведе у Цариград.

Тада му је слава била тако велика да веће није требало ни да жели: он је сматран као ступ и слава царства; није било душе која не би говорила о њему, нити икога који га не би хвалио. У част његову коване су медаље од којих се и данас налази по која. На једној страни је био представљен Јустинијан како прима Велизара победиоца Готâ, а на другој лик Велизара с овим натписом: ***Велизар слава Римљанâ.***

Мало је времена остао у Цариграду, па је морао ићи по други пут против Персијанаца, које је растерао чим је стигао. После тога је прешао у Италију да протера из ње Готе који су били узели себи за краља *Тотилу*. Ови су варвари хтели да сруше Рим; Велизар им то не допусти отевши вечиту варош од њих, и наредивши да се поправи.

И у старости својој још је припасивао сабљу да протера Хуне који су били упали у царевину. И тако је живот његов био низ послова и успеха војних, и свака победа његова била је језграна услуга отаџбини. На сваки начин, он је имао права завршити дане своје у миру: али дворани пакосни и суревњиви опањкају га 561 код Јустинијана да је божем хтео

да му преотме царство. Цар је био стар и већ на зло брз; заборављајући јуначку некористољубивост Велизарову, помисли да овај може и бити крив, па му одузме све чинове, страже, имање, и стане поступати тако рђаво с њиме да је кукавни старац умрьо од туге пре времена. Неки историци додају да је цар њему чак и очи ископао, и да је тај војвода, који је победио толике краљеве, увећао царевину, и обезбедио јој мир, морао просити да се хлебом храни; други то поричу, или га прелазе ћутке. Неки, најпосле, тврде чак и то да је он, после године дана немилости, враћен опет на старо место и у своја права.

Дао би Бог да ови последњи погађају.

МУХАМЕД[1]

ТУРСКИ ПРОРОК

Мухамед се родио у Меки, 569[2] године, у јаком за онда племену Караишком. Оцу му је било име Абдулах, а мајци Емина.

У петој години, Мухамеду умре отац; за то га прими к себи стриц му Абуталеб, старешина у Меки, и одржи до 14 му године. После тога, Мухамед ступи у караване који су пренашали трговачку робу из Меке у Дамаск. У том раду није стекао никаква богаства, али је добио много познавши људе и људска дела.

Кад му је било 25 година, уђе у кућу богатој удовици *Кадици,* а дотле се већ био одликовао врло великом разборитошћу и уредношћу у своме владању. Од женидбе, до своје 40 године, живео је највише у самоћи и у неком размишљању. Више пута за то време казивао је он својој жени (а и другим својим

[1] Арапски се изговара *Мохамед*, а то значи *Прослављени*.

[2] Неки веле 570.

рођацима и пријатељима) како му се јављају анђели, и како често чује озго неки глас који му говори: — *Један је само Бог; и Мухамед је пророк његов*".

У то доба смисли он да поправи веру у својој земљи, у којој су биле разне секте, као што су: Незнабошци, Савајанци, Јудејци, и т. д. Жеља је његова била, да све те секте сложи у једну, и да учини да се у Арабији поштује само један Бог.

Рад тај отпочео је 610 године после Христа. Најпре на ту његову веру пристане његова породица, и неколики његови пријатељи, међу којима су били: *Алија*, брат му од стрица; *Абубекир*, његов таст, и *Отоман* — сва тројица калифе. После тога отпочне он јавно учити говорећи да је пророк и посланик Божји.

Мухамед је говорио да њему долази Аранђео Гаврило, те му казује оне истине које он објављује људма. Али му се то не поверује, него се још у Меки дигне такав отпор да је он морао бегати у *Јатреб*, где је имао врло много присталица: ова га варош прими с раширеним рукама, и с тога добије име *Мединет-ал-Наба* (пророкова варош), а ми је обично зовемо *Медина*. Држи се да се та бежанија догодила 16 Јула, 622 године, и од тога доба Мухамедовци броје године своје. То се зове *Хеџира*, што и значи *бежанија*.

Мухамед, кога су гонили противници његови, заповеди својим присталицама да и они употребе оружје не само на одбрану него и на ширење нове вере. После многе борбе, у којој је био промењиве среће,

покори он многа племена у Арабији; године 630 отме Меку, и обори све идоле у *Ћаби.* Иза тога је покорио Јемен и Нехед, и спремао се да даље шири своја освајања, кад га на један мах снађе смрт из ненада. Јеврејка нека, желећи уверити се зна ли он шта једе кад вели да је пророк, метне отров у једну овнујску плећку, те га тако отрује. Од тога он издахне у Медини 632 године.

Мухамед је сарањен у оној истој соби у којој је и преминуо. Његов је гроб једна урна од камена која стоји и данас у једној капели у коју не може да уђе нико кроз дебелу гвоздену решетку. Није истина да тај гроб виси у ваздуху, у великој мединској мошеји (помоћу божем једнога или више магнетâ), као што прича проста светина.

Мухамеда је наследио *Абубекир* као *калифа* (намесник), и продужио је рад који је он био отпочео.

Мухамед није умео ни читати ни писати, али је имао у великој мери она својства која су потребна свакоме ко хоће да заповеда народима на истоку: имао је уобразиљу која заслепљује, енергију која неодољиво повлачи, озбиљност која улива поштовање, и нарав чврсту и непромењиву.

Догме и заповести његове вере сабране су све у књизи која се зове *Коран* или *Алкоран,* и у којој ће бити око шест хиљада стихова. Главне су му догме — ово:

Један је само Бог,

Душа је несамртна,

Има страшни суд,

Има рај (с уживањем са свим чулним);

Има судбина свему: ништа се човеку не може догодити што му не би било суђено на рођењу. (Ово му је било потребно да улива презирање смрти, те да лакше осваја).

За овим долазе заповести:

да се правоверни обрезују,

да се моле Богу пет пута на дан, окренувши се к Меки,

да дају милостињу,

да се умивају,

да посте (особито пост Рамазан),

да, у неким свечаним приликама, и жртве кољу,

да не пију вина, нити другог пића које опија,

да не једу свињетине,

да светкују петак, и

да сваки, бар једном у животу, оде у Меку на „Ћабу“.

Он је дозволио да људи држе више жена, али се ипак сматра да 4 жене могу бити законите, а што их буде више, наложнице су.

Онима који све ово изврше Мухамед у награду обриче онога света рај у коме ће се душа купати у сластима телесним и душевним, јер ће она бити тамо као и овде са свима чулима, и осећаће све што осећа овога света.

У Мухамедовој вери жене се не сматрају као половина људскога рода него као нека нижа сатвар, која

је саздана само за потребу људи̂. Човек, по Мухамедову закону, може имати неколико жена, може их бити кад не ће да га слушају, а може их и отерати кад му је воља. Жена пак нема такога истог права, него још није јој допуштено ни преудати се; а ако би била отпуштена по трећи пут, и први муж не ће да је узме на ново, онда мора остати без мужа док је год жива. Осем тога, жене морају живети са свим затворено, и замотавати лице своје кад излазе пред туђе људе.

Оваком вером Мухамед је за кратко време покорио многе земље, и учинио да се освајање и даље може ласно ширити. Није се навршило ни пуних 100 година а вера је његова завладала од Индије чак до Пиринејских планина̂.

КАРЛО ВЕЛИКИ

или

ШАРЛЕМАЊ

(роћ. 742 а † 814)

Ово је највећи владалац међу краљевима Француске; владалац, који је највише урадио; који се само умом својим издигао толико нада свој век да нам још и данас изгледа као какав цин. Он се родио близу Мајенца године 742. *Пепин*, отац његов, затворивши у манастир последњега краља од прве лозе, присвоји краљевство себи, и тако је мудро управљао њиме да га је оставио у пуном миру двојици синова својих. Кад *Карломан* умре на скоро после Пепина, онда Карло би проглашен сам за краља Француске и Немачке.

Дидије, ломбардиски краљ, да би се опријатељио с тако младим владаоцем, од кога се прибојавао, понуди му своју ћер за жену. Политички интереси нагонили су и једну и другу страну да жели овај брак. Карло је био већ ожењен, али отпустити жену није

онда било ништа. Папа *Стеван IV*, осећајући колико ће њему бити опасан савез Ломбарђана с Французима, сметаше колико само могаше тим преговорима. Узалуд је он кудио Ломбарде као народ проклети у *којега се деца рађају губава,* узалуд је доказивао да тај брак ваља да је срамота сваком човеку који има здраве памети; узалуд је говорио с таким презирањем о једној краљевској кући којој су права припознали римски првосвештеници, и објављивао да ће, ко се усуди не послушати његовога писма, бити проклет од светога Петра, и осуђен са сотоном, брак тај би те би... Годину дана доцније, Карло отпусти и ту своју жену. *Дидије,* гњеван на таку срамоту, не пропусти ништа да му се освети. А како *Адријан I,* Стеванов наследник, не хте подупирати његових намера, то букне рат између Римљана и Ломбарђана. Карла призову из Рима на помоћ. И ако су Французи врло били неради војштити чак на Италију, опет он прође преко планина, и освоји Павију, непријатељеву престоницу; после десет месеца опсаде, он збаци ломбардиског краља, потврди оно што је Пепин био поклонио папама, и задовољи се тиме да му папа буде васал. Адријан га припозна за племића римског и за краља од Италије, и дâ му право да може наређивати и потврђивати изборе папâ. А папе, кад се осилише, неосетно приграбише себи право да они сами постављају цареве — царству!

Саксонци који су тако често плаћали данак, а свакад били готови на буну, створе нову прилику

Карлу за војну. Овај је незнабожачки народ боравио у северној Ђерманији: Карло Велики, држећи да се само хришћанском вером може упитомити њихова дивљина, настане живо да им се проповеда вера христова: то би била политика са свим мудра кад се не би употребљавала и сила заједно с проповедничком ревношћу. Многи од ових варвара пристајали су да се покрсте само да не гину, или да не постану робље. Оваки су Хришћани на скоро бивали одступници и бунтовници. Те је требало без престанка гонити их оружаном силом. Краљ их је једном исекао преко четири хиљаде који су га молили за милост. Страховити пример овај само је увећавао њихово бунтовништво. Њихов знаменити војвода *Витикинд* потпаљивао је без престанка јунаштво у очајнога народа. После многих крвавих пораза, он се приклони на позиве Карлове; покрсти се, и неколико је година одржао народ у послушности. Али Саксонци нису ни мало хтели да се угледају на верност Витикинда. Победилац, да би их са свим припитомио, мораде их дићи из њихове земље, и раселити по Швајцарској и по Фландрији. Његови ратови против Саксонаца трајали су тридесет и три године. Али је он ипак кроз то време извршио многа славна дела.

Кад човек гледа како Карло Велики прелеће с једнога краја Јевропе на други, те свуда покорава бунтовнике, или раширује своју државу, помислио би да он није имао кад ни мислити о потребама земаљске управе; али је дух његов и то све обухватао. Он се

од умора ратног одмарао тражећи начина да унапреди своју царевину. Војевао је и путовао обично лети и с јесени. а зими и у пролеће боравио је готово свакад у Екс-ла-Шапелу. Два пута у години сазивао је он ту, или где на другом месту, народну скупштину. Неколики чланови из трећега сталежа улазили су у ту скупштину заједно с господом и с владикама. Ту је он, као добар владалац, износио на претресање државне послове, слушао разна мишљења, мирио разне интересе, уређивао послове црквене и државне законима које су потврђивали сви редови.

Једна од најзнатнијих установа његових јесу школе за граматику, рачуницу, и за црквено певање. Свака јепископска кућа и сваки манастир, морали су имати по једну школу.

Карло Велики, по савету Алкуена, уредио је нешто налик на Академију у којој је и сам хтео да буде члан под именом *Давида*. Академици су сви имали по какво име позајмљено или из Светог Писма или из басана. Он је хтео да споји Океjан с Црним морем прокопавши један канал између Рајне и Дунава. То је била велика мисао од његове стране, а није извршена за то што се нису знале многе ствари без којих се такав посао не да извршити.

Његови закони како грађански тако и црквени дивни су кад се помисли на време у које су издани. Он је заповедио да мере дужине и тежине у свему царству његовом буду једнаке; одредио је цену оделу својих поданика према њихову стању и реду.

Године 811 он је саставио један кажпут Народној Скупштини у ком јако замера духовницима што грамзе за тековином.

— *Ваља запитати дудовнике*, вели он: — *јесу ли се они за то одрекли од света да могу сваки у Бога дан свакојаким каишима увећавати своја добра, обећавајући једнима рај, а претећи другима паклом, и служећи се именом Бога, или именом кога светитеља да очупају и од богата и од сиромаха, који су толико прости да се дају преварити и да остављају без законитог дела наследнике, који, оставши тако без игде ичега морају просити или красти да се хране*".

Владалац који је умео овако говорити у почетку деветога века усред празноверне Јевропе, није никако био тек обичан човек. Он није држао да цркве могу бити неприступно уточиште где би и преступници налазили безбедност и некажњеност: а да би показао и колико уважава већ утврђени обичај, закратио је да се узнемирују они који су се тамо већ склонили, него да поштени људи оду, узму их отуд и предаду судијама. За девојке је узаконио да се не смеју калуђерити пре 25 година; а мушкарци морају имати допуштење од владаоца. Забранио је примати новац за калуђерски чин, за сарањивање у црквама, за светиње или мошти, давати милостињу просјацима који могу да раде; сваки је срез морао хранити своје сиромахе, и просјачење, та љага просвећених држава, на тај мудри начин, било је прекраћено. Колики су ето мудри закони занемарени од онда! Много се старао о срећи

својих поданика: он је разашиљао у области своје чиновнике, да се известе о владању управника и о правди на судовима, да примају жалбе од народа и да их доносе цару. Ти су се људи звали ***краљеви изасланици.*** Они су имали сваки свој круг, и морали су путовати сваки у свој округ по четири пута у години. И тако је владаочево око допирало свуда у пространој царевини његовој. Његови су му изасланици јављали за све, јер је он желео да зна све што где бива.

„Он је, вели Монтескије, имао дивни ред у трошењу новаца; подигао је цену своме имању мудрошћу, пажњом, и штедњом. Он је био заповедио да се продају јаја из његових кокошињака, и непотребна трава из његових баштâ; а разделио је својим народима сва добра Ломбарђана, и безбројна блага оних Хуна који су били опленили готово сав свет.

Кад је већ био господар једнога дела царске власти, онда је, као краљ француски, могао пожелети и ону титулу коју су Грци држали већ онако млитаво. Срећа га послужи те дође до тога, и ако се чинио да га не тражи. Римски папа, Лав III, заиште од њега помоћи против својих противника. Карло Велики дође у Италију. И на Божић 800 оде у цркву Светог Петра, у своме племићском огртачу. Папа му приђе и стави му на главу круну. Народ тада повиче: *„Живео Карло Август, цар Римски, крунисани руком Божјом!* Лав се поклони пред њим, и објави му да он

више није племић него цар; а народ живим узвицима својим одобри овај избор првосвештеников.

Карло после тога науми да присвоји оно што су још цариградски цареви држали у Италији. С тога се отпочну преговори између њега и царице Јерине, коју је ћи просио за жену; али се то поквари кад Јерину збаци *Никифор*, који му и сам пошље посланике те се договоре да се Никифор зове цар источни, а Карло цар западни, и да се обележи шта још остаје Грцима у Италији.

Глас о Карлу Великом допре чак до Калифа *Аруна-Ал-Рашида*, који се прославио тако исто победама и љубављу ка науци. Овај пошље Карлу посланике с многим дарима међу којима је најчуднији био један сâт који избија. То је био први часоказ који је виђен у Француској, толико су Араби били напреднији од Француза у индустрији! Они су се бавили астрономијом, медицином, и кемијом онда кад су Французи једва умели да читају.

Победивши Сарацене, смиривши Саксонце, отевши Италију од Ломбарђана, Баварску од Тасиљона, Аустрију и Угарску од Авара и Хунâ; прогласивши се у Риму царем, Карло је имао већ само да се побрине о својој деци. Одредивши свакоме шта коме оставља, заповедио је да се свађа између њих не расправља ни ратом, ни двобојем него будаластом *магијом*, по којој би добијао онај који би најдуже одржао пружену непомичну руку над живим пламеном.

Карло је владао четрдесет и осам година као краљ

француски а једанаест као цар западни, и умрьо је у својој 72 години, у Ахену, на Рајни, 814 године.

Мало је људи које је тако обдарила и срећа и природа као Карла Великога. Он је био висока раста, и сразмерна стаса. Ход му је био озбиљан и поуздан, глас јасан, очи велике и светле, нос покучаст, лице ведро и весело, а маст жива и јаковна. Био је човечан, уљудан, издашан, радан, бодар, и врло смеран у јелу и пићу и ако му је пост удпо. Мрзио је на удворице и на таштину, за то се, осем великих светковина, одевао врло смерно. За време својих оброкâ заповедао би да му се читају историје краљева претходника или која књига Св. Августинá. Он је обновио књижевност; призвао је својом издашношћу у Француску најученије људе у ондашњој Јевропи; основао је у самом двору своме прву Академију, којом је управљао *Алкуен*, и сматрао је за част да буде и сам у њој члан. Основао је школе за граматику, за рачуницу, и за црквено певање, и први је ударио темељ марини француској. Просекао је многа пристаништа и канале, и помагао земљоделље, а нарочито се обесмртио мудрим законима. Чак тврде да је и писао сам неке и неке саставе граматичке и богословске.

И доиста слава би његова била без руге, као и што је без другé, да није био неуздржљив према женама, и да није био сувише благ према владању својих милосницâ. Али ће му руга остати до века, нити га ишта од ње може опрати, што је поклао 4500 Саксонаца који су већ били у његовој власти, и већ га

молили за милост! Истина се овај народ често бунио против њега; а невоља му је и била да се буни: никоме туђ јарам није по вољи. Тада пак 4500 душа беху са свим у Карловој власти.

То је погрешка, то је руга, то је злочин Карла Великога, који не могу искупити ни четрдесет и осам година славе и добродетељи.

ЋИРИЛО И МЕТОДИЈЕ

СЛОВЕНСКИ АПОСТОЛИ

Константин који се доцније прозвао *Ћирило*, и брат му *Методије*, словенски апостоли, родили су се у Солуну. Отац њихов звао се *Лав*, и био је виши чиновник у Византиској царевини. Од седмеро деце своје најмлађи му је био *Константин* а старији *Методије*.

Тешко се у историји сретају овака два брата. По рођењу нису посонци, а по раду су, што оно реку, једна душа у два тела. Млађи годинама јавља се старији духом; виши чином показује се послушнији у апостолству; што у једнога ствара ђенијални ум, то други извршује дужом борбом и неуморним настојавањем. Ретко се могу наћи два живота од таквога судбоносног значаја, или два радника од толиког утицаја и примаме за угледање.

Не зна се управо које се године родио који од њих двојице, али по што знамо кад је Константин умрьо, и колико му је година било тад, то можемо казати да се он родио 826 или 827 године после Христа.

Оба су брата била лепо школована. У *Житију* Константинову има једна од онаких прича, какве су на истоку врло миловали људи онога доба. Прича та казује, како је Константин, кад му је било седам година, уснио, да је старешина града Солуна сабрао био све девојке града тога, и рекао њему:

Изабери сада коју хоћеш да ти буде друг до века.

— *А ја*, причао је он после своме оцу и мајци: — *разгледам све њих, и видим једну лепшу од свију и окићенију од свију, којој беше име Софија, то јест, мудрост. И њу изабрах.*

На то ће му рећи отац:

— *Сине, држи се заповести оца својега, и не заборављај поуке мајке своје! Познај се с науком и са знањем, па ће ти оно светлити боље него сунце. И ако ти знање буде друг, избавићеш се њиме од многога зла.*

Његовом напредовању у науци сви су се чудили. Особито се одликовао крепком памтиљом. Једном оде у лов с другарима, да се провеселе заједно као богаташка деца. У лову, пусти он свога крагуја а ветар му га захвати и однесе некуда далеко. Константин се тако ожалости због тога да, вели житије, два дана ништа није јео. За то се мане лова и задовољстава, па прионе читати књиге, особито списе Григорија Богослова. Мисли овога научника толико се осладе детету, да он нацрта на зиду од своје собе крст, и испод њега уреже оваку похвалу светоме мислиоцу:

— *О Григорије, човече телом а анђеле душом; уста*

богослов који би се препирао с Арабима о тајни Свете Тројице. Цар, Михаило III, у договору с патријаром и сабором, пошље му Ћирила. С њим пође и један већи чиновник по имену *Ђорђе*. Штета што се не каже у које су место отишли, а и поглавар сараценски назива се Амерман (Омир?). Филособ се сјајно препирао с арапским научницима, али их није могао убедити, премда ни они нису могли њега преластити, и ако су исказивали пред њим своје велико за онда знање.

Вративши се с овога пута, провео је неко време у Цариграду, у самоћи и у непрекидном учењу, а после је отишао у Олимп ка брату своме Методију, где се опет непрестано молио Богу, и разговарао с књигама, као што вели Житије његово.

Али ево дођу у Цариград људи од Козарскога кана. Они су молили цара, да им пошље кога богослова, који би могао препрети проповеднике јеврејске и сараценске, и окренути Козаре[1] у Христову веру. Цар прими ову молбу, и одреди Ћирила да иде међу Козаре. Ћирило оде али не сам, него с братом својим Методијем од кога се више неће растати до смрти своје.

Методије, премда старији годинама, служаше млађему брату своме као слуга, покоравајући му се у свачему: и тако, додаје Житије, он молитвом а философ беседом надвалише противнике.

У Херсону се задрже неко време, да Константин научи језик козарски. Том приликом, вели прича, научио је и језик јеврејски, и превео осам делова гра-

[1] Козари су били народ од племена татарскога.

матике (штета што прича не каже с ког је језика и на који преведена ова граматика). Самаранин неки донесе му ту своје књиге, и зажели с њим се препирати. Философ узме те књиге, разгледа их пажљиво, и почне читати без погрешке. То толико изненади Самаранина, да се покрсти и он и син његов. Житије додаје да је Ћирило нашао ту јеванђеље и псалтир писан руским словима. Ово је нешто веома тамно; више личи на причу него на историјску истину. Остављајући научницима да осветљавају и даље таму која покрива ово место у житију, ми можемо бар то мислити да је Ћирило знао језик и слова јеврејска, самаранска (феничка) и некаква *руска* (на сву прилику готска).

Бавећи се у Херсону, ова два брата нађу мошти Светога Климентија, папе римскога, изваде их и частно унесу у град и положе у цркву. Свети тај Климентије био је један од првих папâ у Риму. Он је проповедао по грчким острвима веру Христову. Цар Трајан га је протерао у Херсон, и забранио му да проповеда, а кад се он не покори, Трајан заповеди да га баце у море. Хришћани су га били извадили и погребли, али се није знало местимице где је то било. Ћирило настане тражити остатке тога мученика, и буде сретан те их нађе.

У исто време козарски војвода опколи једну оближњу хришћанску варош, а Ћирило похита к њему, и не само да га одврати од града, него га још обрати у Христову веру. У повратку, нападну га Маџари

богослов који би се препирао с Арабима о тајни Свете Тројице. Цар, Михаило III, у договору с патријаром и сабором, пошље му Ћирила. С њим пође и један већи чиновник по имену *Ђорђе*. Штета што се не каже у које су место отишли, а и поглавар сараценски назива се Америман (Омир?). Философ се сјајно препирао с арапским научницима, али их није могао убедити, премда ни они нису могли њега преластити, и ако су исказивали пред њим своје велико за онда знање.

Вративши се с овога пута, провео је неко време у Цариграду, у самоћи и у непрекидном учењу, а после је отишао у Олимп ка брату своме Методију, где се опет непрестано молио Богу, и разговарао с књигама, као што вели Житије његово.

Али ево дођу у Цариград људи од Козарскога кана. Они су молили цара, да им пошље кога богослова, који би могао препрети проповеднике јеврејске и сараценске, и окренути Козаре[1] у Христову веру. Цар прими ову молбу, и одреди Ћирила да иде међу Козаре. Ћирило оде али не сам, него с братом својим Методијем од кога се више неће растати до смрти своје.

Методије, премда старији годинама, служаше млађему брату своме као слуга, покоравајући му се у свачему: и тако, додаје Житије, он молитвом а философ беседом надвалише противнике.

У Херсону се задрже неко време, да Константин научи језик козарски. Том приликом, вели прича, научио је и језик јеврејски, и превео осам делова гра-

[1] Козари су били народ од племена татарскога.

матике (штета што прича не каже с ког је језика и на који преведена ова граматика). Самаранин неки донесе му ту своје књиге, и зажели с њим се препирати. Философ узме те књиге, разгледа их пажљиво, и почне читати без погрешке. То толико изненади Самаранина, да се покрсти и он и син његов. Житије додаје да је Ћирило нашао ту јеванђеље и псалтир писан руским словима. Ово је нешто веома тамно; више личи на причу него на историску истину. Остављајући научницима да осветљавају и даље таму која покрива ово место у житију, ми можемо бар то мислити да је Ћирило знао језик и слова јеврејска, самаранска (феничка) и некаква *руска* (на сву прилику готска).

Бавећи се у Херсону, ова два брата нађу мошти Светога Климентија, папе римскога, изваде их и частно унесу у град и положе у цркву. Свети тај Климентије био је један од првих папâ у Риму. Он је проповедао по грчким острвима веру Христову. Цар Трајан га је протерао у Херсон, и забранио му да проповеда, а кад се он не покори, Трајан заповеди да га баце у море. Хришћани су га били извадили и погребли, али се није знало местимице где је то било. Ћирило настане тражити остатке тога мученика, и буде сретан те их нађе.

У исто време козарски војвода опколи једну оближњу хришћанску варош, а Ћирило похита к њему, и не само да га одврати од града, него га још обрати у Христову веру. У повратку, нападну га Маџари

који су се тада још у том крају бавили, баш кад се Богу молио, али се он и од њих сретно ослободи, навезе се на Азовско море и оде капу Козарскоме који га дочека врло лепо. Ту одмах настуне препирања међу њиме и јудејским рабинима. Препирке су се обично чиниле за столом у самога кана, а тицале су се вере јудејске и хришћанске, старога завета и новога, и најпосле мухамеданства.

Прво питање које је Ћирилу постављено гласило је овако:

— *Како ви зао обичај имате: постављате на место једнога цара другога од другога рода, а ми се држимо једнога рода царскога?*

— *И Бог је на место Саула, који није ваљао, изабрао Давида који му је био угодан,* одговори философ.

— *За што читате из књига,* упита даље рабин: — *а ми све на изуст говоримо?*

— *Е кажи ми,* упита на то философ: — *колико је колена од Мојсија, и колико је година које колено трајало?*

На то му рабин ни са̂м није умео одговорити без књиге.

На ручку кан узме чашу и рекне:

— *Пијем у име јединога Бога који је све створио!*

На то философ узме своју чашу и рекне овако:

— *Пијем у име једнога Бога, који је Речју својом све створио, и Духом својим све оживио.*

Даље иду свих осам разговора о разним тачкама из вере. Речитост је Ћирилова учинила толико да се

крстио Кан и знатан број његових поданика. Пред полазак, он замоли Кана да му, у име дара и захвалности, пусти све стране сужње, који су били у њега. И Кан му то учини.

Враћајући се у Цариград, Ћирило и Методије донесу и мошти Св. Климентија кога у Цариграду нису много знали, али су му се ипак веома обрадовали. Одмах после тога, оба се брата повуку у самоћу, и проводили су своје време у богомољи и у читању. Ћирилу су се међу тим обраћали научници кад су наилазили на какву тегобу у својим тумачењима. Тако се, кажу, у Св. Софији находио неки путир с неким јеврејским и самарјанским записом који нико није умео да прочита. Ћирило, кад му то донесу, узме и разгледа пажљиво па одмах каже како запис гласи и шта значи.

Методију цар и патријар понуде јепископство, али он захвали, него се прими игуманства у манастиру *Поликрону*, у коме је било 70 калуђера.

Докле се философ веселио о раду и труду своме, дођу у Цариград посланици од Растислава кнеза од Моравије, и рекну цару Михаилу овако:

— *Људи су се наши одрекли незнабоштва и покрстили, али немамо учитеља који би нам праву веру казивао нашим језиком, те да се и друге земље угледају на нас, него нам пошљи, Господару, такога јепископа и учитеља, јер од вас на све стране излази добри закон. Дошли су нам многи учитељи хришћански: Талијани, Грци, или Немци, и уче*

нас сваки својим језиком, а ми Словени, људи прости, не разумемо шта говоре".

Цар учини сабор, у који призове Ћирила, и рекне му:

— *Чујеш ли, философе, шта веле ови људи? Нико, осем тебе, не може извршити тај посао. За то да ти дам што ти год треба, па узми брата свога, игумана Методија, и идите; ви сте и тако Солуњани, а Солуњани сви беседе чисто словенски.*

— *И утруђен и болан телом*, рекне философ: — *ићи ћу с радошћу на тај посао, само ако имају слова у језику своме.*

— *И дед мој и отац ми, а и други многи, настојавали су да та слова нађу, па узалуд. Шта дакле могу ја?* одговори цар.

— *Па ко ће на води писати беседу, а да се не изметне ласно из тога каква јерес?* упита философ.

На то ће рећи цар и ујак му Варда:

— *Ако хоћеш ти, философе, може Бог дати да ти изађе за руком да и то смислиш.*

Философ се уклони неко време у самоћу где је, како вели житије, у молитви размишљао о том важном послу. И на скоро сложи словенска слова А Б В Г Д, и т. д., па почне њима писати беседу јеванђелску:

„У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога, и Бог беше Реч", и т. д.

И цар и сви његови саветници јако се обрадују том проналаску Ћириловом.

И тако су слова, којима се почеше служити Словени, састављена у Цариграду. То је урадио Константин Философ који је доцније највише познат као *Св. Ћирило*, словенски апостол. То није била само нова азбука словенска, него је преводом јеванђеља и језик словенски ушао у ред књижевних језика.

Цар Михаило, у писму које је по Ћирилу и Методију послао Растиславу, моравскоме кнезу, каже између осталога ово:

— *Бог, који заповеда свакоме да тежи к разуму, и да напредује у добру, видевши веру твоју и труд твој, учини данас, те се нађоше слова за језик ваш, чега није пре било, да се и ви убројите међу велике народе који славе Бога језиком својим: а ми ти шаљемо баш онога кроз кога је Бог и објавио слова та, човека честита, благоверна, учена веома, и философа; њега прими као дар већи и скупоценији од свега злата, сребра, и драгог камена*".

Ћирило, узевши брата свога Методија, који је и сад пристао да слуша философа, и да му помаже у том апостолству, крене се из Цариграда на самом крају године 862 или у почетку 863. Путујући у Моравску, они су морали проћи кроз Бугарску, у којој је хришћанска вера већ била добро раширена. Тада је у тој земљи владао краљ *Борис*.

У Моравској Ћирила и Методија дочека кнез Растислав врло лепо, и одмах себере доста ученика да их они уче. Кроз кратко време Света Браћа преведу на словенски језик сав црквени устав, и науче уче-

нике своје читати *јутрењу*, *часове*, *вечерњу*, *павечерницу*, *и тајну службу*.

Народ је њих свуда прихватао радосно и примао јеванђеље из уста њихових, јер су му говорили језиком разумљивим, језиком словенским. Они су попели тамо и мошти Св. Климентија, које су из Херсона били пренели у Цариград.

Милина је прочитати речи приче која казује како је животворна била словенска беседа међу Словенима у Моравској.

— *По речма пророковим*, вели она: -*отворише се уши глувих да чују шта књига пише, и у мутавих поста језик јасан*: *Бог се о том обесели а сотона се застиди!*

Ето тако се започело да образује ново свештенство и нова литурђија у Моравској.

Ћирило је настао да поправи обичаје у Мораваца, нарочито се старао да се бракови не разводе често разма за једину прељубу. Исто је тако наваљивао да се оставе разне празноверице и кривоверице које су се находиле у Моравској.

После 40 месеца бављења у Моравској, Ћирило пође да посвећује ученике своје. На том путу га дочека и прими панонски кнез Коцељ (крај Блатнога Језера), који тако исто замилова књиге словенске, сам се научи читати их, и до 50 ученикâ им предаде да их науче.

Такога драгога госта, такога срећна учитеља, хтео је кнез обдарити златом и сребром, али апостол то

не прими него замоли да пусти све сужње на слободу, и Коцељ и Растислав пусте око 900 невољника да славе Бога и Светога Ћирила.

Но докле су с једне стране кнезови моравски и народ тако радосно примали јеванђеље, казивано језиком словенским, докле се народ стицао гомилама да слуша службу божију коју су сви разумевали, дотле се свештенство немачко, које је поповало у Моравској до доласка Ћирила и Методија, почне дизати против њих и њихове науке.

Немачки су попови силно устајали против словенскога језика и књиге доказујући да само на три језика, на јеврејском, грчком, и римском. ваља да се проповеда јеванђеље, по што је на та три језика Пилат био на Спаситељеву крсту записао ко је и шта је био разапети.

Словенски су апостоли побијали овај навод разлозима и доводима из Св. Писма у коме се на толико места говори, да сви језици ваља Бога да славе. Ћирило је присталице та три језика називао: *Тројезичници* или *Пилатовци.* Ма колико да су докази његови били путни, ма колико да је језик словенски био успешно оруђе за ширење Христове вере, опет је ствар дошла дотле, да су наши апостоли морали, као што мало час поменусмо, поћи у Рим, да од Папе добију одобреље свему своме апостолском раду. А ваља знати да цркве (источна и западна) нису онда биле још тако раздвојене и завађене као доцније. С тога су ови цариградски изасланици и радници могли бити примани и у Риму.

Ћирило и Методије, дакле, кренули су се у Вечиту варош 867 године водећи са собом, као што је поменуто, неколике од својих ученикâ који су били достојни да се посвете за јепископе, носећи све књиге словенске, а и мошти Светога Климентија, кога никад нису остављали. Путујући к Риму, прошли су и кроз Хрватску, и туда су јамачно јављали јеванђеље Словенима словенским језиком.

У Млецима, вели житије, скупе се око њих јепископи, попови, и калуђери латински, као оно гаврани око сокола, и стану бранити заблуду *Тројезичникâ*, то јест оних који су хтели да се литурђија служи само на језицима јеврејском, грчком, и римском.

— *Човече Божји*, говорили су они Ћирилу: — *како си начинио текар сада Словенима књиге и учиш их, када те књиге нико пре тебе није пронашао, ни апостоли, ни папа римски, ни богослов Григорије, ни Јероним, ни Августин. А ми знамо само за три језика којима се пристоји славити Бога у књигама, и ти су: јеврејски, грчки, и римски*“.

На то им философ одговори овако:

— *Зар киша од Бога не пада на све без разлике; или сунце не сија на све једнако; или ми сви не дишемо ваздух под једнако? Није ли вас стид примити само три језика, а свима другим језицима и народима желети да остану слепи и глуви? Кажите ми: или држите да је Бог немоћан да дâ и другима то знање, или је завидљив па неће? А ми знамо толике народе који имају своје књиге, и славе Бога сваки својим језиком. Ето вам Јермена,*

Перса, Авазага, Ивера, Сугда (?), Гота, Обарâ, (Авара), Тирса, Козара, Араба, Јегиићана, и толиких других".

Најпосле Ћирило и Методије стигну у Рим (биће на крају године 867 или у почетку 868). Папа Никола I, који је њих позвао, тек што беше преминуо 13 Дек. 867 године.

Наследник Николин, Адријан II, чувши да се Ћирило и Методије приближују к Риму, и да носе мошти Светога Климентија, изађе пред њих с мноштвом јепископа, свештеника, и народа, и прими у своје руке светитељеве мошти, и положи их у цркви тога истог свеца у Риму на брду Целију, где и данас почивају.

Ваљало је одмах разгледати словенске књиге које су Ћирило и Методије донели. Нашавши да су оне верно преведене, папа их благослови, словенску литурђију потпунце одобри, и заповеди јепископима Формозу и Гондриху те посвете у чин неколике ученике Ћирила и Методија. По житију Ћирилову, положено је једно словенско јеванђеље у цркви Свете Марије, и у самом Риму служио је Свети Ћирило службу словенску имајући уза се јепископа *Арсенија,* и библиотекара *Анастасија* у црквама: Св. Апостола Павла, Св. Андреје, и Свете Петрониле.

Све је ишло у Риму по жељи Апостола Словенских; Свети Ћирило је непрестанце славио Бога са својим ученицима за толики успех. Али, зар од великога труда и напрезања, он се разболи и болест се

продужи кроз неколико дана све јача и јача. Осетивши да ће умрети, Ћирило обуче на се монашку ризу, и мирно чекаше последњи час разговарајући са својим ученицима, а особито с братом Методијем.

— *Брате мој*, говораше му он: — *ми бесмо оба као два вола у илугу. Ја ево падам на бразди, ти још остајеш. Знам да веома волиш твоју гору и манастир у њој: али немој за љубав самоће оставити рад којим ћеш се пре спасти него у манастиру.*

Пред што ће издахнути, подигао је руке к Богу и кроза сузе изговорио ову молитву:

— *Господе Боже, који си створио анђелске чинове, и саставио нетелесне силе, који си небо разапео и земљу саздао, и све што јесте из небића у биће дозвао, који вавек чујеш оне што творе вољу твоју, и држе се заповести̂ твојих, послушај и моје молитве: сачувај верно ти стадо коме си био приставио мене малога и недостојнога слугу својега, избави га од безбожне поганичке злобе, која хули тебе; и погуби тројезичку јерес, умножи мноштвом цркву твоју, сабери је у једнодушност, учини да су сви људи изредни, да једнако мисле о правој вери твојој, удахни у срца њина реч твојега усињења, јер су сви твој дар: ти си изабрао нас недостојне да проповедамо јеванђеље Христа твојега, и да их спремамо на дела блага, теби угодна: и ето што си ми био дао, ја ти враћам, уреди их силном десницом својом, покри их крилима твојим, да сви славе име твоје*".

По што се ижљуби и опрости са свима, он рекне:

— *Благословен нека је Бог који не даде да паднемо шака непријатељима нашим, него покида мреже њихове, и избави нас од опасности*".

И тако премину у Риму у својој 42-ој години, 14 Фебруара, 869.

Папа нареди да сви Грци (који су се находили у Риму) и Римљани за једно опевају и испрате овога Апостола Словенског, онако као што се сахрањују саме Папе.

Методије, брат му, рече Папи:

— *Мати нас је наша заклела на походу, који пре умре да се не укопава нигде него да га онај који остане донесе у наш братски манастир, и ту да се укопа.*

Адријан се склони на ту молбу; али свештенство и Римљани примете да је за Рим штета ако пусти остатке тако заслужнога Христова Апостола, те папа нареди да се сахрани у цркви Св. Петра, у гробу који је био приправио за себе. На то Методије замоли:

— *Да се погребе у цркви Св. Климентија, поред моштију овога светитеља, које је он и донео.*

И тако Свети Ћирило буде укопан у тој цркви, у једној капели с десне стране. У XIV веку још се та капела звала *Ћирилова Капела*. Мало по мало то се име заборавило, и данас поклоник словенски не може да нађе где почивају земљани остаци великог апостола и учитеља словенског.

Али што ће гробнице и видљиви споменици ономе који је у целој једној лози нарóдâ оставио вечити спомен? Пројурило је десет стотина година од смрти Ћирилове и, не гледајући ни на какве нападе, његов створ расте и шири се. Међу нама Србима, Бугарима, и Русима свако детенце које се крсти, већ је нови ученик Светога Ћирила.

Куд се год пружа племе наше, свуда оно носи име јуначког и неуморног учитеља и просветитеља свога. Источна је црква поштовала славу Ћирилову свакад; а данас га уважавају подједнако и католици и православни. Кад бисмо узели Ћирила само као философа, ипак бисмо морали признати да је био необични човек; знати језике толиких народа, као што су Грци, Словени, Араби, Козари, Јевреји и Римљани, бити први међу богословима цариградским, створити азбуку и основати књижевност једноме народу, то су заслуге којима се ретко ко може похвалити. А колика је још у њега ревност за узвишене интересе човечанства, то се ни премерити не може! Потомство је одмах после смрти Ћирилове показало према њему своје велико поштовање назвавши га *философом и учитељем Апостолскога живота*. За његово се име зна и на истоку и на западу Јевропе. Да Словени њега заборáве морали би најпре заборавити не само своју историју, него и саму своју *азбуку* која се и дан дањи зове *Ћирилица*.

„Нема брата док не роди мајка". Истинитост ове народне изреке сјајно се потврдила на Словенским Апостолима. Коме да се остави онако велико дело, започето а недовршено, ако не брату рођеноме? Ко ће други продужити апостолски трудни рад онако као онај који је дотле с братом „једну бразду орао"? Доиста је Свети Ћирило на умору имао велику утеху остављајући братској љубави и познатој Методијевој ревности словенску цркву и словенску књигу; али су небројне тегобе очекивале од тада инокоснога брата! . . .

Још док се Методије бавио у Риму, догоде се мутње у Моравској од стране Светопука, супарника Растислављева, које помоћу Немаца Растиславу узму владу и прекрате живот, а међу тим Коцељ, панонски кнез, замоли Папу да му пошље Методија, те да утврди у вери народ његов, и да и тамо уведе словенску службу. Папа му испуни жељу, пошље Методија, давши му писмо на Светопука, Коцеља, и Растислава. Ево како он говори у томе писму:

„Адријан, владика и слуга Божји, к Растиславу, Светопуку, и Коцељу!

„Слава на висини Богу и на земљи мир, међу људма добра воља! Ми смо чули за вас оно што смо желели и у Бога молили, ради вашега спасенија, а то је да је Бог подстакао срца ваша да га тражите, и показао вам да треба њему служити не само вером него и делима добрим; јер је мртва вера без дела, и варају се они који мисле да знају Бога а делима се својима удаљавају од њега.

„Ви сте искали учитеља не само у овога светитељског стола, него и у благовернога цара Михаила, који вам и посла блаженога Константина Философа и брата његовога. Они, знајући да земља ваша потпада под овај апостолски стô, не учинише ништа мимо каноне, него дођоше к нама донесавши нам и мошти Светога Климентија.

„И ми, тројном радошћу испуњени, наумисмо, по зрелом размишљењу, послати међу вас сина нашег Методија, осветивши с ученицима његовим, човека овог савршена и разумевањем правоверна, да вас учи по жељи вашој, казујући вам свето писмо вашим језиком, као и сву црквену богомољу с литурђијом и крштењем онако како је почео философ Константин по Божјој милости и молитвама Светога Климентија; ако вас и други ко узме достојно и и правоверно учити, нека му је свето и благословено од Бога и од нас и од све католичке и апостолске цркве, те да добро разумете Божје заповести. Само храните обичај по ком се на служби прво чита апостол и јеванђеље римски па онда словенски, да се наврши реч Светога Писма: „да ће звалити Господа сви језици“, и на другом месту: „сви ће казивати разним језицима Божје величине као што им је Дух Свети давао да говоре“. Ако који од посланих вам учитељâ или ученикâ окрену уши своје од истине, и усуде се учити вас другојачије, рушећи књиге вашега језика, нека не буде одлучен но само нека се дâ под црквени суд, докле се не поправи; јер су

то вуци а не овце које ваља познавати по роду њихову и чувати их се. А ви, чеда драга, слушајте науку Божју и не оглушавајте се заповестима црквеним, те да будете прави поклоници Бога, оца нашег небеског, са свим светитељима. Амин".

Методије, примивши ово писмо, оде Коцељу који га је једва чекао, и отпочне проповедати у Панонији и уводити словенску службу. На то устану немачки попови а особито неки Рихбалдо, владика салцбуршки. Он узбуни и друге владике те нашега Методија, као какава преступника канона, позову на суд. Он одговори да област, у којој проповеда, зависи непосредно од Св. Столице. Суд, пред којим се Методије имао да брани, не окрену главе на те разлоге него њега, користећи се баш у то време догодившим се падом Моравије и слабошћу Коцеља, осуди и протера у Швапску, јемачно у какав немачки манастир где је остао две године и по.

Дозна за то папа, и запрети немачком свештенству и самом анатемом, ако не пусте панонскога владику. Методије одиста и буде пуштен, али на нове муке и тегобе. Он прво потегне ка Коцељу, који га прими онако исто лепо као и пре не гледајући на претње Немаца; али, по несрећи, он на скоро умре. И Методије мораде опет оставити ову област и отићи у Моравску. Нови папа није био онаки пријатељ словенској служби као претходник му. Јер је и сам био од оних које је Св. Ћирило називао *Тројезичницима*. Он је сузбијао немачко свештенство докле

је спор био око граница јепархијских, али је будно ослушкивао све што му се казивало против *варварског* језика који се уводио у црквену литурђију. И за то је писао једно писмо којим забрањује служити словенски. Но Методију то писмо није саопштено, и он је свуда служио и проповедао словенски. Владањем је био сјајан као светитељ, радом је удивљавао све; знањем је стварао ученике који су га прославили као што су Климентије бугарски, Гораздо, Анђеларије, Сава, и Наум.

Радња и глас Методијев растао је сваки дан. За њега се чуло чак и у Чешкој, тој посестрими Моравске. Тамо је била унесена хришћанска вера први пут око 845. И приче чешке тврде да је Методије и тамо ишао те крстио чешкога кнеза Боривоја. С хришћанском вером, у Чешку су унесена и слова Ћирилова. Спомен двојице апостола у Чешкој је особито жив и дан данашњи.

Али докле је Методије тако ревно продужавао свој апостолски рад, дотле су непријатељи његови спремали нове тужбе против њега и његовог дела. Немачко је свештенство морало за неко време напустити своје чежње за Панонијом, но за то га је сада напало с друге стране кривећи га лично као јеретика. Методију је било веома тешко, јер Светопук није могао да се заузме за њега и за радњу његову што би требало да је чинио. Ствар буде јављена папи који напише Методију једно овако писмо:

„*Јован, владика, слуга Божји, многопоштованом Методију, архијепископу цркве у Панонији.*

„Ви треба да учите и да водите ка спасењу својом науком народ који је поверен вама као духовном чобанину Господњем. А ми чујемо да ви учите нечему што није примила римска црква од првога међу апостолима и што проповеда сваки дан, да, дакле, одводите народ у заблуду. За то вам заповедамо, овим апостолским писмом, да дођете к нама одмах, да ми чујемо из ваших уста: да ли је владање и учење ваше сагласно с оним што сте се ви заклели римској цркви, и да јасно познамо науку вашу. Осем тога, ми чујемо да ви служите службу на језику варварском, то јест, словенском. У писму које смо вам послали по Павлу Анконском владици, ми смо вам већ забранили да свету службу не служите на том језику, него да је служите латински или грчки, као што то чини Божја црква, раширена по свој земљи и по свим народима. А дозвољено вам је, поучавати народ (у том језику) по што псалмопевац зове све народе да славе Бога, а и апостол каже: Нека сваки језик исповеда да је Исус у слави Бога оца. Дано 18 Јула 879, индикта 12“.

Како прими ово папино писмо, Методије се крене пут Рима. Светопук пошље с њим и једнога својега чиновника по имену *Семисина*. Методије, као митрополит, био је непосредно потчињен папи. Папа састави суд, да му суди. Две су кривице биле дигнуте против њега: да је јеретик у вери, и да служи на словенском језику. Методије се оправда и за једну

и за другу. То се види из писма које је папа, после тога суда, писао Светопуку:

„*Нашавши да је Методије православан,* вели он: — *да је заузет за сваку науку и службу црквену, ми вам га враћамо да на ново управља Божјом црквом која му је поверена: вама заповедамо да га љубавно примите као свога правога пастира с пристојном чашћу и уважењем. Својом апостолском влашћу ми смо му потврдили архијепископска права оставивши га у том до века с милошћу Божијом. Народ Божји њему је поверен и он ће давати рачун о душама. . . . .*

„*Ми заповедамо да сви свештеници, ђакони и клирици, свију редова, Словени или несловени, који се находе у твојој држави, буду покорни и послушни у свему нашем брату, вашем архијепископу, и да не чине ништа без припита његова. Ако се нађу какви немирни или непослушни духови који би почели чинити саблазне или раздор, па се не поправе на прву и другу опомену, ми наређујемо својом влашћу да се таки истерају из ваших цркава и из ваше земље, као сејачи кукоља, по упуствима која смо му ми дали, и која шаљемо и вама*".

Довде је Методије свакад побеђивао своје непријатеље, али су они ипак нашли начина да униште, или бар ослабе, његову победу.

Светопук се није радовао Методијеву успеху: шта више, он је за се желео да га папа овласти да слуша службу латинску. Надајући се, да се Методије не ће

ни вратити из Рима, Светопук је препоручио папи неког *Вихинга*, Немца, кога папа завладичи, и оцепи му од јепархије панонске један део са столицом у Нитри. И ако је ово учинио Светопуку за љубав, папа је ипак препоручио Вихингу да се у свему покорава своме архијепископу по канонима.

Повративши се у Моравску, после тако сјајног оправдања, Методије је мислио да ће од сада бити на миру, али су непријатељи његови били неуморни. Они учине нову, много гору плетку против њега. Мора бити да Методије није сам из руке предао Светопуку папино писмо и наставу, него му је то по неком послао. Његови вратоломи дочепају та писма, униште их, и место њих удесе друге документе у којима божем папа осуђује Методија, а препоручује Вихинга; забрањује са свим словенску службу, и прети одлучењем ко год не би послушао ову његову заповест.

Светопук с једне стране слабо расположен према Методију, а с друге не марећи за словенску службу, ласно је могао пасти у ову замку. Из тога се изроде нове бриге и тегобе словенскоме апостолу. У такој забуни он се опет обрати папи и упита га за објашњење те тамне игре. Папа Јован VIII, 23 Априла 881 пише му овако писмо:

„Архијепископу Методију!

„Одобравајући пастирску бригу и старање које показујеш да придобијеш душе верних Господу Богу нашему, и, видећи да си реван усталац за веру православну, ми смо се много обрадовали у Господу,

и не престајемо хвалити Га за немерену милост, да те разгрева више и више у твојој радњи за добро свете цркве, и да те сачува од сваке противности. Али дознавши из твојих писама разне неповољности које су ти чињене, ми смо се веома ожалостили".

Сад папа напомиње како је сам собом припознао да је Методије православан, и да је то потврдио у писму кнезу Светопуку.

„*Никакво друго писмо*, вели он, *није послано Светопуку. Ми нисмо ништа наређивали ни јавно ни тајно владици* (јемачно Вихингу). *Нити смо ми решавали да ти радиш друго што. Како се дакле може веровати да смо ми тражили клетву, од реченога јепископа, кад ми њему нисмо прозборили ни речце о томе? Престани дакле сумњати. . . . немој се жалостити због разних непријатностй. Кад је с тобом Бог, ко ће против тебе*"?

Овако се писмо од папе очекивало у Моравији. Оно буде прочитано јавно у скупу Словена који га поздраве радосним узвицима. Методије, не могући више трпети плетке Вихингове, принуђен буде бацити на њ анатему.

У то доба букне рат између Светопука и ђерманскога царства. Победе Светопукове прошире и поље радњи Методијевој, и даду нову грађу његовој апостолској ревности. Приче веле да је радња његова допрла чак до у Пољску, тврдећи, да је први митрополит моравски засејао прво семе хришћанства

у Пољској онако исто као и у Чешкој, Хрватској, и Корушкој.

Последње године свога живота провео је Методије преводећи Свето Писмо. Два су, веле, вешта брзописца писала, а он је казивао. Тад је превео стари завет осим књиге Макавеја, и тако довршио велико дело, које је почео заједно с братом. Шест месеца, веле Житија, трајао је тај рад. 29 Јула 884 године осветио је у Брну цркву Светих Апостола Петра и Павла, где је био Светопук и многи народ. То је последње дело Методијева јавна живота. Житија додају јоште да га је звао у Цариград цар Михаило да његове словенске књиге може показати Словенима, суседима својим, рад чега је, веле, задржао и те књиге и једнога његовога свештеника са ђаконом.

Али живот Апостола већ беше на измаку. „Хранећи веру, очекујући венац правде, он је завршио свој пут“. Пред смрт су се прикупили око њега многобројни ученици његови. Они су га молили да одреди наследника себи. Методије им рекне:

— *Ето вам Горазда! он је православни, родом је из ваше земље, човек слободан, учен и латинске књиге добро зна. Нека буде он, ако је Божја воља и ваша љубав.*

На Цвети, 4 Априла 885, Методије, тешко болан, оде опет у цркву; поучи слушаоце, благослови кнеза, свештенство, и народ, па рекне својим ученицима:

— *Причувајте ме, децо, још три дана.*

Осећајући да ће скоро умрети, он је као и Ћирило често беседио с њима. Учио их да мушки про-

дужују започети рад, и да се не боје никакве напасти. Помињући речи апостола Павла, говорио је ученицима:

— *После мене доћи ће вуци који стада не ће штедити; одупирите им се, чврсти у вери својој!*

У прозорје трећега дана, рече:

— *Господе, у твоје руке предајем душу своју!* и премину на рукама свештеника, 6 Априла 6393 године од постања света, а то је 885 од Христа.

Њему тада није могло бити мање од 60 година, а зна се да је он био старији од Ћирила.

Ученици га свечано сахране: опело су му читали: словенски, латински, и грчки. Положен је у саборној цркви с леве стране.

У једном житију овако се говори за њега:

— *Методије се бојао Бога, поштовао законе, уздржавао је своје тело, увек се молио и живео светитељски; његова је беседа била силна и блага: силна према противницима, блага према послушницима; она је дихала, како кад, гњевом, весеошћу, милошћу, љубављу, сталношћу, или трпљивошћу. Он је био свакоме све — да би придобивао све*, по речима Апостоловим!

СИМЕУН

БУГАРСКИ ЦАР

Симеун је син краља бугарскога *Бориса,* који је, покрстивши се, добио име *Михаило.*

Симеун је провео детињство своје у Цариграду, где је, кажу, учио Демостенову и Аристотелову логику и реторику. С тога су га обично звали hemiargon, то јест, *Полугрк.*

Под крај живота свога, Борис омрзне владу и државу. За то остави два сина своја, *Владимира и Симеуна* да владају Бугарском, а сам оде у манастир, да се у самоћи моли Богу и испашта. Владимиру је дана била северна пола Борисове државе а Симеуну јужна.

Које је управо године то било, није разговетно забележено. У грчких летописаца Симеун се јавља на престолу већ 888 године, одмах по смрти Борисовој, а у немачких је чак 892 године владалац Бугарске Владимир: *Житије* пак Светога Клименте вели да је Борис остао на престолу до своје смрти, па је онда

дошао Владимир, који је после четири године умрьо, те тако влада пређе на Симеуна.

У западним летописима опет читамо ово: „Борис у манастиру чује да његов син глоби и чини велика зла, да одвраћа људе од хришћанске вере; па се расрди, збаци са себе ризу и камилавку, обуче царско одело, припаше мач, и, с неколико људи, потрчи за својим сином, ухвати га, избоде му очи, и затвори у тамницу. Сад сазове скупштину из све своје државе, и ту постави млађега сина свога за цара Бугарској“.

Врло је тешко разабрати се и наћи чисту истину у овим овако супротним белешкама. Међу тим, за нас не подлежи сумњи да се око године 888 Бугарској навршило време једнога мира од својих четрест година, који је уживало оно колено за Бориса, а настало друго доба, бурно и ратно, које је трајало готово исто толико за владе Борисова сина Симеуна.

Пада јако у очи да је први и онако крвави рат Бугара против Византињана букнуо због трговине, а за оно време то је био веома ретки случај.

Трговина бугарска у оно доба била је врло раширена; она је спајала Цариград са земљама подунавским, с Ђерманијом и Моравијом, то јест, она је била посредница у измени производа истока и запада. *Евнух Мусик* с грчким трговцима *Ставраћем* и *Кузмом*, помоћу дворских плетака̂, измаме од цара *Лава Философа* повластицу да они једини могу трговати с Бугарском, па да би се извукли испод ближе контроле, пренесу своју пијацу из Цариграда у Солун и при-

морају бугарске трговце да пређу тамо, где их већма могаху притешњавати.

Симеун огледа путем мирних разлога да отклони ту штету од трговине бугарске, али све узалуд. Не остане му, дакле, друго, него да се маши оружја. Симеун то и учини, објави рат, продре у Македонију, где одржи сјајну победу над грчком војском и козарским најамницима, множини заробљеника поодсеца носове, и тако наказне пошље цару цариградскоме.

Престрављен овим напретком Бугара, Лав погледа на дивљу једну ордију која се од скора била појавила на Црном Мору, близу Дунава, и позове је себи у помоћ. То су били Маџари, и они се, с вођем својим Арпадом, обвежу да нападну на Бугарску.

Симеун се крене већ други пут на Византињане (889), кад му на један мах дође глас: да непријатељ превози Маџаре преко Дунава: а грчка је флота доиста била упловила у ушће Дунавско и, примивши Арпадову војску која је била сабрана међу Морем и Серетом, превезла је у Добручу. Маџари стану немилице пустошити бугарску земљу. Симеун им похита на сусрет, али га Арпад вештим одступањем заведе чак к Дунаву, па се тек ту одупре; бој се понављао у три маха: Маџарима је ово била прва битка у Јевропи, у којој су они били са свим нови дошљаци. Арпад победи, и Симеун побегне у Доростô (Силистрију) а одатле у некакав град *Мундрагу* или *Мулдагру*, и ту се затвори. Маџари допру чак до његове престонице *Преславе* (близу Шумле), па се онда удале

из Бугарске, али најпре продаду цару Лаву све заробљене Бугаре.

Симеун им није хтео опростити за тај пораз. Него пређе преко Дунава и, као што вели летописац, подави их, а вештим преговорима с царем, избави све заробљене Бугаре (890).

Године 893 Симеун опет завојшти на Грке. Он мимоиђе Једрене, па се тек тада сусретне с грчком војском, коју победи, и с царем углави врло пробитачан мир који је уважавао и чувао од 893 до 911.

Користећи се миром са стране Грка, Симеун науми да удари на ново на Маџаре (које су онда обично називали Турцима). Но он се превари у своме рачуну. Он је желео да сатре ордију маџарску, а само ју је претерао у равнице преко Карпата. И тако се ови дошљаци нађу управо у североисточном углу Маџарске. Ту се тада исповрзу бојеви између њих и кнезова бугарских, који су управљали у тој прекодунавској Бугарској.

До године 907 не само да су Маџари освојили све те бугарске земље преко Дунава, него су још напали били и на Симеуна код Београда. Држава бугарска преко Дунава пала је са свим Маџарима у руке; они су оборили државу велике Моравије, и наместили се као какав клин међу Словенима источним и северозападним (Русима, Пољацима, Чесима, и Словацима) и Словенима југозападнима (Бугарима, Србима, и Хрватима).

Сад се држава Симеунова нашла између два веома

опасна непријатеља, између дивљих крвожедних Маџара, и вештих и препредених Византињана, али је ипак и у том незгодном политичком положају, она примила к себи словенску просвету коју је, по паду државе Великоморавске, стала изгонити немштина са запада. Сам владалац бугарски надметао се с народом својим у тежњи за просветом. Симеун је, као што знамо, одрастао у Цариграду, знао је грчки тако, да су га звали *Полугрком*, и могао је сладити се свим благом јелинске књижевности, али њему то није било доста; он је хтео да су књиге доступне и народу његовоме, за то је помагао превођачима, наређивао да се саставе на словенском језику зборници важнијих духовних списа; наручио је владици Константину, Методијеву ученику, да преведе на словенски језик беседе Атанасија Великог; Григорију Проти поручио је да преведе *Малалин Летопис*, помогао је више него отац му Борис неуморном трудбенику и писцу, Светоме Климентију Охридском; њему, „Цару великоме, Христољупцу Симоуну“, посвећује Јован Егзарк свој састав о постању света који је удесио по Василију Великом, Јовану Златоусту, и Аристотелу Философу, па он и сам, поред државних брига и ратних тегоба, „навикавши сваку књигу прочитати“, бира из толиких списа Златоустових понајбоље и тај зборник (*Златоструј*) преводи на словенски језик.

Ето тако је велики овај владалац разумевао своју дужност: бити вођ и просветитељ народу своме; тако је он који је претписивао мир императорима и сјај-

ношћу својом бацао у сенку стари византиски двор, поштовао науку и просвету!

Јеванђелска ревност Ћирилових и Методијевих ученика, који су тада били учитељи Бугарске, тежња млађанога народа к умној радњи, и овакав пример „књигољубивога" цара — све је то било дигло ондашњу Бугарску на највиши ступањ духовнога јој развитка.

Бугарска је истина изгубила све што је имала на левој обали Дунава, али је она ипак била земља велика: она се пружала од Албаније до Црнога Мора захватајући добре три четврти од Балканскога полуострва. Но јој је недостајала средина. Ту средину Симеун је мислио да нађе у Цариграду, за то се на ново упути к Босфору.

Грци као навлаш подраже Симеуна на рат. Године 912, кад умре цар Лав, пошље Симеун своје људе његову наследнику Александру, да понове пријатељство, но овај их отера, и још се подсмехне и самоме владаоцу бугарскоме. На скоро за тим Александар погине, те царски престо̂ дође малолетном Константину Порфирогениту, а власт управницима. Сва је прилика да у Цариграду никоме тада није било до рата, и да је ласно било обновити пређашње пријатељство, али је Симеун већ био смислио да се бије. Без препрека дође он (у Августу 913 године) под Цариград, и опкопа га, али, не имајући справа̂ за праву опсаду, пусти се у преговоре. Грци радосно приме предлоге мира; Патријар и први великаши с младим царем изађу пред Симеуна; а после тога два

његова сина походе младога цара, и буду лепо прихвиђени и угошћени: све је личило на мир, кад на један мах а преговори се прекину: нису могли да се угоде. Симеун се врати у Бугарску, да се спрема за нови рат. Године 914 уђе он опет у Тракију, и опседне Адријанопољ; опсада је трајала дуго; најпосле, у Септембру 914, варош му се преда, а он, узевши за њу откуп, остави је Грцима, и пође даље.

У Цариграду су се тако исто спремали за одбрану. Царица Зоја, мајка и управница, с великашима у договору, науми да сву снагу истави пред Бугаре. С тога пошљу пуномоћнике у Сирију калифи багдатскоме, и у Африку, калифи керванскоме, да како закључе мир с тим земљама те да буду без бриге од Мале Азије и од Средоземног Мора, па да онда и азиске војске превезу у Јевропу против Симеуна. Две године прођу у овом спремању; најпосле грчке азиске и јевропске војске скупе се на широкој равници код престонице. Попови изнесу пред војску часно дрво, и војници, падајући ничке пред отим крстом, закуну се: да ће изгинути сви један за другога! Лети 917 године крену се војске на север, обалом Црнога Мора; флота, под управом Романа Лакапина, подупирала је суву силу, и превозила храну и друге потребе за војску, а неколико лађа обашка било је послано к Дунаву на сусрет Печењегама као савезницима. Грци прођу и заузму Девелт (Бургас), Анхијал, и Месемврију. На реци Ахелоји (Надирдери?) близу Месемврије, где се спуштају к мору Балкански окомци, сретне

Грке Симеун. Битка буде 20 Августа 917. Симеун је стајао на једном брегу, и управљао бојним деловима војске. Кад су Грци напали, Бугари су се уредно измицали докле нису непријатеља измамили на висове. Сад Симеун опази забуну у непријатељској војсци: главноме комендату грчке војске Лаву Фоки отме се коњ кад је он био сишао да се напије воде; коњ без господара пролети кроз војску, и сви помисле да је вођ погинуо. Симеун знаком устави своју војску, и заповеди да јуриши на Грке, који одмах нагну бегати и распу се куд ко; Лав Фока умакне у Месемврију; друге војводе изгину, а војска се распрсне, што није пало мртво или рањено. Никада дотле, осем Крумових победа, нису Бугари овако потукли Грке. Ова је победа записана у грчким цароставницима као највећа несрећа која је снашла царевину. „Августа месеца двадесетога дана, индикта V, била је битка између Бугара и Римљана (Грка) на Ахелоји, и, по непојмљивим наредбама Вишњега, Римљани су са свом војском (*πανστρατί*) окренули леђа и побегли, и подигао се страшни јаук: сами су један другога убијали, а непријатељ их је сустизао и тукао. Ту је била погибија каква се није догодила од памтивека“.

После ове, овако славне победе, Симеун се прогласи као *Цар и Самодржац Бугара и Римљана*. А да би овој титули прибавио освећење, обрати се римскоме папи, с којим Бугарска тако дуго није имала никаквих односа, и папа му пошље свој „патријарски благослов и круну“ (coronam imperii et patriarchalem

benedictionem). Двор свој уреди он сјајно, и чак, у неким придворним обичајима, уведе грчки језик. (Одабрани Симеунови војници, с позлаћеним и сребрним оружјем, поздрављали су га као цара грчким језиком).

Тако је Симеун наговешћивао да жели подићи ново царство на истоку. „Поднео се био, вели Кедрин, због многих победа над Римљанима, да је већ замишљао да има у својој власти римско царство".

Но Симеун учини нешто што му је било на зло, а не на добро. Место да по трагу разбијених легеона̂ иде правце к Цариграду, он се стане истекар спремати, а за Грцима пошље тек мала одељења војске. И ова одељења, у сукобу с Лавом Фоком, разбију Грке и растерају куд кога.

Симеун, место да се користи оваком слабошћу царства, те да пре свега сврши с Цариградом, науми сада да покори Србију. И доиста војводе његове, лажом и преваром, обезглаве Србе, и поставе им за владаоца Слепога Павла, унука Мунтимирова, који је био велики пријатељ Симеуну (917—921).

Најпосле, године 923, Симеун се већ спреми да иде на Цариград. Још у почетку пролећа пошље војску која је пете недеље поста већ била под Цариградом. Сам он с тешком силом својом кренуо се доцније, али је предвиђао да ће бити тешко само сувом силом отети Цариград, за то је био послао своје људе ка Фатлуму, арапскоме калифи, у Средњој Африци, и понудио му савез. Арапска би флота ваљало да дође под Цариград, а Симеун би га опсео са сува вели-

ком силом. Радећи тако заједнички, они би освојили престоницу и добит би делили: Цариград би припао Бугарима, а шта би припало Арапима није летописац забележио (ако не буде Морија). Симеунови посланици срећно приспеју к Фатлуму; калифа драге воље пристане на савез, и пошље неке своје посланике к Симеуну заједно с посланицима бугарским. Али Калабријанци, вечити непријатељи Арапа, ухвате калифине посланике заједно с бугарскима, и пошљу их у Цариград. Цар Роман се упрепасти кад чује за те преговоре: одмах бугарске посланике притвори, а сарацинске великаше обаспе златом, и одмах их врати натраг те они преокрену мисли свога калифе.

Међу тим је бугарска предња војска већ стојала под Цариградом. Буде бој, и Грци буду растерани, Златни Рог попаљен, и тако се Бугари утврде и наместе у околипама цариградским. Месеца Јула изађе против њих друга војска, но и та буде разбијена.

Тек после тога стигне и Симеун. Он је најпре био узео Адријанопољ, па се, дошавши к Цариграду, уставио код Влахернских вратâ[1], и отпочео опсаду.

После неког времена, домисли се да одгоди за тај мах јуриш на варош, него да се пусти у преговоре: може бити да му је баш тада стигао глас о недаћи преговорâ с Арапима; или су га позивале српске ствари које су му се на један мах на зло окренуле. Било како му драго, тек он поручи у Цариград, да му

[1] Данас *Балат-капуси*, на североисточном углу вароши.

изађу патријар и великаши ради преговарања. Они му одмах дођу. Симеун им каже да је рад састати се са самим царем. Роман се томе обрадује од свега срца. Заповеди одмах да се начини у мору крај брега тврд чардак за састанак. За то време Симеун пошље те се запали црква свете Богородице код „Извора“, као знак да не мисли о миру, или као доказ дивље воље немоћна самовољника. Цар оде с патријаром Николом те се поклони Влахернској Светињи, и „квасећи сузама освећени под, замоли се пречистој Мајци Божјој, да она смекша тврдо и неумољно срце охолога Симеуна, и да га склони на мир. . . . И оградивши се вером, као тврдим оклопом, изиде из цркве. За тим, окружен својим оружоношама, изађе на састанак. Пети дан после тога, 9 Новембра, у четврти са̑т дана, дође и Симеун с великом војском својом. Неки су имали копља и штитове златне, сребрне и бакарне, а сви су били у гвозденим оклопима.

Кад Симеун уђе у средину, међу своје војнике, они га поздраве римским језиком као цара. Сенат и синклит гледаху с бедема шта се чини. Овде цар Роман, продужава Византиски летописац, показа дивну снагу духа, не уплаши се од множине непријатеља нити побеже, већ оде слободно међу њих као међу пријатеље. Ставши први на чардак, он очекиваше Симеуна. Таоци се размене, и Бугари пажљиво прегледе чардак, да не буде какве преваре, или заседе, и тек тада Симеун скочи с коња, попне се на чардак и приђе к цару. По што се поздраве, и упитају

за здравље, почну говорити о миру, и цар рекне Симеуну:

— Ја сам чуо да си ти човек богобојажљив, и добар Хришћанин: покажи делом да си; прекини убијање и проливање крви, утврди мир с нама, Хришћанима, не дај хришћанским рукама да се боје крвљу својих једноверника. . . . За Бога, и ти си човек; и тебе чека смрт, васкрс, и суд. Данас живиш, а сутра си црна земља. Чим ћеш се оправдати за толика убиства пред судијом који не гледа ко је ко? . . . Желиш ли блага? Ја ћу те обогатити: само уздржи руку од мача, замилуј мир и слогу, да би се и твој живот смирио и Хришћанима одуминуле муке“. . . .

Тако је говорио цар. Застиђен таком смерпошћу, и потресен таким речма, Симеун пристане те се углави мир“.

Ово је био велики дан за Симеуна, а можда највећи дан у свој бугарској историји; али ма колико да је ово било ласкаво за самољубље Симеуна и Бугара, опет је главна ствар остала недовршена: Цариград није узет; можда се он надао да се, по покорењу Србије, опет врати на Цариград, али њему не беше суђено да завлада на Босфору. Од тога дана почела је брзо да опада бугарска држава.

Мало пре казано је како је Симеун (917) предао власт над Србијом слепоме Павлу, и како је тај Павле неко време у свему слушао Бугаре, и за то им предао свога рођака Захарију (920). Доцније опази Симеун,

да Павле не ће да буде само бугарски намесник у Србији; с тога се наљути и пусти онога истога Захарију, који је пре радио с његовим непријатељима, али који му се сада морао обрећи да ће га слушати. Захарија збаци Павла с престола, но тек што се дочепа власти, остави Бугаре, и почне се договарати с Грцима. Симеун заповеди својим војводама да каштигују за то Захарију и, тврдо верујући да ће они у том успети, оде да опсађује Цариград (920). Али бугарска војска, која је ушла у Србију, буде побеђена и сатрвена, и Захарија пошље у Цариград оружје и главе од бугарских вођâ.

Кад се Симеун врати у Бугарску, одмах пошље у Србију нову војску и с њом Часлава, Мунтимирова праунука, који је рођен и васпитан у Бугарској. Симеун је спремао Србима страшну освету. Чувши да иду Бугари (мора да је била велика војска), Захарија побегне у Хрватску. Бугари на граници српској поруче српским жупанима да дођу и приме новога владаоца Часлава, а закуну се да никаква зла не мисле. Жупани дођу, а Бугари их похватају и окују, па онда уђу у Србију, вели Константин Порфирогенит, и „почну робити Србе од малога до великога, и одводити у Бугарску; само су се неки избавили побегавши у Хрватску; те тако земља српска остане пуста“.

Ове ствари уплету Симеуна у рат и с Хрватима. Покоривши Србију, он је јемачно зажелео да покори и Хрватску, те тако да се пружи чак до мора Јадранскога, и да спречи Србе одупирати му се уна-

предак. Бугарски војвода Алоготур уђе у хрватске земље. Но Хрвати, у својим планинама, дочекају га, разбију, и сатру му сву многобројну војску.

Осем тога, срећа иначе изневери Бугаре, — 27 Маја 927, умре Симеун, и сви планови његови падну.

Симеун је управљао Бугарском 39 година. Његова је влада најлепше доба у Бугарској историји. Он је велик својом племенитом тежњом ка просвети словенскога народа; мисао Ћирила и Методија нашла је у њему најревнијега вршиоца. Радовима од његових трудова користио се кроз векове, а користи се и данас, сав православни свет словенски. Симеун је изнео на видик велику снагу бугарске државе; но у борби с Маџарима изгубио је оно што је Крум био стекао на северној страни Дунава; у борби с Грцима оставио је посао недовршен, и није поставио бугарског царства на место византиског, а у борби са Србима и Хрватима пролио је без невоље много крви, и распалио међу Србима и Бугарима народну мржњу.

САЛАДИН

СУЛТАН МИСИРСКИ И СИРИСКИ

(рођ. 1136 а умрьо 1193)

Докле су јевропски Хришћани трчали као сумануте и као прави варвари на исток, дотле се тамо находио један владалац који им је, победивши њих, показао шта је то права побожност, племенитост, и мудрост.

Тај је владалац Саладин, султан Мисира и Сирије.

Као Курд пореклом, он је дошао на владалачки престô само својом храброшћу, и мудрошћу у свом поступању. Он се први пут одликовао као војник у војсци *Норадина*, владаоца Сирије и Месопотамије, доцније је изишао тако на глас да га је Норадин, кад му се *Адад*, калифа Фатимоваца из Мисира, замолио за помоћ, послао с војском као најспособнијег међу својим војводама. Дошавши у двор ка Ададу, Саладин постане везир и војвода над војскама. Кад Адад умре, онда се Саладин прогласи као суверен у Мисиру, и управљао је тако мудро и тако благо, да је једва ко и опажао да је он отео тај престô на ком

седи. Кад Норадин умре мало после Адада, онда се Саладин огласи за тутора сину овога владаоца. Још је почетак његове владе обележен корисним установама: он је укинуо грозну грабљивост Чивута и Хришћана који су закупљивали државне приходе, а и у службама нотарским.

Давши доста мудрих закона, он покори Асирију, Арабију, Персију, и Месопотамију, па се упути к Јерусалиму који је рад био отети од Хришћана. ***Ренод Шатиљон*** прими с највећим презирањем посланике, које му је овај музломански владалац послао, да иште неке заробљенике; Саладин се зарече да се освети за ту увреду, и потуче се с Хришћанима 1187, код Тиверијаде. Срећа му помогне те победи, зароби многе врло знатне људе, па и самог ***Гуја Луцињана***, краља Јерусалимског. Заробљени владалац, који се надао само смрти, зачуди се кад види да с њим Саладин поступа не може бити лепше, онако како данас поступају најчовечније војводе. Победилац му понуди купу пића које је разлађено у леду. Крањ се напије, па онда хтедне наздравити Реноду Шатиљону; али се Саладин био већ зарекао овога да каштигује, и, показујући да се уме светити онако исто као и праштати, одвикари му главу једним ударцем. После неколико дана, Саладин дође пред Јерусалим, који се преда на уговор, 2 Октобра те исте године. Ту се показао племенит од више начина: допустио је жени Луцињановој да иде куд хоће; а од Грка који су боравили у вароши није тражио никаква откупа. Кад је

улазио у Јерусалим, многе су жене излазиле пред њега и падале на колена молећи га која за мужа, која за сина, а која за оца, који су сви били у оковима. Он све те људе поотпушта с таком племенитошћу каква није дотле виђена у томе делу света.

Како је вера била узрок свима овим ратовима, то је и Саладин показивао по нешто од оне опоре нетрпљивости којом су се одликовали Хришћани: он је осудио оне између њих које је био заробио да сами ружичном водом оперу мошеју која је била претворена у цркву. У њој он после намести дивотну предикаоницу, на коју стави овај запис: *Краљ Саладин, слуга Божји, постави овај заиис ио што Бог узе Јерусалим рукама његовима.* За тим уреди мусломанске школе. И ако је веома био пријатељ вери Мухамедовој, опет је и источним Хришћанима додао цркву *Христова Гроба*, с тим јединим условом, да хаџије улазе у њу без оружја, и да плаћају неку малу таксу.

Он је ослободио много хиљада сиромаха од оне таксе која је уговорена на предаји, дао је из своје благајнице што треба за болеснике, и платио сам својим војницима откуп за сваког хришћанског војника.

Међу тим је глас о његовим победама био престравио Јевропу: Папа Климентије III покрене против њега Француску, Енглеску, и Немачку. Хришћани, који су се били повукли у Тир, добивши велику помоћ, опседну варош *Сенжандакру*, потуку Муслομане, освоје, 1191 године, ову варош, и Кесарију и

Јафу, на очи Саладину. Већ су се спремали да опседну и Јерусалим, кад се неслога проспе међу њима те краљ Енглески Рихард морадe 1192 уговорити са султаном примирје на три године и три месеца. И тада Саладин остави Хришћанима да слободно уживају приморје од Тира до Јопије. Султан није живео дуго после овога уговора. Умрьо је у Дамаску 1193, кад му је било 57 година, од којих је провео 24 као султан Мисира, а 19 као владалац Сирије.

Саладин је још славнији својим поштењем и својом човечношћу него што је својим јунаштвом. Он је свакога четвртка, окружен кадијама, држао свој диван, било то у вароши, било у војсци. У друге је данė примао молбе, тужбе, писма, и расправљао друге хитне послове. Свак, ко био да био, велики и мали, стар и млад, musloman и немусломан, излазио је пред њега слободно. Његовог синовца *Теки-Едина* оптужи један човек суду, и Саладин га натера да оде на рочиште.

Неки *Омар*, трговац из Аклата, вароши независне од Саладина, против самог овог владаоца дâ тужбу Јерусалимскоме кадији, због неке робиње које је наследство тражио он, а султан га је био присвојио. Упрепашћен судија допадне Саладину, и запита шта да ради? — *Оно што је право*, одговори султан. Он дође на рочиште, брани се, и одбрани; па, не само да не каштигова трговца за ту дрскост, него га богато обдари баш за то што је тако лепо мислио о њему да га је тужио самом његовом суду, не бојећи се да ће га суд одбити. Његови су поданици познавали ње-

гову доброту па га и нису често узнемиривали својим свађама. Једном беше владалац овај, после дугог рада са својим емирима и министром, отишао малко на страну да се одмори. У то дође један роб и замоли да му се пожали. Саладин му рекне да дође сутра:

— *Моја ствар*, одговори роб: — *не може да чека*, и баци му своју молбеницу готово у очи. Султан се мирно сагне, дигне молбеницу, прочита је, нађе да је путна, и учини што је тражио.

Смерност овога владаоца даје историји једну од оних ретких чињеница, које би Плутарко на сваки начин прибрао. Два се Мамелука посвађају близу њега, и један од њих потегне другога својом папучом. Овај врдне, и папуча удари султана; а он, чинећи се невешт томе, окрене се на другу страну, божем да нешто каже своме војводи, само да не би морао каштиговати онога који је ово нехотице учинио.

Овај Философ Владалац имаћаше прави појам о људским величинама: он је рад био да се држи, пред његовим вратима за време његове последње болести, место заставе ратне, она у којој ће се он укопати. Онај који је држао ову мртвачку заставу викао је иза гласа:

— *Ево шта Саладин, победилац истока, доноси из својих освојења!* Тестаментом својим наредио је да се дâ милостиња под једнако сиротињи мухамеданској, јеврејској, и хришћанској. Овим је хтео показати да су сви људи браћа и да, кад се помаже, не треба гледати шта ко верује, него шта ко пати.

КРАЈ II-ОЈ КЊИЗИ

XII

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1879

XII

ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

ИЗ СВИХ НАРОДА

КЊИГА ТРЕЋА

САБРАО И УРЕДИО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ

БЕОГРАД

ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1879

Где је шта

—

ЖИВОТИ И ДЕЛА ВЕЛИКИХ ЉУДИ

СТЕВАН НЕМАЊА И СВЕТИ САВА

(од 1113 до 1236 године)

Задруга је школа за многу врлину у српском народу; њен обим и утицај још није потпунце осветљен нити процењен; шта више, има законодаваца који не признају дање може и бити међу оцем и синовима. Али је ми — и након седам стотина година — видимо и признајемо у најсјајнијем облику међу Немањом и његовим сином Растком, међу Светим Симеуном и Светим Савом. Њих двојица су сретна задруга у сваком раду за свој народ, за своју отаџбину.

За то и хоћемо њихове животе и дела да причамо уједно; да причамо о оцу и о сину, као о једној снази која је створила толико делâ угодних Богу а корисних народу.

Стеван Немања родио се 1113 године у месту *Рибници* (данашњој Подгорици), у Зети, и ту је најпре крштен у латинској цркви. А чим се отац његов вратио у своје стôно место *Расу*, Стеван је крштен

изнова у цркви светих апостолâ Петра и Павла (не далеко од Новог Пазара, идући на север).

У Стевана је било три брата, сва тројица старија од њега. Они су се звали: *Завид*, *Срацимир*, и *Првослав*. Завид је живео на *Лиму*; Срацимир на *Морави*, а Првослав у *Будимљу*.

Жени Немањиној било је име *Ана*.

Као део очевине, Стеван је добио од оца свога: *Топлицу*, *Ибар*, и *Расину*, а то је од прилике земља између *Сталаћа, Копријана* (данашњег Прокупља), *Звечана*, и *Ђакова* (планине).

Доцније, цариградски цар *Манојло* путујући по својој царевини, приспе у Ниш, и ту поручи Немањи да му дође на састанак. Познавши се са Стеваном, и желећи живети у пријатељству с младим суседом својим, цар му поклони од своје земље *Дубочицу*, а то је данашњи *Лесковац* и његова околина. Већ и тиме Стеван је постао одличнији међу браћом својом, и то га је храбрило да се прихвати рада који је доцније њега осилио и прославио а српске земље ујединио.

Немања је био човек веома побожан, и такав који мисли шта од шта бива. Да подмири осећање своје душе, и да учини оно што је било потреба његовоме народу, он је почео зидати цркве, манастире, и друге задужбине. Прво је подигао цркву *Светој Богородици*, у Топлици, на реци *Косаоници;* за тим манастир *Св. Николи*, према ушћу реке *Бањске*. У првој задуж-

бини биле су калуђерице које су стојале под надзором жене Немањине *Ане;* а у другом калуђери[1].

Чинећи то, што је било по вољи народу, он је излазио на глас, а кад се још познао и спријатељио с грчким царем, онда је већ могао бити и опасан браћи својој. Браћа су с тога била срдита на њега, па га једном упитају:

— Зашто дижеш толике задужбине без договора с нама; зашто чиниш више него ми?

— *Ми смо, истина, браћа,* одговори Стеван: — *али ја што радим радим на својој очевини; и ви на вашој очевини чините што вам је воља.*

Њима то није било доста; него га зовну божем на договор, па га свежу, окују у гвожђе, и затворе у некакву пећину. Срећом се Немања избави из тога затвора, и опет заузме своје земље. Видећи се у слободи, навали зидати манастир Св. Ђурђу у Раси (Ђурђеви Ступови, код Нова Пазара), што се био заветовао светитељу још док је био сужањ браће своје.

Али браћа и други незадовољници не клону духом. Они се скупе у земљи грчкога царства, и најме војника Грка̂, Турака̂, и Фруга (Франака). Сва та сила пође на Немању преко Косова низа Ситницу, и дође до места *Пантина.* Немања их је очекивао у околини *Звечана.* Пошто се од свег срца замолио Богу и заштитнику своме Светоме Ђурђу, он се пусти у

[1] Од прве цркве стоје данас веома порушене развале, а друга се добро одржала. Код ове последње укопани су јунаци који падоше на Куршумлији у рату 1877 и 1878 године.

бој с нападачима. Отпочињући битку, Стеван викне својим војницима:

— *Што видите да чиним ја, оно чините и ви!* па полети на противнике. Битка је била веома крвава; мноштво непријатељâ падне на бојном пољу, а двојином се толико подави у Ситници. Ситница је прогутала и Завида, најстаријег брата његовог.

Победом овом Немања се утврдио у земљи својој; политичких противникâ унутра више није имао, те је за то могао с већом снагом уништавати јерес и ширити православну веру. А у овом послу Немања је поступао овако: Примајући тужбе против онога што чине јеретици, он призове архијереја *Јевтимија*, и с њим велики сабор, где се најпре отвори спор с јеретицима које је желео путем убеђења вратити у заједницу с црквом. Кад мирним начином није могао то да учини, дигао је на њих оружје, и многе је каштиговао, неке протерао из своје земље, а начелнику и учитељу њином одсекао је језик, књиге пак њихове сажегао је и запретио да се више не помиње име њихово.

Ма колико да ове мере нису за правдање, онда су оне биле са свим обичне.

После тога, Немања дигне војску (1160—1173) да освоји „своју дедовину“, место рођења свога, и тада заузме *Зету с градовима;* од Рабна (Арбанашке) освоји оба *Пилота* (планински крај међу Призреном, Скадром, и Зетом); и градове: *Дањ*, *Сардоникију*, *Дривост*, *Росаф* или *Скадар*, *Свач*, *Уцињ* (Льцинь),

славни град Бар, и *Котор*. У овом последњем граду Немања сазида себи дворе, а све друге градове опусти.

Ето то су добици које је Стеван стекао својој држави првим ратом који је водио да рашири своју државу на зетску страну, где му је било место рођења, и дедовина.

Међу тим је био умрьо цар Манојло, пријатељ Стеванов, и настао цар *Андроник Комнен*. Византињани су већ говорили да је Немања „човек немирна и несита духа, да се посилио те са свих страна удара на земље њихове." Андроник дакле дигне војску да укроти овог силног жупана. Да би се одупрьо Грцима у овом рату, Стеван се сложи с угарским краљем Бељом III, и године 1184 дођу заједно до града Средца (Софије). Одатле се Беља врати у своју земљу, а Немања продужи рат, и освоји *Перник* (на Струмици више Радомира), *Стоб* (на Рилу јужно од Дубнице), *Земун* (на десној обали Струмице, 2 миље северно од Ћустендила), *Велблужд* (Ћустендил), *Житомитски* (око Егри-Паланке), *Скопље*, *Лешки* (2 сата од Тетова низ Вардар), *Градац* (негде око Качаника), *Призрен*, *Ниш*, *Сврљиг* (на Тимоку више Кнежевца), *Равни*, и *Кожељ* (на север од Кнежевца).

Уз те градове иду и области: *Нишка*, *Липљан* (Косово), *Морава*, *Врање*, *Призренска област*, *Горњи Полог* (нахија гостиварска), *Доњи Полог* (нахија тетовска), *Патково* (нахија ђаковичка), *Хвосно* (крај где су Дечани, Пећ, и Хвостанска Студеница), *По-*

дримље (нарочито источна страна Белог Дрима у призренској наији), *Кострц* (на ставама малог и великог Истока, одакле се ова вода зове Бели Дрим), *Дршковина* (по сьој прилици негде у Чечавици), *Ситница*, *Лаб*, *Дубочица*, *Ушка* (негде Врањи и Морави на северу а Дубочици на истоку), *Поморавље*, *Загрлата*, *Левач*, и *Белица*.

У свим тим градовима и областима, веле летописци, Немања је угасио име грчко да се већ више никад не помене.

Желећи у земљи својој утврдити једну веру, и тога ради гонећи све који нису православни, па наравно и католике, Немања је више пута имао сукоба и с Дубровником; али је године 1186 углавио с Дуброчанима мир, којим су бачене у заборав све узајамне штете Дубровчана и Хумљана, и остављена им слобода да тргују по држави Немањиној.

Шафарик тврди да је Немања 1169 године завладао и Босном, и поставио својега жупана да управља њоме.

А сва је прилика да су Хум и Требиње били Немањина старина, и да је он владао у њима и пре него што се попео на очин престо у Раси.

Године 1189 спремао је трећу крсташку војну немачки цар Фридрик Барбароса. Да не прође као претходници му, он пошаље најпре посланике у Угарску, у Цариград, и у Азију, па и у Србију и Бугарску, да приправе пут и обезбеде пролазак војсци. Немања, на таку пажњу цареву одговори другом:

пошље у Немачку своје људе, који јаве цару како се њихов господар радује цареву доласку, и да се у своме главном граду Нишу спрема за дочек крстоношке војске.

Кад Фридрик, идући од Браничева, наступи на земље Немањине, дочекају га у граду Равном, данашњој Ћуприји, Немањини посланици, и увере о пријатељском расположењу и услугама.

Немања, и брат му *Срацимир*, сјајно дочекају цара у Нишу, угосте га дивно и обдаре њега и многе кнезове који су ишли с њиме, а понуде цару и своје војске у помоћ против Грка, од којих недавно бејаху освојили сву земљу до *Средца* (Софије).

Крсташи се особито хвале гостољубљем српским у тој прилици, а наши летописци тврде да је цар тада допустио Стевану Немањи да се може звати краљем српским, пошто се у то доба држало да титулу краљевску може дати само римски папа, или немачки цар.

Осем поменутих досад богомоља, Немања је чинио прилоге: великој цркви јерусалимској; цркви Јована Претече; цркви апостола Петра и Павла, у Риму; Светоме Тодору, у Пустињи; Светоме Николи, у великоме Бару; Светој Богородици, у Цариграду; Св. Аранђелу у Скопљу подигао је нову цркву; а тако исто и Св. Пантелији, у Нишу.

Но најлепша од свих задужбина Немањиних јесте црква Студеница, на десној страни реке Студенице, у данашњем чачанском округу, коју је он назвао ве-

ликом Лавром. Богомољу ту градио је он у част светој Богородици, и наменио је за свој укоп, за вечиту кућу костима својим.

После оволикога и овакога рада, биографи Немањини овако о њему веле:

„Сам правоверан, научио је и друге правој вери; цркве је осветио, намастире саздао; светитеље слатко слушао, свештенике поштовао, а према духовницима био смеран и љубаван. Очајницима *он* је био нада; саморанима заступник; сиромасима хранитељ; наге је примао и одевао; сирочад васпитавао, удовице заклањао; чинио је сваком шта је ком требало; дужнике одуживао, сужње ослобођавао; слепима, хромима, глувима, немима и немоћнима био је права мајка; једини Бог зна, а и од људи се сакрити не може, колико се старао о нама, о људскоме незнању, овај свети човек, господин наш и учитељ. Био је мудар као Соломун, кротак као Давид, а благ као Јосиф."

Немања је имао три сина: *Стевана*, који је доцније прозван *Стеван Првовенчани*, *Вукана*, и *Растка*.

Синове своје Стеван је васпитавао веома марљиво, „у сваком благоверју и чистоти", веле летописци; али су родитељи најмлађега — Растка — миловали преко мере, јер је дете „изредним разумом својим веселило оца својега и матер". Великаши, доглавници Немањини, гледајући на Растка, говорили су међу собом:

— Овај ће у свему претећи браћу своју!

А и био је дечко образан, весео, напредан у науци, и диван разумом својим још у раним годинама.

Кад му је било 15 година, родитељи му оделе један крај у својој држави, где би он могао, подаље од оца, веселити се с младићима, врстом својом. Али је Растко, окусивши сласти од читања књига, волео учити се и размишљавати него гостити се, веселити, и проводити. Још тада се почео јављати онакав какав ће бити свега свога потоњега века.

Књиге је читао непрестано,
У цркву је ишао врло уредно,
Постио се вољно,
Од узалудне беседе и беспутна смеха клонио се,

А ружних речй, и галатних младићских песама које душу слабе, трпети није могао.

Био је благ, кротак, свакоме услужан, сиротињи пријатељ; а духовнички је чин толико поштовао да су му се дивили и сами родитељи његови.

Кад му је било 17 година, родитељи су већ помишљали да га жене, али је Растко баш тада гледао како би се измакао из света, и отишао Богу на службу. Једном, кад се он налазио у дому родитељском, дозван женидбе ради, и кад је њега ради била велика радост и гозба, дођу из Свете Атонске Горе неки духовници да просе милостињу у оца његова. Међу њима био је један калуђер родом Русин. Растко стане питати овога на само како је у Св. Гори? И

духовник му исприча све како се тамо живи и шта се ради. Саслушавши речи духовникове, младић рече:

— Бог те је, оче, послао да ме утешиш у мојој жудњи; благо и преблаго онима који проводе тај мирни и тихи живот. Али како бих, оче, могао ја побећи одавде и сподобити се тога анђеоскога живота? Помишљао сам да бежим, али пута не знам, те ће ме отац, као што му се може, наскоро стићи и вратити, и тако ћу оца увредити, себе осрамотити, и доцније се већ не могу измаћи из овог места.

— Чедо моје, одговори му старац: — душа је твоја пуна љубави према Богу, зато и изврши што желиш, а ја ћу жељи твојој бити слуга, и одвешћу те до Свете Горе, само да ми је коњ да можемо брзо бегати.

— Боже, теби хвала! рече Растко, чувши да се старац прима да га одведе: — а тебе, оче, нека сам Бог благослови, што си обрадовао душу моју.

Сад Растко уреди све што треба за пут; па онда оде оцу и мајци и замоли их да га пусте неколико дана да лови јелене по планини. Отац, чинећи му свакад по вољи, рече:

— Иди, сине, слободно, и Бог нека благослови и исправи пут твој!

А мати, загрливши га и пољубивши, дода:

— Само се брзо врати, чедо моје драго!

Растко оде. Једне од својих људи пошље да хајкају, друге, који су остали с њим, почасти и напоји

тако да сви поспе, а он се тада с духовником искраде и побегне пут Горе Свете.

Други дан, другови његови опазе да њега нема; нема ни духовника Светогорца, који је у вече био, а нема ни неколико верних његових слуга.

Врате се и кажу оцу да му је син оставио свет и отишао за Христом. Родитељи му се престраве кад то чују, и одмах помисле у себи:

-- То је масло онога калуђера Русина. Сав је двор Немањин био у тузи и жалости; народ је са свих страна долазио на жалост ојађеним родитељима. Докле Немања једном викне:

— Не бојте се; не ће пропасти син мој; Бог, који ми га је дао, вратиће ми га, и ја ћу се наситити љубављу чеда свога!

Одмах дозове једнога свога војводу, па му рекне:

— Знаш како гори срце за чедом својим; ако си икад какво добро примио од нас, сад нам га врати. Трчи, стигни, врати нам сина, и умири срце моје, а матери му ослободи душу од смрти!

Даде му пратњу на коњма силним, написа писмо управнику Солунске области, да врате Растка и из саме Свете Горе.

Војвода дојезди у чувени град Солун, и преда писмо управнику. Овај опет напише друго писмо Проти Светогорском да он, ако буде тамо син великога Српскога Жупана, одмах га врати к оцу његову, да се не поремети пријатељство с овим владаоцем, те да се не изроде велике неприлике.

[illegible] Немањин [illegible] у Свету Гору [illegible] [illegible]:

— Где је тај [illegible] такав и такав властелин!

И кажу му да је [illegible] такав властелин [illegible] у [illegible] манастир [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Св. Пан-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: [illegible]

— [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] за [illegible] [illegible] [illegible]!

Војвода му за то испричи тугу у којој су [illegible] родитељи; каже му какву су му заповест дали. И тако [illegible] [illegible] управљати [illegible] а овај опет Прети Светогорскиме да му сина врати.

— Драги! рече Растко: — остави ти мене на миру. тебн ће то моћи; и ода иди га утеши да се не жалости, а и ја ћу му писати да измени мисли своје о мени.

Господине мој, одговори војвода: — не чини таква разговора ни молбе к мени, слузи своме. Господар мој, отац твој, поуздао се у ме да те вра-

тим, и да смо те затекли већ у чину, било би друго, а кад је Божја воља да буде онако како желе твоји родитељи и браћа, како ја смем радити другојачије? За то и не помињи такве мисли и намере него хајде с нама весело; не ћеш ли, о тешко мени! не могу ни да изговорим, али се оца твога бојим. Мораћу те везати, и повести на силу: таку имам заповест!

Видећи младић да ће га силом вратити, да му нико не може помоћи, пошто је и управник писао Проти за њ, рече:

— Па што му драго; сутра ћемо се вратити, али бар да се вечерас прочастимо!

За тим замоли игумана да се зготови вечера, те да се са војводом и његовом пратњом провеселе у вече.

После те вечере настане у цркви богомоља; војвода и пратња му, да не би из очију изгубили Растка, оду сви у цркву. Богомоља се продужи, те они, уморни од пута, задремљу. Тада се Растко полагано измакне с једним духовником, и оде на велику манастирску кулу, ту се затворе, и ту га овај духовник постриже, и обуче га у духовничко одело.

Кад се богомоља сврши, и Срби виде да Растка нема, нададу вику: где је? и стану нападати на игумана и туђи калуђере. Тада ће војвода уставити ту свађу, и рећи игуману и духовницима:

— Оци часни, шта то учинисте од нас! Ми поштујемо чин ваш, и кротки смо према вама, а ви

литви. Све је мисли своје био свео у једну мисао: да угоди Христу, и да спасе душу своју.

А шта ради отац његов?

Примивши од војводе Растково одело, косе, и писмо, родитељи су горко плакали за сином својим, за тим су се завили у црно они и слуге њихове, па и сви одабрани људи у држави њиховој; у црквама су се држале молитве, а прости су људи спевали песме у којима су причали одлазак овога богољубнога младића.

Најпосле се стишају и почну разборитије говорити:

— Бог нам га је дао, Бог и узео: нека буде у свем воља Божја! После тога му напишу писмо, да би им дошао који пут само да га виде, па опет нека се врати. Уз то су му слали силно благо да му ништа не би оскудевало, ни њему ни онима који долазе к њему.

Сава пак, после неког времена, с допуштењем игумна и браће, пође из Ватопеда те походи све манастире светогорске и све самотне пустињике, па се опет врати у Ватопед. Иза тога Сава зажели да се удали у самоћу, и да се испашта онако као испосници које је на своме путу видео. Али му игуман не допусти, и он се покори и смири. Но сад му је у срцу тињала тајна жеља да оде на Исток, на гроб Божји, и да види и поклони се свим светим местима.

Што је од родитеља примао новаца, то је све, идући бос по Св. Гори, раздавао манастирима и пу-

стињицима. Он је, веле летописци, као сунце, обасјавао све горе и брда. Многа је добра починио он у Св. Гори.

А како је живео Сава у Св. Гори? Дању је радио и помагао браћи, а ноћу се молио толико као да није био од меса и костију него од туча. Метанијама његовим није било броја! Хранио се сухим хлебом и водом; врло је ретко окушао вина и уља (зеитина), у очи недеље свакад је остајао будан докле не огрије сунце. Зими је ишао веома лако одевен, и бос. Од тога му је кожа тако ојачала да је могао без бојазне ићи по најоштријем камењу. У свем је Сава био дика, понос и углед свим испосницима светогорским.

А и у отаџбини његовој многи су, угледајући се на њега, пошли његовим путем множећи чете светих Божјих угодникâ.

Опет му, после дужег времена, пише отац, и шиље новаца, црквених судова, и других утвари, и коњâ за манастир, молећи га да дође у отаџбину. Сава разда ком је шта миловао, па тим новцем озида цркву рођењу Св. Богородице, на исток од велике ватопедске цркве, на граду; другу опет начини св. Јовану Златоусту, а велику цркву ватопедску покрије оловом; најпосле сазида у градићу цркву св. Преображењу, и све те цркве украси и напуни свачим што им је требало.

Док се Сава бавио тим побожним делима, дотле отац његов испроси за сина свога Стевана (Првовенчанога) Јевдокију, ћер Алексија Анђела Комнена,

литви. Све је мисли своје био свео у једну мисао: да угоди Христу, и да спасе душу своју.

А шта ради отац његов?

Примивши од војводе Растково одело, косе, и писмо, родитељи су горко плакали за сином својим, за тим су се завили у црно они и слуге њихове, па и сви одабрани људи у држави њиховој; у црквама су се држале молитве, а прости су људи спевали песме у којима су причали одлазак овога богољубнога младића.

Најпосле се стишају и почну разборитије говорити:

— Бог нам га је дао, Бог и узео: нека буде у свем воља Божја! После тога му напишу писмо, да би им дошао који пут само да га виде, па опет нека се врати. Уз то су му слали силно благо да му ништа не би оскудевало, ни њему ни онима који долазе к њему.

Сава пак, после неког времена, с допуштењем игумна и браће, пође из Ватопеда те походи све манастире светогорске и све самотне пустињике, па се опет врати у Ватопед. Иза тога Сава зажели да се удали у самоћу, и да се испашта онако као испосници које је на своме путу видео. Али му игуман не допусти, и он се покори и смири. Но сад му је у срцу тињала тајна жеља да оде на Исток, на гроб Божји, и да види и поклони се свим светим местима.

Што је од родитеља примао новаца, то је све, идући бос по Св. Гори, раздавао манастирима и пу-

стињицима. Он је, веле летописци, као сунце, обасјавао све горе и брда. Многа је добра починио он у Св. Гори.

А како је живео Сава у Св. Гори? Дању је радио и помагао браћи, а ноћу се молио толико као да није био од меса и костију него од туча. Метанијама његовим није било броја! Хранио се сухим хлебом и водом; врло је ретко окушао вина и уља (зеитина), у очи недеље свакад је остајао будан докле не огрије сунце. Зими је ишао веома лако одевен, и бос. Од тога му је кожа тако ојачала да је могао без бојазне ићи по најоштријем камењу. У свем је Сава био дика, понос и углед свим испосницима светогорским.

А и у отаџбини његовој многи су, угледајући се на њега, пошли његовим путем множећи чете светих Божјих угодникâ.

Опет му, после дужег времена, пише отац, и шиље новаца, црквених судова, и других утвари, и коњâ за манастир, молећи га да дође у отаџбину. Саваразда ком је шта миловао, па тим новцем озида цркву рођењу Св. Богородице, на исток од велике ватопедске цркве, на граду; другу опет начини св. Јовану Златоусту, а велику цркву ватопедску покрије оловом; најпосле сазида у градићу цркву св. Преображењу, и све те цркве украси и напуни свачим што им је требало.

Док се Сава бавио тим побожним делима, дотле отац његов испроси за сина свога Стевана (Првовенчанога) Јевдокију, ћер Алексија Анђела Комнена,

синовца цара Исака, и одреди да му Стеван буде наследник.

Разабравши за то, Сава на ново напише оцу своме писмо, и позове га да дође у Свегу Гору, пошто већ има на ком да остави владу и државу.

Немања сада, примивши синовље писмо, раздраган до дна срца свога, благодари Богу што је дочекао да га на тај свети пут позива рођени син његов: сазове своје начелнике, војводе, хиљаднике, стотинаше, племиће велике и мале, и друге одабраније људе на велику скупштину. Међу тим сам лично ослободи многе сужње, а сиромашнима, и кљастима дâ свакој велику милостињу. На скупштину дође он са својом женом, са синовима, и с владиком Калиником. Ставши међу скупштинаре, заповеди да се прочита Савино писмо, после чега узме реч сам и отпочне овако:

— Светитељи, другови, браћо, и синови моји!

Ви сви знате како сам ја до сада живео с вама, како сам свакога од вас као сина хранио, као брата љубио, као друга примао; све сам вас васпитавао као своју децу, па то чиним и данас, и да сам вас научио како да се држите православне вере. Знате како сам ја, Божјом помоћу, постао владалац ваш, и какву сам исцрпену у почетку застао нашу земљу, па се, хвала Богу и светој Богородици, нисам полењио нити се одморио докле год нисам све довео у ред, и док нисам државу увећао и у ширину и у дужину, као што и сами видите. И данас молим свакога од вас да држите веру у свету једносушну и нераз-

дељну тројицу; веру у којој сам и крштен, и да је сачувате чисту од јереси коју смо прогнали између нас; и да не заборављате науке и закона који сам ја поставио. Држећи се тога, имаћете помоћника Бога, свету Богородицу, и моју ако и грешну молитву. И ономе кога ја место себе поставим да вам заповеда по Богу и по љубави вашој, молим да будете верни и послушни онако као мени. Црквама и служитељима њиховим да указујете онаку почаст какву сте видели да указујем ја.

Слушаоци, не знајући шта намерава „самодржац“, чудили су се и дивили у себи.

— Драга и Богом дарована ми скупштино, чусте шта ми пише син мој из Свете Горе.Ваља ми ићи к њему. Доста ми је било весеља с вама, доста власти земаљске, доста славе ратне, доста гозбе за богатим трпезама. Него вас молим, драга моја чеда, пустите данас мене, господара свога, с миром, да виде и моје очи своје спасеније, и да стигнем у пустињи сина својега!“

Ово груне у скупштину као гром. Са свих страна зачу се јаук, плач, раздирање хаљина, и молбе:

— Не остављај нас сироте, господине, оче, и учитељу наш! Ти си нас просветио, ти си нас научио; другога господара и оца ми не познајемо осем тебе, господару наш!

Стеван их утиша и утеши:

— Зашто толико плачете те слабите и моју душу? Чусте шта ми пише син. Морам ићи да га видим.

Молим вас, успокојите утробу моју! Не кратите ми ињи; јер више не могу да трпим а да не видим сина својега!

Кад он то изговори, онда му рекоше доглавници:

— Нека буде воља Божја! али ако си науман да узмеш на се крст Христов, онда те молимо седи у своме манастиру, да бисмо ми имали утехе гледајући часни образ твој; а и зашто као туђин у туђини да умреш, и још у пустињи?!

Сад Немања призове сина свога Стевана, и показујући га скупштини, рекне:

— Ево овога имајте место мене. Он је никао из утробе моје; њега посађујем на престо̂ владавине коју ми је Христос даровао. И узевши га са свеосвећеним владиком Калиником и другим великашима одоше у цркву Св. апостола Петра и Павла. Кад се сврши служба и молитва, отац самодржац и владика благословише крстом главу Стевана као *Великог Жупана и самодржца све српске земље;* ту му се сви поклонише и повикаше: *„За много година, да Бог да“!*

Предавши тако престо свој сину, и благословивши га, отац му ово изговори:

— Чедо моје мило, престо̂ овај даровао је мени цар небесни, а ја га никаквом силом својом не бих могао отети. Буди благословен на њем и ти, сине мој! И благословена нека су на њем, по теби, твоја чеда, по њима све племе твоје до века. Нека ти је на њему помотњик Господ и Бог мој; нека је он с тобом кад ходиш, кад лежеш, и устајеш; нека је Господ Бог

мој вођ војскама твојим као што је био мојим; и да ти се поклоне синови оца твога, пошто је тебе вишњи благословио!

За тим призове другога сина свога, Вукана, благослови га, и намести за великог кнеза у дѣлу земље коју му беше оделио. И поставивши преда се оба сина своја рече им:

— Синови моји! законâ мојих не заборављајте; и речи моје нека чува срце ваше.... Љубите брат брата и никад се ни око чега не свађајте. Овоме старијему, кога и Бог и ја посађујемо на престô мој, ти се покоравај, и послушан буди; а ти, Стеване, владајући, немој ни у чем да увредиш брацу свога, него га поштуј. Ако узаслушате мене, уживаћете земаљска блага, ако ли не послушате мене, оружје ће вас појести оба!

После тога је настала велика заједничка гозба. Немања, видећи да су совре постављене, рекне скупштинарима:

— Ходите, пријатељи, браћо, и синови драги; ходите да се сви заједно провеселимо последњи пут за месном совром, а после ћу ја оставити месо, нити ћу икад више сести с вама за месну̑ трпезу. И посадивши до себе сина свога Стевана, и владику Калиника, отпоче гозбу.

После гозбе, изнесени бише многи дари, те дарова стари владалац свакога према чину, годинама, и заслузи.

За тим рече:

— Мир ви буди, властели моји и бољари; мир ви буди, младићи, које сам васпитао још од малена; мир ви буди свима! Благодет Господа нашега Исуса Христа, љубав Господа, и учешће Светога Духа нека буде са свима вама. Амин.

И с тим отпусти народ.

Пошто се то сврши, рече он владици Калинику:

— Е, сад доврши и ти оно што ти Господ заповеда, и што ја желим. Светитељ, певајући црквене песме, узе ножице, постриже га, и надеде му име *Симеун Монах*, 25 Марта, на Благовести 1196, после пуних 37 година његова владања.

И жена његова Ана, бивша госпођа све српске земље, покалуђери се тај исти дан, и доби име *Анастасија*.

Кад се то изврши, Симеун дође у манастир Студеницу, а госпођа Анастасија оде ка светој Богородици у Расу.

Из Студенице Симеун јави писмом сину своме Сави, да се покалуђерио, и да жели доћи к њему у Свету Гору. Сава се томе јако обрадује; отпише му на писмо, и позове га да дође.

Кад Симеун већ науми да иде, призове к себи оба сина своја, и властеле, и бољаре, па их по други пут благослови, и узевши доста злата, и сасуда златних и сребрних да прилаже манастирима и пустињицима, отиде у Свету Гору 8 Октобра 1197. Полазећи, Симеун постави Студеници игумна Дионисија да му се брине о задужбини. Стеван, син Немањин,

с великашима државним, испрати оца до грчке државе, па се ту, после многога плача, растану. А многи од доглавника Немањиних не хтеше се вратити ни одатле, него одоше с њиме до у Св. Гору, у коју су сви стигли и у манастир Ватопед сместили се 2 Новембра 1197. Биографи сами кажу да не умеју да опишу оно што је било кад су се видели Симеун и Сава, кад су се загрлили отац и син после тако дугога растанка. „Дивно је било, веле они, небу и земљи, Богу хвално, а људима чудно: оба за Христову љубав оставише толика блага, части, и власти, па дођоше у туђу земљу, да се као туђини муче и труде“.

Али је баш то било на велико добро њиховој земљи у доцније дане.

Поодморивши се од пута, Симеун приложи манастиру златне и сребрне сасуде, завесе, и друге многе и скупоцене прилоге.

Многи од оних који су њега пратили у Св. Гору, не хтеше се враћати, него осташе ту:

— У тебе смо се прославили војујући, говораху они: — с тобом смо управљали земљом и народом, с тобом хоћемо да смо и војска цару небескоме, и ништа нас не може раставити од тебе. И сви бише врло искусни духовници.

На скоро се рашчу по свој Светој Гори какав је монах дошао у Ватопед. За то сви духовници, мали и велики, из малих и великих манастира̂, из гора, из пустиња, и пештера, с оцем Протом Светогорским, дођоше на виђење и благослов новоме госту. Немања

их све лепо обдари да се моле Богу за њега и за његов народ.

После неког времена Симеун науми да обиђе манастире у Св. Гори. С њим је ишао и Сава. При поласку види Симеун да Сава хоће да иде бос, па му то забрани. Сава се замоли да га пусти боса бар докле узможе:

— Чедо моје, одговори старац: — пожали мене кад не жалиш себе; оно камење, које ће парати ноге твоје параће срце моје!

Сава не рекне више ни речи него се обује, и појаше коња, па се тако крену на пут. Овом приликом чинили су они многе прилоге а нарочито манастиру Кареју, који се зове мати црквама свегогорским, и другим манастирима и појединим испосницима. После свега пута врате се у манастир Ватопед.

Симеун, иза тога, на месту Просфори, на уласку у Св. Гору, обнови разорену цркву, украси је, огради је градом около, и озида унутра кулу за заштиту монасима од напасти. Све то приложи он манастиру Ватопеду. А да не би њихово бављење у Ватопеду било манастиру на штету, и браћи на терет, он да̂ толико блага да се за свашто плати, и да се свачија трудба награди.

У то време случи се да игуман ватопедски мораде по неком манастирском послу ићи у Цариград к цару. Ствар је била крупна. Игуман се бојао да га цар не одбије, па се стидио вратити се с празним рукама. За то, с браћом, умоли Саву да он оде

к цару по том манастирском послу. Сава оде. Цар га прими одлично, а већ је знао да му је и отац дошао у Св. Гору, те га упита и за очино здравље. Цар буде тако добре воље према Сави да му рекне:

— Учиниһу све што год тражиш у царства мога.

Сава најпре представи потребу манастирску за коју је дошао. И цар му учини што је тражио.

Сава сад замоли да му се поклони место на ком је разрушени манастир Хиландар.

Цар му и то дâ. И још га веома обдари па тек онда отпусти натраг. Вративши се у Св. Гору, Сава каже оцу да им је цар даровао Хиландар, и да је то својом повељом утврдио, а уз то и многе даре послао. Све то они предаду манастиру у ком су живели.

Симеун је сад желео, као што је и у својој отаџбини зидао задужбине, да и тамо нађе неко згодно место као станак онима који би му долазили одасвуда. Биограф прича како је неки паметан човек том приликом рекао Светоме Сави:

— Тебе не посла Бог у Св. Гору да се спасеш само ти и твој отац, јер знаш како је речено у пророку: „Не само да ме познаш ти, него изађи на Гору Сион, и подвикни гласом као трубом и јави Јерусалиму, да ме сви познају“; тако и ти не оклевај, него дижи манастир у Светој Гори да буде уточиште твоме отачаству.

Сава то исприча оцу своме. Отац прими мисао као да је његова. Одмах Сава оде игуману и замоли

да му се да̂ местанце где би, вели, — начинио ћелйцу у моје име, да они који дођу из мога отачаства, имају своју кућу, а да не досађују манастиру.

Игуману то не би по вољи. Јер су од њих двојице имали велики приход, и за то не учини што Сава тражи. Симеун, после тога, пошље Саву Проти Светогорскоме. Прота и сабор, мрзећи на Ватопед који се од ове двојице обогатио и подигао, рекоше:

— Где год хоћете у Св. Гори оправљајте запустели манастир, а можете и Хиландар.

Немања зажели да прође свуда по Светој Гори, те да изабере место, али се већ од старости није могао ни на коњу држати. Сава му начини постељу између два коња, те тако обиђе сву Св. Гору, и види све манастире, али му ни један не оста на срцу као Хиландар. Ватопеђани опет, видећи шта ће да буде, договоре се, те сами понуде драговољно Хиландар Сави и Симеуну, који одмах после тога настану да оправљају цркву Хиландарску на старом манастиришту.

Почињући ово обнављање, и призивајући своме раду помоћ Божју, Сава овако вели:

— Буди ми помотњик, ти владико Христе, да начиним дом пречистој мајци твојој за склониште свима који тебе љубе, *и чедима отачаства мога* да се, долазећи амо, сместе у пространо твоје царство“ !

Кад је црква била готова, Симеун јој постави за игумана неког монаха *Методија*. Овога игумана,

доцније пошље Симеун у Србију к сину своме Стевану с оваким писмом:

„Драги сине, и слуго Христов! Јављам ти да сам, благодарећи Богу, нашао пусто место усред Св. Горе. То се место зове Хиландар; на њему је пре била црква Ваведење, па је порушена. Журим се да сазидам ту цркву св. Богородици за спомен мој у овој земљи, а по мени да остане спомен теби, деци и унуцима твојим, докле вам колена тече. Ти си ктитор овој задужбини, као што сам те и Студеници оставио. Нико ово ктиторство да не дели с тобом, само ти и твој пород након тебе.“

Стеван се томе веома обрадује, и по Методију пошље прилоге на зидање цркве, и на потребу оцу и брату. И не само тада, него и после слао је он даре сваке године.[1]

[1] Народне песме казују како су «Господа Хришћанска код бијеле Грачанице цркве збор зборила:» «Куд се дедо Цар-Немање благо?» Управо је скупштина интерпеловала владу, шта је с благом Немањиним? На што устаје Немањић Сава, и казује:

«Није бабо расковао благо
На нацаке и на буздоване
И добријем коњма на рахтове;
Већ је бабо похарчио благо
Све градећи многе задужбине.
Док је Свету Гору подигао
И Виландар цркву начинио
Ту је дао двије куле блага».

Оваким објашњењем «Хришћанска господа» буде задовољна, и рекне:

«Бе аферим Немањићу Саво!
Кад знадосте управити благом:
Што носили свијетло вам било,
Што родили све вам свето било!».

Кад је Хиландар био обзидан, свуда сграђен тврдим градом, а у среди града дигнута кула, као какав царски дом, а тако исто и ћелије, сада се Симеун и Сава преселе у Хиландар, и ту наставе молити се Богу дању и ноћу.

Али желећи и законски утврдити оно што је начињено својим благом и трудом, Симеун пошље Саву у Цариград к цару Алексију. Цар не само да хрисовуљу којом утврди задужбину њихову њиховим потомцима за довека[1] него им још прида и свој манастир Зиг. Цар је тим писмом својим ставио Хиландар у ред царских манастира у Св. Гори. И прилоге је многе побожни круноносац послао по Сави Хиландару. Царска се повеља прочита на Кареју свему сабору светогорских духовника, и манастир се Зиг прида Хиландару. Није прошло много времена, а 14 разних манастира беше дано Хиландару, и земља је стекао колико је двеста калуђера могло рат живети у њему.

Тада Симеун и Сава предаду манастир Хиландар Великому Жупану Стевану (Првовенчаном краљу) који је тад владао на престолу Св. Симеуна, и његовим потомцима, да њим владају, и да се о њем брину као што се брину о своме отачаству.

После тога, Сава купи једно место у Кареји, где живе духовници испосници, и ту начини себи цркву и испосницу. Ту је после живео веома испоснички;

[1] Пре 20 и неколико година изашао је један акт од порте у ком се изреком признаје Хиландар као део српске земље. Вредно је наћи то писмо у архиви мин. спољ. послова

поставио је ту велики канон за себе и за оне који би хтели ту живети да тако служе, и да се моле Богу и дању и ноћу.

А мало је живео Симеун у задужбини својој Хиландару: само 8 месеца. 7 Фебруара поболео се, и призвавши одмах сина свога, рекне му:

— Мило чедо моје, зеницо очију мојих, утехо и чувару старости моје, дође време да се растанемо! Ево ме Господ пушта с миром. Не тужи, чедо моје, гледајући моје умирање: ту ће чашу испити свак; и ако се овде растајемо, тамо ћемо се састати — и тамо нам не ће бити растанка“.

За тим му наручи да посвршује много што шта почето о српским црквама, и да му кости пренесе у отаџбину, у његову задужбину Студеницу.

8. Фебруара позове к себи све духовнике светогорске и задржи их да му буду на укопу.

12. Фебруара Сава га замоли да благослови наследника свога на власти. Симеун га тада и по трећи пут благослови, говорећи:

— Ево и трећи благослов дајем наследнику своме; сачувај га Боже, и утврди у држави која беше моја; нека је с њим до века помоћ св. Богородице и моја, ако ће бити и грешна молитва. Пређашњу им (браћи) своју заповест остављам: да се слажу и љубе међу собом, ако ли се који оглуши према мојој заповести, гњев Божји нека поједе и њега и семе његово!

— Амин, да Бог да! одговори на то Сава.

— Чедо моје, рече после тога Симеун: — донеси ми свету Богородицу (икону); заветовао сам се да пред њом испустим душу своју. После захте да га огрне расом, и да га намести онако како ће у гроб лећи.

— Простри, рече он сину даље: — рогозину по земљи, па ме положи по њој; и под главу ми метни камен, да тако лежим док ми Господ не узме душу одавде.

„И све сам учинио, вели Сава: — што год ми је заповедио. Ноћу су сви отишли на богомољу, или да се мало одморе, само ја и један свештеник остасмо сву драгу ноћ. Око пола ноћи стиша се свети старац, а кад се поче јутрења, он се пробуди, погледа у небо, и рече:

— Хвалите Бога у светињи његовој, хвалите га на тврђи славе његове!

— Оче, кога видиш кад то говориш? упита га Сава; а он погледавши на њега, настави:

— Хвалите га према сили његовој, хвалите га према високоме величанству његову“!

И изговоривши то, испусти своју божанску душу. То беше месеца Фебруара 13. дана, у зору, године 1199.

Симеун је живео свега 86 година.

На укоп му се стеку скоро сви духовници светогорски: опело му се сврши најпре грчки, па онда српски. И сахрањен буде у новом гробу, како је сам желео, у цркви Хиландарској.

Сава, после смрти оца свога, удвоји своје испаштање и богомољство. О годишњици покојноме Симеуну, Сава призове Проту и све светогорце на подушје покојноме. Том приликом, веле летописци, опази се да из раке Симеунове ври миро од кога мирише сва црква. Скуп светогорских духовника, видевши то, упише Симеуна међу свеце, назове га *Симеун нови мироточац*, а Саву благослови да му састави каноне и стихире, и да опише сва дела његова.

Сава је после тога отишао у своју испосницу на Кареји, јамачно, поред другога, да се и тим послом бави.

На велико наваљивање Проте Светогорскога, Сава пристане, те га владика Никола, у Хиландару, посвети једног дана за ђакона а другога за свештеника.

Сава се, и по пријему овога чина, вратио у своју испосницу у Кареји.

Неког манастирског посла ради оде Сава у Солун; ту походи цркву Светога Великомученика Димитрија, и свој манастир Филокалију, коме је био ктитор. Одатле оде те походи митрополита солунског *Констадија*, који га прими особито љубазно. А како се у то време десио ту и владика Никола који је раније Саву за свештеника рукopoложно, тако митрополит чује све што се знало и причало онда о Сави и о оцу његову Симеуну. Митрополит, саслушавши то, зажели те Сава с њим одслужи службу у цркви. Тад су још служили и јепископи Никола Хијерйски, Мијајло Косандрйски, и Димитрије Андромерски. На служби митрополит и ове владике прогласе Саву за

архимандрита, и благослове га да може, кад служи, носити „набедреницу и наруквице“.

Свршивши манастирски посао, напише писмо брату Стевану и пошље му заједно са стакленцем мира од моштију светога оца свога, а сам се опрости с митрополитом, и врати у Св. Гору.

Међу тим се у Србији учинило много зла. Вукан је устао био на брата, и отео му престо; земља је од тих ратова опустела, а за тим је настала и глад. Стеван, добивши Савино писмо и миро из очине раке, напише и замоли брата Саву да дође у отаџбину и да донесе кости очине. „Убијена је земља наша крвљу, вели он, откако је остависте вас двојица“.

Сава се ожалости, чувши отаџбину у несрећи и брата у невољи; узме мошти Св. Симеуна, после 8 година почивања ту у гробу, и понесе их у Србију. Уза се поведе он и многе духовнике из Св. Горе. На граници државе српске и грчке, у Хвосну, Стеван с великом свечаношћу дочека Саву и мошти оца свога, и одатле га сами на рукама пренесу у Студеницу (19 Фебруара 1207) и положе у гроб који је он сам себи припремио био. Сава је мислио да се скоро врати натраг, али га брат склони да остане неко време као игуман манастира Студенице.

Сава је, том приликом, измирио Стевана и Вукана, и тада се почела зидати црква Жича, јер је Сава био довео са собом многе мајсторе и веште зидаре из грчке земље, који су све радили по његовим упутима. И многе је друге цркве он подигао тада;

а где није доспео да дигне цркву, ту је поставио крст, тек да се на сваком месту слави Бог. Путовао је по свој земљи својој, казивао је јеванђеље, учио како ваља веровати, и како се треба владати: те тако је он, по речма летописца, и законима и лепим обичајима украсио своје отачаство. У црквама је уредио да се служи онако како се служи у Светој Гори. Летописци веле даље, да је „беседа његова била слатка као мед“. Брат му старији, чудећи се сладости беседе његове и сили речи̂ које излазе из уста Савиних, говораше сам у себи: „И откуд би могао он овако говорити, кад не би у њему дихао дух Божји, који све може што год где хоће“?

Кад се оно бугарски властелин и одметник, *Стрез*, дигао с војском на Србију, Сава, „бринући се за брата свога Стевана и за своју отаџбину, отиде у стан к томе нападачу, и навали склањати га да одустане од рата и да се смири. Видећи да се крвожедни Стрез не приклања на мир, Сава му рекне:

— Ми се не бојимо вас, нити ћемо се препасти од множине ваше војске; коњ ми је за рат готов, а Бог ће видети ко је крив: ми или ти?

Стрез те исте ноћи умре на пречац, и у оба стана мислило се после да га је Сава уклео.

После дужег боравлења у Студеници, Сава се врати у Свету Гору. — Одатле оде у Никеју грчкоме цару Теодору Ласкару, који га одлично прими. Сави тада дође на памет овака мисао: „Сада Латини владају Цариградом, а грчки цар и патријар

повукли се чак у Никеју. Њима ће бити веома драго пријатељство моје отаџбине, а то је опет врло згодна прилика да се отаџбини мојој учини оно што одавно моје срце жели; ко зна хоћемо ли другу овакву прилику дочекати."

За то се замоли цару да Србији да Србина архијепископа, који би могао учити народ правој вери и управљати црквом. Цар пристане драговољно на то, и њега самога позове да то достојанство прими. Сава се дуго бранио предлажући цару да изабере кога од његове „браће духовника", али, најпосле, кад цар то не прими, пристане Сава и буде посвећен за архијепископа.

Кад је то свршено, Сава изађе с другом молбом: „да унапред српски архијепископ не долази к патријару на посвећивање, него да га у отаџбини посвећују домаћи јепископи".

Цар се убезекне кад то чује; али из велике љубави према Сави пристане, и сам навали на патријара те се Сави напише писмо: „Да из Србије јепископи не долазе патријару ради посвећивања, него да се у отаџбини и архијепископ и јепископ посвећују сабором архијерејским".

И тако Сава изради автономију српској цркви.

У повратку, он сврати у Хиландар, „и свети долазак његов испуни радошћу сву Свету Гору." Мољен и призиван, служио је светитељ наш скоро у свима манастирима попећи и ђаконећи оне који су чина тога достојни. А кад се крене пут отаџбине, он поведе отуда више одличних духовника које је

познавао као способне да их постави за владике у Србији.

Остављајући Свету Гору, где је тако дуго време провео у осами мислећи само о себи, о својој души, и полазећи у Србију, где су га чекали труди за друге, за народ свој, за отачанство своје, светитељ се често освртао и гледао на долине Свете Горе, и на оштре камените путање њене, куда је бос походио угоднике Божје; он се сећао светота њиховога живовања у осами, далеко од празнога света; сећао се њиховога непрекидногa у молитвама уздизања к Богу, и прелазио је у спомену пређашњи свој живот и многу поуку коју је од ових светитеља чуо и видео те се тако Богу приближавао.

С таких мисли, цео је дан био невесео, и путовао са свим без воље.

Из Свете је Горе отишао у Солун, и у манастиру Филокали сабере да понесе многе законске књиге, које су могле потребати за уређење његове цркве и државе српске.

Отаџбина га дочека као посланика Божјег који ће објаснити народу праву веру, и украсити земљу своју добрим законима и обичајима. Договоривши се с краљем, братом својим, и одабраним људма из државе, где да се поставе нови јепископи, Сава се сврати у Студеницу, па одатле сиђе у Жичу, нову своју архијепископску столицу.

Сад раздели земљу српску на јепархије, изабере најбоље од својих ученика и посвети их за је-

пископе, препише и преда сваком законске књиге, поучивши их како да уче народ и да чувају чисту веру и живот јеванђелски.

Иза тога, одабере друге од својих ученика, и постави их за проте, па и њих пошље у народ да венчавају невенчано, да крсте некрштено, и свуда да уводе ред који заповеда православна црква.

Чим је овако подмирио прве потребе српске цркве, Сава је помислио да владаоцу српском прибави одличје које му је доликовало по величини и важности државе, а земљи би Српској давало место напоредо с другим околним државама. Зато пошље јепископа Методија у Рим, к Папи Хонорију, и замоли га, да брату његову Стевану пошље краљевску круну као што су му се и стари још у Зети венчавали. Папа се радо одзове и пошље у Србију свој благослов и краљевску круну.

Сава тада поручи брату Стевану да сазове државну скупштину у Жичу, а он опет позове све јепископе, игумане, и друге црквене служитеље, те тако се у Жичи скупи врло много света. Сава с братом својим уђе у ту скупштину, седну на своје престоле, па он почне говорити овако:

— Већ сте чули како сам се досад у два маха уклањао између вас у пустињу, јер све красоте овога света беху ми ништа према љубави к Богу, нити ме је и сад повукла жеља за чашћу и благом, да оставим своју богомољу: него *вас ради*, браће своје, народа свога, оставих пустињу која ми је толико

драга, и дођох да тражим ваше душе, а своју заборавих . . . Зато вас и молимо да нас послушате што вам год говоримо по Божијој заповести. Ето вас је Господ Бог, за љубав угодника свога, преподобнога оца Симеуна, утврдио, умножио, и раширио; многи сте ето начелници, властници, ипати, и војводе, а многи сте жупани мали и велики. Није лепо да се онај који, по милости Божјој, има власт над свима вама, зове као и ви што се зовете; него, као што сам ево ја, вас ради, постао глава цркве, тако треба да се и онај који државом влада венча краљевским венцем, а то ће вама бити на част и на хвалу, на славу, и на дику. А кад то буде, онда ћемо вам говорити о другом што се тиче вере и вашега спасења“.

Сва скупштина прими то као речи онога кога је послао сам Бог. То је било у очи Спасова дне. Сава нареди те се увече одслужи свеноћница, а сутра дан свечана служба у Жичи. После великога вахода, узме он освећени венац и венча брата свога, помаже га на краљевство, да се потад зове: *Самодржавни господин Стеван краљ*. А сва скупштина отпева му многа лета, и повиче: *Нека буде! нека буде!*

После цркве, била је велика гозба, коју су давали нови архијепископ и нови краљ.

Сутра дан, Сава нареди те се Стеван обуче са свим краљевски, па онда са свима својим великашима дође у цркву где је Сава са јепископима служио службу. Пошто се прочита јеванђеље, Сава изађе и гласно пред свима прочита *Верују*, па за њим то

Верују, све члан по члан, очита краљ Стеван, и сви великаши, и сав народ. Даље, Сава прочита главне основе православне вере, и потражи да их приме и собом огласе сви који пристају на њих. Тако и буде, а који су још били јеретици ти се јаве.

Трећи дан, сви се скупе у архијепископију, где их Сава још поучи и Стевану и великашима дâ благослов на пут, а оне који су дотле били јеретици задржи, те неке крсти, а неке само мироше, и поучи како потад да се владају.

После тога, Сава се опет крене да походи народ у целој држави српској. На том путу, веле његови биографи, „он праву веру утврђиваше, благе нарави и обичаје увођаше, стада монаха сабираше, законске уставе и службе им црквене предаваше; а које затицаше у јереси, те много мољаше да се придруже светој апостолској цркви, и који га послушаше, те примаше сам и краљу брату свом препоручиваше, а који не слушаху, те проклињаше и с братом у договору из земље изгоњаше.“

И тако су напредовали он и брат му у свему, јер су један другога помагали.

Али се та њихова успешна радња мораде уставити, и радост помутити. На Србију завојшти угарски краљ, Андрија II, протестујући што се Стеван прогласио краљем, и што се Србија спрема да постане силна држава на његовој граници, или, говорећи обичним језиком у тим приликама: „Што се мења пређашње стање на граници његове државе.“

Стеван, да би избегао рат, умоли Саву да оде у Угарску, те да огледа склопити на мир краља суседа. Сава оде; краљ га прими одлично, али се није хтео оставити рата. Дуже се Сава задржао у стану краљеву, доказујући му неупутност рата и пробитачност мира. И најпосле буде срећан те га доиста одврати од крви, и тако спасе и своју и суседну земљу од свих оних несрећа које иду с ратом и за ратом. Краљ Андрија одреди своје људе те Саву часно пропрате докле год не пређе реку Саву и наступи на земљу своје отаџбине.

Дуго после тога, Србија је имала мир, и краљ и архијепископ могли су радити што су држали да захтева корист отаџбине и цркве. На један мах Стеван падне у болест и поручи брату Сави да дође и да га покалуђери. Још Сава не стигне а Стеван обамре без икаква наређења:

— Краљевство није моје, рекао је он на самрти: — него Божје и светога владике, брата мога, који се о њем толико труди. И као што га је пре дао мени, тако ће га Бог упутити ком и сад да га преда.

Сава приспе, Стеван се поврати; брат га покалуђери наденувши му име *Симон Монах*. И узевши најстаријег сина Стеванова Радослава, приведе га Стевану, и рекне му да њему преда краљевство.

— Дајем му ја скиптром власт, рекне умирући Стеван: — а ти молитвама благослов твој!

После тога, Стеван издахне на рукама Савиним 1224 године. Сава га укопа у Студеници, близу гроба Немањина.

Сава, по том, венча у Жичи на краљевство тога сина Стеванова *Радослава*, и ожени га ћерју солунскога цара Теодора Комнена.

Пошто је све то свршио, Сава зажели да оде у Јерусалим, да се поклони Христову гробу, и да учини прилоге тамошњим светим местима.

На тај пут Сава се навезао на море у Далмацији, и, благодарећи повољноме ветру, на скоро је био у Јерусалиму, баш о васкрсу, као што је и желео. Ту се јави патријарху јерусалимском *Атанасију*, који га љубазно прими, с њиме одслужи служба у великој васкрсној цркви, а потом му дâ благослов да свуда у његовој области може служити где год зажели. Тада је Сава био у Витлејему, на Сиону, у Гетсиманији, на Маслинову брду, у Витанији; био је на Јордану, и походио је велику Лавру Светога Саве. Свуда је разматрао како живе свети оци који су се одали на службу и молитву Богу. Био је и у Назарету, пео се на брдо Тавор, и отуда се вратио у Јерусалим.

Прибравши на том путу многе свете мошти, утвари, одежде, и обавештења, носио је све то благо у своју отаџбину.

Из Јерусалима дође у град *Акар*, а одатле у Солун, где је тада био цар грчки Тодор Анђео Комнен, пошто су Цариград држали Латини. Из Солуна оде у Св. Гору те одслужи службу у Хиландару, над раком оца својега Симеуна.

У повратку у отаџбину, краљ Радослав с јепископима, игуманима и другим великашима дочека га на граници земље своје. Сава се устави у Студеници неко време; ту је монахе упућивао да живе и служе онако како је најбоље видео на Истоку. За тим узме одатле мошти брата свога Стевана, првовенчанога краља, и пренесе их у Жичу, где их положи с великом свечаношћу и црквеним певањем.

Иза тога се опет крене на пут по земљи српској да поуком својом утврди веру, да уређењем, које је видео на Истоку, поправи живот и обичаје у манастирима; „да подсети све — богате и силне који су се много у се уздали — да се уздају у Бога који све даје, и да се богате добрим делима; да објави свима да су тихи и смерни, да су човекољубни и милостиви, пошто су сви од земље постали; војници да не отимају, нити да чине силе, него да се задовољавају својим оброком; сви да љубе Бога, и помажу један другоме; да не враћају зло за зло, и да удељују сиротињи. Свештеницима, великашима, духовницима, светским људима, старом и младом, свакоме без разлике, стављао је Сава добродетељ као закон“.

Тако се тада просвећивао српски народ, и тако се земља српска, имајући така учитеља, „благодушно радовала“.

Ово путовање и поуке и биле су извор оним безбројним причама о Св. Сави које се могу чути и данас у народу нашем.

Кад се, после 6 година краљевања, дигне буна на Радослава краља, који се много поводио по жени својој, и отера га с престола, онда га Сава покалуђери у Студеници, и надене му име *Јован Монах*.

Буна која је збацила с престола Радослава, подигла је, у почетку 1231, на његово место брата му *Владислава*, кога Св. Сава благослови на краљевство, и ожени ћерју цара загорскога (бугарскога) *Јована Асена*.

После тога, јави Сава краљу да је намеран сасвим оставити власт, и отићи на Исток да опет походи света места, па, ако би се и вратио отуд, да се у послове више неће мешати.

Молба краља и великаша, ма да су и на колена падали пред њим, не могне га одвратити од пута. Сава сазове у Жичу велики сабор, и пошто све поучи у вери и владању, посвети ученика свога *Арсенија* за архијепископа, кога остави место себе, да управља црквом. Пошто је све поучио, све наредио, и благословио, крене се он опет у Далмацију, и у Старом Дубровнику (Ragusa Vecchia) опрости се с многим народом који га је испратио до саме обале, седне у лађу, и отплови у град *Брендич* (*Бриндизи* у Неапољској) а одатле у *Акар*, и већ после оде у Јерусалим. Из Јерусалима, Сава оде у Александрију, где га патријар дочека онако исто љубазно као и јерусалимски. Сава одатле оде те походи све манастире и пустињике, па се врати у Јерусалим, одакле оде у Вавилон, где га тамошњи султан врло одлично прими и устави у своме

двору као најодличнијег госта. Одатле му султан дȁ пратњу те пређе у Јегипат. Тамошњи га султан тако исто лепо дочека и да му пратњу до брда Синаја, и још му поклони индиских мириса и других скупоцених дарова. Ту су сами мусломани прилазили Сави к руци или к мантији, говорећи:

— Још овака хришћанина не видесмо: доиста је Божји човек, као што смо и чули.

Походивши и тамо сва места, толико помињана у Светом Писму старога завета, давши свуда богате прилоге за себе, за своје родитеље, и за брата Стевана, врати се у Јерусалим. Ту се одмори неко време, па одслужи службу на гробу Христовом, на васкрс, где се молио Богу за се и све своје у отаџбини. Одатле оде у Лавру Св. Саве Освећенога; ту се дуго разговарао с браћом, особито с игуманом Николом, о животу монашком.

Оставивши Јерусалим, Сава дође у Антиохију, и прошавши Јерменску, дође на сириско море. И ту се навезе пут Цариграда, али се у лађи тешко разболи које од умора а које од обичне морске болести. Ученици се његови уплаше да не умре.

— Тешко нама! рекну му они: — кад тебе не буде, нас ће или продати у ропство, или ће нас поклати и побацати у море ради овога блага које носимо.

— Не тужите, децо; не бојте се, одговори Сава: — Ништа вас неће снаћи од чега се бојите. И доиста се предигао он од те болести, и здраво стигао у Цариград.

И тако је том приликом прошао сву Сирију, Персију, Јегипат, свуда велике испоснике походећи, свуда даре дајући и благослове примајући. „Срце његово, веле његови биографи, било је изоштрено на сва дела Божја, а ум окриљен Божјом благодети. Прошао је као муња, и облетео као чела сабирајући свуда мед отачаству своме“.

Из Цариграда дође водом у *Несебар* (Mesembria, на Црном Мору), где га је очекивала пратња коју је пред њега изаслао пријатељ његов, цар загорски Асен. С великом почашћу одатле пропрате га Асенови људи до у *Трнoво*, где га дочека сам цар, и замоли да одседне у његовом топлом двору, пошто је била велика студен. Како је наскоро наступио празник Богојављење, Сава, по жељи цара и патријара Јаћима, одслужи службу у очи Богојављења, освети воду, и окропи цара, и сав народ, па онда с патријаром руча у цара.

После тога, цар пође у лов у планину, а Саву замоли да остане у његову двору докле се год добро не одмори, и докле време не попусти.

— Зимње је време, владико свети, рече му цар: — остани у нас као у својој кући тамо до васкрса; па кад буде топлије и лепше време, отићи ћеш и дома.

Осем гостовања у двору своме, цар још остави много новаца да се деле сиротињи која би долазила к Сави. Узевши благослов од Саве, цар оде весело у лов.

Но Сава се одмах за тим разболи, и, видећи да ће умрети, расположи које ће се ствари, мошти, и

други дари, однети у Студеницу, а који у архијепископију. О томе напише он и писмо своме пријамнику *Арсенију*. Патријар Јаћим упита га: да ли да јави цару за његову болест.

Сава га замоли да то не чини. Болест је ишла нагло. Око по ноћи између суботе и недеље 12 Јануара 1236 (а 14 Јануара стигао је глас у Србију), причести се, и, са свим мирно, лица тиха и весела, као да иде међу своје давнашње пријатеље, рече: *Слава Богу за све!* зѣну, и испусти лаку своју душу....

У Трнову га саране у цркви 40 мученика, на реци *Јантри*.

После неког времена, наследник Савин, архијепископ Арсеније, оде краљу Владиславу и рекне му:

— Није лепо ни пред Богом ни пред људма оставити у туђој земљи нашега оца и дарована нам Христом учитеља који је апостолима раван: он је небројне труде поднео за српску земљу; он је њу украсио црквама, краљевством, архијепископством, јепископима, и свима уредбама и законима православне вере. Срамота је да он ван свога отачаства, и ван престола цркве своје, борави вечни санак. Колико год снаге имаш, светли краљу, потруди се да га пренесеш у отаџбину.

Краљ Владислав прими ту молбу; одмах напише писмо тасту своме, и пошље посланика молећи да му допусти узети Савине мошти и пренети у отаџбину. Асен одговори да мошти не може дати. Владислав

сад пошље многобројно посланство, и опет замоли да му да̂ мошти светитеља да их пренесе у отаџбину.

Цару је било толико жао растати се од Светитеља као кад би се морао растати са својим царством. Али опет упита своје бољаре шта да чини. Они му одговоре да ни пошто не да̂, те Асен одбије и ову другу молбу.

Најпосле крене се сам краљ Владислав с многим одабраним владикама, игуманима, калуђерима, поповима и ђаконима. А пред собом пошље људе да јаве цару Асену за његов долазак, и уз то понесу много злата за патријарха и за цареве саветнике како би их приуготовили да се не противе, ако би их цар упитао: Хоће ли дати мошти Савике?

Асен Владислава прими врло љубазно и као зета и као српскога владаоца. Владислав чим приспе, оде у цркву на Савин гроб, и ударајући челом раку светитеља, мољаше се овако:

— Оче свети, верујем да си с мојих грехова оставио отачаство своје; њих ради преминуо си ван земље своје, и њих ради сада срце царево неће да се смилује да ми те пусти. Али и ако сам ја недостојан син твој, опет ме не одбацуј од себе, оче: не остављај отачаства свога, за које си безбројне труде, муке, и болести претрпео; нити мене осуђуј на срам, боравећи и даље у земљи туђој!..

Тек после оваког плача и оваке молитве, краљ приступи к цару и замоли да пусти светитеља. И цар

се тада одобровољи, и отпусти Савино тело да се носи у Србију.

Кад су раскопали гроб и отворили сандук, па видели још целокупно тело Савино, онда је његов ученик, владика *Атанасије*, кроз плач овако запевао:

— Преосвећени, мили, слатки, божански Саво; с нама си обрекао бити до нестања света, богогласни Саво; ми, чеда твоја мила, имајући наду на те, ево радујемо се!

Владислав с моштима Савиним дође брзо к својој држави, а архијепископ Арсеније с многим народом изађе му у сретање, и тако га однесу и положе у манастиру Милешеви, у цркви спасовској, где му је краљ раније био припремио гроб.

После неког времена, извађено је Савино тело из гроба, и постављено у ћивот насред велике цркве, где је многи народ долазио да га види, и да му се поклони.

Ту, у Милешеви, у малену ћивоту своме, Свети је Сава отпочео нови живот свој, живот који могу имати само они који су за првога живота свога учинили народу врло многа и разноврсна добра. Што су се добра та одмицала дубље у прошлост, то се све више увећавао сјај њихов, то је све већма расло име Светитеља који је добра та учинио.

А доцније, кад је на српске земље ударило зло нада сва зла, кад су њима завладали Турци, онда

је тек Свети Сава, по лепој речи г. Ч. Мијатовића, у многом погледу „био српскоме народу срце које га је тешило и храбрило. У оној страшној ноћи, у у којој су по српским земљама пировали крволоци и вампири народа нашега, и која је трајала преко 130 година, Савин је манастир био као тврда морска кула светлиља на којој се никад не гаси сјајни пламен који далеко у мрак баца своју светлост".

На крају 1594 и у почетку 1595 турску царевину сустизаше све несрећа за несрећом. Хришћанске војске беху продрле чак до Черне Воде; српске и бугарске чете беху испуниле Балкане, и оплениле Софију.

У Босанској Крајини и у Херцеговини негде беху устанци већ букнули, а негде готови да букну. У Арбанији се спремао велики устанак народни.

Турска војска код Београда, под командом Синан-паше, потурченога Србина, нахођаше се као у средини каквога пламенога мора. Узалуд јој бејаше Санџак-шериф. Ваљало јој је других талисмана и других курбана...

„Тада се, продужава своју дивну студију г. Ч. Мијатовић: — Садразам Синан, стари Србин из срца Старе Србије, о ком прича казује да је још као младо чобанче једним само нагласком своје свирајке доводио дивље псе да пред њиме пузе, — тада се, тај потурчењак каменога срца и гвоздене руке сети душевних покрета свога народа. Знао је он да је овај исти народ, који у том часу дивљом јарошћу, ватром, и сабљом

затире све што је турско, јуче био, и сутра ће ићи, да смерно клања и сузе да рони пред ћивотом старог једног калуђера. Да ли само калуђера једног? Да, пред ћивотом архијепископа и краљевића, и више од тога, великог човека, великог родољуба, свеца, просветитеља и учитеља, једном речју, речју која је боља од свих тих и која се ничим не може да замени, — пред ћивотом Светога Саве". И Синан[1] заповеди да се тело Светога Саве донесе у Београд, и ту да се сажеже. И би донесено то свето тело и спаљено на Врачару, 27 Априла 1595.[2] Али је и то било узалуд. Српски је народ заборавио ону крв коју је пролио у устанку на крају XVI века, али не може да заборави ватру на Врачару. Онај стуб од пламена који је претворио у пепео светитељеве мошти вечан је споменик једноме народном устанку од године 1595"!

[1] Сам Синан није већ био у Београду кад је спаљивање извршено. Он је похитао био у Цариград новоме султану, који га је збацио с великога везирства.

[2] Где је то извршено, не зна се мести мице. Неки палилулци који имају земље у Врачару око «Возаревићева крста», говоре да је то било ту на месту «Црквишту», и да је «ватра за спаљивање ложена од винове лозе».

тој Софији некад се сабирало и Веће, особито за црквене послове, или кад је у великом Новгороду размирица, и када обе стране звоне у звоно.

Новгороци су били људи опори, дрски; они нису марили за живот тих и миран. И данас се у песмама пева новгородско јунаштво.

Новгород је врло волео своју слободу, и ревњиво је чувао од кнезова. Сви су кнезови имали муку с новгородским обичајима и уредбама; па ипак није никад понестајало кнезовâ, јер кнез, кад се угоди с Новгородом, имаше још једну силу осем силе од своје очевине. Осем тога, Новгород је био богат, а обогатио се трговином. У том послу су Новгороци од свих Руса били најсмеонији, највреднији, и најсмишљенији. Ишли су чак преко мора, доводили су к себи туђе трговце, трговали су са свим крајевима Русије, пуштали се у северне крајеве тако далеко докле руска нога пре њих није наступала. С тога је у Новгороду и било много крупних трговаца. Чак се и о том у песмама пева.

Али поред све те трговине и великог блага, некад Новгород није имао хлеба. Земља је новгородска мршава; мало рађа, а често и оно што роди убије слана. Храна се у Новгород довозила највише из Русије по реци Волги, јер је јужна Русија била затрвена домаћим размирицама и половачком најездом. С тога ако би се Новгород посвађао с кнезовима Суздаљским (Владимирским), онда су ови пресецали извоз хране, и у држави новгородској је настајала глад.

Тако је било за владе Јарослављеве. Новгороци се побркају с њиме; и он оде из Новгорода па заседне у месту Тр̓шку, кроз које је ишла храна у Новгород, и устави возаре. Настане глад. И ма да су Новгороци потукли Јарослава, опет се нису могли сложити с другим кнезовима, које су бирали, те наново дозову Јарослава, да би се кроз њега измирили с кнезовима Суздаљским, и да не остану без хране. Пред што ће наићи Батије, Јарослав добије престо Кијевски, а у Новгороду остави (1236) као кнеза свога сина Александра, коме тада бејаше 17 година.

Прве године Александрова кнезовања прођоше мирно, али кад с истока почеше нападати Татари, а са запада и севера други непријатељи, онда Новгороци мораху бранити себе и руске земље. Најпре ударише Шведи.

Ма да је Шведска земља далеко, чак иза балтискога мора, опет су се Шведи одавно започели провлачити у финске земље које су суседе с новгородском државом. Они су тамо намештали своје насеобине, и Фине незнабошце окретали у хришћанску веру. За Александра Јарославића они почну више напредовати, те ти се он дигне да брани од њих православну веру и Русе. У Шведа је било доста војске. Над њом краљ шведски постави старешину зета свога Биргера.

Војска та седне у лађе 1240 и уплива у Неву, надајући се да Ладошким језером и Волховом уђе дубоко у новгородску државу. Александар се крене

са својом војском низ Волхов. 15 Јула 1240, на ушћу реке Ижоре, Александар сэ судари са Шведима. Цео дан био се бој; Шведи изгубе врло много људи, а они што им остану седну на лађе и оду у своју земљу. Новгородска се држава тако избави од многих невоља, а благодарни Руси због те победе на реци Неви, прозову свога кнеза *Невски* Александар.

Тек што се одбране од овога непријатеља, јави се други. Од поморске стране ударе Немци, и дођу близу самога Новгорода. Требало се одупрети Немцима, али у то доба не бејаше кнеза у Новгороду. Александер Невски хтео је да управља у Новгороду по својој вољи, а Новгороци су хтели да се одржи њихова слобода и стари обичаји, па су му кратили власт. Александар се наљути и оде одмах после оне победе на Неви.

Већници се покају, па пошљу владику и бољаре да зову Александра; Александар дође; скупи војску, и пође пред Немце, отме од њих многа места, међу којима је најважније варош Псков, и оде дубље у Ливонију. Тамо се он судари с Немцима и страшно их разбије, у почетку Априла 1242, код језера Чудског и Псковског.

После те победе, он се са славом врати у Новгород.

Ваљало је још укротити Литву. Александар и њу победи и смири на дуже време.

Тада је Александар био на особито великом гласу.

У то време беху Татари притисли Руску земљу. Руси, у невољи, погледају на Александра и он им се нађе у помоћи.

Александар је био висока раста, лица лепа, држања поноситог, господскога, а погледа отворена, брза. Кад му умре отац, онда Александар морадне отићи татарскоме Хану заједно с братом својим Андријом. Татарски Хан, Батије, дâ престо Владимирски Андрији а после неког времена врати га Александру. Александар се сада пресели у Владимир, и буде дочекан не може бити боље. Ту је он владао мирно, јер су Татари били силнији и од Немаца, и од Шведа и од Литаваца — свих скупа. За то ако би се посвађао с њима, само би ново зло навукао на своју земљу. Него их је милостивно дарима и лепим речма.

Али Новгородци не могну да се угоде с његовим сином Василијем, кога им је он оставио као кнеза. Већници рекну Василију:

— Ево ти четири пута, па иди од нас којим хоћеш; и место њега дозову брата Александрова Јарослава. Александар тада скупи војску и дође под Новгород. Некако се опет угоде тако да Новгород наново прими његовог сина Василија, а он се врати у Владимир.

Не прође много, а Александар мораде оставити мирне послове. Шведи и Фини упадну у државу новгородску; Александар дигне војску на њих и,

Митрополит Ћирило, онај исти који је пре неколико година честитао Александу велико-кнежевски престо, служаше службу у Владимиру кад му дође жалосни глас. Са сузним очима, он се окрене народу и рекне:

— Децо моја мила! Сунце руско зађе!

На то они који ту беху кроз плач повичу:

— Пропашћемо сви!

Тело Александра Невског пренесено је у Владимир и 23 Новембра сахрањено у Владимирском манастиру Свете Богородице.

Много се Александар Невски трудио за своју отаџбину. Држао је у руској земљи мир, и није давао маха унутрашњим размирицама, јуначки се био са спољним непријатељима на западу и увек их је тукао; а смотрено је заклањао руску државу од Татара на истоку. У красно његово тело удахнуо је Бог и велику душу, и дао му срце милостиво. У пословима владалачким, Александар никад није заборављао на послове хришћанске љубави: много је злата и сребра дао орди татарској, само да откупи силно руско робље из татарских руку. Народ руски помиње га као свога Анђела Хранитеља, а црква руска узела га је међу светитеље. До данас се чини и чиниће се свакад његовом имену частан и славан помен.

ГОСПОЂА ЈЕЛЕНА

КРАЉИЦА СРПСКА

(1273 — 1314)

Свѣть праведьнихь присьно свѣтить се,
Памеіть же ихь сь похвалою бываеть
Данило (у житију)

Јелена је била жена Уроша I, великог краља, а мајка Драгутина и Милутина потоњих владалаца српских.

Још није исторйски јасно чија је ћи ова краљица Јелена, а домаћи наши извори само то тврде да је била „од племена царска, од рода Фрушка, од родитеља славних, који су били веома богати и уважени.“

Докле летописци недовољно осветљују њене претке, дотле њу представљају као врло нежну и чедољубиву мајку која од велике материнске милоште надева синовима својим и сама имена тако драга и мила. О васпитању синова својих старала се она материнскн; настојавала је да јој они одрасту под утицајем вере и закона Божјег: да свакад могу

слободно рећи: *Закон је твој, Господе, видело путовима мојим; на неправду омрзох, а закон твој замиловах.*"

Међу тим сва та брига није њу сачувала од горчине у породици. Старији син њезин, Драгутин, дигао се с војском на оца свога, и отео му краљевски престо. Доцније је опет бивало неприликâ између њега и брата му Милутина. У свима тим сукобима, Јелена је чинила оно што је и било њена дужност: стишавала страсти, подсећала на благост, и творила мир колико је год могла.

Пошто краљ Урош, као Симон Монах, умре и буде сарањен у манастиру Сопоћанима, краљица Јелена жена његова, оде к сину своме, краљу Драгутину, који је прими као мајку своју и рекне јој:

— *Госпођо и мајко моја, ја нећу да се ти лишаваш славе и богаства које мени даде Бог, премда је отац мој хтео да ме остави без ништа. Него узми све благо моје и својим рукама дај ми што ћеш ми дати. Ја ћу тебе слушати како подобава сину, а што сам згрешио опрости ми!*

— *Господару мој, и сине драги*, одговори му мајка: — *што је било — било; зар је тако била Божја воља. Него, чедо моје, не смећи с ума да време лети; и да дрво није само с листа лепо већ и с рода својега. Свакад помишљај шта ће бити до послетка. Видиш и сам како бива овога света: Данас овде, а сутра Бог зна где; данас владаш, а*

сутра си влâдан; данас богат, сутра просјак; данас судиш, а сутра ти суде.“

Краљ падне на колена и прими с таким поукама благослов од мајке своје. После тога, она оде у земље које јој краљ одели, и тамо је боравила у славном двору своме *Брњацима* у Колашину, јужно од Новога Пазара, на десној страни реке Ибра.

Боравећи у Брњацима, она је слала црквама нештедне прилоге: свете суде златне и сребрне, и иконе драгим камењем искићене; свештеницима је давала скупоцене ризе и друго што је за богомоље. У дому своме састављала је божанске књиге и изредно их преписивала. Удовице и сироте у околини и све невољнике без разлике помагала је нештедице.

„Па и тим не беше довољна, вели летописац, *него све врлине своје круниса овим доброчинством:* **Из целе своје области сабирала је девојке сироте, или сиротних родитеља, па их је у своме дому хранила, васпитавала, и учила их науци и сваком ручном раду који доликује женској страни. Кад која од тих девојака одрасте, удала би је обилно као мајка, па би на њено место примила другу, с којом је чинила тако исто кад дође време. То је доброчинство она продужила до саме своје смрти!**

Какав сјајни почетак женских школа у Колашину! Какав дивни заступник женске стране у српском народу! Хоће ли данашње српкиње, а особито-

оне које се баве васпитањем омладине, довољно оценити мисао ове светле претходнице своје?!

Архијепископ Данило, који је био и на укопу краљици Јелени, вели о њој ово:

— Блажена Јелена бејаше у беседи оштра, у нарави блага, у животу чиста, у заповедању кротка; могла је сваког убедити разборитим говором својим, и успокојити нелицемерном утехом својом — просто да речем: била је украшена сваком добротом".

Синовима својим, који су оба краљевали у српским земљама, и одликовали се крепком вољом за велике послове, световала је да се чувају погрешака и штетних путова. У тој жељи, чешће им је говорила овако:

— *Чеда моја драга, памтите речи мајке своје; чувајте веру своју, и чините свакад правду, да се и ја — мајка ваша — радујем вас ради. Пазите се као права браћа; знате како је казано: ко љуби Бога а мрзи брата — лаже! и вера му не вреди. Ко живи у љубави, живи у Богу и Бог у њему. Брат, коме помаже брат, јак је као тврди и високи град; свакад је лашње двојици него једноме; самцу је зло свуда и у свему."*

Данило уверава да су обадва сина примала речи и поуке мајке своје, и покоравала јој се са слашћу и радошћу.

Живећи тако у Брњацима, и чинећи добро на све стране, Јелена једном рекне сама у себи:

— *Ето како, пре мене, побожни људи подигоше толике цркве на славу Богу, и на спомен себи. Треба се и мени потрудити неће ли дати Бог да створим храм светој Богородици, не би ли ми она била молиља у дан суда мојега.*“

И тако поче зидати красну цркву Благовестима свете Богородице у месту које се зове *Градац*. Док ту задужбину не доврши, немаде мира ни дању ни ноћу. Сазвавши веште мајсторе из све земље своје, погоди их да раде, а за сваку работу плаћаше надници златом тако да се ни један посленик не потужи да је што учинио силом или без наплате.

Кад јој црква би готова, много се радоваше што ју је Бог удостојио тако дело довршити.

Сад дозове свештенике те цркву свечано освете, и други дан после тога разда многе даре, и помоћ сиротињи као на славу своје нове задужбине.

После тога призове многе одабране духовнике, смести их у Градац, одреди им уживљење, постави ред за служење, набави све потребне књиге, суде златне и сребрне, иконе оковане златом, и искићене бисером и драгим камењем. Поврх тога, прида и хрисовуљама утврди многа села Светој Градачкој Богородици, и управо све своје земаљско благо ту приложи.

Неко време после тога разболи се она, и зажели да се покалуђери; за то, чим се предигне, дозове часнога духовника старца *Јова* те из његове руке прими монашки чин у цркви Светога Николе, у Слав-

ном граду Скадру. Том приликом добила је име *Јелена Монахиња*.

Из Скадра се врати у Брњаке, али је већ после тога здравље није дуго служило. На скоро падне у нову болест. Осећајући да јој се приближују последњи дани, позове к себи све духовнике и свештенике који су се уз њу находили и, онако бона, увела лица, и упалих очију, почне им говорити овако:

— *Оци, браћо, и децо моја! Мој се живот већ довршује. Душа моја тугује; ову болест ја нећу преболети.*

Они је почну тешити, премда су и сами плакали.

Али она одмах заповеди да се распише владикама, игуманима, и великашима у земљи њеној. У писмима им је овако говорила:

— *Дођите, драги моји, да видите одлазак мој: крећем се на пут којим досада никад нисам путовала*".

У славни двор Брњаке, вели даље летописац:— скупи се сав сабор српске земље. Тамо похита и *Данило*, који се у тај мах находио као јепископ у Бањској. А дође и *Павле*, јепископ рашки, и многи други јепископи, архимандрити, и игумани. Видећи све нас око себе, вели Данило, болесница погледа у небо и рече:

— *Хвала теби, владико Христе, што ме удостоји данас, последњи дан живота мога, да виђу око себе сву ову господу моју а слуге твоје, и да*

се обрадујем слушајући из њихових уста божанске песме имену твоме".

И окренувши се к нама, позва нас:

— *Оци свети, појте Господу све што је у реду да се поје сада!*

„Ми сви, продужава Данило: — стојасмо око ње, а лице се њено сијаше као лице Анђела Божјег, или као зора која сјаји многоразличним добротама. Жао нам беше гледати је да већ одлази с овога света. Почесмо певати све по реду *на исход души.* Доцније мало причести се она, па се онда стане молити Богу о држави српској, и кроза сузе овако говорити:

— *Хвала ти, слатки мој Исусе, за сва блага која си ми слао од првога дана у животу моме до данас! Молим те, Господе, погледај милостивим очима с престола славе своје на државу отацбине моје; утврди је моћном десницом својом; даруј људма мојим да се боје Твојега Светога имена; слуге своје — синове моје — утврди у љубави твојој. И за сав те свет молим, Господе; даруј му живот миран и срећан, а оне који светкују дан покојања мога сачувај силом Својом*"!

За тим, погледавши по свему збору који је око ње, рекне:

— *Мир ви, о господо, оци, и braћо, личе свештенички; мир ви, многочасни црнци; мир ви, свештеници и сав клире црквени; мир и вама, чеда моја драга; мир и вама, ниишти, убоги, и немоћни, јер ви молисте Бога за мене грешну и бисте услишени.*"

И тако свима, од мала до велика, давши опроштај и благослов, и свакоме по коју благу реч и поуку оставивши, прекрсти се и рече:

— *Господе Исусе Христе, у твоје руке предајем своју душу!*

И тако тихо премину 8 Фебруара 1314 године.

Те године била је врло зла и ветровита зима. Од Брњака до Граца има доста поћи, а пут је био веома тежак. Зато се тело покојнице носило веома лагано, и све с певањем црквених песама. У Грацу очекну још мало докле дође архијепископ *Сава трећи*, са свим клиром велике цркве, а за њим стигне млађи син покојнице, Краљ Милутин *(Урош II)*, са својим великодостојницима.

Син се ту тужно исплакао над гробом мајке своје. После је свршено свечано опело. И онда је узму Краљ Милутин и Архијепископ Сава трећи својим рукама и, праћени сабором свију владика, свештеника и народа, певајући стихире самртничке, спусте је у гроб који је она раније сама себи спремила у дивној својој цркви Грацу.

Краљ, после тога, разда много благо сиромасима, странцима и свима оскудним људма који су се ту десили, као подушје мајци својој. За тим се опрости с духовницима и оде у свој двор *Пауне* (у Косову).

Неколико времена после тога стигне и други син, Краљ Драгутин, те и он оплаче и целива гроб мајке своје; учини велике прилоге цркви Грацу, и обдари

све што живи у тој светој обитељи. Одатле оде у *Пауне* ка брату своме Краљу Милутину, те ту проведе у гостима неко време, па се врати у Срем, у државу своју.

Доцније дигне се краљица *Симонида*, жена Милутинова, с великом свитом од госпођа и сјајном пратњом, у Београд, у госте јетрви својој *Кателини*. По што ту проведу неко време, крену се обе снахе опет с великом свитом од госпођа и од господе, с богатим дарима, у Градац, те се поклоне Светој Богородици Градачкој, и целивају и богато обдаре гроб краљице Јелене, и тако, као праве добре снахе, ожале свекрву своју.

Црква Градац, где борави вечни санак краљица Јелена, данас је пуста и јако порушена. Она је у красном једном месту, на десној страни Градачке речице која се на своме утоку у Ибар зове *Брвеница* (јер и пада баш код града Брвеника). Градац је од манастира Студенице 4 сата на југоисток, а од варошице Рашке 2 сата на запад.

Градац је красан грађевински створ. Особито су му лепи мраморни ступови у вратâ и у прозорâ. У цркви, у припрати, имају две гробнице срезане од бела мрамора. У десној је прах краљице Јелене, а у левој ћери њезине која се још девојком такође по-

калуђерила. За ову гробницу нико тамо не зна ништа, а ону прву тамошњи људи зову *Света Јела*, па и целу цркву Градац називљу тим именом.

Било је говора да се Градац обнови; купљени су прилози, и чини ми се да је власт имала до 300 дуката новаца сабраних на то име. А шта је сада с тим послом, не умем казати.

Имао бих поменути још ово: Обнова Граца не треба само да нам дâ једну богомољу више, — таква се може и изнова начинити; него та обнова треба да нам вешто и верно васкрсне, реконструјише, ону грађевину која је изишла из руку првога наимара под надзором Архијепископа Архитекта Данила. Не може ли бити то, онда је боље оставити да дремљу дивне развалине онакве какве су!

СТЕФАН УРОШ ДРУГИ, МИЛУТИН

КРАЉ СРПСКИ

(1282 — 1321)

Милутин је један између најзнатнијих српских владалаца. Храбар војник и вешт државник, он се свакад умео довити свачему да изађе на корист његовој држави. Истина, у томе послу није свакад гледао на заповести морала, али га зато Мајков овако правда: „У човеку који народом управља, вели он, није доста гледати само човека; у њему треба гледати управитеља коме се у руку храни срећа свега народа. У такога је човека тешко распознати шта чини сам од своје воље, шта ли за то што околности ишту и што се не може друкчије чинити“. Ма да ово и јесте тешко распознати, опет остаје за хвалу само оно што је добро а за покуду оно што је неваљало.

Милутин је млађи син Уроша I, краља српског и краљице Јелене, које живот пред овим испричасмо. По ономе што се зна о његовим родитељима, може се веровати да је он у своме детињству и младости добио веома марљиво васпитање, наравно онако какво се у оно време држало да је најбоље.

Још као младић, он је био дика своје отаџбине колико порастом и обликом, толико и умом и јунаштвом својим.

На краљевство је дошао године 1282, када је старији брат његов Драгутин драговољно одступио од престола. Држава српска у то време била је у великој тескоби. Византија је држала све земље до самог Липљана (Косова), и претила је не само да му још земаља отме, него да и њега самог учини својим васалом, или, као што наш летописац вели, „послушним робом."

Али, срећом, Милутин није био човек који се препада пред опасностима: што су оне биле веће, то је он био бржи у довијању како да им се одупре и од себе их одбије. Он је прво био ожењен ћерју Јована Анђела, севастократора тесалског и локридског, па заклањајући се тим сродством, удараше често на грчке земље, некад сам а некад и с братом својим Драгутином. Михаило Палеолог дигне се на њ, али умре на путу године 1283. Не могаше му наудити ни грчка господа, нити помоћ татарска, турска, и фрушка (франачка). Милутин у неколико ратова отме *оба Полога* (данашње нахије: гостиварска и тетовска), *Скопље*, *Овче Поље*, *Злетово*, *Пијанац*, *Струмицу*, *Сер*, *Дабрско*, *Кичаву*, *Поречје*, опусти земљу Влахиотску[1], и доходи чак до Солуна и до Свете Горе.

[1] Епирска деспотовина.

Обезбедивши државу своју с те стране, Милутин се обрне к Босни, и њу добије године 1286 као мираз уз другу жену своју Јелисавету, сестру Ладислава, краља угарског, коју је узео отпустивши прву своју жену што је била нероткa.

Сад се дигне на државу српску бугарски кнез Шишман, који је седео у Видину, и владао околним земљама бугарским; осем своје војске скупи он и много Татара па пође на Србију и продре чак до Хвосна, али ту буде сузбијен, и побегне с мало војске на траг. Милутин га потера и дође до Видина који освоји заједно с целом околином. Шишман се превезе преко Дунава, али видећи да ће краљ да му спали дворе, и разруши престоницу, пошље му посланике и поручи овако:

— Господине мој, славни краљу, устави љутњу своју на ме; што сам год чинио ја теби, пало је све на врат мени. Опрости, кајем се, и до смрти своје ништа нећу учинити против воље твоје!

— Ако се покораваш вољи мојој, одговори му краљ: — као што се обричеш, учини што ти речем; а ја хоћу да се ожениш ћерју једнога од мојих великаша, па ћу знати да говориш истину.

— Хоћу, драге воље, изјави на то Шишман.

Милутин му тада врати сву државу и град Видин, па онда оде у своју престоницу. После тога је дао за њега ћер свога великог жупана Драгоша. А доцније, видећи да му је Шишман у свачем веран и

послушан, да̀ своју ћер Ану за сина му Михаила који је доцније био краљ свој земљи Бугарској.

После се почне спремати на Србију Ногај, татарски хан; но Милутин га вештим порукама одврати од рата пославши му у таоство сина својега Стевана. Кад се Стеван врати из овога таоства, ожени га отац ћерју Бугарског цара Смиљца, па му онда преда земљу Зету с градовима да управља њоме.

Сад је Милутин у држави својој имао потпуни мир, а мир је умножио благостање његовога народа и његово. Тада је богато почео расипати благо на дела богоугодна и добротворна. Подигао је и оправио врло многе цркве: У Светој Гори помагао је свима, а Хиландар је нарочито обновио и обогатио; у Цариграду је озидао цркву, уредио болницу с множином меканих постеља за бо̀нике; поставио је лекаре, дао приходе, и заповедио да се примају и негују болесници, и кад једни оздраве и оду, да се други примају и негују. У Солуну је начинио две цркве; у Трескавцу цркву Светој Богородици; у Кичеву цркву Св. Ђурђу; у Призрену цркву, у Грачаници цркву (обе Св. Богородици); на реци Серави (неки погрешно пишу — Ресави) цркву Св. Ђурђу; у Скопљу две цркве; цркву Св. Ђурђа Нагоричког; у Студеници, до велике Лавре, цркву Аћиму и Ани; у Дабри на Ореховици цркву Св. Ђурђу, и цркву Св. Никити, близу Скопља.

Тим многим задужбинама, издашношћу своје руке, мудрошћу и тактом у пословима са страним владаоцима и храброшћу у бојевима, Милутин је био стекао у свој ондашњој Јевропи велико уважење.

Али у то се јави унутрашња размирица која државу његову размири, и њему створи прилику да докаже колико је још био варвар срцем поред све толико хваљене христољубивости своје. Оженивши се већ последњом женом, Гркињом Симонидом, он се много спријатељи с Цариградом и помисли да може српску и грчку државу спојити у једно, па се зацарити у Цариграду. Тако је мислио он, а Грци су мислили другојачије, и међу тим старали се да уплив свој снаже и шире у Србији на штету српске народности. Властели српској не буде то по вољи, па подстакне Стевана из Зете те се он дигне на оца свога; али га отац разбије, а после га дозове к себи, окује, и пошље у Скопље. Ту га по очиној заповести ослепе, па га онда, са два сина Душаном и Душицом, одведу у Цариград на чување цару Андронику.

После побуне синовље, дигне се побуна братња: Краљ Драгутин захте на траг краљевство да га преда сину своме Владиславу. Милутин је био у великој тескоби; находио се у своме манастиру у Бањској, а скоро сви великаши беху одступили од њега. Милутин поручи у Св. Гору игуману Данилу да похита к њему, и кад му дође, завладичи га, постави да борави у Бањској, где донесе све своје благо и преда му на оставу. Сад га као владику Бањскога,

пошље у Срем к брату своме Драгутину за неке тајне *работе*. Данило те работе сврши тако да браћу измири, и, засут дарима од Драгутина и Кателине, врати се к Милутину кога нађе на Овчем Пољу, где му исприча све што је радио и што му је брат поручио.

Доцније, да би помогао тасту своме цару Андронику противу Турака, послао је Милутин војводу свога *Новака Гребострека* с војском чак у Анадолију, где је овај сатр'о силу турску, па се вратио отуда донесавши благослове од цара пријатеља.

Казали смо како је он зидао многе цркве не само у својој држави, него и у Јерусалиму, у Св. Гори, и у Цариграду, али најпосле науми да подигне још једну задужбину; о тој намери договори се с мајком својом Г-ђом Јеленом, с братом Драгутином, и Архијепископом Савом III, па почне на старом темељу у Бањској зидати нову цркву Св. Стевану првомученику и апостолу. Зидање и све даље послове око те задужбине повери краљ Данилу јепископу Бањскоме, који је био врло вешт у таким пословима. Милутин је намеравао да та црква буде сахрана и мир његовом телу када он оде с овога света.

Још та црква није била довршена, а мајка његова умре, и буде сахрањена у Грацу, задужбини својој, као што смо то испричали раније.

После тога пошље Милутин, као што смо казали, жену своју, краљицу Симониду, с великом пратњом

господе и госпођа у Београд, к јетрви јој, краљици Кателини. Гостовало се овде и дуго и повољно, па онда Симонида узме своју јетрву, с њезином опет пратњом, те обе дођу у Градац, на гроб свекрви својој, краљици Јелени, ожале је као добре снахе, и цркви учине велике прилоге.

Све је то показивало да је у роду краљеву слога и мир. Али је још био један члан те породице у туђини далеко, и још без очињега вида! То је рођени син Милутинов, Стеван, потоњи краљ Дечански. Из прогона свога, из Цариграда напише Стеван жалостивно писмо владици Данилу у Свету Гору, и замоли га да поради у оца, не би ли му се смиловао, и вратио га у отаџбину. Данило, верни апостол љубави и мира, сазове сабор духовника Светогорских те сви слошки одлуче да се моле краљу, не би ли се смиловао сину. Напишу се писма за краља, и за архијепископа Никодима. Одабере се депутација од духовника, и та писма однесе у Србију. Никодим, примивши писмо и депутате, одмах с њима заједно оде краљу, дâ му писмо од Данила и сам почне склањати га на милост и праштање.

Саслушавши све то, Милутин рекне:

— *Нека буде како желите; што ми год говористе о сину, ево заповедам све да се учини, по вашој вољи!* И одмах напише писмо тасту своме, цару Андронику, те Стевана спреми у отаџбину. Отац прими сина и пошље у Будимље да тамо живи, а унука, Душана, задржи при себи у двору.

Домаћи историци описују нам Милутина као врло богата краља у оно доба, и као човека веома дарежљиве руке. „Имао је, вели Данило, без броја злата и сребра, имао је стоке: оваца, волова, коња, колико нико у оно време; имао је одела свакојаког и скупоценога; па земаља зиратних толико да су свуда испуњавале обиљем“.

Према толиком богаству, он је помагао свакомe ко је био у невољи. „Са свих страна, вели он даље, долазили су сиромаси, слепци, хромци, и свакојаки невољници к њему, и рука је његова давала нештедице. Нико се није вратио од његових врата без какве било утехе. И што је давао дању, избројати се не може; а кад наступи ноћ, он би скинуо са себе краљевско одело и обукао би какве рите, и лице би покрио да га нико не позна, па би узео са собом две или три верне слуге (које су му биле веома тврде на тајни) и ишао би у куће сиромасима и немоћнима те им давао помоћи.

Ово је чинио свега свога века, до последњих дана својих. С тога су га и називали: *Отац сиромаха, заступник удовица, старалац гладних, одевалац нагих, заштитник нападнутих, утеха тужних.*“

Пред смрт своју, Милутин се находио у двору своме у Неродимљи. Ту га снађе тешка болест коју није ни преболео. Осетивши да ће умрети, рекне својима:

— *Дође час, децо, да се растајемо; али хвалите Бога, јер идем онамо куда ми и јесте пут.* Он издахну 29 Октомбра 1320 године.

На његову опелу био је Архијепископ Данило, који га је ожалио као да му је брат или син. Тело краљево пренесено је на колима у манастир Светог Стевана у Бањској. Данас то свето тело почива у Софији, новој престоници кнежевине Бугарске.

Милутин се потписивао: *Стефан Урош (II) у Христа Бога благоверни и христољубиви краљ и самодржац српских земаља.*

———

ДАНИЛО II

АРХИЈЕПИСКОП СРПСКИ

(1325 — 1338)

Данило II, архијепископ српски, родио се у другој поли XIII века од родитеља „богатих и славних“ који су имали више деце, па су им, осим Данила, сва помрла; за то њега нису хтели дати ни на науку, не могући се, у тузи својој, и од њега као јединца свога растати. Али је дете врло жудело да се учи; па се једном искраде од оца и мајке и, с неким својим рођаком, побегне к учитељу који му је, по том, показао како се чита и пише, а уз то га је још привикао на многе добре навике, и дао му многа корисна за оно доба знања.

Данила, као младића изучена, окретна, и добра, узме доцније у свој двор Краљ Милутин, и држао га је тако као да му је какав род. И ако је младићу било са свим добро у краљевом двору, опет срце његово није марило за живот дворански; оно га је вукло у самоћу да размишља, и да се моли Богу. Једном крене се краљ Милутин (Урош II)

да походи у својој држави цркве, и да им носи прилоге, па у том путовању стигне у Сопоћане, манастир свете Тројице (близу Новог Пазара). С њим је био и Данило.

Докле је ту трајала гозба и весеље због краљева доласка, Данило се договори с једним духовником те га овај тајно одведе у *Кончулу*, манастир Св. Николе, на Ибру. Ту га покалуђери игуман *Никола* и надене му име *Данило Монах*.

У своме постригу, Данило је остао неко време трудећи се да све друге духовнике претиче дању радом а ноћу молитвом.

Архијепископ *Јевстатије II* (1291—1308) чувши за тако ревнога младога духовника, почне га звати к себи у Жичу; али је Данилу тешко било растати се с тихом самоћом у малом манастиру. Чак се, на молбу Јевстатија, умеша у то и краљ Милутин који Данила склони да дође у Жичу, где га архијепископ рукоположи за свештеника.

Пробавивши у Жичи непуне две године, Данило буде послан у Свету Гору, у Хиландар на који је баш тада краљ Милутин био обратио особиту пажњу: подигао нову, пространију цркву, дао многе прилоге манастиру, и саградио кулу и цркву светога Спаса на самој обали морској, па то обоје предао Хиландару.

Архијепископ Јевстатије, у договору с краљем, постави Данила за игумана Хиландару где он и остане учећи се, постећи се, и Богу се молећи.

У то доба почну морски гусари много досађивати светогорским манастирима, па и Хиландару. Данило се с браћом манастирском и другим људма јуначки одупирао тим нападачима три године. Али кад већ види да може бити поробљено све благо и драгоцености, он прибере што је било скупље па манастир преда поузданим људма да га и даље чувају, а он оде у Скопље где се тада находио краљ Милутин, те му преда на оставу манастирско благо. Краљ навали да га задржи при себи докле се то не би умирило, али Данило не хтене оставити своје обитељи, него се врати у Хиландар. С тешком муком и великом опасношћу продре у њ, и одмах се постара за храну браћи и чуварима, јер је била така глад, да је страшно читати опис Данилова биографа. Из Хиландара пређе у манастир Руски, али и тамо ударе гусари и потпале манастир. Сиромах Данило једва изнесе главу одатле. У животу његову простране су описане све муке и злопатње које је претрпео тада у Св. Гори.

Тек после три и по године тако бурнога и мучнога живота, настане (1307) мало мирније време у Св. Гори. Данило тада преда управу манастира своме ученику Никодиму, па оде у испосницу Св. Саве на Кареји, да се моли Богу, и да се испашта.

Међу тим су се у Србији збивали врло немили догађаји. Распра је била између краља Милутина и брата му старијег Драгутина, а и између Милутина и сина му Стевана.

Милутин, желећи избећи сукоб с братом, дозове из Свете Горе Данила у Скопље, и ту се с њим разговори на само о многим важним пословима. Иза тога му преда манастир Св. Стевана у Бањској,[1] у који тајно смести све благо своје за које је знао он и Данило. И том приликом Данило постане јепископ (1310). Разговоривши се с новим владиком, краљ га пошље к брату своме Драгутину ради неких важних послова. Данило, с више одабраних светогорских црнаца, оде у Дабрац, где је Драгутин имао свој двор, и ту опет на само разговори се о свему што му је био поручио Милутин. Свршивши тај нежни миротворни посао међу браћом, Данило се врати к Милутину кога нађе на Овчем Пољу; преда му од Драгутина писмо, и наустице каже братску поруку.

У животу краљице Јелене, мајке Милутинове и Драгутинове, казано је колико је учешћа имао Данило као јепископ бањски при укопу ове знамените Немањићке.

Доцније, не зна се рашта, Данило је премештен с бањске јепархије на хумску, којом је пређе управљао *Јевстатије*, а бањска се, по краљевој заповести, прозове само *игуманија* а не *јепископија*.

Смрт Милутинова (29 октобра 1320) застала је Данила на хумској јепархији, али је он ипак приспео краљу на опело.

Наследник Милутинов, Стеван (Урош III), венчан би на краљевство лицем на Богојављење 1321,

[1] 2—3 сата северозападно од Митровице.

рукама архијепископа Никодима, Данилова ученика. Данило је тада, као што рекосмо, био на хумској јепархији, али није престајао тежити да се врати у самоћу, у Свету Гору. Међу тим, краљу Стевану буде наскоро веома потребан човек за послове дипломатске. На њега бејаше устао брат му од стрица Владислав, као син старијега брата, тражећи престо по праву старијега. С њим је био и бугарски краљ Михаило Шишманић (1323—1330), који је био ожењен Аном, сестром Стевановом (па је отерао од себе 1326), а помоћи од Грка, по смрти Милутиновој, није се било надати. Требало му је послати кога у Цариград да ради за помоћ, а није знао кога да изберe за тај посао. Разговоривши се с властелима земље српске, краљ чује од њих ове речи: — „Нико ти, краљу, не може тај посао свршити по вољи и жељи срца твога као свеосвећени Данило“.

Краљ призове Данила и замоли га да узме на се то посланство, и овај се прими. Прво оде бугарскоме краљу и склони га на мир, а за тим у Цариград, те и ту изврши све што му је поручио краљ Стеван, па се одатле врати у Св. Гору, и стане се бринути само о својој души.

Мало за тим премине архијепископ српски Никодим, а краљ Стеван почне мислити о заменику тако важног места, о човеку који би достојан био „*придржати*, као што вели летописац, *престо Светога Саве*“. Мисао краљева устави се на Данилу, коме он и напише одмах овако: — „Ако си истински при-

јатељ мој, пожури се одмах к мени, на неки важни разговор".

Данило дође. У то време приспе краљу из Св. Горе и игуман Гервасије с многим духовницима светогорским. С овима, и с јепископима, игуманима, и великашима српске земље, краљ се разговори и договори те изберу Данила на место Никодимово, и на Крстов дан (14 Септембра 1325) узведу га на престо Светога Саве подвикнувши овако:

— *Данилу, преосвећеноме архијепископу свих српских и поморских земаља, многа лета!*

Као архијепископ српски у Жичи, Данило је живо настао да учи народ у вери, и да чини добра дела. У Жичу су долазили побожни људи из близа, и из далека да слушају слатке беседе његове. Осем тога, он је подизао цркве где је год могао, а где није могао дићи цркве, ударао је у земљу крст, по примеру Св. Саве, само да се помиње име онога који је страдао да људма покаже пут к бољем животу.

После оне славне победе коју одржа (28 Јула 1330) краљ Стеван (Дечански) над Бугарским краљем Михаилом, на *Велбужду*, радосни Дечански послао је посланике „преосвећеном архијепископу Данилу, к жени својој краљици Марији, и свему сабору српске земље, да благодаре Богу за овако славни успех српскога оружја".

Данило је дотле био у великој бризи о исходу тога рата, а добивши тај глас „отвори своја богохвална уста и прослави Бога за толику милост према

српскоме краљу и народу. За тим распише у све манастире српске, да се непрестано Богу благодари и да се певају „параклиси и велика славословља којима се прославља Бог“.

А још пре ове победе, краљ је желео да поднесе Богу какав сјајни знак своје захвалности за толику милост у небројеним тегобама у које је долазио, и из којих се срећно избављао. За то позове к себи Данила, и разговори се с њиме о новој цркви коју је желео подићи Господу Сведржитељу.

— Ево хоћу да зидам цркву Богу моjему, Спасу Христу,[1] рекао је краљ Данилу: — помози ми да то и учиним, а ја ти велим пред лицем мога судије Христа, и да чују сви властели моји, да ћу те ставити као ктитора тој задужбини, првога уза ме и уза сина мога.“

Данило, вешт у грађевинским пословима, прими на се старост о том послу, али најпре пођу он и краљ да нађу место удесно за тако велику задужбину. Најбоље им се свиди место *Дечани* на реци Бистрици, у Хвостанском крају (3 сата на југ од Пећи); место је то још Свети Сава био изабрао за цркву.

Место се свечано освети, темељи се ископају, и први угаони камен стави сам краљ Стеван (Урош III)

[1] Народна песма каже да је краљ рекао за ту цркву:
«,Да је нигде у свијету нејма:
Нек се знаде царска задужбина;
Нек се знаде — е смо цchampions!»

а други, архијепископ Данило. И цркву ту наменише Спасову дне (Вазнесенију).

То су потоњи *Високи Дечани*, који служе и данас, и који су, по уверењу путника, најлепши грађевински споменик из доба Немањића!

Новембра 13, године 1331, скончао се Дечански у граду Звечану.

Син Дечанскога, Душан, ступивши међу тим на владу, дозове у свој двор у *Свршину* архијепископа Данила, друге владике и властеле — сву скупштину земље српске, да се венча на краљевство. И тако је Данило, на Малу Госпођу, у цркви Св. Јована, ставио на Душанову главу краљевску круну рекавши:

— *Положио си, о Боже, на главу његову венац од драгог камења; у тебе је молио живота, и дао си му дуге дане до века.“*

И поведавши га на краљевски престо, прослави га узвиком: ‚*Многа лета!*

После тога Данило није дуго живео. Преминуо је 19 Декембра 1338, и кости његове налазе се у Пећи, у цркви свете Богородице, која је у великој патријаршијској цркви.[1]

Његов ученик и биограф у пространом животу његову помиње као нарочита ова добра дела Данилова:

1, Сазидао је, обновио, и украсио врло многе цркве у Србији и на страни (у *Јелашници*, *Лозници*, *Магличу*, и другим местима; а *Жичу*, коју су Кумани били опустили па је тек нешто оправљена, об-

[1] Дечански Првенац, стр. 98.

новио је онако како је била за Св. Саве; у Цариграду, и у Св. Гори);

2, Подигао је многе школе;

3, Насадио је многе винограде, вртове, и вотњаке не само на земљи манастирској него и по брдима и доловима где је год доспео;

4, Разумевао се у грађевинству, и помагао да се начине неколике богомоље особито лепе. Најпосле,

5, Описао је животе краљева српских Радослава и Владислава, Уроша I, и краљице Јелене; а о животима Драгутина, Милутина, и Стевана Дечанског писао је, али их није довршио; описао је животе и свију архијепископа од Арсенија I, до Никодима, његових претходника (1234 – 1325.)

Животе те издао је г. *Ђ. Даничић*, у Загребу 1866.

Данило је дакле био човек заслужан не само као побожни и просвећени владика и управник цркве српске, него и као вешт државник, способан проповедник, ревни просветитељ, марљиви пољопривредник, и као будилац лепог грађевинског укуса у српском народу. „Такав нам и треба архијереј.“

СТЕФАН ДУШАН

ПРВИ ЦАР СРПСКИ

Стефан Душан је син Уроша III, краља српског, који је доцније прозван *Стефан Дечански*.

Кад је оно Урош III био устао на оца свога, краља Милутина, и за то, по очиној заповести, ослепљен и у Цариград протеран, онда је и Душан отишао с оцем својим у то заточење, и остао је тамо пуних седам година. То време употребио је, јамачно, мудри отац његов да сину своме прибави образовање какво се у оно време могло стећи само у две престонице некадашњега римскога царства — у Византији и у Риму.

Краљ Милутин, најпосле, смилује се сину своме; врати га у отаџбину и да̂ му Будимље у Полимљу, да живи у њему. Душана пак задржи он у двору своме, да младић ту научи владалачки занат у онако вешта мајстора какав беше Милутин.

Кад је деда умрьо, и отац му ступио на владу, Душан је, у један дан с оцем (6 Јануара 1321), венчан на краљевство и назван „млади краљ“. Отац

му је, после тога, дао Зету да управља њоме, као што су њом и дотле управљали сви краљевићи редом.

У рату, који је букнуо између Стевана и краља бугарског Михаила Шишманића, Душан се одликовао и личним јунаштвом и војводским даром тако да је славна победа на *Велблужду* (данашњем Ћустендилу), 28 Јула 1330, готово сва његово дело. Летописци готово сви тврде да је управо Душан учинио да Бугари буду надвладани, а неки додају још и то, да је он својом руком одсекао главу краљу Михаилу.

А кад је краљ, отац његов, почео зидати цркву Сведржитељу у месту Дечанима, именовао је сина свога Душана као другог ктитора тој својој задужбини.

Поред свега тога, Душан опази да му отац не намењује краљевства, јер њега не ожени а ожени сам себе Гркињом, и поче боље пазити Грке него Србе. Једно то, а друго што је Стеван живео у миру с Грчком, баци у бригу српске властеле: да он престо свој не остави деци од друге жене која би могла прикупити око себе људе од грчке стране. Ту је радила и српска народност и корист свега властеоства. Ти властели склоне Душана да устане на оца свога. Краљ, у зао час по се, одагна од себе многе властеле. Незадовољници сви оду к Душану. „*Ђаво развеја своје ђаволске лукаве речи*, вели Душан у поговору к своме законику: — *међу људе отачаства нашег; они ожалостише на ме родитеља мога, и тако га подигоше да ми утре и живот и име*“.

Тако бејаше раздражен син на оца свога; а раздражише га и наговорише властели. Ту је радила сва народна страна, не само она у Зети, него и она на краљевском двору. У мало времена, скоро сва боља војска пређе к Душану; а на скоро му доведу и оца заробљена. Некако се ту измире, али опет не пресуши врело непријатељству. Стеван је, у тренутку љутине, био учинио голему штету земљи Душановој. Син му се пожали на то, а отац га отера. Властели који су, по што по то, хтели посадити Душана на престо, прикупе се око њега. Он хтеде побећи, а они му не дадоше: старим земаљским властелима учини се срамота да се назову бегунци, и да се потуцају по туђем свету; стадоше претити сину да ће се вратити оцу, и да ће се, ако он побегне, на скоро брат његов од друге матере опасати на краљевство. „Боље нам је, говорили су они: — изгинути у својој земљи, него ли да се потуцамо по земљи туђој; ако ли нас не послушаш, помирићемо се с оцем твојим, па идемо к њему, а тебе ћемо оставити у невољи и у срамоти.“

„Младић“, тако летописац зове Душана: — немаде куд ни камо, него се договори: да се купи војска!..

Мирно сеђаше Стеван у двору своме, у Неродимљи. Други га властели световаху да претече сину намере; али им он не верова. У томе војска Душанова опколи' Неродимљу. Како краљ утече у Петрић (Петрьчь), а Душан уђе у краљевски двор,

састави се с осталим незадовољницима, и пође за оцем у потеру. Отац му се предаде. Готови се беху опет помирити отац и син, али властели, бојећи се себи, силом одведоше оца у град Звечан, и онде га удавише 13 Новембра 1331 године.

Душан се венча на краљевство у Сврчину, на Малу Госпођу (8 Септембра). Ту свечаност извршио је српски архијепископ *Данило* пред сабором од све српске земље.

Поставши краљ, Душан се ожени Јеленом, сестром бугарског цара Александра, и тим учини да дуго време буде миран с бугарске стране. Продревши с војском у Истру до Саве, умири он Карла Роберта, угарског краља. По том се окрене на Грчку, и у два рата (између 1337 и 1340) прође цело Тракиско полуострво од Јањине до Еубеје, и готово до саме Византије.

Опколивши Андроника у Солуну, натера га да моли за мир, и да да̂ Србији: Охрид, Прилип, Јанину, Трикалу, Костур, Струмицу, Сер, Чрмен и многа друга места. Године 1342 удружи се Душан с Кантакузином против Ане, и помогне му у рату с њоме. А кад га Кантакузин одуста и с Турцима се удружи, онда он пристане с Аном. Ако и не би срећан године 1344, опет за то године 1346 завлада целом Маћедонијом.

После толиких освојења могло му је и бити да учини велику једну измену у својој држави. Немања је одбио од великожупанскога престола друге само-

сталне жупане, и власт над свом Србијом саставио само у свом племену.

Син његов, Стеван Првовенчани, пошао је даље: он се назвао *краљем*, те се тако још више уздигао над свим рођацима својим. Али то није било крај отимању око престола. Изнајпре су престоле отимала браћа од браће, а после синови од отаца. Други снажан посленик у животу српске државе бејаше властеоство. Оно је тврдо чувало своје користи, и мешало се у најзнатније државне преврате. Душан смисли да ће пресећи и отимање око престола, и мешање властеоства ако се зацари; а тим би се још узвисио у очима суседних владалаца.

Имајући то на уму, он године 1346 подигне архијепископа Јанићија II за српског патријара, и на тај начин, као што Немања укиде Србији државну зависност од Цариграда, Душан укиде и црквену. И тада му се одрешише руке према Грчкој, кад виде да је и глава цркви у Србији њему у рукама. Више не хте знати за цариградског патријара и његове претње.

Лицем на Васкрс, 14 Априла 1346, венча се он на царство; то венчање пред скупштином од целе српске државе извршише: патријар српски *Јанићије II*, патријар бугарски *Симеун*, *прота* с игуманима и старцима светогорским, и грчки архијереј с целим сабором.

Венчавши се, Душан се назва: *Цар и самодржац Србије, Арбанашке, Бугарске, Грчке, Приморја, и западних странâ.*

Венчавајући себе на царство, Душан венча и сина свога Уроша, и назва га краљем, али му не обрече пола царевине, као што њему беше обрекао отац његов, него му даде сву праву Србију да управља њоме. А над другим освојеним земљама постави севастократора Дејана, неколико ћесара, и деспотâ; сам пак оста врховна глава свега царства. Тако неста деобе; место господара над деловима од државе, посташе намесници цареви. Укинувши деобу, Душан учини крај раздору између владаоца целе земље и онога у кога би био део. Он тим зададе рану властеоству; оно више не могаше да ради као дружина по рођењу, него се јавише нови властели, изабрани по заслугама које ко имаше. Двор се уреди по грчкоме двору; јави се мноштво дужностй, и орден Св. Стевана да се њим даривају заслуге које ко учини. Законик је завршетак Душановој радњи за унутрашњи грађански поредак.

Али да се малко вратимо, да разгледамо ратове Душанове! Неколико пута већ наваљивали су Турци у Јевропу: градови у Маћедонији и Тракији прелажаху из једних руку у друге. Душан, Александар бугарски, и Палеолог учинише савез; али Турке на ново дозва Кантакузин те узбише Бугаре, и разбише Србе и Грке 1351. На неко време престане рат. Душан, видећи зло које долази од честог прелажења турског у Јевропу, на крају године 1355, науми једним ударом пресећи га; скупи 80000 вој-

ника да освоји Романију, Тракију и саму Византију: тим је хтео и својој слави да угоди, и за свагда да пресече пут Турцима у Јевропу. Али му смрт не даде да учини што је мислио. Он на пречац умре године 1355, Декембра 20 дана.

Душан, без преговора, припада међу најзнатније људе свога времена. Сјајна личност његова високо се подиже између оних који владаху пре њега, а још више између оних који владаху после. Миран и дубок ум, силна воља, храброст, мудрост и вештина војничка, власт над страстима, жива свест о народности, бистар поглед на време у ком живљаше, и његова дела, радња која ствара шта треба и иде даље од онога што затече; ово се све најбоље показује у овога владаоца. Врло је важно што је Душан у пословима својима с Грчком показивао народну самосталност: он је сам провео најпријамљивије године у Цариграду, па ипак изображена, светла, богата Грчка није њега к себи мамила, нити је он са својим народом к њојзи нагињао, него је напротив он њу к себи привлачио. Мајков, из кога ово исписујемо по Даничићеву преводу, завршује овако: „Да су ствари после ишле онако добро као за Душана, Грчка би постала српска држава: томе је јемство што је Србија постала царство, што се у њој уредила патријаршија и царски двор, и што су освојене грчке земље претворене у српске државе. *Онда ни Турци не би постали господари у Јевропи.*“

У Србији бише уништени последњи остаци племенскога живота који се држаше у властеоству. Назвавши се царем, Душан се упореди с царевима грчким, а властели изгубише тиме своје значење, и посташе поданици као и други. Неста особитих њихових користи, а тиме се раскиде стара свеза дружини њиховој. На царском двору, где бејаху сва достојанства као и на грчком, отвори се поље личним заслугама; место дружине властеоске ступише људи појединце; место заједничких користи изађоше користи свакога на по се, и за тим јавише се људи који за време беху код цара у милости, управитељи областима, властели који високо стојаху у држави али већ без старих правила своје дружине, невезани за своје племе, него сваки за себе, с особитим користима које беху и противне користима другога. Њих више није к себи притезала земља, ни завичај, ни народност него престо, врховна власт, као извор њихове силе. Не треба сметати с ума какво је зло могло снаћи Србију отуда, као што се доцније и показало; али се Душан није залуду звао *силан*, па је умео одржати нови правац који даде властели. Смрт му није дала да изврши све што је био смислио. Било како му драго, тек ми, међу Немањићима који су готово сви велики државници, видимо у њега једнога неку бригу о простоме народу. Највећи број државлана, управо они који су знојем и крвљу плаћали сваку величину својих владалаца, растући без народне наставе, живећи без грађанских права, ста-

јао је као туђин према свој сјајности својих краљева и царева. Душан је то опазио, и у свом законику (чл. 201 202 и 203) поставио је неке одредбе које заклањају прости народ од силе властеоске. Мислио је велики цар да створ његов буде драг сваком члану велике државе његове, да га сваки воли и брани, па да тако и потраје дуго. Што у том није успео, није кривица његова, него његових последника и других историских посленика.

Ево сад неколико речи о Законику.

Први је Законик Душан поставио на скупштини српској, где је био патријар Јанићије, све владике, и духовници мали и велики, 21 Маја, на Спасов дан, 1349 године.

За тим је на другој скупштини, 1354, тај Законик допуњен новим одредбама.

У целом Законику, како га знамо данас, има 118 глава, и 205 чланака. Ево неколико његових одредаба:

Чланак 4, *Духовници да не проклињу хришћане за грехове, него да шаљу два или три пута да се поучи, поправи*, и т. д.

Чл. 12, *Митрополити, јепископи и игумани да се не постављају по миту.*

Чл. 28, *По свим црквама да се хране сиромаси као што су записали ктитори; ако ли се нађе који митрополит или игумани да то не чини — чин да изгуби!*

Чл. 55, *Сирота преља* (куделица) *да не плаћа никаква данка.*

Чл. 107, *Градовима да нема* **приселице,** *него ко дође, био велики био мали, да иде стањанину и да му преда коње и све своје, да му* **стањанин** *то сачува, па кад гост пође, стањанин да му преда све што је био примио, и ако му што буде погинуло — да плати.*[1]

Чл. 166, *Сваки судија што по земљи пресуђује да уписује у књигу своју, а парицу да даје другу књигу равну с оном у судије.*

Чл. 170, *Сваки судија да суди по законику, право, а не по страху цареву.*

Чл. 184, *И ово је заповест царева: Ако напише књигу цар или по срцу, или по љубави, или по милости за некога, а та књига гази Законик, судије такој књизи да не верују, него да суде по правди!*

Чл, 201. *Ако коњ* (властеоски) *липше у ком селу а не буде га село убило, ни одагнало, но умр'о од Бога — да не плате ништа.*

Чл, 202. *И псарима, соколарима и свињарима куд иду да се не даје ништа.*

Чл, 203. *И где се нађе у земљи човек ком буде коњ крепао, или му га изео вук, или га је сам*

[1] Села и градови дужни су били дочекивати жупане и старешине, кад путују по земљи, хранити их и чувати њихове ствари. То се звало *приселица*. Што се чинило најпре само великим старешинама то се после раширило и на мање старешине и на њихове момке. Народу је то било тешко. Душан забрањује да не буде више *приселице*, него свак да иде *стањанину* (гостионичару) и да ноћива у гостионици.

убио, а он **приселицу** *узео за коња, и изнађе се истина, ако буде тако, да плати господар чиј је човек самоседмога коња* (седам коња за једнога).

Последњи ови чланци показују да се Душан бринуо и за прости народ, и заклањао га од силе и напасти властеоске и старешинске. Да се и после њега више пазило на народ, може бити да Новак не би морао бегати у хајдуке, и можда много великих несрећа не би дочекала држава Немањићска. Али се Душани рађају ретко, а назови - Душани обично мисле да су прави Душани.

ЈОВАН ХУС

ЧЕШКИ БОРАЦ ЗА СЛОБОДУ ЦРКВЕ

(рођени 1369 † 1414)

Јован Хус родио се у варошици Хусинцу, у Чешкој, 1369 године, од сиромашних родитеља. У Прагу је учио велику школу и 1396 године постао је магистар слободних вештинâ. Године 1398 отпочео је своја предавања на уметничком факултету. У то време бавио се и философским списима енглеског реформатора Виклефа. 1400 рукоположен је за свештеника, а 1402 постављен за проповедника капеле витлејемске, у Прагу. Те године појаве се у Прагу и богословски списи Виклефови. Хус је те списе одобравао, а већина професора одбацивала их је. Својим проповедима постао је Хус мио народу, а и сама краљица Софија често је долазила у капелу витлејемску, узевши Хуса за свог исповедника. У то доба, Хус је био много уважен и од архијепископа *Збињка Зајица Хазембуршког.* Поред своје свештеничке и учитељске дужности, Хус је радио и на књижевном пољу, и, осем разних латинских богословских састава, написао је на чешком језику више дела за народ. Међу тим рашире се знатно списи Вик-

лефови по Чешкој, и многи свештеници ватрено почну проповедати нову науку. Они зато буду оптужени као јеретици, али нађоше у Хусу јаког браниоца. За то опет изгуби Хус поверење, које му је дотле поклањао архијепископ. Ово неповерење претвори се у непријатељство кад архијепископ прашки и већина немачких професора признаше Григорија XII као праву главу цркве, противно вољи краља Вацлава, који је мислио да Чешка остане неутрална, док сабор у Пизи не реши који ће од двојице папа остати. Овај поступак немачких професора јако разјари краља Вацлава, и Хус, који се с чешким професорима вољи краљевој покоравао, употреби ову прилику, те, помоћу људи од великог уплива, приволи краља да потпише $^{6}/_{18}$ Јануара 1409 значајан *Декрет кутногорски*, којим су народу чешком на универзитету дата три гласа а осталим страним народностима један глас, а дотле је било са свим противно. После овог решења, иселише се из Прага немачки професори и ђаци. Архијепископ се морао најпосле покорити вољи краљевој и признати за папу Александра V, ког је сабор изабрао, али је зато много оштрије почео радити противу Хуса, забранивши му проповедати у капели витлејемској, па кад овај није послушао него и даље проповедао, он на њега баци анатему $^{7}/_{19}$ Јула 1410 год. Краљ се заузимао за Хуса у папе, но архијепископ пођe још даље и 1411 год. објави обуставу службе Божје по свему Прагу. Краљ је истина успео, те је спор стра-

начки у неколико изравнат, али и то само за време. Хус, спречен у јавном раду, ода се раду књижевном, те напише нову систему чешког правописа. Ту је употребио значиће врх слова (као што су Хрватски), и избацио сва излишна слова. Овим правописом пишу Чеси и данас. Све дотле, Хус је признавао назоре католицизма и спор свој с архијепископом подносио папи на решење, но 1412 год. догоди се нешто што га наведе на отпор противу највише власти у цркви. Папа Јован XXIII, који је после Александра V сео на папски престо, заповедио је маја месеца 1412 да се по прашким црквама објави опроштај грехова свима који би га помогли у рату с Ладиславом, краљем неапољским. Овај непристојан поступак папин, Хус је осуђивао у јавном претресу на универзитету, у капели витлејемској говорио је народу да оваке опроштаје не прима, и на послетку разаслао је многа у том смислу писма не само по Чешкој, него и по Моравској, Шлезији, и Пољској. С тога се породи велики немир у Прагу, у црквама је јавно осуђиван овај папин поступак, па кад су за овако јавно осуђивање још и погубљена три младића, Хус их је сахранио у Витлејему као мученике. Овакав рад Хусов одобравао је народ, али то у Риму изазове велико огорчење, и с тога је бачена на Хуса грозна анатема, и наређено је да се капела витлејемска, као гнездо јеретичко, поруши и у Прагу обустави служба по црквама, докле год Хус не оде из вароши. Ово

изазове бурно врење у становништву прашком, и, да не би дошло до крвавих иступа, краљ нареди да Хус остави Праг. У Декембру 1412 год. остави Хус Праг и оде на *Козји Градац*, између Табора и Хајнова, а одатле оде 1413 у Град Краковац, који је припадао Хајнриху Лефлеју, племићу Лажанском.

И овде је скупљао око себе прост народ, и проповедао му науку Христову, а поред тога писао је многа дела на латинском и чешком језику. Одговарајући на оптужења папина, Хус је изјављивао и доказивао, да правоверни нису дужни слушати заповести папине, кад оне нису основане на закону Христовом, а своја доказивања Хус је изводио једино из светога писма а никако из црквеног предања. Међу тим буде сазван општи црквени сабор у варош Косницу, 1 Новембра 1414. Овом сабору имао је да представе и Хус, па да ту изложи своју науку. Краљ Сигмунд обећа му да ће бити саслушан, и ујамчи му личну безбедност, те да би се могао вратити у отаџбину, ако се не би хтео покорити решењу сабора; и у то име дао му је своје краљевско писмо. Хус радо пристане на то, и оде 29 Септембра (11 Октобра) 1414 год. у Косницу, праћен од неколике чешке господе, коју му је придодао краљ да га бране и чувају. Но тек што је три недеље пробавио у Косници, он буде бачен у тамницу по заповести кардинала који су сабором управљали. У тамници, Хус се тешко разболи и тако бона пренесу га на замак Готлибен. Међу тим

чињено је извијање и тек с великом муком одлучи сабор, по захтеву чешке господе, да Хуса и јавно саслуша у седници саборској. Ово допуштење јавне обране није могло имати уплива на саму пресуду, пошто је она готова и написана донесена у седницу. Хуса позову да своју јеретичку науку порече. Хус, не признајући кривице и позивајући се на свето писмо, није хтео да се одрече своје науке, и тако га сабор огласи за јеретика, распопи га, и преда световној власти, да га по тадашним законима као јеретика жива спали! Краљ Сигмунд је још пре био изјавио сабору да се његовој одлуци неће противити, па с тога и нареди да се пресуда ова изврши! Хуса изведу изван вароши и спале на обали реке Рајне. Смрт Хусова изазвала је у Чешкоме народу велику узбуђеност. На скупштини 1415 држаној, оградише се господа чешка противу сваког поступка саборског, и послаше сабору писмени протест. 1417 огласи прашки универзитет Хуса за свеца и мученика, и његов спомен слављен је 24 Јуна (6 Јула,) кога је дана спаљен, кроз два века као највећи празник. С човечанског гледишта Хус је био један од најчистијих карактера; оно што је себи поставио за задатак свога живота бранио је ревносно, и дао је живот за оно о чем је био тврдо убеђен. Његови следбеници прозвани су по њему Хусити — Хусовци. Они су се светили за Хуса. У тој осветничкој борби беше вођ *Јован Жишка*. Хуситски рат почео се 1419 а свршио 1436 год.

— ◆ —

ГУСТАВ ВАЗА

КРАЉ ШВЕДСКИ

(рођени 1490 а † 1560)

Густав, син Ерика Вазе, херцега од Грипсхолма, дошао је на краљевски престо јунаштвом које се ретко налази.

Краљ дански, *Кристијан II*, освоји Шведску године 1520, и овога младога херцега баци у тамницу, у Копенхаги, али Густав, млад, досетљив и дрзак, нађе некако начина те се ишчупа из окова, и побегне у гору у Делакарлији, по којој је лутао дуго време. Вођ, који га је божем водио, покраде га и остави без игде ичега. Други би се изгубио у такој несрећи; али је Густав био јачи од сваке несреће: он уђе у бакарна окна, и радио је као окнар радо и весело. Толика несрећа није га ипак могла скршити; још је он мислио како би избавио своју отаџбину. И изађе му за руком те подигне Далекарлијанце, с њима протера Кристијана, и заузме Штоколм. Шведи, пуни радости што су се ослободили, изберу њега за краља 1523. Он је баш

био достојан да заповеда људма, и наскоро, благодарећи његовим врлинама, Шведска стаде међу најсилније државе у Јевропи. Он је утемељио Лутерову веру у својим државама, одузео је неки део црквених добара, али је ипак оставио народу, који је нешто гунђао, неколике владике, само им је смањио приходе и власт.

После је на скупштини у Вестеру, године 1544, прогласио престо као наследни.

За њега вели један историк ово:

— То је био човек повр других људи, рођен за част своме веку; у њега није било никакве велике мане, врло мало ситних погрешака, а пуно је било великих врлина, и врло великих способности.

Умро је 1560. у својој седамдесетој години.

ПЕТРАРКА

СЛАВНИ ПОЈЕТА ТАЛИЈАНСКИ

(рођени 1304 † 1374)

Фрања Петрарка родио се у Арецу, године 1304. Његови су родитељи били прогнани из Флоренције на четири године пре тога. Принуђени да оставе Италију, они пређу у Француску, у Авињон, где је тада била папска столица, и сина свога пошљу на науку у Карпантрас, одакле млади Петрарка пређе у Монпелије, а после у Болоњу, да слуша права. Пошто је дотле већ био окусио од сласти Виргилијеве, Цицеронове, и Тита-Ливија, он омрзне на судијски посао.

„Како ми се може милити у школи, писао је он својим пријатељима, где се расправљају толика питања, а све на прилику овака: треба ли седам сведока за један тестаменат; је ли дете робово тековина за господара; и друге таке ствари које се претресају на судовима у нас? Све ми се то чини бескорисно, глупо, и тако да се не може издржати!

Чим чује да су му преминули родитељи, које је уморила куга, он остави права па дође у Авињон, али наскоро побегне и сам одатле од заразе. Пресели се близу вароши у једно усамљено и врло пријатно место, на име у Воклизу, коју су прославили природа и стихови нашега песника. Ту је он имао неко имање. Ту га је очекивала и љубав, и ту је имао да се задахњује оном страшћу којој је дао и свој живот и свој дар. На велики Петак, године 1327, био је у цркви на богомољи. Млада једна девојка молила се близу њега: њезин стас, њезино лице, њезино држање, прожма га свега; он осети да се у срце његово улива нека ватра коју само осетљиве душе могу да опазе; то није било какво грубо осећање које само живи жељама него нека смеса слатких осећања и поштовања што би произвело у њему и какво небеско биће. Ето такво је било његово стање кад је први пут видео *Лауру* или *Лаурицу*, ћерку *Хенрика Шабоа*, господара Кабријерског. Ова мила девојчица није тада имала више од дванаест година. Петрарка их је имао 23, и, осем живе уобразиље и ватренога срца, био је на очи леп, и врло мио момак. Срце га је одмах тако занело за њом да је није губио из очију, докле није нашао прилику да јој приђе, да отпочне разговор, и да се позна с њоме.

Помислимо само којих су година била ова два драгана: онда кад владају прве маште, а у месту тако романтичном, и у побожном расположењу које

их је оживљавало онога дана. А не треба заборавити да је Петрарка био нарави замишљене, и да је миловао предавати се слатким сновима, па се онда нико неће чудити што је страст његова била тако дугога века. Благодарећи тој страсти, ми смо добили од њега оне пуне осећања стихове који су започели славу језику италијанскоме а подјемчили славу појетину.

Та је љубав наскоро постала славна толико да је сам ондашњи Папа Јован XXII, који је волео младога Петрарку, наваљивао да се он ожени Лауром; али појета није мислио као што мисле други људи; он се бојао да не ослаби оно онако чисто осећање које га је одушевљавало, и зато је волео љубити увек него имати тек за неколико часака. Лаура опет љубила га је не допуштајући му ништа више од онога што је била слава њима обадвома.

Мало по мало љубав ова постане мирна, тиха, и остане у Петраркином срцу као неки дах среће, као неки терач на одликовање да већма заслужи славу своје драге. Тада се он цео целцит ода на књижевна проучавања, а нарочито на проучавање појезије која му је била драга толико исто колико и љубав. Живећи у пријатељству с првим људма у папскоме двору, особито с *Колоном*, он је с њима много путовао, и повратио се к папи, који му је поверавао разне службе. Али је њему била дража самоћа у пољу, нарочито у Воклизу, од сваке друге

[illegible]

[illegible] Али да се вратим к Петрарци!

Он је стигао у Рим о Васкрсу. Из јутра је био на служби у цркви Светога Петра, коју је служио вице прелат. Одатле га један владика с племићима римским допрати у двор Колонин, где му је био спремљен дивотни обед. После ручка се јавно прочитају неколики састави Петраркини, изговори му се похвала. Сад појету обуку у светковинско одело. А вреди и то одело да се опише. На десну му ногу обују *котурну* а на леву комичку *соку*[1], тело му огрну хаљином од кадифе, извезеном златом, с дугим репом, преко које опашу га појасом који је био искићен дијамантима. Поврх те хаљине огрну га другом од белога сатина, као што су носили цареви кад триумфују. На главу му ставе митру златом извезену а на врат златни ланац о ком је висила једна мала лира од слонове кости. Девојчица једна, у медвеђој кожи, држећи левом руком једну буктињу, носила је скуте од његове хаљине.

Појета, накићен тако, сиђе у двор од палате где су га чекала једна кола од бршљана, лаворика, и мирте, а с обе стране украшена чохом на којој су извезене гора Парнас, Музе, Аполон, Орфеј, Омир, Виргилије, и многе друге славне појете. Петрарка уђе у та кола и седне на узвишено седало које су држале слике: лав, орао, слон, и поред њега су стојала пера, мастило, хартија, и књиге. Небројено деце трчало је око кола, представљајући богове

[1] Нарочита обућа у старих глумаца.

љубави, а ту су биле и три Грације и Бахус. Рад, у облику жене просто одевене, ишао је напред, и терао је камџијом другу једну жену која је представљала лењост. Сиромаштина и подсмех, у кожи дивљих вепрова, иђаху за колима. И завист је била туна, јер је она верна пратиља свију великих дарова. После су ишла два кора свирача, и мешали су се с гомилом Сатира и Нимфа које су играле и певале песме појету.

С оваком пратњом Петрарка пређе кроз Рим, и пепе се на Капитол: све улице крез које је он пролазио биле су дивно застрте и засуте цвећем. Цркве су све биле отворене, пијаце пуне народа; и госпође, у најсвечанијем оделу, беху на прозорима, и бацаху цвеће и мирисе на кола у којима се возио појета.

Кад је био у Капитолу, изговорио је једну беседу, после које проглашен је за појету. Ту су му ставили на главу три венца: први од бршљана, други од лавора, а трећи от мирте. Орзо, гроф Агуларски, који је у то време био сенатор у Риму, даде му један рубин од пет стотина дуката. Иза тога га изведу мало на страну, и припашу му оружје, што је јамачно нешто значило, премда је било врло супротно с карактером појетиним. После изведу појету пред народ који му поднесе један дарак од пет стотина дуката, зато што је волео доћи у Рим него у Париз. Кад се церемонија сврши, он седне у кола и оде у Ватикан да захвали Богу, и да од-

стоји последњу богомољу. Из Ватикана оде Господару Стевану Колони, где му је дана величанствена вечера. Скоро целу ноћ провели су у весељу, а појета је играо с првим госпама тога одабранога скупа.

Ето таква је била једна од оних светковина којима су народи почињали да окушају обнову књижевности, поштујући дарове, и изазивајући их да се труде све више и више. Може бити да су баш ове почасти које су чињене Петрарки и још неким појетама, дале новој Италији Таса и Ариоста, који су прославили њену књижевност. Људи обично теже онамо где их чека одликовање; тек после тога осећају они свога богоданога ђенија.

После ове свечаности, Петрарка оде из Рима у Парму, а одатле у Падују, где му се да̂ канонигатво. У овој вароши чује он да му је преминула Лаура којој није било више него тридесет и једна година. Овај га је глас тако ојадио да у мало није пресвиснуо од туге, да нису пријатељи навалили од сваке руке да га утеше, и одрже јоште у животу. Навикао изодавна љубити ову жену, којој је приписивао готово све своје књижевне послове, он се сада није могао да утеши за њом, премда је и пре често живео далеко од ње, а никад није ни имао од ње оних милошта̂ које понајпре траже обични љубавници. Мислећи да се не може смирити нигде ван у оном месту где је виђао ону за којом је сада жалио, он се врати у Воклизу, и ту је у новој осами састављао други део својих сонета, у којима

элда за изгубљеном драгом. Све су ове песме пуначе ја меланколиске дражи која тихо ражаљава, привлачи, и некако нас подсећа на своје срце и своја осећања. Најпосле, желећи се колико толико разгалити, Петрарка се крене да путује, и ишао је из вароши у варош, из двора у двор, кроза својих дванаест година. Свуда су га лепо примали, као што је и заслуживао. *Галеацо Висконта*, владалац Милана и Падује, желећи га задржати при себи, постави га за државног саветника. Ту је службу он вршио на опште задовољство. У шездесет петој години смисли да се настани у једном лепом месту близу Падује. Боравећи ту на доколици, саставио је неколике моралне списе, ама ниједан није достојан његовога имена.

Флорентинци, који су били прогнали његову фамилију, помислише да је срамота њиховој вароши, што се тако славан човек сматра као њезин изгнаник, а да у њој живи била би јој велика слава и хвала. Зато га позваше да дође, вратише му узапћено имање, и послаше депутацију да га умоли да пређе и проведе остатак живота свога у домовини својих старих. Депутацију ову предводио је *Бокачија* који се одликовао у прози онако исто као Петрарка у стиховима, и који се хвалио да је ученик овога славнога појете. Петрарка је био веома раздраган оваким поштовањем које је ондашње доба указивало његовом ђенију, који за онда није имао себи равна. Али су године већ биле умалиле у њега

жељу за славом; сретно је живео у својој осами међу пријатељима, па ту је и остао. Мало доцније, 1374, умре у својој седамдесетој години. У студији протекао је сав живот његов, а издахнуо је гутајући њене сласти: нашли су га мртва у библиотеци с наслоњеном главом на расклопљену књигу. На његову укопу били су сви знатнији људи онога доба. Подигнут му је један споменик од белога мрамора, и на једном стубу урезана су ова два стиха:

Inveni requiem: spes et fortuna, valete?
Nil mihi vobiscum est; ludite nunc alios[1]

Петрарка је, поред најређега дара, имао својстава за највеће поштовање; био је веран пријатељ, пун поштења и честитости усред лукавства у двору. Он није ни желео ни презирао богаства. Страсно је миловао славу, али је није тражио с оним нестрпљењем које понекад срамоти оне који је заслужују, и који би, само да су стрпљивији, уживали је најчистију. Жучан по нарави, попуштао се некад задовољству да критикује оне који су у власти, а особито папе. Имао је завидника; без њих није могло ни бити; али је имао много више поштовалаца.

О Петрарци смо ми више говорили него о другима; то је за то, што је он зора обнове књижевности у Јевропи.

[1] «Ја нађох мир; с Богом надо, срећо! ви нисте већ ништа за мене; играјте се од сада с другим самртницима!»

ЈОВАН ЖИШКА

ЧЕШКИ ВОЈВОДА

(од 1360 — 1424)

Јован Жишка родио се 1360 године, у сиромашкој племићској породици која је држала незнатно имање у Троцнову и Черејову, данашњем буђејовском округу, у Чешкој. Жишка се родио у Троцнову. О његовој младости не зна се много; говори се да је с Хусом заједно учио школу у Прихаћицама, и као младић дошао у службу краља Вацлава IV. Дворски живот није му био по вољи, и он с оружјем у руци оде у свет, да тражи среће. Он је дуго боравио у Пољској, где су јако уважавали чешке ратнике, и имао је чин војводе. Жишка се одликовао у више бојева а нарочито у битци код Таненбурга 2/15 Јула 1410. У овој битци Пољаци су славно победили немачке ритере, највише храброшћу чешких ратника, које је предводио Жишка и Јован Соко од Ламберка. Кад се стиша ратна бура, оде Жишка из Пољске у Угарску, у бој против Турака,

а 1415 војевао је с Енглезима код Азинкурта против Француза. У Праг се вратио већ као човек велики зналац у стварима војничким. Ступивши опет у дворску службу, поста један од најмилијих људи краљу Вацлаву IV.

Мученичка смрт Хуса и Јеронима у Косници, јако потресе Жишку. Једном нађе га краљ где јако забринут о нечему размишља. На питање, зашто се толико забринуо, одговори Жишка краљу:

— Који би Чех могао хладнокрвно гледати како туђини грде, терају и злостављају народ наш као јеретике, и у даљним земљама муче и пале најбоље људе наше, као да су то некаки злочинци?

Краљ му на ово рекне:

— А може ли се то поправити? Ако умеш, а ти поправи; ми то врло желимо.

И Жишка почне озбиљно радити, да спреми народ за устанак. У овом спремању много му је помагао Никола из Хусинца, човек речит и бистар, који је ватрено помагао покрет у народу, због чега је и протеран био из Прага. На дан $^{10}/_{22}$ Јула 1419 год. он сазове народ на договор на брдо Табор. Ту се скупи до 42000 душа, и проведу тај дан у молитви исповести и причешћу, заверавајући се да буду стални у одбрани хришћанских истина. Овај је сабор учинио велику узбуну у земљи, и краљ Вацлав почео је губити веру у народ бојећи се већ за свој престо̂. Узрујаност прашких грађана даде повода краљу те нареди да се од свију одузме оружје.

Ова наредба доведе грађане у велику неприлику; но Жишка их умири и каже им да се одмах сви наоружају и да ће их он повести краљу. Грађани послушају, и у одређено време пође с њима Жишка двору. Краљ изађе на балкон и зачуђен упита шта то значи? Жишка му одговори:

— Ово су твоји верни прашки грађани, који, слушајући твоје заповести, дођоше сви под оружјем да те служе. Изволи, милостиви краљу, показати непријатеља, противу кога треба да пођу, а сви су готови да за тебе даду имање и живот свој.“

Овај изненадни призор мало збуни краља, но затим он похвали верност и оданост грађана, и опомене их да се мирно разиђу својим кућама, и да пазе да се ред не би покварио. Овим својим поступком Жишка је задобио бескрајње поверење у народу. Други тако исто важни догађај много допринесе, да се стање ствари коначно реши. Кад је ¹⁸/₃₀ Јула свештеник Јован Желивски провео литију поред варошке куће, баци се неко каменом на свештеника с прозора те куће. То тако разјари народ, да је одмах јуришио на кућу и скупљене ту кметове кроз прозоре на улицу избацио. Одмах ту изберe народ четири човека да управу вароши у своје руке узму, и да спреме све за одбрану вароши у случају каквог нападаја. Краљ је тада боравио у замку Кунратицама, и кад му за овај случај јавише, он се страшно ражљути, тако да га је капља ударила. Он се више није предигао већ умре 14 Августа 1419 године.

Глас о смрти краљевој изазове у Прагу велику узрујаност. Разуздани народ нападне на цркве и манастире, отера све Хуситима непријатељске свештенике и калуђере, већином Немце, и у неким црквама развали олтаре, поквари црквене утвари и иконе. Ово је трајало три дана, и наступи тек после некакав ред у вароши, и у свима црквама служили су само хуситски свештеници. Овако исто урађено је и у другим варошима где год су Чеси имали већину.

Престо чешки припаде Сигмунду, брату Вацлавову, но пошто је он имао посла у Угарској (јер бејаше краљ угарски и немачки), постави он за своје пуномоћнике и намеснике краљицу удовицу Софију и Ченка од Вартемберга. Ченак сазове скупштину, која постави услове на које би имао да пристане краљ Сигмунд, ако би хтео да заузме чешки престо. Сигмунду нису били по вољи ти услови, па с тога је и оклевао доласком у Чешку, када су га изасланици скупштински позивали, а потајно скупљао је војску у намери да насилно у земљу упадне и престо заузме. Ова намера Сигмундова није могла остати сакривена и произведе велики покрет у народу. За дан 29 Октобра (10 Новембра) сазван буде велики сабор народни у Праг, да се одреди начин, како да се претеку намере Сигмундове. Ово зада велики страх краљици Софији и Ченку, те нареде да се Праг затвори и народ, који је у гомилама и наоружан долазио, да се не пусти у варош. То произведе велико огорчење, и Жишка удари одмах на Вишеград и

освоји га; и 23 Октобра (4 Новембра), у друштву с Николом од Хусинца, освоји и *Малу варош*, коју је храбро бранила краљичина војска. Тек 1/13 Новембра утврђен буде примир, којим је краљици враћен Вишеград, пошто се обвезала да ће бранити слободу верозаконску.

Примир је закључен против Жишкине воље, и он, озлојеђен, остави Праг и оде у Плзан, где науми подићи главно станиште Хуситизму. Он протера католике из вароши, подигне јаке бедеме око ње, и учаше народ војничким покретима. У том дође му радосни глас, да су Хусити у јужној Чешкој основали нову варош Табор. Одмах пошље тамо гомилу војника с војводом Хвалом, да варош поседну и учине што нађу за добро. На ово су чекали околни великаши и опколе Жишку у Плзну. Жишка се овоме није надао, па за то преда варош опсадницима под условом, да њега и све који би хтели с њим ићи пропусте у Табор. Жишка имађаше уза се једва 400 људи са 12 кола и упути се ка Градишту. Кад пређе реку Отаву, дозна да је краљичина војска од 5000 коњаника освојила варош Плзан и да иде у потеру за њим. На тај глас Жишка се одмах заустави код једног рибњака, од кола начинише бедем и очекиваху непријатеља. Крвав се бој заметну, потраја до сумрачка, и сврши се потпуним поразом војске. После ове сјајне победе, уђе Жишка у половини Марта 1420 у Табор, где је с великом славом и одушевљењем дочеван. Жишка је одмах увидео колико је

важно ово место, па с тога га почне јако утврђивати. Изабрана буде и управа, којој беху чланови: Никола од Хусинца, Јован Жишка, Хвал од Малховца и Збињек од Бухове, који су водили бригу не само о унутарњем реду ове општине, већ и о томе да околину Табора очисте од непријатеља.

Међу тим огласио је краљ Сигмунд јавни рат Чесима, и купио војску да престо задобије и противнике покори. Он уђе с великом војском у Чешку и освоји Кутну Гору и КраљичинГрадац. Пражани, уз које је пристао и бивши намесник Сигмундов, Ченак, позову Жишку у помоћ, и овај, оставивши у Табору јаку посаду, упути се Прагу с 9000 војника. На том путу спалио је Венешов, разбио краљевску војску код Поречја, и ушао у Праг 8/20 маја и заузео све важније позиције, само град Храчин и Мала варош с ону страну Влтаве осташе у рукама краљевске војске. 21 маја (10 Јуна) уђе Сигмунд свечано у прашки град, а војска се његова размести у пољане око града. Број војске износио је најмање 100000 људи. Жишки је поверено да све за бој приуготови, и он поседне брдо Витков с најодабранијим војницима својим, а остâлу војску остави за бедемима варошким. 1/13 Јуна војска Сигмундова отпочне бој и удари с највећом силом на Витков. Но, после дугог и тешког боја, буде одбијена. Губитци били су такви, да се Сигмунд није смео одважити да напад понови. Од то доба па и дан дани брдо Витков зове се *Жишков*.

$^{14}/_{26}$ Јула Сигмунд се венча као краљ у Прашком граду, и одмах за тим похара цркву Св. Вида, да би могао издати плату својој војсци. Други дан после свога крунисања, раснути Сигмунд војску и остави Праг. Сад већ странка Хуситска у народу није више хтела да зна за Сигмунда, већ пошље своје изасланике краљу пољском, и понуди му чешку круну. Овај није могао да се реши и оклевао је одговором, и ствар се повлачила кроз неколико година.

Жишка с војском остави Праг $^{10}/_{22}$ Августа и упути се на југ, где је присталице Сигмундове нападао и градове њихове освајао и палио. Пражани пак опседну Вишеград и намисле освојити га пошто по то, као врло важно за њих место. Но и Сигмунд је добро знао колико му вреди Вишеград, па за то скупи у Моравској до 20000 војника и позове у помоћ опседнутом граду. 20 Октобра (1 Новембра) 1420, заметне се бој у долини испод Вишеграда, и Сигмундова војска буде потучена. Ту погине цвет племства чешког и моравског, а и краљ једва жив утече. Вишеград падне у руке победиоцима, и другога дана разуздани народ тако га опустоши, да је ова колевка чешке државе сву своју славу изгубила.

Жишка је међу тим покорио многу господу у јужној Чешкој, и одмах по новој години 1421 упути се у западне крајеве, $^{2}/_{14}$ Јануара освоји варош Тахов и ту дозна да краљ Сигмунд купи војску у суседној Баварској. Не имајући доста војске, он је раз-

мести у околини градова и манастира, пошље за помоћ у Праг, и сам похита у Табор, да отуд нову војску поведе. У повратку свом састане се с Пражанима, пође на сусрет Сигмунду, али га овај недочека већ уступи. Овако спреман, окрене се Жишка у северни крај, освоји Хамутов, и немачко становништво ове вароши жестоко казни. За тим поседне Бероун и отме га на јуриш. Том приликом много народа у овој вароши изгине. Пошто је и у источном крају Чешке многе вароши за ствар Хусита задобио, он се крене на Мораву, да и тамо покори непријатеље Хуситске. Но господа моравска, дознавши за Жишкину намеру, пошљу му своје људе с молбом да се на дан 19 Јуна (1 Јула) сазове у Чаславу скупштина посланика чешких и моравских, где би се потребан ред могао утврдити. Жишка пристане на то, и окрене се с војском у северни део Чешке, и ту покори и задоби Хуситској страни многе вароши. Док је Жишка ово радио, Пражани принуде посаду прашкога града на предају, те је тиме Хуситизам добио у земљи највећу моћ.

Сазвана у Чаславу скупштина отпочне свој рад у бурним седницама. Она одлучи да се уништи право Сигмундово на престо чешки, и изабере двадесет повереника, међу којима је био и Жишка, да се старају о управи земље. За црквене ствари пак скупштина нареди архијепископу прашком да сазове велики синод, који ће и црквену размирицу у ред довести.

Из Чаславе оде Жишка у Табор, допуни ту своју војску, опседне град Рáби, и при јуришању згоди га стрела у око, те тако изгуби и друго око и ослепи са свим. Још се није ни излечио био, кад му дође глас да су Саксонци код Моста надбили Пражане. Похита Пражанима у помоћ, но Саксонци, чим чуше да Жишка иде, вратише се журно у Саксонску. Тако исто преплаши се и војска од 200000 људи, која је настојавањем папиног изасланика Бранда и краља Сигмунда скупљена и у месецу Септембру упала у Чешку код Егре, чим је чула да на њу Жишка полази. У Новембру упадне опет Сигмунд с војском у Чешку, и Жишка пође да брани Чаславу и Кутну Гору. 22 Новембра (4 Декембра) издајници пусте војску Сигмундову у Кутну Гору, ови зађу Жишки с леђа и опколе га. Сигмунд је ликовао, држећи да ће сад Жишку уништити, али је ликовао прерано. У тамној ноћи крене се Жишка кроз редове непријатеља, који су га били опсели, и док су ови к себи дошли, заузео је Жишка већ сигуран положај и, добивши поткрепљења, окрене се непријатељу, који се слабо одупираше и нагло натраг повлачаше. Код Немачкога брода нагна Жишка Сигмундову војску да стане и пусти се у бој 6 Јануара 1422 год. Али то већ није била битка него ужасан покољ, каквих је мало забележено у историји војничкој. Само је коњица, предвођена славним војводом Пипом од Озора, давала отпор, но и она мораде уступити и најпосле бегати. У том бегању буду потиснути на сирвлу

реку Сазаву, лед пукне и хиљадама их ту изгибе. Победиоци добију седам барјака, 500 кола, и мноштво новаца и скупоцених предмета, освоје за тим Немачки Брод и са свим га разоре.

Међу тим је сео на чешки престо Корибут, синовац краља пољског Владислава. И ако се нису на то сагласиле све странке, ипак није било јавних противника, јер је Жишка био наклоњен новом краљу.

Нарочито Пражанима и господи није био по вољи нови краљ, па с тога, кад се пољски краљ Владислав помирио са Сигмундом, и с тога свога синовца Корибута из чешке позвао, почеше јавно нагињати Сигмунду. Ово напуштање народних интереса јако озлоједи Жишку, и он започне затирачки рат против неверних фарисеја. У првом боју $^{8}/_{20}$ Априла 1423, разбије Жишка прашку којску коју је предводио Ченко од Вартемберга, да је сам вођ с малим бројем људи једва жив утекао. После оде Жишка у помоћ Грачанима, но ту га опколи непријатељска војска, држећи да ће га ласно победити. Али Жишка удари код дворца Страхова на непријатеље који се после кратког боја разбегну. Жишка пође у Моравску, и, покорив ту непријатеља, оде у Угарску, и поврати се кад је чуо да Сигмунд опет живо ради о заузећу чешког престола. 25 Декембра (6 Јануара) надбио је Жишка Пражане, но ови га доцније опколе у Костоцу на Лаби, где му у помоћ притекне Бочек Пођебрадски и отвори му пут Кутној Гори. Код Малетове заустави се Жишка,

[illegible]

Славни чешки историк Палацки описује Жижку овако: Жижка је био тела не високог ни кончата и јака, главе велике а округласте, плећа и груди јаких; носа орловског, широких уста, лица [illegible] [illegible]. Косу је свагда имао ошишану а браду обријану. Одевао се онако како се носе Пољаци.

Жишка је био човек образован, што се доказује најбоље писмима која су нам сачувана. Она се одликују лепим редом јасних и језгровитих мисли. Жишка је био и даровит говорник па и песник, но на жалост позната је данас само једна његова песма: *„Који сте божји ратници“* која је ватру уливала у јуначке груди Таборићана, и страхом обузимала непријатељску војску.

Велики је био Жишка као војвода, јер никад није био побеђен; он је изумео нов начин војевања.

Карактера био је узвишеног. Био је искрена и отворена срца, обећање свагда је испунио, а на врху моћи и славе остао је свакад смеран.

ЂОРЂЕ ПОЂЕБРАДСКИ

КРАЉ ЧЕШКИ

(1420 † 1471)

Ђорђе Пођебрадски родио се $^{11}/_{23}$ Априла 1420 год. у Пођебрадима. Отац његов, Викторин Бочек од Кунштата и Пођебрада, био је уважени властолин, ревностан Хусита и лични пријатељ Жишкин, који бејаше Ђорђу кум на крштењу. У оно бурно време, Викторин је имао великог утицаја на ток догађаја, но изненадна смрт не даде му да сам свога сина изведе на поље јавнога рада. Ђорђе се рано умеша у политичке послове своје отаџбине. Први пут помиње му се име у битци *липањској*, где је као младић од 14 година с осталом господом војевао против Таборићана. Да је био необична дара и способности доказује се најбоље тиме, што је после тога на годину дана изабран од Свето-Велентинске скупштине, да са још десет посланика на заједничкој скупштини у Брни ради на поравнању с краљем Сигмундом и црквеним сабором базелским. Па пошто

је ово поравнање учињено, и краљ Сигмунд дошао у Чешку, он, обновивши 1437 год. велики земаљски суд, постави Ђорђа за судију. Године 1438 краљ Сигмунд умре, и поведу се преговори о избору новога краља. Онда већ Ђорђе бејаше глава оне странке која изабра на престо чешки Казимира пољског. Отуд се изроди рат, у ком се Ђорђе први пут прославио, кад је у Августу 1438 разбио војску Албрехта аустриског. Кад после смрти Албрехта оста земља без владаоца, и да би се унутарњем рату стало на пут, постављени буду 1440 год. за сваки округ начелници и стављено им у дужност да одржавају мир и поредак, тада Ђорђе постане начелником округа болеславског; те исте године изабере га скупштина у одбор, коме је било поверено да реши о избору Албрехта баварског на престо чешки. 1444 год. после смрти *Хинца Птачка* од *Пиркштајна*, постане Ђорђе вођ хуситске странке у народу. Пошто се Албрехт баварски није примио избора, то се у Новембру 1444 год. састане скупштина у чешком Броду и, изабравши за краља младог Ладислава, сина Албрехта аустриског, реши и друга важна питања, нарочито што се тиче избора и посвећења *Рокицане* за архијепископа, овласти Ђорђа Пођебрадског и Збињка Зајица од Хазембурга, да се о извршењу свега тога старају. Но ово би осујећено сметњама противне странке католичке, којој бејаше вођ *Олдрих од Рожемберга*, па кад се и скупштина, сазвана у Праг при крају Фебруара 1445, бурно разиђе, ништа

ЂОРЂЕ ПОЂЕВРАДСКИ

КРАЉ ЧЕШКИ

(1420 † 1471)

Ђорђе Пођебрадски родио се $^{11}/_{23}$ Априла 1420 год. у Пођебрадима. Отац његов, Викторин Бочек од Кунштата и Пођебрада, био је уважени властелин, ревностан Хусита и лични пријатељ Жишкин, који бејаше Ђорђу кум на крштењу. У оно бурно време, Викторин је имао великог утицаја на ток догађаја, но изненадна смрт не даде му да сам свога сина изведе на поље јавнога рада. Ђорђе се рано умеша у политичке послове своје отаџбине. Први пут помиње му се име у битци *липањској*, где је као младић од 14 година с осталом господом војевао против Таборићана. Да је био необична дара и способности доказује се најбоље тиме, што је после тога на годину дана изабран од Свето-Велентинске скупштине, да са још десет посланика на заједничкој скупштини у Брни ради на поравнању с краљем Сигмундом и црквеним сабором базелским. Па пошто

је ово поравнање учињено, и краљ Сигмунд дошао у Чешку, он, обновивши 1437 год. велики земаљски суд, постави Ђорђа за судију. Године 1438 краљ Сигмунд умре, и поведу се преговори о избору новога краља. Онда већ Ђорђе бејаше глава оне странке која изабра на престо чешки Казимира пољског. Отуд се изроди рат, у ком се Ђорђе први пут прославио, кад је у Августу 1438 разбио војску Албрехта аустрйског. Кад после смрти Албрехта оста земља без владаоца, и да би се унутарњем рату стало на пут, постављени буду 1440 год. за сваки округ начелници и стављено им у дужност да одржавају мир и поредак, тада Ђорђе постане начелником округа болеславског; те исте године изабере га скупштина у одбор, коме је било поверено да реши о избору Албрехта баварског на престо чешки. 1444 год. после смрти *Хинца Птачка* од *Пиркштајна*, постане Ђорђе вођ хуситске странке у народу. Пошто се Албрехт баварски није примио избора, то се у Новембру 1444 год. састане скупштина у чешком Броду и, изабравши за краља младог Ладислава, сина Албрехта аустрйског, реши и друга важна питања, нарочито што се тиче избора и посвећења *Рокицане* за архијепископа, овласти Ђорђа Пођебрадског и Збињка Зајица од Хазембурга, да се о извршењу свега тога старају. Но ово би осујећено сметњама противне странке католичке, којој бејаше вођ *Олдрих од Рожемберга*, па кад се и скупштина, сазвана у Праг при крају Фебруара 1445, бурно разиђе, ништа

не свршивши, онда се Хусите саберу у Кутној Гори, $^{12}/_{24}$ Јула 1445, утврде оно што је у чешком Броду решено, и овласте Ђорђа, да се о извршењу свега тога стара. Ђорђе је радио енергично и ревносно о извршењу повереног му задатка, но све његово напрезање би узалуд код смутљивца вође католичке странке. Ово убеди хуситску странку да противници њени дволиче те она реши, да оружјем своје право тражи. У тој намери састану се њезини посланици у Кутној Гори, и изберу Ђорђа за свог начелника. Одмах почну купити војску, и да би омели своје противнике, они разгласе, да се војска купи против Фридриха, херцога саксонског, који је неке пограничне крајеве чешке заузео био. Права намера била је та, да се заузме Праг а с овим највиша места, дакле влада у земљи. Тако пође Ђорђе с војском Прагу, и 22 Августа (3 Септембра) удари изненадно на варош, и скоро без икаквог боја заузме је, заробивши управитеља прашког *Менхарта од Граца*, а други противници његови побегну. Народ дочека Ђорђа с одушевљењем и поруши одједном све што је реакција по римској жељи подигла била. Заузећем Прага задобила је хуситска странка владу у земљи и Ђорђе је узео у своје руке управу земаљску. Ово је изазвало велики оружани отпор у странке католичке, но пошто је све њезино напрезање остало узалудно, она ступи у преговоре с Ђорђом и закључи да скупштина пресуди спор међу странкама. $^{13}/_{25}$ Новембра 1450 год. састану се у

Прагу повереници народни, реше све спорове међу странкама, огласе мир по свој земљи, и закључе снажно тражити Фридриха аустрйског, да им да изабраног краља, коме је он био тутор. У место краља, пошље Фридрих свога посланика *Енеја Силвија*, који јави Чесима, да још малко причекају, док Ладислав буде пунолетан. Овом приликом договарао се Енеј с Ђорђем, и упињао се свакако приволети га Риму, но ово му није могло испасти по жељи. Овде се лично познаше ова два човека, који се доцније пресудно као непријатељи бораху. Нови посланици оду у Беч, да доведу краља Ладислава, но Фридрих их опет одбије, и као тутор Ладиславов преда Ђорђу управу краљевине. Па кад је скупштина у Прагу Ђорђа признала за намесника краљевог, онда је његова управа задобила правно признање. Католичка странка, која на поменутој скупштини није била заступљена, не призна избор Ђорђа за намесника, и радила је на томе, да краљ Ладислав дође у Чешку, држећи да ће, као католик, предати њој владу у руке. У тој цељи они се придруже аустрйским и угарским посланицима, који су такође тражили од Фридриха, да Ладислава отпусти и пођу с војском на Беч. Фридрих се нађе у невољи и затражи помоћи код Ђорђа, и овај, видећи добро, да је овај отпор посредно и противу њега управљен, удари брзо с војском на Табор, где је било средиште свега отпора, освоји га и пође ка Буђејовицама, коју је варош поседнуту држао Олдрих од Рожем-

берга, вођ чешких католика. Овај, видећи да је војска Ђорђева силнија од његове, преда се Ђорђу и призна га за намесника у име своје и својих. Међу тим принудише аустријанци Фридриха, те им најпосле предаде Ладислава, па је с тога и Ђорђе настојавао, да млади крал прими владу у Чешкој. Његовим настојавањем призна скупштина Ладислава за краља *изабраног* под истим условима, као пре Сигмунда и Албрехта. Међу тим су Моравци још пре признали Ладислава за свог господара *наследног*, и отуд изиђе спор, који је тек онда легао, кад је крал после дугих преговора пристао на положене услове. Пошто се то сврши оде Ђорђе са својим саветницима у Беч, и ту буде од новог краља утврђен у звању намесника. Краља, који је тада тек 13 година имао, задобио је Ђорђе својим понашањем у великој мери, и за три дана боравлења у Бечу није га ни за тренутак остављао, и крал сам називао га је својим оцем, и понашао се спрам њега као да му је син. Ладислав обећа да ће наскоро доћи у Чешку, али је све оклевао доласком. На послетку реши се поћи. У Иглави, у Моравској, састану се с краљем Ђорђе и чешки посланици, па ту му положе заклетву верности и оданости. На међи чешкој закуне се свечано и сам крал, да ће права ове земље поштовати, и 12 Септембра 1453 год. уђе у Праг, где га 16 Септембра у граду венча јепископ оломуцки круном Св. Вацлава. Ђорђе је настојавао да краља позна с обичајима, законима, и језиком на-

рода, па није допустио да међу дворанима буде и једнога странца; сам је непрестано био око краља и дању и ноћу. Године 1454 оде краљ у Угарску и Ђорђе је опет као намесник управљао државним пословима. Пошто је ово бављење краљево ван земље у многоме сметало току јавних послова, то Ђорђе приволе опет краља, да дође у Праг, и отуд пошље посланике краљу Француском, да му доведу ћер овога Магдалену, коју је раније био испросио. У Прагу се разболи краљ изненадно од куге, и после два дана умре $^{11}/_{23}$ Новембра 1457 год. На смртној постељи, млади краљ, видећи да неће више оздравити, призове к себи Ђорђа, и остави му у амамет земљу чешку, коју је по свом признању од њега био примио, налажући му, да се стара о чувању мира и да праведно управља. Тако, смрћу Ладислављевом дође највиша моћ опет у руке Ђорђу, и он је употребљаваше мудро ради очувања мира у земљи, али и смотрено у корист свога намерења. Јер Ђорђе је већ мислио да сам заузме упражњени краљевски престо. Јавно мњење потпомагало га је у томе тражећ *свога* краља а не туђина, и нема сумње, да је сам Ђорђе употребио тајна средства, да доспе до жељене цељи. Пре него што је приступљено избору новога краља у Чешкој, изберу Маџари 12 Јануара 1458 за свога краља Матију, сина славнога губернатора Јована Хуњадија (Сибињанина Јанка). Овог Матију довео је покојни краљ Ладислав као сужња собом у Праг; после смрти краљеве, поврати Ђорђе сужњу слободу и

заручи га са својом ћерју Катарином. Пример Маџара много је допринео томе, те је на скупштини у Прагу 18 Фебруара (2 Марта) 1458 државој, изабран Ђорђе за краља с радосним усклицима народа, „од кога су“, вели савремени летописац, „многи лили сузе радости, што их мили Бог ослободи и опрости владе немачких краљева“. На дан 25 Априла (7 Маја) 1458 крунисаше Ђорђа с његовом супругом два маџарска јепископа (јер архијепископа у Прагу тада није било) које је ради тога послао био краљ Матија. Ту су признали Ђорђа за господара свог посланици из Мораве, Шлезије, и Лужице. Са суседним владаоцима утврдио је Ђорђе пријатељство на састанцима у Хебу (Егери) 1459 и 1460 године. Уважење и моћ Ђорђева тако беше велика, да је већ и на томе рађено да буде изабран за немачког цара. Али пошто је оваква намера била противна Чесима, то је сам краљ од ње одустао. Докле је грађански живот у свему био уређен колико је могло бити боље, дотле је питање о цркви постало отворено. С тога најпосле реши се Ђорђе и опреми своје посланике 1462 у Рим, тражећи од Папе, да одобри закључења црквеног сабора базелског (1431) и потврди Рокицану за архијепископа. Папа одбије ова тражења и пошље у Праг свога посланика Фантина de la Valle позвавши краља, да одступи од хуситизма а и народ на то да присили. Фантин је извршио поруку папину на такав начин, да је због увреде краља предат суду, који га осуди на смрт,

но краљ му ту осуду замени робијом. Овај поступак јако разјари Папу и он прогласи Ђорђа за јеретика, и позове га ради оправдања у Рим; па кад Ђорђе није послушао, он баци на њ анатему подбадајући околне владаре да дигну рат на Ђорђа. У том умре папа Пије II, и његово место заузме Павле II (1464), који је после кратког времена узео правац свога претходника. Новцем и обећањима задобили су противници краља Ђорђа мало по мало све више присталица и најпосле 20 Новембра (2 Децембра) 1466 огласи папа, да је краљ изгубио престо и да поданици његови нису више везани заклетвом верности. Одмах затим запламти грађански рат по свој Чешкој, Моравској, и Шлезији. По наговору папином сазове цар Фридрих скупштину немачких владара у Нирнберг, да се договоре о крстоносној војни противу Турака. И краљ Ђорђе послао је тамо своје поверенике, који су у име његово нудили знатну помоћ. Противу ове понуде устао је Фантин, папин посланик, и одбацујући је опомињао је скупљене владаре, да се оставе Турака, јер је ту ближи непријатељ хришћанства, јеретици чешки, које ваља истребити са земље. Сви владари усташе противу предлога Фантинова, а једини цар одобрио је, да се у његовим земљама купи војска против Ђорђа. У самој Чешкој само је неки део католичке господе устао противу краља, и с њима је посредовањем краља пољског закључен мир. Папа се сад обрати маџарском краљу Матији, и позивајући га у рат

противу Ђорђа, даваше му у награду круну чешку. Матија, и ако му је Ђорђе био таст, прихвати радо овај предлог, огласи се за покровитеља угњетених божем католика у Чешкој, и упадне у Аустрију, где је син Ђорђев Викторин, велику штету царевој војсци чинио. Он потисне Викторина у Моравску, где се овај у манастиру Требичу затвори. Краљ Ђорђе није могао оставити Чешку с тога што је имао посла с бунтовницима и што је од стране баварске долазила непријатељска — царева — војска, па зато пошље Викторину у помоћ другог свог сина. Викторин не дочека ову помоћ, већ пројури кроз опсадничку војску с неким делом своје војске, а остали се после неког времена предаду краљу Матији, и овај освоји Брно, Оломуц, и многе друге градове. У Чешкој покори Ђорђе домаће непријатеље а код Нирека разбије сасвим немачку војску $^{10}/_{22}$ Септембра 1468 год. У Фебруару 1469 упадне Матија у Чешку, но ту га краљ Ђорђе код Ронове опколи и с целом његовом војском зароби. Матија се стане молити и тражити мир, и Ђорђе, по доброти својој, опрости, и отпусти свог неблагодарног зета закључивши с њим мир до нове 1471 године. Овај уговор огласи папин изасланик за неважан, и Матија се лако склони на обновљење непријатељства. У почетку Маја 1469 позове у Холомуц на скупштину своје присталице из Чешке, Моравске и Шлезије; ови га изберу за краља чешког и папин га посланик, који је све уз њега био, крунише. У Чеш-

који је у највећој мери беснио грађански рат. Непријатељима краљевим дођу у помоћ Немци Лужичани, али њих код Ровеца разбије краљев војвода Никола Стрела и после у друштву са Јиндрихом, краљевим сином, упадне у Шлезију, окрене се у Мораву и код Градишта $^{19}/_{31}$ Октобра надбије војску Матијеву, која је овај град опсела била. Но ове победе нису биле у стању да ослободе Мораву и Шлезију од грабљивости маџарске, и Ђорђе је предвиђао, да земље чешке може одржати у заједници само јака сила, које он није имао, па с тога и остави се намере, да достојанство краљевско остане наследно у његовој породици, и поради на томе, да скупштина у Прагу, Јула месеца 1469 год., избере за наследника престола чешког Владислава, сина пољскога краља Казимира. Посланици, којима је поверено да ову ствар ближе уреде, имали су и да затраже помоћ Пољака противу Маџара. У лето 1470 год. пође Ђорђе сам с војском у Моравску и ту у пресудној битци надбије Матијеву војску, која је у Маџарску бегати морала. Овај успех па и то што су многе дотадање присталице Матијеве увиделе, да су њему само личне користи меродавне, а не и добро земље, учини', те се отпадници покоре краљу Ђорђу. Па кад се и у самој Угарској подстицањем цара Фридриха почела јављати жеља, да се један од синова краља пољског позове на престо угарски, онда се препадне Матија, и у почетку 1471 године почне водити преговоре с краљем Ђорђем. Сва је

прилика да би се спор овај свршио на корист Ђорђеву, тим пре, што је и у самом Риму овладала друга струја, која је давала наде, да ће се мир и у црквеним стварима повратити. Но у том прерана смрт учини крај животу краља Ђорђа. 11/23 Марта 1471 године, неколико само недеља пред смрт његовог највернијег пријатеља Јована Рокицане, изабраног али непотврђеног архијепископа прашког.

Краљ Ђорђе био је без приговора не само један од највећих владара чешких, него и један најодличнијих, за које зна општа историја. Његов заклети непријатељ Енеј Силвије каже за њ, да је човек праведан и благородан и ако окужен хуситизмом, изредан државник и војсковођа, који оштрим погледом уме да оцени сваку потребу, нечувено радан, предузимљив и смотрен. Није дакле ни чудо, да је жалост у народу била општа, кад је тако одлична владаоца изгубио, и кад се пронео глас, да њему равна у Чешкој није било, нити ће икада бити. За владе Ђорђа Поћебрадског држава се чешка *последњи пут самостално* јавља у историји јевропској, јер после његове смрти па све до данас Чешка је имала владаре с другим државама заједнички.

ХРИСТИФОР КОЛУМВО

СЛАВНИ МОРЕПЛОВАЦ

(РОЂЕНИ 1436 † 1506)

Колумбо се родио у Ђенови или у околини те вароши од прилике године 1436. Отац му је био чохар у Ђенови. Христифор је учио геометрију, астрономију, географију, и космографију; и по мору је путовао готово у све крајеве онда познатога света.

После многога такога путовања, проматрања, и размишљања он дође до уверења да мора бити још земље онамо иза Атланскога Океjана, на запад од Јевропе, или бар да се туда може проћи правце у Индију.

Промисливши од сваке руке о томе, он је сматрао за своју дужност да ту намеру открије својој отаџбини, како би њој припала и слава и корист ако се његове наде обистине. Али, на жалост, они којима је он хтео да преда ту славу, примише га као човека који је померио памећу, и кога треба жалити а не слушати. Чак на улицама кад би га видели како иде замишљен, као што је и морао бити онај који тако што

кува у памети, паметни и одабрани Ђеновљани показивали би прстом своје чело један другом хотећи тиме рећи:

— Сиромах! шта ти је човек кад изгуби памет!

Овакво презирање могло је одбити кога другога, али не Колумба који је био тврдо убеђен о ономе што је предлагао. Видећи да отаџбина његова не прима оно што јој он нуди, Колумбо оде Јовану II, португалском краљу; па и тамо прође као и у Ђенови. Сад се упути у Шпанију, где су владали Фердинандо и Изабела и, после 8 година мољакања и објашњавања, добије од њих три лађе да иде и тражи ту нову земљу. Кажу да су му и они ово учинили више да га скину с врата, него што су могли да увиде умесност његовога плана.

Из Палошког пристаништа, у Андалузији, спремао се он на тај далеки незнани пут. Који су гледали његово спремање држали су га за будалу, а који су мислили да иду с њиме нису веровали у здраву његову мисао. Сваки може сам замислити како је њему било тада. Али тврдо уверење у истинитост своје претпоставке њега је терало напред. 3 Августа 1492 он се отисне на море. 65 дана путовао је правце ка западу. За то време, осем других тегоба, често је морао стишавати своје мрнаре, које су га већ хтели и у море бацити:

— Да гурнемо у море ову будалу, говорили су они врло често: — па ћемо казати да се сам нехотице омакао разгледајући на небу звезде.

8 Октобра 1492 угледа он земљу за коју је мислио да су источне обале Азије, због чега су земље те и назване *Источне Индије.* Он се извезе прво на један од Лукајских острва, и назове га *Сансалвадор* (што ће рећи: Свети Спас). После тога нађе *Кубу* и *Хаиту* које назове *Хиспањола.*

Тада се гунђања његових мрнара преокретоше на радост, и њихове увреде и клетве на благослове. Чим је Колумбо пристао, и стао ногом на обалу, његови га мрнари поздраве као адмирала и вицекраља те нове за њих земље. Староседеоци се уплаше од отих лађа и побегну у планине. Само се једна жена могла да ухвати; њој Колумбови људи даду хлеба, вина, слаткиша, неких ствари̂ за кићење, па је онда пусте. Мора бити да је она причала добре гласе о Шпањолцима кад острвљани после приђу и сами. Мало по мало отвори се нека мала трговина између острвљана и ових гостију. Шпањолци су се дивили како ови људи за какав рбак од фајенса или од лонца дају по комад злата за којим они толико жуде. И зато су Колумба још више хвалили. У том првом састанку с острвљанима, они су се тако лепо владали да им је старешина острва допустио да начине један мали градић од дрвета те Колумбо у њему остави тридесет и осам својих људи. Кад је све уредио како је могао боље, крене се на траг преко дебелога мора, и у Марту 1493 стигне у Шпанију. Јевропа се убезекне кад чује за успех његовога пута. Фердинандо и Изабела дочекају га са свим

кува у памети, паметни и одабрани Ђеновљани показивали би прстом своје чело један другом хотећи тиме рећи:

— Сиромах! шта ти је човек кад изгуби памет!

Овакво презирање могло је одбити кога другога, али не Колумба који је био тврдо убеђен о ономе што је предлагао. Видећи да отаџбина његова не прима оно што јој он нуди, Колумбо оде Јовану II, португалском краљу; па и тамо прође као и у Ђенови. Сад се упути у Шпанију, где су владали Фердинандо и Изабела и, после 8 година мољакања и објашњавања, добије од њих три лађе да иде и тражи ту нову земљу. Кажу да су му и они ово учинили више да га скину с врата, него што су могли да увиде умесност његовога плана.

Из Палошког пристаништа, у Андалузији, спремао се он на тај далеки незнани пут. Који су гледали његово спремање држали су га за будалу, а који су мислили да иду с њиме нису веровали у здраву његову мисао. Свaки може сам замислити како је њему било тада. Али тврдо уверење у истинитост своје претпоставке њега је терало напред. 3 Августа 1492 он се отисне на море. 65 дана путовао је правце ка западу. За то време, осем других тегоба, често је морао стишавати своје мрнаре, које су га већ хтели и у море бацити:

— Да гурнемо у море ову будалу, говорили су они врло често: — па ћемо казати да се сам нехотице омакао разгледајући на небу звезде.

8 Октобра 1492 угледа он земљу за коју је мислио да су источне обале Азије, због чега су земље те и назване *Источне Индије*. Он се извезе прво на један од Лукајских острва, и назове га *Сансалвадор* (што ће рећи: Свети Спас). После тога нађе *Кубу* и *Хаиту* које назове *Хиспањола*.

Тада се гунђања његових мрнара преокретоше на радост, и њихове увреде и клетве на благослове. Чим је Колумбо пристао, и стао ногом на обалу, његови га мрнари поздраве као адмирала и вицекраља те нове за њих земље. Староседеоци се уплаше од отих лађа и побегну у планине. Само се једна жена могла да ухвати; њој Колумбови људи даду хлеба, вина, слаткиша, неких ствари̂ за кићење, па је онда пусте. Мора бити да је она причала добре гласе о Шпањолцима кад острвљани после приђу и сами. Мало по мало отвори се нека мала трговина између острвљана и ових гостију. Шпањолци су се дивили како ови људи за какав рбак од фајенса или од лонца дају по комад злата за којим они толико жуде. И зато су Колумба још више хвалили. У том првом састанку с острвљанима, они су се тако лепо владали да им је старешина острва допустио да начине један мали градић од древета те Колумбо у њему остави тридесет и осам својих људи. Кад је све уредио како је могао боље, крене се на траг преко дебелога мора, и у Марту 1493 стигне у Шпанију. Јевропа се убезекне кад чује за успех његовога пута. Фердинандо и Изабела дочекају га са свим

другојаче него што су га испратили; понуде га да седне поред њих, и да не скида капе, као какав великаш шпански; начине племићем и њега и све његове потомке, и поставе га адмиралом и вице-краљем земљи коју је пронашао. Ђенова и Португалска покајаше се што га нису послушале, а светина, која лако и куди и хвали, сад није знала већ како да му се надиви.

У Септембру 1493, Колумбо оде опет с једном флотом од седамдесет лађа; пронађе нове острве као што су *Караиби* и *Јамајка*, и оснује варош *Сендоминго*. Тада му се деси да на Јамајци у мало није умрьо од глади, да се није умео вешто досетити. Приближавала се обична помрчина месеца; Колумбо поручи старешинама острвљана да дођу, јер им божем он има нешто важно да каже. А кад дођу, стане их са свим озбиљно корети за суровост, па напоследак с неком претњом дода ово:

— *Ви ћете за то бити врло брзо каштиговани; силни шпањолски Бог, коме се ја молим, жестоко ће вас покарати. А да се уверите о мојим речма гледајте вечерас како ће се месец најпре угледати црвен, па ће после потамнети, и укратити вам светлост своју. То предсказује невоље које ће вас снаћи, ако не учините што вам говорим*".

После неколико сахата помрчина се одиста покаже. Дивљаци се престраве и припадну молити Колумба заклињући се да ће га слушати унапред што им год каже. Он се учини као да се ублажио, за-

твори се на само да моли Бога и, после неколико тренутака, изишавши пред њих каже им да ће се месец опет појавити. Преплашени ови сиромаси мислили су да овај човек и природом управља по својој вољи, па су му после чинили што год би заповедио.

Ово показује да је Колумбо био човек врло брз да се помогне у свакој невољи.

У повратку, ухвати га тако силна бура да је мислио е ће се за цело утопити. Јуначан и хладнокрван, он је само једно жалио, што ће пропасти корист од његовога пута. Зато уђе у своју кабину, и, усред рике од буре и писке од мрнара, напише на брзу руку на парчету пергамена дневник својега плољења, завије га у воштаницу, њу стави у сирац од воска, па овај задни у једно буренце и баци га у море, надајући се да ће оно зар како било доћи људма до руку.

Но бура прође, и он срећно приспе у Јевропу.

У трећем свом путовању, 1498 године, ударио је он у суву земљу јужне Америке, и прошао је обалом њеном од ушћа Ориноке до Каракаса; а у четвртом путу, најпосле, 1502 он допре чак до залива Даријена.

Помислио би човек да се после толикога успеха не ће наћи уста која би могла рећи злу реч на Колумба, али завист, најгаднија људска страст , не оставља човечије срце готово никад. Непријатељи нису могли више овако дрскога пловца називати будалом и занесењаком; већ им то нико не би примио; него

стану на други начин побијати његову славу говорећи:

— Чудна ми чуда, наћи нову земљу! зар се и за то иште Бог зна каква памет? Ваљало је само пловити правце на запад па се морало ударити у суву земљу!..

Колумбо се није ни мучио да им озбиљно одговара, него их у једној прилици збуни шалом која је, после тога, остала славна за свакад. Узме, дакле, једно јајце и понуди те велике мудраце да га наместе да дуби на своме врху. Нико није могао то да учини. Сад га узме он, тресне о сто, оно се уломи и стане дупке на своме врху.

— Е, па то је ласно! повичу противници.

— *И ја велим да је ласно*, одговори Колумбо:— *али се ни један од вас не досети да га тако намести! Ето тако сам ја и Индију нашао!*

Још за његовога другога путовања у Јевропу, неки *Бовадила*, кога је двор био послао за управника у ту нову земљу, почео је тамо владати као прави мучитељ. Брат Колумбов *Дијего Колумбо* није му хтео предати градића *Хиспањоле* а он га опседне и отме силом. Христифор притрчи да утиша тај немир, а Бовадила, не гледајући на његов чин и на толике заслуге, окује и њега самог и оба му брата, па их пошље у Шпанију, да им се божем тамо суди. Фердинандо и Изабела, кад чују за то, пошљу одмах заповест да се ослободе славни сужњи и новаца да дођу у Гренаду, где буду прим-

љени с особитим одликовањем. Бовадила буде одмах збачен и враћен у Шпанију, али га у путу потопи једна страшна бура. Но после тога Колумбо је остао некако без онога поверења које је имао у први мах. Обремењен слабошћу и великом тугом, он премине у Валадолиду (у Старој Кастиљији), 1506 године. Он не имаде ни те славе да се нова земља коју је пронашао прозове по његовом имену. Ту му част приграби себи неки Флорентинац *Америко Веспучије*, који је баш није заслужио!

Осем ових проналазака, Колумбо је начинио велике напретке у морској пловидби. Он се први служио Астролабом (справом за мерење висине звезда), и знао је помоћу тога тачно да одреди положај лађа према висини и ширини. Од њега је остало само неколико писама. Његове су кости 1536 биле пренесене у Сендоминго, а отуда су пренете у Хавану 1795. Недавно му је Ђенова подигла једну статују.

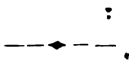

МАРТИН ЛУТЕР

НЕМАЧКИ РЕФОРМАТОР

(РОЂЕН 1483 † 1546)

Мартин Лутер родио се у Ајслебену, у Саксонској, 10 Новембра 1483. Отац му је био прост окнар у месту Ајслебену. Лутер се учио најпре у месту свога рођења, а после у Ерфурту, где се и покалуђерио 1505. Године 1508 постао је професор етике и дијалектике у Витенбергу на универзитету који је основао електор Фридрих Мудри. Године 1510 слан је у Рим по послу свога реда, а кад се отуда вратио, примио се да предаје богословију, и, 19 Октобра 1512, постао је доктор богословије.

Кад Папа Лав X, 1517, објави своје индулгенције, и посла их да се раздају по Немачкој, Лутер уста против догме по којој је папа тако слао опроштаје грехова. И тога ради написа он свој програм у 95 тачака, на које одмах присташе врло многи људи. Старешина калуђера доминиканаца Тецел сажеже тај програм. Папа позове Лутера у Рим

на суд, а кад он не дође, папа га предаде Кардиналу Кајетану, своме делегату у Аугсбургу. Кајетан огледа извајпре да Лутера склони да се остави своје науке, а кад то не могне, он пође да га затвори; али Лутер дозна за то на време, па се уклони.

Под заклоном саксонскога електора, он је отада јавно проповедао своју науку: он није припознавао никаква аукторитета ван светога писма, нападао је на папу и на цркву римску, на калуђерство, и на нежењене попове, на црквену јерархију, на свештенство које држи световна имања; одбацио је пошту светитељима, пургагорију, црквене заповести, исповест, итд.

Папа Лав X баци на њега анатему 1520, и заповеди да се списи његови сажегу, као списи јеретички. Онда Лутер, да врати мило за драго, сажеже у Витенбергу папину булу и све потоње одлуке Свете Столице. Позван 1521 пред сабор у Вормсу, он оде пред тај суд са заштитницом царевом (Карла Петог), али се не хте одрећи своје науке; те га тај сабор осуди. Он нађе уточишта у замку Вартбургу. близу Ајзенаха, где га је електор саксонски, његов заштитник, крио читавих девет месеца. За ово време, он је саставио многе списе за објашњење своје науке, и, 1522, узе да преведе свето писмо на прости немачки језик.

Вративши се у Витенберг, на ново је проповедао своју науку, и имао је многе присталице. На његову су страну стали и силни владаоци, као што су вла-

даоци Шведске, Данске, Франконије, Хесенске, Палатината, и Брандебурга. Помоћу ових владалаца израдио је он да дијета у Ниренбергу (1523—1524) и у Спиру (1526) прогласи слободу савести за његове следбенике. После многих измена, које су ову слободу час шириле час стешњавале, 1532 потписан би, између владалаца протестанских и Карла Петог у Ниренбергу, мир, у ком је свима реформованима дана слобода савести до првога сабора.

Остали свој живот Лутер је провео пишући, и проповедајући своју науку.

Осем своје реформаторске радње, Лутер је учинио велике услуге школи својом педагошком радњом.

Године 1524 написа он саветницима немачких држава писмо из кога вреди да се испише бар неколико врста:

„Милост и мир, вели он, од Бога и Господа Исуса Христа! Мудри и снажни господари! молим вас све, да примите ово писмо, и да пригрлите к срцу што се казује у њему. Јер ја у њему не говорим ништа за се, него за славу Божју и за спасење Немачке. Треба се побринути о васпитању наше омладине, ако мислимо да учинимо добра народу и свима нама. Толики се новци дају за путове, водоводе, насипе, и друге за народ корисне послове; а што не бисмо тако исто трошили да васпитамо своју децу, и да спремимо добре учитеље за школе? Богу хвала, данас се може научити више за три године, него пре за двадесет па и тридесет година, и данас младић

од осамнаест година може да зна више него што су некад знали цели университети или манастири. Не треба пуштати да се затире ово благо. Сваки дан се рађају деца и расту, а нико се не брине о њима. Хоћемо ли ми Немци остати довека луде и животиње, као што нас зову народи око нас?"

Казавши шта треба Немцима за учење своје вере, он наставља:

„Кад не би било ни душе, ни неба, ни пакла, опет би ваљале школе за ствари онога света, као што нам то потврђује историја грчка и римска. Мене је стид од наших хришћана, кад чујем како говоре: „Наука је за попове, а што ће другима?„ Они тим баш правдају оно што други народи говоре за Немце. Зар је то све једно кад је владалац, господин, саветник, или чиновник човек научен или кад је незналица? Нама требају школе и за мушку и за женску децу, како би мушкарац могао изаћи човек ваљан за свој позив, а женскиња способна да управља кућом. И ви, господо, треба ово да узмете у своје руке; јер ако се то остави родитељима, ми ћемо сто пута помрети пре него што ће се то извршити. . . . . Доста су нас други звали „глупи Немци." Време је да пренемо на рад.

„Хтео бих још, на завршетку, да замолим оне који маре да наука процвета у Немачкој, да се постарају за добре библиотеке и књижаре. Има сила божја неваљалих књига, које би требало побацати на буњиште . . . . . . А требало би добрих књига,

поучних историја за народ, али ми ништа то немамо; нико се још не прихвата да пише што за народ, због чега ћемо остати дуго незналице, које само једу и пију. А гледајте Грке, и Римљане; па и саме Јевреје, како су они марљиво писали своје историје! Тако су пазили на то, да ако би која жена или које дете добро што урадило то би се записивало за поуку потомству, и цео је свет дознавао о томе из књига. А ми, ми смо били Немци, и Немци ћемо остати до века! Молим вас, драги пријатељи, не одбијајте мојих савета, примите их к срцу и прихватите се спасења, среће, и напретка Немачке!"

Лутер се 1525 оженио једном младом калуђерицом, Катарином од Бора. С њом је имао више деце.

Лутер је био нарави бујне, круте, и противнике је своје частио врло опорим речма; али је ипак његова речитост била свемоћна, особито над простим светом. Он је оставио после себе многобројне списе. Најглавнији су му: *Немачки превод Библије;* његов *Катихизис; Проповеди; Библијска објашњења; Састав о слободној вољи* против Еразма, и *његова писма.*

Преминуо је 18 Фебруара 1546, у месту рођења вог.

КАРЛО ПЕТИ

ЦАР И КРАЉ

(рођен 1500 а † 1559)

Карло Пети родио се у Ганду, године 1500, од оца *Филипа*, ерцхерцега аустрйскога, и *Јованке Кастиљске*, ћери *Фердинанда* и *Изабеле*.

Овај Ерцхерцег, после смрти оца свога, 1506, би проглашен за краља шпанског 1516, а три месеца доцније за цара. Фрањо I, француски краљ, отимаше се такође о ову последњу титулу, те се из тога изметнуше крвави ратови, од којих су видели големе јаде сви које су они закачили. Карло победи Фрању, и зароби га, али, притварајући се да је човек смеран, не даде својим људма веселити се јавно, говорећи:

— *Хришћани се могу веселити само оним победама које задобију над неверницима.*

Кад Фрању I доведу у Мадрид, он га дуго није хтео примити изговарајући се да би то виђење било тешко и једноме и другоме од њих двојице. Овако

поступање толико потресе Фрању да падне у болест. Цар, помишљајући шта би било за њега кад би Фрања умрьо; како би он изгубио све користи од своје победе, савије своју охолост и дође да га види. Још на вратима од Фрањине собе, скине он капу, па приђе к постељи, докле краљ, видећи га, рекне:

— Господару, дошли сте да видите роба свога, а?

— Није, роба, одговори цар: — него *брата* и *пријатеља* кога хоћу да пустим у слободу.

Кад се ове лепе речи испореде с његовим захтевом откупа за краља, онда се види оно што се често зове *политика*, што управо не би требало да се зове другојачије него *притворност*.

Карло је још једном сјајно доказао да се уме претварати боље него ико. Његова војска под војводом *Курбоном* опседне Рим, и узме га на јуриш, па ту почини чудо и покор. Папа се био затворио у градић Светога Анђела, али се на скоро морао предати. Карло, чувши за све то, притвори се да је веома ожалошћен, и, место да напише само једно писамце па да папа буде ослобођен, он, Бог би га знао зашто, нареди да се држе јавне богомоље и да се носе литије, да би Бог ослободио главара црквеног! Једна така црта кадра је да поквари најлепши иначе живот. Има *политичара* који веле да је он радио мудро. Користећи се свим правима победиоца над главаром црквеним, стишавао је људе просте и фанатике. Може то и бити, тек владалац који своју политику тера чак дотле, није поштен човек. Поред

свију литија и молитава за ослобођење папе, он га је задржао као сужња кроз шест месеца, и најпосле му је скупо продао слободу.

Свршивши ратове које је имао у Јевропи, пређе он с педесет хиљада војске у Африку и опседне Гулету, узме је и разбије чувенога Барборусу. Та победа отвори му врата од Туниса, где васпостави на престо *Мула-Хасана,* и пусти на слободу двадесет и две хиљаде сужњева Хришћана. Он је био и храбар и вредан. Како је сваки час могла наступити потреба да да̂ битку или да је прими, то је ишао увек напред међу онима који су на мртвој стражи. Једном му је Маркиз Гуает морао рећи:

— *Као војвода заповедам вам да се држите у средини војске са заставама.*

Владалац овај, држећи у својој војсци најтврђи ред и запт, покори се без речи и овој заповести. Ево једног доказа колико је он био оштар у дисциплини. У рату против протестаната, нахођаше се једном близу Инголштата, а ту изађе један човек из непријатељске војске, крупна раста, и јако оружан, па стане изазивати на мегдан. Тако је чинио сваки дан. Карло пети заповеди да се нико не усуди изаћи му на бој, а ко би изашао, и остао би жив, изгубиће главу. Онај је војник излазио сваки дан, и ружио Шпањолце што може бити горе. Неки *Тамајо* не могне поднети нападе овога новога Голијата; узме алебарду од једнога свога другара, извуче се полако поред опкопа, и изађе му на двобој; срећа

га послужи, те од првог ударца обори противника, дочепа његов мач, одвикари му главу, и донесе у стан. Он је пошље цару, а сам притрчи и падне на колена молећи да му опрости што је то учинио преко заповести.

Карло Пети не окрете главу на ту молбу, па не послуша ни војводе своје: али војска шпањолска, разабравши шта се чини, згрози се на таку дивљу неумољивост свога краља, па се побуни и изјави да не ће допустити да се погуби јунак који је крив само што је велики јунак.

Краљ се тргне; храброга Тамаја преда Херцегу од Албе, који га помилује са свим.

Подневши се успесима својим у Африци, Карло Пети пренесе рат у Прованс. Он је држао да ће Француску покорити без сваке сумње. Зато је Генујском владици Петру, кога су били отерали Калвиновци, овако рекао:

— Док освојим себи Француску, одмах ћу теби, господине владика, освојити Ђенову.

Једнога заробљеног Француза упита он том приликом:

— Колико је дана одавде до Париза?

— Ако данима називате бојеве, одговори Француз: — онда их може бити шеснаест, ако не будете потучени у првом?

Поред све охолости и великих нада, морао је закључити у Ници један примир од десет година, 1538.

Годину дана после тога, прошао је кроз Француску да казни Ганћане који су се били побунили.

Фрањо I пропусти га да прође са свим мирно. Том приликом један шпански кавалер рекне Карлу:

— Ови Французи, ако вас сада не заробе, или су са свим слаби или су слепи.

— И слаби и слепи, прихвати цар: — и ја се у то уздам.

А боље би било да је рекао: — они су племенити, и то ме успокојава.

Недржање дане речи од његове стране, би узрок те букну нови рат. Французи добише битку код Церизола, те се уговори мир у Крепи, 1542.

Онако како је притворан био у рату против Фрање I, такав је исти био и у рату против протестаната. Само му се на хвалу може казати то, да је склоњен био дати слободу савести. *Маврикије*, електор саксонски, и *Јаћим*, електор брандебуршки, у савезу са Хенриком II, наследником Фрање I, натераше га 1558 да потпише мир у Пасави. Карло Пети не би боље среће ни пред Мецом, који је био опсео са сто хиљада војске. Упорна одбрана толико му дотужа да је морао дићи опсаду, па се осветити на Теруари, коју је освојио идуће године и сву срушио.

Међу тим, видећи да му се срећа смањује а слабости увећавају, Карло Пети учини нешто што је ретко у владалаца: он остави владалачку власт, најпре краљевску круну Шпаније и Нидерланске у корист сина свога Филипа. Тога ради сазове скупштину у Брисел: ту им поброји све шта је урадио од своје

седамнаесте године; помене им својих девет путова у Немачку, шест у Шпанију, четири у Француску, десет у Нидерланску, два у Енглеску, и два у Африку; говорио им је о ратовима, о мировима, и о савезима које је извршио. Каже им да у свему томе раду није тражио ништа друго него одбрану вере и државе, и да је успевао свуда докле год га је служило здравље, а сад, док је још мирна и здрава духа, хоће да остави владу и државу. *„Али ја слабим, и идем крају свога живота*, рекао је он: — *на место слаба старца дајем вам владаоца млада и достојна вас.“*

И окренувши се к сину своме, рекне:

— *Кад би ти смрћу мојом постао владалац оволиких области, ја бих јамачно заслужио да ми син захвали за толико наследство; али кад ти ја ту власт дајем још пре, онда тражим од тебе да се о твојим народима стараш с онаком бригом и онаком љубављу какву си дужан мени. У старо време мало је било примера да се владалац одриче власти, а и у будуће мало ће се ко угледати на ме, али ће се бар хвалити моја намера кад се види да си ти заслужио да се то почне тобом.*

Годину дана доцније, Карло сазове једну већу скупштину и пред њом се одрече и од царске власти. Те тако онај силни владалац кога је воља била дуго време у неку руку закон свој Јевропи, од драге своје воље, оста прост приватан човек. То би било красно јунаштво, кад би он умео мирно уживати

сласти новога стања свога; али човек који је век свој провео у склапању планова све властољубивијих један од другога, и који је потресао један део света, није могао у себи наћи задовољства да накнади ту жудњу за влашћу: и наскоро би се покајао за оно што је учинио у тренутку кад му је власт била додијала, или кад је пожелео да увећа свој глас у свету. Извезавши се на обалу Шпаније, и долазећи у Бургос, он најбоље позна да је у владаоцу човек нешто много мање од силе која га окружава, видевши да су му тек неколики великаши изашли на дочек; он позна све ништавило у које се повукао; пошто није имао више ништа да да, то се готово није више ни мислило о њему. Још му би горе кад га натераше да чека део пенсије од двеста хиљада талира коју је једину био задржао.

Он се сместио у Манастиру Светога Јустина, у Естрамадури, до Португалије. Ту се шетао, садио цвеће, стругао, тесао, дељао, и ишао у цркву на богомољу: у том му је пролазило време.

Уз пост свакога петка држао је чреду као сваки други духовник. Једном је тако као редар, будио духовнике да устају, па дође до једног младог искушеника који је хркао у дубоком сну; уставши на силу, рекне му младић полу сањив:

— Доста вам је било што сте узнемирили свет; нисте морали долазити да узнемиравате и оне који су побегли из света.

Некад му је долазило да учини нешто што личи на човека у кога је ум већ поремећен. Он је био један од најсмотренијих владалаца у животу, а под старост је легао у мртвачки сандук, у сред цркве, и наредио да му се очита опело, да види како ће то изгледати кад он умре.

Две године после те комедије, умрьо је у својој 59 години. Он је владао као цар 38, а као краљ шпански 44.

КАМОЈЕНС

ПОРТУГАЛСКИ ПОЈЕТА

(РОЂЕН 1517 † 1579)

Лудвик Камојенс води своје порекло од једне породице из Шпаније, а родио се у Лисабону 1517. Дошао је на двор краљу Емануилу првих година владе овога владаоца. Тада бејаше славно доба Португалске.

По нарави својој, Камојенс је био веома ватрен и веома наклоњен на љубав; зато је с неких таких послова изишао био на неповољан глас. А да потпунце себи науди, он напише неке сатире, те с тога буде прогнан у Сантарен, у Естрамадури. Он опева, као Овидије, своје прогнанство, и није тајао својих погрешака с којих је страдао. У то време крене се једна морска војска да помогне Цеути у Африци, те он добије дозволу да служи у тој војсци. У једном боју, у том рату, он изгуби једно око, и после се врати у Португалску. Но опет се навезе на море пут Гоа. Човек бистра ума и веома миловидна опхо-

која дотле лађâ ни видела нису, и одоше да престраве Трапобану својом дрскошћу; оне којих јунаштво, издржавши муке поврх свију мука, ствара једно ново царство под неким небом нама непознатим, под звездама дотле невиђеним. Нека се више не хвали пут чувенога Тројанца који је однео своје богове у Италију, ни тумарање мудрога Грка који се врнуо у Итаку после двадесет година путовања, нити пут Александра, бестрашнога освојача! Ишчезните заставе које је Трајан развио на граници Индије; ево једнога човека коме Нептун уступи свој трозубац; ево дêла која надмашише ваша.

„А ви, виле с Таја, ако сте ми икад позајмљивале своје слатке и бајне гласе, ако сам икад ја певао обале ваше миле реке, дајте ми сада поносито и гласовито грло; нека је силно и јасно као ток воде ваше; нека је чисто као таласи ваши, и нека од сада Бог песама воли воде ваше више него воде из освећенога извора“.

Појета прати португалску флоту до на ушће Ганга: уз пут описује западне обале, југ, и исток Африке, и разне народе који тамо живе, и у то врло вешто меша и историје португалске. У трећој песми види се смрт славне *Инесе де Кастре*, жене краља Дон-Педра .... То је, чини ми се, најлепша песма Камојенсова; у самога Виргилија мало је местâ која би била нежнија и лепше написана. Простоћа појеме још је увећана замислима (фикцијама) новима као и предмет што је нов. Ево једне која,

држим, може добро проћи у сва времена и у свих народа:

— Кад флота беше већ готова да мине предгорје Добре Наде, које се онда звало Предгорје Бура, на један пут се указа нешто страховито. Неко се страшило издизаше из мора у висину; глава му је допирала до облака, а око њега биле су буре, ветрови, и громови; руке су се његове пружале далеко на воду; ово страшило или овај бог чувар је океана, кога таласе још није пресекла ни једна лађа; он прети флоти; он се жали на дрскост Португалаца који хоће да се бију с њим за област над морима; он им објављује све несреће које ће их снаћи на том путу“. Нема сумње, ово је нешто велико и лепо свуда и свакада.

У другој једној замисли (фикцији), Португалци се искрцавају на један бајни острв који тек што је изашао из мора, и ту се сладе свим задовољствима с Венером и с Нереидама. У опште у целој појеми се сретају незнабожачки богови и хришћански свеци са свим равнодушно.

Главна је цељ у Португалаца, пошто утврде своју трговину, да шире веру; и Венера узима на се да им помаже у том послу. Озбиљно говорећи, то квари сав спев пред очима паметних људи. Може бити да је ова погрешка наудила и појети, али га је држала појезија у стилу и уобразиља у изразу, поред тих погрешака.

ТАСО

СЛАВНИ ПОЈЕТА

(рођен 1544 † 1595)

Торквато Тасо, родио се у Суренти, близу Неапоља, 11 марта, 1544. Још из првих година његових показивало се шта ће бити некад од њега; чак је тешко веровати што се о њему прича. Тако кажу да је у шест месеца већ био лепо проговорио: кад му је било три године, почео је учити граматику; у четвртој години пошао је у латинску школу, и у седмој години знао је латински са свим добро, и грчки доста добро: и, како је у овога човека морало бити све необично, тако је он у својој деветој години био осуђен да се погуби, а ево зашто:

Његов је отац био секретар у Сансеверина, кнеза од Салерне. Овај се владалац хтео одупрети увођењу инквизиције у Неапољ, али се тиме замери Карлу Петом као бунтовник; па да би сачувао главу, побегне. С њим побегне и Бернардо Тасо, отац Торкватов, узевши са собом сина свога. Пошто је Сансеверин отишао, нови управник Неапоља огласи га

за бунтовника заједно са свима присталицама, који сви буду осуђени да се погубе, па међу њима и Торквато, не гледајући на његове године.

Нагнан да остави отаџбину и мајку, коју је много волео, млади појета напише у стиховима тугу своју и себе успореди са Асканијем (сином Енијевим). Отац његов, не могући се растати од Салернанскога, кнеза, остави сина у Риму код једнога свог пријатеља, коме је било врло драго да развија необичне способности овога младића. После смрти Сансеверина Бернардо пређе у службу херцегу од Мантује, па сина свога пошље у Мантују да слуша права. Тасо је у том напредовао врло добро, јер је имао способности за све; чак је добио научне ступње у философији и богословији: онда је то било велика част. Али не могући одолети ономе на што га је срце вукло, Тасо у својој седамнастој години напише појему *Риналдо*, која беше претходница његовоме *Јерусалиму*. Глас, који је стекао овим првим својим списом, склони га да се сасвим ода на појезију, на што га је срце увек вукло. Отац његов, који је и сам био појета, знајући да тај дар, ма колико да је велик, ретко води к богаству и к срећи, науми да га одврати од муза; али у залуд! Младог појету прими Падуанска Академија, и он се назове Пентито, а то ће рећи покајник, да тиме искаже како се каје за оно време које је изгубио учећи права, па се озбиљно ода на појезију.

У својој двадесет другој години, он смисли и отпоче своје изврсно дело, потоњи углед талијанске појезије: *Ослобођени Јерусалим*. Алфонсо други, херцег Ферарски, и брат му Лудвик, кардинал од Еста, позову га, и он оде у Ферару, те се намести у херцеговом двору, и њему посвети своју појему. После неког времена, он штампа четири прве песме под именом *Готфрид*. Његово се име тада рашчу; глас о њему већ оде и у стране земље.

За оних седам осам година које протекоше докле се појема о Јерусалиму не доврши, Тасо је саставио више списа мање знаних, и међу њима је једна пастирска комедија која се зове *Аминга*, и која је пуна дивних места.

Ослобођени Јерусалим учини чудо кад се јави; сви одабрани људи у Италији, сви научници из академије (осим оне у Флоренцији), обасуше хвалом његовога писца. Та појема преведена би на латински, на француски, шпањолски, и чак на источне језике, чим се јави на свет. Најпосле Тасо, коме је једва било тридесет година, стече сјајније име него што је стекао икакав појета за својега века. Али му ту срећу помете један случај који поста извор свој потоњој несрећи његовој.

У херцега Ферарског бејаше сестра, млада, лепа девојка, по имену *Леонора*; она је миловала књижевност, уважавала јако Таса, па од уважења пређе у једно много нежније осећање. На љубав јој се Тасо одазове љубављу, која остане тајна за неко

време. Појету гуја уједе, те ту срећу своју каже неком племићу као пријатељу своме. Овај то каже другима. Тасо прекори свога пријатеља за ту неверу, а овај се почне томе подсмевати. Реч на реч, докле се не заваде, и појета истишти мога племића шаком иза уха. За то је ваљало ићи на двобој. С Ферарцем изађу и два брата његова, и кукавички сва тројица нападну на Таса изненада. Он се одупре јуначки, и двојицу обори докле стигну људи њему на помоћ, и раставе их.

После таког посла њему је ваљало побећи, као што су чинили и његови непријатељи; али се он сасвим без бриге врати у Ферару. Херцег дознавши шта је било, а особито рашта је било, стави Таса у затвор, божем да га склони од освете његових непријатеља, а у самој ствари да га каштигује што се усудио да заволи његову сестру! Тасо је био од природе меланхоличан, а за људе таког карактера и најмања немилост врло је велика: он је замишљао да га хоће да отрују, да га удаве, или да га продаду. Мучен таким страшним мислима, он науми да бежи како било из опасности, које су му се чиниле неизбежне ако би даље ту остао. И тако се некако преруши, изиђе из затвора, и побегне у Турин, где је мислио да ће моћи остати неко време под туђим именом. Али га познаду. Херцег Савојски, дознавши да је у његову државу добегао тако славни појета, дозове га к себи, и прими врло одлично. У бољем душевном расположењу, Тасо би се обрадовао овоме пријаму, и видео

би да је ван сваке опасности, али, по несрећи, зло, које је морало да сатре овог великог човека, бејаше се већ заметнуло: Тасо је све држао да њега примају и одликују само зато, да га издаду његовоме непријатељу. За то стругне из Турина и утече у Рим.

Бојажљивост његова не даде му дуго уживати ни ту оне сласти које је нашао у новом уточишту своме. Паде му на ум да иде у Соренту, да види старију сестру, која је живела у тој вароши, и коју није видео још од детињства: а то је било опасније од свега што је досад претурио преко главе. Смртна пресуда, која је изречена била у Неапољу против њега, још је важила. Он се обуче као сељак, и пешке оде у Соренту. Сестра га једва дочека, и цело лето га задржи код себе. Ово је било нешто среће усред толико мука и несрећа.

За све то време он није био прекинуо преписку с Леонором. Једном добије од ње једно писмо у коме га зове да дође у Ферару, уверавајући га, да му њезин брат неће ништа. Мало доцније, добије он и друго у ком му Леонора, користећи се влашћу над његовим срцем, заповеда да часа не часи него да дође.

— *Идем*, рекне он сестри: — *хоћу драге воље да уђем у пређашње окове.*

Херцег га одиста прими лепо, и као да је заборавио све што је било. Али је то било притварање. Сад већ није према Тасу поступано онако као за оних десет сјајних година његових. Он науми да се уклони из места у ком му је сећање некадашње среће стајало

на муку. Рашчује се да је он померио памећу, и куд би год прошао, свуда су људи гледали на њега као на злопатника кога треба жалити. Био је у многим варошима, па се опет врати у Ферару, а ту Алфонзо заповеди да се као сумануги затвори у луду кућу, те тако он остане без слободе. С једне стране такво поступање, а с друге лекови које су га терали да пије увећаше болест тако, да је он почео трабунити које шта. Јадник је све мислио да је замађијан; а једног дана рече да га је извидала света Богородица и Сколастика,[1] које су му се јавиле, говорио је он у једној јакој грозници.

Његову појетску славу, ову уображену утеху у истинској несрећи, као што каже Волтер, стану тада нападати са свих страна. Множина његових непријатеља избриса за неко време његово име са свим. Чак су га почели сматрати као рђава појету. Али усред толиких несрећа, љубав муза њега никако не остави; он је непрестано писао у стиховима и у прози, и одговарао својим критичарима тако паметно, да су најзад прогледали очима и они који су мрзили на њега.

Најпосле, кад му се наврши девет година непрекидне слабости, и седам година тамновања, он изађе на слободу. Тада му је било четрдесет и две године. Најпре оде у Мантују херцегу Винћентију Гонцаги, који је највише и учинио да се он ослободи;

[1] Сестра Св. Бенедикта, преминула око 543. Она је основала ред Бенедиктоваца — калуђера.

али већ сит ситачак сваке воље и симпатије према владаоцима, а осећајући и да му мантујски ваздух не прија, замоли да му се допусти да иде у Неапољ где би своје здравље иоправио, и да узме своје материнство које му јо било узапћено. То му се допусти, али се он не помогне онако како се надао. Врло му је мало живота било остало; с тога није могао дочекати крај парнице коју је био повео за повратак добара своје мајке; а здравље му је било већ толико покварено, да му ни рођени ваздух није могао видар бити. Али сласти слободна и мирна живота, ако и не растераше сасвим његову суморност, опет му помогоше да поживи мирно и спокојно како није од десет година.

Завист, која га је дотле гонила, поче да малаксава: његова се заслужност показа у свему сјају своме. Почеше му нудиди и почаст и благо. Папа Климентије VII позва га у Рим, и у збору кардинала одлучи да му да лаворов венац и част тријумфаторску. На два сата пред Римом дочекају Таса два кардинала, и велики број јепископа, и људи из свију сталежа. Изведу га пред папу.

— *Ја желим*, рекне му првосвештеник: — *да ви прославите лаворов венац, који је до сада прослављао оне, који су га носили*!

Два кардинала, који су особито волели и ценили Таса, узму на се да спреме шта треба за његово крунисање, које је требало да се сврши у Капитолу. Чудновата ствар, вели Волтер: — да они који освет-

љују свет својим списима, триумфују на оном истом месту на коме су триумфовали они који су га опустошавали својим ратовима!“

Док су се чиниле те припреме, Тасо падне у болест, баш као да се срећа заклела да га вара до последњег тренутка његова: он издахну у очи дана када је ваљало да буде та светковина!...

„Време, вели Волтер, које сјêда глас средњих дела, Тасу је поштедило спомен од сваке рушевине. *Ослобођени Јерусалим* пева се данас у многим местима у Италији као оно појеме Омирове у Грчкој; и никакве сметње нема да се он стави напоредо с Виргилијем и Омиром, поред свију његових мана, и поред све критике његових завидљивих нападача.“

МИГУЕЛ СЕРВАНТЕС

ШПАНСКИ КЊИЖЕВНИК

(рођени 1547, а † 1616)

Мигуел Сервантес Сâведра, кога су списи прославили Шпанију, веселили Јевропу, и исправили свој век, живео је сиротињски, злопатнички, и умр'о је готово као незнани човек. Мадрид, Севиља, Луцена, и Алкала отимале су се о част да су му место рођења. Сервантес, онако као и Омир, Камојенс, и толики други велики људи, нашао је много отаџбина после своје смрти, а за живота није имао ни хлеба сит да се наједе.

Сервантес се родио у Алкали, у Новој Кастиљи, 9 Октобра 1547. Отац му је био племић који је сина свога лепо изучио и васпитао, али му није оставио никаква имања. Родитељи његови желели су да он буде лекар, или доцније свештеник, али он поста појета против воље њихове. Међу тим први окушаји његови не бејаху срећни; и, оставши без паре и динара, он се мораде најмити да буде слуга

у кардинала Аквавиве. Одатле се пише у војнике; ту му је било боље али опасније; у знаменитој битци од Лепанте 1571, рани се у леву руку, и остане сакат до века. Лечио се у једној болници у Месини, па одатле оде у Неапољ, где се наново упише у гарнизон те вароши. Три године после тога, кад је на једној лађи пловио у Шпанију, ухвати га чувени у то доба гусар *Арнаут Мамије*, и одведе у Алгир.

Све несреће којих је Сервантес допадао нису ипак могле уморити његово јунаштво. Био је роб у једнога страшнога господара, знао је утврдо да ће умрети на нечувеним мукама, ако и поуми да бега, па ипак је удесио да бега са четрнаест других сужања Шпањолаца. Договоре се да откупе једнога између себе, који да иде у отаџбину, па да се врати с чамцем једне тамне ноћи те да узме и друге. Ово није било лако; ваљало је скупити толико колико износи откуп једнога роба; за тим је требало да сваки утече од свога господара, па да буду где год заједно скривени докле не би стигла лађа да се навезу

Мислио би човек да се толике тегобе не могу ни савладати, али шта неће учинити љубав за слободом? Један сужањ Наварац, који је радио своме господару једну велику башту крај мора, ископа у једном најсклоњенијем крају један тавник у који су могли стати петнаест Шпањолаца. Две године је Наварац радио тај посао. За то време они које зараде које напросе толико новаца да откупе Мајорчанина

у помоћ једнога свога друга, и упути га да иде да тражи хране. А овај је био издајник: он оде Алгирскоме краљу, потурчи се, и сам доведе чету војника који поокивају Шпањолце. Кад их истерају пред краља, он им обрече да ће им поклонити живот ако кажу, ко је смислио то предузеће.

— *Ја сам га смислио*, одговори Сервантес; — *поклони живот мојој браћи, а ево ти моје главе!*

Краљ уважи толику слободу, па га врати његовом господару Арнаут-Мамију, који не хте погубити тако срчана човека. А јадног баштована Наварца обесе за једну ногу те га тако угуши крв.

Сервантес, кога је срећа издала, падне на ново у окове, али он тим јаче зажели да их покида. Четири пута је покушавао да утече, и, најпосле, у мало није био жив набијен на колац. Последњи пут покушао је да побуни све сужње, да удари на Алгир, да га освоји. Завера се открије, и Сервантес ипак не буде погубљен: толико је поуздано да право јунаштво задаје поштовање и самим дивљацима.

Овај последњи покушај: да побуни сужње, чини нам се нешто сувише, али се то находи у животу његову који је издала академија. Било како било, тек краљ заповеди да се овај дрски сужањ боље притегне, а после неког времена заиште од Шпаније откуп за њега.

Сервантесова мајка *Леонора*, сирота удовица, прода што је год имала, па отрчи у Мадрит, и однесе три стотине дуката духовницима свете тројице преко

којих је ишао откуп робља. Сума коју је саставила јадна удовица није била довољна. Краљ Асан је тражио пет стотина златних талира. Тројичани се сажале и допуне суму, те Сервантес буде откупљен 19 Септембра 1580, после пет година робовања.

Вративши се у Шпанију, сит живота војничкога, науми да се сасвим ода на књижевност, и оде својој матери, мислећи да је храни својим радом.

Тада му је било тридесет и три године. Прво изда шест првих књига од романа *Галитеја.* Те исте године ожени се једном сиротом девојком. Да би могао хранити своју породицу, морао је писати какве таке комедије, али је ипак живео цебрачки све докле му није дана нека мала служба у Севили.

Дошао је био до своје педесете године, а још није написао ништа што би вредно било да остане потомству: најпосле штампа он први део свога *Дон Кихота*; и тај дивни спис који поправи Јевропу, и поста знан скоро свакоме, немаде у почетку никаква успеха. Сервантесу то буде криво; зато пусти једну малу сатару коју назове *Змијица*; свет то прочита, и почне читати *Дон Кихота.* Ово Сервантесу створи хиљаде завидљиваца и хиљаде критичара. Њега је то болело, и дуго није хтео штампати други део свог Дон Кихота, него чак девет или десет година доцније. Он би остао са свим без хлеба, да му гроф *Лемос* и Кардинал *де Толедо* нису по мало помагали те није већ умр'о од глади. Он је био благодаран онако како је био и потребит. Четири дана пре смрти своје

посветио је Грофу Лемосу свој роман *Персилес и Сигнемонда* који је тек довршио. После је умр'о онако спокојно како се и могло очекивати од човека који је толико пута гледао смрти у зубе. Преминуо је на Ђурђев дан 1616 године.

Најдивније дело Сервантесово јест *Дон Кихот*. Разложитост, веселост, фина шала које је ова књига пуна, истинитост слика, чистота и природност стила, учинише да је ова књига до века лепа. Њу је свак читао, и сваки хоће да је чита опет. Новеле Сервантесове нису као његов Дон Кихот; али су и оне пуне интереса и много се траже. А *Персилес* је само леса од чудноватих догађаја који нису ни занимљиви Бог зна колико.

СИКСТО ПЕТИ

РИМСКИ ПАПА

(рођен 1521 † 1590)

Сиксто V је један од оних необичних људи, на којима се види све оно што може да учини властољубивост. Он се родио 1521, у једном селу Анконске Марке, које се зове *Пеќине*, близу градића *Монталте*, по ком се доцније и он прозвао. Отац му је био сиромах виноградар, који није могао ни толико зарађивати да храни своју кућу, него дâ малога *Феликса Перетија* (то је било Сикстово име) у најам једноме сељаку у околини. У тога свога газде Феликсо је чувао свиње, и један га са свим обичан случај истргне из те службе. Једнога дана, кад је он пасао своје свиње, удари на њега неки духовник и запита за пут у Асколу. Млади свињар остави одмах своје стадо, и пође напред да одведе путника. Уз пут је духовник запиткивао дечка које за што, и опазио да је врло бистар, зато га позове да пође с њим у манастир. Феликсо пристане и ту ли

си душо; и тако га се већ тај духовник прими. Дечко се тако добро владао, да су га, кад је дошао у одређене године, покалуђерили. Кроз кратко време постане он добар граматичар и логичар. Због велике даровитости волели су га сви старији, а мрзили су га другари; али је и нарав његова, жестока и прека, била овоме много крива. Он је врло умео дворити старије, али је за то тако исто умео изазивати мржњу оних, који му нису могли ни у чем помоћи. У двадесет четвртој години, по ондашњем обичају, рукоположен је за свештеника. Доцније је постао доктор и професор богословије у Сијени. Тада је оставио име *Перетије* и почео се звати *Монталто*.

Желећи напредовати у чину, радио је око тога свим својим способностима: он је проповедао у Риму, у Ђенови, у Перузи, и у другим местима с таким успехом, да је постао главни комисар у Болоњи, и инквизитор у Млецима. Ово друго место баш је било према њему: звер по нарави, он је жудео да скрши свакога, ко би му се одупирао. Млетачки сенат и тамошњи калуђери, опазивши у њему правога тиранина, насташе од сваке руке да га сатру: осећајући да им се не може одупрети, он тајно стругне из те вароши. Доцније су му се смејали за то, али се он одговарао:

— *Пошто сам већ био дао Богу завет да постанем папа у Риму, нисам могао допустити да ме обесе у Млецима!*

Вративши се у Рим, постане саветник, а за тим главни заступник свега реда. Он је пратио у Шпанију кардинала *Буонкомпања* као богослов легатов, и као саветник свете столице. Од овога путовања, пошто је много промишљао и довијао се, почне он претварати се, и тога се држао, докле год није постао папа. Дотле је био жесток, упоран, а сада се у један мах промени: постане благ, услужан, и пуштајући да се сија сва јасност његовога ума, он није хтео никога понижавати. Овим карактером стече онолико пријатеља колико је оним пређашњим био стекао непријатеља.

Међу тим постане папа његов ученик и добротвор Александрини, па га постави у Пијемонту за ђенерала реда, а доцније га произведе и за кардинала. То је било много за њега; али кад је ико чуо да чежња за влашћу рекне човеку: *Доста је*! Монталто је од сада могао жудети само за тијаром; зато је и управљао к њојзи све своје намере, све своје радње. Овај човек, осим просте амбициозности није имао у себе ништа племенито: али је предвиђао ако се испуни шта жели да ће га његови супарници уклонити с пута. Његов је ум био врело лукавства, које поштен човек никад не би правдао; лукави кардинал отклони од себе све послове и сву власт, почне се жалити да је стар и слаб, и гледаше да се само моли Богу. Као стари старац погурио би он своју главу, очи би оборио к земљи, и поштапао би се као да се не може на ногама да држи. Кад би га човек слушао како

говори, рекао би да је већ на умору. Он је говорио с муком, гласом испрекиданим тако, као да ће онај час да издахне. У Конклав, после смрти *Григорија XII*, он је долазио нарочито у каруцама. Другови су му се смејали у очи; називали га *маркиско магаре*, *римска животиња*, а нису ни поумљали да ће он постати њихов господар, и господар страховити. Поделивши се на пет партија у избору новога папе, они чак помисле и о Монталту који је њих својом вештином и довео био до тога. Кажу му за то, а он узвикне: — *За Бога! ја сам недостојан тако велике части. Откуд мени толики дар да сам управљам црквом? Мој ће се живот свршити кад и Конклав!.. Али ако баш ја морам понети тај терет, онда ме ви не остављајте, него, дајући мени име папа, вршите његову власт!*

Кардинал који тако говори био је баш по вољи властољубиву стаду осталих кардинала: сваки се надао добити по део власти коју овако слаб старац не ће моћи вршити. И тако лукави Монталто буде изабран.

Тада се сцена промени.

Онај пређашњи умрлац сада се исправи, баци свој штап, и громовитим гласом запева: „*Тебе Бога хвалим!*“ Може се мислити како су се зачудили преварени кардинали и преварени сасвим праведно. Излазећи из Конклава, нови папа је тако лако благосиљао да народ, зачуђен, није могао веровати да

је то онај суморни и слаби Монталто, који се мало пре једва вукао по земљи.

Он се назове *Сиксто V*, и одмах покаже да је потпуно здрав и душом и телом. Онај стари његов карактер, бујни, заповеднички, оштри, који све крши што му се одупире, показа се у свој снази својој. Међу тим се може за њега рећи, да је он истина био у вршењу власти жестоки тиран, али се ипак држао правде. Риму је у то време био преко потребан човек који би могао задати страх злочинству. Распусност је била без граница за последњих папа; земље црквене биле су пуне разбојника који су без икакве бојазни чинили свакојака насиља; јавне безбедности није било чак ни у вароши у којима је разврат био отишао на вршак свој; девојке и младе жене нису биле ни мало заштићене од преступних пожуда великаша који су се смејали немоћним законима. Сиксто једном гвозденом стегом стера све у ред; истина је он прегонио у оштрини, али су разбојници дрктали кад се само његово име помене. Не задовољавајући се да право суди, он је још дао и облике страшне и ужасне; на све стране био је подигао вешала, и вешао је од часа свакога, ко се ухвати да отима или чини силу. Судија један који је чинио благости, био је одма збачен. Сиксто је волео само оне који се, као и он, нису дали умолити. Ако би кад срео каква човека с опорим, оштрим лицем, дозвао би га, упитао га шта ради, и, према његовим одговорима, давао би му некад какву судску службу.

— *Ја нисам дошао*, говорио је он по јеванђељу: *да донесем мир, но мач!*

Прилике нису никад олакшавале кривицу пред његовим очима. Младић један од шеснаест година скриви нешто и буде осуђен на смрт. Саме судије хтеле су да ублаже ту казну представљајући да је противно закону погубити кривца у тим годинама.

— *Ја му дајем десет мојих година*, одговори неумољни папа.

Некакав шпански племић, кога је у цркви ударио војник, дочепа батину од неког хаџије и тресне војника тако, да овај падне мртав.

Сиксто дозове управника Рима и рекне му:

— *Хоћу да пресуда буде извршена пре мога ручка, а ја ручам врло рано.*

Посланик и четири кардинала дођу да га моле не да остави живот убилцу, него да дозволи да се посече, *јер је племић!* Сиксто им одговори:

— *Он се мора обесити; али да умањим бруку на коју ће се жалити његова породица, учинићу му част да будем на његову вешању.*

И доиста заповеди те се дигну вешала пред његовим прозорима на којима је стајао докле год није пресуда извршена, а за тим, окренувши се слугама, рекне:

— *Дајте да ручам; ово вршење правде уорило ме је за ручак.* А устајући од стола, повиче:

— *Хвала теби Боже; овако слатко одавно нисам јео!* У овоме се види владалац који хоће све да

прѐплаши. Нико не може хвалити ову хладноћу која личи на жеђ за крвљу; али се мора хвалити оно што он не чини разлике међу злочинцима. Каштиговати блаже великаше, којима је лашње чинити зла, било би у неку руку мамити их да газе закон који мора поштовати сваки. Главе од каштигованих осуђеника он је istављао на вратима од вароши, и с обе стране моста светога Анђела, па би се некад кренуо навлаш тамо да их види. Оне су толико смрдиле, да су га кардинали молили, да би наредио да се оне ставе где на друго место.

— *Ви сте сувише нежни*, одговори им папа: — *а главе оних људи који харају свет далеко горе базде.*

Прељуба доказана каштиговала се највећом каштигом. И чак је наредио да се муж, који би знао а трпео неваљало владање своје жене, каштигује смрћу. Истина је трпео весеља уз месојеђе, али је ипак држао вешала, да се види како ће се сваки који би вређао или се рђаво владао бити обешен од часа. Наравно је да се за таке владе нико није могао веселити од свега срца. Лепо је да владалац престрави зло и злочинце, али није лепо да он престрави сав народ.

Није Сиксто Пети само из љубави према правди био престравио народ римски, него и зато што је желео да се све живо приклања пред њим. То се познаје по томе, што је он и владаоцима показивао како је силан и обесан. Он је издао једну булу (указ) против Хенрика III, краља француског, и

свечано је одобрио убиство *Јакова Клементе.* Међу тим није одобравао предузеће Лиге; и тако је оно што је памет показивала човеку било противно ономе што је охолост световала папи.

Он је желео да овековечи своју владу од више руку; с тога је дигао многе споменике. По његовој наредби исправљен је наново онај обелисак који је Калигула био донео из Шпаније у Рим. Он је озидао дивну гробницу Пију V, своме добротвору. Обновио је ватиканску библиотеку и умножио је јако. Најпосле, истрошен прекомерним радом, и, као што се држи, по свој прилици отрован лаганим отровом, умре 1590, у шездесет деветој години својој. Ни у последњој болести својој, он није прекидао својих послова.

— *Владалац*, говорио је он као и Веспазијан: — *ваља да умре стојећки!*

Он се разликује од свију других папа, вели један писац, тиме што није ништа чинио онако као они. Он је знао да распусти војску, чак и гарду својих претходника, да растера разбојнике јединим силом закона, и да престрави свакога живога само својим местом и својим карактером, да обнови Рим, и да остави папску касу пуну блага.

Поред свих тих услуга, њега су готово сви осуђивали, јер, да кажемо неколико пута а не једном:

Није доста бити само страховит злочинцима, него ваља и умети обеселити поштене људе.

И ако је био родом из најниже сиротињске куће, никад се од тога није стидео; напротив било му је слатко да прича у каквој се сиромаштини родио; чак се и поносио својим пореклом: тиме је особито једио племиће који су, мислећи да свако право њима припада, будаласто најпосле веровали да су они за све, и да Бог није другим људма дао оно што је даровао њима. Сиксто их је опоро уверавао да се варају, и у том је радио врло паметно. Врло је корисно да ђеније и права величина по каткад подсете лажну величину на њено ништавило. Мени је драго, говорио је он, кад видим да пред неким свињаром могу да задркћу и сами краљеви; то је лекција која бар подсећа човека на човека. Такав пример говори силовито и великима и малима: људи! сви газимо једну исту земљу!...

МИХАИЛО МОНТЕЊ

ФРАНЦУСКИ ФИЛОСОФ

(рођен 1533 † 1592)

Михаило Монтењ родио се у замку Монтењу, у Перигорду, 1533 године, од оца *Петра Ејкема*, господара од Монтења. Његов се отац веома старао за васпитање сина свога, и у томе се није држао обичнога пута. Желећи обићи ону досаду коју деца обично осећају кад уче латински, он стави уза свога сина, чим је почео говорити, једнога Немца који је говорио само латински, те тако је дете до своје шесте године потпуно научило латински. За тим му је дао да научи грчки, и то је извршено у облику играчака. И тако Монтењ од кога и имамо све ове појединости, није никад знао шта је то *именица* шта ли *придев*. Он нам прича, даље, како се отац старао да га јутром буди каквом свирком, држећи да се квари моћ судиља у деце, кад се буде из небуха.

Он је био у школи до своје тринаесте године, када је свршио своје штудије. Главни учитељи ње-

гови били су *Грушија*, *Бушанан*, и *Мурет*, научници који се још и данас цене.

Његов је отац желео да он буде судија, и оженио га је ћерком једнога члана бордоскога парламента. И Монтењ је неко време вршио ту службу, па је онда остави и ода се на своје студије које је јако миловао: он је проучавао покрете срца људскога. Он је путовао кроз многе јевропске земље: прошао је Француску, Немачку, Швајцарску, и Италију. У Риму добије титулу *римског грађанина*; та титула је врло празна, али тек показује колико је уважења већ уживао Монтењ. Кад се врати у Бордо, изаберу га суграђани за свога мера (кмета), и пошљу у двор, да тамо сврши неке њихове послове. Они су били тако задовољни њиме, да су га, после две године, изабрали на ново за друге две године. Године 1588, он се показа у свему сјају своме у скупштини Блоаској.

После тих путовања и те службе, он је мислио само да се ода на философију. Његов је замак био за то најлепше склониште: у њему се и настани. Највећа му је забава била кад скупи децу и сељаке па их подене да се разговарају, шале, препиру; овако се, говорио је он: — изучава човек на овим новим душама. Његово је опхођење било отворено и искрено. — *Шта би ми вредило*, писао је он: — *што сам умакао од дворскога ропства, ако сам га однео и у своју колибу?*

Обично пријатељовање, кога је тако много у толиких људи, за њега није било ништа; он је у томе

био врло смотрен и врло тврд. Пријатељовао је с мало људи, али с ким је био пријатељ, био је од истине. Радо се дружио с људма наученима, *којих је беседа*, како је говорио он, *увек зрела, стална, пуна доброте, отворености, веселости, и пријатељства.*

Умереност у уживању дозвољених задовољстава једина је могла продужити му та задовољства.

— *Владаоци*, говорио је он у шали: — *толико маре за весеља у своме друштву, колико и она деца у кору што маре за музику.*

Уобразиља је, по његовој памети, била је једро врело многих зала ..... *Сељак је болестан*, говорио је он: — *само онда кад га одиста снађе болест; а други има камен на души пре него што га је дигао на леђа. Ви се мучите напред оном муком које се тек бојите: то је тако као кад бисте натукли на се опаклију о Св. Илији, знајући да ће о Божићу бити мраза.*"

У своме спису *Огледима*, он је изложио своја истраживања у моралу, и начин својега мишљења. Мало је књига које би давале читаоцу толико да размишља као ова. У слогу му је пуно погрешака и наивности. Израз који он тражи није најбољи него најсилнији. Види се да он у томе даје сам себи рачун, о читаоцу своме и не мисли, а још мање о распореду своје књиге: њему је доста да мисли, а којим редом мисли излаже, мала му је ствар. Основа његове философије јесте сумња; а човек мора бити врло мудар па да уме сумњати о оном што му није дано да

гови били су *Грушија*, *Бушанан*, и *Мурет*, научници који се још и данас цене.

Његов је отац желео да он буде судија, и оженио га је ћерком једнога члана бордоскога парламента. И Монтењ је неко време вршио ту службу, па је онда остави и ода се на своје студије које је јако миловао: он је проучавао покрете срца људскога. Он је путовао кроз многе јевропске земље: прошао је Француску, Немачку, Швајцарску, и Италију. У Риму добије титулу *римског грађанина*; та титула је врло празна, али тек показује колико је уважења већ уживао Монтењ. Кад се врати у Бордо, изаберу га суграђани за свога мера (кмета), и пошљу у двор, да тамо сврши неке њихове послове. Они су били тако задовољни њиме, да су га, после две године, изабрали на ново за друге две године. Године 1588, он се показа у свему сјају своме у скупштини Блоаској.

После тих путовања и те службе, он је мислио само да се ода на философију. Његов је замак био за то најлепше склониште: у њему се и настани. Највећа му је забава била кад скупи децу и сељаке па их подене да се разговарају, шале, препиру; овако се, говорио је он: — изучава човек на овим новим душама. Његово је опхођење било отворено и искрено. — *Шта би ми вредило*, писао је он: — *што сам умакао од дворскога ропства, ако сам га однео и у своју колибу?*

Обично пријатељовање, кога је тако много у толиких људи, за њега није било ништа; он је у томе

био врло смотрен и врло тврд. Пријатељовао је с мало људи, али с ким је био пријатељ, био је од истине. Радо се дружио с људма наученима, *којих је беседа*, како је говорио он, *увек зрела, стална, пуна доброте, отворености, веселости, и пријатељства.*

Умереност у уживању дозвољених задовољстава једина је могла продужити му та задовољства.

— *Владаоци*, говорио је он у шали: — *толико маре за весеља у своме друштву, колико и она деца у кору што маре за музику.*

Уобразиља је, по његовој памети, била је једро врело многих зала ..... *Сељак је болестан*, говорио је он: — *само онда кад га одиста снађе болест; а други има камен на души пре него што га је дигао на леђа. Ви се мучите напред оном муком које се тек бојите: то је тако као кад бисте натукли на се опаклију о Св. Илији, знајући да ће о Божићу бити мраза.*"

У своме спису *Огледима*, он је изложио своја истраживања у моралу, и начин својега мишљења. Мало је књига које би давале читаоцу толико да размишља као ова. У слогу му је пуно погрешака и наивности. Израз који он тражи није најбољи него најсилнији. Види се да он у томе даје сам себи рачун, о читаоцу своме и не мисли, а још мање о распореду своје књиге: њему је доста да мисли, а којим редом мисли излаже, мала му је ствар. Основа његове философије јесте сумња; а човек мора бити врло мудар па да уме сумњати о оном што му није дано да

разазна. И ако у његово доба Француска и половина Јевропе беху у пламену од празне свађе о вери, ипак се нико није мање од њега мешао у ту свађу. Његове се мисли нису бавиле ни Лутером, ни Калвином; и он је мало марио шта ће пресудити богословски научници: он је био философ као што су стари грчки философи; он је беседио са Сократом. С тога су га и корили да је већма деиста него католик. Међу тим он говори о хришћанској вери с највећим поштовањем, и покорава се свему што заповеда вера, али му то није сметало да сумња, и да своје сумње ставља на хартију, кад му дође воља и за то.

Старост му је била мучна; патио је од камена и од наступâ (колике), а није хтео никад примити лекова, јер није веровао да помажу.

— *Лекари,* говорио је он: — *познају добро Галијена, а болесника нимало.*

Гушобоља га је уморила. Осећајући да му се приближује крај, замоли неколике своје суседе, у којих је осећао здраве памети, да му дођу и да га слободе на умору. Последња три дана био је изгубио језик, и само је пером казивао шта хоће. Издахнуо у онај мах кад је у соби његовој држана богомоља. То је било 13 септембра 1592.

Највећа хвала која се може одати овом славном човеку у том је што он није био философ само у умовању, већ и у делању. То он сам каже; он није марио за оне који лепо говоре, али за то ни мало боље не творе.

ГАЛИЛЕО

СЛАВНИ АСТРОНОМ

(рођен 1564 † 1642)

Галилео је природни син Вићентија Галилеја, а родио се 1564 године. Његов отац, који је сам био врло вешт у математици и у музици, узео је на се да га сам васпита и научи. У математици га је изучио врло добро, а у музици врло слабо. Младић се ода са свим на науку која му се милила, и добије у Падуји професорску катедру на којој је с коришћу остао кроз осамнаест година. После га херцег тоскански позове к себи у Фиоренцу, назвавши га *својим првим философом*.

Галилео, проучивши Коперникову систему, прихвати је се ватрено, и изложи је с новом светлошћу. Али понекад стаје веома скупо учити људе: луда једна калуђерчина опадне мирнога философа код *Свете Инквизиције у Риму*. Папа састави једну комисију да разгледа његове математичке књиге. Богослови закрате Галилеу да више не учи, да и не пише да се

земља окреће око сунца које стоји непомично, јер је јеврејски војвода *Гедеон* рекао сунцу: *Стој!* У осталом показивало се и нешто пажње спрођу човека који је то заслуживао колико множином својих знањâ толико и чистоћом и благошћу свога владања. Галилео је ћутао дуго време; али најпосле, не могући се, за љубав неколико глупакâ, уздржати да не учи људе, дâ нове доказе Копорниковој системи, доказе који су били очевидни за све друге само не за оне који су навлаш ишли у пркос разуму. Е, али се ова нова дрскост узме као злочинство; на ново га позову у Рим пред инквизицију која му заповеди да се одрече своје науке. Пресуда та, издана 22 Јуна 1633, гласила је овако: „Казати да је сунце у среди и са свим некретно, и без месногa кретања, предлог је луд и лажан у доброј науци, па чак и противан вери; казати да земља није средина света, да није непомична, него да се окреће чак сваки дан, такође је мисао луда, погрешна у доброј науци; и узимајући то са стране богословске, то је бар заблуда у вери.“

А овака је форма онога свечаног одрицања које су инквизитори натерали да изговори овај велики човек:

„Ја Галилео, у својој седамдесетој години, доведен лично пред суд, на коленима, пред светим јеванђељем које прихватам својим рукама, искреним срцем и вером, одричем се, проклињем, и осуђујем будалаштине, заблуде, јереси, и т. д.

Али у онај мах, када се исправио, потресен прекором лажне заклетве, оборивши очи к земљи, и трупнувши ногом, рекне:

Па опет се она окреће!

Светој столици није било доста што га је толико понизила, него га још баце у тамницу за три године, и да сваке недеље по једном очита седам покајничких псалама.

Ову пресуду, ову бруку за човечији ум, потписало је седам кардинала!

Галилео је имао велику способност за механику, и у њој је учинио велика изумења. Чувши за стакло које је био изумео Јаков Матије, у Холандији, које је приближавало далеке предмете, он је толико мислио о примени природе стаклета, да је најпосле, не видевши га никад, изумео телескоп.

И овим је инструментом открио првога од четворице пратилаца Јупитрових, пеге на сунцу, и учинио на небу примедбе с којих ће остати човек славан довека.

Пред смрт је био ослепео са свим. И кад је остао без очињег вида, допуштено му је да може *виђати* своје пријатеље! Докле не ће сићи обесна сила неваљалих људи!

После тога је оглувео, али је непрекидно радио.

Велики овај човек умр'о је у Фиоренци 1642, у својој 78 години. На три године пред смрт био је са свим слеп.

ШЕКСПИР

СЛАВНИ ТРАГИЧКИ ПОЈЕТА ЕНГЛЕСКИ

(рођен 1564 † 1516)

Шекспир се родио у Стретфорду, у грофовини Варвику, 1564 године. Отац му је био судија среза стретфорскога, али сиромах човек, и оптерећен многом децом. Шекспир је био најстарији међу десеторо деце. Отац његов, да би се могао издржавати, поред нешто очевине и прихода од службе, морао је трговати вуном. Он је и сина свога упутио на трговину: дао га је у једну школу где је научио читати, писати, и рачунати. Мисли се да је он ту научио и нешто мало латински, али је то морало бити тако мало да му није помогло да може с коришћу читати појете који су писали на том језику. С тога у њега и није било онога укуса који долази од студије; он је имао само онај дар који даје сама природа.

Често се догађа да се по кака смешна прича везује за славне људе, само да им оцрни име. Тако се причало и о Шекспиру, да је у младости био у некој лоповској чети, али ће бити да је он био у друштву с неким лакомисленицима, својим вршњацима, и да им је помагао да потуку неку дивљач у шуми некога господина који је, чувши за то, назвао га лоповом; и ето од тога је постала та тако беспутна прича.

Шекспир није имао више од осамнаест година, а ожени се ћерју богатог једног сељака из околине. Он је могао проживети мирно, и не би га можда никад нико ни знао: али уживања спискају све његово имање, а сиромаштина га, после, нагна да тражи ода шта ће живети, те тако постане творац енглескога позоришта. То је позориште било онда на врло ниском ступњу: на њему су се представљале којекакве лакрдије које нису ни налик биле на осредње комаде. Наш појета иђаше циновским кораком на томе путу. Најпре је био ступио у једно позоришно друштво као глумац, али се дар његов није одмах засијао. Представљајући дела других писаца, он осети у себи неку ватру која човека извештава о богоданом дару; и тако поста појета. Оно што поче давати он, баци наскоро у заборав све чему се свет дивио дотле. Име се његово прочу свуда; свет нагрну у позориште; и он имаде двојну корист: поправи стање своје, и својих другара. Краљица *Јелисавета*, која је умела награђивати даровите људе, а која је знала какву славу чине народу оваки људи, обасула га је добро-

чинством. Исто му је то чинио и Јаков I. Лорд *Саутемптон*, који је толико ценио све што је слава земљи Енглеској, узео је на се да га подстиче великим дарима, он му је једном послао око хиљаду данашњих наполеона, али, што је вредило још једном толико, беше његово пријатељство. Ето како Енглези умеју да награђују заслугу: у многој другој земљи оставили би да умре од глади најзаслужнији писац!

Шекспир је својим дарима и одличним моралним својствима заслуживао срећу коју је имао. Он је био издашан; и то је чинио на начин племенит. О њему се прича једна црта која му вреди толико колико и најбоља трагедија. После дугог одсуства, оде он да види неку познаницу, и нађе је у жалости за мужем, и у немаштини у коју је пала изгубивши неку голему парницу: остала је без игде ичега са своје три кћери. Потресен тим позорјем, он се опрости с мајком и кћерима, не говорећи им ни једне речи. Мало час врати се и намора их да приме велику суму новаца коју је узајмио, али видећи да и то није довољно сиротама, викне кроза сузе:

— *Е данас први пут у животу желим да будем богат!*

И ако је био сам писац, опет је миловао да се прославе и друге појете; и, премда је био глумац, ипак није, као обично његови другари, сузбијао друге, нити се величао међу њима као старији: толико је

био паметан да никад није падао у ту нискоћу. Ево једнога доказа који увећава његову славу. *Венијамин Џонсон*, који је енглеској комедији дао облик каквога она немаше пре тога, син једнога каменара, беше човек сиромах који је морао радити свој занат да се храни хлебом; а кад доспе од тога рада, бавио се појезијом. Довршивши један комад, он га донесе глумцима који га саслушају с презрењем и одбаце; узалуд их је добросретни писац мољакао; ова господа беху без милости. Шекспир, чувши шта је било, затражи да чује комад, и зачуди му се веома. Благодарећи његовој помоћи, дело буде представљено, допадне се публици, и писац буде припознат као ваљан и заслужан појета. Друга кака, мање племенита душа, после такога успеха, могла би позавидети, а наш се појета само радоваше томе, и поста пријатељ младоме писцу који уз њега изађе на врло велики глас.

Ето каква је била душа у Шекспира!

Главни комади, у којима се најбоље огледа његов дар, ово су: *Отело*, *Хамлет*, *Мекбет*, *Лир*, *Јулије Ћесар*, *Хенрик IV*, *Ричард III*, *и Жене виндзорске*.

Волтер за њега вели: „Био је пун снаге и плодности, природности и дивотности; али није имао ни искре добра укуса. Његови су комади дивотна чудовишта, у којима, међу грубим неправилностима и дивљим беспутностима, налазиш позорја дивно представљена, места пуна душе и живота, налазиш вели-

ких мисли, племенитих осећања, и потресних положаја или прилика.“

А Шер за њега вели овако:

„Природа је на њега обилно просула своје даре и одличја, давши му колико треба од свакога својства које приликује великом песнику. Та су својства: обиље и неисцрпност творне уобразиље, дубљина и жаркост осећања, око које потпунце разумева шушку пролетњег ветрића, бојну хуку историје, најсилнију страст у весељу и у невољи, најсилнију наравственост, неисцрпну досетку, дубоку иронију, и божански хумор. Свему томе додајте бистрину ума који управља и влада оним богаством и изобиљем, бистрину ума који ствара с уметничком смисленошћу, ведру „борбом и шалом“ сазрелу мудрост, која од својих дела гради „огледало за цео свет и човечанство“, у које паметан човек неће никад загледати а да се не поучи.“

Славни овај појета остави театар године 1610, и оде у Стретфорд, где је уживао мирно своје имање и поштовање своје отаџбине. Многи између највеће господе били су његови пријатељи, и он је имао свезе с највећим људма који су тада били у Енглеској.

Умр'о је 1616, у својој педесет другој години, оставивши три ћери и име које му никад неће умрети. Сахрањен је у цркви Стретфорској, где му је и белег подигнут. Године 1740, око век и по

после његове смрти, његови земљаци којима се све више милио дар Шекспиров, подигну му диботан споменик у цркви Вестминстарској међу споменицима краљева и најславнијих војвода.

Народ, који поштује велике синове своје, достојан је да их и има![1]

1. Од Шекспирових дела преводили су на српски језик: Јован Андрејевић, Лаза Костић, и А. В. Поповић. Ови су тројица преводили с оригинала, а има с немачког превод «Јулија Цезара» од М. Зочевића. У опште врло мало.

ВИЋЕНТИЈЕ ДЕПОЛ

СЛАВАН ПО ДОБРИМ ДЕЛИМА

(рођен 1576 † 1660)

Вићентије Депол није светлошћу ума свога, него врелом ревношћу за добро човечанства заслужио поштовано место међу знатним и великим људма. А то вреди више него многа ратна слава, која би се често могла назвати *слава разбојничка*.

Кад се разгледа колике је услуге учинио друштву Вићентије Депол, помислило би се да је то био какав владалац или моћни краљ: мало је оних који су управљали државама, па да су учинили оволико добра колико он; а они су рођени у свакој могућности да чине добро, докле је Вићентије рођен у кровињари, и у великој сиромаштини. За првих година својих, чувао је стоку својих родитеља који су, као сељаци, од стоке и живели. Он се родио у Поау, године 1576. Родитељи његови, опазивши даре детиње, упеше се из све своје снаге да га школују, и пошљу га у Тулузу. Године 1600 он се запопи, и од тога се

доба старао само о оном што је могло бити друштву на корист.

Он је у Марсељу имао неко мало наследство, зато оде једном у ту варош. Али у повратку, она лађа на којој се он возио падне у Нарбони Турцима у руке, те и он постане у Тунису роб тројице господара. Један од њих био је потурчењак из Савојске, и овога Виђентије врати у хришћанску веру, и с њим побегне 1607 у Егеморте. Авињонски владика, *Петар Монторио*, разабравши ко је и какав Виђентије, одведе га у Рим, и препоручи посланику Хенрика IV. Овај му опет дâ важну једну поруку и упути самоме краљу; ова је прилика ставила Виђентија у положај да може извршити неке од својих човекољубивих намера. Лудвик XIII доцније га награди за таке услуге, давши му игуманство у Св. Леонарду у Шолни. Био је придворни свештеник краљице *Маргарите Валоашке*, а после духовник у кући војводе *Манојла Гондија*. Ту су га толико поштовали, да велика смерност његова није могла то поднети, и морао је изићи одатле. Али се наскоро опет врати, и, препоручен једино својом добродетељу, постане главни свештеник над тамницама. То је место њему било веома по вољи, јер је ту могао чинити добра сваки час. Марсељ је дуго памтио овога необичног човека. Ево шта се прича о њему, док је вршио ову службу. Једном он види једнога осуђеника у највећем очајању и муци, па му приступи да га

теши и ублажи. Ту дозна да је тај несретник оставио жену и децу у најнесретнијем стању.

— Ја сам самац, рекне овај јунак доброте, па се одмах понуди да га приме на место осуђеника; и, ко би веровао?! Одиста га приме. Доброга овога човека окују и затворе у тамницу. И после, кад је изашао одатле, остале су му надувене ноге од тешких окова које је носио за другога!..

У оно време, многа деца, несретне жртве несмотрене и преступне љубави, била су подбацивана, па их често нико није хтео узети; тако су многа гинула, а многа од тих малецких створења доношена су у Париз, и ту на улици Св. Ландрија продавана по динар једно, болесним женама које су их требале да им исисавају покварено млеко из дојака. Ово дивљаштво, ова брука за народ, која доказује преступничку немарност оних који су дотле управљали народом, јамачно је била тешка и дотле многоме осетљивом срцу; али Вићентије Депол није био човек који само жали страдалнике, него он предузме да збрише ту прљу с народа, и да да̂ уточиште јадним находима. Човек овај, кога не знаш како да назовеш према ономе што ради, био се већ постарао за дванаесторо од ове деце: и наскоро нађе средстава да прибере сву која се тако нађу остављена пред црквама. Али је то ипак била случајна, пролазна помоћ, а он је желео да тим јадницима обезбеди станиште за свакад. Немајући својих новаца, он сазове скуп добрих госпођа, нарочито матера̂,

надајући се да ће њих срце најпре заболети. Нареди дакле те се у једној цркви стави више таке деце находаца: жалосни тај призор говорио је сам за себе; Вићентије дода само неколико речи, али живих: сва скупштина бризне у плач. У тај мах, у тој истој цркви установи се *кућа за нахочад*: ето толико добродетељ, кад говори где треба и кад говори за добро, има силе на душе, баш и немарне иначе! Ето такав треба да је свештеник, и тако да се служи утицајем који има вера!

Међу многобројним заводима, који су за своје постање дужни да захвале Вићентију Деполу, ваља поменути: *Ћери ближњељубља* за дворбу болесних сиромаха; болнице: у *Бисетру*, у *Салпелтријеру*, у *Питији*; у *Марсељу* за злочинце; у *Св. Рену*, за поклонике, и у Св. Имену Исусову за старе и изнемогле. Он је умео да подстакне ревност богатих људи и жена, а његова је добродетељ била толико славна, да су му људи поверавали големе суме на име милостиње: никад пара једна није отишла на друго што; него је још додавао свога колико је само могао. Он је у највећој невољи послао у Лотрингију око два милиона које у новцу које у стварима.

Човек се највише мора да радује у Вићентија томе, што је све оно што је доброта давала на сиротињу, трошено на право добро сиромаха. Не велим тиме само да су његове руке биле чисте; то би значило прљати његов спомен; него је све оно што је установљавао он, имало неку корисну цељ: није он радио

као какав затуцани богомољац који само зида манастире и ствара прилике за доколичаре, него као прави пријатељ човечанства који, не могући сам учинити онолико добра колико је желео, тражи свуда душе какве је у њега да му помажу у доброчинству. Његов је живот био право врело добра, а, на срећу, он је живео дуго. Године 1660, у својој 85 години, преминуо је овај пример сваке добродетељи. Има људи који су му замерали да је био човек ограничена ума, али ко може да покаже прстом на толико својих доброчинстава, тај има сасма доста ума! У побожности својој, он је истина био простији човек, али му је она свакад ишла од срца тако, да се боља не може ни желети.

ГРОТИЈЕ

СЛАВНИ ПИСАЦ ХОЛАНДСКИ

(рођен 1582 + 1645)

Хуго Гротије родио се у Делфату, у једној врло славној породици, године 1582. Његово је детињство било нешто необично: у осмој години својој кажу да је он писао стихове латински; а у петнаестој бранио је, на опште одобравање, тезе о философији, о математици, и о праву. При свем том, он не изађе онако необичан човек какав се могао по томе очекивати; био је врло учен; имао је много здраве памети, али врло мало укуса.

Он је још из ране своје младости заволео славнога Барневелта, и показао је, као год и он, колико силно љуби отаџбину и слободу. У својој двадесет четвртој години, постао је главни правобранилац, а за тим судија у Ротердаму, где се и настани. Умешао се у вероисповедне спорове који су онда раздирали Холанску; и то је чинио више да својим списима потпомогне Барневелта него што је миловао таке

спорове; јер је он био најумеренији протестанат својега доба. Барневелт буде осуђен да изгуби живот, а Гротије, да буде у тамници док је жив, и одмах га затворе у замак Лувештајн. Из тога сужањства избави га жена његова: њој је допуштено било да му може слати књига, и она му их једном пошаље пун један велики сандук. Сужањ уђе у тај сандук, и тако се измакне од својих гонитеља. Француска му понуди уточиште: Лудвик XIII прими га с уважењем, и одреди му хиљаду талира пенсије. На несрећу, овај је човек био врло рђав дворанин; није умео да хвали књижевне производе *Ришеља*, те овај министар, који је био скапао да се прочује као писац, омрзне на њ, и стане га кињити од сваке руке, докле се човеку не досади те оде, и пенсија му се прекрати.

Гротије је увек жалио за својом неблагодарном отаџбином: и покуша да се врати дома, али непријатељи његови успеју да се он осуди на вечити прогон. Сад у овом другом изгнању, оде он *Христини* шведској краљици. Она је миловала учене људе, примала их и одликовала у свачем. Мало после свога доласка, славни Холанђанин буде постављен за државног саветника и посланика у Француској. Кардиналу Ришељу ово није било по вољи: за њега је било неко понижење, кад у Француску долази, обасут почашћу, човек од најзнатнијах људи, кога су тамо најпре лепо примили а после управо отерали. Пробавивши једанаест месеца у Паризу, где је ужи-

вао уважење учених људи, он се врати у Шведску. Путујући, прође кроз Холандију, где га приме одлично. Његови су непријатељи били или мртви или немоћни, те је свак живи жалио што је прогнан човек који је толика слава својој отаџбини. Ова промена осећања раздрага Гротија; те чим стигне у Шведску, замоли да га пусте да би могао умрети у својој земљи; тај отпуст једва добије, али не нађе онаког задовољства каквом се надао.

Умр'о је у Ростоку 1645, у својој шездесет трећој години.

Он је у својој вери био толико умерен, да су неки уверавали да се не зна: је ли он више протестанат или католик. Кад је хтео умрети, дође му свештеник и почне га склањати да се исповеди и очита своје *верују*:

— *Ја вас не разумем*, одговори му Гротије. Међу тим је он написао једну појему која се зове: „*Истина вере хришћанске.*“ Он је написао врло многе књиге у којима се огледају пространа његова знања, али је највише изишао на глас својим саставом који се зове:

„*Састав о праву рата и о праву мира*“, који је некад био углед за дела од те врсте, а и данас је на врло великој цени.

РИШЕЉЕ

ЗНАТНИ ДРЖАВНИК ФРАНЦУСКИ

(рођен 1586 † 1642)

Армандо Дуплесис Ришеље родио се у Паризу, 1586 у кући доста знатној. У двадесет другој години својој постао је у Риму владика Лусонски. То достојанство добио је лажју, те је тим показао какав ће човек бити некад. Преварио је папу да има двадесет и четири године, и добио је од њега своју синђелију, а после га је молио да му опрости за ту превару. Папа се зачуди томе и рекне:

— Овај је младић врло оштроуман, али ће од њега некад изаћи велики обешењак и каишар! .

Што је рекао оно се и стекло.

Ришеље је цркавао за влашћу, и чинио је свашта да је се докопа. Умео се тако претварати, да су га на двору лепо примали. А он је изгледао са свим другојачије него што је био после. Тада је лазио, јер је тако требало, а кад је доспео до чега је тежио, онда се исправио. Маркеза *Гершевила*, прва

госпа из свите Марије Медичине, регенкиње краљевства, поможе му те поста краљевски секретар; али он за мало оста у милости. Талијанац *Кончинија*, који је био постао маршал од Анкра, и који је управљао Француском по својој вољи, из ненада би оборен и умлаћен. Тај је човек био Ришељу потребан, и за то се он био спријатељио с њим. С падом онога пропадне и овај; он оде у Блоа с краљицом-мајком, својом добротворком, коју су протерали. Лудвик XIII, створење слабо и пакосно, најпре је био допустио те је њиме управљала мајка како је хтела, а после је стане кињити како не треба, и каштиговати њу за то што сам није умео да буде човек. Он сам собом није умео ништа радити, зато њим овлада Лујин, те је чинио шта је хтео.

Находећи се у немилости, Ришеље је вребао прилику да се врати у милост, и међу тим је писао неке злеуде књиге о побожности. Дође му часак који је желео. Краљици он потреба, па како је он био човек вешт, фини, и бистар, ласно се начини господар њенога тајнога савета. Најпосле успе те измири мајку са сином, а тајно се преда Херцегу Лујину, који је био свемоћан, и који му за то обрече кардиналску капу. Ето то се зове: служити земљу, али не заборављати ни себе!

После смрти Херцега Лујина, краљица-мати, повративши у неколико свој утицај, зажели да у савет уђе њен Ришеље. Слаба ова а властољубива жена, која је желела све сама да влада, а овамо је

свакад играла онако како је свирао неко из њене околине, мислила је да ће увећати своју власт кроз кардинала, па је за то и наваљивала на краља да га постави за министра. Али је јадница слабо познавала људе око себе. До душе, он се увек и показивао као какав дворанин, понизан, готов да учини све за оне који га узвишују; тек се зналачко око не би у њему преварило; други министри, који су зебли од њега, опажали су шта значи његова притворна смерност, за то су га и уклањали колико су год могли. А Лудвик XIII, владалац кратке памети, само му је замерао што је био велики кицош, као да он и с тим не би могао бити велики државник. Међу тим ваља признати, да је Ришеље баш и у том чинио више него што се могло праштати једном кардиналу. Он се мало склањао од света у неким и неким пословима; па је чак оставио хаљине кардиналске, и обукао се у обично одело, припасао мач, да лепши буде онима око којих је облетао. Само то могло је упропастити сваког другог, али њега не упропасти. Најпосле он продре у министарство. И пред што ће сести на министарску столицу говорио је да не тражи то место (а тражио га је и ту ли си душо).

— *Слабо здравље моје не допушта ми да дуго радим; све што ја могу, јесте то да овда онда будем у савету, али се не могу мешати у државне послове.*

Краљ је мислио да је то баш тако; али Ришеље имаше друге намере, и после неколико година сва краљевска власт беше у његовим рукама!

Чим он уђе у савет, одмах влада промени политику; смислише се највеће намере, и усвојише најбоље мере. Уговори се удаја краљеве сестре Хенријете за Галскога кнеза, потоњег Карла I. Углави се нови уговор с Холандијом, која на ново беше заратила против Шпаније; и Валтелинска експедиција поче да диже част Француској. Хугеноти се беху опет побунили, а он смисли како ће их затрти, и у то исто време гледаше како да понизи Аустрйски царски дом. Али пре него што би отпочео рад ван земље, науми да угуши неслогу унутра, и да смањи врло велику моћ властеле. Та је моћ била врло велика, и Ришеље, уништавајући њу, учини големо добро Француској; он је то знао, али је ту ипак више радио да угоди себи, него да учини добро својој отаџбини. Властели су на њега мрзили, а он, да му не би могли наудити, одузе им моћ удити краљевској власти. Но то се вршило мало по мало: најпре је неке позатварао и погубио, и то је био почетак оне стеге којом се ова влада упоредила с владом Лудвика XI.

Видећи да га сви мрзе, а знајући да је краљ слаба карактера, притвараше се да хоће да остави власт, која му је расла сваки дан. Он је тада био потребан, и Лудвик XIII, мрзећи га као и сви други, мољаше га ипак да остане. А то је желео и предвиђао вешти државник. У то доба постане он заповедник марине која је била готово пропала; и навали те је поправи.

Да би сатр'о Хугеноте, ваљало је освојити тврди град Рошел, који беше као нека држава у држави. Он је тада имао лађа колико и краљ, и, угледајући се на Холандију, хтеде да се отргне испод власти. Рошељани беху на гласу као непобедни. Беху изабрали за старешину једнога човека који се не бојаше никакве опасности. То бејаше неки *Гуитон*. С муком се примио старешинства, али кад га се прими, показа својим суграђанима један јатаган, и рече:

— *Бићу старешина, кад сте навалили, али тако, да могу распорити овим јатаганом првога ко проговори о предаји, а нека мене распоре, ако ја предложим да се предамо. За то нек он стоји увек на столу у савету.*

Али се и кардинал, који је вршио дужност војводе, са своје стране, старао да натера варош на предају; са сува је је опсео, а да би је и с мора одсекао, науми да подигне један страховити насип. Сви дворани прснуше у смех кад само чуше шта он мисли да чини; али је Ришеље био човек који се не плаши од највећих сметњâ; кад насип би готов, онда се свак зачуди дрскости његових мисли. Своје неискуство он попуњаваше својим досећањем: војници су се чудили његовој храбрости, а војводе — његовој вештини. Дисциплина је била ненарушена, и у војсци је било свега доста. Он је хтео глађу да савлада Рошел. Гуитон се држао докле се год могло; онима који су му говорили да је *већ доста*, одговарао је: — *Није доста, докле год остаје један да*

може врата затворити! Он се уздао да ће доћи енглеска флота, а та флота не могаше да пробије онај насип, те се он мораде предати, пошто би даљим одупирањем само неминовну смрт дочекао. Поносећи се овом победом, Ришеље говораше да је освојио Рошел насупрот краљу шпанском, краљу енглеском, и краљу француском; јер шпанска флота, која је била дужна да му помаже, није радила ништа, а непријатељи његови радили су испод руке код краља да му омету ово овако славно дело. И ако су Калвиновци били побеђени, опет слобода вере не би ни у колико стешњена: свак је могао веровати своју веру само да не узнемирава државу. А то није мала добит од политике кардиналове.

Непријатељи његови срдили су се на њега баш за то што је он ове послове овако срећно посвршивао. Кад је дошао у двор, краљица-мати прими га ружно, а њоме је тада управљао кардинал *Беруло*.

— Како сте са здрављем? упита га краљица, кад јој се представио.

— Много боље него што би желели ови овде, одговори он. А иза краљице је стајао кардинал Беруло.

Међу тим краљ, више по потреби него по драгој вољи, постави га за првог министра, и за заповедника војске у Италији с влашћу врло великом.

Од тога доба Ришеље почне живети сјајније од самога краља; он је имао своју гарду, имао је сјајност која окружава краљевски престо, а и сва је власт била у њега.

Док је он ратовао у Италији, и радио да понизи Аустрију, дотле је Марија Медичија чинила све да га упропасти. Лудвик XIII опасно се разболи у Лиону, и већ се, на сузе и наваљивање своје мајке, беше приклонио против Ришеља, али, вративши се у Париз, и видевши свога министра, он промени мисли; он га прими као каква жуђена пријатеља, и рекне му:

— И одсада ме служите као до сада, па ћу вас ја одржати, не гледајући на све плетке ваших непријатеља.

Неколико тренутака пре тога, кардинал, мислећи да је пропао, клечаше пред старом краљицом, молећи је да му се смилује; она се не даде умолити. Позорје се измени од часа: срећни министар, поставши још јачи слабошћу свога господара, показа се сада неумољив према својим непријатељима. Чувар печата Мариљак, и маршал брат му, изгубише главе, један у тамници а други на губионици; краљица-мајка, његова стара добротворка, беше у пеку руку сужња у Компијењу, одакле је побегла у Брисел; Херцег Орлеански, краљев брат, повуче се у Лотарингију, говорећи да бега од зла његовога; маршала Басомпијера затворише у Бастиљу на дванаест година, и тако кардинал, који је у ђавола узајимао само да насити своју мржњу, и да обезбеди своју власт, виде да га се и боје, и да га поштују више него икад пре: он је у својој песници држао сву Француску. Његова постојбина Ришеље буде подиг-

нута међу херцеговине и перовине, а он је и заслужио то одликовање; јер је с Италијом закључио врло пробитачан мир. Тиме је почела да се извршује велика његова намера: да понизи аустриски царски дом. Он је наоружао против цара најсилнијега лутеранскога кнеза, чувенога *Густафа Адолфа*, шведскога краља, кога победе потресоше царство. Француска је само дала дванаест стотина хиљада ливара; остало је све учинио храбри Густав.

Међу тим се Гастон Орлеански, који се беше повукао у Лотарингију, поче мешкољити: Херцег Монтморенски превари се, гуја га уједе, те јавно приста уза њ, и диже нешто војске. Али га Гастон, који је био и од брата слабији, напусти одмах, те тако Херцег паде у руке кардиналу који му одмах одсече главу. И ако су све плетке биле покидане, ипак је стална мржња радила испод руке да га скр'а. У заверу против њега уђоше Јосиф Десоасон, и херцег Бујљон: боље прилике није ни могло бити. Рат против Немачке, који је Ришеље водио, свршио се рђаво; за то је краљ био охладнео према њему, и предао Гастону врховну команду над војском. Париз и двор беху узнемирени и преплашени. Ришеље се, у први мах, збуни и науми одиста да остави министарство. Један дворски капуцин, који му је много пута ваљао, уздржи га да не учини ту лудост; он га склони да се појави без пратилаца у главним париским улицама те да успокоји народ својим расположеним лицем, или да га заплаши показавши

да се ничега не боји. И доиста тако би: кардинал би повољан народу који га свуд благосиљаше.

— *Нисам ли вам казао*, рекне му после тога капуцин: — *да сте ви као покисла кокош; а с малко више срца и сталности можете поправити своје ствари?*

Те речи му је изговорио чувени *Отац Јосиф* о ком је кардинал имао обичај рећи:

— *Не знам у Јевропи ниједнога министра, нити посланика, који би могао преварити овога калуђера, премда би он то заслуживао.*"

Кад Ришеље не остави министарства, онда непријатељи његови наумише да га убију. Херцег Орлеански приста да дâ знак, па да се Ришеље распори код самога краља, на изласку из савета; али Гастон, који није био кадар ни на добро ни на зло, препаде се, и не даде знака кад требаше: и тако Ришеља и тада сачува добра његова срећа.

Не беше му доста што је у Француској добро запамтио сваки на кога је он мрзио; него мржњу његову осети и Енглеска. Јаков I, на пакост, покаже у некој прилици да презире Ришеља; а то је у њега била најосетљивија страна, и он се закуне да ће се осветити.

— *Неће проћи ни година дана*, рекне Ришеље: — *а краљ енглески ће видети да мене не треба ни пошто презирати*. И доиста он из далека подстаче немире којима жртва би Јаков I.

Докле се светио у Енглеској, дотле је кидао плетке својих непријатеља у Француској. Што се год предузимало против њега, ништа није могло да се изврши.

Али кардинала, који мишљаше само како да учврсти своју власт, и који се чак стараше како да се дочепа намесништва после смрти Лудвика XIII, спопаде болест коју и не преболи. Њега донесу из Лиона у Париз у једној украшеној соби, у којој је он могао држати два човека уза своју постељу. Кад му се већ приближи самрт, он се показа јунак: затражи од својих лекара да му кажу по истини како му је? Притворан свега свога века, он и на умору, причестивши се, повика

— *Господе Боже! ти ми суди, ако сам икад имао друге какве тежње осем да служим краља и државу!* Умр'о је 1642, у својој педесет осмој години. Чувши за његову смрт, Лудвик прозбори са свим суво:

— Умре један велики државник! И овесели се онако као ђак кад чује да му је нестало учитеља. Али му Ришеље остави *Мазарина*, који би га вратио опет пода туторство, да смрт кроз годину дана не уграби овога краља. Лудвик XIII беше цепидлака и плеткаш, као што су обично људи кратке памети који нити умеју да раде, нити пуштају да раде други. За то је готово увек стављао сметње најбољим намерама Ришељевим; с тога је овај и говорио:

— *Мени краљев кабинет и његове приватне походе дају више муке него цела Јевропа.*

Докле је Ришеље узнемиривао околне народе, и мењао облик Француске, дотле се марљиво бавио и унутрашњим пословима: основао је *француску академију*, у своме двору давао је позоришне представе, оснивао краљевску штампару, обнављао Сорбону, установио Ботаничку башту, подигао краљевски двор, и чак градио лоше стихове. Нико не би веровао да је онај човек који је држао целом Јевропом, и који је владао Француском као прави господар, толико жудео да има и списатељске славе! Њему се милило да изумева основу за којекакве позоришне комаде, па су му је после податкивали пет писаца којима је плаћао. Та петорица су: *Боаробер*, *П. Корнељ*, *Колте*, *Етоал*, и *Ротру*. Удружење ових људи, тако неједнаких по вредности, показује да је Кардинал лако плаћао, али да је врло рђаво судио. *Колту* је он дао шест стотина ливара за шест тричавих стихова којима се много дивио. Са своје списатељске таштине он је био и ревњив; гонио је Корнеља што је написао *Сида*; њему се хтело, по што по то, да се тај комад огласи као рђав; нападао га је, и љутио се па публику што не мисли као он о том спису. Међу тим је Француска много добила од тога смешнога Кардиналова укуса: књижевници се ужурбаше, и почеше се надметати, те тако се припремаше лепо доба Лудвика XIV. Од свих списа које је саставио Ришеље са својим помагачима,

само га је преживио његов *политички тестаменат*; а данас се и он врло мало цени, и Волтер је још готово доказао да то и није његово дело. Он је тако рђаво написан, да га је тешко прочитати до краја.

Такав је био Ришеље; и да би се о њему могло право пресудити, треба одвојити човека од министра. Као човек, он је био властољубив, опор, охол, неповерљив, зао, пун ситних и чак смешних мана; али као министар он је велик, одабран, дрзак, чврст, и тако бистар да је од једном моћан био да прегледа све. Лудвик XIII није без њега ништа ни учинио; а Француска има њему да захвали за велики део своје славе коју је уживала након њега

ДЕКАРТ

ФРАНЦУСКИ ФИЛОСОФ

(рођен 1596 † 1650)

Рене Декарт родио се у Хеју (Науе), у Турени, у племићској кући, године 1596. Учио се у Флешу па онда ступио у војску. Био је у опсади Рошела, и служио је у Холанској под кнезом *Маврикијем*. Војничка му се служба мало милила: слабо здравље и његове склоности повлачиле су га на другу страну. За то дође у Париз, и почне учити математику, философију, и морал. Како су његови родитељи знали да ове науке *„не дају хлеба“*, почну га световати да учи ода шта може живети; он им обрече, и мислио је о томе много, али опет није ништа изабрао: њему се чинило да је независност највеће благо: и, ма да је имао врло мало имања, опет се није хтео продати никоме за богаство или за већи положај у друштву, као што су чинили многи. Он је врло миловао да размишљава, с тога је био немаран према свему што је светско. За младости је имао и неке страсти,

на прилику, да се картâ; али га студија отрже и од тога, и Декарт поста философ у сваком погледу.

Није он збирањем и састављањем онога што су учинили други, као што су радили многи научењаци у његово доба, постигао своју намеру. Одарен живом уобразиљом, и умом који може да се пусти у најдубље мисли, он је желео да нађе у себи, а не у књигама, врела оне философије коју је тражио. Философија Перипатетикâ, које су се онда држали, њега није задовољавала, али су од ње живели многи људи; за то је било опасно напасти на њу, нарочито у Француској, где се тек допуштало мислити слободније. Декарт је миловао своје спокојство више него ишта друго, зато остави отаџбину, и оде да философише где на другом месту: путовао је по Италији; задржавао се у Риму; вратио се у Француску, па се онда настани у Холанији где се за онда могло готово свашто мислити и свашто писати. Тамо је он остао око двадесет година, и стекао је и пријатељâ и непријатељâ. Међу овима последњим прочуо се неки *Војетије*, који је био нека охола цепидлака, у ког је глава била пуна неких сколастичких химерâ, и који није дао да се за једну стопу корачи напред у науци. Поставши ректор уневерзитета у Утрехту, педанат овај забрани да се ту не казују Декартова начела која су се дотле ту предавала. И то му не беше доста, него још стане писати да је опасан безбожник онај философ који је иставио толике доказе а Бога има! Овај је напад највише наједио Декарта.

Науман да остави Холандију, он би се настанио у Енглеској, кад не би философија и тамо имала сметња; за то је само пропутовао кроз ту земљу, и вратио се у Париз, где Лудвик XIII, и кардинал Ришеље навале да га задрже. Чак му одреде једну пенсију од хиљаду талира, али он од ње није примио ништа. Због чега је и говорио, *да га никаква хартија није стала скупље од декрета на ту пенсију*.

Шведска краљица *Кристина*, која се сама бавила науком, и која је сматрала за славу да привлачи у свој двор учене људе, зажели да јој дође Декарт, кога је име већ било испунило Јевропу. Француски посланик у Шведској, *Шанут*, поведе ове преговоре, али у залуд. Декарта нису могле да заслепе почасти, јер је њему дража била његова слобода.

— *Ја њу толико ценим, да је сви владаоци овога света не могу откупити.*

Међу тим је њему била врло пријатна понуда Кристинина; само се бојао за своје здравље од оштре климе у Шведској.

„*Ко се родио у башти Туренској*, писао је он Шануту, *и ко је дуго живео у земљи у којој истина не тече мед, али у којој је више млека него у земљи обећаној Израиљцима, не може ласно оставити то, па отићи у Медвеђу међу стене и ледене санте.*“

Најпосле се склони, оде у Штоколм, уредивши своје послове тако као кад би ишао на онај свет. Краљица га дочека тако, да му позавиде нека господа шведска која су се подсмевала науци, и неки

граматичари у двору, који су већ предвиђали да ће њихова милост ослабити. И доиста философ толико уђе у вољу краљици, да се она не само учила његовом философијом, него га још узме у свој тајни савет, и учини све да га задржи у Шведској, давши му и једно велико добро на југу своје државе, али баш тада Декарта зграби смрт. Оштра клима и промена живљења оборише га у болест за којом дође самрт 1650, у његовој педесет четвртој години. Краљица му је била обрекла да ће се сваки дан разговарати с њиме у својој библиотеци, у пет са̂та у јутру; то је била тешка промена за човека који је из детињства, са слаба здравља, устајао тек око десет или једанаест са̂та. То дуго лешкање из јутра није било дангуба; јер је он баш тада, одморан телом и душом, смишљао дела која су га обесмртила. Краљица шведска хтеде да му подигне велики споменик међу споменицима краљевским, али је француски посланик одврати од тога, те се Декарт просто укопа у католичко гробље.

Године 1666, Далиберт, благајник Француске, пренесе кости његове у Париз, где се сахране са великом свечаношћу у цркви Свете Генувеве Димонске.

Декарт је био малена раста, а главе несразмерно с телом дебеле. Уредан живот држао је слабачко његово здравље: он је пио врло мало вина, а некад га по целе месеце није окушао, хранећи се најрадије варивом. Два најјача лека у њега беху: дијета и умѐреност у раду; уз то је гледао да удружи спо-

којство страсти које чине толико зла колико и неуредност у животу. О здрављу своме он се много старао, али му опет није био роб.

После ручка, он је обично, док је живео у Холанији, или беседио с пријатељима, или радио у својој башти: из јутра би одредио место једној планети, а после по дне би заливао цвеће. Нарави је био веома благе, а особито је био чист од освете.

— *Кад ме ко вређа*, говорио је он: — *ја се старам да душу своју толико подигнем, како је увреда не би могла никако дохватити.*

Ништа није било толико мило погледати као унутарњост његове куће; то је била права школа добродетељи: његове слуге, мало њих на број, беху све добри људи, јер их је он бирао бољега од бољега, и поступао је с њима као с децом. У којих је опажао способности, учио их је, и кад би их научио, старао се како да их упути и намести. Многи су се одликовали у животу.

Његово је имање било довољно за његове потребе, и за добро које је чинио. Никад он ни од кога није хтео примати доброчинства. Он се богатио смањујући своје трошкове. Поред тих красних својстава, он је још миловао самоћу, и тако је био философ више у практици него у теорији. У толиких других то бива са свим изокренуто.

МАЗАРЕН

МИНИСТАР ФРАНЦУСКИ

(РОЂЕН 1602 † 1662)

„Италија нас није победила, вели један Француз, а учинила нам је више зла него и један од околних народâ. Из ње су нам дошли они чопори зеленаша и каишара који су, покравши нам новце, оставили нам ону мајсторију лажнога газдовања у финанцијама. која је противна и доброј политици и поштењу, које ваља да се находи у владе као и у грађанина. Изузимајући двојицу *Медичија*, коју Француска неће никад заборавити, неки од оних пробисвета које нам је она послала доспели су у прве службе државне, па чак и да располажу суверенском влашћу“. *Јулије Мазарен* један је од овакихдошљакâ. Човек овај, који је, на срамоту француског народа, играо у Француској тако велику улогу, родио се у Пишчини (Piscina) 1602. Он се у почетку находио уз Кардинала *Сашетија*, ишао с њим у Ломбардију, и тамо је проучавао интересе владалаца који онда беху у рату око

Казала и Монт-ферата. Кардинал *Антоније Барберин*, папин синовац, оде као посланик у Милан и у Пијемонат, да ради о миру. У том послу њему је много користио Мазарен, који је био пун сваке хитрости и мајсторије, а особито оне чувене *финоће талијанске*. По овом послу он је много путовао. И доиста године 1631 мир би уговорен у Кверaску.

Овај уговор беше први ступањ од оне необичне среће на коју је после доспео овај човек. Ришеље, као вешт државник, који прибира око себе све људе у којих опажа да му ма за што могу бити корисни, прими и овога лукавога Талијанца, представи га Лудвику XIII, и изради му кардиналски шешир. На самрти га чак препоручи краљу који га доиста узе у савет, и остави да и он буде један од извршилаца његова тестамента. Мазарен му за то није био ни благодарнији ни вернији. Лудвик XIII, имајући узрока да не воли ни своју жену, ни њеног брата, нареди да истина она буде регенкиња а њен брат намесник малолетноме краљу, али постави и један намеснички савет, те тако сузи власт њихову. Али тек што је заклопио очи, они којих се тиче подсмеваху се његовој вољи и његову тестаменту. Скупштина би приморана да огласи краљицу као пуновласну регенкињу; а Мазарен, који је много у овом радио, поста први министар. И тако се Француска обдену у рукама једнога човека из света!

Ришеље је много трошио; свет је већ гунђао на то. Лукави Талијанац поче у свему показивати штедњу

и простоту. Не хотећи држати око себе страже, он је ишао у почетку са свим просто. Претходник је његов био сасвим охол, бесан, неприступан, а овај се учини смеран, благ, доступан. Ово је било само притварање, као што се и осведочило доцније, за то га је народ и мрзио, а великаши су му радили о глави. Данци су били толики да је против њих викао свак живи: за то се ухватише херцег *Бофорт*, кнез *Контија* и кнегиња *Логвила*, његови главни непријатељи. Пре него што би започели јавни бој, старали су се да министра исмеју, да му нађу неку љуту пошалицу, а у Француској је то оружје страшније од свакег другог. Ништа није ни било лакше. Кардинал је сам давао доста грађе за то: његову галантерију и кокетовање, његово заношење на талијански кад говори, исмејавали су сви они позоришни комади које је народ најрадије слушао. Мазарен није био онако слабачак у том као Ришеље да се љути на те ситнице које су готово свакад народу нека освета; он је пустио нека се подсмева ком је до подсмевања, а он је свој посао гледао.

Али иза шале наста нешто озбиљније. И Ришеље је дао војску у руке једном кардиналу, и увео у двор једнога капуцина, па и Мазарен дозиваше неке Талијанце. Он повери финанцију једноме чевеку са Сијене који је заједно с њим дошао у Француску; тај плеткаш, по имену *Емерија*, беше главни агенат министров, и он изумеваше све начине какô да се дође до новаца. Тако је изумевао свакојака звања,

и продавао их. Он је говорио да је поштење за трговце, а у краљевим пословима ко се држи поштења тај је кривац! Ти нови и срамни намети били су Французима до Бога тешки, али докле се *певало* и шалило, министар је био без бриге. Тек кад скупштина не хте да прими неке нове намете, груну олуја. Кардинал помисли да ће му помоћи ако крне те јавно затвори председника *Бланкменила* и саветника *Брусета*, који су се највише одупирали оним наметима. Тај случај уздрма целу престоницу. И за два сата обдеде се у вароши више од хиљаду две ста барикада из којих грађани пуцаху на војску. Ваљаше пустити она два затворена државника. То попуштање охрабри устанике. Краљица мораде побећи у Сенжермен с младим краљем и с министром који јој је и навукао овај белај. Скупштина га прогна као оног који квари јавни мир. Шпањолци бише позвани у помоћ устаницима као оно у време Лиге. Двор, збиљски узнемирен, похита да утиша овај грађански рат, али краљица не отпушташе свога министра кога народ мржаше. И тако скупштина задржа своју стару слободу, а двор свога Талијанца.

Кнез од Конде, који је израдио ово зближење, први поквари мир. Он је држао да му се не уважавају довољно услуге које је чинио, па се стараше да понижује министра кога је оговарао свак живи. Кардинал, жудећи да се освети, наговори краљицу те затвори *Конду*, брата му *Конту*, и херцега *Лонгевила*. Ту народ оста на миру; али скупштина прогна

Мазарена и захте да се ослободе затворени кнезови, и то тако жестоко да се тамница мораде отворити, и они бише свечано увезени у Париз, баш онда кад кардинал под срамотом измицаше у Колоњ. Краљица и даље њему све вероваше, и рађаше онако како јој световаше он. И тако, ма да беше прогнан, он управљаше Француском као и пре.

Кад кнез од Конде диже буну, онда се кардинал врати у краљевину, и то не као министар који се враћа на своје место, него као суверен који наново заузима своје земље. Њега је пратила свита од седам хиљада најамника које је он плаћао својим новцем, то јест, новцем државним који је приграбио себи. На први глас о његову повратку, *Гастон Орлеански* подиже војску у Паризу, а скупштина, с једне стране прогласи Конду за бунтовника, а с друге Мазарена прогна на ново, и стави уцену на његову главу. Конде се са Шпањолцима дигне противу краља, а *Турен*, који бејаше оставио Шпанију, узе команду над војском краљевом. Лудвик XIV, да би вратио мир у својој држави, мораде отпустити министра, с кога су и бивале све ове буне, и на срамоту још га похвали и пожали што га мора да протера. Мазарен није заслужио оволику штедњу, и да се Лудвик XIV и даље овако понижавао, он се не би ни мало уздигао изнад свога оца. Наста мир чим неста Талијанца. Али млади краљ, који беше рад да утера у лаж сав народ, па и само своје срце, које је осуђивало лукавога министра, позове га на

скоро к себи. Његов улазак у Париз бејаше свечанији од краљевога. Сам краљ му је изашао далеко у сретање, и примио га с неописаном радошћу. Посланици па и сама скупштина похиташе да му честитају. Хвала народу, који је из радозналости изишао да гледа: он је ћутао као заливен. Само је он то и могао да чини. Ако је и викнуо ко, то је био човек раније плаћен, или који од оних којима је краљ кроз прозор бацао луидоре. У општинској кући Мазарену се да голема част, он се смести у Лувру, и сад је био власнији него икад дотле. Његово раскоштво, његово пљачкање и расипање не знађаше ни за какве границе. Около њега је свакад била многобројна стража. К њему се није могло прићи без велике муке. Ако се који преварио те што заискао најпре од краља, могао је напред знати да не ће добити. Краљици Ани Аустријанци сад се врати мило за драго, што је онолико заклањала овога пробисвета: по што му она више не требаше, он јој не остављаше никакве важности. И она је то потпунце заслужила. Као странац, кога срце не боли за Француском, за осам година своје апсолутне власти, он је само мислио да граби новац и да утврђује своју власт: правосуђе, трговина, марина, финансија, дођоше у тако стање да већ не може горе бити, а међу тим како је ода свуд био мир, просвећен и родољубив министар могао је то довести у најбољи ред. Књижевност, коју је Ришеље онако племенито заклањао, још је сијала, само што Мазарен није на њу ни главе окретао; а управо

какву је сласт могла и имати француска књига за једнога сплеткаша који је једва умео натуцати језик онога народа којим је управљао! Од њега је Французима остала само *опера*, коју је он уредио по талијански.

Као непоштен човек у свему што му је заповедала његова политика, он је настојавао да угуши красне способности младога краља, да би га тако лакше задржао под својим туторством. Он се називао врховни надзорник краљевог васпитања само за то да не да краљу учити се; и тако га је васпитавао што се може горе, склањао је од њега ток послова, није му дао излазити, и као краљу и као војнику он није давао оно што је преко потребно; а он, странац, награби две стотине милиона које је врло чувао у својим сандуцима, јер грамжење и тврдовање беху две најсилније његове страсти. Он се и богатио на најподлије начине; тако се удруживао с гусарима те делио њихов плен. У његовим мислима ништа племенито није било; задајући другима страх, он је био за смех и последњим људма; то је долазило од његовога владања. Како он није умео подизати друге у њиховим очима, тако је исто и сам био низак пред сваким; и као да је волео да понижује оне које би из саме уљудности требало да уважава и поштује бар пред светом. Он је држао савет у својој соби, и за то време се бријао, или се облачио, или је ћућорио с каквом тицом у кавезу. Он је своје савет-

нике ценио као и своје слуге; и они су својом нискошћу, по свој прилици, давали му и права на то.

Најпосле, Француска би сретна да га изгуби, а већ је и време било; јер Лудвик XIV, који стиже у 22 годину, поче да хладни према њему. Он учини једну велику услугу, то јест, ожени краља шпанском принцесом, а то је удруживало два народа и, за некад, припремало шпански престо ком француском владаоцу. Ова услуга заслони на послетку кардинала од поруге коју је заслужио дотле. Грамзећи за влашћу сатр'о је себе Ришеље, па је тако исто прошао и Мазарен, који умре у педесет деветој 1661 год. Кад му се смрт приближи, он се показа прави философ: *Дакле треба оставити све ово?* понављаше он гледајући своју величину и своје непрегледно богаство. Ма да је све то силно жалио, опет се није ни најмање губио; никад није био толико при себи као у том часу; ширет, бојећи се да не изгуби важност, поручи многима како *их је се сетио у своме тестаменту*, ма да од тога није било ништа. Ово једно показује какав је он био човек. Још је хтео да се учини да није толико белестан; и чак се једном нарумени, те је с таким лицем примао људе. Шпански посланик, досетивши се овој хитрости, рекне:

— Е, ова слика веома личи на господина кардинала.

Његов духовник, који му се није много удварао, ваљда што је видео да умире, рече му у очи, да

човек који је неправедно стекао толико благо мора бити осуђен.

— Ах, одговори Мазарен: — па ја немам ништа друго до оно што ми је дала краљева милост!

— Али треба одвојити оно што вам је краљ дао од онога што сте ви приграбили!

Ово разликовање беше потешко за министра на умору. Неки хоће да га похвале оваком савесношћу на самрти, али његово владање показује да је он марио за савест своју на сирти онолико колико и за живота. Он се само плашио да се не трага што је он приграбио, и да се не узнемире његови наследници. У тој бризи му поможе Колберт: он га научи да све своје благо — колико га је год — остави краљу. Он то и учини, али с тврдим уверењем, да ће му га краљ вратити; што одиста и би. Ето тако умре овај министар који се свега свога века играо с људма, а на самрти је мислио да се поигра с Богом. Ма да он није био ни свештеник ни ђакон, ипак је имао кардиналско достојанство, и држао је Мецку јепархију, и игуманства у Клињи, Св. Арнулду, Св. Климентију, Св. Ђунису, и т. д. Његови сви рођаци и рођаке красно су се наместили с толиким благом које им је остало после њега.

КРОМВЕЛ

ЧУВЕНИ УЗУРПАТОР

(рођен 1603 † 1658)

Оливер Кромвел, рођени 1603, с почетка беше упућен на свештенички чин, па се после одаде на војну вештину. Он се поче одликовати у рату скупштине против Карла I. Бранећи варош Хул, коју је опсађивао краљ, тако се одликовао да је добио у име награде шест хиљада ливара. Мало после тога, постао је пуковник, а доцније ђенерал под командом грофа *Манчестра*, великога војводе над војскама парламента, и под командом *Ферфакса*. Он је разбио и растерао краљевску војску, потукао херцега Хамилтона, и својом руком убио пуковника *Легду* под Оксфордом.

При свем том њему су плетке и притворност помогле да се узвиси толико исто колико и војнички дари. Он се умео користити и најситнијим стварима, да уради оно што жели. Штампао је једну књигу која се зове *Енглеска Самарија*, у којој приговара краљу и његову двору оно што стари завет за-

мера Ахаву; и, да би још већма подстакао буну, напише против самога себе и против парламента другу књигу коју је назвао *Пуритан Протеј*. Иза тога се врло трудио да разгласи по свету, да су то писале краљеве присталице. Ова мајсторија, која доликује једном јадном свађалу и човеку који презире свако поштење, њему је била од користи; она изазва страшну вреву и убрза пад краљеваца.

Чим паде и Оксфорд, Кромвел изради те парламенат збаци краља. После оставке *Ферфакса*, он поста главни комендат и разби херцега *Букингама*, потуче и зароби грофа *Холанда*, и уђе у Лондон као триумфатор.

Како је он био врло вешт ширет, то су њега и свештеници врло хвалили; они су га оглашавали по свим црквама у Енглеској као *анђела чувара отаџбине, анђела затирача њених непријатеља, и као онога који иде да изврши дело Господње*. Ово *дело Господње* означавало је главу Карла I, која доиста и би одсечена 1647. Месец дана после погибије краљеве, Кромвел обори монархију и прогласи у Енглеској неку републику, да би могао у њој сам краљевати а с мање опасности, и да се не би показао противан начелима која је исказивао дотле. Он састави један државни савет, у који помета своје пријатеље и присталице, назвавши их *заштитници и браниоци закона*. Иза тога пређе у Ирландију и у Скотску, да новим напрецима утврди своју отмицу (узурпацију). Парламенат, који га је до тога

доба дизао и подупирао, огледа за његова одсуства, да му одузме титулу војводе над војводама. Кромвел, кад то чује, допадне у Лондон, оде у парламенат, истера из њега све посланике, и на вратима обеси записку: *„Ова се кућа даје под кирију“*. Обрукавши тако оне који су га начинили оним што је, он сазове нови парламенат, који њему дâ титулу *Заштитник*, која му се веома допадала.

— *Енглези*, говорио је он: — *знају докле иде власт краљева, али не знају докле хвата власт заштитникова*!..

И овај нови парламенат, незадовољан владањем његовим, науми да му одузме титулу коју му је дао; али Кромвел на скоро показа и њему колико је силан он, а колико скупштина. Уђе у скупштину, баци на сто декрете који му дају ону титулу, и рече:

— *Чуо сам, господо, да сте одлучили да ми одузмете диплому на чин заштитника, ето је! само бих врло желео да знам који је међу вама толико дрзак да се маши да је узме?*

Али ипак му неки скупштинари приговоре како је неблагодаран, а он одговори и на то

— *Господу више ви не требате ни мало; он је изабрао друга оруђа да дело своје доврши!*

После истера све скупштинаре, сам затвори врата за њима, и кључ однесе. Тада свак виде да не остаје ништа друго него се покоравати и ћутати.

Овај деспот, који је овако понижавао Енглеску остављајући јој смешно име *Републикa,* набавио је

ипак својој земљи на страни поштовања више него икоји краљ пре њега: натерао је Холанђане да траже мира, и сам је продиктовао услове по којима су му они платили три стотине хиљада ливара стерлинга, и да њихове лађе спуштају заставе кад се сретају с лађама енглеским. Шпанија изгуби *Јамајку* и *Дункерку*. Француска је тражила савез с њиме, а Португалска је морала пристати на један штетан по њу мир.

— *Ја хоћу*, говорио је он: — *да се поштује република енглеска онако како се поштовала некад република римска.*

И он би извршио нешто од тих великих намера, да га смрт није рано уграбила. Ред је владао око њега на близу као што му се слава ширила на далеко; он је својим војскама свакад давао месечну плату напред; његови су магацини били пуни свега, а у каси му је лежало три ста хиљада ливара стерлинга. Тај ред и ти планови сведоче да је он био одличан државник, и човек изнад обичних људи.

Ма да је добио што је желео, да га се Енглези боје, и да га странци поштују, ипак није био срестан: њега је управо ваљало жалити. Он је знао да га свак мрзи, и да му глава није сигурна: он је задавао страх другима па је тим страшио сам себе; његови зетови, рођене његове ћери, не беху му пријатељи; он није смео излазити без тврда оклопа и јаке пратње. Особито се плашио ноћу. У двору Витеалу начинио је врло много соба, и из сваке имао је

тајна вратанца на која је могао изаћи на обалу Темзе. У те се собе затворао у вече, не пуштајући никога са собом који би му помогао да се свуче. Никад није две ноћи ноћио у једној истој постељи.

У овом вечитом страховању од свакога и свачега спопаде га нека потајна грозница, која наскоро поста опасна. И ако је видео да ће умрети, опет се показивао да ће скоро оздравити; особито је причао предсказивања својих духовника који су обрицали да ће он скоро оздравити.

— *Верујте ми*, говорио је он свом лекару: — *да ће мени Господ повратити здравље на молитве толиких праведних душа. Ви можете бити врло вешт у свом послу, али је природа старија од свих лекара на свету, а Бог је безгранично више изнад природе.*

Лекар, видећи да ће кроз 24 сата умрети, а тако дрско говори, изјави како му се чуди.

— *Ви сте будала*, рече му отворено ширет: — *зар не видите да ја не губим овим пророковањем? Ако умрем, бар ће се разнети глас о мом оздрављењу, уздржаће моје непријатеље, и даће времена мојој породици да се склони; ако ли оздравим (јер и ви нисте непогрешан човек), сви ће Енглези рећи да је мене послао сам Бог, те ћу моћи чинити што ми је год воља.*

Из овога одговора јасно се види његов карактер. Он се издавао за фанатика, а у истини је само био ширет који је потпунце познавао људе свога доба и

дрско се користио тим својим познавањем. Шта више он је тако мало био фанатичан да је умео да штеди све секте у вери, и ни једне није гонио. Умерен, штедљив, не грамзећи за туђе, вредан и тачан у послу, он је заслонио, вели Волтер, врлинама једног великог владаоца сва злочинства узурпаторска. Његово тело, у сјајној пратњи беше смештено уз гробове краљевâ, али у почетку владе Јакова II, одатле га ископаше, одвукоше у једној решетки, обесише, и, после, укопаше под вешалима. Кад би страст умела ишта поштовати, онда би вредно било рећи да је овај човек, који је, после толиких немира, умео уздићи Енглеску на толику славу, заслужио другојачију захвалност.

Његов син *Рихардо Кромвел* дође за њим за *Заштитника* Енглеске; али немајући ниједне врлине свога оца, мораде се наскоро оставити управе. Скупштина му даде две ста хиљада ливара стерлинга, и намора га да изађе из краљевских дворова. Он се покори томе без поговора, и после је живео мирно као приватан човек, а умр'о је у својој осамдесетој години. Кад је преминуо, нико га већ није знао у оној земљи у којој је неколико дана био суверен.

ПЕТАР КОРНЕЉ

ФРАНЦУСКИ ПОЈЕТА

(РОЂЕН 1606 † 1684)

Корнеља је свет назвао *великим*, и с више права него многе освојаче и сретне отимаче, који се незаслужно зову велики. Људи обично гледе на успех а заборављају или не знају да успех долази у неколико од повољних прилика, и од дрскости која све даје слепој срећи: па свршетак доноси или славу или поругу; ко успе, *велики* је човек, а ко пропадне, нико и ништа!

Али није тако у појета̂, и у оних који своју моћ црпу сами из себе: Омир и Корнељ собом су оно што су; њима ништа нису дале повољне прилике; ништа им није донела срећа; с тога и јесте теже упоредити се с њима, него ли стати напоредо с великим ратницима. Историја зна хиљаде великих војвода, а једва има дванаест појета који се могу такмити с божанским Омиром. И међу тим појета може бити само ако се мало образује, пошто су та врата отворена свакоме, а није тако на оном другом

путу; само неколики срећини драгани имају права да се тамо одликују. Колико би се они устукли у својој охолости, кад би помислили, да у војсци од педесет хиљада људи, има бар једна хиљада која би учинила толико исто, само да су прилике имали. Ја знам да на ове мисли неће главе окренути многобројни поклоници среће и силе; али ја и не говорим њима, него људма који мисле, и који умеју да разликују праву заслугу од среће и од гласа. Александар је доиста био велики човек, али гомиле других само су *људи срећни*.

С оваким уводом приступа к животопису Корнељеву његов земљак по коме ово радимо.

Петар Корнељ родио се у Руану 3 Јула, 1606. Отац га је спремао за адвоката; а није било човека незгоднијега за тај посао; осим што је Корнељ мрзио на сваку парницу, био је он јошт невешт, и рђаво је говорио. Изгубио је прву парницу коју је потерао; тада опази своју неспособност, па се мане парница, и прихвати се појезије која му се смешила са свим другојаче. Али он ни сам није знао шта вреди; мала једна прилика пресуди његову судбину, и даде Француској великог појету. Познавши се с једном девојком и заволевши је, Корнељ напише ту своју љубав у *Мелити*. Ма колико да је тај комад био несавршен, ипак је представљан с необичним успехом; и, уздајући се у даровитост новога писца, склопи се ново глумачко друштво. Тако се Корнељ одаде на посао који је радио с толиком славом; али је

још написао *Удовицу*, *Галерију у двору*, *Ону што долази*, *Краљево место*, *Клитандру*, и неке друге комаде, а још се није знало шта је он. Тек је *Медеја* обелоданила вршак његовог ђенија, а *Сид* га је показао у свој слави и величини. Овај је комад игран 1636 године. Ришељу паде на ум така нискост да завиди и да смета Корнељу; и, не само да је тако ниско мислио о великом појети, него је још јавно казивао оно што је осећао у себи. Подигао је писце против овога угледа међу списима, и предводио их је; заповедио је својој академији да га критикује, и био је незадовољан што је критика блага. *Скудерија* се понуди да нападне на оца француске трагедије. Корнељ је био миран; публика, милујући његове списе, гомилама је долазила, те их гледала и дивила им се. И то беше освета Корнељева. Овај је комад својом новином био толико мио, да се дуго после говорило кад је што особито лепо: „*Лепо као Сид!*“ У појете беше душа достојна великога ђенија; он је имао права срдити се на Ришеља, али се није срдио, јер је имао и добра од њега. Кад тај министар умре, он му напише само ова четири стиха:

„Нек се говори зло или добро о кардиналу,
Моја проза и мој стих о њему не ће рећи ништа;
Он ми је учинио толико добра да га не могу ружити,
А опет толико зла, да га не могу хвалити.“

После три године ново једно дивотно дело утврди славу његову: *Хорације* се јавише. Ту већ крити-

чари немаху шта да кажу. Виде се да је тешко говорити зло о оном што је дивно. После *Цине*, није се имало шта пожелети. То бејаше најсјајније доба Карнељево. После је написао *Полиевкту* (Polyeucte), а за њом *Помпеју*.

Доцније је написао комедију *Лажу*, угледајући се на једно шпанско дело. Последњи дивни спис Корнељев бејаше *Родогуна*; још се познаје његов дар у *Ираклију*, у оцени *Серторијевој*, али многи списи његови нису били ни налик на пређашње. Што у једно доказује да и ум људски слаби. За овога су појету право казали да је „имао своје јутро, своје по дне, и своје вече."

„Али се, вели Волтер, велики људи цене по изврсним делима а не по манама. Ако га погледате у списима из доба славе његове, задивићете се какав је то човек! Каква је висина у његовим идејама! Каква племенитост у сликама које представља! Каква дубина у политици! Каква је у њега истина! Каква ли је моћ у његових разлога. У њега Римљани говоре као прави Римљани, краљеви као краљеви; свуда је величина и величанство! Читајући њега, човек осећа да он своје узвишење црпе из свога духа, из своје душе. Не само да је Корнељ био велики појета, него је још обелоданио шта се може очекивати од француске појезије, и задахнуо је *Расина*. Могло би се двоумити, вели *Фонтенело*, би ли било Расина, да није пре њега било Корнеља; а Корнељ је сам од себе оно што је.

Корнељ је био красан телом; висок, пун, пријатна лица, лепих уста, живих пуних ватре очију, носа велика, и у опште изгледа отворена. Али су се сва та спољна добра губила у простоти његова држања и поступања. Он се тако аљкаво носио, да је један Шпањолац, који је врло желео да га види, помислио да је он неки трговац из Руана, један од оних норманских простака који се ретко умивају. И говор му није био лепши од одела; говорио је мало, и врло рђаво; изговор му је био чист; нико није читао тако ружно његове стихове као он сам. Једном се њему учини да је неки појета, пријатељ његов, критиковао неки његов спис у театру, па га за то прекори. *„Како бих ја могао*, одговори му пријатељ: — *замерити вашим стиховима у устима одличнога глумца, кад су ми они дивни онда када их ви сами тако сметено читате?“* Из овога не треба изводити да је он био човек охол, и да је тражио да му се људи диве; он је познавао своју вредност, и казивао је просто, па се није снебивао и да је напише; али је он радо слушао и савете, и умео је да се чува од самообмане. Кад би говорио о себи, то је била нека добродушност на коју се нико није могао срдити, јер у том није било никакве таштине. Човек као што је он, могао је са задовољством казати:

— Ја сам написао *Сида*, *Цину*, *Хорације*, *Родо-*
. Ко би зато могао замерити?

Својства душе његове беху онако исто лепа као ојства његовога ђенија. Он имаше једнога брата,

врло заслужна човека, али кога слава ипак беше мања од славе братине. *Тома Корнељ* био би, кажу, још већи да сам носи то презиме; али му је ипак припознавано много, и сјајно име Петрово не само да му није удило него му је напротив давало више сјаја. У ова два човека видело се оно што братинска љубав има најслађе и најређе; њих два су узели две сестре (што по њихову закону може да буде); оба су живела у једној кући; оба су имала једнак број деце; и, што је најчудније, оба су била појете, и опет пријатељи. После двадесет и пет година живота у браку ни један још није помишљао да им се жене њихове поделе имањем; него је то учињено тек по смрти великог Корнеља. Тако ретка слога доказује да је у те браће била врлина тако исто велика као и ђеније; у душа средњих, и у срдаца порочних тога никад нећете видети!

Обојица, премда не једнака даром, беху за чудо лака у писању стихова.

— *Мој је комад готов,* говораше Петар: — *само да га ставим у стихове!*

А Томи је требало *само седамнаест дана да напише Аријану*, најлепшу трагедију. И ова им је лакост некад на штету: Томини су стихови с тога слаби и алватни; а Петрови опори, неравни, и некад незграпни. Али с племенитости идеје све се то заборавља; кад пак пева какву обичну ствар, у којој се не може да узвиси, сам је Корнељ нижи од средњега. *Расин* је у почетку имао ту опасну ла-

кост; мудри га Воало научи да се много мучи око свога стиха; и Расин поста најбољи пајета француски.

Писало се да је Корнеј под старост био у таком поштовању, да је публика, кад он дође у позориште, устајала на ноге као год каквом владаоцу: за цело је он и имао у позоришту више права него они на ту част; али Волтер вели да од тога није било ништа. Напротив Корнеј је, пред крај свога живота, морао оставити позориште које је сам саздао, и носити своје комаде другоме: глумци му их, срам их било, нису хтели примити. Истина ти комади нису ни били добри. Али је њих доносио Корнеј, па их је требало примити.

Велики овај човек ослаби мало по мало и умре као дојен Француске Академије, 1 октобра 1684, у својој седамдесет осмој години. Корнеј је имао душу поноситу, независну; у њега није било ни мало гипкости, никакве штедње ни према коме. Фонтенел зато вели да је он био врло моћан да сликâ римску врлину, али врло неудесан за тековину блага.

МИЛТОН

СЛАВНИ ЕНГЛЕСКИ ПОЈЕТА

(рођен 1608 † 1674)

Јован Милтон родио се у Лондону 9 Декембра, 1608; он је од рода племићскога. Васпитан је веома марљиво; осем језика латинскога, изучио је грчки, јеврејски, француски и талијански: да би довршио своје образовање кренуо се 1637, да путује. У Италији је први пут помислио да пише свој *Изгубљени Рај,* кад је гледао на позорници један врло осредњи комад који се звао *Адам* или *Праотачки грех.* У почетку је мислио само да напише о томе једну трагедију, која јамачно не би ваљала; и написао је једну радњу и по, али док је радио, дотле су му се идеје шириле, и тако му се склопи целокупан план за једну епску појему. И он би одмах отпочео тај велики посао да га нису збунили немири у његовој отаџбини, због којих се морао вратити у Лондон.

Милтон је имао живу уобразиљу и силан карактер; жеља за слободом толико га је повлачила да је

за њу чинио све што је само могао. После сирти Карла I, он написа једну књигу о *Праву краљева и старешина*, и доказа да тиран на престолу мора давати рачуна својим поданицима; да се он може оптужити, судити, и каштиговати према својој кривици. Такав политички морал, сам собом врло правичан, показа се грозан свој ондашњој Јевропи, а у Енглеској Милтон за то доби хиљаду ливара стерлинга, и звање државног секретара под *Оливером Ричардом Кромвелом*, и под скупштином која траја све до обнове (краљевске власти). И тако је, вели Волтер, по некој злој срећи која многе сналази, ватрени овај републиканац био слуга тиранину. Узгред буди речено, списи Милтонови у прози само су без укуса декламације, недостојне ни средњега писца.

Било му је педесет и две године, кад се вратила краљевска породица. И он је био у оној милости коју је Карло II дао непријатељима оца свога; али је у самом акту те милости казано, да он не може имати никакве државне службе у краљевини. Међу тим је њему нуђена опет иста служба доцније; али је он одби, рекавши својој жени која се срдила с тога на њега:

— *Ви бисте жене учиниле све на свету, само да се можете возати у каруцама, али ја хоћу да сам слободан, и да умрем као поштен човек.*

Јамачно је он и био поштен човек кад је оставио службу у којој би могао нагомилати велико богаство, па се задовољио својим стањем у ком је је-

два могао мирно живети. Али он није пао у онаку сиротињу као што је писао Волтер. Што су га оставили готово сви савременици, то је мала жалост човеку који је сам себи био довољан; него је он имао болест која га је много више тиштала: од прекомерна рада, он је покварио своје здравље и обневидео. У самоћи својој није могао, с тога, разговарати се с књигом; али три ћери његове, које су биле врло изучене, знале су читати грчки, јеврејски, и на многим другим језицима, ма да их нису разумевале. И оне су му читале наизменце књиге које је желео. Тада је почео свој *Изгубљени Рај* о ком је некад мислио. Девет година писао је ово несамртно дело. У то доба, вели Волтер, још је он био мало чувен. Књижевници који су се виђали у двору Карла II, или га нису знали, или су слабо марили за њ. Није никакво чудо што за некадашњег Кромвелова секретара, остарела у тишини, слепа и сиромашна, нико није знао, нити марио да зна, у оном двору који је иза штедљивости Протекторове, развио онаку раскошност каква је била у двору Лудвика XIV, и у ком се ценила само женска и љубавна појезија.

Најбољи доказ да је он био слаба гласа писац, јесте то што је с тешком муком нашао књижара који би хтео штампати његов *Изгубљени Рај*: само је име одбијало; јер у оно доба, што се год тицало вере, није било у моди. Најпосле му *Томсон* даде пет фуната стерлинга (10 дуката) за дело које је доцније донело његовим наследницима више од сто

хиљада талира. И књижар се још толико плашио да се књига неће продавати да је уговорио да другу полу тога откупа положи тек после другог издања појеме; али тога издања Милтон не би срећан да дочека. И тако је он остао сиромах и незнан човек. Његово име ваља да увећа списак оних великих ђенија које је срећа гонила.

Изгубљени Рај дакле прође неспажен у Лондону, и Милтон умре и не слутећи да ће некад бити славан. Лорд Сомерија и доктор Атербурија, доцније владика Рочестарски, беху ради да и Енглеска има једну епску појему. Они склонише наследнике Томсонове да лепо прештампају Изгубљени Рај. Тек после тога славни Адисон написа да се та појема може слободно упоредити с Виргилијем или Омиром. Енглези тек тада познаше шта имају; и слава Милтонова би утврђена.

Овај појета, изможден радом и болешћу, а јамачно и тугом, умре у Брунхилу 4 Новембра 1674, у седамдесетој години. Неко време пре тога, издао је другу појему, краћу и лошу од прве, коју је назвао *Поврађени Рај*.

Ватрени овај републиканац није био непријатељ само краљевима, него и свим вероисповедним сектама које су онда прождирале једна другу. Он је желео да се трпи свака вера, осем католичке, и то не због вере, него зато што је он сматрао католичку цркву као тиранску факцију која гњави све друге.

Он је писао за развод брака, и на то су га навеле домаће незгоде. Његова прва жена беше од једне куће краљевачке; и, после месец дана заједничког живота, она се напе да остави свога мужа само зато што је он био од народне партаје. Немајући воље салетати ову будалу да се врати, Милтон напише један састав о потреби развода брака, па га представи скупштини. Он о браку вели ово: „Пошто брак треба да је тих и миран живот, то је и једина непогодност у нарави довољна да се он разведе.“ С таким начелима он нађе другу једну жену према себи, и тек што се хтео венчати с њоме, кад његова прва жена, дознавши за то, допадне плачући и стане га молити да је прими. Милтон се сажали, прими је, и, рекавши јој да гледа одсад кућу а у политику да се не плете, живео је с њом лепо. Он се три пута женио; и од сваке жене имао по једну ћер.

Овај појета беше средњега раста; косу је носио дугачку, да му је сва у витицама падала на рамена, лице му је било осушно, озбиљно, али пријатно. У старост је већ био слеп, а очи су му биле лепе, и без икакве пеге. Говорио је као човек бистар, с карактером благим и снисходљивим; за своје списе он је чувао сву своју оштрину републиканску.

Био је уздржљив, и то је чинио као философ који зна важност здрављу телесном и умном. Најпростија храна најбоље му је пријала; вина готово није ни пио. Овако се и морао владати човек кога је узнемиравала капља. Увек је миловао телесна вежбања,

а особито оружје. Кад је већ обневидео, начинио је себи једну справу у којој се љуљао сваки дан. Он је устајао врло рано; радио до ручка, па је после ручка проводио у одмору који му је био потребан. После рада, врло је миловао музику; певао је доста добро; и свирао је у неколико инструмената. Омир му је био најмилија књига, коју је готово сву знао на памет.

ЛУДВИК XIV

КРАЉ ФРАНЦУСКИ

(РОЂЕН 1638 † 1715)

Лудвик XIV родио се 5 септембра 1638 од оца *Лудвика XIII*, и мајке *Ане Аустријанке*. Њега су прозвали *Богодани*, јер су га Французи сматрали као особити Божији дар краљици, која је двадесет и две године била неротка. Тек му је било пет година кад му допаде круна, 15 маја 1642. У животу Мазаренову видели смо како је било бурно малолество Лудвика XIV. Овај владалац није био ништа док је год живео Кардинал; и већ му се бејаше досадило туторство овога министра, па кажу да је рекао кад је он умр'о:

— *Не знам шта бих учинио да је он дуже живео!* Мазарен је умр'о 1661; краљу је тада било двадесет и три године. А годину дана пре тога, он се био оженио Маријом Терезијом, кнегињом шпанском.

До тога се доба у опште мислило, да је млади краљ као и отац му нарави слабе и немарне; али се на скоро показа да није: у првој седници коју је

држао после смрти министрове, он изјави да хоће да види све сам собом. Свакоме свом министру он одреди власт колика му је, тражећи од свакога рачуне у одређене сате. Да би њихов рад био уважаван, он је свакоме давао поверења колико треба, али да ни они не би чинили што не ваља, надзиравао их је оштро. Финанције после толиког харања, биле су у најгорем стању; с тога он на место *Фукета* који би прогнан, узе *Колберта* који поправи све; отвори трговину, заведе радионице; и изазва вештине. Иза тога науми краљ да уреди једну страховиту марину. Учене људе разасла у све крајеве света: водовод *Лангедок*, као спона два мора, отпоче се, и ред се јави свуд и у свачем. Не задовољавајући се тим што припрема Француској величину, млади Лудвик пожели да се и на страни осети његова велика издашност. Шездесет научника јевропских примише од њега награде.

— *И ако мој краљ*, писао је Колберт: — *није ваш владалац, жели он да буде ваш добротвор; и зато вам шаље ову меницу као залогу свога поштовања!..*

Многи други способни странци бише позвани у Француску, и дочекани онако како доликује и њима и владаоцу. Све ово није излазило из главе Лудвикове, и ако је све множило његову славу; али је он све одобравао. А ништа није лепше ни племенитије у народнога главара него кад одобрава да се извршује оно што је најкорисније и најславније.

Тек је годину дана сам владао, па је већ показао у Јевропи да је он од оних који хоће да се његова моћ поштује до најмањих ситница. Шпански посланик у Лондону, хтео је да иде пред француским послаником на некој јавној светковини: око тога се изметне велика распра; Шпањолац прекине спор силом; његови људи тргну оружје и потуку коње француском посланику, па онда прођу напред као победиоци. Лудвик XIV, чим дозна за ту увреду, одмах потражи и добије задовољење од шпанскога краља, који том приликом показа да се узалуд напињао, кад је у истини слаботиња. Мала ова ствар већ показа какво ће место заузети Француска у Јевропи. За овим дође други случај који још боље показа важност Лудвикову. Француски посланик у Риму исто тако би увређен, и корзиканска гарда, тајно подстицана Г. *Маријем Чижијем*, папиним братом, чак опседе послаников двор. Лудвик одмах крете војску, и нагна преплашена папу, да му пошље свога синовца Кардинала *Чижија*, као легата, да се јавно правда; и то беше, вели Волтер, први легат, који дође да тражи папи опроштења. Незадовољан само овим, он захте да се распусти корзиканска гарда, да се у самом Риму подигне једна пирамида на којој да се упише увреда и поправка; и, осим тога, да се уступи Кастра и Ронсиљона херцегу од Парме, и да се да̂ накнада херцегу од Модене за његова права на Комахију. У течају те исте године 1662, он откупи од Енглеског краља Дункерк,

глисе канони; да он има власт само у питањима о вери . . . ; и да су његове пресуде непромените тек кад их прими црква.

У исто се време радило да се реформишу закони. Дивни водовод Лангедок беше са свим готов 1681. Тулонско пристаниште за сто линијских лађа би довршено. А грађаше се исто тако велико пристаниште у Бресту. Он већ имаше шездесет хиљада мрнара с најбољом дисциплином, и око сто убојних лађа. Та му сила није седела залудна: његове ескадре очистише море од берберских гусара; године 1684 оне бомбардаше варош Алгир, и натераше је да изда све заробљене хришћане, и да плати велику накнаду; годину дана после, Тунис и Триполь заискаше мир. Варош Ђенова давала је Алгирцима барута, а Шпањолцима лађе. Лудвик заповеди да се и она бомбарда, те мораде послати свога дужда и четири сенатора у Версаљ, да моле за мир.

И кад слава Лудвикова бејаше на свом врхунцу, онда он учини нешто што га осрамоти и Француску ојади. Он, године 1695, обори онај Нански указ, којим је Хенрик IV био оставио вероисповедну слободу Калвинима. Ово уништење указа, дело тајних мољакања и наваљивања поповских, имаде веома штетне последице. Лудвик XIV не само да обори Нански указ, што беше и неправедно и неполитично, него још посла војску да нагна силом протестанте да се покатоличе. Педесет хиљада породица, престрављених том тиранијом, оставише Француску у непуна три

месеца, и однеше међу странце своје вештине, своје радионице, и своје благо.

Опет букне рат 1687, кад се оно склопи Лига аугсбуршка против Француске. Лигу ту склопише: херцег савојски, електор баварски, и многи други владаоци које је подговарао кнез од Оранжа. Рат би објављен и Холанђанима; а, кад се, године 1689, немачки цар, Шпанија, и Енглеска сајузише против Француске, онда се Лудвик упе јаче него икад дотле да се одупре толиким непријатељима. Његове војводе учинише толико да године 1696 херцег савојски не само учини мир с њим, него још удружи своју војску с његовом, а то натера цара и Шпанију да приме неутралност: најпосле би углављен општи мир у Рисвику, 2 септембра, 1697.

Јевропа се, најпосле, надаше миру после толико дугог и тако страшнога рата; али смрт Карла II краља шпанског, године 1700, изазва рат страшнији од свију дотадашњих, и особито штетан за Француску. Овај владалац, не имајући наследника, остави своју круну једноме од синова Лудвика XIV, *Филипу Француском*, херцегу анжуском. Друге јевропске државе, не трпећи да се Лудвик XIV овако осили, сајузише се наново. Почетак дође од цара, који ту круну тражаше за ерцхерцега Карла. Он посла једну војску са стране Италије под командом *Принца Јевђенија*. Тај су рат водили Французи добро до 13 августа 1704, када их савезници потукоше у Хоштету. Од тога доба они су имали пораз за

за поразом, који се не могу причати у овом животопису. Године 1709 наступи страшно зла зима и смрзне маслине, поморанџе, и све родне воћке. То увећа јаде које је трпела Лудвикова војска. Лудвик заиште мира, а савезници га опоро одбију. Сад дође њему оно понижење које је некад он наметао другима. Он продужи рат, али с никаком бољом срећом; потражи опет мира године 1810. Савезници, осиони од својих победа, поставе услове: да он збаци с престола свога сина, пре него би прошло два месеца!

— *Е кад морам ратовати*, одговори увређени владалац: — *волим ратовати против својих непријатеља него против своје деце!*

И тако је морао без средстава продужити тај несретни рат. Али умре цар Јосиф II, 17 априла 1711, и ствари се изменише. Енглеска краљица Ана прими понуду мира. Француска је била у страху. Принац Јевђеније беше продр'о до Рејмса, и застрашио Версаљ и сву Француску. На већу несрећу Лудвика XIV, помреше му у то доба и деца, али се он показа баш у тој несрећи да је човек велики. Најпосле на Денену, 24 Јула 1712, Французи одржаше мегдан, и тако добише мир који се углави друге године у Утрехту међу Енглеском, Португалијом, Савојском, Пруском, и Холандијом. Пре овога мира морао се Филип V, као шпански краљ, свечано одрећи, за се и за своје потомке, свију права које би икад имао на француски престо̂, а тако су се исто одрекли и херцег Берија, и херцег Орлеански од свију права

која би могли кад било имати на престо шпански. Најпосле Лудвик XIV закључи мир и с царем аустријским у Баду, 6 марта 1614.

Њему је тада било седамдесет и шест година, и остајала му је само још година дана живота; и он би и ту једну јамачно провео у миру, да га Јежовљанин *Летелије*, који му беше заврнуо памет, није узнемиривао неваљалим и лудим послом око извршења оне папине буле која се зна као уредба Unigenitus.[1]

Пред смрт своју Лудвик XIV се кајао што је сувише миловао ратове; право је било да се горко покаје и за уништење Нанскога указа, и за гоњење Хугенота, али је његов ум у том био толико помрачен, да је он кукавац веровао да је учинио *добро цркви, што је победио јерес*, а у истини он је тим само мучио на правди Бога један део својих поданика. Умр'о је 1 септембра 1715.

Лудвик је XIV имао големих мана, али је при свем том био један од највећих владалаца француских, и дао је велико име својој отаџбини. Кад човек учини много добра, лакше му се праштају слабости и погрешке.

У приватном животу Лудвик је био истина пун своје величине, али ипак приступачан; мајци својој

[1] Булу или устав *Unigenitus* издао је 1713 папа Климентије XI на молбу француских владика. У тој се були осуђују неких 101 предлог из књиге оца Кеснела. С ове је буле било дугих немира у Француској.

није дао мешати се у државне послове, али је иначе испуњавао спрам ње све дужности своје као најбољи син. Био је добар отац, и добар господар; пред светом свакад уљудан и пристојан, а у свом кабинету радан и тачан; у мислима је био прав, у беседи јасан, у достојанству мио.

ТИРЕН

СЛАВНИ ФРАНЦУСКИ ВОЈВОДА

(РОЂЕН 1611 † 1675)

Хенрик Тирен родио се у Седану. Отац му је био Хенрик Делатур Доверњ, херцег боалонски, а мајка Јелисавета Насавска, ћи Вилхелма I, Насавског, кнеза Ораншког. У младости се мислило да је он врло слабушњав за војну службу. Чујући често да се то говори о њему, он у својој десетој години оде те проћи зими на градском пресобрану. Како он то није ником казао, тако су га тражили свуда, докле га на послетку не нађу да спава на лафетима од једнога топа. Он је васпитан готово сасвим војнички, јер је и сам врло волео да буде војник: највелео је да чита извештаје о ратовима, и од живота Александрова није могао да се одвоји. Маврикије Насавски, стриц његов, и један од највећих војвода онога времена, беше му први учитељ у ратној вештини. Изишав из те школе, млади Тирен доби команду над једном региментом француском, 1634, у опсади Моте, лотриншке вароши. Маршал *Делафорс*,

командујући опсадом, нареди да се отме један бастион који би пресудио чија ће варош бити. Напад тај он повери своме сину *Тонијену*. Овај буде одбијен. Тирен добије заповест, да замени Тонијена; он освоји бастион на начин ком су се дивили сви који су то чули или видели. За овај успех други би му могао завидети; али *Делафорс* беше прави јунак и поштен човек; зато јави двору све како је било. Тирен, који *беше рођен на част људском роду*, појми шта вреди један овакав поступак; и из великог поштовања према маршалу Делафорсу доцније му узе ћер.

Године 1637, би му заповеђено да узме замак Собреју, у Хеноту, и он за неколико сата натера посаду од две хиљаде људи да се преда на милост и немилост. Први војници који су ушли у то место, ухвате једну жену младу и врло лепу, па је доведу њему као роба драгокупа. Тирен се учини да их разуме као да су они хтели ту жену да склоне од свакојаких својих другова, и много их похвали за то. А одмах поручи за мужа ове жене, и предајући је овоме рече јавно:

— *Уздржљивости мојих војника ваља да захвалите, што сирота жена ваша није осрамоћена!*

Кад је он дао овај доказ уздржљивости, није имао више од двадесет и шест година. Ово се може упоредити с оним што су у таким приликама чинили Александар или Сципион. То је дело лепше од свих

њихових победа. Добродетељ је дивнија и од ђенија и од храбрости!

Године 1638 освојио је Бризаш, а друге године иза тога, послан буде у Италију где се одликовао тако да је у својој тридесет другој години постао Француски маршал (1644).

Тада му је, под командом Конда, поверена немачка армија. Кад се Конда врати у Париз а Тирен остане сам заповедник, онда он изгуби ону чувену битку на Маријенталу: али је, после три месеца, много помогао да се добије победа код Нордлинга.

Године 1646 извршио је славну спону међу војском француском и војском шведском, којом је командовао ђенерал Врангел, после марша од сто четр'ест миља, и натерао херцега Баварског да тражи мир.

Кад овај владалац раскине уговор који је везао с Француском, онда Тирен добије над њим победу код Цумертсхаузена, и са свим га истера из његове земље.

У грађанском рату због Мазарена, он се с почетка држао странке скупштинске, а после се повукао у Холандију. Кад се врати у Француску, и пошто му кардинал не даде команде над армијом немачком, он пређе на страну кнезова, и могаше их избавити из Венсена. Међу тим га потуче Плесис-Праслен године 1650 код Ретела. Али су се Шпањолци ипак уздали у њега толико, да су му послали сто хиљада талира на рачун онога што су му обећали. Тирен, дознавши да ће кнезови бити ослобо-

ђени, врати ту суму, држећи да не треба да прими новце од силе с којом његова угодба већ престаје.

У рату против Холандије 1672, он је командовао француском војском, и освојио је четрдесет вароши за двадесет и два дана, стерао је у Берлин електора брандебуршког, и претерао преко Рајне аустријанце који су имали војску од седамдесет хиљада људи.

За ова дела, вођена тако вешто, управљана тако стрпљиво, и извршивана тако брзо, њему су се дивили и Французи и непријатељи. Слава је Тиренова постала још већа кад се дознало да је све што је учинио у том рату, учинио противно двору, и противно честим заповестима Лувоа, који је био толико малешан да је чак завидео Тиреновом напредовању. „Одупирати се свемоћном Лувоу, вели Волтер, узимати на се одговорност за догађаје против којих је викао двор, против којих су гласиле заповести Лудвика XIV, и мржња министрова — бејаше велико јунаштво Тиреново; оно није мање од његова јунаштва на бојном пољу.“

„Међу тим ваља признати, вели исти писац, да се они који више милују човечност него ратну славу грозе од тога тако славнога рата. Тај је рат славан несрећама народâ онолико колико и успесима Тиреновим. После битке на Сијенцхајму, он је предао огњу и мачу сав Палатинат, родну и богату земљу, пуну богатих вароши и градова. Електор Палатин гледао је са своје куле Мајнхајма две вароши и двадесет и пет села у пламену. Једак на овако по-

ступање, владалац овај напише Тирену једно веома поружно писмо, и позове га на двобој. Тирен пошље то писмо краљу који му забрани изићи на двобој. Онда он одговори на тај позив писмом уљудним али празним. Тирен се свакад изражавао смерно и двосмислено.

„Исто је тако он спржио Елсас, да би оставио непријатеља без средстава за живот. За тим је допустио својој коњици да плени Лотрингију. Он је волео да се зове *отац војника* с којима је ратовао, него отац народâ, који се, кукавци, у ратовима свакад затиру. И све то зло које он чињаше изгледало је као потребно, и слава је његова од тога бивала већа!“

Међу тим, на олакшицу Тирену, треба казати да велики део ових зала иде на сам двор, који је заповедао војводи да попали Палатинат. Несретни Лувоа потписао је тај крвави налог. Можда га је Тирен могао извршити тек у пола; а можда би се могао одупрети, и не извршити ништа — што би му било слава; али је, по ондашњем сватању, то захтевала његова слава. А данас и до века то му је руг.

Најпосле, бечки савет посла против Тирена војводу *Монтекукулија*, супарника њему у свем равна. Оба војводе, после четири месеца проматрања, беху готови да се сударе, кад Тирена, који бираше место да постави једну батерију, тресну и разнесе топовско ђуле 27 јула 1675, у његовој шездесет четвртој години!

МОЛИЈЕР

ФРАНЦУСКИ КОМИЧКИ ПОЈЕТА

Жан-Батист-Поклен родио се у Паризу 1620. Отац му је имао неку службу у краљеву двору, и желео је да му и син на њој остане после њега. За то га није ни учио ништа осим онога свога заната, и нешто мало читати и писати. Али је њега вукло срце на друго.

Поклен је имао неког деду који је врло миловао комедије, па је овај и дете водио често у театар. Младић на скоро са свим омрзне на онај свој занат. Жеља га је вукла да се учи, зато обисне око деде, те најпосле склоне оца да га да у школу. Као сви варошани онога доба, његов је отац мислио да ће му син пропасти ако оде у школу.

У школи је млади Поклен напредовао онако како се и могло очекивати од његове жудње за школом. Учио се пет година: за то време слушао је предавања Арманда Бурбона, који доцније бејаше заштитник списа Молијерових.

Тада иђаху у школу и двоје деце која доцније изађоше на глас. То беху *Шапел* и *Берније*; овај је чувен по свом путу у Индију, а онај други по својим неким врло природним стиховима.

Вилијер, богат један човек, имао је особито старање за васпитање младога Шапела, који му бејаше природни син; па, да би му отворио више воље на учење, узео му је у друштво Бернијера, коме су родитељи били оскудни. Место да узме ма кога за наставника овој двојици ђака, он замоли славнога Гасендија да их он сам васпитава.

Гасендија, опазивши још с почетка даровитост Покленову, удружи га са Шапелом и Бернијером. Никад славнији учитељ није имао достојнијих ученикâ!

Поклен је наставио учење у Гасендија. Изишавши из школе, он доби од овога философа начела морала од којих се ретко уклањао свега свога живота.

Међу тим му отац остаре и ослабе, те не могаше вршити своју службу код краља. Мораде је се примити Поклен. Он дође у Париз за Лудвиком XIII. Његова страст за комедије, која га је и у школу одвукла, разбуди се на ново.

Театар је у то доба почео да цвета. Пре године 1625 није било сталних глумаца за комедије у Паризу. Неколики комендијаши ишли су, као оно у Италији, из вароши у варош, и играли су разне тричаве комаде. Писци су им продавали по десет талира комад.

Петар Корнељ подигао је из те низине театар око године 1630. Његове прве комедије, које су за своје време онолико биле добре, колико су за наше доба рђаве — биле су узрок те се у Паризу склопи дружина глумаца. Како је позориште миловао кардинал Ришље, тако је оно ушло у моду.

Поклен се удружи с неколиким младићима који су имали дара за декламовање; они су играли у подграђу Сеп-Жермену, и у подграђу Светом Павлу. Ово друштво на скоро баци у сенку сва друга друштва: њега прозваше *Славно позориште*.

Ето ту се Поклен, осећајући својега ђенија, ода сав позоришту, да буде и писац и глумац, и да из свога дара црпе и корист и славу.

Познато је да су у Атињана писци често играли сами своје комаде, и да им то није било руга. Он се волео угледати на овај пример него се плашити од предрасуда свога века. По обичају глумаца талијанских, он предену себи име, и назва се *Молијер*. И пре је већ био један глумац који се звао тако. Тај је писао *Поликсену*.

За новога Молијера није нико знао докле год трајаху грађански ратови у Француској. За то време он је обделавао свој дар, и спремао неколике комаде. Он је био скупио једну збирку с талијанских позорницâ, из којих је састављао неке мање комаде за паланке. Ови први огледи, врло груби, извирали су пре из рђавог тилијанског театра, него из његовог ђенија који још није имао прилике да се развије цео целцит.

Ђеније се шири и сужава према оном што га окружава. И тако је он написао за паланке *Заљубљеног доктора, Три доктора супарника, Учитеља,* и од тих списа сад стоје само имена.

Први уредан његов комад јесте *Занесењак* (Etourdi) у ком има пет радњâ. Тај комад представља он у Лиону 1653. У тој вароши је било пре тога једно позоришно друштво, али чим се друштво Молијерово показа, на оно не хте нико погледати. С увећаним друштвом од старих оних глумаца, Молијер из Лиона оде у Лангедок.

Господар Лангедока понуди Молијера да остане уз њега као секретар.

— Господару! одговори Молијер: — ја сам приличан писац, а бићу можда врло рђав секретар. И оста да ради за своју славу и за поуку људû! На позоришту у Безијеру дао је своју *Љубавну срџбу* (Depit amoreux) и Précieuses ridicules. Онда му је било тридесет и четири године. А и јест тешко раније успети у вештини драматичкој, која захтева да се познаје и свет и срце човечије.

Протумаравши неко време по свим областима, он дође у Париз 1658. Ту добије приступа код *Господина*, јединога брата Лудвика XIV. Иза тога се настани у Паризу са својим друштвом, и подели позориште *Мали Бурбон* с Талијанима који су га имали од неколико година. То се друштво назове *Господиново друштво,* пошто му је *Господин* био заштитник. После две године, 1660, уступише му

салу у Палеројалу, коју је Ришеље нарочито био озидао да представља своју ружну трагедију *Мирану*.

Од године 1658 до 1673, управо за петнаест година, Молијер је саставио око тридесет својих комада. Сви они не заслужују једнаку хвалу; али они око којих се писац више старао, и које је писао да покаже свој дар, прави су угледи.

Ево их неколико: *Школа за мужеве* (L'ecole des maris), *Женидба на силу* (Le mariage forcé), *Одљуд*, (Le misanthrope), *Назови Светац* (Tartufe), *Тврдица*, (L'avare), *Ђивта Племић* (Le bourgeois gentilhomme).

После *Одљуда* (Misanthrope) и *Назови-Свеца* (Tartufe) Молијер је надвисио све комичке француске појете. Али је баш тада устала завист на њега. Од свију непријатељâ највише су викали на њ лажни богомољци. А, душа ваља, и не може се лепше насликати притварање, него што је то учинио Молијер. Он је учинио велику услугу роду људском, ако ишта може да поправи лицемерце: гледајући дивни тај комад, дело поштенога човека који се гнуша, учиш се да се чуваш од каиша оних неваљалаца који се огрћу вером да боље варају; а зар је то мало?

Назови-светац (Tartufe) у почетку би забрањен; али на молбу Молијера, Лудвик XIV дигне забрану, и *Назови-светац* се од то доба представља на задовољство свију поштених људи у Француској.

Нико није тако знао шта је *позорница*, као што је то знао Молијер; али и њему самом често није ишло за руком да интересне ситнице склопи у један

оквир. Нарочито не треба њега сматрати као писца који је само тражио да насмеје; он заслужује другојачију оцену: сви списи његови показују да је он био човек који све разматра; у њега сва позорја, и она најмања, имају неку цељ, и представљају неку вештину којој се мора да диви сваки који само уме да је опази. Само би се могло пожелети, да он где где више поштује нарави и обичаје; а и то се находи само у оним малим комендијама које је он писао да забавља светину. Кад је хтео да изађе из своје струке, онда је био тек средњи писац; његови јуначки комади хладни су и дугачки. Стихови су у Молијера неправилни, прозасти, и слаби у свачем другом, осем комедије, којој личи простота.

Као комичар, хтео је некад да игра и трагедије, али није могао како треба.

Молијер је имао у Паризу врло много пријатељâ а готово толико и непријатељâ. Он је научио публику, показујући јој добре комедије, да њега самога оштро суди. Они исти гледаоци, који су пљескали средњим комадима других писаца, закачали су јетко за најмање мане Молијерове. Људи о нама суде по ономе што су навикли да очекују од нас; и једна најмања погрешка каквог славнога писца, ако се за њу закачи пакост публике, може да стрмоглави најбоље дело.

Молијер је имао само хиљаду ливара пенсије; али је и он од својих дела добијао толико да није морао ничега бити жељан.

Колико је краљ уважавао Молијера види се из онога што је дао сину Молијерова доктора канонишство за његову љубав. Једном је ручао код краља који га упита:

— Ви имате лекара? Шта вам ради он?

— *Господару!* одговори Молијер: — *ми се заједно разговарамо, па он прептише лекове, које ја не узмем, а излечим се.*

Молијер је, може се рећи, био срећан напретком својих списа, својим пријатељима, и својим имањем, али није био срећан у кући. Он се оженио 1661 врло младом девојком која, нешто са својих година, а нешто с дружења с глумцима, заборави за се — те им кућа изађе несретна. Молијер, ма колико да је био философ, дочека у својој кући све оне горчине које је често играо на позорници. У свему томе он је био човек као и други. Еле ма колико да се људи уздижу над другима по својим дарима и способностима, равни су они сви по својим слабостима! А као и зашто би нас наши дари дизали нада друге људе?

Најпосле је написао *„Силом болесник“*. Још пре тога прси су му биле болесне, и некад је пљувао крв. У дан треће представе му се позли. Рекоше му да не игра.

— *А шта би радили толики сиромаси радници? Ја бих себе кривио ако бих их омео и за један часак, те не би заслужили хлеба.*

То напрезање дође му главе.

Он паде на позорници. Бона га донесу кући, где га крв, покуљавши му на уста, угуши 17 фебруара 1674, у педесет трећој години.

Париски архијепископ *Харлеј*, који је био на гласу са свога краснога владања, имаде дрскости да закрати опело човеку који је у сваком погледу бољи од њега. Краљ га је жалио, и чак је сам молио владику да допусти да се Молијер укопа у којој цркви. Поп од цркве Светога Јевстатија, у чијој је нурији умр'о, није хтео сахранити га. Француска Академија наука, која га, због његова заната, није хтела да прими у се, стави његово попрсје 1788 у сали где су портрети других академика. Испод тога је уписано ово:

„Његова слава све има, а слава наша њега нема!"

КРАЈ